De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 30

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 30. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1936

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

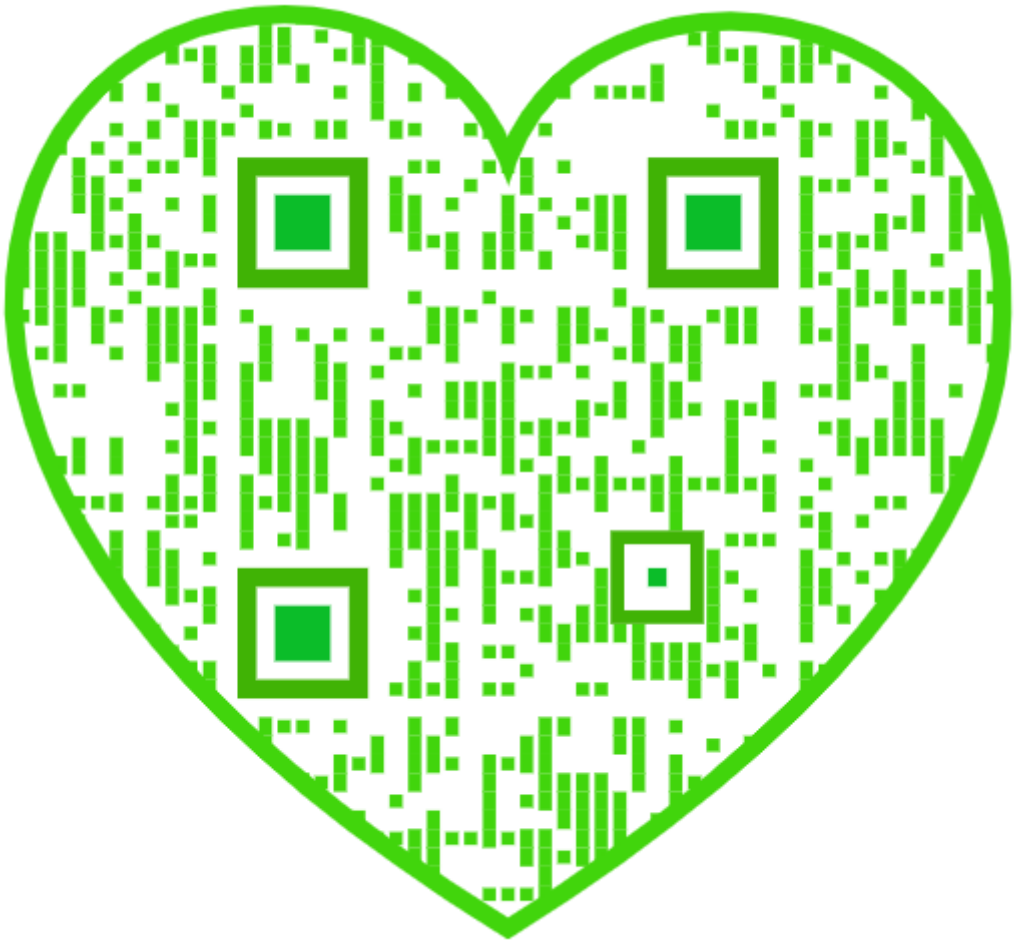

Waar is de school van De Vries?

Tegenover het ‘Taalbederf door de School van Kollewijn’ (in die titel van zijn boek[1)] vatte Dr. Wille zijn tegenstanders samen) is ‘de school van Math. de Vries’ te stellen, en daarvan acht dan Wille zichzelf, alsmede Muller, Kluyver, Van Ginneken en Overdiep, de leerlingen (*Taalbederf*, 76). 't Is echter de vraag, of deze s p e l l e r s volgens De Vries en Te Winkel, daarom kortweg tot De Vries z'n ‘school’ behoren. In diens uiteenzetting van de taak die een Nederlands taaldocent te vervullen heeft (*De Nederlandsche Taalkunde in haren aard en hare strekking*) vind ik niets over spelling vermeld; en in zijn *Inleiding* op het grote Woordenboek gaat het minder over woords p e l l i n g dan over woordb e t e k e n i s en over woordg e b r u i k , bij spreken en schrijven.

Dat in onze tijd t a a l strijd zo geregeld in s p e l l i n g strijd ontaardt, is toe te schrijven aan het feit, dat de spelling een twistpunt werd tussen Natie en Pedagogen, dus iets van verdubbeld ‘nationaal’ belang; en behalve deze gewichtigheid maakte nog een andere omstandigheid de spelling tot de hoogste taalaangelegenheid, een omstandigheid trouwens die niet alleen het onderwijsvak Taal maar bijna heel het onderwijs tot een onoverkomelijke moeilijkheid maakte. Door de schuld toch van Natie en Pedagogen is onderwijs in hoofdzaak een examending geworden; en door het examen, dat met cijfers werkt en dus van elk vak wiskunde maakt, is geesteswerk a.h.w. kantooren winkelwerk geworden, o.a. zijn alle fouten tegen de officiële spelling even ‘erg’ geworden als een verkeerde uitkomst bij optellingen of aftrekkingen; en met dat wanbegrip omtrent taal strookt ook de publieke mening, dat in een land waar geen absolute spellingeenheid bestaat, ‘een chaos’ heerst, even ‘erg’ als indertijd op het girokantoor.

Als we nu een ogenblikje die kleine angst, (die heel geen grond in de Historie vindt), op zij zetten en aan werkelijke taalstudie gaan doen, dan zien we, dat De Vries z'n leer zich juist onder Kollewijn c.s. heeft gehandhaafd, ja, verder ontwikkeld, en dat

1) Beoordeeld door De Vooys in de vorige jaarg.

omgekeerd de officieel erkende leerlingen, speciaal Van Ginneken en Wille, de Meester hebben verlochend.

Wel lijkt het oppervlakkig weer andersom. Het publiek toch rekent de buigings-*n* niet tot de Spelling, en wat die letter *n* betreft, volgen Wille c.s. in hoofdzaak De Vries; ook deze immers achtte die letter in de praktijk onmisbaar. Maar daarmee verlochende De Vries z'n eigen principe, een principe dat toen nog te nieuw was om de belijders te kunnen doen breken met het eeuwenoude latinistische principe: ‘het heil is te zoeken bij de o v e r g e l e v e r d e g e s c h r e v e n taal!’ Zelfs Roorda bleef enigszins trouw aan dat principe; en als ook thans nog op hoog bevel bedoelde buigingsletter op de volksscholen moet toegepast worden volgens hetzelfde principe dat op de hogescholen van Wille en Van Ginneken vrijwillig wordt gevolgd, dan is ook dat te begrijpen. Al die ‘schrijftaal’-traditie toch werd geboren in een tijd toen de mensheid nog erg jong dus sterk materialistisch was, en dat karakter juist was altijd een kolfje naar de hand van de examinatoren en schoolmeesters; er viel exact mee te handelen als met rekenwerk, en dat leerden ze ook aan de kinderen die later onze overheid werden: Twee is geen drie en een man is geen vrouw. Dus werd op examens een vennootschap beslist een ‘uitgeefs t e r ’ precies als een ‘strijks t e r ’, en daar ging het toen ook over ‘den Bond’ precies als over ‘den voorzitter’. Deze zoölogische taalopvatting, vooral tot bloei gekomen in de zo materialistische negentiende eeuw, is juist door de ‘Grondbeginselen’ van de Regeringsadviseur Van Ginneken nog ‘exacter’ gemaakt; geslacht werd nu, - precies wat er reeds door Roorda van gemaakt was -, iets zuiver sexueels, en deze ‘hervorming’ werd nu de officiëel erkende.

Maar als De Vries nog leefde, zou hij de eerste zijn, om zich daartegen te verzetten, zo goed als Ròòrda zijn buigings-n zou hebben laten vallen; want beiden zouden zich gaandeweg in hun nieuwe principe ‘Het heil is te zoeken in de e i g e n t i j d s e g e s p r o k e n taal!’ meer hebben ingeleefd, zò sterk ten slotte, dat ze voorgoed met het oude principe hadden kunnen breken. Beiden zouden dan hand aan hand hebben gewerkt aan het ideaal dat De Vries zich, nu meer dan een halve eeuw geleden, had voorgesteld en dat wij kunnen opmaken uit hetgeen die ijverige man met zulke welsprekende woorden blootlegde in zijn *De Nederlandsche Taalkunde* (1853) en in zijn *Inleiding* op het grote Woordenboek (1882).

Het heil dat hij bij de g e s p r o k e n taal zocht, wilde hij toegepast zien op de g e s c h r e v e n taal. (*Inleiding* LXXXI). Terecht! Ook in onze tijd is daarop het laatste doel gericht; vandaar de officiële opdracht aan Van Ginneken, een boek te schrijven over de ‘Grondbeginselen van de s c h r i j f wijze der Nederlandsche Taal’. Maar uit die term ‘g r o n d beginselen’, - volgens velen een tautologie -, blijkt, hoe f u n d a m e n t e e l beginselen zijn. Misschien zijn t a a l beginselen dat nog meer dan andere, en dan is de term ‘g r o n d beginselen’ hier nog heel wat mèèr dan een tautologie, immers tegelijk nog een waarschuwing, om met die beginselen voorzichtig om te gaan! Dat woord van Schr. nemen we dus ter harte en vragen ons eens ernstig af: ‘Welk karakter zullen die beginselen hebben?’ En we wagen dan te antwoorden: Het eerste beginsel van een schrijfwijze zal hetzelfde karakter hebben als het eerste beginsel van alle àndere menselijke leefwijzen: het zal bepaald worden door de verhouding van 's mensen c u l t u u r tot zijn n a t u u r . Terecht wijdt dan ook Van Ginneken een apart hoofdstuk aan de ‘Cultuur’, met als zwaartepunt: de t a a l cultuur.

Maar wat is daarmee bedoeld?

Ontdaan van nieuwe gemeenplaatsigheid betekent ‘taalcultuur’ iets van dezelfde soort als ‘l i c h a a m s cultuur’, ‘g e e s t e s cultuur’, ‘p l a n t e n cultuur’, kortom: cultuur is cultiv e r i n g .

En wàt cultiveert men dan steeds?

De n a t u u r van de dingen, de natuur van de plant, de natuur van het lichaam, de natuur van de geest.

En hoè doet men dat?

Door eerst die natuur te bestuderen, niet in de boeken - tenzij als hulp! -, maar in de werkelijkheid; zonder bij voorbaat het ‘slechtere’ uit te schakelen; ja juist het slechtere, de ‘abnormaliteit’, kan de kijk op de hele natuur het meest verhelderen. Dat merkt de plantkundige, die botaniseert; de anatoom, die ook het lichaam van lammen ontleedt; de psycholoog, die ook de geest van idioten doorvorst; zo deed ook De Vries, die de taal ontleedde van beschaafden èn onbeschaafden, van druk geanimeerde volksnaturen en van kalme preciese kathedermensen. En al die natuur zocht hij op ogenblikken dat er g e s p r o k e n werd, niet g e s c h r e v e n .

Dat is te begrijpen. Een mens wordt met een tong geboren, niet met een pen; en op moeders schoot h o o r t het kind taal, het z i e t er de taal niet, geschreven noch gedrukt. De Vries

begon dus niet met geschreven taal waar te nemen, zomin als zijn tijdgenoot Grimm dat had gedaan. Eerst later ging hij een kijkje nemen op het papier, ter vergelijking en.... ter ‘verbetering’, luidt de schoolterm, ter ‘cultivering’, zeggen wij nu.

En wàt dan gecultiveerd moet worden, vermeldden wij reeds: de natuur. De Vries antwoordde anders; ‘de schrijftaal, ziedaar wat verbeterd moet worden’, meende hij, ‘s l e c h t s de schrijftaal’, voegde hij er nog strikter aan toe; ‘de spreektaal is vanzelf goed’, had hij te voren meermalen verklaard, ‘want dat is natuur’.

Dat vinden wij nu wel wat eenzijdig. Wij, twintigste-eeuwers, die boven de jeugdliefde zijn uitgegroeid waarin de negentiendeeeuwers opgingen, wij vinden goed wat goed is en slecht wat slecht is, onverschillig of het direct uit ‘de natuur’ voortkomt of eerst nog ‘gecultiveerd’ werd. Wij kunnen nu het s c h r i j v e n beter vinden dan het spreken, inzover de locale draagwijdte ervan groter is, de taal (en de controle daarop) duurzamer, en de mogelijkheid tot bezinning ruimer. Maar tegenover deze voordelen staan even zoveel nadelen. En zo heeft ook de s p r e e k situatie zijn eigen goede èn slechte invloeden op de taal.

Dat tweeledig oordeel op elk van de twee taalzijden belet ons echter nooit, mensen te blijven, dat zijn wezens die op louter natuurlijke wijze worden geboren, in de eerste jaren van het bestaan op louter natuurlijke wijze worden getogen en die dus in het verder leven moeilijk er toe kunnen komen, de natuur als grondslag voor hun cultuur te verlochenen. Daarom blijven wij in één opzicht de eenzijdigheid van De Vries delen, namelijk waar hij ‘de studie van de g e s p r o k e n taal het punt van uitgang’ acht (*Inleiding* LXXXIII) en ‘alleen’ die studie, zo dikwijls op een taalc u l t u u r moet worden aangestuurd. Maar blijkens dat eindpunt tegenover het beginpunt zijn wij in onze eenzijdigheid toch altijd nog tweezijdig: natuurlijk èn cultuurlijk; zodat onze strijd alleen gaat tegen degenen die in meer volstrèkte zin eenzijdig zijn, degenen namelijk die niets dan cultuur willen, van die cultuur uitgaan en er toe terugkeren, idealiter steeds afgewend van wat wij ‘natuur’ noemden.

Zulke mensen zijn er altijd geweest. Ze zijn van het slag van een Plato die zich zelf en anderen graag zou zien in de toestand waarin hij vòòr het aardse bestaan was en weer nà het aardse bestaan hoopt te komen. Heel idealistisch! Maar op planten en dieren moet men die cultuur niet toepassen! En op de meeste

mensen ook niet! Een Staat, op zo'n bovennatuurlijke basis gebouwd, zien we ineenstorten reeds vòòr de fundamenten klaar zijn. Toch verrijzen zulke Utopia's geregeld opnieuw, vooral in tijden van verval, van ‘crisis’, zegt men ook. Dan weten de mensen geen raad; en omdat ze menen, altijd bij theorieën te rade te moeten gaan maar dan geen enkele n a t u u r t heorie zien die op het ogenblik helpen kan, werpen ze zich in de armen van een c u l t u u r t heorie, d.i. een theorie die, om tot een betere cultuur te komen, niet van de natuur uitgaat maar van de bestaande cultuur en dat niet alleen om tactische redenen maar ook uit principe.

Aan zo'n taalcultuur doen thans degenen die zich leerlingen van De Vries noemen. Ze zoeken de moedertaal bij de schrijfmeester en de ‘correcte’ spraaklerares; ze leren aan kleuters, het woord ‘langzaam’ met een z spreken; en ze menen zelf, een Demosthenes te worden, als ze aan het strand van de zee het woord ‘nestje’ zo duidelijk leren zeggen dat men nog op tien meter afstand de t kan horen. Vooral een adviseur van de Regering kan erg knap zijn in die ‘taalcultuur’. (*Grondbeginselen*, 43).

Zo'n decadente wetenschap bedreef De Vries nog niet. Hij behoorde tot een ander slag, een slag dat vooral een grote levenskans krijgt als een maatschappij weer begint op te leven of, nog midden in de crisis, heimelijk reeds een nieuwe kiem van aardse levenslust kweekt. Zulke mensen verschenen tijdens en reeds vòòr de Renaissance: de natuurvriend Franciscus v. Assisie; zijn schilder Cimabue, die de Moeder Gods als een werkelijke vrouw voorstelde; de wijsgeer Thomas v. Aquine, die brak met de traditie, in Plato een orakel te zien. Al die Italianen waren als plantenkiemen die, onder de strakke, koele mozaïeken van Byzantium ontloken, door de harde gevoelloze bodem heenbraken, om de zon te zoeken.[1)]

Genoemde wijsgeer was het ook, die, toen hij als theoloog een principe moest sublimeren, dat van De Vries nam, daarin het woord ‘cultuur’ door het woord ‘genade’ verving en toen formuleerde: ‘De Natuur wordt door de Genade niet te niet

1) Geleerden zijn gewoon, de nieuwe geest van genoemde middeleeuwse wijsgeer niet zozeer onder zijn natuurlievende land- en tijdgenoten te zien ontstaan, als wel in het Oosten, onder de Arabieren. Zij hebben gelijk; wat men het verste haalt, smaakt het lekkerst.

gedaan maar veredeld'. De Vries moest aan dat princiep nog een waarschuwing toevoegen, want omdat hij geen god maar een mens was en zijn cultuur dus geen genade was maar louter mensenwerk, stond zijn veredelingsbemoeiïng aan feilen bloot, ja aan ontaarding en dus schreef hij er bij: Zie toe, dat de cultivering niet te ver gaat, want dan kan de natuurveredeling natuurverkrachting worden!

Daarvan had hij ervaring, op het gebied van de schrijftaal namelijk; van die soort taal schreef hij: 'Zij staat voortdurend bloot aan velerlei verbastering'. (*Inleiding* LXXXI).

Dat kan elke natuurvriend beamen, onverschillig of hij lezer van publieke geschriften of van schoolopstellen is, hetzij op de hogere of op de lagere school. Op de lagere school reeds ziet men soms, hoe kinderen die een taal spreken die aan rozeknoppen doet denken, hard en plat en gebroken als mozaïek worden, zodra hun pen de taak van hun tong overneemt; en in die kunst worden ze zelfs meesters, zodra ze, groot geworden, auteurswerk moeten verrichten: 'Er werd een verzoek ingesteld tot alsnog hooren van den heer Schippers' (*De Haagse Cour*. 23-11-'25) Wie hier als taalanatoom Engelse ziekte constateert, moet kalm blijven, hij zou zich anders uur aan uur kunnen ergeren aan de lamlendigheid van onze 'schrijftaal'; ondanks de ennetjes van 'den heer Schippers', van 'den voorzitter Jansen', van 'den leeuw Nero' en 'den stier Hardkop'.

Opmerkelijk had ook De Vries, hoewel bij traditie een vriend van die n, toch niet het oog op die letter, toen hij zich aan de 'velerlei verbastering' van de 'schrijftaal' ergerde; ook doelde hij toen niet op die àndere fouten van gelijke aard, de geslachtsfouten inzake het gebruik van de woorden 'hij' en 'zij'. Over zulke dingetjes maken zich dan wèl zijn lèèrlingen druk. Van Ginneken wijdt er, waar het positief op taalcultuur aankomt, acht en twintig bladzijden aan. (*Grondbeginselen*, 134-171).[1)] Wille sluit zich daarbij aan; en Muller, die, meer in de geest van Quintilianus, bedoelde dingetjes allesbehalve nummer één acht

1) De theorie die hij dan van Simons overneemt, had voor de laatste Schr. slechts negatieve waarde. Diens praktische conclusie luidde: Laat de lidwoorden en voornaamwoorden in hoofdzaak buiten de taalcultuur vallen, altans wat het geslacht betreft. Zijn cultivering richtte zich, wat het Woord betreft, op de n o e m e n d e , niet op de a a n d u i d e n d e woorden!

en ze zelfs uitdrukkelijk tot de *secundae curae* rekent, wijdt er niettemin zesmaal zoveel bladzijden aan als aan de *primae curae*. Maar De Vries, toen diè zich zo uitdrukkelijk tegen de ‘schrijftaal’ keerde, had het niet over al die a a n d u i d e n d e taalelementjes; neen, hij doelde toen op de n o e m e n d e woorden.

Geen wonder! Die soort woorden namen 95% van zijn woordenboek in! Had hij echter doorgeleefd tot op onze tijd, dan had hij ongetwijfeld, na voltooiing van zijn hoofdwerk, ook apart nog eens de natuur van de v o o r naamwoorden in studie genomen, ook weer als uitgangspunt voor een taalcultivering bij de schrijfpraktijk. En na de voltooiing van al die w o o r d studie zou hij ook de zinstudie met dezelfde ijver hebben aangepakt, ook met dezelfde aprioristische aandacht voor de taaln a t u u r .

Gaan we nu na, waar gedurende de laatste jaren de ijver van De Vries in dezelfde richting werd gevolgd, dan mag zeker ‘de school van Kollewijn’ niet vergeten worden. Dat is door Wille's vriend, Van Ginneken, erkend voor wat de natuurstudie van de v o o r naamwoorden betreft; voor wat de toepassing van die studie op de schrijfpraktijk aangaat, kan dezelfde ijver geconstateerd worden. En de lezer die dat zou nagaan in de betreffende vaklitteratuur, zou tegelijk zien, hoe dezelfde aandacht en ijver voor taalcultivering er zich van het Woord op de Zin ging voortzetten.

Wat zegt men daar echter in ‘de School van De Vries’ van?

Wille, Van Ginneken en Muller spreken het liefst over de tijd toen Kollewijn c.s. nog jong waren en dus, geheel in de geest van de negentiende eeuw, de natuur op zich zelf goed genoeg vonden, precies zoals De Vries dat toen deed voor wat de gesproken taal betrof. Maar in die tijd leven wij nu niet meer en de voorgangers onder Kollewijn c.s. zijn thans de wilde haren kwijt. Voorzover ze die werkelijk ooit hàdden! Naar ik meen, waren ze echte taalverzorgers d.i. ijverige correctors van schoolopstellen; één onder hen, sinds lang rustend, ontvangt nog geregeld sympathiebetuigingen van oud-leerlingen die thans als auteur de praktische hulp van de leraar dankbaar gedenken en benutten. Maar die correcties publiceren en de motieven ervan theoretisch blootleggen, neen, dat deden die leraars nooit; daarvoor waren ze nog te zeer als De Vries z'n vriend Grimm, in schijn altans wilden ze van geen enkele taalcritiek weten, nog op mondeling noch op schriftelijk terrein. Een nieuwe systematische taalcultuur

(in de toekomst!) vroeg voorlopig slechts taalw a a r n e m i n g , zeker geen taalr e g l e m e n t e r i n g , en een goede slagboom daartegen was de volstrekte onthouding van openlijke taalcritiek. Maar thans schromen zij zulke critiek niet meer; zelfs spotnamen als ‘Tantje Betje’ worden niet vermeden en ook het woord ‘Engelse ziekte’ wijst allesbehalve op een neutrale gezindheid jegens de Nederlandse journalistentaal.

Van die evolutie in onze taalopvatting echter rept Wille met geen woord. Tenzij om af te keuren. Van de critisch-praktische zinstudie in De N. Taalgids vernemen we niets; wat de critische voornaamwoordenstudie aldaar betreft, keert hij zich (*Taalbederf* 81) tegen Van Ginneken, die daaromtrent nog te prijzen vond. (*Grondbeginselen* 188).[1)]

Maar dat deert ons minder dan het beginsel waarop die afkeuring berust, hetzelfde beginsel dat ook onder Van Ginneken's *Grondbeginselen* het eerste en het laatste is en dat we hier nog eens even in uitvoeriger vorm formuleren: Niet van de Natuur dient uitgegaan te worden maar van de Cultuur, en wel van de b e s t a a n d e Cultuur! Dus niet de g e s p r o k e n taal zij het studieuitgangspunt voor taaltheorie en taalprakrijk, maar de g e s c h r e v e n taal, en wel de o v e r g e l e v e r d e [2)] schrijfwijze!

Dat is precies het omgekeerde van De Vries z'n beginsel.

Bij Wille en Van Ginneken werd de Natuur de verdachte!

Werkte in hen een dogma, het leerstuk van de ‘bedorven Natuur’? Dat twistpunt kan vermeden worden. Een ànder dogma is te signaleren, een dat in alle kringen, onder gelovigen en ongelovigen, gangbaar werd. Dat dogma luidt: ‘De ziel overwint’. Die nieuwheid kon gemakkelijk mode worden, want altijd, ook als het geen crisistijd is, volgt op actie reactie; en zo volgt thans op de ijver voor physica en physiologie een loomheid

1) Daar wordt de studie gewaardeerd van ‘de natuur onzer woordgeslachten’ zoals die werd beoefend door ‘Kollewijn’, ‘Simons’ en de Franciscaner ‘pater Gerlachus Royen’.

2) In dit woord ligt het zwaartepunt van de ‘Grondbeginselen’; de luidste alarmkreet klinkt er als volgt: ‘Geen enkel van de honderd draadjes die ons thans nog aan het verleden binden, mag doorgeknipt worden’ (*Grondbeg.* 115). Dat is de praktijk van het beginsel: ‘Houd wat je hebt!’ Als de caricaturist Hahn ook eens Van Ginneken had moeten tekenen, zou hij hem hebben voorgesteld als een wachter bij de brandkast van de geestelijke waarden.

op dat punt; en al kon veel van die oude ijver zich nog altijd handhaven (- één puntje van die ijver bereikte in Van Ginneken's zoölogische geslachtstheorie zelfs een toppunt!), toch is de reactie nog steeds groeiende, steeds feller strijden ‘de geesteswetenschappen’ tegen ‘de natuurwetenschappen’ om de hegemonie; en hoe minder overwinning voor die ‘geestelijken’ is weggelegd aan de ène kant (denk aan vliegmachines en gasbommen!), hoe meer hun hoop zich richt naar de àndere kant. Met succes! In menig land reeds werd Staatsmacht en Censuur tegenover het vrije Onderzoek gesteld, en verplichte Gehoorzaamheid tegenover vrije Cultivering. Daar is dan de onbewuste reactie reeds tot bewuste maatregel verheven; van een ‘zending Gods’ spreken er de machthebbers. Ziedaar weer de bovennatuurlijkheid!

Maar ook van dàt soort verhevenheid is de afstand tot het komische slechts gering.

Is dat ook van Wille's taalbegrip en taalreglementering te zeggen? Er is in elk geval iets op te merken:

Als Simons een staaltje van ‘ruwere’ taal (zoals De Vries letterlijk aanbeval!) onder het oog van studerenden brengt, dan meent Wille zòmaar, dat die taal wordt aanbevolen; zo altans kleedt hij zijn bedenkingen in (*Taalbederf* 106). Hij doet als iemand die te Leiden een anatoom met grote ogen een vreemde voet ziet bekijken en hem dan gaat verwijten, alle mensen zo'n voet te willen aannaaien! Wille neemt dan ook uit het geval aanleiding, Van Ginneken te citeren, waar die aan Simons verwijt, ‘propaganda te maken voor onbeschaafde taal’ (*Taalbederf* 105).

Het vreemdste nog gaat gebeuren, als Van Ginneken zelf de natuurstudie van Simons benut voor zijn eigen taalideaal. Reeds dat feit alleen geeft een wonderlijke cultuur te zien, de enting van een natuurkundig beginsel op een latinistisch schrijftaalprinciep. Maar nu moet men het komisch element in die cultuur eens zien! Schr. begint, met zich tegenover de lezer te verontschuldigen, dat hij ‘zelfs uit de vulgaire taal’ zijn ‘voorbeelden zal kiezen’ (*Grondbeg*. 140). Die verontschuldiging is te begrijpen! Ook de lezer is een net mens en begint dus niet met de n a t u u r maar met de c u l t u u r , ja die lezer zal bij gelegenheid de natuur uitschakelen, o.a. zal hij geen onfatsoenlijke taal laten horen, zelfs niet bij wijze van citaat; en was die lezer anatoom, hij zou bij de bestuderende ontleding van lichamen die van onbeschaafde mensen bij voorbaat verre houden. Welnu, tot die ‘betere stand’

behoort ook een adviseur van de Regering, en dus, als hij zich verontschuldigt, ‘zelfs vulgaire taal’ te moeten citeren, dan volgt er onmiddellijk op: ‘zeer veel voorbeelden zijn trouwens aan Simons ontleend’. (*Grondbeg*. 140).

De lezer weet het nu, de lelijke voorbeelden heeft de Schr. niet zelf van de straat opgeraapt; zijn handen bleven schoon!

Wat zou De Vries daarvan gezegd hebben? En zou hij gerust gesteld zijn door het feit, dat dezelfde nette taalkundigen toch ook aan dialektstudie doen? Neen, want dat kan een doekje voor het bloeden zijn, een zijden doekje zelfs. Ook de dialektsprekers bij uitstek, de boeren, kleedde men wel in zijde, om ze op het theater te laten spelen voor het Franse hof! Maar de arbeiders en kappers uit de faubourg Saint-Antoine....!

De dialektenstudie is iets chics geworden o.a. ‘taalgeografie’, niet iets van de leraar maar van de geleerde, iets van die dingen waarmee men een voorname rol op ‘'s werelds schouwtoneel’ kan spelen, waarmee men zelfs een hele hogeschool beroemd kan maken; met De Vries z'n ideaal, de taal van ons allen te cultiveren, heeft het niets meer te maken.[1)]

Waar men dat ideaal nog steeds betracht, steeds uit het oogpunt van de taal n a t u u r , dààr is de school van De Vries!

M.R. DIJKMAN.

De spotkoning bij Vondel.

Van Ham heeft in de vorige jaargang van dit tijdschrift een overzicht gegeven van de verschillende verschijningsvormen en gedaanteverwisselingen van het spotkoning-motief in de literatuur.

Bij de vervormingen van het oorspronkelijke rituele nieuwjaarsspel noemt hij o.a. het spel van de Meikoning. Hij had ook het Koningsspel van Driekoningenavond kunnen noemen, zoals dat uit de Zuidnederlandse en Rijnlandse folklore bokend

1) Hoe dialektstudie wèl aan de schrijfpraktijk kan ten goede komen, zal een keer blijken, in een opstel namelijk over De Gevoelswaarde van de Zin.

is. (Zie b.v. Müller in *Kulturströmungen u.K.i.d. Rheinl*. blz. 219). Door loting, hetzij met koningsprentjes, hetzij met bonen, hetzij op nog andere wijze, wordt een koning aangewezen, die bij de feestviering een centrale plaats bekleedt. Onaangenaamheden zijn aan deze funktie niet verbonden. Het spotkoningmotief heeft hier dus wel geheel zijn scherpe kanten verloren.

Van Ham merkt echter op, dat het motief niet alleen in de verste oudheid wortelt, maar ook in de concrete situatie van het leven van alledag. Een bepaalde concrete situatie in het werkelijke leven of in het fantasieleven der literatuur kan soms een variant van het oude, overgeleverde motief opvangen en daaraan een nieuwe inhoud geven. Hoeveel histories zijn niet op de meest verschillende plaatsen in de meest verschillende tijden ‘waar’ gebeurd!

Door een toevallige samenloop kan de concrete situatie soms aan een motief een inhoud geven, die het weer plotseling doet terugspringen in een archaïscher, dichter bij de oorsprong staande gedaante. Ik vond dit in Vondels Joseph in Dothan, waar een Driekoningsspel-motief opduikt in een situatie, die merkwaardig sterk aan het oorspronkelijke spotkoning-motief herinnert.

De plaats is Joseph in Dothan, derde bedrijf, r. 603-616. Joseph heeft zijn broeders begroet, maar wordt door hen ontvangen eerst met nors stilzwijgen, dan met een stortvloed van hatelijkheden. Hij valt op zijn knieën neer en dan ontspint zich de volgende dialoog:

***Levi*:**
Rijs op, het is geen wijs, dat koningklijcke zielen,
Zich buigende in het stof, voor onderdanen knielen.

***Simeon*:**
Was vader niet de zon? Was moeder niet de maen?
Wij starren, schooven? he!

***Joseph*:**
och broeders, laet my gaen.
Och broeders, laet my gaen: 'k wil gaerne voor u bucken,
Gelijck den jongste past.

***Simeon*:**
rijs op. hoe zal 't hier lucken?

***Levi*:**
Nu koning Joseph, zegh, wie zal uw stalknecht zijn?
Wie schrijver? wie poortier? wie schencker, om met wijn
Te kroonen 's konings disch? wie kamerling verstrecken?
Wie muilpaert? wie kameel? wie uw karossen trecken?
Koom herwaert Napthali. koom herwaert Zabulon.
Komt Asser, Isachar, Gad, Judas, Simeon,
En Dan: dit is de schoof: vernedert uwe schoven.
Duickt starren, zon en maen, dit licht zal 't al verdoven.

Het is bekend, dat Vondel Joseph bedoeld heeft als de prefiguratie van Kristus. Het hele derde bedrijf is een tot in kleinigheden doorgevoerde parallel van de geschiedenis der kruisiging. Het is ook volkomen duidelijk welk onderdeel van Kristus' lijden in de hierboven aangehaalde passage wordt geprefigureerd: Joseph in zijn veelkleurige rok met zijn wandelstaf in de hand is Jezus met de doornen kroon, de purperen koningsmantel en de rietstok, de broeders, die Joseph bespotten, zijn de Romeinse soldaten, die het: Wees gegroet, gij koning der Joden! riepen. De spotkoning Joseph is dus de prefiguratie van de spotkoning Jezus. Dit is niets opmerkelijks. Vondels bron voor het spotkoningmotief in zijn Joseph in Dothan was natuurlijk het evangelieverhaal.

Maar daarmee is de passage nog allerminst verklaard. Hoe komt Vondel erbij om Joseph door zijn broeders te laten toespreken als koning (r. 603: koninklijcke zielen; r. 609: Nu koning Joseph), hoe komt Vondel erbij om Levi die burleske hofhouding te laten opsommen, die Joseph mag kiezen uit het aanwezige gezelschap? Want dat Jezus als koning werd bespot kon Vondel allerminst aanleiding geven om Joseph ook als koning voor te stellen.

De prefiguratie is voortdurend symbolisch gehouden en Vondel doet nergens geweld aan de concrete situatie, waarin Joseph geplaatst is en die geheel verschilt van de concrete situatie van de lijdende Kristus. De vraag is dus: waarom wordt Joseph bespot als koning?

De oplossing is m.i. deze. Levi komt, als hij Joseph belachelijk wil maken, plotseling op de gedachte om het Driekoningsspel met hem te spelen. De eerste toespeling hierop vindt men in r. 603-4: komaan, sta op, je bent toch immers onze (feest)koning en wij zijn je onderdanen! Simeon begrijpt dit nog niet zo dadelijk en moet zijn gemoed luchten in een ruwe interruptie (r. 605-6). Dan werkt Levi in r. 609 vgg. zijn inval verder uit en nodigt de feestkoning uit om zijn hovelingen onder de feestgenoten aan te wijzen. Hoe dit bij het Driekoningsspel ging kan men b.v. vinden bij De Cock, *Spreekw. en Zegswijzen*, 2e dr., blz. 172-6. Voor de koningsloting op Driekoningenavond werden de z.g. keuningsprentjes gebruikt, waarvan men een volledig stel vindt afgebeeld in *Rond den Heerd*, 1879, 29. De zestien personages van dit stel zijn: koning, raadsman, secretaris, kamerling, rentmeester, hofmeester, schenker, voorsnijder, biechtvader, medecijn,

portier, bode, zanger, speelman, zot, kok. Deze personen vormen samen de koning met zijn hof. Ieder van de aanwezigen moet de rol vervullen, die op het hem toegevallen briefje staat aangeduid. De hierbedoelde keuningsprentjes werden gedrukt in de handel gebracht. Waar gebruik werd gemaakt van zelf geschreven briefjes, werd natuurlijk voor het scheppen van allerlei burleske hoffunkties vrij spel gelaten aan de fantasie van de spelers (zie De Cock t.a.p.).

Vergelijken wij de opsomming van hofdignitarissen door Levi met het stel keuningsprentjes uit *Rond den Heerd*, dan treft ons een overeenkomst, die te groot is om toevallig te kunnen zijn. Levi noemt o.a. een schrijver (secretaris), een portier, een schenker en een kamerling, die alle vier ook voorkomen in *Rond den Heerd*. Het is duidelijk, dat Vondel dus een dergelijk stel keuningsprentjes voor ogen moet hebben gehad, toen hij Levi deze woorden in de mond legde. De stalknecht ontbreekt in *Rond den Heerd*. Het muilpaard, het kameel en de paarden om 's konings karossen te trekken zijn venijnige gelegenheidsfunkties door Levi op het ogenblik zelf geimproviseerd. Hij laat dan zijn geraffineerde spot varen en wordt meer rechtstreeks venijnig. Bij het werkelijke Driekoningsspel komen dergelijke geimproviseerde funkties ook wel voor, zoals hierboven reeds gezegd werd, maar daar zijn ze van een goedmoediger soort. Men denke ook aan prins Carnaval met zijn trawanten. De nadruk valt er vooral op het drinken, van vernedering voor de koning is geen sprake.

Vondel heeft dus m.i., zoekend naar een profane parallel van Kristus' bespotting, het Driekoningsspel-motief aangegrepen. De Romeinse soldaten knielen voor de koning der Joden, de broeders van Joseph doen alsof deze door het lot is aangewezen tot de koning van Driekoningenavond, ten minste Levi tracht de haat der broeders in deze zin te regisseren. Zoals Jezus na zijn spotkoningschap gekruisigd wordt, moet Joseph na het Driekoningsspel in de put. Hiermee wordt aan het Driekoningsspel een bijsmaak van bittere ernst gegeven, die het al sedert eeuwen verloren had.

We zien hier, hoe merkwaardig de geschiedenis van een motief kan zijn. Vondel heeft een vage overeenkomst gevoeld tussen het verhaal van de lijdende Kristus en het Driekoningsspel, zonder natuurlijk in de verste verte te vermoeden, dat beide motieven ‘oerverwant’ waren.

Door het Driekoningsspel in symbolische relatie te brengen met de historische spotkoning Jezus vulde hij het a.h.w. weer aan tot zijn oorspronkelijke, lang verloren gestalte. De spotkoning in Josef in Dothan bevat de elementen van het oorspronkelijke motief volledíger dan het lijdensverhaal of het Driekoningsspel ieder voor zich. In het lijdensverhaal ontbreekt het hof van de spotkoning, in het Driekoningsspel ontbreekt de bloedige afloop van het schijnkoningschap.

Vondels spotkoning is een toevallige gelegenheidsformatie, te zeer door de concrete situatie bepaald om aanleiding te kunnen geven tot navolging. Voor de motievenkunde is deze variant hierom wellicht niet zo erg belangrijk. Toch schijnt het mij wel van enige betekenis, dat wij hier het ontstaan van een literair motief nu eens helemaal kunnen nagaan. Als een dichter een motief aangrijpt om er een nieuw gedicht van te maken, kan men zelden met zekerheid aanwijzen, wat de dichter naar dat motief dreef. Het motief van het nieuwe gedicht is het oude motief plus een onbekende factor, waardoor het oude motief werd verjongd. Bij Vondels spotkoning kunnen wij niet alleen met zekerheid het motief aanwijzen (het Driekoningsspel), maar ook de ‘onbekende factor’, de oorzaak, die Vondel naar het Driekoningsspel-motief dreef en hem het deed omwerken, n.l. de behoefte om een profaan symbool te vinden voor het lijdensverhaal.

Wanneer men de ‘onbekende factor’, die aanleiding gaf tot de wijziging van het motief, over het hoofd ziet, krijgt men van de geschiedenis van een motief altijd een scheve voorstelling. Men maakt dan dezelfde fout, als wanneer men een stamboom uitsluitend van vaders of uitsluitend van moeders zou willen samenstellen. Bij Vondels spotkoning zijn vader en moeder beiden bekend. Zij blijken zelfs familie van elkaar te zijn en het aldus door ‘inteelt’ verwekte kind is door een gelukkige samenvloeiing van erffactoren van vader en moeder het sprekende evenbeeld geworden van hun gemeenschappelijke voorvader.

Leiden.

K. HEEROMA.

Eenheid in het algemeen beschaafd Nederlands.

Taalkundigen hebben geen reden zich erover te beklagen dat het grote publiek zich in hun zaken mengt; integendeel, men bekommert er zich zo goed als nooit om. Alleen als spellingkwesties aan de orde komen wil men wel naar een taalkundige luisteren, liever echter naar een would-be taalkundige, want die geeft het vertrouwen dat geen vooroordelen geschokt zullen worden. Het is begrijpelik dat 'n zeker soort taalkundigen zich over het gebrek aan publieke belangstelling in hun vak ergert, altans het gaarne anders zou zien. Zo is het 'n ware trouvaille geweest toen iemand bedacht dat de dwaze prestaties van half-beschaafden in de radio een goede gelegenheid boden eens te proberen ‘eenheid’ te verkrijgen in de uitspraak van het beschaafde Nederlands. De vraag wat onder eenheid moet worden verstaan, en de tweede: in hoever andere westerse landen zulk een eenheid hebben bereikt, en hoe, liet men onbeantwoord. Daar heeft het publiek ongetwijfeld geen belangstelling voor, al zijn die vragen voor de werkelike oplossing van de kwestie, als het een kwestie is, fundamenteel. In een taalkundig tijdschrift zijn enkele opmerkingen over deze zaken naar mijn mening echter niet misplaatst.

Wie enige studie van het beschaafde Nederlands gemaakt heeft, ook als niet-vakman, weet dat men aan de uitspraak, soms ook aan het woordgebruik, van een beschaafde spreker of schrijver soms z'n oorsprong herkent: ‘U bent zeker 'n Fries, 'n Brabander’, enz. Het toenemende verkeer draagt er toe bij de verschillen steeds geringer te maken, verdwenen zijn ze niet; verdwijnen zullen ze in afzienbare tijd niet. Ook in landen waar het algemeen beschaafd een langere tijd geheerst heeft, als in Frankrijk en Engeland, bestaat geen volstrekte eenheid, of liever volstrekt geen eenvormigheid. En in onze tijd waarin de klasseregering van bepaalde standen meer en meer moet wijken voor de indringers met bekwaamheid van andere maatschappelike oorsprong, is het te voorzien dat de eenheid zal voortgaan te zijn: een eenheid in verscheidenheid. Het lager onderwijs draagt ongetwijfeld bij tot versterking van de eenheid op dit gebied, de middelbare school veel minder: ten eerste omdat de leerlingen al de invloed van de lagere school hebben ondergaan, ten tweede

omdat de mens bij het ouder worden geleidelik minder toegankelik wordt voor taalkundige beïnvloeding, doordat de moedertaal zich konsolideert. Wil men dus door het onderwijs de eenheid van uitspraak bevorderen, dan zal men zich moeten toeleggen op de verbetering van de onderwijzersopleiding. Met daverende redevoeringen of feuilletons in 'n dagblad wordt niets bereikt, altans niets in het belang van de zaak waar het om gaat.

In Frankrijk heeft de school ongetwijfeld veel bijgedragen tot de verspreiding van het algemeen beschaafd; ook in Engeland. Men moet daarbij bedenken dat het moedertaalonderwijs in beide landen in veel hoger aanzien staat dan bij ons. Zolang het onderwijs in drie vreemde talen bij ons heerst, en het daardoor vrijwel onvermijdelik is één ervan ook op de lagere school te onderwijzen, zal er voor de moedertaal geen tijd vrij komen en ook geen diepe belangstelling; daar veranderen redevoeringen van geleerden, of onkundigen, noch cirkulaires van ministers iets aan.

Kan er iets gedaan worden tot verbetering van de onderwijzersopleiding? Mijn antwoord is, zoals steeds: Dat wordt beslist door de man vóór de klas. Ernstige arbeid zal worden gevraagd van de leraren in het Nederlands aan de kweekscholen. En die leraren moeten worden opgeleid door mensen die bereid zijn dagelikse arbeid te verrichten, studie te maken van deze vraagstukken, zonder de geringste verwachting dat hun arbeid geëerd, laat staan gehonoreerd wordt. Wat nodig is, heeft Sweet, in de voorrede van z'n *Primer of Spoken English*, met volkomen duidelikheid gezegd:

Ik herhaal dus, dat dit boek niets anders is dan een bijdrage tot onze kennis van het gesproken Engels - een kennis die nog in de kinderschoenen staat, en slechts bevorderd kan worden doordat een aantal andere geoefende waarnemers soortgelijke beschrijvingen geven van hun eigen uitspraak. Het is slechts op grondslag van zulke individuele onderzoekingen dat we kunnen hopen vast te stellen wat het feitelik taalgebruik in Groot-Brittannië, Amerika, of Australië is. Eerst als we weten hoe we feitelik spreken kunnen we de vraag behandelen hoe we behoren te spreken, en of het mogelik is onze uitspraak te hervormen.

Wat Sweet, die bij z'n leven in z'n eigen land natuurlik volkomen miskend en genegeerd is, hier als wenselik uitspreekt, is gedeeltelik gebeurd, door z'n leerling Wyld, door Ripman,

Jones en Montgomery. Zo komt het voor 'n niet gering deel, dat wij van het beschaafde Engels, niet alleen de uitspraak maar ook de syntaxis, een veel nauwkeuriger kennis bezitten dan van het Nederlands. De voorstanders van eenheid zullen goed doen de raad van Sweet ter harte te nemen, en in ernst aan het werk te gaan. De bewering van Van Ginneken die in 'n redevoering verklaarde dat een fonetiese transkriptie niet gewenst zou zijn, is er vlak naast. De opmerking dat men daarmee niet het grote publiek bereikt, is juist, maar niet ad rem.

Het plan ‘de’ uitspraak van het beschaafde Nederlands ‘vast te leggen’ door een half dozijn gramofoonplaten lijkt me van weinig praktiese waarde, al kan het geen kwaad. Volgens het bericht in het *Tijdschrift voor Buitengewoon Onderwijs* (Nov. 1935) zal de uitspraak gekeurd worden door een aantal mensen onder toezicht van 'n drietal die de einduitspraak of keuze zich hebben toegekend: de heer Bolkestein, Mej. Kaiser, en de heer Van Ginneken. Klaarblijkelik wilde men uitsluitend leken laten beslissen; maar de keus van de heer Van Ginneken is wel zonderling, en schijnt me niet op zakelike gronden te berusten. De lezers van dit tijdschrift zullen zich een stukje van Dr. A.W. de Groot herinneren, in het Jan. nr. van 1932 (deel 26) die ronduit verklaarde (blz. 17): ‘Telkens weer krijg ik de indruk dat v.G. niet op de hoogte is van wat in onze kultuurcentra als beschaafd geldt.’ Dat is voor 'n Brabander volkomen natuurlik, en maakt ons verlangend naar v.G. teksten als hij Sweets voorbeeld wil volgen, al is dat ook in het beste geval 'n schrale troost voor het stopzetten van z'n Handboek voor het Nederlands juist toen het deel dat de struktuur van het Nederlands moest behandelen, aan de orde kwam. Trouwens in de Leergang voor de middelbare school is juist dat deel eveneens achterwege gebleven, d.w.z. het centrale deel ook van deze leergang. Naast de fonetiese teksten van v.G. zouden wij natuurlik specimina moeten hebben van het Hollandse algemeen beschaafd, en van de Oostelike variëteit daarvan, door sprekers die - het algemeen Nederlands spreken op de basis van een Saksies dialekt.

Sommige lezers zullen vragen of er niets te doen is dat onmiddellik enige verbetering zou brengen in het schrikbarende koeterwaals dat de radio soms te horen geeft.[1)] Mij dunkt dat

1) Ik bedoel nu alleen de Nederlanders: het taalgeknoei van de heer Fry is 'n schandaal van andere orde, en weer 'n bewijs hoe weinig achting het publiek heeft voor z'n moedertaal.

veel gewonnen zou zijn als de zondaars onder de radiosprekers duidelik gemaakt werd dat ze niet ‘naar de letter’ moeten spreken. Het gerommel van de ennetjes is vaak niet van de lucht, waarbij het er natuurlik weinig toe doet of de *n*'s volgens de regels van de antieke grammatika zijn ‘aangebracht’ of niet. Men zou de heren kunnen aanraden hun teksten eerst in de spelling Kollewijn over te schrijven: daarmee zouden de ergste en hinderlikste fouten verdwijnen. Het hinderlike of lachwekkende van de speluitspraak is natuurlik dat ze in de stijl waarin ze gebruikt worden zo volkomen misplaatst zijn. Als de heer Colijn, in trouw aan zijn schoolmeester uit zijn kinderjaren, in een rede bij tal van gelegenheden de *n* uitspreekt, zal dat een vakman opvallen, niet hinderen; maar als dezelfde spreker aan de koffietafel zo sprak, zou men anders oordelen. Maar juist dat zal een man van beschaving niet doen; dat is ook wel gebleken in het radio-gesprek van Colijn met Parmentier in Melbourne, bij gelegenheid van de vliegwedstrijd. Het is dus niet voornamelik dat de ennetjes en dergelijke op zichzelf verkeerd zijn - al zijn ze dat natuurlik - het is veel meer dat ze misplaatst zijn in de eenvoudige mededelingen of voordrachten waarin ze ‘te pas’ gebracht worden. De les voor de radiosprekers is al door de Genestet geschreven: natuur en waarheid.

E. KRUISINGA.

Beurs (koopmansbeurs).

Een nader bewijs voor de oorsprong van deze naam (zie *Ndl. Wdb.* II, 2285) vindt men in: *Die Historie van Christoffel Wagenaer* (Nederlandsche Volksboeken XII), bl. 187, waar we lezen:

Dit pronck-stuck van de werelt (de beurs te Antwerpen) is opgebouwt in 't jaer 1531, en heeft sijnen naem gekregen van een groot ende oudt Huys binnen de Stadt Brugge, gebauwt door een Edel Familie, met toe-name van de Borse, met hun wapen boven de deure van 't voorseyden Huys. De Cooplieden namaels verkiesende een ander plaetse tot haerder negotie, soo tot Antwerpen als te Brugge, hebben aldaer die plaetse haerder vergaderinge insgelijckx de Borse genoemt.

F.A. STOETT.

Beoefening van taal- en letterkunde in Zuid-Nederland.

Sedert de wereldoorlog kon man, in verband met het ontwakend nationaal zelfgevoel, een krachtige herleving waarnemen van de Vlaamse wetenschap. De studie van taal- en letterkunde nam weldra weer een waardige plaats in, niet alleen naast de Frans-Belgische, maar ook naast de Noord-Nederlandse. Te weinig wordt hier te lande beseft, van hoeveel belang het aandeel van het Zuiden is voor de ontwikkeling van de algemene Nederlandse kultuur.

De beperkte ruimte van ons tijdschrift laat niet toe, aan alle uitgaven onmiddellijk door een uitvoerige bespreking recht te doen. Al zullen onze lezers die de boekbeoordelingen en de tijdschriften-rubriek geregeld gevolgd hebben, wel overtuigd zijn, dat er in Vlaanderen de laatste jaren veel belangrijk werk gedaan is, een beknopt samenvattend overzicht zal menigeen niet onwelkom zijn.

Een belangrijk studie-centrum is vanouds Gent, waar de vernederlandste Universiteit en de Koninklijke Vlaamsche Academie gevestigd zijn. Toen Prof. J. Vercoullie, de verdienstelijke veteraan, aftrad, werd zijn taak verdeeld over een aantal jongere geleerden, die zich aanvankelijk niet alle met volle kracht aan hun taak konden wijden: Prof. E. Blancquaert, Prof. F. Baur, Prof. P. de Keyser kregen elk een deel van de Nederlandse taalkunde te doceren. Tegenover de grote nadelen van een dergelijke versnippering stond het voordeel dat Blancquaert zijn kracht kon zoeken in specialisering. Als geschoold foneticus voelde hij zich aangetrokken tot dialektstudie. Op dat gebied verrichtte hij met grote energie baanbrekend werk. Met zijn plaatselijke dialektatlassen, waarvan er twee voltooid zijn, hoopt hij geleidelijk het gehele Zuidelijke taalgebied te bestrijken. In wedijver en in samenwerking met de Leuvense dialektologen, onder aanvoering van Grootaers, is een organisatie tot stand gekomen, die aan het Noorden tot voorbeeld kan strekken. De reeks *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, waarvan in 1935 reeds het negende deel verscheen, geeft daarvan een duidelijk getuigenis.

Aan het onderwijs bewees Blancquaert een dienst, door zijn

degelijke *Practische uitspraakleer van de Nederlandsche taal*. Daarmee toonde hij aan dat wetenschappelijke belangstelling in dialektstudie kan samengaan met het besef, dat verbreiding van een beschaafd-gesproken Nederlands van zeer veel gewicht is.

Frank Baur is een geleerde van veelzijdige aanleg, die zijn brede belangstelling met moeite binnen de perken houdt, die voor wetenschappelijke vruchtbaarheid noodzakelijk zijn. Door wijziging van zijn leeropdracht kon hij zich de laatste jaren meer wijden aan de studie van letterkunde: op dat gebied mogen wij nog veel van hem verwachten.

Als vrucht van zijn pedagogische colleges publiceerde Baur onlangs een uitvoerige Schets van de *Moedertaaldidactiek*. Het eerste hoofdstuk geeft een 'Historische terugblik'; daarna volgt een kritisch overzicht, op grond van uitgebreide belezenheid, over inhoud, methodes, hulpmiddelen van het moedertaalonderwijs, vergeleken met die in het buitenland. In de loop van dit jaar zal ook een *Inleiding* tot de studie van letterkunde verschijnen, eveneens een leidraad bij de colleges, die hem sinds de dood van Persijn opgedragen werden.

Paul de Keyser is in de eerste plaats folklorist. Dat hij op dit gebied volledig georiënteerd is, blijkt o.a. uit een beknopte handleiding over *Folklore en Onderwijs*[1] Belangstelling voor de zestiende-eeuwse rederijkers-letterkunde toonde hij nog onlangs in een interessant *Tijdschrift*-artikel.

Bij alle lof voor de werkzaamheid van deze faculteit op Nederlands gebied mag niet verzwegen worden, dat het Middelnederlands, vroeger zo uitnemend vertegenwoordigd door Willem de Vreese, blijkbaar aan de Universiteit op de achtergrond geraakt is. De teleurstellende uitgave van Lod. van Velthem's *Spieghel Historiarl* (2de deel) door P. de Keyser, is daar een bewijs van. Het zwaartepunt van de Middelnederlandse studie is verlegd naar de Vlaamse Academie, waar vooral Leonard Willems en J. van Mierlo als eminente kenners van Middeleeuwse taal- en letterkunde zich onderscheidden. Wij behoeven nauwelijks te herinneren aan de scherpzinnige *Reinaert*-studie, aan de *Elckerlijc*-studieën[2] van de eerstgenoemde, verleden jaar terecht op zijn

1) In de Brochurenreeks van de *Vlaamsche Opvoedkundige Vereeniging* (Antwerpen - De Sikkel - 1933).
2) Als afzonderlijke uitgave overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen (Den Haag - M. Nijhoff - 1934).

zeventigste verjaardag gevierd; of aan de vele bijdragen van Van Mierlo: over Hadewijch, de Reinaert, Hendrik van Veldeke, in de *Verslagen en Mededeelingen* verschenen. De vruchten van zijn Middeleeuwse studie gaven hem aanleiding om zijn *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde* te schrijven, die op menig punt de werken van Te Winkel en Kalff verbetert of aanvult. Zijn jongste werk is een uitvoerige studie over *Het Roelandslied*, voornamelijk over de Mnl. fragmenten[1)]. Doordat de werkzaamheden van de Academie zich voor het grootste deel bepalen tot Nederlandse taal- en letterkunde, hebben de maandelijks verschijnende *Verslagen* eigenlijk de waarde van een vaktijdschrift. Daarnaast doet de Academie een goed werk, door breed opgezette studies uit te geven, meestal door middel van prijsvragen uitgelokt. Aan verdienstelijke jonge doctoren wordt daardoor gelegenheid geboden om hun proefschrift uit te werken en uit te geven.[2)] In de lijn van de vroegere publicaties liggen de *Vakwoordenboeken* en de *Idiotica*, waarvan het rijke Zuid-Oostvlaanderse, door Is. Teirlinck, in 1924 voltooid werd.

In de Leuvense faculteit, in de laatste jaren minder veelzijdig dan de Gentse, noemden wij reeds Grootaers, die als dialectoloog de traditie van Colinet en Goemans voortzet. Biezondere vermelding verdient dat hier het centrum is van de toponymische studie, waarvoor Prof. Van de Wijer zich veel moeite getroost. De bovengenoemde reeks *Handelingen*, voor de helft aan de toponymie gewijd, hebben er veel toe bijgedragen dat in het Noorden deze studie opnieuw aangevat werd en de Nomina geografica in nieuwe vorm herleefden. Een andere Leuvense traditie is niet voortgezet: vóór de oorlog vroeg Scharpé aandacht voor de verwaarloosde rederijkerslitteratuur. Hij begon met een uitgave van Everaert's spelen, van de Hasseltse ‘Historiaelspelen’, maar deze reeks werd gestaakt; de latere Leuvense tekstuitgaven waren aan de Mnl. mystiek gewijd.

Jammer is ook dat het tijdschrift de *Leuvensche Bijdragen* voor de Nederlandse filologie veel minder betekent dan vroeger. Het is een misgreep geweest, dit orgaan met beperkte omvang, in

1) Eveneens als overdruk uit de Versl. en Meded. afzonderlijk verschenen (Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1935).
2) Daaraan danken wij de later te noemen monografieën van Edw. Rombauts over *Leven en Werken van Pater Adrianus Poirters* en over *Richard Verstegen*.

dienst te willen stellen van verscheiden moderne talen. Herstel in de oude vorm zou zeker een voordeel zijn.

Aan de Luikse universiteit neemt de Nederlandse filologie een zeer bescheiden plaats in. Wij wezen er reeds op, dat de germanist Mansion, door zijn streng wetenschappelijke, kritische methode, de toponymische studie op hoger peil gebracht heeft. R. Verdeyen, die als leerling van De Vreese, naam maakte met zijn Mnl. uitgave van Tondalus' vision, heeft zich in de laatste jaren toegelegd op historisch-lexicologische studie, getuige zijn degelijke uitgave van de *Colloquia et dictionariolum septem linguarum* (1926), terwijl een uitgave van het Vlaamse *Naembouck*, een der bronnen van Kiliaen, in wording is.

Als vierde centrum van studie moet met ere Antwerpen genoemd worden. Daar bracht het driemanschap Van Mierlo-Stracke-Reypens in verwonderlijk korte tijd de monumentale Ruusbroec-uitgave tot stand, als basis voor verdere studie. Hun Ruusbroec-genootschap biedt ook gelegenheid om andere werken uit de Mnl. geestelijke litteratuur door de druk toegankelijk te maken. Reeds verscheen in 1931 de tweedelige uitgave van Hendrik Herp's *Spieghel der volcomenheit*, door P. Lucidius Verschueren O.F.M.; een uitgave van de omvangrijke *Tafel van der kerstenre ghelove* van Dirk van Delf, zal door P.Dr. Daniëls O.P. bewerkt worden, terwijl mogelijk ook de Mnl. Suso-vertaling in deze reeks opgenomen zal worden. Het Genootschap gaf in het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* al menige studie en tekst, voor de kennis van de Mnl. mystiek van belang.

In het rijke Museum-Plantijn ontgint de onvermoeid werkzame conservator Maurits Sabbe de Schatten, die onder zijn berusting zijn en waaromtrent hij zich een diepgaande kennis verwierf. Zijn belangstelling voor de zeventiende-eeuwse Vlaamse letterkunde was al vroeg gebleken, toen hij zijn breed opgezette studie over *Michiel de Swaen* opzette, waarmee hij de stoot gaf tot de studie van deze vrijwel vergeten dichter. Voor het verband tussen litteratuur en maatschappij toonde hij oog door zijn aardige studie over het schoolleven te Antwerpen (*De nymfen van de Lauwerboom*) en door zijn strijdzangen, die ons de tachtigjarige oorlog illustreren, van het Katholieke Zuiden uit gezien (*Brabant in 't verweer*, gevolgd door aanvullende publicaties in de *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vl. Acad.*). De laatste bundel, met studies over Noord- en Zuid-Nederlandse letterkunde, is getiteld: *Peilingen* (1935). Toen deze veelzijdige geleerde en beminnelijke litterator

zijn zestigste verjaardag vierde, werd aan zijn betekenis voor het Vlaamse leven een welverdiende hulde gebracht door een uitvoerige biografie, voorafgegaan door die van zijn vader, de bekende Julius Sabbe, onder de titel *De 'Sabbe's*', door Lode Monteyne (1933).

Onder de Antwerpenaren die zich voor de Vlaamse taal- en letterkunde verdienstelijk maakten, mogen wij niet vergeten Eugène de Bock, niet alleen als *Conscience*-biograaf, maar ook als voortvarend en smaakvol uitgever. Wat 'De Sikkel' uitgeeft is altijd uitstekend verzorgd, en de oogst die hij hielp binnenhalen, is niet gering. Deels met hulp van de 'Seven Sinjoren' kwamen verwaarloosde tijdperken en schrijvers opnieuw onder de aandacht, gelijk uit het volgende overzicht zal blijken. Zulke uitgaven zijn alleen mogelijk bij een uitgever wiens blik verder strekt dan zijn persoonlijk voordeel, en die gedreven wordt door liefde voor de vaderlandse letterkunde.

De Zuid-Nederlandse oogst op het gemeenschappelijke studieveld is dus niet gering. Laten wij in vogelvlucht een overzichtgeven. Voor de Middeleeuwen trekken allereerst onze aandacht de voortreffelijke uitgaven van de mystieken: Van Mierlo's *Hadewijch*-uitgave, door een reeks studies begeleid, en de *Ruusbroec*-uitgave, in vier statige delen (1932-1934) beide met evenveel vlijt als filologische nauwkeurigheid bewerkt, en dus een stevige grondslag biedend voor taalkundige, stilistische en letterkundige studie.

Voor de rederijkersperiode is de oogst minder rijk, maar wij kunnen toch wijzen op de volledige uitgave van Jan van Styevoort's *Refereinenbundel* (1524) door Dr. F. Lyna en Dr. W. van Eeghem, in twee delen. Het beloofde derde deel, met de onmisbare aantekeningen en het glossarium, is nog achterwege gebleven. Een gedeeltelijke toelichting vindt men intussen in *Een keur uit Jan van Styevoorts Refereinenbundel*, uitgegeven door Dr. Luc. Indestege (Maeseyck, 1934). Als 'privaatdruk' verschenen enige refereinen *Uit een Tongerschen dichtbundel der XVIe eeuw*, bezorgd door Jules Frère en Dr. J. Gessler. De Antwerpse Bibliophilen, die zich vroeger verdienstelijk gemaakt hadden door een driedelige tekstuitgave van Jan de Bruyne's refereinen-handschrift (1881), gaven in 1922 Corn. van Ghistele's vertaling van Sophocles' *Antigone* uit, bezorgd door Dr. J. Grietens.

In de litteratuurgeschiedenis van de zeventiende eeuw bleef het Zuiden lange tijd overschaduwd door de belangrijker produktie

van het Noorden. Er viel dus menige leemte aan te vullen. Enige grondige monografieën hebben onze kennis verrijkt; bijbehorende tekstuitgaven hebben nieuwe belangstelling gewekt. Dr. O. Dambre maakte zich verdienstelijk door zijn bekroonde uitvoerige studie over *De dichter Justus de Harduijn* (1926), gevolgd door smaakvol uitgegeven teksten; Dr. E. Rombauts wijdde een uitstekende studie aan *Leven en Werken van Pater Adrianus Poirters*, en gaf niet lang daarna zijn bekroonde studie uit over *Richard Verstegen, een polemist der contrareformatie* (1933). De Duinkerker dichter Michiel de Swaen had reeds veel vroeger zijn eerherstel gehad, in de bekende monografie van Maurits Sabbe, maar een nadere kennismaking met zijn werk werd eerst mogelijk, toen de volledige uitgave ondernomen werd door Dr. V. Celen die in zes royaal uitgegeven delen (1928-1934) voltooid is. Ter begeleiding schreef deze uitgever een studie over *Fransch-Vlaanderen; letterkundige betrekkingen met Vlaanderen; herleving van het nationaliteitsgevoel* (Antwerpen - de Sikkel - 1933).

Een te weinig verkend terrein bood ook het Vlaamse toneel in de zeventiende eeuw. Het boek van Dr. Th. de Ronde: *Het Tooneelleven in Vlaanderen door de eeuwen heen* (uitgave van het Davidsfonds, 1930) geeft van deze periode een oriënterend overzicht, nadat enige tekstuitgaven belangstelling hadden gewekt, nl. twee aantrekkelijk uitgegeven blijspelen van Guilliam Ogier: *De Gulsigheydt* (1921) en *De Hooveerdigheyt* (1934) door Dr. W. van Eeghem uitgegeven voor ‘De Seven Sinjoren’ (Antwerpen - De Sikkel), Hendrick Fayd'herbe's *Esbatement van vier personagiën*, uitgegeven door Dr. R. Foncke (Mechelen - 1923) en Joan de Grieck's *Drie Brusselsche kluchten uit de zeventiende eeuw* (Antwerpen - De Sikkel - 1926, voor de ‘Seven Sinjoren’).

Een weinig bekende figuur uit de tijd der Franse overheersing, *Karel Broeckaert*, werd als verdienstelijk spectatoriaal auteur naar voren gebracht door Dr. A. Jacob. Interessante fragmenten uit zijn werk, degelijk ingeleid en toegelicht, zijn getiteld *Borgers in den estaminé* (1922) en *Den jongen Tobias* (1924; beide uitgegeven te Antwerpen bij ‘De Sikkel’).

Wat de negentiende eeuw betreft, is de belangstelling voor de Gentse en Antwerpse litteratorenkringen uit het midden der eeuw verflauwd. De uitvoerige studie van J. Persijn over *August Snieders en zijn tijd* (Antwerpen - 1925-26, drie delen) is een uitzondering die de regel bevestigt. Des te meer aandacht werd besteed aan de West-Vlaamse en aan de moderne letterkunde.

Een ereplaats verdient de monumentale Gezelle-uitgave, ondernomen in 1930 en reeds in 1936 de voltooiïng naderend. Met de grootste zorg zijn alle gedichten en prozastukken tekstkritisch bestudeerd, met de varianten afgedrukt en in brede bio-bibliografische aantekeningen verantwoord. Nauwkeurige woordverklaringen, door Prof. Fr. Baur bewerkt, bieden gegevens voor de studie van Gezelle's taal. Bovendien gaven een aantal letterkundigen gehoor aan de uitnodiging om in kortere of langere inleidingen bijdragen te leveren voor de Gezelle-studie, nl. A. Vermeylen, Jac. van Ginneken, Urbain van de Voorde, Kan. J. Mahieu, Dirc Coster, Al. Walgrave, W. Kramer. Het totstandkomen van deze uitgave, waarmede een definitieve grondslag gelegd is voor de Gezelle-studie, is voornamelijk te danken aan de toewijding van Prof. Frank Baur en Dr. P. Allossery, de conservator van het Brugse Gezelle-museum. Alleen voor de *Tijdkrans* vonden zij een medewerker in J. de Cuyper. Het laatst verschenen vijftiende deel zal voor menigeen een verrassing zijn: het bevat namelijk de vertaling van een moderne mystieke tekst, de *Goddelijke Beschouwingen* van Mgr. Waffelaert, waarvoor de dichter een nieuwe puristisch-Vlaamse terminologie bedacht heeft. Na de *Laatste Gedichten* zal nog een driedelige uitgave van de *Brieven* verschijnen, grotendeels nog ongepubliceerd, die dus met grote belangstelling tegemoet gezien worden.

Aan de biografieën door Caesar Gezelle (1918) en Al. Walgrave (1923-24) behoeft niet meer herinnerd te worden. Als door de nieuwe uitgave alle materiaal volledig doorgewerkt is, mogen wij hopen dat Baur's voorlopige studie *Uit Gezelle's Leven en Werk* (1930) tot een definitieve levensbeschrijving zal uitgroeien.

Oudere tijdgenoten hebben kort na hun dood aanleiding gegeven tot grondige studie van hun werk. Het leven van Hugo Verriest werd beschreven door Filip de Pillecijn; aan *Pol de Mont* werd een breed opgezette studie gewijd door Dr. George Meir;[1)] Joris Eeckhout schreef zijn *Herinneringen aan Karel van de Woestijne* en gaf een *Inleiding* tot zijn werk (1932), terwijl in hetzelfde jaar een Karel van de Woestijne-Genootschap opgericht werd, en Dr. M. Rutten een Luikse dissertatie uitwerkte over *De Lyriek van Karel van de Woestijne* (1934).

Het letterkundig essay is sinds de oorlogsjaren met ijver en

1) Antwerpen - De Sikkel - 1932, gelijktijdig geplubliceerd met een bloemlezing uit zijn werk; zie *N. Taalg*. XXVII, 133.

talent beoefend. Al moge niet alles van gelijke waarde zijn, dat het peil sterk gestegen is, blijkt uit vergelijking met het werk van de vorige eeuw, b.v. met de *Schetsenboeken* van Max Rooses. Op het werk van Vermeylen, Van de Woestijne, Sabbe behoeft niet meer gewezen te worden, maar daarnaast denken wij aan Karel van den Oever[1)], Jules Persijn[2)], Joris Eeckhout[3)], Urbain van de Voorde[4)], A.H. Cornette[5)] e.a.

Het uitgebreide essay levert vaak waardevolle bijdragen voor de moderne litteratuurgeschiedenis. Een belangrijke samenvatting gaf de te jong gestorven Paul Kenis in zijn boek over *De Vlaamsche Letterkunde na 'Van Nu en Straks'*[6)], waarnaast de jongere studie van Dr. R.F. Lissens over *Het impressionisme in de Vlaamsche Letterkunde*[7)] te vermelden is.

Wegens de nauwe samenhang van de letterkunde met de politieke en oeconomische ontwikkeling vestigen wij ook de aandacht op het uitvoerige, degelijke werk van Maurits Basse: *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930* (2de dr. Gent - 1933), als vervolg op Paul Fredericq's *Schets eener Geschiedenis der Vlaamsche Beweging*.

Voor het onderwijs maakte zich de schoolopziener Julien Kuypers verdienstelijk. Na zijn bloemlezingen *De Gouden Poort* schreef hij met Dr. Theo de Ronde een *Beknopte Geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde* (Antwerpen - De Sikkel - 1931), waarbij zich aansloot een breed opgezette Platenatlas, getiteld *Onze Litteratuur in Beeld*, met medewerking van Dr. J.G.M. Moormann en D. Wouters (1935).

Naar volledigheid hebben wij bij deze vluchtige opsomming niet gestreefd. Ons doel was slechts, een indruk te geven van de veelzijdige werkzaamheid der jongere generaties van taal- en letterkundigen in het Zuiden, en te wijzen op een ontwikkeling en verdieping van de studie, die ook voor de toekomst hoopvol stemt.

C.G.N. DE VOOYS.

1) *Kritische Opstellen* (1913).
2) *Studiën en Lezingen; Gedenkdagen, Aesthetische Verantwoordingen*.
3) Vijf bundels *Litteraire Profielen* (1925-1932), ook over Noord-Nederlandse auteurs. Dezelfde schrijver stelde twee bloemlezingen samen: *Onze Priesterdichters* en *Proza van Vlaamsche Priesters.*
4) *Guido Gezelle* (1926), *Modern, al te modern* (1931), *Ruusbroec en de geest der mystiek* (1934).
5) Periscoop (1932).
6) Amsterdam - W.B. - 1930.
7) Mechelen - Het Kompas - 1934.

Vondels geloof.[1)]

Gerard Brom behoort tot de schrijvers die men niet altijd bij hun woord moet nemen. Vol geestdrift, niet gezind iets goeds te zien in mensen met een andere geloofsovertuiging dan zijn eigene, gebruikt hij een overvloedige belezenheid, een scherpzinnige geest en een stijl vol paradoxale wendingen om zijn lezers mee te slepen, indruk op hen te maken en hen te overweldigen. Men zou hem willen grijpen, de staart van een van zijn volzinnen namelijk, maar de volzin is al doorgeglipt en men wordt verrast door een andere die een wetenswaardig détail of een treffende opmerking meedeelt, - door weer een andere, door een bladzij zelfs, die een volkomen aannemelijke voorstelling in goed afgewogen bewoordingen voor ons uitbreidt, - dan plotseling weer door een hatelijke trap of een reeks van wraakzuchtige scheldwoorden, waarvan men de redelijkheid niet in kan zien. Calvijn is zijn *bête-noire*, Vondel - is het volmaakte evenbeeld van Gerard Brom zelf.

Door zijn Vondels Bekering heeft Brom indertijd een geloofsgenoot, Dr. H.W.E. Moller, bijna tot wanhoop gebracht. Deze bij uitstek nuchtere geleerde kon er maar geen vrede mee hebben, dat zulk een groot aantal van Broms beweringen niet geheel en al juist was. Hij sprak van verdraaiing, misleiding. Hij vond het nodig al de volzinnen van het boek, ook al de aantekeningen erachter - en dit waren er nog al wat - stuk voor stuk na te gaan en hij sloeg de handen te hoop toen de uitslag hem kenbaar werd. Neen, Brom, dat is de manier niet, zei hij vaderlijk en hield hem voor dat niet alle Protestanten slecht waren en dat de waarheid van de nauwgezette collatie tenslotte toch iedere leugenachtige aanhaling achterhalen moest.

Ik denk dat Brom gelachen heeft. Hij is een temperament, en strijdvaardig, en kan volstrekt niet inzien dat iemand die het alleen-zaligmakend geloof bezit niet de draak mag steken met minder-gelukkigen. Menselijkerwijs gesproken, blijven zij zijn

1) Vondels Geloof door Gerard Brom, N.V. de Spieghel, Amsterdam. Het Kompas, Mechelen, 1935.

vrienden, maar godsdienstigerwijs is er nu eenmaal niets goeds aan hen. In de stroom van zijn rede tot of over hen sprekende, is het niet mogelijk dat men ieder woord als op een goudschaaltje wegen zou. Integendeel: het goede is juist dat iedere volzin een zekere schommeling en scheefheid aan de drift van de stroom ontleent.

Brom is na dat jeugdwerk heel wat ouder geworden. Zijn Vondels Geloof omvat ook heel wat meer dan zijn Vondels Bekering en is in menig opzicht heel wat beter. Maar zijn natuur is dezelfde gebleven. Hij is nog even geestdriftig en uitdagend als in zijn jeugd.

* * *

De gegevens betreffende Vondels geloof zijn van zijn jeugd af talrijk genoeg om geen twijfel te laten aan zijn gezindheid. Reeds in zijn eerste rijmen, van toen hij achtien was, spreekt hij van Gods kerk als de Bruid van Christus. Die kerk is niet een uiterlijke instelling, maar de geestelijke gemeenschap van de verkorenen, die alléen de leden van Christus lichaam zijn. Ze worden bezield door godvrezendheid en in stand gehouden door liefde en vrede. Twee jaar later ontdekt hij de grote tegenstelling die hem levenslang verontrusten zal: de zondige wereld en de verlossing door de Gekruiste, de aardse tweedracht en de hemelse eendracht, het natuurlijke kwaad en de zuivering door wedergeboorte. Het is of de twintigjarige nu al de angst van een bekering heeft doorgemaakt. Beide gedichten ondertekent hij met de spreuk: Liefde verwinnet al. Weer twee jaar later is hij onder de invloed van Du Bartas, wiens werk hij met de nadrukkelijker spreuk: Door een is't nu voldaen verbinden zal. Evenals na hem de knaap Milton vindt de jongeling Vondel in die Hugenoot zijn eerste wereldomvattend christelijk dichterschap.

Hij heeft daarna nog lange jaren onder de Doopsgezinden geleefd, zo lang zelfs dat men zijn regels van 1650:

> Myn jonckheit bond door errefleer
> Zich aan een sekte en geene meer

niet zonder meesmuilen lezen kan. Van iemand die tot zijn drieendertigste diaken bij een doopsgezinde gemeente is en ook dan nog haar niet verlaat voor na zijn vijftigste, kan men niet aannemen, tenzij hij geheel gespeend is van nadenken, dat hij al die tijd alleen door erfleer gebonden bleef. Eerst in 1637 kreeg

men de indruk dat hij, zoals Brandt zegt, begon te waggelen. Hij was toen allang geen vreedzaam Mennist meer, maar, op het spoor van Bartas, een strijdbaar protestant, en op het spoor van Grotius een humanist, die droomde van een algemeen christendom.

Zijn rooms-worden wilde zeggen dat hij, niet kunnende ontkomen aan een kerkgemeenschap - hij die immers betuigde:

> 't Geloovig hart is Jesus kerck -

de roomse als de algemeenste koos.

‘Indien Jezus Christus het middelpunt zij, daer hemel en aerde en alle dingen om draeien, zoo behoort er geen onderscheit tusschen ons beide te zijn’ schreef hij op hoge ouderdom aan de collegiant-gezinde Oudaen, en hoewel hij aan de kerk die hij gekozen had onverwrikt vasthield, ligt in deze woorden een zodanig geloof aan de onzichtbare kerk, dat men niet kan twijfelen of hij heeft het ondanks Calvinisten-haat en proselietenijver nooit losgelaten.

Zelf noch Calvinist noch Katholiek zijnde, moet ik dan ook vaststellen dat Broms betoog omtrent een reeds in aanleg roomse Vondel mij op geen enkel punt overtuigd heeft. Vondel heeft na zijn vijftigste vrede gevonden bij de Katholieke theologie en kerkgebruiken, - Brom zou zeggen (zie zijn woorden over Roemer Visscher): zijn vader heeft hem zo weinig liefde voor de Hervorming meegegeven dat hij naar Rome moest overgaan -, maar toen dat gebeurde had hij een leven van protestantse en humanistische aandriften achter zich, en behield die, ook in de kerk.

Ik geloof dat de bekende gegevens geen andere duiding dan de hier uitgesprokene toelaten. Maar Brom verwaarloost ze of geeft er een gewrongen uitleg aan. Van de jeugdrijmen spreekt hij niet. Du Bartas noemt hij voor het eerst, een bijkomstige vermelding buiten geloofsverband daargelaten, als wij een derde deel van zijn omvangrijk werk achter ons hebben. In een onhelder gestelde volzin verklaart hij dan: ‘Vondel heeft van Bartas tot Buchanan zijn dichters onder Protestanten gezocht en hij vindt de poëzie bij de Moederkerk.’ De bedoeling zal wel zijn dat van poëzie buiten de Moederkerk geen sprake zijn kan. Dit is ook de strekking van zijn boek. Met een enigszins ouderwetse romantiek - wij zonen van de romantiek, zegt hij - verdedigt deze jongste leerling van Alberdingk Thijm de, toch

al min of meer geprotestantiseerde kerk van na het Trents Concilie tegen het Calvinisme. Vondel heeft dit ook gedaan. Maar hoe kan men verwachten dat wij, die de geschiedenis niet bestuderen met theologische voorkeuren, door dit overeeuwd debat bekoord worden.

Bolland zei mij eens: de leer van de Calvinisten over de voorbeschikking is vreeselijk; maar - en hier zag hij mij aan met die angstige nadruk die hem bij beslissende verklaringen eigen was - maar ze *hebben* gelijk. Maar ze *hebben* gelijk, herhaalde hij. Dit scheen mij de vraag op het juiste plan te stellen. Als iemand werkelijk gelooft dat de menselijke natuur verdorven is en werkelijk in een Voorzienigheid gelooft, dan is er geen ontkomen aan, dan bestaat er geen vrije wil en is ieder bij zijn geboorte al voorbeschikt tot zaligheid of verdoemenis. Dat die voorbeschikking gruwelijk is, staat vast. Dat wij zonder de illusie van de vrije wil niet kunnen uitkomen, is zeker. Maar noch onze menselijke goedhartigheid noch onze zedelijke behoeften kunnen een aristocratisch pessimisme als dat van Calvijn beroven van zijn indrukwekkende logica. Noch Vondels gedichten noch Broms gemoedelijke argumenten kunnen het Calvinisme de plaats ontnemen die het in de wereldgeschiedenis gekregen heeft.

Brom zegt ook dat niet alleen het Calvinisme, maar dat de Hervorming mislukt is. Ook dit is zeer onhistorisch. Niet alleen dat de Hervorming het Katholicisme zelfs hervormd heeft, maar men behoeft slechts in katholieke landen te reizen om zich opeens weer bewust te worden welk een adem van vrijheid er sedert de Hervorming door de wereld gegaan is, en hoeveel er werd opgeruimd dat daar nog de geesten klein en kinderlijk houdt. De hele geestesontwikkeling van Europa, van de zestiende eeuw tot heden is uit die Reformatie, uit die wil tot geloofszuivering, voortgekomen of door haar mogelijk gemaakt.

* * *

De naam Du Bartas wordt na de kenschetsende volzin die we zoeven bespraken, nog slechts eenmaal in het boek aangetroffen. ‘Het houdt een verre draagkracht’ - lezen we - ‘dat Vonder van de Hugenoot Bartas naar de gelijktijdige Tasso overging.’ De bedoeling van deze zin zullen we aanstonds zien. Maar eerst stellen we de natuurlijke vraag: Is er in Vondels ontwikkeling iets dat recht geeft te zeggen dat hij van Du Bartas naar Tasso

overging? Als men zegt dat Vondel van de latijnse dramaas naar de griekse overging, dan is dat duidelijk. Zijn vertalingen, eerst naar Seneca, dan naar Sofocles, getuigen het. Maar van Du Bartas naar Tasso? Met de vertaalpen in de hand is hij hem gaan lezen, in 1620 reeds, maar de schamele voorbeelden van beinvloeding die Brom aanhaalt, bewijzen te over dat deze Italiaanse poëzie hem weinig lag. Dat Brom dit geringe verband een overgang van Bartas naar Tasso noemt, moet een bedoeling hebben. Ze is dan ook zichtbaar. Hij wil de protestantse Du Bartas zo vroeg mogelijk op de achtergrond schuiven en Tasso, de dichter van de Tegen-reformatie, op de voorgrond. Terecht heeft evenwel W.A.P. Smit, in een bespreking van Broms boek, opgemerkt, dat de verwantschap met Du Bartas zich over Vondels hele leven uitstrekt en zelfs in zijn late leerdichten nog te erkennen is.

In verband met dit geschilpunt wil ik iets zeggen over de invoering van het begrip Barok in de Vondelstudie. Oorspronkelijk niets dan de min of meer misprijzende term die we nog kennen in ons dagelijks spraakgebruik, is het woord eerst in de tweede helft van de 18e eeuw de naam geworden van die bouwkunst die onmiddellijk na de Hoog-Renaissance in Italië ontstond. Het verval van de Renaissance werd er door aangeduid, die dan in de speelsheid van het Rococo eindigde. Eerst in 1888 verscheen de eerste druk van Heinrich Wölfflin's Renaissance und Barock, een poging om de ‘Auflösung der Renaissance’, dus de Barok, psychologisch te begrijpen. Dat kon alleen door de studie van Italiaanse gebouwen. Want - zegt de schrijver - de eigenlijke barok, namelijk de overgang van het strenge tot het vrije en schilderachtige, van het gevormde tot het vormloze, is alleen in Italië waar te nemen. Omdat men in de architectuur van het Noorden geen strenge renaissance-vormen vindt, aangezien zij daar altijd ‘in de willekeur van het schilderachtige, ja van het dekoratieve is blijven steken’, vindt men in het Noorden ook niet de eigenlijke barok. Typisch barok is eigenlijk alleen de romeinse. Zo zag hij het. Maar omdat Wölfflin die stijl *psychologisch* doorgronden wou, sprak het vanzelf dat hij een innerlijke tegenstelling tussen de Renaissance-tijd en de Barok-tijd, de Renaissance-mens en de Barok-mens trachtte op het spoor te komen, en die tegenstelling ook wou zien in schilders: Rubens tegenover Raffaël, en in dichters: Tasso tegenover Ariosto. Eenmaal daartoe overgegaan hoefde hij ook niet te

schromen voor de verklaring dat onze eigen tijd - in sommige personen tenminste, als b.v. Richard Wagner - verwant is aan de Italiaanse Barok. Zover gekomen scheidde hij de Barok geheel van de Renaissance. ‘Der Barock ist ein wesentliches Neues das sich aus dem Vorhergehenden nicht ableiten lässt.’ Dat wezenlijke zoekt hij in een veranderde gestemdheid: het ideaal is niet meer ‘das befriedigte Sein, sondern ein Zustand der Erregung. Man verlangt überall ein affektvolles Tun; was früher die einfache und leichte Äusserung einer kräftig-lebendigen Natur war, muss nun mit leidenschaftlicher Anstrengung vor sich gehen. Das ruhige Stehen wird schwungvoll pathetisch.’

Hijzelf en tal van anderen hebben nadien dit nieuwe Barokbegrip voortgang verschaft. Het lag in de geest van de tijd en gehele stromingen, met name de duitse nationalistische en het weer oplevende katholicisme hebben zich ten doel gesteld het op te nemen en uit te breiden. Door Worringer werd de Barok verstaan als de, onder de (tijdelijke) Renaissance doorgegane en weer omhoog gekomen, Gotiek, die dan van duitse oorsprong zijn zou. De katholieken vereerden de Barok als de kunst van de Tegenreformatie: daar toch immers zijn stijl zich ten zeerste in de Jezuïeten-kerken had geopenbaard.

Voor ieder die de ontwikkeling van ons geestesleven onbevangen waarnam, was er, daarom alleen al, reden om voorzichtig te zijn en zich niet te spoedig te laten meeslepen. Die werd nog groter toen uit talloze geschriften bleek dat de uitbreiding van het Barok-begrip een mode werd en het tot allerlei verwarringen aanleiding gaf. Terecht schreef Friedrich Gundolf acht jaar geleden, ter inleiding van zijn opstel over Andreas Gryphius: ‘ich veröffentliche diesen Abschnitt gerade jetzt um eine besonders wichtige Gestalt zu verdeutlichen *und in ihren Grenzen zu zeigen gegenüber dem modischen Taumel der die erwünschte Neuerforschung der deutschen Barock-poesie begleitet*’. Ook een voorzichtig historicus als J. Huizinga, voor Duitsers sprekende, liet zich horen: ‘Man hat sich daran gewöhnt die Kultur der 17. Jahrhunderts, in engerer oder weiterer Begrenzung, mit dem Worte Barock zu benennen. Ich muss gestehen, dass ich immer noch vor dieser Stilbezeichnung in ihrer heutzutage beliebten, ganz allgemeinen Anwendung, eine grosse Scheu empfinde, und dass ich sie nach Möglichkeit vermeide. - Das wort Barock in seinem modern wissenschaftlichen Sinne ist ein Testimonium paupertatis.’ Dit belette hem evenwel niet het woord te gebruiken en zelfs -

waar het nu voor ons op aankomt - beslist te verklaren: ‘Vondel in seiner oft schwerfälligen aber immer hinaufstrebenden Majestät des hohen feierlichen Wortes ist der vollendete Barockdichter.’

Het treft al dadelijk dat iemand die Vondel vooral om het ‘schwerfällige’ en het ‘feierliche’ onder de Barok betrekt, hem dan toch voor een zeer groot gedeelte erbuiten laat. De vraag is juist of men, de *gehele* Vondel kennende en overziende, aan het barok-begrip, ter bepaling van zijn wezen, zoveel hebben zal. Ik voor mij, als ik ook mezelf mag noemen, heb, wanneer ik over hem schreef, nooit behoefte gevoeld hem uit het algemene kader van de (hollandse) renaissance te lichten. Ook zijn jongere tijdgenoten hebben in zijn werk nooit een wezenlijke afwijking, maar alleen een voltooiing van dat van Hooft gezien. Niet een ontbinding van de Renaissance dus, ook niet een tegenstelling ertoe, maar eenvoudig een voortzetting en een bloei.

Zonder twijfel is er tussen Vondel en zijn voorgangers een onderscheid. Zij trachten, wàt ze ook deden, bewust of onbewust, in de stof van hun taal, vóór alles zichzelf uit te drukken. Dat was wat men tegenwoordig hun kultuurhistorische opgaaf noemt. Hij daarentegen aanvaardt van het begin af bestaande vormen, gaat persoonlijk bijna schuil achter een groot plan, dat hij in de Voorrede van zijn Pascha al uiteenzet, doet zijn leven lang niet anders dan, onder allerlei lotswisselingen door, dat plan tot een goed eind brengen. Wil men dit barok noemen - ik heb er niet tegen; maar gezien de late opkomst van de noordnederlandse renaissance-poëzie en de enge verbondenheid van Vondel met zijn voorgangers en hun beginselen, zie ik geen kans zijn barok van hun renaissance te scheiden. Die barok maakt er dan eenvoudig een logische voortzetting van uit en niet een tegenstelling ertoe. Dat de barok van zijn tijd invloed op hem heeft uitgeoefend, dat hij met haar verwant was zelfs, hoeft ook volstrekt niet te worden geloochend. Maar dan moet men haar nog op andere wegen zoeken dan men het gedaan heeft. Aanvaardt men b.v. de bewering dat Tasso tegenover de Renaissance van Ariosto de Barok vertegenwoordigde, dan is het immers even waar dat Du Bartas haar vertegenwoordigd heeft tegenover de Renaissance van Ronsard. Een protestantse barok dus, later door Milton - om in deze gedachtegang te blijven - tot haar hoogste vorm gebracht. Maar, terwijl Vondel deze onderging en erdoor geinspireerd werd, las hij met evenveel bewon-

ring Ronsard, uit wiens Eclogues de aanhef van Pascha voortkwam.

Dit zijn verwarringen die door de dubbelzinnigheid van het barok-begrip nog vermeerderd worden. Immers, het is bekend dat Vondel hoe langer hoe meer de (barokke) stijleigenaardigheden van Du Bartas - en ook die van Seneca, die wel eens de dichter van een klassieke barok genoemd is - varen liet, om juist het grondbeginsel van de Renaissance, zuivering van de stijl door studie van de beste klassieke voorbeelden, uitsluitend aan te hangen.

Het woord ‘barok’ duikt bij Brom, die er zelf in zijn Barok en Romantiek van 1923 met volledige kennis van zaken over geschreven heeft, - het duikt in dit Vondels Geloof eerst op als hij tot de bespreking van de Jezuïeten en hun invloed, dus tot de Vondel van de Tegenreformatie genaderd is. Evenals al het tot hiertoe gezegde, moet men ook dit in het oog houden, als men zijn boek karakteriseren en de waarde die het voor de Vondelstudie bezit, bepalen wil.

* * *

De waarde van Broms boek voor de Vondel-studie is aanzienlijk, niet alleen om de rijke voorraad aan kleinere gegevens die hij uit zeer vele en veelsoortige geschriften ontleende en dikwijls in vernuftige verbinding bracht met zijn stellingen, maar ook om de vele talentvolle bladzijden, ja hoofdstukken die men eruit kan bijeenlezen. Over Grotius, Rubens, de Jezuïeten uit hij zich met een welsprekendheid die men moet bewonderen ook zonder het met hem eens te kunnen zijn. Leveren zij tot de Vondel-studie geen eigenlijk nieuwe bijdrage, dan prikkelen zij toch tot tegenspraak en onderzoek. Maar dit alles erkennende, komt men niettemin tot het besluit dat het werk in de eerste plaats de propagandistische arbeid is van een goed katholiek, een goed gelovige, en die tegenover alles wat in de denkbeelden van zijn tijd en in zijn lektuur betreffende vroegere tijden zijn overtuiging in 't gevlij komt, gaarne goedgelovig is. Hij gelooft wat hij wenst en hij zou willen dat wij alles wat hij op de voorgrond schuift en in een eigen verlichting stelt, even goedgelovig zouden aannemen. Maar wij kunnen dat niet, wij lezen al zijn gegevens en meningen met aandacht, maar wij behouden ons voor, de strekking van het geheel en daarna ook ieder onderdeel te vergelijken met die onloochenbare feiten die ons uit een onbevangen studie van Vondel en zijn tijd toekomen.

Brom begint zijn boek met de erkentenis dat Vondel als Mennist altijd een ethische verhouding tot het leven gehad heeft, dat het gemene geen vat op hem kreeg en dat hij in iedere uitspraak zijn geweten raadpleegde. ‘Wanneer de Kalvinisten in zijn ogen de heiligheid van God aantasten, zal hij tegen de Kalvinisten zijn; wanneer de Katholieken’ - En nu zou men verwachten te lezen: wanneer de Katholieken hem voorkomen het geweten geweld aan te doen en het te verloochenen, zal hij van Rome als van de ‘Babylonsche hoer’ spreken. Maar wie dit van de ‘leerling van Alberdingk Thijm’ verwacht zou hebben, omdat toch de meester die uitspraak aan niemand anders dan aan Vondel wist toe te schrijven, komt bedrogen uit. Het is niet dat ik die toeschrijving van hem eisen zou - de druk die het nodig zou kunnen maken is tot heden niet teruggevonden - maar het is dat men zich de mogelijkheid dat Brom het deed, zelfs niet kan voorstellen. Ze behoort tot een zijde van Vondel die hij niet kan zien. Hij ziet uitsluitend de andere. ‘Wanneer de Katholieken’ - zo vervolgt hij - ‘hem heilige zielen blijken te vormen, zal hij getuigen vóór de Katholieken.’ Zonder twijfel; toch geloof ik dat de argeloze plaatsing van dit volzin-deel *hier*, een te grote behoefte verraadt om Vondel zo spoedig mogelijk als voorbestemd tot roomsheid te doen zien. De argumenten die hij daarvoor te berde brengt - ik zei het al - hebben mij nu evenmin overtuigd als toen hij in zijn Vondels Bekering hetzelfde deed. Niet uit voorbestemdheid tot rooms worden, maar uit de algemeenheid van zijn *innerlijk* Christendom volgen alle door Brom aangehaalde plaatsen. Dat hij later, onder invloed van enerzijds de Calvinisten die hij bestreed en anderzijds de Katholieken die hij vereerde, tot de uiterlijke eenheid van de *roomse* kerk overging, is een feit dat uit zijn vroegste werken niet te voorspellen valt. Brom, die altijd van het Katholicisme spreekt, zonder de onderscheiding Rooms er aan toe te voegen, vergeet te zeer dat ook de Belijdenisse des Gheloofs der Ghereformeerde Kercken in Nederland - en ik haal de woorden aan zoals de Dortse Synode ze deed uitgeven - de uitspraak bevat: ‘wij gelooven ende belijden eene eenige Catholijcke ofte algemeijne Kercke, dewelcke is eene Heylige vergaderinge der ware Christgeloovigen’ - waarop dan tevens de verklaring volgt: ‘Oock mede is dese H. Kercke niet ghelegen, ghebonden, of bepaalt in een sekere plaetse of aen sekere persoonen, maer sy is verspreyt en de verstroyt door de geheele werelt: nochtans t'samen-

ghevoecht ende vereenicht zijnde met hert ende wille in eenen selven Gheest, door de cracht des geloofs.' Daar Broms werk voor zulk een groot, een veel te groot gedeelte theologisch is - de historie houdt zich bij hem de theologie niet genoeg van het lijf, zou hij zelf zeggen - weet hij dit natuurlijk. Maar kan men zich voorstellen dat hij Vondel of de Protestanten ooit het recht van deze aanhaling zou hebben gedaan? In elk geval deed hij het hun niet. Kinderlijk vergeetachtig is hij ook, als hij, bij zijn herhaalde aanvallen op de Protestanten, op hun zienswijs betreffende de goede werken, hun afwijzing van de overlevering, hun geloof aan de rechtvaardiging, alleen door de verdienste van Christus, zich nooit herinnert dat al deze punten ook door goede aanhangers van de Kerk op het concilie van Trente verdedigd zijn. Kan men Vondels verhouding tot het Protestantisme bespreken zonder ook daarop acht te slaan?

Goedgelovig, zei ik zoeven. Maar men zou even veilig kunnen beweren dat de naieve gelovige die Brom is, de historicus die hij zijn wil onberekenbare schade heeft gedaan.

Naief is ook zijn verdediging van de Jezuïeten, van wie men, zodra van onderwijs en wetenschap sprake is, zoveel goeds kan zeggen. Men *kan* dit zeggen, mits men niet vergeet dat juist toen de nieuw ingestelde Inquisitie met de onbarmhartigste middelen het Protestantisme trachtte te vernietigen, hun orde het strijdbaarste leger van het Pausdom werd. We moeten trouwens erkennen dat ook Vondel, en ook Grotius, in menig opzicht naieve naturen zijn geweest. Maar de historicus van onze tijd hoeft hen daarin niet na te volgen.

* * *

De lezer zal allicht menen dat ik, door Brom als een naieve natuur te tekenen, hem de scherpste kritiek doe te beurt vallen. In zekere zin doe ik dat, maar in een andere juist het tegendeel. De mens en de schrijver profiteren van het kinderlijk gemoed dat zich op zo talloze wijzen blootgeeft. Terwijl men zeer wel weet dat allen die het ongeluk hebben het met hem oneens te zijn, Hooft en Huygens, Westerbaan en Brandt, op onbillijke wijs door hem worden behandeld en hij grote geestelijke leiders als Calvijn en Spinoza in het minst geen recht doet, kan men toch niet nalaten van de mens Brom te houden en de strijdlustige schrijver te bewonderen. Zijn boek is niet het voor de Vondel-studie belangrijkste, maar wel het menselijkste en het

geestdriftigst geschrevene dat ik ooit over Vondel gelezen heb. Men zou het kunnen noemen een monoloog met zijblikken naar aanwezig gedachte tegenstanders. Een monoloog, want de schrijver hoeft eigenlijk niemand te overtuigen. Hij spreekt voor zichzelf en hij is al overtuigd. Maar met zijblikken, want hij weet dat zijn overtuiging zijn persoonlijk eigendom is en door niemand in allen dele wordt toegestemd. Het kan ook heel wel zijn dat met zijn naieveteit een zekere malicieusheid samengaat. Hij vormt daarom gaarne zijn volzinnen epigrammatisch, bemint de kontrastwerking en de onverwachte toevoeging, houdt ervan de bedenkelijkste en vraagwaardigste stellingen te vermommen in de zelfverzekerdheid van de paradox. Dit is dan een misbruik van dit stijlmiddel dat hijzelf nauwelijks kan goedkeuren, en waartegen hij het verwijt soms in een tussenzin tracht op te vangen, maar dat hem ten slotte als uiting van strijdbaarheid vergefelijk voorkomt. Tot het in werking stellen van deze stijl dient hem zijn vernuft zowel als zijn belezenheid. Die belezenheid steunt hij met voetnoten, maar dit zijn altijd de kortst mogelijke verwijzingen en men leest in de tekst wat zijn vernuft ervan gemaakt heeft. De lezer zou willen weten of alles sluit, maar hij kan dit niet van punt tot punt nagaan. Broms onbekommerde partijdigheid waarschuwt hem dat het nodig zou zijn. Dat hij het nochtans niet kan, brengt hem in een zekere onrust, die zijn spanning onder 't voortlezen vergroot en hem, zwevende tussen aantrekking en afstoting, belet te komen tot een duidelijke voorstelling. Hieruit blijkt dan de schade van deze stijl, die men, gezien zijn twee-zijdigheid, tot de Barok zou kunnen rekenen. Hij boeit, maar maakt het vormen van een volledig oordeel over zijn inhoud afhankelijk van een narekening, die ten opzichte van één enkel boek te tijdrovend is.

* * *

In het korte opstel dat ik hierbij aanbied, is het niet mijn bedoeling geweest een zodanige uitvoerige kritiek van onderdelen aan het woord te laten. Ieder die het boek leest moge voor zichzelf, en ieder voor een gedeelte, uitmaken, in hoeverre de beweringen hem houdbaar schijnen en in hoeverre zij samenvallen met de verwijzingen. Mijn doel was in hoofdzaak een soort inleiding tot die lezing te leveren, en door het trekken van de grenslijnen waartussen de schrijver zich beweegt een doeltreffende lezing voor te bereiden.

Toch, terwijl ik zodoende de talloze bizondere opmerkingen die ik bij mijn eigen herhaalde lezing maakte, ongezegd liet, geloof ik dat mijn oordeel over het werk in zijn geheel nu met voldoende duidelijkheid geformuleerd kan worden. Brom stelt, na als voor, Vondels rooms worden als het centrale punt in zijn leven voor. Hij acht alles wat eraan voorafging voorbereiding. Hij zoekt de eigenlijke impuls van zijn werk in zijn opgaan in de Contrareformatie. Hij beschouwt de daarna door hem geschreven werken als de belangrijkste. Dit alles komt me voor onjuist te zijn. Zijn sterkste impulsen liggen in zijn jeugd. Zijn beste lyriek is die uit zijn humanistische tijdperk. Zijn dramatische arbeid van 1636-1640: Gijsbrecht, Maagden, Gebroeders, de Jozefs, vormt een groep op zichzelf, die zich kenmerkt door meer verbondenheid aan de natuur, makkelijker gevoelsbeweging en groter verbeeldingsvrijheid. Alles in dit eerste tijdperk, zijn Hekeldichten inbegrepen, draagt het teken van ontplooiing, stijging, opengaan van mogelijkheden. Na zijn roomswording begint de tijd van een strenger en konkreter symbolisme. Hij werkt dan in een nieuwe soort, waaraan de gewonnen vrede een hechter bouw, naast de strengheid mildheid, en een verwijlen in hoge intellektuele verrukkingen verzekert. Dramaas, leerdichten en kleinere werken tonen de vastheid en volkomenheid van de zelfverzekerde kunstenaar en gelovige. Wat hem zo groot en bewonderenswaardig maakt is niet een nieuwe impuls, maar een gevestigd bewustzijn. *Dit* is onafscheidelijk van zijn kerkgeloof. Ook bevat het van dit kerkgeloof de inhoud: de poëtische, de theologische, de historische. Maar dit is niet een nieuwe impuls: de impuls blijft onveranderlijk het protestantse vrijheidsgevoel van zijn jeugd, dat nu alleen, in heviger spanning geraakt tegenover de onderworpenheid aan zijn kerkgeloof, zich op een andere wijs kennen doet. Bovendien blijft de conceptie van een christelijk dichterschap ongewijzigd. Het verstaat zich met het Katholicisme. Het ontleent er stelligheid aan. Maar men kan nauwelijks zeggen dat het ervan doordrongen wordt. Zelfs de theologische verbanden die hij in acht nam, en die men in onze tijd met zoveel zorg samenleest, zijn teuslotte, voor katholieke ogen, bedroevend weinig. In sommige van zijn grootste werken ontbreken ze geheel. Als hij in zijn laatste drama, in zijn Noah, nog eens naar de kerk verwijst, is dit alleen aan het eind, in een paar regels die men nauwelijks opmerkt. Hij is de dichter gebleven die de bijbelse tafrelen, zinnebeelden van het wereld-

gebeuren, huwt aan de humanistische geleerdheid en aan de vormen van een hollandse renaissance. Hij bemint, later zowel als vroeger, in de werken van met liefde vertaalde klassieken, de door geen kerkgeloof aangetaste bronnen van de Renaissance zelf. Dat ook zijn vers en zijn strofen-bouw, beide niet van italjaanse maar van franse oorsprong, van begin tot eind dezelfde bleven, kan hieraan ten overvloede nog worden toegevoegd.

Deze voorstelling is, meen ik, door Broms beschouwingen niet ongedaan gemaakt. Zij wijst de grens aan, waarachter ook de katholieke Vondel-studie, die we zo hartelijk bewonderen, en wier resultaten, van Alberdingk Thijm tot heden, zoveel tot een betere kennis en een groter verbreiding van Vondels werken hebben bijgedragen, zich, evenals iedere andere, zal moeten blijven bewegen, wil ze niet ondergaan in sectarische partijdigheid.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeling.

Dr. G. Stuiveling: *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt* (Amsterdam - De Arbeiderspers - 1935. Prijs f 1,50).

In aansluiting bij zijn proefschrift geeft Stuiveling een nauwkeurige, gedétailleerde ontwikkelingsgeschiedenis van *De Nieuwe Gids*, waarvan hij de negen jaargangen stuk voor stuk ontledend beschouwt. Deze documentatie heeft een groot voordeel. Wij zien niet een aantal belangrijke ‘Tachtigers’, die een groot deel van hun werk in dit tijdschrift publiceerden, maar een drietal groepen: de individualistische dichters, de naturalistische prozaschrijvers en de sociologen-politici, groepen die in hun strijd tegen conservatisme samengaan, tijdelijk in evenwicht blijven, maar daarna botsen en uiteengaan. Hoofdstrekking van Stuiveling's betoog is, dat de ‘Beweging van Tachtig’ niet geïdentificeerd mag worden met de ‘Nieuwe Gids-beweging’, die een ‘allesomvattende geestelijke ommekeer’ betekent, uit maatschappelijke oorzaken verklaarbaar, door ‘voorwerkers’ voorbereid, en na 1893 in verschillende organen voortgezet. In verband daarmee legt hij de volle nadruk op de medewerking van Lotsy, Tak en op de rol die Van der Goes al die jaren gespeeld heeft. De schoolstrijd, het algemeen kiesrecht, het socialisme zijn onderwerpen waar De Nieuwe Gids levendig belang in stelt, reeds in de eerste jaargang (Hoofdstuk II),

maar vooral tijdens de jaren van de ‘zege’ (Hoofdstuk III). Zeer geslaagd is de uiteenzetting van *De breuk tussen '80 en de Nieuwe Gids* (Hoofdstuk IV). Uit een becijfering blijkt dat Gorter in deze periode bijna de enige dichter is, en dat ‘het verloop van Gorter's poëzie gedurende een paar jaar identiek is met het verloop der Nieuwe Gids-poëzie’ (blz. 88). In April 1891 is het vonnis van De Nieuwe Gids reeds getekend; in de zevende jaargang, vol ‘innerlijke gespannenheid’, is de eenheid ‘onherroepelijk verloren’; in de achtste en negende jaargang volgt de catastrofe (Hoofdstuk V). Het nieuwe dat dit boek brengt, is dus vooral de schets van de radikale politieke en sociale stromingen in de negen Nieuwe-Gids-jaren, maar daarnaast is de meer bekende grote betekenis van dit orgaan voor onze letterkunde allerminst verwaarloosd, en voor een grote kring van lezers met smaak en inzicht aangetoond.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Kapstok of rem?

Bij de jongste begrotingsdebatten deed de Minister van Onderwijs de toezegging, regel 5 en 6 van de spelling-1934 (de geslachtsregeling en de voornaamwoordelijke aanduiding) opnieuw door een Nederlands-Belgische kommissie van deskundigen te laten onderzoeken. Hebben wij hier te doen met de welbekende kapstok, waaraan een Minister lastige kwesties pleegt op te hangen? Of voorziet hij, na grondig onderzoek van het vraagstuk, een regeling die algemeen bevrediging zal schenken? Dit laatste is aan ernstige twijfel onderhevig. Zijn toezegging is bedoeld als een tegemoetkoming aan die tegenstanders, die beweren dat Minister Marchant overhaast te werk gegaan is en het oor geleend heeft aan een te eenzijdig samengestelde kommissie. Maar juist de vijfde regel ging grotendeels in tègen het advies van deze adviseurs, en berust.... op de voorstellen van de *veelzijdig* samengestelde Staatskommissie van 1916! In het *Verslag* dat na tweejarig overleg werd opgesteld, wordt de verbuigingsuitgang met *n* beperkt tot de namen van mannelijke personen en dieren, terwijl de regel voor de voornaamwoordelijke aanduiding luidt: ‘In de keuze van het geslacht voor de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden van den 3den persoon richt men zich bij het schrijven naar het spreken in dezelfde omstan-

digheden.'[1] Deze regeling werd op advies van Prof. van Ginneken in 1932 door Minister Terpstra aanvaard en zonder protest bij het overgrote deel van het onderwijs ingevoerd. Een bewijs, hoe gebrekkig de Minister zich op de hoogte gesteld heeft, is dat hij onder degenen die een beter gefundeerde regeling zullen moeten ontwerpen, ook noemt.... Prof. van Ginneken, de raadsman van Minister Terpstra!

Het is duidelijk dat de Minister een geslachtsregeling in vage trekken voor de geest zweeft, waarbij een zo groot mogelijk aantal vanouds 'mannelijke' woorden gespaard zouden worden. Maar weet hij niet dat een dergelijke regeling al tweemaal beproefd is, en tweemaal schipbreuk geleden heeft? De eerste poging, in opdracht van Minister De Visser, leidde tot de *Woordenlijst* van Kluyver en Muller; de tweede, ondernomen door het 'Comité voor eenheid in de schrijfwijze'[2], tot een stel regels die, na uitwerking, een sprekende gelijkenis zouden vertonen met de bovengenoemde *Woordenlijst*. Die uitwerking is achterwege gebleven; een toepassing heeft niemand beproefd; de voormannen zelf hebben er in het orgaan *Taal en Spelling* niet meer van gerept. Waarom zou men dan van een derde poging heil verwachten? Een derde 'regeling' zou immers weer in hoofdzaak een kopie zijn van de beide vorige, en nòch voorstanders nòch tegenstanders bevredigen. De laatste regelaars noemden een groep bij uitstek mannelijke woorden, b.v. *tijd, vrede, zin, tekst*[3], omdat oudere schrijvers, op grond van een veeljarige praktijk, deze woorden nooit meer in een woordenlijst behoeven na te slaan, of omdat men daarbij in 'leestaal' de *n* herhaaldelijk heeft 'uitgesproken'. Voor de jongeren gelden deze motieven niet of in geringe mate. Bovendien zeggen de voorstellers: 'voorts *een zeker aantal* nader vast te stellen woorden, vooral ook met het oog op het Zuidelijk deel van het Nederlandsche

1) *Verslag* (1918), blz. 10-11.
2) Zie *De Nieuwe Taalgids* XXVIII (1934), blz. 188: *Alweer een nieuwe 'geslachtsregeling'*!
3) Juist deze woorden, die ik dezer dagen bij de promovendus J. Pollmann, Van Ginneken's leerling, die de oude geslachtsregeling trachtte toe te passen, soms mét, soms zonder naamvals-n aantrof, bij *tekst* zelfs tweemaal op dezelfde bladzijde (blz. 71 en 102). Dit proefschrift levert het bewijs, dat de 'anarchie' tegenwoordig veeleer te zoeken is bij jongeren die de oude spelling willen schrijven (hier b.v. *nooten*, tegenover *den* figuur, *haar*, terugslaande op *lied*, enz.) dan bij toepassers van de vereenvoudigde spelling.

taalgebied'. In dat gebied echter behoren in het dialekt - dat niet overal gelijk is - *alle* substantieven tot een van de drie genera! Wie een nieuwe regeling wenst op grond van Zuidelijk taaleigen, zal zich tegen elke uiteraard willekeurige greep verzetten.

Dat een uniforme regeling van de voornaamwoordelijke aanduiding en vervanging, die Noord- en Zuid-Nederlanders zou bevredigen, tot de onmogelijkheden behoort, behoeft in dit tijdschrift niet opnieuw aangetoond te worden. Sedert ook het *Verslag* van de Staatskommissie-1916 dit feit erkende, bestaat daaromtrent bij deskundigen weinig twijfel. De simplistische oplossing van het Comité-1934, dat de aanduiding met *hij* of *zij* wilde koppelen aan het genus van het substantief, is natuurlijk onaanvaardbaar.

Had de Minister het vraagstuk ernstig bestudeerd, dan zou hij begrepen hebben dat een nieuw kommissoriaal onderzoek slechts leiden kan tot verkwisting van tijd en geld. Op een eenstemmig advies van een kommissie zoals hij zich die voorstelt, valt immers niet te rekenen.

Een terugkeer tot de oude spelling durfde de Minister niet aan. Zijn houding werd vooral bepaald door 'oeconomische redenen'. Dat lijkt ons bevreemdend bij een Minister van *onderwijs*, aan wie toch allereerst de belangen van het *onderwijs* zijn toevertrouwd. Herinnerde hij zich niet dat *alle* onderwijsorganisaties, dat bijna alle inspekteurs, zijn meest bevoegde raadslieden in dezen, de nieuwe spelling als een voordeel voor het taalonderwijs beschouwen?

Het nadere onderzoek kan ook bedoeld zijn als een rem. De overheid kan nu weer rustig afwachten en niets doen, of desnoods tegenwerken, zoals hier en daar reeds gebleken is. Dit is niet alleen inconsequent, maar ook onverantwoordelijk. De Regering heeft de nieuwe spelling bij het gehele onderwijs officieel ingevoerd. Dit *moet* betekenen dat deze tweede officiële spelling van overheidswege beschouwd wordt als de toekomstige enige officiële, want het maatschappelijk belang *eist* eenheid van spelling. Voorstanders en tegenstanders zien het belang daarvan in. Een overgangstijd is nu eenmaal noodzakelijk. Maar zoveel mogelijke verkorting van die overgangstijd is evenzeer noodzakelijk. Daaruit volgt de plicht van alle welmenenden, en in het biezonder van de overheid: niet remmen, maar de invoering van de nieuwe spelling bevorderen!

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Vondel-studie.

Het onlangs verschenen achtste deel van de grote Vondeluitgave der W.B. (1656-1660) brengt het laatste gedeelte van Ovidius' *Herscheppinge*, bewerkt door L.C. Michels, *Davids Harpzangen*, bewerkt door Prof. B.H. Molkenboer, de *Jeptha*, evenals de kleinere gedcihten, bewerkt door Prof. C.G.N. de Vooys, met medewerking van Mej. Dr. C.C. van de Graft, en *Koning Edipus*, bewerkt door Dr. J.D. Meerwaldt en Prof. A.A. Verdenius.

Ongeveer gelijktijdig verschenen, in een afzonderlijk boekdeel (160 blz.), de *Vondel-brieven uit de XVIIe eeuw aan en over den dichter*, verzameld en toegelicht door Dr. J.F.M. Sterck. (Amsterdam - Wereldbibliotheek - 1935), in een keurige uitgave, met een portret en fascimilé's van een drietal brieven. Met de verzameling van deze verspreide dokumenten heeft de verdienstelijke Vondel-kenner opnieuw veel studerenden aan zich verplicht.

Hooft-studie.

Als voorbereiding voor ‘een nieuwe uitgave der werken en een nieuwe levensbeschrijving van Hooft’ - pia vota van alle vereerders van deze grote zeventiende-eeuwer! - publiceerde Dr. P. Leendertz Jr. eenn bundel studies, getiteld *Uit den Muiderkring* (Haarlem. - De Erven F. Bohn N.V. - 1935; prijs f 2,75), die een rijke voorraad materiaal bevatten. Voorop gaan grondige, misschien wat al te ver uitgestrekte genealogische gegevens omtrent Hooft's familie en de families waarmee hij door huwelijken en vriendschap verbonden was, en waaruit voor de toelichting van zijn brieven veel te putten valt. Naast verdere détailstudies van kleinere omvang vermelden wij nog twee uitvoeriger opstellen, gewijd aan *Hooft als baljuw van Gooiland* en aan *Hooft en de dissenters*, beide dus van belang voor de kennis van Hooft's ambtelijk leven en zijn karakter. De schrijver belooft, als vrucht van zijn ijverige nasporingen, nog meer dergelijk studiemateriaal te publiceren, waarvoor de kopie gereed ligt.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1934-1935.

Onder de Levensberichten vermelden wij dat van Eduard Brom, door C.R. de Klerk, van M.G.L. van Loghem, door J. Funke en van F.W. Reitz, door Fred. Oudschans Dentz.

Plaatsnaamkunde.

Als geschoold Germanist en ervaren toponymist was Prof. J. Mansion de aangewezen man om een samenvattend werk te schrijven over *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen* (*Nomina geographica flandrica. Studiën III*. 's-Gravenhage - M. Nijhoff - 1935. Prijs f 2,40), een waardig tegenhanger van zijn *Oud-Gentsche Naamkunde*. Hij beperkte zich tot de namen van waterlopen, provinciën en gemeenten, en rangschikte de stof alfabetisch, waarbij als lemmata bestaande Mnl. of nieuw-Nederlandse woorden gekozen werden.

Taalgeografie.

Een nuttig, nauwkeurig bibliografisch toegelicht overzicht van *La géographie linguistique néerlandaise* publiceerde Willem Pée in de *Revue belge de Philologie et d'Histoire XIV* No. 3 (1935). Ter inleiding bespreekt hij de buitenlandse taalatlassen, maar hoofdschotel blijft een verslag van wat op Nederlands gebied tot stand gebracht is. Een zevental kaarten verduidelijken de tekst.

Voor het Waalse taalgebied publiceerde J.M. Remouchamps een werkkaart met namenlijst (*Carte systématique de la Wallonie*), waaraan een inleiding toegevoegd is over *La frontière linguistique*, ook voor Neerlandici van belang (Bruxelles - Commission royale de toponymie et de dialectologie - 1935).

Het Dialektbureau van de Amsterdamse *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* zond aan de medewerkers een eerste dialektkaart over *De wreef in de Nederlandsche dialecten*.

Academische redevoeringen.

De inaugurele rede van Prof. Dr. P.N. van Eyck te Leiden was getiteld *Kritisch onderzoek en verbeelding* ('s-Gravenhage - M. Nijhoff - 1935). De biezondere hoogleraar Prof. Dr. G. Gosses sprak te Utrecht over *Friesland en de Wereld* (Den Haag - Mouton en Co. - 1935). De Utrechtse privaat-docent Dr. D. Bartling sprak *Over het begrip 'leven' in de kunstleer van hedendaagse Nederlandse literatoren* (Assen - Van Gorcum en Co. - 1935).

Prof. Dr. Paul de Keyser schreef een populair bedoeld boek, met veel illustraties, getiteld *Gent in de literatuur en in de folklore* (Gent - Volksdrukkerij - 1935), een greep uit het rijke materiaal, van de dertiende eeuw tot de nieuwe tijd.

Een studie van Dr. J. Duverger: *Brussel als kunstcentrum in de XIVe en de XVe eeuw* (Antwerpen - De Sikkel - 1935) geeft als vierde hoofdstuk (blz. 72-95): *Leekenbijdragen tot de geschiedenis van de Brusselsche kamers van rethorica en van Brusselsche rederijkers uit de XVe eeuw*, met een reeks dokumenten, uit archivalia geput.

C.D.V.

Uit de tijdschriften (November-December)

De Gids. Nov.

Jos. J. Gielen stelt de vraag *Waarom werd de Nederduytsche Academie gesticht*? Zijn mening is 'dat de persoonlijke tegenstellingen zwaarder wogen dan de zakelijke'. Daarvoor vond hij een nieuw dokument, nl. een pamflet van 1618, waarin de 'Nydicheyt' als oorzaak werd aangewezen.

Dec.

P. Valkhoff schrijft over de verhouding van *Marnix en Rabelais* en toont aan dat Marnix, 'evenals al de satirici van zijn tijd, een gretig lezer, plunderaar en nabootser van Rabelais geweest is.' - Anton van Duinkerken wijst in zijn Letterkundige Kroniek op *Ruusbroec en Jan van Leeuwen als dichters*, d.w.z. als schrijvers van een rijmproza, dat soms weinig dichterlijk versritme vertoont, maar waarin ook soms treffende passages aan te wijzen zijn.

De Nieuwe Gids. Dec.

W. Kloos schrijft waarderend over de poëzie van *Mevrouw Hélène Swarth*, naar aanleiding van haar jongste bundel: *Vrouwen*.

Groot-Nederland. Dec.

E. du Perron zegt zijn oordeel *Over S. Vestdijk*, naar aanleiding van zijn roman *Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje* en zijn novelle *De Bruine Vriend*. - F.H. Fischer schenkt in zijn beschouwingen over *De Wereld waarin Nederland gebloeid heeft*, ook volle aandacht aan de letterkunde van de zeventiende eeuw.

De Stem. Nov.

In de *Poëziekroniek* worden een drietal dichtbundels beoordeeld, die Anthonie Donker rekent tot ‘de school van Verwey’, waarover hij enige beschouwingen geeft. In het *Critisch Bulletin* schrijft Tonia de Bilt een beoordeling van Herman Gorter's *De Groote Dichters*. - W. van Ravesteyn beoordeelt het proefschrift van J.C. Brandt Corstius over H. Gorter. - C.J. Kelk schrijft over *Boerenpsalm* van Felix Timmermans.

Stemmen des tijds. Nov.

C. Tazelaar beoordeelt in de *Prozakroniek* een aantal romans, o.a. van Gerard Walschap, Filip de Pillecijn, die hij van Christelijk standpunt verwerpt, en *Bartje* van Anne de Vries, dat hij als Christelijk pendant van Merijntje Gijzen aanbeveelt.

Dec.

Een vervolg van de *Prozakroniek* beoordeelt o.a. enige novellen en romans over het huwelijksprobleem en *Vondels Geloof* van Gerard Brom.

De Socialistische Gids. Dec.

E. Kruisinga wijst op *De Sociale betekenis van spellingvereenvoudiging*.

Opwaartsche Wegen. Nov.

P.H. Muller schrijft over *Literatuurbeoefening* en geeft een afbrekende kritiek op een ‘*Christelijke roman*’.

Roeping. Nov.

Gerard Knuvelder toont veel waardering voor *Een boek over de hedendaagse Katholieke letterkunde*, nl. van Frans van Oldenburg Ermke: *Van Alberdingk Thijm tot van Duinkerken en Kuyle*, al acht hij dit werk ‘niet grondig genoeg’.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.-Okt.

In de *Poëziekroniek* prijst P.G. Buckinx de laatste dichtbundel, *De Minnaars*, van René Verbeeck als ‘de sterkste en de gaafste der jongste jaren’, een ‘definitieve aanwinst’.

De Vlaamsche Gids. Nov.-Des.

Een grotendeels politiek artikel van M. Stijns is getiteld *De ontwikkeling van de Vlaamsche Beweging in krisistijd*.

Paedagogische Studiën. Nov.

Een leerzaam artikel *Over het onderwijs in schrifielijk taalgebruik* van J. Leest is geschreven naar aanleiding van A. Turnbull's boek over *English composition*, dat ‘de aandacht der Nederlandse collega's ten volle waard is’.

Des.

Het artikel *Organisch Taalonderwijs* van J.R. Buisman geeft wenken, in moderne geest, aan de leraar in klassieke talen.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Okt.

J. du P. Scholtz publiceert een lange reeks *Bydrae tot die geskiedenis van die Afrikaanse woordeskat*, geput uit geschriften tussen de jaren 1830 en 1875. - P.J. Nienaber vervolgt zijn artikel over *Die Afrikaanse aanspreekvorme*.

Eigen Volk. Nov.

Ant. Weynen ledge een verzameling aan van *Merkwaardige Oost-Noord-Brabantsche woorden*.

Het Boek XXIII, afl. 2.

M.E. Kronenberg vestigt de aandacht op de bewaarde fragmenten van *Het Kamper Liedboek*, dat van circa 1540 moet dagtekenen, en dat dus ouder is dan het bekende Antwerpse liedboek.

Onze Taaltuin. Nov.

In een uitvoerig betoog, getiteld *Kleine woorden wortelen diep* komt Jac. van Ginneken op voor de betwijfelde afleiding van de praepositie *van* uit *af-ana*, waarbij het 'af-aspect' en het 'aan-aspect' ook in andere talen worden nagegaan. - G.S. Overdiep vervolgt zijn studie over *Potgieters litteraire vormen*. - G. Knop verduidelijkt de bedoeling van zijn *Schylgerlaner leisboek*.

Dec.

Jac. van Ginneken schrijft. *Over de betrekkelijk weinige woorden die wij gebruiken, en de ontzaglijk vele die wij verstaan*. Naar aanleiding van buitenlandse becijferingen gaat hij ook voor het Nederlands de omvang van de woordvoorraad na, waarbij de nadruk gelegd wordt op de verhouding van de 'actieve' en de 'passieve' woordenschat. - G.S. Overdiep behandelt *De vorm van den imperatief*, voornamelijk de vormen met en zonder *t*, die hij in het Katwijks dialekt nauwkeurig bestudeerde. Dezelfde schrijver beoordeelt de *Middelnederlandse Grammatika* van Th. le Roux en J.J. le Roux, waarvan het systeem z.i. 'grondig zou moeten worden herzien.'

Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde LIV, afl. 4.

Een uitvoerig, met kaartjes toegelicht artikel van G.G. Kloeke handelt over *Complicaties bij het Nederlandse taalgeographisch onderzoek*, waarin o.a. betoogd wordt dat men behalve met Hollandse ook met Utrechtse expansie rekening te houden heeft, en dat ook de Brabantse expansie nog steeds onderschat wordt. -

C.G.N. de Vooys vervolgt zijn *Bijdragen tot de Middelnederlandse woord-geografie en woord-chronologie*. Op grond van dialekt-

geografisch onderzoek blijkt de bewerker van het *Scaecspel* geen Westvlaming, maar een Hollander te zijn. Leerzame gegevens levert ook het onderzoek van de verschillende *Alexander-teksten*. - G. Kazemier schrijft uitvoerig over de *Versbouw in Bredero's 'Spaanschen Brabander'*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIII, afl. 4.

L.C. Michels wijst op een parallel van Uwé, nl. *Zyne E.*, die hij in een versregel bij De Brune Jr. aantrof.

Levende Talen. Dec.

A.J. Schneiders publiceert een groot fragment van een voordracht over *Het Nederlands - de vreemde talen*, waarin hij het moedertaalonderwijs karakteriseert tegenover dat in de vreemde talen. - L.J. Guittart komt in verzet tegen de pogingen om *De uitspraak van het standaard-Nederlands* op grammofoonplaten vast te leggen, om de 'levende' uitspraak te 'lijken'. - H.J. van Wielik beoordeelt het *Nieuw Nederlands Woordenboek* van J.J.B. Elzinga en A.J. de Jong en *Het Nieuwe Nederlandse Proza*, een novellenverzameling door H. Godthelp en A.F. Mirande. - H. Godthelp ontwikkelt uitvoerig zijn bezwaren tegen *De Bloeiende Bongerd I*.

Ons Eigen Blad. Nov.

Gerlach Royen schrijft een polemisch artikel *Taaleenheid, geen eenheidstaal*, waarin hij staaltjes geeft van onwaarheid en duisterheid in bepaalde stijlsoorten.

Dec.

Gerlach Royen's bijdrage, getiteld *Tale Kanaäns, klichee en nog wat*, geeft aardige staaltjes van ongevoelde en onechte stijl- en taalvormen.

Museum. Nov.

Gerlach Royen beoordeelt het proefschrift *Taal en Denken* van M.J. Langeveld.

Dec.

G. Stuiveling beoordeelt het proefschrift over *Frederik van Eeden* van H.W. van Tricht.

C.D.V.

[Prinsen-nummer]

Prof. Prinsen en de literatuurwetenschap.

De verzameling artikelen, die bij dezen de abonné's van De Nieuwe Taalgids, en anderen, wordt aangeboden, had oorspronkelijk tot doel een scheidenden hoogleraar te bewijzen, dat zijn onderwijs bij zijn leerlingen vrucht had gedragen en dat zij trouw bleven aan een literatuurwetenschap, waarvan hij het besef bij hen had gewekt. Door het onpersoonlijke karakter van dergelijke ‘mélanges’, die meer de ‘lering’ dan den leraar vieren, zou deze hulde zeker naar de smaak zijn geweest van hem, die in zijn onderwijs zo weinig persoonlijke eer zocht en zijn ‘vak’ boven alles stelde.

Helaas, het afscheid werd een afscheid voor goed en onze bundel kon slechts een In Memoriam zijn. Daardoor wordt nog sterker de behoefte gevoeld de zin van dit rijke leven, nu het is afgebroken, te doorgronden en de nalatenschap zorgzaam te bewaren. Van de uitgave van een afzonderlijke bundel werd om verschillende redenen afgezien. De samenstellers zijn redacteur en uitgeefster van De Nieuwe Taalgids dankbaar, dat zij een aflevering van dit tijdschrift wilden afstaan, waardoor zij tacite in deze posthume hulde bijdragen.

Ongetwijfeld had het aantal medewerkers nog groter kunnen zijn, maar om de aflevering, die toch reeds twee keer zo groot is als een gewone, niet te zeer te doen uitdijen, hebben de samenstellers zich in hun uitnodiging tot collaboratie moeten beperken. Er zou een dik boek nodig zijn om blijken van literair-wetenschappelijke zin van al Prinsen's leerlingen op te kunnen nemen. En nog veel dikker zou dit boek worden, wanneer men het woord wilde verlenen aan allen, die aan Prinsen of aan zijn geschriften hun literaire belangstelling in het algemeen te danken hebben.

Het aantal dezer laatsten is moeilijk te bepalen. Vast staat, dat het zeer groot is, dank zij de ongecompliceerdheid van Prinsen's aesthetisch ideaal. Geboren in een tijd, waarin aesthetische idealen iets nieuws waren, heeft hij zich er een gekozen, dat hij gedurende zijn gehele leven heeft aangehangen: het Ware en Schone. De jonge onderwijzer gloeit er voor, de pasbenoemde hoogleraar verdedigt het in zijn inaugurele oratie, het zou ons ook uit de slotoratie nog hebben tegengeklonken, wanneer

Prinsen die had mogen uitspreken. Reeds vóór hij Multatuli, Busken Huet en Vosmaer had gelezen, waren de kiemen voor dit ideaal, dat tegelijkertijd moreel en aesthetisch is, in hem aanwezig. Door het ‘ware’ tegelijkertijd schoon, en het schone als het enig ware te zien, week Prinsen sterk af van de orthodox-Christelijke opvattingen van zijn jeugdjaren en van zijn ouders. ‘Ik doe mijn moeder veel verdriet’ zegt een simpele zin in zijn dagboek. Toen Prinsen enige tijd later bovengenoemde schrijvers las, werden hun geschriften zijn evangelie.

Intussen was reeds, onopgemerkt door velen, aan de horizon dat visioen van zuivere zinnenschoonheid verschenen, dat met zijn gloed al het andere dor en gekunsteld en onvruchtbaar deed schijnen. Een voor het eerst werkelijk artistiek inzicht veroordeelde al het voorgaande als het werk van zich met kunst bezig houdende dilettanten. Hierbij vergeleken had het Multatuli, Busken Huet en Vosmaer te enen male aan artisticiteit ontbroken. Hun ideaal vertoonde allerlei intellectuele en morele bijmengsels. Bij den meest artistieke, Vosmaer, werden schoonheid en waarheid tot een intellectueel genoegen in het voltooide, afgeronde en tot een zekere vrijdenkerij: aanlokkelijk voedsel voor een jong, ‘modern’ onderwijzer. Aanvankelijk vreemd staande tegenover het literaire schoon der 80-er poëzie, zoals zo velen van zijn tijdgenoten, bezwijkt Prinsen toch reeds spoedig voor hun gepassioneerde drang. Hij erkent, dat de schoonheid beter lot verdient, dan aan een al te platte waarheid te worden gekoppeld, dat zij zeer eigen rechten heeft, ja, souverein is. Waarheid echter alleen te zien als artistieke waarheid is te veel gevergd van iemand, die met Multatuli en Vosmaer is opgevoed, de jaren van zijn ontwikkeling in lager-onderwijskringen doorbrengt en in zijn hart een hartstochtelijk weter is.

Zo ontstond die eigenaardige dubbelmens, dien wij allen hebben gekend: geleerde en artist, professor en schilder tegelijkertijd; als geleerde doordrongen van de waardigheid van zijn ambt, als artist afkerig van alle ‘schoolmeesterij’. In Renaissance en Humanisme, het artistieke en intellectuele ontwaken aan het einde der Middeleeuwen, vond hij een beeld van zijn geest. Vandaar zijn vele studies over dat tijdvak. Vandaar ook zijn streven deze dubbele lijn van schoonheid en wijsheid door de gehele letterkundige geschiedenis te vervolgen. Een tweede Renaissance waarvan de beide polen Rousseau en Lessing zijn, zo leerde hij, volgde in de 18e eeuw op de eerste.

Dergelijk inzicht kan niet op grond van de nationale letterkunde alleen worden verworven. Reeds vroeg zocht Prinsen in de Europese letterkunde naar de algemene beginselen, die ook voor de onze zouden kunnen gelden, zonder daarbij dat wat aan onze letterkunde alleen eigen is uit het oog te verliezen. Integendeel legde hij op dit laatste steeds bijzondere nadruk.

Bij zijn benoeming tot hoogleraar aan de Amsterdamse Universiteit, had men de wens te kennen gegeven, 'dat onderwijs worde gegeven in de aesthetiek der letterkunde en de vergelijkende litteratuurgeschiedenis.' Wij vinden deze opdracht weerspiegeld in de inaugurele oratie van 27 October 1919. Elders[1)] heb ik er reeds op gewezen, dat aan deze dubbele eis niet zo gemakkelijk te voldoen is voor iemand, die, als een goed vriend der Tachtigers, impressionistische aesthetiek voorstaat. Het dualisme van kunst en wetenschap is in bovengenoemde oratie dan ook niet overwonnen. Zolang aesthetiek is: het meten der literaire producten met een zeer persoonlijke maatstaf, zal zij nooit bij de wetenschap aan kunnen sluiten, maar daar veeleer vijandig tegenover staan. Vooral omdat dergelijke subjectieve aesthetische opvattingen slechts een kort leven hebben, doet men goed, er niet te lang bij stil te staan en zich liever te bepalen tot het wetenschappelijk onderzoek, waarvan de resultaten zoveel duurzamer zijn.

Uit de bestanddelen, die Prinsen reeds voor zijn slotoratie had bijeengezameld, meen ik te mogen opmaken, dat hij daarin meer aandacht zou hebben besteed aan het comparatistische deel van zijn onderwijs en zich minder op het gladde ijs der aesthetica zou hebben gewaagd. Onder deze aantekeningen zijn namelijk lange aanhalingen uit de geschriften van Van Tieghem, aan wiens werk: het tot stand brengen van een internationale literatuurgeschiedenis, Prinsen zelf een werkzaam aandeel nam. Tegenover de vele comparatistische dissertaties, onder Prinsen's leiding tot stand gebracht, staat geen enkele met een literairaesthetisch onderwerp.

Wijst dit alles er niet op, dat hij aan het tweede deel van zijn instructie ten slotte toch de belangrijkste plaats toewees? En terecht immers. Men vergete nooit, dat er is literatuur en literaire wetenschap. Aan de academie behoort de eerste in de laatste op te gaan. Een voorval op het tweede internationale congres voor letterkundige geschiedenis, September 1.1. te Amsterdam ge-

1) De Nieuwe Gids, Jubileumnummer Oct. 1935, p. 337 vlg.

gehouden, stelt dat nog eens duidelijk in het licht. Toen, na afloop der verschillende voordrachten, de slotsom uit de beraadslagingen moest worden getrokken, hield een Belgisch geleerde een somber requisitoir over het nut van al het gesprokene voor de eigenlijke literatuur. Het ging over het vaststellen van perioden in de Europese letterkunde na de Renaissance, een onderwerp waarmee inderdaad geen dichter zich afpijnigt. Reeds maakte zich een enigszins gedrukte stemming van het geleerde gezelschap meester, toen plotseling de atmosfeer weer verhelderde door de zeer simpele vraag van een ander lid: of men een congres voor letterkunde, of een voor literaire wetenschap vormde. Daarmee was inderdaad de kwestie opgelost.

Wat literair gegeven is, wordt door de literatuurwetenschap verwerkt. De geleerde is in dezen meer dan een literair criticus. Aanvankelijk gaan zij dezelfde weg: aesthetisch doorgronden van het enkelvoudige product. Daarbij kan de criticus het laten, maar de geleerde gaat verder. Met behulp van het arsenaal van literaire wetenschap, dat hij zich reeds heeft verworven, is hij in staat het individuele zijn plaats te geven in het algemene, hij kan er een uitspraak over doen, die aan het al te tijdelijke ontheven is, hij kan er de ‘Europese’ waarde van bepalen door middel van het vergelijkingsmateriaal, dat hij tot zijn beschikking heeft, hij kan het losse en verspreide voor vergetelheid en verlorengaan behoeden door het onder te brengen in het grote geheel.

Literatuurwetenschap iets anders en meer dan literaire aesthetiek, - laat ons deze les nog mogen destilleren uit al de lessen die Prinsen ons gaf, en laat ons tevens wensen, dat zij in zo ruim mogelijke kring ter harte wordt genomen.

Deventer.
Dr. J.E.v.d. Laan.

Lambert ten Kate als kunstkenner en aestheticus.

‘In de fraeije, zuivere en cierlijke Behandeling der Talen kan men zig op dezelfde wijze gedragen als de regtgeoeffende Beeldhouwer en Schilder.... in 't Wel-verkiezen van 't Welvoeglijkschoon....’ Dat in het ‘Ideale tot verwondering toe verre te komen is, blijkt niet alleen uit de beste overgeblevene beelden van de Grieksche Oudheid ten tijde van Alexander, maer ook uit de Schilder-Proefstukken van de Roomsche School van voor omtrent twee eeuwen ten tijde van Rafaël d'Urbijn.... [waar] het uitgelezene Schoon behoorlijk en bekoorlijk bij elkander gevoegt [is].... Op gelijke wijze kan men zig gedragen in 't beschaven of behandelen der Pronk- of Cieraet-Tael....’[1)], lezen we in de *Aenleiding tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake*.

Wanneer we onzen Lambert ten Kate slechts als scherpzinnig taalgeleerde en taalhistoricus kennen, zullen deze regels over de ‘beelden van de Grieksche Oudheid’ en ‘de Schilder-Proefstukken.... van Rafaël d'Urbijn’ ons min of meer bevreemden. Want, hoewel Ten Kate door zijn lofredenaars als een ‘scheidsman in de kunst’ geprezen werd, hoewel zijn tijdgenoten hem met ‘obligatie en dankbaarheid’ om raad en aanmoediging bij hun schilder- en beeldhouwwerk vroegen,[2)] wij, twintigste-eeuwers, hebben een gepaste eerbied voor zijn helder inzicht in de Germaanse Ablautsreihen en voor zijn kranig werk op het gebied der vergelijkende taalstudie, phonetiek en etymologie, maar wij schatten hem geenszins naar verdienste als kunsthistoricus en aestheticus.

Door zijn buitengewoon veelzijdige interesse had hij iets van de ‘uomini universali’ der Renaissance. Niet alleen voor taal-

1) Aenleiding tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake door L. ten Kate Hzn., Amsterdam 1723, I, p. 14-17.
2) Van der Aa, Biogr. Wdb. i.v. Ten Kate; Brief van H. van Limborch 11 Jan. 1707 in de Briefwisseling tussen Lambert ten Kate Hzn. en Hendrik van Limborch (hs - in copie - Universiteitsbibliotheek, Amsterdam).

kunde, wis- en natuurkunde, plantkunde en theologie, maar ook voor muziek, schilder- en beeldhouwkunst toonde hij de meest intense belangstelling. De hem in Amsterdam bezoekende Duitser Zacharias Conrad von Uffenbach bewonderde in zijn huis behalve vele ‘Affen, Meerkatzen’ en ‘ein sehr grosser Leguan’ vooral ook ‘einen schönen Vorrath von bas-reliefs, Abgüssen, Bildern und Statuen’ en ‘verschiedene portefeuilles mit den schönsten Handrissen.’ De gipsafgietsels, die in zijn bezit waren, had hij alle ‘selbst ausgebessert und.... corrigirt’.[1)] Zijn vriend, de schilder Van Limborch, hielp hem bij de aankoop er van. Om prenten en tekeningen te verzamelen spaarde Lambert moeite noch kosten: zo kwam hij zelfs in het bezit van enige originele Raphaëls!

Dat deze eenvoudige ‘schoolmeester’, die met lesgeven aan aanzienlijke Amsterdammers zijn kost verdiende, zich voor zijn liefhebberijen dergelijke uitgaven kon permitteren, doet ons veronderstellen, dat hij stellig nog wel andere bronnen van inkomsten gehad zal hebben. Von Uffenbach zegt: ‘Er handelt zwar eigentlich mit Korn’,[2)] een mening, die waarschijnlijk juist is; immers in Lambert's *Byvoegsel van Beknopte Characters om rad te schryven* (ook de stenografie had zijn belangstelling!) vinden we als voorbeeld o.a. deze zin: ‘Met de gedroogde rogge scheen het van daag niet slapper, alzo eenige kooplieden van Costi, Dort, &c. hier geweest zyn....’[3)]

De prenten, die in zijn bezit zijn, beschrijft Ten Kate ons op een nauwkeurige en zeer kunstzinnige wijze, van een bijzondere werkmethode van Raphaël geeft hij een uitvoerige uiteenzetting, zijn correspondentie met Van Limborch bewijst, dat hij in de techniek der schilderkunst volkomen thuis was en dat hij bovendien ook zelf tekende en etste.[4)] Ondanks zijn stil, bescheiden

1) Herrn Zacharias Conrad von Uffenbach, Merkwürdige Reisen, Ulm 1754, III, p. 651 volgg.
2) op. cit. p. 651 en A. van der Hoeven's dissertatie over Lambert ten Kate 1896, p. 3.
3) achter Wiskundig Ontwerp der Schrijfkunst, 1702 (hs - in copie - Univ. bibl. Amsterdam).
4) Uitbreiding en Beschrijving van het vermaarde Kabinet van wijlen den Heere Lambert ten Kate Hzn. (hs, in copie, Univ. Bibl. Amsterdam) Portefeuille B no. 1; Briefwisseling enz. 3 Febr. 1710 (vgl. ook de er bij gevoegde prenten) en vgl. Siegenbeek's Museum I en IV over Lamb. ten Kate.

karakter en zijn zeer rustige levenswijs onderhield hij met vele kunstenaars en verzamelaars een hartelijke vriendschap.

Zo verwondert het ons dan ook niet, dat monsieur A. Rutgers le Jeune, ‘un Homme d'esprit et grand Amateur de l'Art’, die ook zelf een uitgebreide kunstcollectie bezat,[1] zich bij het bezorgen ener Franse vertaling van Jonathan Richardson's *Theory of Painting* en diens andere kunsthistorische werken om ‘assistance’ richtte tot Monsieur Ten Kate, want men kende Lambert als ‘un Connoisseur célèbre’.[2] Wij vinden vóór het derde deel van dit in 1728 te Amsterdam verschenen *Traité de la Peinture* bovendien een ‘*Discours Préliminaire sur le Beau Idéal des Peintres, Sculpteurs et Poètes* par L.H. ten Kate’.

Richardson's voorkeur voor sierlijkheid, grootsheid en ideale schoonheid stemde volkomen overeen met Ten Kate's smaak voor het ‘verhevene, bevallige’ en ‘Denkbeeldige Schoon’. Richardson klaagt, dat de Engelsen de schilderkunst te veel beschouwen als een kunst, die dient om de natuur na te bootsen, Lambert wenst verzameling van ‘het in de Natuur verstrooide Schoon’.[3] Beider kunstrichting is geheel dezelfde; zij sluit aan bij het eclectisme der Italiaanse Renaissance.[4] Lambert's bewonderaar, de graveur Cornelis Ploos van Amstel, zei: ‘De Smaak van den Heer Ten Kate viel in 't byzonder op 't verhevene, het bevallige, 't welk zig in de Kunstwerken der Ouden voordoet, hij scheen voornaamlyk zig toe te leggen [op] de Tekeningen der Italiaanen....’[5] en Von Uffenbach schreef: ‘Er hielte nicht ohne Grund auf die Italiäner am meisten, weil sie, wie er gar artig sagte, alles ideal, oder nach eigener Erfindung machten, und das schönste in der Natur zusammen vereinigen, da hingegen die Holländer und andere Meister sich allzu vest an ein Object hielten, und die Natur vorstellten, wie sie selbige fünden, sie seye nun mangelhaft oder schön’.[6]

1) R. van Eynden en A. van der Willigen, Gesch. der Vaderl. Schilderk., III, p. 393.
2) Traité de la Peinture et de la Sculpture par Mrs Richardson, Père et Fils, divisé en trois tomes, Tome I, Préface.
3) Uitbreiding en Beschrijving.... enz., Portefeuille H 28-29.
4) M.M. Prinsen, De Idylle in de achttiende eeuw, 1934, p. 18 volgg.
5) Catalogus van het Vermaarde en Kunstrijke Kabinet.... bijeenvergaderd door A. Rutgers, 1778.
6) op. cit. p. 653.

Geheel in overeenstemming met Ten Kate's voorkeur voor het ‘Denkbeeldige Schoon’[1] en voor de ‘gusto’ der ‘Italianen en alöude Grieken’ is zijn vurige bewondering voor de door ‘verstandige, ideale verkiezing’ samengestelde landschappen van Glauber, De Moucheron en Van Huysum, waarin ‘zulke waardige verbeeldingen van heerlijkheid van landsdouwen, gezichten en doorzichten, bergen, waters, steden, dorpen en gebouwen.... verkooren’ en bijeengebracht zijn[2] en voor den schilder Van der Werff, wiens werk Lambert zo ‘groots en schoon, bevallig en aangenaam’ vindt, dat hij ‘nooyt schilderye gezien [heeft] buyten de zyne die zo veele volmaaktheden en dat in zo hoogen graad by één bezit’.[3]

Zowel Richardson als Ten Kate stellen het ‘fraaije Antyk’ en de verheven, ideale trant der Italianen tegenover het lagere, ‘Gottische’ genre, dat zich realistisch ‘nae 't gemeene leven’ richt.[4] Beiden kennen ook de klassicistische vrees voor te veel ‘vuur, dat zonder intooming uitspat’ en beiden wensen - evenals de Dichtgenootschappers in hun poëzie - ‘navolging der beste voorbeelden’, ‘beschavinge.... die de ziel van een goede schilderye is’ en ‘veel geleerdheid in de kunst’.[5]

In hun verering voor het ‘Denkbeeldige Schoon’ en de ‘gezuiverde smaak der Antieken’ stonden deze beide kunstkritici echter in een brede kring van eensgezinden. De Franse Klassicisten, Nil Volentibus Arduum en andere Hollandse dichtgenootschappen, ten slotte alle ‘weldenkende’ achttiende-eeuwers waren overtuigd, dat ‘de Kunstenaar...., indien hij behagen zal, niet

1) Verhandeling over het Denkbeeldige Schoon der Schilders, Beeldhouwers en Dichters, hs. Univ. Bibl. Amsterdam; afgedrukt door J.A. Alberdingk Thijm in de Dietsche Warande VIII en (in het Frans) vóór deel III van Richardson's bovengenoemd werk.
2) Uitbreiding en Beschrijving.... enz. Portefeuille E. Een vergelijking met een soortgelijk fantasielandschap in Van Mander's Schilderconsten grondt (VIII) en in Den Nederduytschen Helicon (p. 8) toont ons, dat dergelijke achttiende-eeuwse ideaal-landschappen zowel bij Ten Kate als later bij Feith (Over de Navolging der Natuur en der Schoone Natuur. Dicht en Prozaïsdhe Werken 1824, II. 75) op de Renaissance teruggaan.
3) Briefwisseling.... enz. 20 Aug. 1708 en 15 Maart 1707.
4) Richardson, Traité de la Peinture, II, p. 45.
5) Uitbreiding en Beschrijving.... enz. Portef. Q 52, D 28, K 31-34; Briefwisseling.... enz. 9 Mei 1708.

blootelijk de natuur, maar de schoone natuur [moet] navolgen'.[1] Om enkele namen te noemen: nog door Feith wordt steeds met zekere minachting over de meer 'gemeene' en 'Gottische smaak' gesproken, Van Alphen veroordeelt het 'lage burlesque' in Shakespeare en Betje Wolff en Aagje Deken wensen Breero naar de eisen des tijds te 'zuiveren'.[2]

Evenals later Van Alphen, Sulzer en vele anderen verdeelde ook Lambert ten Kate de kunst in drie groepen.[3]

De hoogste graad wordt door hem slechts toegekend aan Raphaël, die alle andere kunstenaars in 'Denkbeeldig Schoon' overtreft en aan 'de fraaiste alöude Grieksche stukken, in de eeuwe van Alexander de Groote voortgebragt'.[4] Raphaël 'die verwonderlijke geest', ligt hem eigenlijk nog nader aan het hart dan de Antieken, omdat Raphaël door goddelijke ijver 'de Geschiedenissen des Nieuwen Testaments' en de heilige Apostelen schilderde, terwijl de 'Alöuden' slechts heidense 'Goden en Helden' in beeld brachten.

De laagste groep bestaat uit kunstenaars, die slechts 'dagelyksche modellen afschtsen'.

Een middengroep wordt gevormd door hen, die bij de laagste soort zouden moeten behoren, maar die daar toch boven verheven zijn, omdat zij 'iets geestigs uitgedacht hebben'.

Behalve Michelangelo, die wat te 'ongemeen groot en verschrikkelijk' is om de hoogste graad te verdienen, krijgt ook Rembrandt zich in deze tweede klasse een plaats toegemeten: 'Schoon [deze] zyne denkbeelden van laage en gemeene beelden, zo ten aanzien der kleedinge, gelaat als gestalte, ontleend schynt

1) Kantelaar, Verhandeling over het Herdersdicht (Werken Holl. Mij van fraaye K. en W. II), p. 35; M.M. Prinsen, De Idylle in de achttiende eeuw, hfst. I, III en V.
2) R. van Eynden, Verhandeling over den Nationaalen Smaak (Verh. van Teyler's Tweede Gen. V), p. 18 en 23; Van Alphen, Theorie der Sch. K. en W. I, p. LXXXIV; Wolff en Deken, Brieven over Versch. Ond. III, p. 223 vlgg.
3) Van Alphen, op. cit. I, 43; Sulzer, Allgem. Theorie der Sch. K. I, 745; Dietsche War. VIII, 120; cf. ook S. van Hoogstraeten, Inleyding tot de hooge Schoole der Schilderkonst, p. 75, Van de dryderley graden der konst.
4) Dietsche War. VIII, p. 123 (Verh. over het Denkb. Schoon etc. hs. - in copie - A'damse Univ. Bibl., p. 10 volgg.).

te hebben, egter geeft hy, door eene kunstige verbeelding van licht, om dezelven beter te doen uitblinken, gewoonlyk aan zyne eenvoudige beelden spreekende vrolykheden en gemoedsbeweegingen, verzeld van eene gemaklyke en ongemaakte houding....' In bijna alle werken van Rembrandt mist men echter 'iets deftigs': 'eenig fraai idé vertoont [hij].... schaars, en by gelukkig toeval....'[1] Men kan hem prijzen om zijn 'vastheid van gronden, vaardige pen en meesterlijke toetsing', 'echter zyn 'er grooter Meesters geweest'![2]

Hetgeen Lambert ten Kate hier over Rembrandt zegt, is voor ons een teleurstelling: gevoelde hij, de geniale fijnproever in de kunst, zó weinig van Rembrandts grootheid? Wanneer we ons goed inleven in Lambert's kunstopvattingen en wanneer we de houding, die men tegenover Rembrandt aannam, wat nader beschouwen, beoordelen we het geciteerde echter enigszins anders.

Had niet Lairesse - wiens naam als gezaghebbend 'konstrechter' zoveel bekender is dan de naam van Lambert ten Kate - enige jaren te voren waarschuwend gezegd: Schildert 'niet op zyn Rembrands'! Vroeger had hij wel wat voor Rembrandts manier van schilderen gevoeld, vertelt Lairesse ons, maar hij 'had zo haast niet begonnen te bezeffen de onfeilbaare regelen [der] Konst, of [hij] vond [zich] genoodzaakt [z]yne dwaalinge te herroepen....'[3]

Klassicistische eerbied voor de 'onfeilbare regelen der kunst' maakte vrijmoedige bewondering voor Rembrandt te enen male onmogelijk.

Dat zagen we reeds bij Pels:

> De groote Rembrand.... liever koos doorluchtiglyk te dwaalen,
> .... Dan zich door 't volgen van ervaarene te scherpen.
> En zyn vermaard penseel den reg'len te onderwerpen.
> .... Als hy een' naakte vrouw, gelyk 't somtyds gebeurde,
> Zou schild'ren, tot model geen Grieksche Venus keurde;
> Maar eer een' waschter, of turftreedster uit een' schuur,
> Zyn' dwaaling noemende navolging van Natuur,
> Al 't ander ydele verziering.[4]

1) D. War. VIII, 121 (Verh. o.h. Denk. Sch. in hs., p. 8); Uitbr. en Beschr. Q 35-41.
2) D. War. VIII, 119; Uitbreiding en Beschrijving, Q 13-17.
3) Groot Schilderboek, Amsterdam 1712, p. 324-5.
4) Gebruik en Misbruik des Tooneels, Amsterdam 1681, p. 35-36.

Bij J.B. Wellekens schijnt eigen oordeel met de kritiek der ‘rechte kenners’ in strijd te komen:

> o Rembrandt,....
> Hadt gy de schoonheit der natuur recht nagegaan,
> Uw roem zou groter zyn in rechte kenners oogen;
> .... Doch 't zy gy, wetende of onwetende, woudt dwalen,
> Geen gout kan 't stout penseel en wakkren geest betalen.[1)]

Ook bij Houbraken en Weyerman vinden we waardering en afkeuring gecombineerd: Rembrandts ‘ryk[dom] van gedagten’ en weergave der ‘Hartstochten’, zijn ‘stoutheid, kragt en natuurlijkheid’ worden geprezen, maar zijn keuze van onderwerpen - ‘het doorgaans vertoonzelen zyn daar men van walgen moet’ -, zijn ‘wispeltuurigheden’, zijn minachting voor alle ‘vaste regelen en konsttrekken’ worden scherp afgekeurd. Hij had zich meer moeten toeleggen op ‘het naateekenen van fraaije Italiaansche en andere Printen’ en ‘van pleister, gevormt naar de fraaiste antique’ om zodoende ‘het schoone van het gemeene [te] leeren onderscheiden’.[2)]

Al was in Engeland omstreeks 1750 een plotselinge, enthousiaste belangstelling voor het werk van Rembrandt ontstaan,[3)] onze Hollanders durven zich in de tweede helft der achttiende eeuw nog aan geen spontane bewondering voor hun grootsten schilder wagen, dat blijkt o.a. wel uit Roeland van Eynden's *Verhandeling over den Nationaalen Smaak* (1783). De aldaar opgesomde ‘groove fouten’ van Rembrandt, de kritiek op zijn afbeelden van ‘menschen van den laagsten rang’ en op zijn gebrek aan ‘nauwkeurigheid en bevalligheid’ bewijzen wel, dat het Klassicisme in dezen ‘Tielschen konst-schilder’ nog een ijverig aanhanger vond. Daarom schilderde Jan Lievens, volgens Van Eynden ‘beter en [met] meer helderheid en bevalligheid’ dan Rembrandt en had Govert Flink een ‘deftig[er].... edeler smaak,.... meer verheven dan zyn meester’![4)]

1) Verscheid. Ged., p. 5.
2) Houbraken, Groote Schouburgh der Ned. Konstschilders en Schilderessen, I, p. 257 volgg. en Weyerman, De Levens-beschryvingen der Ned. Konst-schilders en Konst-schilderessen, II, 28 volgg. [vgl. ook Houbraken, op. cit. II, 21, 255-6; III, 206].
3) A. von Wurzbach, Niederl. Künstler-Lexikon i.v. Rembrandt, p. 389.
4) op. cit. p. 103 volgg.

Onze negentiende-eeuwers uitten hun bewondering voor den ‘Schilder der Schilders’ op vrijmoediger wijze. De Romantiek bracht verering voor gloed en kracht, genialiteit en oorspronkelijkheid.

Johannes Immerzeel schreef een *Lofrede op Rembrandt*, die in 1839 door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroond en in 1841 gedrukt werd. ‘Regelen, door anderen voorgeschreven, golden bij [Rembrandt] voor weinig meer, dan het bekrompen beuzelwerk der middelmatigheid....’ zei Immerzeel. ‘De kunst, zoo als hij dezelve zich voor den geest spiegelde, kon geene navolging zijn van hetgeen door anderen vóórgedaan was, maar moest uit eigen besef, uit eigene opmerking en waarneming, een oorspronkelijk bestaan verkrijgen’.... ‘het was dus geenszins uit onwetendheid of gebrek aan smaak, dat hij zoo dikwijls aan de bevallige waarheid te kort deed’.[1)]

Een uitvoerig onderzoek naar de kritiek, die de zeventiendeen achttiende-eeuwers op Rembrandt uitoefenden, zou een studieonderwerp op zichzelf zijn. Ik moest mij hier tot enkele hoofdpunten beperken; maar deze korte uitweiding zal voldoende zijn om het verband te doen begrijpen, waarin we Lambert ten Kate's oordeel over Rembrandt dienen te beschouwen.[2)]

Rembrandts ‘kunstige verbeelding van licht’ en geniale uitdrukking van ‘gemoedsbeweegingen’ werden door Lambert wel degelijk gezien. Hij bewonderde hem als ‘groot' kunstenaar’ en prees hem om zijn ‘weêrgaêlooze meesterlykheid’.[3)] Dat hij echter op Rembrandt enige misplaatste kritiek uitoefende, en dat hij hem plaatste in de tweede, middelste groep der kunstenaars, hangt eensdeels samen met de kunstopvattingen van zijn tijd, maar anderdeels ook met Lambert's persoonlijke, eigen smaak en

1) Lofrede p. 9 en 18.
2) Ook gebrek aan gevoel voor ‘humor’ (d.w.z. humor in hoogste instantie) maakte, dat men de combinatie van Rembrandts ‘ordinantiën’ (S. van Hoogstraeten, Inleyding tot de hooge schoole der Schilderkonst, p. 183) en zijn ‘wonderlijke vermenging van boert en ernst’ vaak ‘onnoozel’ en zelfs ‘onstichtelijk’ en ‘onkiesch’ vond [Van Eynden en Van der Willigen. Gesch. der Vaderl. Schilderk. I. 428; Van Alphen, Theorie 11, 27 (noot) on 1, 158]. Dat ook dergelijke kriteik een uitvloeisel van het Klassicisme was, bewijst Pels ons in zijn Q. Horatius Flaccus Dichtkunst (4e dr., p. 2).
3) D. War. VIII, p. 121, 119; Uitbreiding en Beschrijving, Portef. Q 35-41.

overtuigde voorkeur voor het harmonische, ideale schoon der Italianen en Klassieken.

Het Klassicisme was voor Lambert niet slechts een modeuiting zonder meer, neen, er leefde werkelijk een ‘klassieke’ geest in hem.

Evenals de kunstzinnige Jan Baptista Wellekens van de overdadige luister en grandioze tooi van ‘Laris’ (die Lairesse voorschreef) niet veel moest hebben, evenals dat ‘kostelyk.... nabanquet’, die ‘hemel vol sieraden’, zijn ‘oogen scheemren’ deden,[1] zo vindt ook Lambert in de barokke *IJstroom* een te kort aan ‘bevallige eenvoudigheid’ en keurt hij ‘een opschik, die meer rijkelijk dan naar de smaak van 't Antyk is’ af.[2]

Nu moge men zeggen, dat Lambert's streven naar ‘waare verhevenheid, klaarheid en eenvoud’ geheel overeenkomt met Boileau's ‘soyez simple avec art’ en ‘évitez la bassesse’[3] - zonder dat verband te willen ontkennen zou ik Lambert's passages over het ‘eenvoudige, edele’ en ‘verhevene’ van ‘Raphaël en de Antieken’[4] en vooral ook zijn waardering van het superieure Griekse toch nog even anders willen bezien.

Wanneer we Van Alphen, Feith, De Perponcher, Van Eynden[5] en anderen in de tweede helft der achttiende eeuw voor ‘edele eenvoudigheid’ horen pleiten, hebben we bij hen in de regel directe of indirecte invloed van Winckelmann's ‘Edle Einfalt’ aan te nemen. Meestal noemen zij Winckelmann er ook bij ter staving van hun oordeel. Lambert kon natuurlijk niet op Winckelmann steunen, hij heeft hem niet gekend, maar zekere verwantschap tussen hun beider kritisch-aesthetische uitingen maakt mijns

1) Verscheid. Ged. p. 6 en 31.
2) Oeffen-schets over het Vereisch der Dichtkunst (hs. Univ. Bibl. Amsterdam, p. 7, of Van der Hoeven's dissertatie over L. ten Kate, p. 126-127); Uitbreiding en Beschrijving, Portef. P. 52.
3) Oeffen-schets enz. (Van der Hoeven, p. 124), H.J.A.M. Stein, Boileau en Hollande, 1929, p. 61; Te Winkel, Ontwikkelingsgang der Ned. Letterk. V, 245.
4) D. War. VIII, 126-130.
5) Theorie I, 141, 144, 145, 229, 256; II, 66, 80, 83, 224, 309 e.a.; Dicht- en Prozaïsche Werken IV, 34, 35; II, 187, 210, 212 enz.; Grondbeg. van de Algem. Weetensch. der Schoonheid, Saamenstemming en Bevalligheid, 1770, p. 133 en Brief aan den Heer H.v. Alphen (Over het Schoone, II) p. 38; Van Eynden, op. cit., p. 19 e.a.

inziens, dat wij onzen Lambert niet alleen om zijn prestaties op taalkundig terrein als voorganger van Jacob Grimm, maar ook om zijn verdienstelijk werk op het gebied der kunstgeschiedenis wel enigermate als voorloper van Winckelmann zouden kunnen beschouwen.

Behalve dat Ten Kate aandrong op - wat men een halve eeuw later algemeen zou wensen -: natuurlijkheid en eenvoud, werd hij bovendien door zijn nadrukkelijke waardering van het ‘tedere, zachte en aanminnige’, van gevoelskunst naast verstandelijk schoon min of meer een pionier van de ‘aanbidding de sentimenten’ in de tweede helft der achttiende eeuw. De Venus de Medicis vindt hij ‘verheven, bevallig en teder’. Een Christusbeeld wenst hij ‘nog een weinig gentilder van gestalte’, ‘hertstogten en driften’ wil hij ‘op een delicate manier’ geschilderd zien, struikrovers krijgen zelfs als epitheton: ‘gentiel’.[1)]

Door deze lof van het ‘tedere en naïve’ en dit enthousiasme voor ‘bevallige onschuld’ worden wij reeds min of meer verplaatst in de sfeer van Gessner, Greuze en Feith c.s. Lambert's wat te veelvuldige ‘zoetaardigheden’ en ‘tendresses’ mogen ons misschien een weinig hinderen, we kunnen niet ontkennen, dat hij ook hier zijn tijd vooruit is en hij weet bovendien in andere passages ‘geestigheid, meesterlijke handeling’ en ‘vuur van beweeging’ dusdanig te waarderen, dat deze wat te vaardige lof van ‘tederheid, gracie en delicatesse’ voor ons ten slotte niet onoverkomelijk is.

Poëzie is voor Lambert evenals schilder- en beeldhouwkunst een ‘Verhevene vinding’, een scheppende actie, een ‘creatie’;[2)] het hoogste schoon kan niet ‘door enkele naarvolging van een model.... verkreegen worden’; ‘het oog en de aandacht van een' Schilder [zyn] niet voldoende, hij moet daarenboven eene groote levendigheid van verbeeldingskracht en oordeel bezitten.... veréénigd met eene gevoelige ziele door de zinnen bewoogen....’[3)]

1) D. War. VIII, 122 en 139; Uitbreiding en Beschrijving, Portef. C 8-9, D 21, F 6 en 22, H 18, 19, 20 en 30, J 26, K 13 en 27, M, P 6 en 25; Briefwisseling 20 Aug. 1708, p. 119.
2) Aenleiding tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederd. Sprake 1723, p. 397.
3) D. War. VIII, 118 en 117 (Verh. over het Denkb. Schoon in hs., p. 3 en 4).

Hoe opvallend modern is Lambert hier in 1720, zo luttele jaren nadat Lairesse het klakkeloos ‘navolgen en copieeren van braave Meesters’[1] als alléén-zaligmakend had geprezen!

Toch waren er naast ingrijpende contrasten - hoe kon het anders - ook vele punten van overeenkomst tussen de kunstopvattingen van Lambert en Lairesse. Beider smaak richtte zich volkomen naar het ‘verheven Schoon der Ouden en Italianen’, voor beiden was Raphaël ‘de Prins der Schilders’[2], beiden willen de ‘laage’, alledaagse natuur ‘verbeeteren door kennis der klassieken’. Tegenover het ‘Denkbeeldige Schoon’ stond voor beiden daarom ‘le beau commun’.[3] Lairesse sprak met afkeer van de ‘wanschikkelyke troniën’ bij Bamboots, Brouwer en Molenaer, Lambert had het over de ‘laage voorwerpen’ van ‘Ostade en Koning’[4]; beiden leggen ze zich met evenveel vlijt toe op de ‘metingen van een ideaal mans- en vrouwenbeeld’ en de leer der ‘volmaakte proportiën’,[5] beiden wensen door verkiezing van het schoonste de ideale ‘buon gusto’ te benaderen en beiden verliezen ze (evenals Nil Volentibus Arduum) in hun klassicistische apotheose van ‘deugd, zedigheid en welvoegelijkheid’ nu en dan alle ware gevoel voor de eisen der kunst.

Maar angst voor gebrek aan ‘intooming’ sluit bij Lambert geen enthousiasme voor ‘Propheetisch vuur, grooten geest, rijkheid en poëetische gedachten’[6] uit. Wat ‘eenigzins rouw’ is, is voor hem ‘daarom niet te minder konstig’, ‘onbekommerde natuurlijke vrolijkheid’ juicht hij toe.[7]

Al prijst hij Van der Werff[8], veel woorden van lof voor Lairesse horen we hem niet uiten, hij wacht zich er wel voor dien ‘konstrechter’ in zijn autoritaire uitspraken te volgen. ‘Die bescheiden zijn, vitten niet naeuw op Struikelingetjes’ zegt hij nadrukkelijk. Lambert heeft een veel sterkere waardering voor alles wat

1) Groot Schilderboek, Amsterdam, 1712, II, p. 38.
2) Groot Schilderboek, Amsterdam, 1712, I, p. 175.
3) L. ten Kate, Discours Préliminaire sur le Beau Idéal vóór Richardson's Traité de la Peinture III, p. IX.
4) Gr. Schilderb., 1712, I, 174; Uitbreiding en Beschrijving, Portef. Q 53-54.
5) Gr. Schilderb. I, 20 volgg.; D. War. VIII, p. 135 volgg. en Briefwisseling passim.
6) Uitbreiding en Beschrijving D 28, H 24, F 17, Q 47 en 52.
7) Uitbreiding en Beschrijving, Portef. H 20 en K 11.
8) Briefwisseling 20 Aug. 1708.

individueel en eigenaardig is dan de bekrompen Lairesse. Van de ‘nette nombers en maten van de proportie’ vindt hij, dat men ze, ‘zo dra men eens zijn idée daarmede beschaeft en opgeheldert heeft, genoegsaem gerustelyk vergeten mag: want deze maten dienen niet om den schilder altijd met de passer in de hand te doen zitten’.... ‘ligtelyk verviel men, onder 't willen waarnemen van een fraaije proportie tot zulk eene gelykzweeving van troniën, die, by gebrek van verandering, onvermaaklyk zou worden’.[1] Men moet volgens Lambert het typische en persoonlijke niet te veel uit het oog verliezen. - Maar zal men kleine rimpels en onbevalligheden wegwerken of doen uitkomen? Hij weifelt.[2] - Ostade prijst hij om zijn ‘geestige natuurlijkheid’, maar hij blijft zijn werk ‘laag van voorwerpen’ vinden[3]; Dou en Metsu hebben slechts ‘gemeene modellen naargevolgd’ en Albrecht Dürer en Lucas van Leyden ‘verbeelden ons.... Gottische Beelden, zelfs van een' gemeener' smaak dan van het laage volk.’[4]

Ondanks de vele lessen, die hij gaf, werd Lambert geen bekrompen schoolmeester. Hij was een bescheiden, nederig man met geniale aanleg en zelfstandig, onbevangen oordeel. Hij was wel in alle opzichten wat Richardson van den waren ‘connoisseur’ wil: ‘un Homme qui pense hardiment, librement, et à fond, un Homme qui se sert de ses propres yeux.... avec assurance et sérénité d'esprit....’[5]

Ook in de poëzie vindt Lambert ‘kracht, stichting en geest.... veel hooger te achten als eene net gepolijste taal’. Door zijn afkeer van ‘met een Aristarchusvijl gesleepen’, maar van ‘ziel en leven’ ontblote verzen, komt hij lijnrecht in verzet tegen de kunstopvattingen zijner tijdgenoten: ‘een kloeke hand, schoon minder net, zo ze slegts vlug, vrij, geestig, vloeyend, en duidelyk genoeg zij, kan [hem] meerder behagen.’[6]

1) Briefwisseling 18 Dec. 1710 en 18 Juny 1708 (p. 158); vgl. ook Verhandeling over het Denkbeeldige Schoon (Dietsche Warande VIII, 135).
2) D. War. VIII, 119, 125, 134.
3) Uitbreiding en Beschrijving, Portef. Q 53-54.
4) D. War. VIII, 120-121 (hs. p. 8).
5) Traité de la Peinture II, 229; cf hiervóór p. 2 over Richardson.
6) Oeffen-schets, hs. p. 22-23 (bij Van der Hoeven afgedrukt op p. 137-8); Aenleiding I, p. 410.

Dat zijn waardering voor de klassieke kunst hem niet tot een eenzijdig bewonderaar van het ‘bevallige, aangenaame en verhevene’ maakt, blijkt ook wel heel duidelijk uit een uitroep als: ‘welk eene schoonheid [is] 'er niet te vinden in eenen Sylene, niettegenstaande zyne ligchaamlyke lelykheid! Het aangezicht van een' hond, of gulzig zwyn, een platte opgeschorte neus, dikke lippen, als altijd gereed om den drank in te zwelgen; alles vertoont ons hier, op eene spreekende wyze, de beestächtigheid der Dronkenschap’.[1)]

Al laakte hij Dürer en Lucas van Leyden naar behoren, hij ontzegt hun toch geen ‘levendige verbeelding en rykheid van geest’[2)] en hij begreep bovendien dat het z.g. ‘laage’ soms uitstekend op zijn plaats kan zijn: van een tekening van Jan Swart zegt hij: ‘Zo 't idé van 't volk hier zo gracelyk en van zulk een' hoogen smaak [niet is].... zulk een idé van volk [komt] al nader aan de natuurlykheid en waarheid voor de Bethlehemiters van dien tijd, dan wel een man van hoog idé en grand goût, die geen laag in zijn werk zou willen gedoogen, gemeenlijk uitbeelden zoude; zodat het hier nog zo kwalyk niet getroffen schijnt door Zwart-Jan....’[3)]

Lambert wenste zijn ‘Denkbeeldig Schoon en ideale volmaakte kunst’, niet slechts door een *verstandelijk* eclectisme en door klakkeloze ‘verkiezing van het schoonste uit de Natuur’ te verkrijgen, neen, hij beschouwde ‘dit verhevene deel’ als ‘*wezenlyk iets onbegrijpelijks* voor veelen’, iets, ‘waarin de groote Meesters niet dan door hunzelve kunnen worden naargevolgd’,[4)] als een ‘vinding’ en ‘creatie’!

Al zag Lambert ten Kate de beschaafde spreektaal ‘te veel als een produkt van toevallige dialektmenging of van individuele keuze’[5)], al was het ‘doorkruipen’ der ‘Oudheid’ te vaak zijn ‘eerste grondvest’[6)], hij muntte boven de grammatici van zijn tijd uit, doordat hij ‘de Taelwetten’ wilde ‘vinden en niet maken’[7)], doordat hij niet alleen belangstelling had voor de

1) D. War. VIII, p. 124 (hs. p. 12).
2) D. War. VIII, p. 120 (hs. p. 8).
3) Uitbreiding en Beschrijving, Portef. H. no. 1.
4) D. War. VIII, 116-7 (hs. p. 3).
5) C.G.N. de Vooys, Verzamelde Taalkundige Opstellen, I, p. 385.
6) Aenleiding I, Voorreden, p. XIX en p. 14.
7) Ibidem, p. 13 en 14.

'Hoogdravende en Deftige Stijl', maar ook voor de 'daeglijksche Taelvoering' en voor de dialecten![1] En evenals hij 'onze spraakkunst uit de boeien der Grammatica Latina'[2] bevrijdde en 'doctrinaire onderscheidingen en schema's' verwierp,[3] evenals hij 'op eigene riemen drijvende' de beginselen der phonetiek onderzocht,[4] zo stond hij ook in zijn oordeel over schilder- en beeldhouwkunst verre boven de dor-verstandelijke klassicistische theorieën uit het begin der achttiende eeuw en vinden we in hem, evenals in zijn tijdgenoot, den schilder-dichter Wellekens[5], door overtuigde voorkeur voor het Italiaanse en spóntáne, wérkelijke verering en bewondering voor het Klassieke, een waardevol en doorleefd Klassicisme verenigd met gezond eigen inzicht, persoonlijke smaak en eerbied voor het geniale.

M.M. PRINSEN.

Enige oudere Nederlandse gedichten in Italiaanse vertaling.

In 1818 verscheen een boekje, dat een aardig document is van Italiaanse belangstelling voor onze letterkunde. De titel luidt: *Alcune poesie olandesi in versi italiani recate* per uso dei dillettantie (lees: dilettanti) delle due lingue da F.L. BIANCHI. Groningen, Presso W. van Boekeren, Libraro, 1818.

Wie was de vertaler, die zoveel sympathie voor onze dichtkunst toont? - Toevallig heb ik zijn naam vermeld gevonden in de Annalen van de Utrechtse Hogeschool. Het blijkt, dat aan deze instelling reeds meer dan een eeuw geleden lectoraten bestonden voor de moderne talen, waaronder het Italiaans. In de rede van den scheidenden Rector Magnificus over de cursus 1823-1824 vindt men de volgende passage:

1) Ibidem, Inhoud en 334.
2) Van der Hoeven. op. cit. p. 10.
3) De Vooys, op. cit. p. 391.
4) Aenleiding p. 133 (cf. ook p. 144). En vergelijk ook zijn narede achter Het Leven van Onzen Heiland Jezus Christus (t'Amsterdam 1732): 'om dit myn Werk *op eigen onderzoek* te ondernemen en te volvoeren....'
5) M.M. Prinsen, De Idylle, p. 78, 81, 82, 91.

‘Benignitate regis hoc anno etiam provisum fuit literarum recentiorum commodis. Ludovico enim Pino, Italicae linguae Lectori, in aliam regionem profecto, successit Vir peritissimus F.L. Bianchi, quem nostrae Academiae Lectorem eo libentius nunc publice saluto, quod captus venustate carminum, a flore nostrorum poetarum compositorum, nonnulla Italicis versibus mandare non infeliciter conatus est, ut Italis quoque innotescat, nobis, in hoc etiam genere artium magnos non deësse viros.’ (Annales Academiae Rheno-Trajectinae, 1823-24; p. 44-45).

Bianchi is dus in Utrecht lector geweest voor het Italiaans. Wij vinden zijn colleges nader aangekondigd in de Annalen van het volgende jaar:

‘F.L. Bianchi, Literas Italicas docebit diebus martis et veneris, hora IV, vel alia auditoribus magis commoda; horis vero deinceps indicandis, historiam earum literarum sermone Francico et Italico tradet.’ (Annales etc. 1824-25; p. XXII).

Hij heeft zijn functie niet lang bekleed, want reeds in 1825 is hij gestorven, blijkens de ‘Oratio’ over de wederwaardigheden van de Academie tijdens dat cursusjaar:

‘Diem supremum obiit, cui linguae Italicae docendae partes mandatae erant, Fredericus Lombardi Bianchi, Vir solertissimus.’ (Annales etc. 1825-26; p. 31).

De beknoptheid van deze vermelding doet wel vermoeden, dat Bianchi's onderwijs een zo korte periode omvat, dat het slechts geringe betekenis heeft kunnen hebben voor de studenten. Er zijn maar weinig gegevens over zijn persoon te vinden. De Utrechtsche Studenten Almanak van 1825 (p. 57), licht ons in, dat de Italiaanse lector op de Oude Gracht woonachtig was. Verder komt in de Utrechtsche Courant van 3 Oct. 1825 de volgende mededeling voor:

‘Die iets te vorderen hebben van, of schuldig zijn aan den vakanten boedel van Francois [sic] Lombardi Bianchi, in leven lector honorair aan de Hoogeschool te Utrecht, gelieve zulks op te geven aan den Curator in diens boedel J.J. van Leeuwen, Procureur.’[1)]

Over Bianchi's letterkundige werkzaamheid is nog iets naders bekend. Hij is de auteur van een treurspel: *Uggero il Danese*,

1) Mededeling van Notaris Mr. Th. Snellen te Utrecht. De term ‘vakante boedel’ (onbeheerde nalatenschap) wettigt de veronderstelling, dat Bianchi bij zijn overlijden geen naaste familieleden bezat.

dramma seriotragico in cinque atti. Rotterdam, Van der Bol, e comp: Libraj 1811.[1)] In dit jaar was hij dus reeds in ons land gevestigd. Het stuk is ‘in segno della più rispettosa stima’ opgedragen aan De Stassart, ‘.... Protettore instancabile delle Scienze e delle arti liberali.’ Dirk Onderwater heeft er in 1813 een Nederlandse vertaling van bezorgd, waarschijnlijk door tussenkomst van een Duitse tekst: *Ogier de. Deen of de edele wraak*.

Keren wij thans terug tot Bianchi's bundeltje: *Alcune poesie olandesi in versi italiani recate*. Wij vinden hier zeven paarlen van onze Helicon: twee verzen van FEITH en een gelijk aantal van BELLAMY, terwijl TOLLENS, SPANDAW en LOOTS ieder met één dichtstuk vertegenwoordigd zijn. De vertaler huldigt onze zangers op hoffelijke wijze in een lofdicht voorin zijn boekje: *Ai distintissimi autori delle seguenti poesie originali olandesi in italiane recate*. Bianchi vertelt, dat hij er ‘Dopo un penoso studio, / E lungo consultare’ in geslaagd is, die Nederlandse verzen te verstaan, en toen lust kreeg, ze in het Italiaans te herscheppen:

> E tante e tai poetiche
> Bellezze io vi trovai,
> Ch'in la mia madre lingua
> Di trasformarle osai.

Hij beseft, dat zijn vertalingen beneden het origineel blijven, maar hoopt toch, dat zij de verdiensten van onze poëzie bij zijn volk bekend zullen maken. Zo ging het immers steeds in de geschiedenis van de letterkunde, vervolgt hij. Het was eerst een vertaler, die de ogen van zijn landgenoten opende voor de schoonheid, die buitenlandse dichters, b.v. Euripides, Virgilius, hadden voortgebracht. Van zelf ontstaat dan het verlangen de vreemde taal te leren, om de oorspronkelijke werken te kunnen genieten. Zo hoopt Bianchi, dat zijn bundeltje de Italianen moge opwekken tot de studie van de Nederlandse taal en letteren. Vleiend voor onze dichters is zijn vergelijking:

> Sull'Arno, il Po, sul Tevere
> Vedendo alfine in voi,
> Che i Danti anche la Belgia
> Vanta, ed i Tassi suoi;

1) J. Berg, Over den invloed van de Italiaansche letterkunde op de Nederlandsche gedurende de 19e eeuw. Amsterdam 1919, p. 71.

Più d'un la lingua batava
Darassi a studiare,
E i nerlandesi Pindari
Procurerà imitare.

Zij worden dus zelfs ter navolging aanbevolen!

Als eerste proeve onzer dichtkunst volgt nu een paradestuk van FEITH, namelijk zijn lierzang: *De Ruiter* (Oden en Gedichten; uitg. Zwolle 1824; dl. I, p. 38). Het vers is geschreven in de gezwollen, theatrale toon, die men zo gaarne bezigt in de patriottische lyriek van die tijd. Door zijn eigenaardige stijl is het niet eenvoudig voor den vertaler, maar Bianchi slaagt er in, de rhetorische beeldenrijkdom en het pathos van de Nederlandse strofen te behouden. Hij volgt, hier en elders, de oorspronkelijke tekst zo getrouw mogelijk, misschien ook in verband met de bedoeling, die het titelblad van zijn werkje verkondigt, te weten, dat de ‘dilettanti delle due lingue’ van zijn arbeid zouden profiteren.

Slechts een enkele maal is een uitdrukking van Feith onjuist geïnterpreteerd, en wel in de oratorische aanhef van de ode:

Wie is die stervling, op wiens schoudren
Een Volk zijn' roem vertrouwt? - die Held,
Die, voor een lange rij van oudren
Zijn deugden en triumfen telt?

Hier luidt het Italiaans:

Chi è quel mortal, sua gloria a' cui sudori
Tutta confida una nazion? - Colui,
L'eroe, ch'anzi ch'un stuol di genitori
Virtù produce ed i trionfi sui?

Voor het overige echter mag de vertaling er wezen, zoals b.v. de volgende verzen getuigen:

Europaas Scheptervoerders staven
Zijn' roem met vorstelijke gaven,
En oogsten van hun giften eer.

Consolidan d'Europa i Re Padroni
La gloria sua con principeschi doni
E mieton dai lor don d'onor ricchezza.

De keuze op zich zelf is ook gelukkig, omdat de ode juist een zo typisch-nationalen held bezingt als Michiel de Ruiter, die, ook als zeeman, representatief is voor de beste trekken van het Hollandse volk.

Naast dit lied kiest Bianchi voor zijn kleine keurcollectie de beroemde ballade van Feith: *Alrik en Aspasia*. (Ed. cit.; dl. I, p. 201). Het is net, of de vertaler bij de bewerking van deze middeleeuwse stof ook geïnspireerd is door de verhalende ridderpoëzie van zijn volk. Reeds het welluidende begin van Alrico ed Aspasia doet ons denken aan passages uit Orlando furioso of La Gerusalemme liberata.

> In Franconia ne' più remoti giorni
> Una bonina giovane vivea,
> Che fra le belle tutte de' contorni
> In bellezza l'eguale non avea.
>
> Le sue guanciette eran due fresche rose,
> Le labbra tumidette e coralline,
> E sotto 't vel che le tenea nascose
> Si gonfiavan due poma alabastrine.

De bekende klanknabootsingen in sommige strofen zijn in de tekst bewaard:

> Pof! Pof! il passo intorno ripetea.
> Klink! Klink! romoreggiavan le catene.
>
> Due lordi ingordi mastin di repente,
> Buf! Buf! del ponte alla difesa stando,
> E mill' eco d'intorno immantinente
> L'Infernal chiasso gian moltiplicando.

Die ‘lordi ingordi mastin’ zijn nog heel wat vreeswekkender dan de ‘logge doggen’ van Feith!

Het vers: ‘Hij derft zijne Uitverkoren!’ is in de vertaling weergegeven door: ‘La sua dilletta ei può dimenticare.’ Dat hier de negatie ‘non’ uit de tekst zou zijn weggevallen, is niet waarschijnlijk, gelet op het feit, dat de regels hendecasyllaben zijn. Misschien moest er een vraagteken achter de zin staan; dan kon men in de Italiaanse tekst rhetorisch vinden uitgedrukt, dat Alrik nog steeds aan zijn ‘Aspasia tenerina’ denkt.

De vertaling is rijk aan goede vondsten, ook wat de alliteratie hier en daar betreft, b.v. in een vers als: ‘E ver la tomba curvo va com'io,’ - ‘En gaat naar 't graf gebogen.’ De minder gelukkige beeldspraak van de Hollandse romance heeft er soms bij de vertaling aan gewonnen, zo b.v.:

> De wereld was haar wildernis,
> Natuur een graf vol beenen.

La terra in un deserto trasformata,
Páreale e in una tomba la natura.

Of elders:

Het bloed van menig Sarraceen
Ruischt heinde en veer zijn daden!

Del Saracen, in più contrade intiere
Il sangue al ruscellar parlò di lui.

En als laatste voorbeeld:

Ach! waarom dan niet weêrgekeerd,
En in haar' arm gehemeld?

Ah! perchè mai non ritornar! perchè
Con elmo[1)] in le sue braccia non gettarsi?

In de vorm van zijn gedicht is Bianchi strenger dan Feith: hij bedient zich consequent van gekruist rijm in alle coupletten. Uit verschillende kleine bizonderheden blijkt, dat hij zich ook rekenschap geeft van de psychologische inhoud van de tekst. Een enkel voorbeeld volge. Wanneer Aspasia den pelgrim naar Alrik vraagt, luidt het Hollands: ‘Is Alrik nog in 't leven?’, maar het Italiaans: ‘Alrico, mi racconta, vive ancora?’ De naam van den geliefde, hier plotseling aan het begin van de regel, krijgt nu de vereiste nadruk. Bovendien wordt het verlangend ongeduld van Aspasia scherper uitgedrukt door de woorden ‘mi racconta,’ die tevens het rythme bewogener maken.

Als derde stuk in de bundel figureert TOLLENS' poëem: *Aan een gevallen meisje*. (Gedichten; 5e dr., 's Grav. 1831; dl. I, p. 177). In dit lied wordt de opvatting verkondigd, dat de vreugd van het moederschap het ongelukkige meisje zal troosten over het verlies van haar eer en de smadelijke minachting, waarmee het negentiende-eeuwse fatsoen meende, haar te moeten bejegenen. Ter kennismaking hierbij het begin van de zang: Ad una giovine sedotta:

Non cessar, fra doglia amara,
No di pianger, giovin cara!
Le tue guancie bissolcate
Più non vantino beltate:
Ogni gioja tua sparì,
Fu la rosa ed appassì.

1) Heeft Bianchi, als vreemdeling, misschien bij ‘gehemeld’ aan ‘gehelmd’ gedacht?

Tollens bereikt een climax van rhetorische verontwaardiging in zijn imprecaties tegen den verleider. Hij verliest hier de zuiverheid van beeldspraak en zegging uit het oog:

> Wroeging rijt' zijn hart van een;
> Wanhoop strekk' haar klaauw er heen,
> En vervolg' hem op zijn sponde:
> Dreigend spook' uw beeld ze in 't ronde,
> En uw weeklagt roep' er luid
> Hem zijn zwarten gruwel uit!

Bianchi bekort en tempert deze passage enigszins:

> Il cuor rodagli il rimorso,
> Disisper gli adunghj 'l Borse,
> Desto solo agli urli tuoi
> T'oda urlar gli orrori suoi.

Zo heeft hij ook de vergeldingsgedachte van: ‘Neen, weêrhou uw wraakbeê niet!’ vervangen door de regel: ‘Non cessar di pianger, no.’ Overigens volgt Bianchi zijn Hollandse voorbeeld vrij nauwkeurig. Alleen de slotstrofe is niet goed geslaagd. Tollens betoogt, dat het meisje nog dankbaar moet zijn, en wel om de volgende reden:

> Dat in d'alsem van het lijden,
> Waarmeê 't lot «haar» beker volt,
> Nog een zalig traantje rolt.

Het Italiaans heeft hier juist een ontkennende gedachte staan:

> Ch'entro 'l calice di pene
> Che 'l destin ti ricolmò
> Gioja ancor non gocciolò.

Thans zijn wij genaderd tot de beide gedichten van BELLAMY. Het eerste is: *De misbruikte vrijheid*. (Gezangen mijner Jeugd; 2de dr., Haarl. 1790; p. 83). Dit is een aardig liedje met de volgende inhoud: Cupido komt in de kamer van den dichter spelen en werpt nu stilletjes al diens boeken het venster uit, behalve een paar bundels minnepoëzie, waarin hij zijn eigen beeltenis op het titelblad had zien staan! Bianchi heeft er een pittige vertaling van geleverd: L'abuso della libertà. Luisteren wij eens naar het begin:

> Vienmi in stanza amor bambino.
> Vate, senza ch' io t'annoj,
> Quì permetter pur mi vuoi,
> D'un tantin, tantin giuocar?

Dal lavor non sturberotti,
Dammi sol quel libraccione,
Cheto, cheto in quel cantone
Men starò stampe a cercar.

Geestig is het effect van de naieve woordherhalingen ‘tantin, tantin’ en ‘cheto, cheto’ in de smeekbede van het schelmse knaapje.

Wanneer Bellamy ‘’t looze minnegoodje’ zijn zin geeft:

'k Liet hem vrijheid om te speelen,
mids dat hij geen kwaad zou doen

verlevendigt Bianchi het toneeltje door den dichter rechtstreeks het woord tot den deugniet te laten richten:

Purchè strepito non facci,
Prendi 'l libro, giuoca, va.

Ook aan het einde is de dialoog vlot en realistisch: ‘Frasca! me la pagherai!’ etc. De Italiaanse tekst wint nog aan levendigheid, doordat voortdurend het praesens gebruikt is.

En nu is één der troetelkinderen van onze letterkunde aan de beurt: Bellamy's *Roosje*! (Proeven voor het verstand, den smaak en het hart; 3de dr., Rott. 1825; dl. I, p. 119). De charme van deze gevoelige, dichterlijke vertelling heeft haar ook buiten onze grenzen verspreid, zoals blijkt uit het bestaan van vertalingen in verschillende landen. De Italiaanse van Bianchi is één der beste uit het bundeltje. Al die aardige toneeltjes van het Zeeuwse leven aan het strand moeten den vreemdeling wel aangetrokken hebben, ook om hun ‘folkloristische’ waarde. Wat Bianchi betreft, hij heeft de beschrijving van het smelt-steken bij voorbeeld uitmuntend weergegeven:

Presso le sponde di Zelandia vive
Un tondo pescettino;
Degli abitanti allo squisito gusto
Un ghiotto bocconcino. etc.

Slechts twee strofen uit dat gedeelte vinden wij niet in het Italiaans terug. De eerste hiervan luidt:

De jong'ling grijpt een meisjen op,
En draagt haar mede in zee;
Het meisje roept en wringt: - vergeefsch!
Hij draagt haar mede in zee.

Een verklaring voor dat weglaten is niet te geven, tenzij men aanneemt, dat de vertaler het motief van het in-zee-dragen voor de eigenlijke geschiedenis van Roosje bewaren wilde. Het is jammer, dat het geciteerde couplet ontbreekt: hierdoor ontgaat het den Italiaansen lezer, dat er bij de tragische ramp een zeer oud volksgebruik in het spel was.[1)] De handelwijze van den jongen man jegens Roosje krijgt nu ten onrechte meer het karakter van onverantwoordelijke willekeur.

De strofe:

> ‘Mijn God! is 't waar? is Roosje dood? -
> Ligt Roosje daar in zee?’
> Zoo gilt en klaagt een ieder een;
> De duinen gillen meê!

is door den vertaler met het daarop volgende couplet tot één quatrijn versmolten:

> Mio Dio! gli è ver; morta è Rosina; in mare!
> Suoi giorni ha terminato!
> Niun che per quanto dur s'avesse il core
> Non fosse desolato.

Het ontbreken van die ‘gillende duinen’ is geen verlies, maar de tekst is minder plastisch dan het Hollandse origineel, waar de vraagvorm aan het begin van de strofe zo goed de ontsteltenis weergeeft van de mensen, die een dergelijk onheil nog niet geloven kunnen.

Op twee plaatsen bestaan er kleine verschillen tussen de Hollandse en de Italiaanse tekst. Bij Bellamy is het Roosje zelf, die, in zee verzinkend, nog een laatste blik naar het strand werpt, terwijl Bianchi daar van den jongeling spreekt:

> Affonda anch' ei che per l'ultima volta
> Muto riguarda il lito:
> Fu però in un brevissimo momento
> Nella sabbia inghiottito.

De Nederlandse dichter beschrijft dan verder, hoe de jeugd na het ongeluk zwijgend het strand verlaat, maar telkens nog omziet naar de zee. In de vertaling echter blijft iedereen dralen bij de kust:

> Zitta la gioventù fassi alla spiaggia,
> E guarda intorno ad ella.

1) Zie het artikel van A. Borgeld, In zee dragen, De Nieuwe Taalgids 1927 (Jrg. 21), p. 65 sqq.

In één der coupletten heeft de vertaler een dwaze fout gemaakt, namelijk, waar de beminlijkheid van Roosje als volgt bezongen wordt:

> Zoo vriend'lijk als de schoone maan,
> Als ze opkomt uit de zee,
> En, op de blanke duinen, schijnt -
> Zoo vriend'lijk was ze meê!

In plaats van ‘de schoone maan’ heeft Bianchi hier ‘de schoone man’ gelezen en zegt:

> Amichevol così come un bell' uomo,
> Allor che s'incammina,
> Dal mar sortendo sulle bianche sabbie,
> Era così Rosina.

Deze komische vergissing is echter de enige tekortkoming in de vertaling. Bianchi weet de frisse, vlotte toon van het origineel te behouden. Hij gaat met zijn muzikale intuïtie te rade bij het overbrengen van mooie klankschilderingen of alliteraties. Luisteren wij eens naar een paar coupletten over het vangen van de smelt, door Bellamy als volgt beschreven:

> Dan grijpt, in de opgeploegde voor',
> Een rappe hand den visch;
> En dikwijls is de vlugste hand,
> Te traag, bij dezen visch!
>
> Intusschen speelt en stoeit de jeugd,
> En fladdert door het nat;
> Dat, schuimend, met een groot gedruis,
> In mond en oogen spat.

Het klankenspel van de tenues en sibilanten is volkomen bewaard:

> Pronta in quei fatti solchi 'l pesce allora
> Chiappa una mano attenta,
> Chè, per tal pesce la più lesta mano
> 'E spesso troppo lenta.
>
> Giuoca la gioventù frattanto e scherza,
> E in l'umido si guizza,
> Che schiumando con strepito in la bocca,
> E sugli occhj si schizza.

> Andere voorbeelden vinden wij bij vergelijking van de volgende verzen: ‘Het water spat, en klotst en bruischt’ met: ‘L'onda schizzita sì, sì sbatte e mugge,’ of: ‘Staat hij vertwijffeld stil’ met ‘Sta disperato là.’ Hoe suggestief is hier het plotseling stilstaan, door de verstijvende schrik, in het rythme verklankt!

Ten slotte citeer ik nog het einde van Bianchi's vertaling:

> Grave la luna sorse, e sulla lugubre
> Tomba i suoi raggi stese,
> Laggiù dove l'amabil giovin copia
> L'ultimo spirto rese.
>
> Impetuoso il vento il mar scompiglia,
> Sferzano l'onde il lido;
> E tosto sparge il caso sfortunato
> In ogni dove il grido.

Na Rosina volgt een gedicht van geheel ander karakter, namelijk: Il linguaggio degli occhj, oftewel: *De taal der oogen*, door H.A. SPANDAW. (Gedichten; nieuwe uitg. Utr. 1846; dl. I, p. 169). Het rhetorische pathos van dit stuk, vooral aan het slot, stelt hoge eisen aan den vertaler. Bianchi voldoet hieraan wat de Italiaanse zegging betreft, maar soms begrijpt hij de gezochte wendingen van Spandaw niet goed.

De tweede strofe bevat de volgende verzen, om te betogen, dat ieder mens de taal der ogen beheerst:

> De grijsaard, wien geen lust meer vleit,
> Weet naauw wat zij beteekent.

Hier wil ‘naauw’ zeggen: ‘nauwkeurig’ en niet ‘nauwelijks’, zoals Bianchi gedacht heeft blijkens zijn vertaling:

> Il vecchio freddo ad ogni sensazione,
> Appena sa che vuol significare.

Elders is de beeldspraak hem misschien even te machtig geweest.

> Der zielen heldre spiegelvloed
> Ontvangt den indruk van 't gemoed,
> En geeft dien zuiver weder.

Dat met ‘der zielen spiegelvloed’ het oog, de blik, bedoeld wordt, is niet meer te lezen uit de Italiaanse tekst:

> Dell'alma il cristallin fiume riceve
> Dalla coscienza l'impressione, e in breve
> Pura la rende, come la ebbe da esso.

En dan in het zesde couplet!

> Schoon hemelval van lippen vloeit,
> Door 's redenaars vermogen,
> Het harte spreekt, door liefde ontgloeid,
> Het liefst de taal der oogen;
>
> Ze profeteert in poëzij....

Of de vertaler hier ‘schoon’ in de juiste betekenis heeft opgevat, is sterk te betwijfelen. Duidelijk blijkt het verwarren van ‘profeteert’ en ‘profiteert’:

> Bella celeste idea d'un oratore;
> Dall' eloquenti labbra scaturisce;
> Il core che di fiamma arde d'amore,
> Il linguaggio degli occhj preferisce.
>
> Profitta ei forse dalla poesia....

Als voorbeeld van Bianchi's vertaalkunst laat ik hier nog een deel van de vierde strofe volgen, voorafgegaan door de Hollandse tekst.

> Het kind, dat onbedacht misdreef,
> Smeekt, met een' traan in 't oog: vergeef!
> Wie kan die beê weerstreven?
> Die traan en moeders vriendlijk oog,
> Ontfronsen vaders wenkbraauwboog,
> En.... 't misdrijf is vergeven.
>
> Il fanciul che mancò nell' abandono,
> Chiede, col pianto agli occhj umil - Perdono!
> Qual core a priego tal non sia piegato?
> Suo sguardo, e l'amoroso occhio di madre,
> Dirida il fronte al raccigliato padre,
> Ed.... il commesso fallo è perdonato.

Het laatste stukje uit de bundel is getiteld: Ad una Amica. Nel suo compleanno. Dit is de vertaling van een gedichtje door CORNELIS LOOTS: *Aan eene vriendin, bij hare verjaring*. (Gedichten; Amst. 1816-17; dl. I, p. 183). Onze poëet biedt de dame in kwestie bij gebrek aan voorjaarsbloemen in het winterseizoen ‘het dor gewas der taal’, om zijn zegenwensen te vertolken. Deze beeldspraak is in het Italiaans verdwenen, - vermoedelijk hierdoor, dat Bianchi de geciteerde uitdrukking heeft opgevat

als: ‘het dor gewas van het dal’. Dit mag men concluderen uit zijn vertaling ‘I fior ch'offre la valle.’ Het ontbreken van deze metafoor maakt, dat de tweede helft van het gedicht, waarin de voorstelling wordt uitgesponnen, niet tot zijn recht komt, zodat eigenlijk de clou verloren gaat. Wel is het Italiaanse liedje welluidender dan het Nederlandse voorbeeld, maar om genoemde reden staat het beneden de vertalingen naar Feith of Bellamy.

Hiermee zijn wij aan het eind van dit overzicht gekomen. Nog een enkele bizonderheid over Bianchi's vertaaltechniek moge volgen. Het blijkt, dat de verschillende Italiaanse werkwoordsvormen uitermate geschikt zijn, om de vereiste rijmwoorden te verschaffen. Van dit natuurlijke hulpmiddel, dat zijn taal hem biedt, heeft Bianchi uitstekend geprofiteerd. Talrijk zijn de vormen van imperfectum, passé défini of conditionalis, die wegens hun uitgangen voor het rijm gebruikt worden. Dit zelfde geldt voor infinitief, voltooid deelwoord en het Italiaanse ‘gerundio’. Men controlere b.v. eens de rijmwoorden uit de vertaling van Alrik en Aspasia: bijna twee vijfde van de rijmgroepen bestaat uit combinaties van corresponderende werkwoordsvormen.

Het Nederlands wordt betrekkelijk weinig bestudeerd buiten het Dietse taalgebied. Wij mogen het wel bizonder op prijs stellen, wanneer een buitenlander zich met zo veel sympathie aan onze letterkunde wijdt, als BIANCHI gedaan heeft. Zijn bundeltje vertalingen naar bekende Hollandse dichters mag daarom niet vergeten worden!

Kampen.
CATH. YPES.

Jean Paul in Nederland

Als een der merkwaardigste en meest fascinerende figuren uit de wereldlitteratuur staat Jean Paul Friedrich Richter aan de ingang van de 19e eeuw. Een tovenaar met het woord zoals Duitsland geen tweeden gekend heeft, een Titaan der Romantiek - wier veelzijdigste representant hij was - worstelend met het uit het rationalisme voortvloeiende scepticisme en mysticisme der Verlichting, met de sentimentaliteit en het pathos van Sturm und Drang. Zich van het ziekelijke dezer tijdsverschijnselen bevrijdend in zijn rationalistische Aufklärungssatiren in Wieland's geest, in zijn elegisch-satirische idyllen naar Hippel's model en in burlesk-mystieke 'rhapsodieën' in Hamann's trant, bereikt hij zijn hoogtepunt in de synthese van dat alles: zijn zeer persoonlijke humor in zijn vier grote romans: *Hesperus* (1795), *Siebenkäs* (1796-'97), *Titan* (1800-'03) en *Flegeljahre* (1804-'05). Zo zien wij in de ontwikkelingsphasen van Richter's humor de evolutie van heel het 18e-eeuwse denken en voelen weerspiegeld, terwijl de aesthetische, philosophische en paedagogische ideeën van zijn tijd nog eens hun speciale uitdrukking (en vaak nieuwe formulering!) of ook wel hun bestrijding vinden in afzonderlijke werken als de *Vorschule der Aesthetik* (1804) en de *Levana oder Erziehlehre* (1806).

Tovenaar met het woord oordeelde ook Duitsland's jongste grote woordkunstenaar hem:

> 'Wenn Du höchster Goethe mit Deiner marmornen hand und Deinem sicheren schritt unsrer sprache die edelste bauart hinterlassen hast so hat Jean Paul der suchende der sehnende ihr gewiss die glühendsten farben gegeben und die tiefsten klänge.'[1)]

Zo eindigt Stefan George zijn warme lofrede op den door hem zo vereerden meester, aan wien hij ook zijn wondermooi gedicht *Jean Paul* wijdde[2)] en voor wiens werk hij door een gezamenlijk

1) Stefan George: 'Jean Paul' in *Tage und Taten*, ed. Georg Bondi, Berlin 1925, p. 63; het eerst verschenen in de *Blätter für die Kunst* (tussen 1892 en '99).
2) idem: *Der Teppich des Lebens*, ed. Georg Bondi, Berlin 1932, p. 57.

met Karl Wolfskehl uitgegeven bloemlezing nieuwe belangstelling trachtte te wekken.[1)] George was 't ook die Jean Paul het eerst erkende als den geestelijken vader van impressionisme en expressionisme:

> ‘Von einem dichter will ich euch reden einem der grössten und am meisten vergessenen und aus seinem reichen vor hundert jahren ersonnenen lebenswerk einige seiten lösen von überraschender neuheit unveränderlicher pracht und auffallender verwandtschaft mit euch von heute damit ihr wieder den reinen quell der heimat schätzen lernet und euch nicht zu sehr verlieret in euren mennigroten wiesen euren fosfornen gesichtern und euren lila-träumen.. Wenn es seiner hohen zeitgenossen befriedigung war empfundene und geschaute wirklichkeiten deutlich wiederzugeben so war es Sein heiliges streben den zauber der träume und gesichte zu verbildlichen.... wenn andere mit der worte klarbeit und richtigkeit siegten so hat Er mit der worte verschwindend zarten abschattungen gewirkt, über ihren geheimnisvollen unsichtbar rauschenden und anziehenden unterstrom aufschlüsse gegeben und zuerst - ein vater der ganzen heutigen eindruckskunst - die erde mit unerwarteten glänzen und lichtern belebt mit heimlichen tönen mit versteckten pulsschlägen seufzern und verwunderungen.’[2]

Nadrukkelijk noemt George Jean Paul dus den vader van het impressionisme, maar het eveneens door hem geconstateerde v e r b e e l d e n v a n d r o o m e n g e z i c h t e n w e r k e n m e t d e m a g i s c h e k r a c h t v a n h e t w o o r d wijzen eerder in de richting van het expressionisme. Nog duidelijker blijkt de sterke verwantschap tussen Jean Paul en de expressionisten uit hun gemeenschappelijke voorliefde voor het b a r o k k e en g r o t e s k e als uitdrukking van hun eeuwigheidsverlangen, dat hen de wereld en de mensen sub specie aeternitatis doet zien als ‘die schöne Irrenanstalt der Erde’.[3)] Hoe dicht Richter's kunst inderdaad nog bij ons staat, merken wij, wanneer wij ons niet laten afschrikken door die ‘ganze(n) seiten von wunderlichen zusammenstellungen und masslosen abschweifungen’, die als ‘ein undurchdringliches gestrüpp uns den weg durch den anmutigen duftenden

1) Jammer is dat George en Wolfskehl voor den *humorist* Jean Paul geen plaats ingeruimd hebben, waardoor deze bloemlezing van onzen dichter vooral als *romanticus* een te eenzijdig beeld geeft.
2 *Tage und Taten*, t.a.p., p. 60.
3) Jean Paul: *Blumen- Frucht- und Dornenstücke*, 2. verbesserte u. vermehrte Auflage, Berlin 1818, I, p. 43.

garten mühsam macht.'[1] Realisme, naturalisme noch nieuwe zakelijkheid hebben ons voor de gloed en kleurenrijkdom van zijn natuurschilderingen, de teerheid van zijn idyllen, de fonkeling en warme straling van zijn humor, de betovering van zijn metaphysische beelden- en gedachtenwereld ongevoelig kunnen maken. Maar zo er al misschien een heel enkele maal van enige zogenaamde inv l o e d op werk van schrijvers uit de tweede helft der vorige en uit onze eeuw sprake is, dan is deze toch, vooral in ons land, zo sporadisch en twijfelachtig, dat 't amper vermelding verdient. Wel heeft men met meer of minder zekerheid bewuste of onbewuste navolging van Jean Paul's compositie- en stijleigenaardigheden, van zijn idyllen met hun fijne realistische tafereeltjes, zijn romanfiguren en -intriges en zijn ideeën geconstateerd bij de ook c h r o n o l o g i s c h dichter bij hem staande latere romantici en de onmiddellijk bij de Romantiek aansluitende, merendeels humoristische, realisten van ± 1820-1860 in Duitsland zelf en in Scandinavië, m.n. in Zweden. Zo in sommig werk van Hoffmann, Heine, Mörike, Stifter, Auerbach, Reuter, Raabe, Keller; van de Zweden Almqvist, Livijn, Dahlgren, Tegnér, Frederika Bremer, Palmaer, Crusenstolpe, Blanche. Olle Holmberg spreekt in zijn boek over Almqvist[2] over de vele en diepe sporen welke de grote Duitse humorist in de Zweedse litteratuur tussen 1820 en 1850 heeft nagelaten. De voorbeelden daarvan in dit werk en elders[3] aangehaald zijn niet altijd even overtuigend, maar sterke invloed valt inderdaad niet te ontkennen.

Hoe stond 't daarmee in ons land? Afgaande op het feit dat men Jean Paul's naam in die jaren hier meermalen noemt en dat er behalve enkele bloemlezingen van vertaalde 'gedachten' na 1840 ook vertalingen van zijn voornaamste werken verschenen, zou men zeker invloed van enige betekenis verwachten. Zowel de handboeken als de studies waarin speciaal de invloed der Duitse letterkunde op de onze wordt nagegaan, maken echter geen of nauwelijks melding van hem. Wel noemt Kalff onder de Engelse en Franse schrijvers die de ontwikkeling van de Nederlandse 'copiëerlust des dagelijksen levens' beïnvloed zouden hebben, als enigen Duitser Jean Paul,[4] maar hij voert daar geen

1) *Tage und Taten*, p. 61 vlg.
2) Olle Holmberg: *C.J.L. Almqvist, från Amorina till Colombine*, Stockholm 1922.
3) *Samlaren* 1920: 'Några motiv i Amorina', p. 87.
4) G. Kalff: *Gesch. der Ned. Lett.*, Dl. VII, p. 312.

enkel bewijs voor aan, hetgeen hij ook moeilijk zou hebben gekund. Prinsen oppert voorzichtig de veronderstelling dat van de bij ons zo bitter weinig gelezen Duitse romantici misschien iets meer is doorgedrongen van Jean Paul. Maar dat ook deze ‘voor onze brave Hollanders de ware broeder niet was’, toont hij met een enkel karakteristiek ‘idee’ aan:

> ‘Oft seh' ich die Berge und Flüsse und den Boden um mich an, und mir ist, als könnten sie jeden Augenblick aus einander flatteren und verrauchen und ich mit.... Es giebt einen kalten, kecken Geist im Menschen, den nichts etwas angeht, nicht einmal die Tugend; denn er wählt sie erst, und er ist ihr Schöpfer, nicht ihr Geschöpf.’[1)]

Prinsen's mening dat Jean Paul ‘hier nog al gelezen’ is, berust op een paar belangrijke gegevens in Potgieter's *Leven van Bakhuizen* en in de onvoltooid gebleven novelle *De Augustusdagen* van Aernout Drost.[2)] Potgieter vertelt, hoe Bakhuizen op aansporen van Drost een stapel geschriften van Jean Paul op zijn kamer heeft laten brengen. Hij schrijft dan aan Potgieter dat hij ze gelezen heeft: ‘verslonden mag ik niet zeggen.... want schoon mijne maag vrij wat verduwen kan, eenige onverteerbare brokken zijn mij in de keel blijven steken.’[3)] Potgieter vervolgt zijn relaas aldus: ‘En *der Tod eines Engels* werd het voorwerp van eene spotternij het vernuft waardig, dat in zijne weegschaal Richter tegenover Sterne toen reeds te ligt had bevonden.’ Hebben wij hier met historische gegevens te doen, in *De Augustusdagen* betreden wij het gebied der fictie.[4)] De heldin van het verhaal, Wilhelma, dochter van een Geldersen baron, maakt tegenover den dorpspredikant, Ds. Beeckhorst, een spottende opmerking over het gedweep van zijn broeder en haar vriendin Betsij met Jean Paul. Zij zelf is over dezen schrijver niets te spreken, maar 't blijkt dat zij alleen afgaat op de vrij sentimentele *Hesperus*, die zij in zijn geheel heet gelezen te hebben, en enkele

1) J. Prinsen J.Lzn.: *Handboek tot de Ned. Lett. Gesch.*, 3e dr., p. 569.
2) Vermoedelijk in 1833 geschreven, maar pas in 1835 uitgegeven in *Schetsen en Verhalen*.
3) *Leven van Bakh. v.d. Brink* in ‘Studiën en Schetsen’, Dl. II, p. CCLXXXV.
4) Men zie voor de hier gerefereerde gesprekken A. Drost: *Schetsen en Verhalen*, Amst. 1835, p. 129 vlg. en het opstel *De Augustusdagen* van Prinsen in *De Beweging* 1912, p. 261 vlg.

zogenaamde ‘bloem- en phantasiestukken’, nl. de *Dood eens engels*, de *Maansverduistering* en een paar *Bloemstukken* (door Betsij vertaald ‘op rooskleurig papier’!): alles dus werk uit Jean Paul's tranenrijke tijd. Tegenover haar eenzijdige critiek staat het bezonken oordeel van Ds. Beeckhorst. Deze prijst Jean Paul's oorspronkelijkheid, die hem boeit, erkent dat inderdaad in de *Hesperus* ‘het weekhartige en roerende overladen is’, maar bewondert daar tegenover weer de luim van den dichter, ‘die nooit boosaardig wordt’. Jean Paul's meesterwerk, de *Titan*, schijnt hij niet te kennen; hij noemt 't althans niet, maar beveelt vooral de *Siebenkäs*, de eerste hoofdstukken der *Onzigtbare Loge* en de *Vlegeljaren* ter lezing aan. Er worden dan plannen gemaakt voor een gezamenlijk lezen van een of meer werken in hun geheel. Enthousiast toont Wilhelma zich nog niet; men heeft haar verzekerd dat Nederland sinds kort ook ‘een vaderlandschen Jean Paul’ rijk is en dat was voor haar genoeg om de aldus aanbevolen *Gedachten en Beelden* niet te bestellen.[1)] Ds. Beeckhorst vindt echter ‘dat de Recensent wel zeer onhandig moet zijn, die den Schrijver [van die boekskens] bij Jean Paul vergeleek.’[2)] En inderdaad: als wij Lublink Weddik's *Gedachten en Beelden* en de door hem verzamelde en waarschijnlijk ook merendeels door hem zelf geschreven opstellen in *Pandora*[3)] nagaan, moeten wij Ds. Beeckhorst gelijk geven. Wel heeft Weddik sommige werken van Richter in 't oorspronkelijk gelezen;[4)] hij ontleent er verschillende motto's aan[5)] en noemt een paar maal uitdrukkelijk zijn naam.[6)] Ook vinden wij, evenals in de *Hesperus*, tussen de opstellen losse sententies en ideeën ingelast, ‘lexicographisch’

1) Bedoeld worden B.T. Lublink Weddik's *Gedachten en Beelden*, 4 stukjes, Amsterdam bij G.J.A. Beijerinck, 1831-'32.
2) In een recensie in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1832, Dl. A, p. 640.
3) *Pandora, Lektuur voor den beschaafden stand*, 3 dln. Amst. bij G.J.A. Beijerinck, 1833-'40.
4) Zo kende hij stellig *Dr. Katzenbergers Badereise* (vgl. *Pandora* II, p. 33 en hier p. 88); de *Titan* (vgl. *Pandora* II, p. 41 vlg.; III, p. 1 vlg.), terwijl in de vertelling ‘De twee blinden’ (*Pand.* II, p. 105 vlg.) de blinde Anton sterk gelijkt op den edelen blinden Julius in de *Hesperus*.
5) O.a. *Ged. en Beeld*. I, p. 1; II: keerzijde v.d. titelpag.; IV, p. 335; *Pand.* II, p. 105; III, p. 129.
6) *Ged. en Beeld*, I, p. 34 en 64; III, p. 229; *Pand.* II, p. 33 en 243; III, p. 85, 157 en 184.

geordend. Maar terwijl in de keuze van de besproken woorden enige overeenkomst bestaat, herinnert de aan zo'n woord vastgeknoopte gedachte in geen enkel opzicht aan die van Jean Paul.

Van meer betekenis lijkt mij diens werk voor Drost te zijn geweest. Uit het geresumeerde gesprek tussen Wilhelma en den jongen predikant blijkt, hoe hij zich in de tijd dat hij aan *De Augustusdagen* werkte, met den groten Duitsen romanticus bezighield en 't is juist in dit helaas onvoltooid gebleven verhaal, dat ik iets terugvond van de geheimzinnige sfeer, die zo kenmerkend is voor de romans van Jean Paul. Prinsen heeft reeds in het bovengenoemde artikel in *De Beweging* gewezen op enkele mooie bladzijden van de zuiverste romantiek in deze vertelling, die hij terecht een uiterst mysterieuze geschiedenis noemt. Kunstig dooreen geweven mysteries (het drukkende geheim van den baron en zijn daarmee in verband staande geheimzinnige reizen; de spookverschijning in de ruïne, die - evenals dit bij Jean Paul meermalen het geval is - voor een deel zeer nuchter wordt verklaard, waardoor een eigenaardig humoristisch contrast wordt bereikt; de mysterieuze zakdoek en niet minder mysterieuze brief; het geheim van Everard van Zonsveld; de komst van den geheimzinnigen vreemdeling) spelen zich af tegen een achtergrond van landelijke en huiselijke idyllen en mooie natuurschilderingen vol gloeiend coloriet, zoals juist Jean Paul ze ons telkens weer voor ogen weet te toveren. Men leze eens Drost's beschrijvingen van een stralende zomerdag (p. 51 vlg. en 63), van een zomernamiddag (p. 121 vlg.), van een maannacht (p. 85 vlg. en 93 vlg.), maar vooral die van de avond met het vuurwerk (p. 147 vlg.), waarvan de kleurenrijkdom en prachtige lichteffecten aan sommige avondbelichtingen van Jean Paul doen denken. Met niet minder gloed schildert deze ons het ‘vuurwerk’ van zon, maan en regendroppelen in zijn wondermooie tweede Pinksteravond te Maienthal.[1)] Evenals bij Jean Paul wisselt de stemming in Drost's verhaal voortdurend van blijheid tot melancholie en zelfs angstige, beklemmende spanning; van dwepende ontroering tot gemoedelijke grappigheid en comische dwaasheid. De beschrijving door Ds. Beeckhorst gegeven van zijn ontmoeting met den geheimzinnigen schilder ontlokte Prinsen de opmerking: ‘.... het treft ons, hoe we in zijn verhaal den naklank hooren van de

1) *Hesperus* III: 34. Hundsposttag: Jean Paul's Werke, ed. Hempel, Berlin: VII. -X. Th. p. 500 vlg.

sentimenteele romantiek ten onzent en elders, hoe herinneringen aan Feith, Lamartine en Chateaubriand, sommige Duitsers worden opgewekt....' Ik waag de veronderstelling, dat wij voor die laatsten wel in de eerste plaats aan Jean Paul moeten denken. Zelfs de titel zou op een - misschien geheel onbewuste - reminiscentie aan de ondertitel van de *Hesperus*: '45 Hundsposttage' kunnen wijzen. Weliswaar is er bij Jean Paul geen sprake van een verslag van dag tot dag als in Drost's verhaal, maar het voorbeeld hiervoor kon hij vinden in de 28. Hundsposttag, het 'Osterfest', en in de 33.-37. Hundsposttag, de nu eens tere en idyllische, dan weer gloedvolle beschrijving der vier Pinksterdagen door Viktor in Maienthal doorgebracht.

Volgens Potgieter had de heldin aanvankelijk een onhollandse naam.[1)] Wel jammer dat we die niet kennen, want 't lijkt mij lang niet onwaarschijnlijk dat ook deze aan een roman van Jean Paul was ontleend. Of zou 't louter toeval zijn, dat Wilhelma's semi-verloofde, Everard van Zonsveld, dezelfde voornaam draagt als de roué in *Siebenkäs*, Everard Rosa von Mayern, die als model schijnt gezeten te hebben voor het portret van den gemenen Jonker van Everstein, den vriend van Van Zonsveld? En zou niet de kleine Beeckhorst zijn bij ons weinig voorkomende naam Julius te danken hebben aan een van de meest dichterlijke, meest vergeestelijkte figuren uit de *Hesperus*, den zachten, blinden zoon van Lord Horion, een gestalte die Drost stellig bijzonder zal hebben bekoord? Er werd door de critiek al dadelijk geklaagd over de vaagheid van tekening van Wilhelma's vader, den baron Van Stralenhoef, als ook over zijn weinig Nederlandse trekken.[2)] Dit hoeft ons niet te verbazen, want daarvoor lijkt hij ook te veel op de even geheimzinnige en evenzeer onder verborgen smarten lijdende vaders van Jean Paul's helden, inzonderheid op Lord Horion in de *Hesperus*.[3)] De verloving van de heldin en den held wordt in beide verhalen wegens een reis hunner respectieve vaders, die het doel van die reis angstvallig voor hen verbergen, uitgesteld. En zowel in *De Augustusdagen* als in de *Hesperus* speelt een even mysterieuze brief een belangrijke rol. Wat de hoofdintrige van eerstgenoemd verhaal betreft, ook deze vertoont,

1) *Leven van Bakhuizen*, t.a.p., p. XII.
2) *De Augustusdagen*, t.a.p., p. 190; *De Gids* 1837: Boekbeoordeelingen, p. 150.
3) Men vgl. o.a. *De Augustusdagen*, p. 117 en *Hesperus*, t.a.p., p. 161.

naar wat wij uit het door Drost's vrienden toegevoegde ‘Besluit’ mogen opmaken, heel veel overeenkomst met de verwikkelingen in enkele romans van Jean Paul, echter alweer het meest met die in de *Hesperus*. Ook bij Jean Paul vinden wij die halfbroers en halfzusters, stiefvaders, verleide stief- of pleegzusters, wier eer gewroken moet worden, die Drost's intimi, aan wie hij zijn verhaalfragment had voorgelezen, daarin vermoedden. De man in de gele manteljas schijnt, evenals de laaghartige, schurkachtige Le Baut in de *Hesperus*, vrijwillig een ‘vaderschap’ op zich genomen te hebben om maatschappelijk voordeel. Wel waren deze motieven in de romantische litteratuur van die tijd algemeen geliefd, maar waar wij van Drost zelf weten, hoe hij zich voor Jean Paul interesseerde, denken wij bij een dergelijke gelijkenis toch in de eerste plaats aan mogelijke invloed van diens werk.

Met Drost's *De Augustusdagen* was het hoogtepunt van Jean Paul's invloed op de Nederlandse litteratuur reeds bereikt. Een algemeen en veel gelezen schrijver als Scott of Dickens, Claudius of Reuter is hij bij ons niet geworden. 't Lijkt mij zelfs zeer twijfelachtig of de gefingeerde lezers en lezeressen in Drost's vertelling werkelijk een lezerskring van enige betekenis in Nederland vertegenwoordigden. Aangezien de vertalingen van zijn voornaamste romans in hun geheel alle eerst na 1840 verschenen, was men op de oorspronkelijke, ‘onbesnoeide’ werken aangewezen of op Franse vertalingen, als deze ervan bestonden.[1)] En het lezen van zo'n oorspronkelijk werk in zijn geheel vergde door de grilligheid van Jean Paul's compositie, stijl en gedachtenwereld en door zijn romantisch-humoristische zucht tot divageren meer intelligentie, inspanning en geduld dan men zelfs van een goed ontwikkelden en belangstellenden lezer mocht verwachten. De eerste samensteller van een bloemlezing in het Nederlands vertaalde *Gedachten*, Mr. J.A. Weiland, merkt over Jean Paul's weinige populariteit hier te lande in 1820, zo sterk afstekend bij de Claudius-manie in die tijd, op:

> ‘Zelfs bij diegenen onzer landgenooten, welke van de Hoogduitsche letterkunde nog het meeste werk maken, bestaat een soort van vooroordeel tegen dezen schrijver, als of hij in allen opzigte te duister,

1) Zo biecht de vertaler van de *Titan*, dat hij ‘hier en daar’ een Franse vert. als intermédiaire gebruikte. Zie *Titan, of de edele jongeling in strijd met de menschen, het lot en het leven*, vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van Jean Paul, 2 dln., Amst., G. Portielje 1843, Voorberigt, p. VIII.

> te verward en te diepzinnig zou zijn, om ergens anders met vrucht te kunnen worden gelezen, dan in het studeervertrek des geleerden van beroep.'[1)]

Hij besluit zijn klacht over de weinige bekendheid van Jean Paul bij het Nederlandse lezerspubliek met de woorden:

> 'Behalve hetgeen nu en dan wel eens enkel als spreuk, of kort gezegde, van hem bij ons is overgenomen in het een of ander tijdschrift, weet ik niet, dat er iets van dezen gevoelig luimigen schrijver in onze moedertaal voorhanden is.'[2)]

Twintig jaar later (in 1841) bekent de eerste vertaler van een gehele roman, een zekere J.J. Kreenen, dat Jean Paul's moeilijkheden hem 'meer hoofdbrekens kostten, dan een paar uren op de Latijnsche Grammatica gesleten' en hij waagt de veronderstelling, dat nog steeds Jean Paul, 'al ziet en hoort [men] zijnen naam zoo dikwijls aangehaald, en zoo vele motto's van hem ontleend, prijken op titels enz.!.... *bij velen meer uit aanhalingen en bloemlezingen bekend is, dan uit zijne werken zelve*.'[3)] In plaats van 'bloemblezingen' had Kreenen beter 'Weiland's bloemlezing' kunnen schrijven, want behalve een enkel oorspronkelijk Duits citaat of motto bij Lublink Weddik, lijken mij de meeste door mij gevonden aanhalingen via Weiland ontleend.[4)] Er werd in ons land in die tijd nog te weinig Duits gelezen, dan dat men licht naar een Duitse Chrestomathie zou grijpen.[5)] Nog in ± 1844

1) Mr. J.A. Weiland: *Gedachten van Jean Paul*, 3e dr., Deventer 1864, Dl. I, p. 86. Hij noemt als J.P.-vereerder in dat verband den hoogleraar Lulofs, maar invloed op diens eigen werk heeft J.P. toch niet gehad, want in zijn quasi-humoristische reisbeschrijvingen heb ik niets gevonden, dat ook maar in de verte aan J.P. herinnerde.
2) Weiland, t.a.p., p. 87.
3) *Dr. Katzenberger's Badreis*, Arnhem bij Is. An. Nijhoff, 1841, p.V vlg. Crus. van mij.
4) Zo een motto in de *Leidse Stud. Alm.* van 1835, vgl. Weiland, t.a.p., p. 146 (Ged. 2); een citaat in *Pandora* II, p. 243, vgl. Weiland, t.a.p., p. 198 (Ged. 80); *Pandora* III, p. 157, vgl. het motto aan J.P. ontleend en door Weiland voor de later samen met de *Gedachten* uitgegeven *Scribleriana* geplaatst; *Waarheid en Droomen* door Jonathan, 12e dr., p. 21, vgl. Weiland, t.a.p., p. 158 (Ged. 21).
5) Weiland gebruikte voor de zijne een 4e dr. van een Duitse 'Chrestomathie uit al de schriften van Jean Paul' uit 1818 (zie t.a.p.p. 87). Ik heb deze druk niet kunnen bemachtigen, wel *Jean Pauls Geist oder Chrestomathie*, 3 dln. 1801-'07 en de 3e dr. daarvan van 1820.

blijkt bij een geleerd man als Mr. M.C. van Hall een absoluut gebrek aan kennis van de Duitse taal;[1] de door hem met de nodige vrijpostigheid gelanceerde opmerking over Jean Paul's humordefinitie en diens humor kunnen wij m.i. dan ook niet au serieux nemen. Zijn critiek op enkele 'aandoenlijke' stukken uit diens werk betreft (wel toevallig!) juist drie vertaalde fragmenten in Weiland's bloemlezing.[2] - Met de door een der leden van de 'Rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid' voorgedragen 'Oudejaarsnacht van eenen ongelukkigen'[3] opent Weiland zijn eerste deeltje. De verminkte vorm waarin Dr. N.H. Tatum Zubli deze pathetische en sterk moraliserende 'gedachte' de lezers van de *Almanak voor het Schoone en Goede* in 1854 nog eens voor durft zetten, bewijst eerder een steeds voortdurende onbekendheid van het Nederlandse publiek met o o r s p r o n k e l i j k werk van Jean Paul dan een groeiende belangstelling daarvoor.

In een op Kreenen's 'Opdracht' volgende 'Brief aan den Vertaler' betuigt trouwens de Jean Paul-bewonderaar Lublink Weddik zijn instemming met hetgeen Kreenen beweerde. Hoewel hij hier speciaal het oog heeft op de *Badereise*, gold wat hij zegt ook voor de andere werken. Hij oordeelt:

> 'de stijl, inkleeding en ontwikkeling van den vriend *Katzenberger* zoo geheel afwijkend van den lateren geest, welke er in de fashionable Romans heerscht: Jean Paul.... zulk een gedecideerde(n) Antipode van Scott, Bulwer, Balzac, Sue, Sand, of wie ook der onzen meer stuk gelezen en gruwelijk beduimeld, huis aan huis in- en uitgaan, dat de lezer van 1841 en eerstvolgende jaren niet gemakkelijk in dien wonderlijken, verwarden menschen-winkel.... zal teregt kunnen komen. [Jean Paul] springt met zijne lezers zoo geheel sans façon om, hij valt ons, regts en links, met de vreemdste vergelijkingen en meest onverwachte invallen op het lijf, schept, uit den rijken schat zijner menschen-studiën, oorspronkelijke karakters, en verheft zich eindelijk, als met eenen spotachtigen glimlach, boven het decorum van zijnen en ook van onzen tijd; - met één

1) Zie voor deze kwestie mijn *De Humor 'Cultus' de Romantiek in Nederland*, Zutphen 1933, p. 116 vlg.
2) T.a.p., p. 118.
3) Men zie het verslag van den secretaris van de feestelijke bijeen komst op 18 Maart 1835, waarin deze de opmerking maakt: 'Dat nu onze Willem op den donkeren achtergrond den *Oudejaarsnacht* van Jean Paul nogmaals had voorgedragen....'

> woord: Jean Paul brengt elken vertaler zoo duchtig in het nauw, dat er eenige moed toe behoort, om hem in de moedertaal te laten herleven.'[1)]

Hij hoopt dat Kreenen's vertaling naar meer zal doen verlangen, want 'hoe weinigen onzer boek- en letterlievende tijdgenooten zijn bekend met den *Titan*, met den *Hesperus*, met de *Blumen-, Frucht- und Dornen-stücke*, met den wakkeren *Ouintus Fixlein*, enz. enz.'[2)]

Tot 1841 blijkt Weiland's bloemlezing dus de hoofdbron voor de kennismaking van de Noordnederlanders met Jean Paul's kunst geweest te zijn. Een onderzoek naar mogelijke vertalingen van of beïnvloeding door Jean Paul's werk in die periode en later in Zuid-Nederland leverde zelfs geheel negatieve resultaten op.[3)] Wij kunnen ons tot besluit van deze beschouwing derhalve bepalen tot nog een vluchtige blik op genoemde bloemlezing en de vertalingen na 1840 in ons land verschenen. Vooral belangrijk is dan het 7e hoofdstuk van Weiland's 'Inleiding' op de door hem vertaalde *Gedachten van Jean Paul* (1820). Hierin bespreekt hij Jean Paul als h u m o r i s t i s c h schrijver en in verband daarmee het humorverschijnsel en de humoristische stijl. Duidelijk blijkt dat Weiland hier verschillende ideeën uit Jean Paul's *Vorschule der Aesthetik* op zijn wijze heeft uitgewerkt en dat diens bekende paragrafen over de humor hem tot deze grondige en vaak zeer originele bespreking hebben geïnspireerd. De overeenkomst tussen Weiland's humorbeschouwing en die van Jean Paul heb ik elders[4)] uitvoerig aangetoond en er daar ook op gewezen, hoe Weiland's uiteenzettingen de verwarring weerspiegelen in zijn geest ontstaan bij zijn pogingen het eigen weinig

1) *Dr. Katzenberger's Badreis*, p. XVI vlg.
2) T.a.p., p. XXI vlg.
3) Dit onderzoek werd mij mogelijk gemaakt dankzij de buitengewone hulpvaardigheid van Dr. Jos. J. Gielen te Hulst, den Heer Victor Tourneur, Hoofdconservator van de Bibl. Royale te Brussel en diens medewerker, Dr. Schauwers, en den Heer Schillings, Adj. Bibliothecaris van de Leuvense Univ. Bibl. - Slechts in *De Vlaemsche Rederijker* van 1845, le dl., p. 34-36 staat: 'Jean Paul's Nieuwjaarsnacht van een ongelukkigen'! Noch in de verschillende almanakken, noch in periodieken als *Het Belgisch Museum, De Middelaer, De Noordstar, Vlaemsch België, Het Vaderland, De Broederband, Het Taalverbond, De Vlaemsche Stem* wordt Jean Paul's naam ook maar genoemd.
4) *De Humor- 'Cultus' der Romantiek*, p. 92 vlg.

wijsgerig, maar sterk ethisch gekleurd humorbegrip met het romantisch-philosophische en bovenal metaphysische van Jean Paul te verenigen. - Wat zijn vertaling van verschillende ‘gedachten’ betreft: deze staat niet alleen chronologisch aan de spits maar ook wat keuze en wijze van vertalen betreft. Zo is hij bijv. niet de geweldige moeilijkheden uit de weg gegaan, die de bijzonder mooie beschrijvingen van Albano's Italiaanse reis opleveren,[1] maar hij laat ons in enkele goed gekozen stukken iets zien en horen van de kleurenpracht en taalmuziek, die dergelijke passages in de *Titan* tot het mooiste maken wat Jean Paul ooit geschreven heeft. Zij geven ons tevens een indruk van de grote ontwikkeling van Jean Paul als natuurschilder, aangezien Weiland in het eerste deeltje òòk een landschapschildering heeft opgenomen,[2] maar uit een tien jaar ouder werk: de zeer sentimentele en nog sterk onder invloed van Rousseau's ‘natuurevangelie’ staande *Unsichtbare Loge* (1793). Rhetoriek en meditatie nemen daar een veel groter plaats in en coloriet en stoffage van lucht en landschap zijn niet vrij van cliché. - Ook Weiland heeft vaak moeite gehad de kracht van 't origineel te behouden; dit blijkt vooral in de humoristische, comische of satirische wendingen van sommige ‘gedachten’.[3] Ook minder juiste en zelfs foutieve vertalingen komen voor, waardoor het treffende van het beeld verloren gaat. Een aardig staaltje van het eerste vinden wij in Ged. 185, waar *Horst*, als beeld voor het oude Rome, vertaald wordt door ‘het *woud* der Romeinsche adelaars’. Maar in het algemeen verdient Weiland stellig de lof hem door tijdgenoten[4] en latere Jean Paul-vertalers toegezwaaid. Nog na ruim twintig jaar neemt die van de *Titan* Weiland's fragmenten ongewijzigd op, overtuigd dat hij zelf 't er veeleer slechter af zou brengen.[5]

1) In het 4e dl. van de *Titan*; zie Ged. 185: ‘Albano in de nabijheid van Rome’ en 187: ‘Het beklimmen van den koepel der Pieterskerk’.
2) Ged. 23: ‘De avondwandeling in Zwitserland’.
3) Men vgl. bijv. Ged. 18 met *Hesperus* I t.a.p. (VII. Th.) p. 64 en ook de sterk besnoeide vert. in Ged. 132, ontleend aan de ‘Vorrede’ der *Blumen-Frucht- und Dornenstücke*. Typerend is daarin ook de verandering door Weiland van de door Jean Paul genoemde voorbeelden van Duitse schrijvers met wereldreputatie: ‘Herder, Goethe, Lessing, Wieland’ in: ‘Schiller en Wieland’.
4) O.a. in *De Gids*, 1837, No. 10, p. 502.
5) *Titan*, dl. I: ‘Voorberigt’, p.V.

Eigenaardig is, dat de eerste vertaler van een gehele roman juist de vrij grove, burleske satire *Dr. Katzenbergers Badereise* (1809) daarvoor uitkoos. Hij noemt hem geheel ten onrechte een ‘humoristischen roman’ en houdt een apologie in zake het ‘realisme’ van Jean Paul, dat naar hij vreest, den Nederlandsen lezer af zal schrikken. Hij is dan ook bij de vertaling voorzichtig te werk gegaan, maar vooral als hij meende dat er van ‘minachting, hetzij tegen de godsdienst in het algemeen, hetzij tegen de meeningen van sommige godsdienstige gezindheden in het bijzonder’ sprake was, werd het snoeimes erin gezet.[1)] Dit is van te meer betekenis, daar 't de gedragslijn van al de overige vertalers zal blijken te zijn.[2)] Niet alleen dus omdat men de oorspronkelijke tekst niet begreep of te moeilijk vond om te vertalen, maar vaker nog uit een zekere gêne den Hollandsen lezer in zijn religieuze opvattingen of begrip van kiesheid te kwetsen, veroorloofden die vertalers zich zoveel coupures en kleine en grote wijzigingen, dat er inderdaad beter van ‘bewerkers’ gesproken kan worden. Door dezelfde overwegingen geleid geven ook de ‘bloemlezers’ door hun keuze en besnoeiing der gekozen stukken een uiterst beperkte en daardoor absoluut foutieve voorstelling van Jean Paul's g e e s t e l i j k e en a r t i s t i e k e betekenis.

Zo laat de bewerker van de *Blumen- Frucht- und Dornenstücke oder Ehestand, Tod und Hochzeit des Armenadvokaten F. St. Siebenkäs* niet alleen de beide voorredenen van de 1e en 2e druk der Duitse uitgave weg,[3)] maar ook de typisch Jean Paulse *Blumenstücke*: ‘Rede des todten Christus vom Weltgebäude herab, dasz kein Gott sei’ en ‘der Traum im Traum’. De twee laatstgenoemde coupures zijn veelzeggend. Zeer zeker storen de ‘bloemstukken’ de eenheid van het verhaal, maar dat de bewerker met geen woord deze uitlating releveerde, die hem evenals die van 't *Fruchtstück*, zelfs noodzaakte de Duitse titel geheel te wijzigen,[4)] zal zijn diepere grond wel hebben in het probleem

1) *Dr. Katzenberger's Badreis*, p. XI vlg.
2) Misschien was Kreenen Katholiek, maar de andere ‘bewerkers’ van Jean Paul (en ook zijn weinige lezers en bewonderaars) komen in den regel uit Lutherse kringen.
3) Vooral die van de le uitgave was juist een mooi voorbeeld van J.P.'s subjectieve humor.
4) *XXV Hoofdstukken vol Distelen en Doornen of het Huwelijksleven, de Dood en de tweede Bruiloft van den Advocaat Schoppe*, 2 dln. Amst. bij G. Portielje, 1842.

van het atheïsme in deze romantisch-visionnaire ‘dromen’ aangeroerd.[1] Ook verder heeft deze bewerker o.a. alle plaatsen die als spot met een bepaalde godsdienst konden worden opgevat, weggelaten of veranderd. Op de vele onjuistheden in de vertaling en op andere weglatingen ingaan, kan ik hier niet. Slechts wil ik terloops wijzen op de coupure van een alleraardigst staaltje van Jean Paul's humor,[2] dat juist den Zweedsen schrijver H.B. Palmaer tot een van zijn bekendste geestigheden in *En liten lustresa* heeft geïnspireerd.[3]

In 1843 verscheen de reeds genoemde ‘vrije bewerking’ van de *Titan*. Uit 't ‘Voorberigt’ krijgen wij niet de indruk, dat de vertaler het karakter van Roquairol, den antipode van Albano, h e t type van den diabolischen representant der ‘Sturm- und Drang-Zeit’, met reeds verschillende trekjes van den lateren ‘spleenzieken’, cynisch-decadenten blasé der Tweede Romantiek, goed heeft begrepen. Weinig geslaagd is dan ook de vertaling van het in het oorspronkelijke zo bijzonder mooie slot van zijn karaktertekening.[4] De voor Jean Paul's zucht tot het ongewone kenmerkende indeling van het boek in ‘Jobelperioden’ en deze weer in ‘Zykel’ is vervangen door een normale in hoofdstukken. De inhoud is aanmerkelijk bekort en de vertaling laat meermalen te wensen over. Bijzonder hinderlijk zijn de weglatingen betreffende Schoppe, voor de kennis van Jean Paul een nog belangrijker figuur dan Albano of Roquairol.[5] Wanhoopsuitbarstingen van dezen half-waanzinnige als:

> ‘Ich wollte, ich könnte noch von meinem Nabel leben wie in meinen frühern Zeiten und mich so weich betten.... Was ein Floh soll ich sein am dünnsten goldnen Kettlein und ein Herr, der mich daran gelegt, damit ich ihm springe, aber nicht davon, zieht mich öfters auf dem Arm und sagt: saug' nur zu, mein Thierchen! - Teufel! Frei will ich bleiben auf einer so verächtlichen Erde....’

1) Zie voor deze kwestie *De Humor-‘Cultus’*, p. 44 vlg.
2) Bnd. III, Kap. 13 - Ned. vert. dl. II, p. 108.
3) Palmaer wil in navolging van Linnaeus' ‘bloemenuurwerk’ een ‘zoölogisch uurwerk’ oonstrueren, waarop de uren door kledenkloppende vrouwen en derg. regelmatig terugkerende bezigheden, zouden worden aangegeven.
4) *Titan*, le uitgave II, p. 12 vlg. - Vert. I, p. 211.
5) Zie *De Humor-‘Culturs’*, p. 52 vlg.

zijn natuurlijk weggelaten.[1] Ook de eerste schildering van Schoppe's satirische persoonlijkheid (drie bladzijden in het oorspronkelijko!) is tot een nuchter zakelijke mededeling in enkele regels gereduceerd.[2] Een drie pagina's lange satirische rede van Schoppe wordt aldus afgehandeld: '.... hij ging voort met de zonderlingste denkbeelden voor het gezelschap te ontwikkelen.'[3] Zo verdwijnt ook de 'subjectieve' humor van Jean Paul's eigen beschouwingen, waarmee hij zijn verhaal telkens onderbreekt.[4] Maar ook de comische en zuiver humoristische scènes hebben veel bij de vertaling ingeboet.[5] Vooral de schildering van het bezoek der vorstin aan de oude kerk te Blumenbühl, een mengeling van dwaas-comische en allergeestigste beelden, opmerkingen en situaties, is erbarmelijk verminkt.[6] Sterk gekuist is natuurlijk de vertaling van de antecedenten van den Hohenfliesser stamhouder,[7] enz. enz. Op deze wijze is Jean Paul's meesterwerk van de romantische humor in zijn Nederlands gewaad eerder een parodie van het oorspronkelijke geworden, dan dat 't de Nederlandse lezers ook maar enigszins een juiste indruk van Jean Paul als romantisch humorist kon geven.

Mutatis mutandis kunnen wij hetzelfde zeggen van de vertalingen van het *Leben des Quintus Zebedeus Fixlein aus 15 Zettelkästen gezogen, nebst einem Mustheil und einigen Jus de Tablette*[8] en van de *Hesperus*[9], beide in 1844 verschenen. De *Fixlein* is vrij vlot vertaald, maar ook hierin is nog al eens wat weggelaten, o.a. 't zgn. 'Mustheil' (waarin 'Der Tod eines Engels') en de 'Jus de Tablette'. Kreenen vertaalde de *Hesperus* en talrijk zijn weer de coupures uit vrees voor kwetsing van godsdienstige gevoelens of uit pruderie. Zo die in de geestige seène waarin

1) *Titan* IV, p. 280 en 281 - Vert. II, p. 274.
2) *Titan* I, p. 34-36 - Vert. I, p. 17 vlg.
3) *Titan* I, p. 39 vlg. (Jean Paul spreekt hier zelf van humor, niet van satire).
4) O.a. *Titan* I, p. 38.
5) *Titan* I, p. 146-154 - Vert. I, p. 57-60; I, p. 168 - Vert. I, p. 66; I, p. 178-180 - Vert. I, p. 69-70.
6) *Titan* I, p. 242 vlg. - Vert. I, p. 91 vlg.
7) *Titan* I, p. 364-366 - Vert. I, p. 141.
8) *Egidius Zebedeus Fixlein*, naar het Hoogduitsch van Jean Paul (Richter), Arnhem, Is. An. Nijhoff, 1844.
9) *Hesperus*, 3 dln. Arnhem, Is. An. Nijhoff, 1844.

Pfarrer Eymann zijn Cansteinse bijbel zoekt,[1] in het dwaze toneeltje van het flauwvallen van de oude coquette Mevrouw Le Baut[2] en in de verleidingsscène tussen de vorstin en Viktor als een tweeden Joseph.[3] Gecoupeerd is ook een te onomwonden kenschetsing van den gemenen hofjonker Matthieu als débauché.[4]

In de eveneens in 1844 uitgegeven *Beelden en Gedachten van Jean Paul, Nieuwe Verzameling*.[5] ontbreekt de humor geheel; 't zijn merendeels didactische en vooral sentimentele fragmenten. Als No. 364 vindt men er de door Bakhuizen geridiculiseerde ‘De dood eens Engels’. Ook de sterk besnoeide en met ‘regtstreeks Christelijke’ kleine interpolaties bewerkte ‘bloemlezing’ uit de *Levana* is van 1844.[6] De bewerker is de Lutherse predikant J. Chr. Kindermann, die in zijn ‘Voorrede’ slechts ‘een bescheiden plaatsje in of op een Damesbibliotheekje, om nu en dan eens ingezien te worden....’ vraagt. En dat over een boek, waarvan Goethe verklaarde, dat hij er niet genoeg goeds van kon zeggen! Tot weglating van voor hem onaannemelijke religieuze en paedagogische opvattingen had Kindermann m.i. het recht, daar hij van een ‘bewerking’ spreekt, maar niet tot het invoegen van elementen die aan de mentaliteit en de kunst van Jean Paul ten enen male vreemd waren. In elk geval is daardoor de voorstelling van onze landgenoten aangaande beide nog schever geworden.

In 1846 volgt dan nog een vertaling van Jean Paul's laatste werk (*Der Komet*) als *De Vlieger, Nalatenschap van Jean Paul*, door Dr. Joseph-Olivier Josset. Ook hij heeft de scherpe kanten trachten weg te werken. Naïef verontschuldigt hij zich overtuigd te zijn, dat Jean Paul niet anders zou gedaan hebben ‘indien hij voor de Hollanders bij voorkeur geschreven had, uit eerbied voor hun volkskarakter, hunne huiselijke betrekkingen en de eigenaardige kieschheid huns gevoels....’[7]

1) *Hesperus*, ed. Hempel VII. Th. (*Hesp.* I), p. 76 vlg. - Vert. Dl. I, p. 91 vlg.
2) *Hesperus* I, p. 109 - Vert. I, p. 139 vlg.
3) *Hesperus* III, p. 380 vlg. - Vert. II, p. 131.
4) *Hesperus* I, p. 109.
5) Uitgegeven te Schoonhoven bij S.E. van Nooten, 1844.
6) *Levana, Wenken voor de opvoeding van kinderen voor Ouders en jonggehuwden*, Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van Jean Paul, Amst. bij G. Portielje, 1844.
7) *De Vlieger, Nalatenschap van Jean Paul*, Amst. bij Joh. van der Hey en Zn., 1846, Voorrede, p. VIII.

Nog in hetzelfde jaar verscheen een tweede bloemlezing van Kindermann: *Zie opwaarts, om en in U*! *Gedachten en opmerkingen van Jean Paul, verzameld door Chonia*.[1)] In een aanbevelend voorwoord van Lublink Weddik (zelf ook Luthers predikant) verklaart deze nogmaals, dat Jean Paul voor de lezers veelal een vreemde gebleven is. - Als No. 51 is onder de 324 'gedachten' een vertaling van de 'Rede des todten Christus' opgenomen. In rubriek III: 'Gedachten over en voor den mensch' vinden wij menig kostelijk staaltje van Jean Paul's humoristisch realisme, evenals in rubriek IV: 'Blikken op de wereld en het leven', waarin verschillende mooie stukken uit de *Flegeljahre* zijn overgenomen. Jammer, dat wij ook hier op sterk besnoeide en minder juiste vertalingen stuiten. Wat verliezen die luchtige krabbels, herinneringen uit Walt's en Vult's schooljaren, niet aan geestigheid en bekoorlijkheid onder de handen van Chonia! De sentimentele Walt heeft 't over hun ouden meester:

> 'Ich hätte dem arbeitsamen Manne so gern Entzückungen gegeben, wenn ich sie gehabt hätte. Ich betete oft ein leises Vater unser, damit Gott ihn einen Finken, wenn er hinter seinem Kloben lauerte, darauf fangen liesze; und Du wirst Dich erinneren, dasz ich stets die Schlachtschüssel mit Fleisch (Du aber nur den Suppentopf) zu ihm trug. Wie ich mich auf das nächste Wiedersehen in der Schule freuete!'
> Ik zou den goeden, vlijtigen man zoo gaarne regt veel genoegen hebben willen aandoen. Ik bad dikwerf zacht een 'Onze Vader voor hem. Gij zult u nog wel herinneren, dat ik in den slagttijd altijd den schotel met vleesch naar hem toe bragt. En hoe blij was ik dan, dat ik hem in de school zou wederzien! Gij gaaft om die dingen minder.'

Beeldspraak die ons als een voorproefje aandoet van Van Deyssel's impressionistisch proza in zijn naturalistische romans, wordt natuurlijk zorgvuldig gecoupeerd:

> 'In sofern, sagte Vult, möcht' ich ein Kind sein, blos um zu bewundern, weil man damit sich so gut kitzelt als andere. Ja ich möchte als ein Fötus mit Spinnenarmen an die Welt treten, um die Wehmutter als eine Juno Ludovisi anzustaunen. Ein Floh findet leicht seinen Elephanten; ist man hingegen älter, so bewundert

1) Ik gebruikte de 2e dr. uitgegeven te Amst. bij H.J. van Kesteren, 1859, maar de le dr. verscheen reeds in 1846 te Groningen bij W. van Boekeren.

> man am Ende keinen Hund mehr. Doch musz ich Dir bekennen, dasz ich schon damals unserem knurrenden Pfarrer Gelbköppel aus seiner Kragenglorie einige Strahlen ausrupfte. Ich hatte, wie gewöhnlich, ein Buch unter die Schultafel in der Absicht fallen lassen, hinunter zu kriechen und drunten die Fruchtschnur von Hängfüszen am Bankgalgen lächerlich zu finden: als ich auch Gelbköppels Wochenstiefel auf dem Boden antraf und durch den aufklaffenden Priesterrock die Hosen, die er bei dem Grummet-Aufladen angehabt, zu Gesicht bekam - weg war seine ganze oben darauf gepelzte Würde - Der Mensch, wenigstens der Apostel, sei aus Einem Stück gekleidet, er sei kein halber Aposteltag, Walt!'
> 'In zoo verre zou ik' hernam Vult, 'gaarne weder een kind willen worden, alleen om te kunnen eerbiedigen. Als vloo vindt men ligt eenen oliefant. Is men ouder, dan kost het moeite om te kunnen bewonderen. Ik moet u evenwel bekennen, dat ik toen reeds onzen deftigen dominé eenige stralen uit zijne heiligenglorie zag verliezen. Onder zijn' toga zag ik haverdoppen aan zijne onderkleederen, die bij het haveropladen daaraan gekomen waren; en weg was in mijn oog een goed deel van zijne deftigheid! De mensch, althans de Apostelmensch, zij uit één stuk en geheel gekleed; geen halve heilige dag, Walt!

Ook de meeste huiselijke toneeltjes hebben bij de vertaling veel van hun persoonlijke kleur en charme ingeboet en tal van fijn humoristische trekjes zijn verdwenen. Men vergelijke maar eens de volgende winteravond- en Zaterdagavondtafereeltjes met Chonia's 'copieën':

> 'In der Dämmerung verflatterte das Schneegestöber, und aus dem reinen Himmel blitzte der Mond durch das Blumengebüsch der gefrierenden Fenster - Hell klang drauszen in der strengen Luft das Abendläuten unter den aufgebäumten Rauchsäulen - Unsere Leute kamen Händereibend aus dem Garten, wo sie die Bäume und Bienenstöcke in Stroh eingebauet hatten - Die Hühner wurden in die Stube getrieben, weil sie im Rauche mehr Eier legen - Das Licht wurde gespart, weil man angstlich auf den Vater harrete - Ich und Du standen auf den Hand- oder Fuszhaben der Wiege unserer sel. Schwester, und unter dem heftigen Schaukeln hörten wir dem Wiegenlied von grünen Wäldern zu und der kleinen Seele thaten sich thauschimmernde Räume auf -'
> 'Ik zie nog den knecht dan in de handen wrijvende en blazende te huis komen, nog de bevrozene glazen, waardoor de maan scheen; nog hoor ik het avondgelui, dat in de heldere lucht zoo doordringend

klonk; nog zie ik de wieg van ons zusje en al het huiselijk gewoel.'
'Gerade an jenem Sonnabend - wie denn überhaupt an jedem Beichtsonnabend - bezeigten die lieben Eltern sich noch gütiger und gesprächiger gegen uns Kinder als sonst.... *Die Mutter liesz Vieles im Stall durch Leute besorgen*[1] und betete aus dem schwarzen Communion-Büchlein. Ich stand hinter ihr und betete unbewuszt mit herunter, blos weil ich das Blatt umkehrte, wenn sie es herab hatte. Die Bauernstube war so rein und schmuck aufgeräumt für den Sonntag - wie am h. Christabend war es am Beichtabend - aber schöner und höher - dazu hing nun der reich-schwere Frühling herein, und der Blüthengeruch zog durch das ganze Haus und jeden Dachziegel - Frühling und Frömmigkeit gehören gewisz recht für einander - Ich sah nachher, als der Nachtwächter antrat, noch ein wenig aus dem Dachfenster; voll Düfte und Sterne war der Himmel über dem Dorfe....'
'Dan waren zij nog eens zoo goed en spraakzaam jegens ons als anders.... *Moeder liet dan alles wat leven maakte in den stal doen*,[1] en bad uit het oude, zwarte communieboekje. Ik stond bij haar en geloof wel, dat ik mede bad. Alles was zoo stil en plegtig in huis, en daarbuiten was dan de zomer.'

In 1855 sluit een kleine bloemlezing uit de in 1836-'38 uitgekomen eerste serie van *Jean Paul's literarischen Nachlass*, door den Evang. Luth. predikant J.R. Eilers Koch vertaald, de reeks.[2] In zijn 'Aan den Lezer' beweert deze dat 'Jean Paul Friedrich Richter, Duitschlands grootste humorist, in de laatste jaren bij ons zoo bekend geworden [is], dat het noemen zijns naams genoeg zal zijn, iets van zijn hand ons publiek gunstig aan te bevelen.' Wij hebben nu wel gezien, wat wij van die 'bekendheid' moeten geloven. Tot een goed begrip van Jean Paul's kunst en inzonderheid van zijn humor heeft dit bundeltje al evenmin meegewerkt als al de vroegere vertalingen.

Baarn.

E. JONGEJAN.

1) Cursivering van mij.
2) *Humor uit Jean Paul's nagelatein Werken*; door J.R. Eilers Koch, te Rotterdam, bij Hendrik Altmann, 1863; naar mij bleek eerst uitgegeven door W. van Boekeren te Groningen in 1855 en waarschijnlijk in 1863 door Altmann met een nieuw titelblad voorzien.

Perk's ‘Iris’ en Shelley's ‘The Oloud’.

Elke literaire richting heeft zijn manifest. Soms een zuiver theoretisch. Soms ook wordt als zodanig beschouwd een werk van een levenden of van een reeds overleden auteur, waarin de beginselen van zo'n richting het duidelijkst tot uiting komen.

Perk's ‘Mathilde’ was het vaandel, waarmee de '80-ers zwaaiden, en zijn ‘Iris’ was het veel-kleurige wimpeltje.[1)]

Over ‘Mathilde’ is zeer veel geschreven. In de eerste plaats is er getwist over de volgorde der sonnetten. In de tweede plaats was de ‘gedachte’, het ‘verhaaltje’ in deze cyclus een dankbare prooi voor paraphrasten en paraphraseurs. Over de waarde van het gedicht was men het vrijwel eens: het was mooi. Wel zijn er aanmerkingen gemaakt op de door Kloos in de vijfde editie nieuw-opgenomen sonnetten en hebben Kloos[2)] en Acket[3)] verschillende lelijke of minder gelukkige zinnen en uitdrukkingen gesignaleerd. Kloos heeft de verzen van het eerste boek critischaesthetisch behandeld. Zijn critiek treft er slechts acht; de andere noemt hij ‘volmaakt’. Maar waarom is op ‘Die Lach’ niets aan te merken, terwijl het in X gewraakte ‘In iedren vezel waarde weelde rond’ daar in ‘De vreugde vaart door pols en vezel rond’ een ongelukkig pendant vindt? En is ‘Morgenrit’ werkelijk ‘een goddelijk vers’? Daarin staat N.B. ‘(Het paard) stampt het zand tot rots met dof geklop’, hetgeen door Acket terecht ‘mal hyperbolisch’ wordt genoemd, terwijl de twee laatste regels:

> ‘Hadde in mijn hart uw ros de hoef geplant,
> Zoo 't ú kon redden, waar mij 't sterven zoet!’

1) Vgl. A. Verwey: Jacques Perk herdacht, III (De XXe Eeuw, 1903, IV, pag. 137-142): ‘Wij schrijven de geschiedenis van onzen tijd met als eerste hoofdstuk Mathilde en Iris’.
2) W. Kloos: Jacques Perk en zijn betekenis in de historie der Nederlandsche literatuur, pag. 218, vlg.
3) J.M. Acket: Jacques Perk (De Nieuwe Gids, XL, October 1925 (Historische aflevering), pag. 218, vlg.; ook als brochure verschenen bij S.L. van Looy (daar pag. 29, 30)).

ons pijnlijk-scherp de namen van Paaltjens en Guido in herinnering brengen. Ook ‘Belijdenis’ wordt volmaakt genoemd. Ons lijkt deze ondiepe, onmuzikale, met gedachte-strepen, puntjes en machteloze uitroeptekens weergegeven dialoog volmaakt-belachelijk en wel precies het tegengestelde van wat Kloos zelf ons steeds als echte poëzie heeft voorgehouden. In het volgens Kloos ook volmaakte ‘Zij sluimert’ vinden wij de banale en rhetorisch geuite gedachte:

> ‘Slaap zacht! Ik zie den donkren nacht genaken;
> Dat gij uw oog voor eeuwig houdt geloken.’

Een regel als ‘En.... bloosde de avondzon heur bleeke koon?’ (X)[1] hoort in een Muzen-almanak of in ‘Julia’ thuis. De ouderwetsheid van ‘Vloeit nu gerust, gij, ingehouden tranen!’ (XXVIII) is Kloos blijkbaar niet opgevallen.

En zo zouden wij door kunnen gaan. Het komt ons voor, dat Kloos over veel lelijks en onbeduidends heeft heengelezen, en dat zijn critiek ons nog lang niet gevoerd heeft ‘in de binnenste vertrekken der letterkundige fijn-proeving’, zoals hij het zelf minder gelukkig uitdrukt.[2] Men behoeft toch nog helemaal niet een fijnproever te zijn om de hierboven geciteerde regels en nog vele andere lelijk te vinden!

Op de drie andere boeken zijn volgens hem dergelijke aanmerkingen niet te maken; hij wil trouwens verder ook niet ‘toevallige vliegeplekjes gaan opsporen op een kunst, die toch altijd onsterfelijk blijven zal.’ Enige vliege-plekjes heeft Acket aangewezen. Er zijn er echter veel en veel meer. Bijvoorbeeld:[3]

1) Wij volgen hier de nummering de latere edities.
2) t.a.p., pag. 229.
3) Wij doen slechts enkele grepen uit de sonnetten der eerste drukken. De later-opgenomene wemelen van de horribilia. Bijvoorbeeld:

> ‘Vaarwel nu, zandig strand en wilgenplassen,
> Mijn vaderland, dat ik daar achterlaat,
> Waar lisschen en.... vergeet-mij-nieten wassen!’ (XXXIII)

Poëzie-album!

> (de kim) Die zich aan blauwe duisternissen *paart*.
> ‘De dag heeft reeds den zonnekus ontvangen
> Aan de overzij der kim, *waar de echtkoets staat*.’ (XLVII)

Smakeloos. Bilderdijk.

> ‘Mijn ziele zwerft als zij, *maar kan niet vinden*.’ (LIII)

Banaal.

‘(Ik) werd met bloemen dan beloond of lonken,
Die ze om mijn handen *en mijn harte wond*.’ (XXIX)

Lonken, die om een hart worden gewonden! Bijzonder lelijke beeldspraak.

‘De aarde voelt zich als met vrede *overgieten*.’ (XXX)

Dat ‘gieten’ is te druk en verstoort ruw de suggestie van de vrede.

‘Eén kus ten afscheid, toen twee harten schreiden,
Verheugde 't hart, dat haar *aan 't harte hing*....’ (XXXIV)

Een mens mag blijkbaar niet aan zijn geloof hangen[1)], maar het ene hart wel aan het andere. - Bovendien vinden wij hier een onsympathiek spelen met hetzelfde woord, hetgeen wij zo vaak vinden daar, waar het gevoel ondiep is en het dichten meer een kunst dan natuur. Vgl. b.v. in Hooft's slechts als opera-libretto te waarderen ‘Granida’: ‘En mij ist nots genoech om u not, not te derven’ (vs. 940); vgl. ook het volgende voorbeeld.

‘Maar, die der liefde 't leven wou bereiden,
Schonk leven aan de dood.’ (XXXIV)

Een van de vele staaltjes van vals vernuft; woordenspel à la Fernando de Herrara.

‘Wijl ik in dooden dauw mijn tranen mengel.’ (LII)

Sentimenteel. Feith.

‘die maagdeboezem,
Door wade niet en niet *door leed bekneld*.’ (LXV)

Zie de om het hart gewonden lonken.

‘Wie, wat zijn aard beveelt, verricht, is goed.’ (LXXXVIII)

Onmuzikaal.[2)]

Onaangenaam is het herhaalde gebruik van de woorden ‘baren’ en ‘telen’ (XXIII, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLII). - In het vaak geciteerde en geprezen ‘Sluimer’ zijn

1) Zie W. Kloos en A. Verwey: De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek. De Nieuwe Gids, October 1925, pag. 458.
2) Vgl.:

> ''t Is, dat ik mij, toen me oog en lach bewogen,
> Als een, die doet, hetgeen hij doen moet, scheen.’ (IX)
>
> Een samengestelde zin om onderwijzers op te laten zakken!

duidelijk de impressies van twee verschillende nachten door elkaar gehaald. - Enz., enz.

Op zijn slechtst lijkt ons Perk, als hij philosopheert. Een diepe denkersgeest, zoals hij door Acket wordt genoemd, was hij zeker niet. Hij doet niet veel anders dan de gemeenplaats 'Wees uzelf' paraphraseren. Dit had Kloos toch moeten opvallen, die deze uitspraak bij Holda aan een kinderachtige critiek onderwerpt[1] (iedereen begrijpt toch wel de betekenis van deze afgesleten metaphoor!), maar haar ondertussen ook zelf gebruikt.[2]

Ook op de oorspronkelijkheid van Perk als dichter (waartegenover Kloos de betrekkelijke onoorspronkelijkheid van Vondel stelt[3] is veel al te dingen. Kloos[4] en Acket hebben op verschillende reminiscenties aan andere dichters gewezen.[5] Vaak echter is zijn beeldspraak niet tot een bepaalden dichter terug te voeren, maar put hij uit de rhetoriek van eeuwen.[6]

Het komt ons dus voor, dat 'Mathilde', waarin natuurlijk verschillende mooie sonnetten staan[7], *als geheel* veel te hoog

1) Zie De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek (t.a.p., pag. 470).
2) W. Kloos: Jacques Perk en zijn beteekenis, pag. 18, 88.
3) ibidem, pag. 110.
4) Zie de aanteekeningen bij Perk's gedichten.
5) Nog een enkele andere plaats: 'Uit diepte en afgrond stijgt een eindeloos "ach".' (XL); vgl. Schiller: Gruppe aus dem Tartarus: '.... Stöhnt dort dumpfig-tief ein leeres, schweres, Qualerpresstes Ach.' - Voor de invloed van Dante op Perk, vgl. S.M. Noach: Perk en Dante (Enige paralellen) (De Nieuwe Taalgids, XXIX, pag. 357, vlg.). Hij citeert hier natuurlijk ook het motto voor Boek I: 'Zooals eens Dante allcen ter helle inschreed, En statig, stil, tot Maro hem ontmoette, Zoo wilde ik door de wereld gaan....'. Er is nog nooit op gewezen, dat dit motto, in verband met wat Dante zelf zegt, onbegrijpelijk is. Want Dante gaat niet alleen, doch juist met Maro in de hel, en voorts is voor wie zich Dante's ziele-toestand in de eerste Canto's bewust is, dat 'statig', dat 'stil', maar vooral dat 'schrijden' nogal ridicuul.
6) B.v. van knop tot bloem = van meisje tot vrouw (VI); de band der trouw verbindt twee mensen (VIII); lokken zijn van goud, ogen blauw als de hemel (o.a. XXI); als iets stijgt of daalt, gebeurt dit op wieken, veders of zwingen (o.a. XXIV, LXXXII); de blauwe boog = de hemel; echo's houden de wacht (LV); enz., enz.
7) Dat dit er niet zo veel zijn, blijkt wel hieruit, dat bij de 87 sonnetten, die in 21 bloemlezingen uit 'Mathilde' zijn opgenomen, slechts 38 verschillende zijn (preferent zijn: 'Dorpsdans' (6), 'De scheper', 'Avondzang', 'Maneschijn', 'Het lied des storms' (5), 'Kalliope', 'Hemelvaart' (4), 'De kluizenaar', 'De grotstroom', Δ∈λνή ϑ∈όζ (3); 15 zijn slechts één maal opgenomen, waaronder zeer zwakke.

wordt aangeslagen. Op de literatuur-historische factoren, die tot deze te hoge waardering gevoerd hebben, zullen wij straks even ingaan. Het zijn dezelfde, die gevoerd hebben tot een te hoge waardering van ‘Iris’.

Over ‘Iris’ is veel minder geschreven dan over ‘Mathilde’; het is ook zoveel kleiner en zoveel minder gecompliceerd. Twee uitspraken staan in de officiële letterkunde over dit gedicht geregistreerd:

1e. Het staat in een of ander verband met ‘The Cloud’ van Shelley,
2e. Het is mooi, mooier zelfs dan ‘Mathilde’.[1)]

1e. Wij gebruikten hier opzettelijk de onduidelijke uitdrukking ‘in *een of ander* verband’, want verschillende letterkundigen typeren dit verband ook verschillend. ‘The Cloud’ heeft als model gediend voor: het metrum[2)]; de maat en de rijmschikking en ‘het zingende natuurverschijnsel’[3)]; de vorm[4)]; de klank (onderwerp en stemming zijn geheel anders)[5)]; het rhythme[6)]; het rhythme en de bouw[7)]; ook het rhythme[8)] (dus wat nog meer?); Brands en Lieve spreken eenvoudig van ‘een navolging’ zonder meer.[9)]

1) Vgl. A. Verwey: Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst, pag. 42: ‘de hoogste en meest stralende stijging van de ziel, die Perk was.’ Ook A. Verwey: Jacques Perk herdacht (De XXe Eeuw, 1903, III, pag. 276): ‘Deze eenheid van natuur en dichtersziel openbaart zich in Mathilde, maar zij verschijnt onverduisterbaar in Iris.’
2) W. Kloos: In Memoriam Jacques Perk. (Veertien Jaar Literatuurgeschiedenis, I, pag. 77, 78).
3) A. Verwey: Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst, pag. 42.
4) W. Schothorst: Geschiedenis der Ndl. Letterkunde, II, pag. 397.
5) N.C. Meyer Drees: Stroomingen en Hoofdpersonen in de Nederl. Literatuur, pag. 143.
6) K.H. de Raaf en J.J. Griss: Stroomingen en Gestalten, pag. 447.
7) J. Greshof en J. de Vries: Gesch. der Ndl. Letterk., pag. 189.
8) E. Rijpma: Beknopte Gesch. der Ndl. Letterk., pag. I19.
9) G.A. Brands en R.W. Lieve: Gouden Aren, V, pag. 421.

Een dergelijke verzameling van technische termen zou eigenlijk een nauwkeurige studie behoeven: metrum en rhythme, klank, vorm en bouw, zijn toch geen identieke begrippen. In allen gevalle wordt er steeds gewezen op een uiterlijke overeenkomst en (meestal implicite) op een innerlijk verschil. Dit zijn de twee voorwaarden, die een vergelijking mogelijk maken. Een enigszins uitvoerige vergelijkende analyse vinden wij bij Aleida Nijland[1)], bij Dekker[2)] en bij Van de Weyer[3)]; de laatste is de uitvoerigste.

2e. Over de schoonheid van 'Iris' bestaan geen meningsverschillen: 'aangrijpende klacht om verloren liefde....'; 'des te meer moeten wij den jongeling bewonderen, die door de aanschouwelijkheid en natuurgetrouwheid zijner voorstelling, en door die onscheidbaar te versmelten met den gloed van zijn innigst zielsgevoel, de grootsten heeft kunnen natrachten, in wat geen onzer had durven bestaan'[4)]; 'Iris' kan door de diepte van het sentiment en den rijkdom der verbeelding, zoowel als door de juistheid van uitdrukking en de zoetheid der melodie, met het schoonste wedijveren, wat ooit een eeuw of volk heeft voortgebracht. Haec est finis[5)]; 'Bij stoutheid van opvatting, hoog dichterlijke fantasie, en met een samensmelting van Helleensche beeldspraak en moderne diepte van zin, heeft dit prachtige gedicht een muziek van klanken en rhythmen, eene plechtige voornaamheid, welke als geheel in onze poëzie nieuw is'[6)]; 'de hoogste en meest stralende stijging van de ziel, die Jacques Perk was'[7)]; 'zijn heerlijke Iris'[8)]; 'de grootheid van Perk mag in één adem genoemd worden met die van Shelley'; 'hij kón Iris dichten met hetzelfde natuursentiment, met dezelfde maar nog

1) J. Aleida Nijland: Jacques Perk (Mathilde-Iris), een studie.
2) G. Dekker: Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu, pag. 107, 108, 109.
3) C.L. van de Weyer: Wolk en Regenboog (The cloud en Iris). Ter Herdenking van de sterfdag van Percy Bysshe Shelley na honderd jaar. Met een vertaling in het Nederlandsch van The cloud (De Nieuwe Rotterdamsche Courant van 8 Juli 1922).
4) In Memoriam Jacques Perk, t.a.p.
5) Zie de aantekeningen bij de gedichten van Perk.
6) C. Vosmaer: Voorrede tot de gedichten van Perk^3, pag. 36.
7) A. Verwey: Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst, pag. 42.
8) J. Aleida Nijland: Jacques Perk (De Gids 1902, IV, pag. 311).

wel dieper gaande verbeeldingskracht'[1]; 'ook in dit gedicht is een buitengewone schoonheid van klank, rhythme, beeldspraak en gedachte'[2]; 'het schoone Iris'[3]; 'een van de schoonste gedichten van onze heele literatuur'[4] 'prachtig gedicht'[5]; 'schitterend van klank en rhythme'[6]; enz.

Het lijkt ketterij een dergelijke reputatie aan te tasten, en tegenover de gezamenlijke mening van kunstenaars en literatoren als Kloos, Prinsen en Verwey, eenzaam een andere te stellen. Maar een uitspraak als de hierboven geciteerde van De Raaf en Griss lijkt ons een belediging voor de Nederlandse literatuur, en ieder, die 'Iris' even hoog stelt als 'The Cloud', beledigt Shelley.

Voorzover zo iets te bewijzen is, willen wij in deze studie bewijzen, dat Perk gebleven is vèr onder zijn grote voorbeeld.

Natuurlijk willen wij gaarne vooropstellen, dat weinig dichters op zo'n jeugdige leeftijd een gedicht geschreven hebben van de waarde van 'Iris'. De verzen van Shelley uit deze periode zijn beslist zwakker, - maar deze kende toen 'The Cloud' ook niet.

Bij onze bespreking gaan wij uit van de definitieve lezing. Het gedicht, door Perk aan De Gids gezonden, moet niet geheel hetzelfde gedicht zijn, als wij nu kennen. Dit blijkt uit de bekende brief van Mr. J.N. van Hall (12 Augustus 1881)[7]. Van Hall maakt o.a. aanmerking op '*blozend* gelaat' (vs. 7), 'die pauwepronk, die een *rouw* is' (vs. 49), 'ik sta wachten'. Perk was het toch blijkbaar met zijn criticus eens: 'blozend' is veranderd in 'schuchter', 'rouw' in 'dos', en 'ik sta wachten' is helemaal geschrapt. Zou de oorspronkelijke versie ook nog op andere plaatsen afwijken, dan zou dit de weigering van De Gids misschien iets aannemelijker kunnen maken. Onvergeeflijk blijft deze weigering echter, daar 'Iris', ook in iets minder gave vorm, altijd nog ver uitsteekt boven alles, wat in die tijd in ons land werd gepubliceerd.

1) C.L. van de Weyer: Wolk en Regenboog (t.a.p.).
2) W. Schothorst: Gesch. der Ndl. Lett., II, pag. 397.
3) J. Prinsen J. Lzn.: Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis^2, pag. 677.
4) K.H. de Raaf en J.J. Griss: Stroomingen en Gestalten, pag. 447.
5) J. Greshof en J. de Vries: Gesch. der Ndl. Lett., pag. 189.
6) G.A. Brands en R.W. Lieve: Gouden Aren, V, pag. 421.
7) Geciteerd in een artikel van G.H. 'sGravensande: Vosmaer en Jacques Perk (Den Gulden Winckel, September 1931).

Maar houden wij rekening met de literaire conjunctuur van de periode, waarin een werk is ontstaan, met de leeftijd, waarop het is geschreven, dan bepalen wij slechts zijn betrekkelijke waarde. De absolute waarde kunnen wij eerst benaderen, wanneer wij dergelijke factoren geheel uitschakelen. De Lucifer is er toch niet minder om, omdat Vondel, toen hij hem schreef, de zestig reeds lang gepasseerd was, en omdat hij leefde in een bloei-tijd van onze letterkunde?

Wat zijn de punten van overeenkomst en verschil tussen ‘Iris’ en ‘The Cloud’ en in hoeverre stellen zij ons in staat de aesthetische waarde van ‘Iris’ vergelijkend vast te stellen?

I. *Het rijm en de strofische bouw.*

Hier is de overeenkomst tussen beide gedichten het grootst: de oneven regels rijmen niet op elkaar, maar hebben middenrijm; de even regels hebben eindrijm. Toch is er, wat dit eindrijm betreft, wel enig verschil te constateren, wanneer wij letten op de strofische bouw. ‘The Cloud’ (dat 20 regels langer is) bestaat uit 6 strofen resp. van 12, 18, 14, 14, 14 en 12 regels; ‘Iris’ uit 5 strofen resp. van 8, 16, 16, 16 en 8 regels. Slechts schijnbaar is ‘Iris’ strenger gebouwd. Want eerst bij telling en niet onmiddellijk bij lezing valt ons op, dat bij Shelley één strofe langer is dan de andere. Iets anders valt ons wel dadelijk bij lezing op en is van veel meer belang: in ‘The Cloud’ zijn vier middenstrofen organisch uit het 12-regelige grond-type van strofe 1 en 6 door verlenging met twee versregels gegroeid. De uitbreiding van het eindrijm van twee over drie even regels aan het eind van elk dier strofen, maakt elk tot een in zichzelf gesloten geheel, maakt elk eigenlijk eerst, niet alleen naar inhoud doch ook naar vorm, tot een *strofe*. Een dergelijk organisch verband vinden wij bij Perk niet: de middenstrofen zijn eenvoudig 8 regels langer dan de twee uiterste. In zoverre is het compositorisch zwakker en is het ook zwakker van klank. (Let ook op de assonances bij Shelley: one-sun-thunder, feet-hear-peep-peer-flee-bees, enz.; in de laatste strofe vinden wij het rijm rain-again reeds in regel 5). Tegenover een onzuiver rijm ‘armen-zwermen’ in het Nederlands vinden wij enige visuele rijmen ‘love-move’, ‘above-wove’ in het Engels.

In pracht van alliteraties doet Perk zeker niet voor zijn grote voorbeeld onder.

II. *Het metrum en het rhythme.*

Het metrum levert meer vergelijkingsmateriaal op. De enige overeenkomst is: 4 heffingen in de oneven, 3 heffingen in de even regels.[1] Er is echter een groot verschil in veelheid van metrische vormen in dit schema. De enige, die wat dieper op de metriek van beide gedichten is ingegaan, is Dekker.[2] Hij zegt: 'Soos algemeen bekend is, het Perk die metrum en rijmskema aan Shelley ontleen. Let echter op hoe verskillend hij dit aanwend, heeltemaal in aanpassing aan sij stemming. In die snelle, partijkeer stormachtige, metrum van die sang van die elemente met al hulle veranderlikheid en gedaanteverwisseling, is die lengte van die twede vers ongelijk, wissel verse van twee en van drie voete mekaar ongereeld af. In die lieflike sang, waarin weemoed in musiek vervloei is, is die lengte van die twede vers konstant drie voete.'

Wat Dekker met 'die sang van die elemente' bedoelt, is bijzonder onduidelijk, hoewel niet onduidelijker dan 'die lieflike sang', die hij daar tegenover stelt. Bovendien treffen wij in het gehele gedicht ook maar niet één regel van twee voeten aan. Het is dan ook volmaakt onbegrijpelijk, hoe hij tot bovenstaande uitspraak gekomen is.

Niet in het *aantal* versvoeten is de verscheidenheid, de rijkdom van het metrum bij beiden te zoeken, maar wel in de *soort* van versvoeten. Een wisselende combinatie van jambe, anapaest, dactylus, amphibrachys en trochae, heft beide gedichten ver boven het starre metrische schema. Maar hoeveel rijker is die wisseling bij Shelley!

Het is mogelijk, dat een groot aantal versregels, alle van hetzelfde aantal arses, metrisch van elkaar afwijken door verschil en plaatsing van de theses. Letten wij nu niet op de groepering van arses en theses tot versvoeten, maar alleen op aantal en plaatsing der laatste, dan vinden wij bij Shelley in de oneven regels 17 en in de even regels 12 verschillende vormen; bij Perk zijn deze getallen resp. 11 en 5, terwijl, wanneer wij er rekening

1) Alleen het 3-voetig scanderen van vs. 2 en 4 van 'The Cloud' levert moeilijkheden op. Wij zouden ze 2-voetig willen lezen. Dit is blijkbaar ook de mening van Celliers (vgl. 'Die Vlakte': 'ongesien, ongehoor' en 'ongewek, ongestoor'). Deze twee verzen werken, juist door hun afwijking, sterk suggestief.

2) Dekker: Die invloed, pag. 109.

mee houden, dat ‘Iris’ 20 regels korter is, 13 en 9 aequivalent zouden zijn. Ongetwijfeld is het laatste metrisch eentoniger, hetgeen ons, buiten alle metrische analyse om, reeds bij lezing dadelijk opvalt.

De groepering van arses en theses tot versvoeten levert altijd moeilijkheden op en laat ruimte voor subjectieve opvattingen. De syntactische geleding, die erover moet beslissen, of een regel uit amphibrachen of uit dactylen met een voorslag bestaat, is ook geen objectief criterium.[1] Zolang die geleding in duidelijke caesuren tot uiting komt, is het scanderen eenvoudig. Maar moeten wij ‘Mijn gewaad is doorweven met parels, die beven’ scanderen als ⏑ ⏑ ⏓/⏑ ⏑ ⏓/⏑ ⏑ ⏓/⏑ ⏑ ⏓, of als ⏑ ⏑ ⏓/⏑ ⏓/⏑ ⏓/⏑ ⏓? Eenmaal die geleding als criterium aangenomen, is er principieel niets tegen om ‘Buig ik ten kus naar beneden’ (⏓ ⏑ ⏑/⏓ ⏑ ⏑/⏓ ⏑) te scanderen als ⏓ ⏑/⏑ ⏓/⏑ ⏑ ⏓. Wij willen dan ook geen poging doen, om de frequentie van elke soort versvoet in beide gedichten te tellen, daar anderen toch tot andere resultaten zouden komen. Al die versvoeten laten zich eigenlijk alleen aan een beperkt aantalschoolse voorbeelden meer of minder duidelijk demonstreren; in het levende vers kunnen zij zich vaak niet handhaven, maar laten zich willoos door een ander verdringen.

Een precieze telling is ook niet nodig. Gaan wij eerst na, welke metrische vormen in beide gedichten preferent zijn.

In ‘Iris’ zijn dit voor de oneven verzen: ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓(⏑) (9 regels), ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓(⏑) (5 regels) en ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓(⏑) (5 regels); voor de even: ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓(⏑) (13 regels), ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓(⏑) (10 regels) en ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓(⏑) (5 regels).

In ‘The Cloud’ zijn dit voor de oneven verzen: ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓(⏑) (8 regels), ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓(⏑) (6 regels) en ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ (5 regels); voor de even: ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓(⏑) (11 regels), ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ (7 regels), ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ (6 regels) en ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ (6 regels).

Al laten enkele regels verschillende scanderingen toe, uit de bovenstaande schemata blijkt toch duidelijk, dat de anapaest bij Perk veel meer overweegt dan bij Shelley; de meest preferente vormen, zowel in de oneven als in de even verzen, zijn zelfs zuiver anapaestisch.

1) Vgl. G.S. Overdiep: Beknopte Nederlandsche versleer, pag. 18, 19. Waarop moet ‘Door Hem die dit wilde, door Hem die dit kon’ gescandeerd worden als: Door Hém die / dit wíl-de / door Hém die / dit kón, en niet als: Door Hém / die dit wíl-de / door Hém / die dit kón?

Maar is dit een bezwaar? Is ‘Iris’ daarom minder mooi? zal men vragen. - Wij zijn geneigd, deze vraag bevestigend te beantwoorden. En wel om verschillende redenen. In de eerste plaats werkt het steigerende galopperende metrum der anapaesten op de duur vermoeiend, en wel vooral, wanneer zinsmelodie en metrisch schema geheel samenvallen, zoals nogal eens het geval is. Vaak is het, of men een metronoom hard en zielloos boven de bezielde rhythmische muziek uit hoort tikken. Daarbij komt, dat een anapaest in het Nederlands niet geheel hetzelfde is als een anapaest in het Engels. Het Nederlands kent veel meer toonloze lettergrepen; deze maken de afstand tussen daling en heffing groter en zo het metrisch skelet met zijn ribbels en gaten duidelijker voelbaar. Hieraan kan Perk natuurlijk niets doen, maar hij had er rekening mee moeten houden.[1)]

Men zou kunnen tegenwerpen: Geen wonder, dat Perk andere metrische vormen gebruikt; de stemming, die hij verklankt, is toch ook anders. En is de anapaest niet de vorm van onrust en hartstocht? - Dit is zeker waar. Maar het vluchtige, etherische natuurverschijnsel vindt in dit metrum, waar de heffingen, nog opgedreven door alliteratie, te wild boven de dalingen uitspringen, zeker niet zijn meest adaequate uitingsvorm.

Het is o.i. aan geen twijfel onderhevig, dat in deze (overigens grove) vormverschijnselen de superioriteit van Shelley blijkt; aan deze verschijnselen kan men die superioriteit het duidelijkst en het meest objectief demonstreren. Er zijn echter veel subtielere: tempo-veranderingen, wisselende lengte van de rust tussen twee spreekmaten, enjambement; gelijkheid, harmonie en (opzettelijke) disharmonie tussen vocalen en tussen consonanten van eenzelfde passus, alles in verband met hetgeen erdoor wordt uitgedrukt, enz. Een nauwkeurig onderzoek hiernaar zou echter deze studie doen uitgroeien ver boven de lengte van een artikel. Bovendien: hoe subtieler de vormverschijnselen zijn, hoe subjectiever hun interpretatie en hun waardebepaling worden.

Het rhythme kan gedefinieerd worden als het conflict tussen het zinsaccent (muzikaal, expiratorisch en quantitatief accent), dat dan wordt vastgesteld met inachtneming van dergelijke

1) Ook in ‘Arethusa’ van Shelley vinden wij dit springende metrum. Dit wordt nog versterkt, doordat de caesuur in de oneven verzen zo onveranderlijk in het midden ligt, dat zij in twee verzen zijn uiteengevallen.

verschijnselen als bovengenoemde, en het metrum. Wij kunnen niet begrijpen, wat Dekker onder ‘rhythme’ verstaat, als hij zegt: ‘.... daar is die kadans waarin die onaardse lag van die ewig wisselende elemente so volmaak uitgedruk is, bij Perk *getemper gewor tot 'n langsame ritme*, die weemoedige uitdrukking van die ewige strewe naar die ewig onbereikbare ideaal - die wene van 'n mens.’[1] Ons lijkt het rhythme van Shelley grootser, stiller en verhevener, en Aleida Nijland's qualificatie van ‘The Cloud’ als een jubelkreet[2] geheel onjuist; van een *kreet* heeft het gedicht niets.

De klank van twee gedichten in verschillende talen is moeilijk vergelijkend te waarderen. Wel vinden wij in ‘Iris’ geen regels zó prachtig van klank en van klank-symboliek als:

> ‘I bind the Sun's throne with a burning zone
> And the Moon's with a girdle of pearl;
> The volcanoes are dim and the stars reel and swim
> When the whirlwinds my banner unfurl’,

maar ook de klank van ‘Iris’ is mooi. De klank is het beste van het gehele gedicht. Hierin komt Perk zijn grote voorbeeld het meest nabij.

III. *Woordkeus en beeldspraak*.

Hieronder vatten wij enige losse opmerkingen samen, die eigenlijk moeilijk te rubriceren zijn.

> ‘Ik ben geboren uit zonnegloren
> En een zucht van de ziedende zee,
> Die omhoog is gestegen op wieken van regen,
> Gezwollen van wanhoop en wee.’

Is het wel duidelijk, wat het antecedent is van ‘die’ (vs. 3)? Uit de door ons geraadpleegde Iris-literatuur blijkt in het geheel niet, dat het ooit een onderwerp van discussie is geweest. De literatoren, die zich met het gedicht hebben beziggehouden, komen eigenlijk niet veel verder dan wat vage algemeenheden en laten zich over de betekenis der regels in concreto niet uit. Alleen Van de Weyer[3] maakt hierop een uitzondering. Alle

1) G. Dekker, t.a.p.
2) J. Aleida Nijland: Jacques Perk (Mathilde-Iris), pag. 67.
3) t.a.p.

motieven opsommend, die in het gedicht niet-autochtoon zijn, zegt hij: ‘Er is de zee, die zich verheft op wieken van regen’, waaruit duidelijk blijkt, dat voor hem ‘de zee’ het antecedent is. Dit nu is nooit tegengesproken, maar het lijkt ons wel buiten twijfel, dat hij hier onjuist interpreteert. ‘Zucht’ is het antecedent: de waterdamp (een zucht van de zee) stijgt op en zwelt tot een wolk. Hierbij hebben wij dan aangenomen, dat ‘gezwollen’ een bepaling is bij ‘zucht’, hetgeen ook niet zonder meer duidelijk is. Een kleine, naar aanleiding van deze regels gehouden enquête had tot resultaat: *die* slaat op *zucht* of op *zee; gezwollen* is een bepaling bij *zucht, zee* of *wieken*! Heeft Perk zich hier dus onduidelijk uitgedrukt en is het meer dan toeval, dat Aleida Nijland regel 3 en 4, die toch juist voor de ‘gedachte’ van het gedicht van zo grote betekenis zijn, in haar Iris-paraphrase niet heeft verwerkt?[1)] - Het komt ons voor, dat hier de fout niet bij Perk, doch bij zijn lezers ligt. Immers de boven gegeven interpretatie is niet gezocht en geeft een redelijke zin.

Maar de ‘wieken van regen’? Volgens Van de Weyer (weer de enige, die er althans nog iets van zegt) wordt er een wolk mee bedoeld, maar dit is onmogelijk, want noch de zee, noch een zucht kan op een wolk omhoog stijgen.[2)]. - De uitdrukking schijnt niet erg gelukkig. Wat is de betekenis en wat is de aesthetische waarde van deze metaphoor?

Dat die wieken de vleugels van de waterdamp zelf zijn, blijkt uit het ontbreken van het lidwoord (vgl. ‘de bladeren zweven op vleugeltjes van goud’ met ‘de bladeren zweven op *de* vleugels van *de wind*’). Nu is het duidelijk, dat wij hier niet te doen hebben met een z.g. aanschouwingsmetaphoor[3)] Niet het begrip ‘damp’

1) Voor Van de Weyer is ‘gezwollen’ een bepaling bij ‘zee’. Vgl. ‘En door haar vertolking (nl. die van Iris) werd het wereldsche wee, de wanhoop en het wee van de *gezwollen zee* (wij cursiveren), in waarheid tot onsterfelijke weedom.’
2) Van de Weyer's interpretatie blijkt eerst secundair uit de passus, waarin hij aantoont, dat ‘Iris’ een navolging, een ‘dochter’ van ‘The Cloud’ is. ‘Het mag als scherts worden opgevat; maar het is geen flauwiteit ten koste van Perk, als ik zeg, dat zij het zelf getuigt, onwillekeurig of niet, in den roep, waarmee zij in de ruimte verschijnt:’ (volgen de drie eerste regels van ‘Iris’, waarin hij ‘op wieken van regen’ *cursiveert*)
3) Deze term bij H. Werner: Die Ursprünge der Metapher (Arbeiten zur Entwicklungspsychologie, herausgegeben von F. Krueger. Drittes Heft. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für Psychologie zu Leipzig, No. 4), pag. 59, 60.

maar het begrip ‘stijgen’ heeft in Perk het begrip ‘wieken’ opgeroepen.[1] Daarom is het beeld niet ‘gezien’ (de eis van Kloos!), is het niet poëtisch doch rhetorisch. - Er is echter nog iets anders. Er stáát niet, dat de damp stijgt, er staat, dat een *zucht* omhoog stijgt op vleugels, en hier zondigt Perk tegen de reeds door de Grieken geformuleerde eis, dat de dichter in het beeld moet blijven. Wij vragen in Kloos' formulering[2]: Wát is er in een zucht, dat bij ons de impressie te voorschijn zou kunnen roepen, dat zij vleugels van regen heeft? - Perk's fout wordt nog groter, wanneer wij ons bewust maken van het feit, dat ‘zucht’ hier wel degelijk ook een *psychisch* moment heeft. Dit blijkt niet alleen uit het verband met de gehele passus (‘wanhoop’, ‘wee’), maar ook uit ‘ziedende’. Want bij een objectieve uitbeelding van natuurverschijnselen hebben wij dit epitheton absoluut niet nodig: ook uit een effen zee stijgt damp op; dat ‘ziedende’ is er maar bij gezet om de zaak ‘erger’ te maken, dan zij is. In allen gevalle dwingt het ons die zucht te zien als een smart-uiting van de zee en kan een smart-uiting opstijgen op vleugels van regen? - Bovendien suggereert ‘regen’ ons een neerslaande en geen opstijgende beweging. - Om deze vier redenen is het beeld onjuist en dus lelijk.

Erger, ja bepaald smakeloos is het, dat Perk iets laat zwellen van wanhoop en wee. Hij heeft ook hier weer twee motieven, wij zouden kunnen zeggen: een physisch en een psychisch. De damp zwelt tot een wolk, maar dit natuurkundige verschijnsel wil hij, door het ‘metaphorisch lenen’[3] aan dat verschijnsel van menselijke affecten, in een sfeer van tragiek heffen; zo wil hij niet slechts een verschijnsel beschrijven, maar in die beschrijving ook zijn stemming vertolken, de stemming, waaruit ook b.v. Van Eeden's ‘Smart heeft het land geslagen en de zee’[4] is geboren. - Gaan wij voor een nadere analyse van deze in de

1) Vgl. hierboven pag. 4, noot 6: ‘Als iets stijgt of daalt, gebeurt dit op wieken, veders of zwingen.’
2) W. Kloos: Veertien jaar literatuur-geschiedenis, II, pag. 13 (critiek op Schaepman's ‘Aya Sofia’).
3) Deze uitdrukking bij A. Biese: Die Philosophie des Metaphorischen in Grundlinien dargestellt, passim.
4) F. van Eeden: Ellen (Naspel, strofe 10).

poëzie zo vaak voorkomende metaphorisering uit van de zin: ‘De rivier zwelt van toorn’. Hier is een psychisch affect overgedragen op een niet-psychisch object, maar niet de waarneming van het ‘zwellen’ maakt deze overdracht mogelijk, doch de waarneming van andere verschijnselen (beweging, geluid); het zwellen alleen is niet in staat in ons het begrip ‘toorn’ op te roepen. Welke waarnemingen nu maken de overdracht mogelijk van ‘wee’ op ‘damp’? Men zou kunnen zeggen: de zwaarmoedige kleur, het moedeloos neerhangen van de daaruit ontstane wolk. Aan deze eis voldoet de beeldspraak dus wel. - Maar er is nog een tweede eis, waaraan zij niet voldoet: de verbinding van verbum en affect moet ook in de sfeer, waaraan de beeldspraak ontleend is, mogelijk zijn. Nu kan men inderdaad zeggen: ‘De rivier zwelt van toorn’, omdat men ook zegt: ‘De mens zwelt van toorn’, maar men kan niet zeggen: ‘De damp zwelt van wee’, omdat men ook niet zegt: ‘De mens zwelt van wee’. Dat men dit niet zegt, komt, doordat ‘de taal’ in het scheppen van metaphoren vaak meer smaak toont dan vele dichters. - De uitdrukking wordt er niet beter op, als Perk in de laatste strofe ‘wanhoop en wee’ vervangt door ‘het wereldsche wee’. Damp of een *zucht* (naar *beide* zijden moet een beeld juist zijn!)[1)], die van het wee der wereld *zwelt*.... brrr! Wij aarzelen niet dit rhetoriek van de ergste soort te noemen. Hoe zou Kloos deze uitdrukking hebben aangevallen, als zij eens in ‘Julia’ had gestaan!

> ‘Mijn gewaad is doorweven met parels, die beven,
> Als dauw aan de roos, die ontlook,
> Won de dag-bruid zich baadt en voor 't schuchter gelaat
> Een waaier van vlammen ontplook.’

Vroeger wierp men op vele scholen en op vele examens leerlingen en candidaten een gedicht voor ter ontleding; een gedicht was wel bij uitstek geschikt om je te oefenen in grammaticale analyse of om iemands kennis van deze edele wetenschap te onderzoeken. Nu lacht men honend om deze schoolmeesterij en spreekt van het vermoorden van poëzie. Maar niet *dat* men ontleedt, doch dat men *slechts* ontleedt, is lachwekkend. Het

1) Om een cru voorbeeld te geven: Men heeft de rivier met een door de stijlboekjes berucht geworden metaphoor ‘een zilver lint’ genoemd en vervolgt nu: ‘Het lint werd grauw en zwol van toorn’.

zielloze verstand kan een gedicht niet ‘begrijpen’, maar het blinde gevoel evenmin. Het zich bewust maken van het verband der woorden en der zinnen is zeker niet de enige, maar toch wel een noodzakelijke weg om tot dit ‘begrijpen’ te komen. Het syntactisch verband der geciteerde zinnen hebben wij niet nodig om de in hen vertolkte stemming te doorleven en om in de gevoelssfeer van ‘regenboog, dauw, roos, ochtend’ en hun diepere samenhang te worden opgenomen. Maar willen wij het lezen van een gedicht geheel waardig zijn, dan moeten wij ook de moeite nemen om na te gaan, wat er precies staat. ‘Loop *niet* door, lezer.’[1)]

Voor ons nu is het voegwoord ‘wen’ als een dam in de gelijkmatige stroom van het grammatisch begrijpen. Wij vragen ons af: Bij welk verbum is ‘wen de dagbruid zich baadt’ een bijwoordelijke bijzin?[2)] Bij het lezen zijn wij geneigd het zonder nadere reflectie bij ‘ontlook’ te trekken, maar het tijdsverschil ‘baadt’ - ‘ontlook’ verzet zich hier toch tegen. Bij ‘is doorweven’ dan? Neen, want Iris' gewaad is altijd en niet speciaal 's morgens met parels doorweven; bovendien (en dit klemt nog meer) is er bij zonsopgang nooit een regenboog. Om dezelfde redenen vervalt ook ‘beven’. Rest dus ‘beeft’ (als dauw (*beeft*) aan de roos). - Het komt ons voor, dat dergelijke overwegingen, waartoe de tekst zelf ons toch dwingt, storend werken op de emotionele functies.

De gehele omschrijving van de ochtend doet ons enigszins precieus aan. ‘Dag-bruid’ is een van zijn vele ‘concetti’; zo'n woord is al cliché, zodra het gevormd wordt. Het epitheton ‘schuchter’ lijkt ons niet het resultaat van een directe waarneming der natuur (er stond eerst ‘blozend’) maar lijkt ons eerst secundair door redenering ontstaan (een bruid, die zich baadt, is ‘schuchter’, en daarom verbergt zij het gezicht). -

> ‘Mijn lichtende haren befloersen de baren
> En mijn tranen lachen tevreden.’

Echt woordenspel, waarvan Perk, ook blijkens vele plaatsen uit ‘Mathilde’, nogal hield. Vooral de tweede regel is een uıting van vals vernuft.

1) Wij zinspelen hier op het ‘Loop maar door, lezer’ van Kloos en Verwey in hun ‘De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek’ (t.a.p., pag. 456).
2) Moge ons deze grauwe terminologie vergeven worden!

‘Want diep in zee, splijt de bedding in twee
Als mijn kus de golven doet gloren....
En de aarde is gekloofd en het lokkige hoofd
Van Zefier doemt lachend te voren.’

Aleida Nijland meent, dat Iris met haar kus de zeebedding splijt[1)]. Wat zou dat echter voor een afschuwelijk beeld zijn! Het causaal verband is anders; er ligt nog een schakel tussen. Niet Iris, doch Zefier doet de zeebedding splijten, maakt dat ‘de aarde gekloofd is’ (twee omschrijvingen van hetzelfde feit), wanneer Iris met haar kus de golven doet gloren. - Op de onaanschouwelijkheid van deze passage komen wij onder IV terug.

‘Dan drenkt mijn smart het dorstende hart
Van de bloem, die smacht naar mijn leed,
En met dankende blik naar mij opziet, als ik
Van weedom het weenen vergeet.’

Wat is dit allemaal gezocht, en wat is die bloem gruwzaam met haar smachten naar het leed van een ander, en wat is zijn rhetorisch met haar dorstende hart en vooral met haar dankende blik! Bovendien is het nog onjuist, d.w.z. wat beschreven is, komt niet in de natuur voor; want als de bloem eerst na de regen ‘omhoog ziet’, heeft zij zich tijdens de regen gesloten of afgewend en kan haar hart dus niet gedrenkt zijn. - Over de onaanschouwelijkheid van deze regels in verband met wat eraan voorafgaat, zie onder IV.

‘De goudene Iris lacht!’

Het woord ‘goudene’ is onjuist, zolang wij er althans van uitgaan dat Iris de regenboog is; maar hierover onder IV.

‘Mijn pauwe-pronk.... is de dos, dien mij schonk
De zon, om den sterfling te sparen,
Wien mijn lichtlooze blik zou bleeken van schrik
En mijn droeve gestalte vervaren.’

Deze regels zijn in de vierde strofe in het geheel niet op hun plaats. Van de Weyer bepleit dan ook terecht de verplaatsing van twee maal vier regels: de genoemde vier wij hij plaatsen direct achter de eerste strofe, regel 45-48 (‘'k Zie 's nachts door mijn armen de sterren zwermen’) achter regel 56. Zo staan zij er echter niet. Vooral de eerste vier verbreken de eenheid zeer.

1) Mathilde - Iris, pag. 69.

Wij hebben nooit de indruk van ons af kunnen zetten, dat Perk hier en daar om stof verlegen is geweest, zich heeft moeten afvragen: wat is er nog meer van Iris te zeggen, - zodat hij in herhaling moest vervallen (vgl. 17-20 met 44 en 53-56). - Het woord 'bleeken' is lelijk.

> 'Nu omspan ik den trans met mijn armen van glans'.

Dit 'nu' is, in verband met hetgeen eraan voorafgaat, zeer onduidelijk.

> 'En die in tranen zijn vreugde zag tanen....
> Doch liefelijk lacht, als hij lijdt!'

Wanneer men dit gedicht hoort voordragen, dan hoort men altijd:

> Doch liefelijk lácht, als hij lílijdt!'

Hij die voordraagt laat zich tot deze accentuering verleiden, door, zonder zich van de betekenis der *zinnen* rekenschap te geven, slechts te zien de betekenis-contrasten van twee maal twee *woorden*, die hij door twee contrast-accenten weergeeft. Ja, eigenlijk krijgen de woorden 'lacht' en 'lijdt' elk een dubbel contrast-accent, omdat zij enerzijds met elkaar contrasteren, anderzijds met resp. 'tranen' en 'vreugde'. Een dergelijke interpretatie echter is onjuist, zou alleen juist zijn, wanneer er had gestaan: Die wéent van vréugde, maar lácht als hij lílijdt'.[1)] Maar de eerste regel betekent: 'Die eens vreugde gekend heeft, maar nu (en sinds lang) lijdt' (er staat immers '*zag*'), welke betekenis de gewraakte accentuering niet toelaat. In de eerste regel is dus uitgedrukt, *dat* hij lijdt, zodat '*als* hij lijdt' in de volgende regel onjuist is. Perk bedoelt: 'Die lijdt, maar in zijn lijden nog lacht.' Het komt ons dus voor, dat niet alleen de meeste lezers zich door dit woordenspel laten verleiden, maar dat ook Perk zelf aan aardig woordenspel de betekenis der zinnen hier heeft opgeofferd.

Dit zijn in 'Iris' lelijke, onduidelijke, onjuiste en rhetorische woorden of uitdrukkingen.

1) Vgl. P.C. Boutens: Wereldsch liedje (Carmina, pag. 28), strofe 4:

> 'Den glimlach waartoe smart hem bijt, De tranen door geluk geschreid.'

O.i. kan men in ‘The Cloud’ dergelijke fouten niet vinden Voor één beeld moeten wij echter een uitzondering maken.[1)]

> ‘That orbèd maiden with white fire laden,
> Whom mortals call the moon’.

De maan kan natuurlijk wel een meisje genoemd worden. Wij appercipiëren vanzelf de enkele eigenschappen, die beide gemeen hebben, en elimineren van het complex van het metaphorisch gebruikte woord al het overige. Door nu echter over de *vorm* van het meisje te praten, doet Shelley ons al die verschillen juist weer pijnlijk duidelijk worden. Kan men zich iets lelijkers voorstellen dan een rond meisje, dat nog ten overvloede met wit vuur wordt geladen? Dit is een smakeloze, Shelley geheel onwaardige allegorie.[2)] Maar dit is ook de enige zwakke plaats. ‘The Cloud’ is in woordkeus en beeldspraak rijker, frisser en zuiverder dan ‘Iris’; het is ook syntactisch duidelijker.

Alle tot nu toe gemaakte opmerkingen raken echter in zekere zin slechts de buitenkant van beide gedichten. Het grootste verschil tussen hen ligt in een andere sfeer en hier zal de superioriteit van Shelley eigenlijk eerst duidelijk blijken.

IV. *Aanschouwelijkheid*.

Ieder, die door de vaak mooie klink-klank der woorden weet heen te lezen, moet het opvallen, hoe vaag en verward van inhoud ‘Iris’ eigenlijk is. Tegenover de mening van Kloos[3)], dat in ‘Iris’ de aanschouwelijkheid en natuurgetrouwheid van voorstelling zijn te bewonderen, stellen wij de mening, dat ‘Iris’

1) Wij volgen de druk van 1839 en niet die van 1820, die in regel 6 ‘birds’ heeft i.p.v. ‘buds’. ‘Birds’ is in het gehele verband der beeldspraak volmaakt onmogelijk en het is een wonder, dat Aleida Nijland, die bij haar paraphrase de druk van 1820 gebruikt, niet heeft gemerkt, tot wat voor onzin dit woord regel 5-8 verwringt (zie hiervoor beneden).
2) Vgl. b.v. de houtsnede van A. van der Vossen bij M. Nijhoff's ‘Kinderkruistocht’. Daar staat:

> ‘Met een dunne hand vóór haar gezicht,
> Dempte de maan de helft van haar licht.’

Terwijl wij ‘hand’ en ‘gezicht’ *metaphorisch lezen*, zijn wij gedoemd beide op de plaat *reëel* te *zien*. Het ‘primitieve’ van het gedicht is van een veel hogere orde dan dat van de houtsnede.
3) W. Koos: In Memoriam Jacques Perk, pag. 78.

van voorstelling onaanschouwelijk[1] en niet natuurgetrouw is.

Kloos zegt[2], dat Perk zijn klacht om verloren liefde gehuld heeft in het kleed van een mythe, die wij vinden bij Alkaios en Nonnes. Bij Alkaios[3] lezen wij:

> ..... Δεινότατον θέων,
> (τον) γέννατ' εύπέδιλλοζ 'Ιριζ
> χρυσοκόμᾳ Ζεψύρῳμίγεισα.

Ons valt dadelijk op, dat hier Iris en Zefier zich wel verenigd hebben; hun zoon is Eros. Ook bij Nonnes[4] is Iris de jonge vrouw van Zephyrus en de moeder van Pothos, het Verlangen. (Dit laatste heeft Perk er waarschijnlijk toe gebracht, Iris te maken tot symbool van het verlangen, dat nooit bevredigd wordt.) Dit is volgens Kloos een mythe, 'die niet aan een loutere speling der fantasie, maar aan de waarneming der natuur haar oorsprong te danken had. Als Zefier gaat waaien en Iris onder een vruchtbaarmakende regen opkomt, dan wordt de levenskracht der aarde uit haar sluimer gewekt, en de bodem begint weder te groenen. Daarom stelde de Lesbische zanger het ook voor, alsof Eros, de machtigste aller goden en de oorsprong van alle leven, uit de vereeniging van Zefier en Iris geboren is.'

Deze verklaring der mythe klinkt wel plausibel, maar gaat eigenlijk aan het probleem van de 'aanschouwelijkheid' voorbij. Regen en zonlicht toch zijn primair de bevruchtende krachten. Maar Zefier draagt de regenwolken aan en Iris verschijnt met zonlicht en regen. Juist daarom kon zij, hoewel zij zelf op de vruchtbaarheid der aarde niet de minste invloed heeft, worden tot symbool van de vruchtbaarheid. De vereniging van Iris en Zefier is vanuit het (wel eens) gelijktijdig verschijnen van regenboog en westenwind in de natuur wel te verklaren en ook het uit die vereniging ontstaan van Eros en Pothos is te beredeneren. Het komt ons echter voor, dat deze mythe van een directe waar-

1) Doelt ook G. Brom hierop, als hij zegt: 'Deze regenboog (die van Gorter nl.) is meer plasties dan de Iris van Perk, die eerder muziekaal mag heten'? (Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw, pag. 128).
2) W. Kloos, ibidem.
3) Fragment 13 B in de uitgave van Bergk (Deel III der Poetae Lyrici Graeci, pag. 152), 4e druk, 1882.
4) Dionysiaca, boek 47, vers 341 (in de uitgave van Koechly van 1857, Deel II, pag. 325).

neming der natuur door redenering is afgeleid, dat wij hier niet meer kunnen spreken van primitieve en directe aanschouwing, dat de symbolen afgeleid en niet primair zijn.[1)] Tot het volksgeloof zal deze mythe zeker niet behoord hebben.

Het verband tussen natuur en mythe is vaak moeilijk te leggen. Iris ‘is’ de regenboog, maar tevens ‘de godin van’ de regenboog. Als godin, als persoon, worden haar eigenschappen toegedicht, die in verband staan met waargenomen eigenschappen van het natuurverschijnsel. Zo b.v. haar functie bodes der goden te zijn, want de regenboog verbindt hemel en aarde en de beide einden der wereld.[2)] Het is echter best mogelijk, dat Iris als godin in enige mythen onafhankelijk van de regenboog een eigen bestaan voert, dat er inderdaad dichterlijk gefantaseerd wordt over de *vrouw* en men het *natuurverschijnsel* uit het oog verliest. Tracht men dan zo'n mythe als een natuur-mythe te interpreteren, dan zal dit wel altijd gelukken (want op dit gebied is niets onmogelijk!), maar slechts door een dorre en vaak enigszins spitsvondige redenering, die lijnrecht staat tegenover primitieve aanschouwing.[3)]

1) Een geheel andere verklaring van deze mythe bij L. Preller: Griechische Mythologie. Erster Band: Theogonie und Götter (vierte Auflage), pag. 497, 498: ‘Man hielt sie wegen dieser bunten Pracht ihrer Farben für verliebter Natur, daher Alkaeos....’, enz.

2) Vgl. L. Preller, t.a.p.: ‘Der Regenbogen, das schöne Symbol des Verkehrs zwischen Himmel und Erde. - Gewöhnlich erscheint sie (nl. Iris) als Götterbotin und dringt als solche von einem Ende der Welt zum andern selbst bis zur Styx und bis in die Tiefe des Meeres. - Immer ist sie windesschnell, und fährt daher wie Schneegestöber und Schlossen im Sturme des Boreas. - Dazu hat sie goldne Flügel oder rothschimmernde und ist voll Thau, worin die Sonne mit tausend Farben spielt, wie spätere Dichter das Bild weiter ausführen.’
De regenboog in rust is het symbool van het verkeer tussen hemel en aarde. De regenboog in wording geeft Iris de eigenschap van snelle beweging: eerst zien wij haar op één plaats van de hemel, even daarna ook op andere plaatsen; zij springt bliksemsnel van het ene einde der wereld naar het andere.

3) Mythologen zullen hier wel denken aan de theorie van Max Müller (Lectures on the science of Language, II, Lecture VIII), die de mythen zag ontstaan als een zieke woekering aan de metaphoren. Hoewel die theorie zeker op verschillende punten aanvechtbaar is, blijft er een kern van waarheid in, n'en déplaise à Biese, Stählin en Cassirer (vgl. Biese: Die Philosophie des Metaphorischen; Stählin: Zur Psychologie und Statistik der Metaphern; Cassirer: Philosophie der symbolischen Formen. Müller vindt een medestander in Brinkmann: Die Metaphern). - Hoe interessant deze kwestie ook is en van hoe groot belang ook voor de fundering van een aesthetisch oordeel met betrekking tot gedichten als ‘Iris’, wij kunnen wegens gebrek aan plaatsruimte hierop niet verder ingaan.

Kloos nu toont wel aan, dat de mythe van Alkaios-Nonnes aan de waarneming der natuur haar oorsprong te danken heeft, maar hij toont niet aan, dat dit ook voor de mythe van Perk geldt. Van Alkaios' symbool der vruchtbaarheid naar Perk's symbool van het onvruchtbare verlangen is een grote sprong. Staat het eerste nog in verband met natuurverschijnselen, het tweede begint meer op een ‘speling der fantasie’ te gelijken. Bij Alkaios is niet het streven naar vereniging, maar wel de vruchtbare vereniging zelf door ‘Symboldeutung’ te verklaren; bij Perk is het eeuwige streven zelfs niet meer te beredeneren. Wanneer de westenwind waait en de regenboog vóór het zwerk verschijnt, is er niets dat ons de impressie geeft, dat zij streven naar vereniging. Wil men de voorstelling, dat de wind de regenboog wegblaast als in de natuur gegeven accepteren, dan blijft het rusteloze streven van regenboog naar wind en van wind naar regenboog niets dan loutere fantasie, die van de natuur vervreemd is. Dit verklaart het hybridisch karakter van het gedicht; het is psychisch gespleten. Iris, *de vrouw* en Iris, *de regenboog*, streven even vruchteloos naar vereniging als Iris en Zefier. Op verscheidene plaatsen wordt iets van Iris, de vrouw, verteld, dat in de natuur geen aequivalent vindt, of een aequivalent vindt in een eigenschap niet van de regenboog, maar van.... iets anders. - Dit zullen wij aan het gedicht zelf demonstreren.

> ‘Ik ben geboren uit zonnegloren
> En een zucht van de ziedende zee’, enz.

In deze strofe vinden wij objectieve uitbeelding van het natuurverschijnsel; jammer, dat in regel 3 en 4 die uitbeelding reeds onduidelijk wordt en wordt vertroebeld door een subjectief element.

> ‘Met tranen in 't oog, uit de diepte omhoog
> Buig ik ten kus naar beneden.’

Zeker, de vrouw schreit; maar wàt in de regenboog geeft ons de impressie een oog met tranen te zijn?

‘Mijn lichtende haren befloersen de baren’.

Voor die ‘haren’ trachten wij weer een aequivalent te vinden in de natuur. Wij kunnen ons hierbij niets anders voorstellen dan regendraden, die in zee neerhangen en waartussen flarden regenboog vaal en onduidelijk zichtbaar zijn; maar dit zijn geen *lichtende* haren.

‘Want diep in zee, splijt de bedding in twee
Als mijn kus de golven doet gloren....
En de aarde is gekloofd en het lokkige hoofd
Van Zefier doemt lachend te voren.’

In regel 2 vinden wij hier phaenoneem en godin in een schone eenheid verbonden. ‘Kus’ is t.o.v. wat in de natuur gebeurt (het beroeren der golven door de regenboog) een metaphoor, maar moet tevens in de sfeer der als psychisch parallel van het natuur-gebeuren gedachte mythe letterlijk begrepen worden en zinrijk worden verklaard: de godin kust de golven, omdat zij Zefier eronder weet. Maar reeds in en door de beschrijving van de plaats, waar Zefier zich bevindt, wordt die eenheid weer verbroken. Die beschrijving is niet gebaseerd op een directe waarneming der natuur, zodat de mythe eenzaam verder gaat. Want wel kan men de indruk krijgen, dat de wind vanonder het zeeoppervlak opstijgt, maar niet, dat de wind onder de zee ónder de aarde huist en dat de aarde gekloofd moet worden om hem door te laten. Ook bij de Grieken waren de winden geen χθόνιοι θεοί.

‘Hij lacht.... en zijn zucht jaagt, mij arme, in de lucht
En een boog van tintlende kleuren
Is mijn spoor, als ik wijk naar het droomerig rijk,
Waar ik eenzaam om Zefier kan treuren.’

Wat wil zeggen, dat de regenboog in de lucht wordt geblazen? Niet veel anders, dan dat hij verdwijnt. Wie dit verdwijnen wel eens heeft waargenomen, weet, hoe onjuist dit ‘in de lucht’ hier is (juist de onderste delen blijven het langst). Met het ‘droomerig rijk’ wordt bedoeld ‘het rijk hoog boven de wolken’ (reg. 26), ‘het oord, waar de luister der lonkende zon haar verlaat’ (reg. 56). De regenboog kan niet sterven (‘Maar wij kunnen nòch kussen, nòch sterven’), d.w.z. hij is er altijd, ook als hij voor den mens niet meer zichtbaar is. Dit laat Shelley de wolk ook van zichzelf zeggen (‘I change but I cannot die’). Waar ‘is’

nu de wolk, als zij ‘er niet meer is’, d.w.z. niet meer aan de hemel is te zien? In ‘the caverns of rain’, die zich bevinden achter, onder de rand van de horizon. Dit is een voorstelling, gebaseerd op een directe waarneming; immers vanonder de horizon zien wij de wolken opstijgen. Bij Perk echter is de voorstelling niet natuurgetrouw. Vóór het zwerk zien wij de regenboog en vóór het zwerk of tegelijk met het zwerk zien wij hem verdwijnen. Wij krijgen niet de impressie, dat hij boven de wolken stijgt, en nog minder zien wij hem vanachter de wolken te voorschijn komen. - Vrouw en regenboog worden in deze passus ook nog op een andere wijze gescheiden, want terwijl de vrouw boven de wolken verdwijnt, laat zij een regenboog achter. In de volgende verzen wordt een wanhopige poging gedaan om hen weer te verenigen:

> ‘De sterveling ziet mijn aanschijn niet,
> Als ik uitschrei, hoog boven de wolken,
> En de regenvlagen met ritselend klagen
> Mijn onsterflijken weedom vertolken.
> Dan drenkt mijn smart het dorstende hart’, enz.

De regendroppen zouden dus de tranen zijn van een onzichtbare regenboog en van boven de wolken door de wolken heen naar omlaag vallen. Maar dit is toch onnatuurlijke fantasie, die met directe waarneming van de natuur niets heeft uit te staan. Perk mag over Iris, de vrouw, vertellen wat hij wil, maar laat hij niet trachten ons dit als een natuurbeeld voor ogen te stellen.

> ‘En dan verschijn ik door 't nevelgordijn,
> Dat mijn Zefier verscheurt, als hij vliegt -’

Dezelfde onjuiste voorstelling als in reg. 19 en 26: de regenboog verschijnt niet vanachter de wolken door een scheur in de wolken, maar hij verschijnt vóór een nevelgordijn, waarin zich geen scheur bevindt.

> ‘Somber-gekromd.... tot de zonneschijn komt,
> En op 't rag mijner wieken zich wiegt.’

Men zou toch juist zeggen, dat eerst wanneer de zonneschijn komt, Iris verschijnen kan. Dan is zij niet meer ‘somber-gekromd’. Dus ‘blij-gekromd’? Trouwens, wat is dat: een gekromde.... vrouw?

> ‘En stil oversprei ik de vale vallei
> Met een gloed van zonnig smaragd.’

Schijnt nu de regenboog een gloed uit of de zon?

(mijn liefde) ‘die mij achter de zon zal doen deinzen.’

Vgl. het over reg. 19, 26 en 33 gezegde.

‘'k Zie 's nachts door mijn armen de sterren zwermen
En het donzige wolken-gewemel,
En de maan, die mij haat en zich koestert en baadt
In den zilveren lach van den hemel.’

Een kras staaltje van ongeziene natuurpoëzie. Dat ‘wemelen’ der wolken, als er een regenboog gespannen is. Zou de wind, die de wolken doet wemelen, Iris niet naar het ‘droomerig rijk’ moeten blazen? Enz, Deze passus lijkt ons een slecht verwerkte reminiscentic van Shelley's: ‘And I laugh to see them whirl and flee’.

‘Mijn pauwe-pronk.... is de dos, dien mij schonk
De zon, om den sterfling te sparen,
Wien mijn lichtlooze blik zou bleeken van schrik
En mijn droeve gestalte vervaren.’

Wat blijft van die gestalte over, als wij die dos wegdenken? Verandert die gestalte, als er een kleed omheen komt? De strakke vorm doet toch niet vermoeden, dat er een kleed om een *droeve* (rhetoriek!) vorm is gehangen? Het is zeer gevaarlijk om over de vorm van een gepersonifieerde realiteit te spreken, vooral als die realiteit zo'n aperte vorm heeft als de regenboog. Een lelijke allegorie is hier het resultaat, een allegorie, die te vergelijken is met Shelley's ‘orbèd maiden’.

‘Nu omspan ik den trans met mijn armen van glans,
Tot mij lokt Zefier's wapprend gewaad,
En ik henenduister naar 't oord, waar de luister
Der lonkende zon mij verlaat.’

Dus als Zefier haar lokt, d.w.z. als zij zich naar hem toe tracht te bewegen, wijkt zij naar het zonloze oord, dat zich hoog boven of achter de wolken bevindt. Maar Zefier, die haar najaagt, niet Zefier, die haar lokt, blaast haar de lucht in. Hoe onduidelijk het ook is, toch vermoeden wij, dat Perk hier nog eens heeft willen zeggen, wat hij reeds enige malen gezegd heeft.

Hiermede menen wij aangetoond te hebben, dat ‘Iris’ een ‘op het woord geloofde poëzie’ moet blijven voor ieder, die zich rekenschap tracht te geven van wat er eigenlijk staat. Het

parallellisme van mythe en natuurgebeuren is vrijwel nergens volgehouden; telkens wordt hot verbroken en gaat een der twee alleen verder. Een dichter moet weten, hoever hij in zijn dichterlijke vergelijking of allegorie gaan kan.

Dat Iris niet de personificatie van de regenboog kàn zijn, heeft Aleida Nijland wel ingezien, als zij zegt: 'Bij Perk zijn de eindeloos uit aarde en water optrekkende *vochtnevels* (wij cursiveren) verpersoonlijkt in Iris'[1)], maar dat Iris de personificatie van de nevels, van de wolken is, is eveneens uitgesloten, want zij schreit boven de wolken en ziet de wolken door haar armen zwermen.

In haar studie geeft zij een paraphase van beide gedichten. Die van 'The Cloud' is soms zeer vreemd. Zij leest met de druk van 1820 in reg. 6 'birds' i.p.v. 'buds' en geeft nu de passus:

> 'From my wings are shaken the dews that waken
> The sweet birds every one,
> When rocked to rest on their mother's breast
> As she dances about the sun'

als volgt weer: '(De wolk) wekt met de dauwdrop de vogeljongen, onder moeders vleugels de zon tegemoet gevoerd' (het moeten *jonge* vogels zijn want verderop staat iets van 'moeder'; de moeder*borst* werd haar blijkbaar ook zelf wel een beetje te kras!). 'Banner' vertaalt zij door 'wimpel', wat het woord nooit betekent en op deze plaats niet betekenen kan. Voorts zegt zij, dat de wolk 'stapelwolken als bergtoppen overbrugt', hetgeen er, waarschijnlijk omdat het niets betekent, niet staat en dat de wolk als een triomfboog over de aarde gespannen is, hetgeen er ook niet staat. - Toch laat haar dorre, soms foutieve en bovendien nog onvolledige opsomming ons wel zien, hoeveel rijker van inhoud Shelley's gedicht is.

Niet alleen veel rijker, maar ook veel aanschouwelijker zijn de beelden in 'The Cloud'; elke vergelijking, elke metaphoor is in de natuur verantwoord. Hier vinden wij inderdaad de grootse en objectieve uitbeelding van een natuurverschijnsel, die wij in 'Iris' zo node missen. De personificatie gaat niet verder, dan zij gaan moet: de wolk is slechts persoon, omdat zij sprekend wordt ingevoerd; voor de rest is zij.... Wolk.

Wanneer nu deze beschouwing in hoofdzaak juist is, wanneer

1) In haar meer genoemde studie, pag. 69. Vgl. ook pag. 67: 'In beide gedichten vinden wij de vochtnevel, de wolk verpersoonlijkt.'

wij zijn uitgegaan van juiste aesthetische normen bij de beoordeling van ‘Iris’, vanwaar dan de unanieme bewondering voor dit gedicht?

Het antwoord is eenvoudig. Perk's talent, hoewel nog lang niet gerijpt, was groot, veel groter althans dan van enig Nederlands dichter in een lange periode vóór hem. En ook zij, die nietblind zijn voor zijn vele foutieve beelden en rhetorische uitdrukkingen en voor al hetgeen zijn poëzie (kon het anders?) vaak tot puberteitslyriek degradeert, zijn ervan overtuigd, dat hij iets essentieel anders heeft willen bereiken dan zijn voorgangers en tijdgenoten, en in zijn beste momenten ook heeft bereikt. Dit feit, te verwonderlijker omdat hij nog zo jong was, maakt, dat vooral zij, die hem persoonlijk hebben gekend of in de beweging van '80 hebben meegestreden, in hun bewondering voor hetgeen Perk voor de ontwikkeling der Nederlandse literatuur betekent, over zijn fouten heenlezen en zijn in vergelijking met dat van Keats, Shelley en andere groten nog onrijp werk veel te hoog waarderen. Dit feit maakt ook, dat b.v. Kloos wel de verzen van Bohl en Schaepman, maar niet die van Perk grondig aan aesthetische eisen toetst. De uitdrukking ‘De leest *paart* kracht aan bevalligheden’ is inderdaad ridicuul en smakeloos[1)]; maar is ‘De kim *paart* zich aan duisternissen’ werkelijk wel veel beter? En wanneer Da Costa's strofe ‘Kan het zijn, dat een ader, verstikt en vergeten, enz.’ tot het gewraakte jargon der dichterlijke taal behoort[2)], behoort er dan ook niet toe al wat in ‘Mathilde’ en ‘Iris’ op minstens even hinderlijke wijze niet ‘onmiddellijke, impressionistische uiting van aandoeningen’[3)] is, maar toch door Kloos als volmaakte poëzie wordt bewonderd?

Wij weten, dat wij in deze beschouwing onbillijk zijn geweest, dat wij te weinig over de schoonheden van ‘Iris’ gezegd hebben. Deze mochten wij echter, gezien de geestdriftige bewondering, die het gedicht heeft gewekt, als bekend veronderstellen.

Die bewondering is ook alleszins verklaarbaar: zò grijs was eens de schemering van onze letterkunde, dat ook zelfs een geringe

1) Vgl. W. Kloos: Veertien jaar literatuur-geschiedenis, I, pag. 137, waar Kloos het woord ‘paart’ in de ‘Canzonen’ van Joan Bohl cursiveert.
2) t.a.p., pag. 135.
3) ibidem.

afschijn van Shelley's natuur-lyriek daarin scheen te stralen en ver buiten zijn eigen grenzen scheen uit te groeien als een lantaarn in mist. En nog steeds groeit het gedicht voor onze ogen vormloos-groot uit, wanneer wij ze aan die schemering hebben geaccomodeerd. - Maar wenden wij ze weg van deze bepaalde tijd, ook van dit bepaalde land, naar de klare dag van andere tijden en landen, dan verbleekt het en krimpt onherroepelijk in, als de regenboog voor een verdwijnend zwerk.

Tiel, Juni 1935.
C.F.P. STUTTERHEIM Jr.

Het 'Wout sonder genade'

Wanneer de 'Ridder metter Mouwen' zijn eerste wapenfeit (het tot rede brengen van een roden ridder die een jonkvrouw mishandelde) volbracht heeft en op verder avontuur uittrekt, bereikt hij weldra een woud dat een angstwekkende reputatie bezit. De schildknecht waarschuwt:

....Live here,
Dit foreest vruchtic sere:
En was nie man, diet leet,
Hine haddere scade in, Godweet.
Percheval, Walewein ende Lanceloet,
Ductalas ende Erec, met ere conroet
Wilden si dore dwout riden:
Si worden gescoffirt daer tien tiden.
Si liten haer helme ende haer swaerde daer,
Ende worden gewont oec, dats waer.
Met pinen mochten si ontgaen,
Sine waren doet ofte gevaen.
Dit hetet *tfelle woud sonder genade*[1] etc.

Verder komen wij in de loop van de roman de volgende bijzonderheden over dit bos te weten: Men ontmoet er reuzen,[2]

1) Cursivering van mij. Ik citeer volgens: Roman van den Riddere metter Mouwen, uitg. Dr. B.M. van der Stempel, Leiden (1913).

2) vs. 593 Hebwi enen groten riddere vernomen,
Ende een groet deel knapen daernaer,
Die swerd hadden huud ende haer.
Si hadden dogen blakende roet,
Die tande lanc, die monde groet;
Die minste was merre dan .I. gygant, etc.

Ook vs. 925 pocht Amelant: Ic hebbe noch .XL. ridderen stout, ende .C. gygante oec wel.

die onder de bevelen staan van een ridder Amelant, die nog andere monsters tot zijn beschikking heeft, (vs. 928: Serpente, draken ende lyone Hebbic oec te minen doene, Die mi onderdanech sijn al.), en wien een leeuw als strijdmakker vergezelt.[1] Andere verschrikkingen zijn verder een woeste naen, Fellon, en plotseling losbrekende natuurkrachten: donder, bliksem, gepaard met grote duisternis.[2]

Onnodig te zeggen dat de Ridder metter Mouwen het bos tòch binnentrekt, dat hij ten slotte den overwonnen Amelant naar het hof van Arthur voert en dat nadien de gevaren van het 'woud sonder genade' tot het verleden behoren. Te Winkel vermoedde in deze passages invloed van Chrétien's 'Chevalier au lion' en wel van het daar beschreven Woud van Broceliande.[3] Nu is het volstrekt niet onmogelijk dat de dichter òòk aan de avonturen van Yvain gedacht heeft, immers Ywein met zijn 'lybard' speelt een rol in de latere delen van de roman,[4] maar het komt mij waarschijnlijk voor dat wij in dìt gedeelte een in hoofdzaak Hollandse overlevering ontmoeten.

De term 'Wout sonder genade' is in de Arthur-geographie zo onbekend dat het voorkomen van een bos van die naam in Van Velthem's 5de partie van de Spiegel Historiael (boek III, cap. 22, het begin van een gedeelte waarin Van Velthem allerlei verdichte, Arthuriaanse avonturen toeschrijft aan Koning Edward de Iste van Engeland, gedurende een expeditie tegen Wales gericht), G. Huet deed besluiten dat men hierin invloed van de Roman van den Riddere metter Mouwen moest zien.[5]

1) Vs. 849 vlg.
2) Vs. 588 en 840 vlg.
3) Ontwikkelingsgang (1922) I, p. 306, noot 2. Vroeger: Geschiedenis der Ned. Letterk., 1887, p. 192 noot 3. Men zie ook R.m.M., uitg. v.d.St., p. XXI, onderaan.
4) vs. 3370 vlg.
5) G. Huet, Les Traditions Arturiennes chez le Chroniqueur Louis de Velthem (Moyen Age, 2me Série, Tome XVII, 1913) p. 184: Dès le début de son expédition, Edouard Ier se trouve dans une forêt où l'on trouve des traces d'anciennes routes, et qu'on lui dit être 'la terrible forêt' (felle wout), la 'forêt sans merci' (wout sonder genade, 1, III, chap. 22). Dans le *Lancelot* proprement dit et dans le *Merlin*, on trouve bien des forêts étranges, mais on n'y trouve pas ces noms précis. Ils se retrouvent dans un roman originairement indépendant, mais inséré dans le Lancelot néerlandais, *le Chevalier à la manche* (Lancelot, édit. Jonckbloet, l. III, v.15126: tfelle wout sonder genade) Verder p. 196:....; nous avons vu que, en dehors du *Lancelot* et du *Merlin*, il (d.w.z. van Velthem) avait surtout présent à l'esprit le *Chevalier à la manche*.;

Voor zover ik weet is or echter nog nooit in dit verband de aandacht op gevestigd dat sommige Nederlandse Kronieken ook iets over het woud zonder genade weten te vertellen.

In ‘Het Oude Goutsche Chronycxken’ (uitg. van Scriverius, Amsterdam, 1663) wordt op p. 2 en 3 vermeld hoe Brutus in Albion kwam en de oorspronkelijke bewoners, ‘groote Reusen ende Reusinnen’, verdreef, hoe deze de zee overstaken en ten slotte ‘sijn ghecomen daer nu Vlaerding staet.’ Op deze plaats bouwden zij ‘een groot Casteel dat Slavenburch hiet: ende aen dat Slavenburch daer stont dat groote Bosch / dat daer na over menich jaer hiete d a t w i l d e W o u t s o n d e r g e n a d e n . Ende dit was dat alre eerste begrijp van Hollant: alsmen hier na noch wel hooren sal.’

Op p. 4 onderaan wordt dan uitgelegd hoe het bos aan die naam komt: ‘Na desen keyser Augustus soo wordt Claudius Keyser. Dese bedwanck Enghelant / ende brochtse onder die van Roomen. Ende doe hy uyt Engelant quam / soo verstack hy metten winde / ende lande aen Slavenburch. Daer street dese Keyser Claudius teghen die wreede Slaven / soo dat hy met grooter pijnen de*n* strijt wan. Doe ginck dese Keyser Claudius met sijn volck in dat groote Bosch / daer hoorde hy dat groot vreeselijck gheluyt vanden wilden beesten die in dat bosch waren / van Beyren / van Leeuwe*n* / van Everswijn / van wilde Stiere*n* / die soo vreeselick ghebaerden dat een mensche gruwen mochte. Doe vraechde de Keyser / of daer niemandt in dat bosch en woonde. Sy seyden / neent Heer / want daer sijn also veel wilder beesten in / dat ghij 't met al dit volck dat ghy hier hebt niet en soudes dorren door gaen.’ Nadat de Slaven den keizer dan nog verteld hebben dat het woud tien mijlen lang is en drie breed en dat aan de andere zijde ‘de wilde Neder-Sassen’ wonen, merkt Claudius op: ‘dit Wout mach wel hieten dat wilde Wout sonder ghenaden: want hoe dattet gaet / daer en mach niemant wel dat lijf ontdragen. Ende van die tijt voort soo wort dat Wout

ghehieten dat wilde Wout sonder ghenaden. Eude dit was na ons Heeren gheboort twee ende veertich jaer.'

De Anonymus Latinus die een 'Chronica de Trajecto, et ejus episcopatu, ac ortu Frisiae' samenstelde (uitgegeven in Matth. Analecta V^2, p. 303 vlg.) bericht, ofschoon met minder bijzonderheden, hetzelfde: 'Deinde post tempore *Claudii* circa annos Domini XL. Claudius profectus est *Britanniam*, quia solitum tributum dare detrectabant, & in reditu pugnavit cum *Slavis* & *Wilten*, & vastavit eos, & ipse Imperator nominavit illud magnum nemus, quod modo est *Hollandia*, & *Flandria, nemus sine miscricordia*, quod fuit diu sic vocatum.' (p. 304)

De 'Divisiekroniek' eindelijk spreekt ook van de stichting van Slavenburch 'Ende dit casteel hadde an die oestside belegen dat grote lange wout ende wildernisse (strecke*n*de va*n* doernick of totte*n* rijn) dat na menige iaren hier na va*n* claudius die keiser genoemt wert / twout sonder ghenaden.' (ed. van 1517, fol. XVII verso).

Fol. XXIX recto vermeldt de bijzonderheden zoals het Goutsch Chronycxken die ook heeft: hier zijn er in het bos 'leuwen, beren, wolue*n*, wilde stiere*n* en*de* verckens', maar de geographische ligging wordt nog nader aangeduid: 'dat wout sonder ghenaden streckende van Doernick tot Nijemaghen toe'.

Het is duidelijk dat de Roman van den Riddere metter Mouwen en de kronieken over hetzelfde bos spreken: we hebben hier de reuzen, de angstaanjagende dieren, de waarschuwing dat zelfs met een legerschaar de doortocht niet aan te raden is (men vergelijke R.m.M. vs. 538-545) en bovenal: we hebben de vreemde naam. Het gaat er nu om welke samenhang er is tussen de roman en de kronieken. Men dateert de Roman van den Riddere metter Mouwen uit het eind van de 13de of het begin van de 14de eeuw,[1] de oudste redactie van het Goutsche Chronycxken is vermoedelijk van ongeveer 1440,[2] de Anonymus Latinus schreef wschl. kort na 1456,[3] terwijl in 1517 de 'Divisiekroniek' voor het eerst gedrukt werd. Nu is het mij niet mogen gelukken het verhaal van het 'Wout sonder genade' te vinden in

1) Te Winkel, Ontwikkelingsgang, 1922, I, p. 304 onderaan. Van Velthem voltooide de 5de partie van de Spiegel Historiael in 1316 of spoedig daarna. (te Winkel, I.p. 495).
2) J. Romein, Gesch. van de Noord-Nederl. Geschiedschrijving in de M.E., nr. 41.
3) Op. cit. nr. 32.

een kroniek vòòr 1440,[1] maar toch moeten èn de Roman èn de kronieken teruggaan op een ouder geschiedverhaal en wel om de volgende redenen.

Het is volkomen uitgesloten dat de kronieken teruggaan op de roman. Daartegen spreekt om te beginnen al de gehele romantische uitbreiding in de Riddere metter Mouwen: de naen Fellon, het onweer, de begeleidende leeuw en de in 'Serpente en draken' veranderde meer 'logische' wouddieren. Bovendien ligt het woud in de roman natuurlijk ergens in Engeland, in de buurt van 'Kardoel'.

Aan de andere kant is het zeer aannemelijk dat de schrijver van de roman voortgeborduurd heeft op voor hem alleszins aantrekkelijke gegevens (ongeveer zoals de kronieken ons die verstrekken), omtrent een Nederlands bos.[2] Het verhaal omtrent het woud met de reuzen ademt de geest van de in de late Middeleeuwen zo geliefde geschiedschrijving, die namen van landstreken tracht te verklaren door ze het toneel te doen zijn van fictieve avonturen van fictieve personen.[3]

Het is zelfs heel goed mogelijk dat de roman van den Riddere metter Mouwen een belangrijke aanwijzing in die richting bewaard heeft, nl. de naam van de door den held overwonnen ridder Amelant. Althans op de kaart die opgenomen is in de uitgave van Beka's kroniek door A. Buchelius (Utrecht, 1643), wordt de naam Amelant toegekend aan een deel van de Veluwe ('loca circa Sutphen et in Velua').[4]

M.i. dus moet men in een dergelijk, etymologiserend geschiedkundig verhaal de bron zoeken waaruit de dichter van den Riddere metter Mouwen bij dit gedeelte van zijn werk zijn inspiratie putte.

A.M.E. DRAAK.

1) Bijv. noch Maerlant, noch Melis Stoke, noch Beka's Chronicon, noch de 'vermeerderde Beka', noch de, Clere uten lagen landen' vertellen ons iets dienaangaande.
2) Hier doet het er ook niet toe dat het bos naar Engeland 'verplaatst' is. Geloofwaardigheid moet men van Arthur-geographie niet verwachten!
3) Men denke aan: Britanien heet zo naar Brutus, Corineus gaf zijn naam aan Cornwales; de Anonymus Latinus vertelt hoe Julius Caesar een 'Capitaneum' van de Slaven en Wilten versloeg, 'qui fuit gigas magnus nomine Braban'(!); etc. etc.
4) Zo wil het nl. de verklarende tabel. Op de kaart zelf ligt Amelant iets westelijker, bijna tot Harderwijk, echter niet zo westelijk als ons tegenwoordig Eemland.

Professor Prinsen en die studie van die Nederlandse literatuur in Suid-Afrika.

'n Geskiedenis van die rol wat die studie van die Nederlandse Letterkunde in Suid-Afrika gespeel het nadat die stryd vir die erkenning van 'n eie vorm van ‘Hollands’ begin het, en van die houding wat die Afrikaner sindsdien ingeneem het teenoor die Nederlandse literatuur en kultuur sou 'n waardevolle bydrae wees tot die geskiedenis van ons nasionale bewuswording.

Dis nie my bedoeling om in hierdie kort bydrae ter nagedagtenis van wyle Prof. Prinsen hier breedvoerig op in te gaan nie. Dan sou my stuk moet uitgroei tot 'n breedopgesette en gedokumenteerde studie, die vrug van veel meer doelbewuste navorsing as wat ek daaraan gewy het. Dit is ook des te minder nodig omdat ons kan verwag dat Dr. Conradie in die tweede deel van haar *Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika* aan hierdie kultuurhistories so belangrike aspek 'n hoofstuk sal wy. My bedoeling is slegs om hulde te bring aan wat Prof. Prinsen vir ons literatuurstudie beteken het.

Die Genootskappers was sterk voorstanders van die studie van die Nederlandse taal en ywerige voorvegters vir die regte daarvan. Hulle het besef dat die bloei van Nederlands alleen tot voordeel van Afrikaans kon wees. Verre daarvan om die ouer taalvorm te vrees of te haat, het hulle van die standpunt uitgegaan ‘dat die voorstanders van Afrikaans ook verder die langs mogelike behoud van Hollands sal help bevorder, as 'n dam teen Engelse o'erheersing, wetende dat die toekoms ons toebehoor.’ Daarom was veral Ds. du Toit 'n sterk medewerker van die in 1891 opgerigte Taalbond en is die erkenning van Nederlands as offisiële taal in die Parlement in 1881 mede aan sy steun te danke. Hierdie eerste voorvegters vir die regte van die Afrikaanse taal het hulle geestesvoedsel dan ook hoofsaaklik uit die Nederlandse letterkunde en kultuur geput, en dis opmerklik dat hulle Afrikaans so betreklik vry is van Engelse invloede, veel vryer as die van so baie skrywers van die Tweede Beweging. Literêr is die invloed van Nederlandse skrywers ook goed te merke. Dit vra nouliks 'n spesiale studie om duidelike invloed van Bilderdijk, die predikantdigters, die pseudo-realiste, die historiese roman à la Van Lennep te kan konstateer. Die jonge Totius het in sy ‘Patriot-periode’ die hele Bilderdijk verslind, en die spore daarvan merk ons nog maar al te goed in sy tweede versbundel. Dit behoef ook wel geen betoog

nie dat die kerklike bande met Nederland hierdie toestand sterk in die hand gewerk het.

Ook met die ontstaan van die Tweede Beweging word Nederlands aangegryp om as damwal te dien teen die met vernieude krag opkomende stroom van verengelsing. Die leier in die Noorde, Preller, sê dan ook: als overgangsmaatregel, totdat het Afrikaans algemeen geschreven wordt, omschrijven wij onze gedragslijn als volgt: ‘Afrikaans schrijven en spreken, Hollands leren, albei lezen.’ Die in 1905 opgerigte *Afrikaanse Taalgenootskap* noem onder die middele ter bereiking van sy doel: ‘die onderwys van die Nederlandse taal op die skole te help bevorder’, en Preller huldig as leuse: ‘Afrikaans is meer as Nederlands; dis Afrikaans plus Nederlands.’ Daarnaas is daar tal van manne, en onder hulle leidende figure op kerklike en opvoedkundige gebied, wat nog die ideaal koester om ‘Hoog-Hollands’ te handhaaf of herstel as die landstaal naas Engels.

Die studie van die Nederlandse taal en letterkunde was egter, nieteenstaande die loflike poginge van die Taalbond-manne, van die Kerk, van onderwysmanne en invloedryke staatsliede, gedoem tot 'n groot mate van onvrugbaarheid. Dit was onvrugbaar, want onpedagogies aangepak, sodat dit in die praktyk opgedronge was, abstrak, nie in ooreenstemming met 'n diepere behoefte en begeerte van die volk nie. Die leiding was in baie opsigte onoordeelkundig, selfs onbevoegd. Ek konstateer dit nie met 'n gevoel van superieuriteit teenoor hierdie vroeëre stryders vir 'n mool maar skeef gesiene ideaal nie - wie die dinge in hulle historiese perspektief probeer sien, kom ook tot 'n besef van die historiese noodwendigheid, ook van misslae. Maar die feite moet genoem word om die gang van sake te begryp. Vir ons studerende jeug was die onderwys in die soveel sterker sintetiese taal as hulle moederspraak 'n marteling - dit het veelal ontaard in 'n meganiese memoriseer van grammatiese reëls en ‘uitsonderinge’. Met hierdie siellose kennis gewapen moes hulle leer geniet van die breedsprakige, veelal onartistieke werke van die negentiende eeu. Van Lennep het gegeld as 'n grootmeester van die Romantiek, die poësie van Bilderdijk en die predikantdigters as ‘louter hemelval’; De Oude Heer Smits, Van Maurik, Kremer moes deurgaan vir uitbeelders van die lewe en Van Zeggelen vir 'n geestige man. 'n Vergelyking met die betere en grotere van ander volke is angsvallig vermy. Nog groter was die vrees vir die revolusionêre Tagtigers, met hulle leuse en praktyk van ‘l'art

pour l'art', hulle radikale verwerping van die dierbare tradisie van 'n kuns bewus in diens gestel van godsdiens en sedelikheid, hulle ontstellende werklikheidsbeskrywing en selfvergoddeliking.

Ek meen dat hierdie toestande taamlik ooreenkom met díe in Nederland destyds. Met díe groot verskil dat vir die Afrikaanse kind Nederlands 'n moeisaam, volgens grammatikale reëels, gebrekkig aangeleerde vreemde taal was, en dat die wêreld en lewenssfeer wat in die letterkundige werke uitgebeeld word, hom heeltemal vreemd is - Nederland lê nie slegs in geografiese sin ver verwyderd van Suid-Afrika nie.

Die gevolg van dit alles was dat slegs in gunstige uitsonderingsgevalle, waar die leerling of student die voorreg gehad het om 'n kundige en geesdriftige pedagoog as leidsman te hê, daar van die onderwys in die Nederlandse taal en lettere, wat deur die nuwe, Engelse bewind nou nie juis aangemoedig of bevorder is nie, besielende en vormende krag uitgegaan het. En die gevaar was dat die Afrikaanse kind, wat tog ook sy drang na skoonheid en estetiese ontroering besit, sy geestelike leeftog uitsluitend sou gaan soek by die ryke, maar sy volksbestaan bedreigendeEngelse kultuur - wat oorspronklik ook seker in die bedoeling van die veroweraar gelê het! Vir wat die vurige vaderlander Langenhoven doelbewus en konsekwent gedoen het, sou dıe oorgroot meerderheid van sy volk 'n veel groter tol aan verlies van nasionale besit moes betaal het.

Wanneer ek die woord 'onvrugbaar' gebruik, bedoel ek natuurlik nie dat daar literêr gesproke geen invloed uitgegaan het nie. Die teendeel is waar - in hierdie opsig is die prosa van die Tweede Beweging grotendeels 'n voortsetting van die Eerste s'n: orals merk ons die navolging, direk of indirek, van Van Lennep e.a., wat selfs vandag nog ná werk. Dit het nie juis gedien as teenwig teen die gebrek aan styl- en taalgevoel wat die jong prosakuns gekenmerk het nie, 'n gebrek waaraan so baie van ons skrywers vandag nog laboreer. In die digkuns hoor ons telkens die Nederlandse predikantepoësie opklink.

Die hierbo geskilderde toestande het aanmerklik verander. Die onmoontlik om die ingewikkelde spel van faktore wat werksaam is in so'n groeiproses, te ontleed. Dis vir my doel ook nie nodig nie. Ek wil slegs op een aspek duideliker wys.

Die ontluiking van 'n eie letterkunde, wat volgens die sielkundige wet van reaksie aanvanklik 'n mate van oormoed teenoor Nederlands in die hand gewerk het, is een van die sterkste reddings-

middele teen die dreigende verengelsing gewees. En na die eerste reaksie het deur hierdie eie letterkunde die behoefte aan lewende kontak met die kuns en kultuur van die ou stamland juis weer opgeleef. Die houding teenoor Nederlands het nou egter radikaal verander by 'n groot deel van die kultureel bewus lewende Afrikanerdom. Nou word die Nederlandse literatuur nie meer van bo af afgedwing nie, nou sóek die Afrikaner daarna, maar nou is hy nie tevrede met Van Lennep en Beets en De Schoolmeester en De Oude Heer Smits nie. Hy het deurgedring tot die moderne letterkunde, hy het vir homself die Tagtigers ontdek, vir wie Prof. Kamp in 1912 nog 'n welsprekende pleidooi moes lewer teenoor 'n geagte geestelike leier wat die algemene afkeuring vertolk het. Die Sturm und Drang, die diepe menslikheid, die skoonheidskoors van Kloos en Gorter e.a. het hom aangegryp en hom geopenbaar aan homself. Die invloed van die Tagtigers op die digkuns van die jongeres is dan ook 'n faktor van betekenis. En tans gaan daar ook bevrugtende invloed uit van die Nederlandse literatuur na die Tagtiger-beweging. Op die middelbare skool word die kuns van die Schartens, Top Naeff, Ina Boudier-Bakker, Simons-Mees, Van Schendel bestudeer. En die spore daarvan in ons prosa is onmiskenbaar. Veral van die jongste Nederlandse digkuns gaan bevrugtende invloed uit. Ek wys op die poësie van C.M. van den Heever en van die gebroeders Louw, wie se ontroering meer bewus geword en verhewig is, wie se uituitdrukkingsvermoë verfyn en versterk is deur hulle studie van die moderne Nederlandse liriek - sonder dat hulle oorspronklikheid skade gely het. En aan meer as een van ons Universitêre inrigtings bestaan daar kringe waarin die jongste Nederlandse kuns geesdriftig en tog krities bestudeer word en 'n lewewekkende krag is. Jammer dat die skadelike koersverskil so belemmerend werk!

My bedoeling is nie om hier 'n eensydig optimistiese indruk te gee nie. As ek 'n kritiese verslag van die toestand wou gee, sou ek op die keersyde van die medalje gewys het. Diegene van ons wat hulle die ontwikkeling van ons volk voorspieël as die van 'n volk wat deel uitmaak van die Dietse stam, wat kostelike gawes gekry het en 'n eie roeping te vervul het in die pluriformiteit van die Wes-Europese mensheid, het nog heelwat om na te strewe en voor te stry en om pessimisties oor te voel. Dis nog slegs 'n klein gedeelte van ons ontwikkeldes wat Nederlands lees.

In die geskiedenis van ons studie van die Nederlandse literatuur

en in ons literatuurstudie in die algemeen het wyle Prof. Prinsen 'n groter rol gespeel as baie van ons hulle bewus is.

Tal van ons literatore wat as Universiteitsdosente en andersins leiding gee, het onder Prof. Prinsen gestudeer en sy vormende invloed ondergaan. Ook na hulle vertrek uit Nederland het hy hulle gehelp en aangemoedig. In sy boekbesprekinge en resensies het hy 'n besonder simpatieke houding ingeneem teenoor die Afrikaanse literatuur. Dis dan ook opmerklik dat nie minder as vyf proefskrifte oor die Afrikaanse letterkunde, van wetenskaplike en vir ons land veral van literêr- en kultuurhistoriese betekenis, onder hom geskryf is nie.

Maar Prof. Prinsen het veral invloed uitgeoefen deur sy geskrifte. Toe ons in Suid-Afrika ryp begin word het vir die studie van die Nederlandse literatuur uit langsaam bewus wordende gevoel van eiebelang en behoefte, maar nog ontmoedig is deur die alle geesdrif dodende opvattinge en metodes van ons leermeesters, het sy *Handboek* verskyn, met sy persoonlike siening en segging, 'n openbaring deur die verrassende wyse waarop die so weinig inspirerende skrywers en werke ingeskakel is in hulle Wes-Europese verband, deur die eerlike perspektief. Die oue het daardeur weer nuwe lewe gekry en menslikheid en skoonheid geopenbaar wat dit vroeër nie vir ons besit het nie. Veral ook deurdat hierin vir die eerste keer 'n offisiële literator dit aangedruf het om die moderne literatuur te behandel in 'n literatuurgeskiedenis. Die beste kan ek die invloed van hierdie werk miskien aandui met die feit dat die eerste akademiese proefskrif oor die Tagtigers geskryf is deur 'n Afrikaner voordat sy promotor, Prof. Prinsen, daardie kunstenaars nog in sy kolleges behandel het. Daarmee is die verband tussen Prinsen en ons literatuurstudie weergegee. Hy het in sy ‘Handboek’ en in tal van studies tot ons gespreek in ons eie, moderne taal, en deur sy metode van vergelykende literatuurgeskiedenis, sy siening van die Wes-Europese literatuur as uiting van 'n Wes-Europese siel in sy verskillende skakeringe, met daarin die boeiende spel van onderlinge beïnvloeding in sy wisselwerking, het hy ons daarvoor bewaar om ons in moedeloosheid oor te gee aan 'n eensydige geloof aan die Engelse kuns en kultuur. Daarmee het hy die studie van die Nederlandse literatuur gestimuleer tot nuwe lewe en ons ook geprikkel om ons eie jong letterkunde te bestudder met 'n groter strewe na perspektief.

Potchefstroom, 3-12-'35.

G. DEKKER.

Die groei van die Afrikaanse prosa: 1910-1935.

Om 'n terugblik op die wonderbaarlike ontwikkeling van ons prosa gedurende die afgelope kwarteeu te vergemaklik teken ek hier 'n paar belangrike datums op:

Johannes van Wijk (1904).
Stukkies en Brokkies (1911).
Vergeet nie (1913).
Teleurgestel (1916).
Uit Oerwoud en Vlakte (1921).
Kees van die Kalaharie (1929).
Afrikaanse Bybel (1933).
Bande (1933).
Piet Retief (1906).
(Later *Ons Weg deur die Wereld*) (1914).
Twee Susters (1914-Hertzogprijs).
Die Nuwejaarsfees op Palmiefontein (1918).
Ampie I (1924).
Hans die Skipper (1930).
Groei (1933).
Vuurvlieg en Sterre (1934).

Die Propaganda-periode 1910-1921.

By die totstandkoming van die Unie kon daar nog geen sprake wees van 'n prosakuns nie. Die taalstryd was nog in volle gang, en ofskoon daar in die groot aantal polemiese geskrifte telkens brokstukke van geesdriftige welsprekendheid voorkom, het die letterkundige pogings nog maar weinig beteken. Die leiers van die Tweede Beweging het egter goed besef dat al die redenasies oor taalkwessies ons nie veel verder sou bring nie. In 1907 pleit Jan Celliers met groot erns vir 'n eie letterkunde:

> ‘Maar dit is voor elke Afrikaner duidelik dat slegs 'n eige letterkunde, deurtrokke van die Afrikaanse gees en vir Afrikaners verstaanbaar, deur en deur in taal en inhoud, dat so 'n letterkunde alleen bereken is om hier werkelik doel te tref. Wie wil ons help om so 'n letterkunde voor ons mense op te bouw? Ons het 'n volk om te behou, ons het 'n nasie om op te voed; ons kannie wag nie!’

Let op die woorde: ‘Ons kan nie wag nie!’ Daar moes bewyse gelewer word van die voortreflikheid van die Afrikaanse taal. Elke nuwe Afrikaanse boek was 'n wapen in die stryd. Die Hoog-Hollandse party, wat triomfantelik uitgeroep het: Afrikaans het geen letterkunde nie! moes stilgemaak word. As gevolg van die

koorsagtige strydstemming het daar baie minderwaardige prosawerke verskyn. In jeugdige oormoed het ons na die pen gegryp, nie juis omdat daar 'n heftige ontroering was, wat tot vertolking gedwing het nie, maar meer om te bewys dat die verguisde ou taaltjie ook sy man kon staan. Mooi word die mentaliteit van hierdie propagandaperiode gekarakteriseer deur die volgende naïewe uitlating van Ds. Brümmer:

> ‘As elkeen van nou af aan begin om vir sy boek stof bymekaar te maak, dan sal dit wel niet te lang duur nie of ons het 'n eie letterkunde.’

Gou genoeg het die eerste skrywers egter uitgevind dat die ruige volkstaal, hoe lewenskragtig en kernagtig dan ook, nie sommer dadelik omgetower kon word tot 'n geskikte literatuurmedium nie. By alle volke is hierdie veredelingsproses 'n langsame groei, wat parallel loop met die ontwikkeling van 'n eie kultuur. Wie vandag die werke van onze eerste skrywers deurblaai sal dadelik opmerk hoe hulle geweifel het tussen Hoog-Hollands en Afrikaans, en hoe diep die Anglisistiese kanker ingevreet het in die weefsel van hul styl. Laat ons egter onthou wat Newman gesê het:

> ‘In its earliest times, while it is yet unformed, to write in a language at all is almost a work of genius. It is like crossing a country before roads are made communicating between place and place.’

Met al hun gebreke het hierdie voortrekker-skrywers ons volk van 'n geestelike hongerdood gered. Hulle het eenvoudige leesstof gelewer toe baie begaafde Afrikaners nog stil gesit het, of niks anders as spot had nie vir 'n beweging wat 'n end gemaak het aan ons lang periode van geestelike knegskap. Dit is maklik om nou na die verskyning van *Uit Oerwoud en Vlakte, Ampie* en *Groei* te beweer dat die grootste gedeelte daarvan prulwerk was. Volgens 'n streng literêre maatstaf wàs dit prulwerk, maar ons mag nie vergeet dat dit tog voortreflike dienste bewys het in ons taal-en kultuurstryd nie. Dié van ons wat jongmense was in die eerste jare van die taalstryd sal nog onthou met hoeveel gejuig selfs die onbenulligste Afrikaanse boekie ingehaal is, hoe ons met vergeeflike trots gespog het oor die groei van 'n eie letterkunde. Die verskyning van 'n nuwe Afrikaanse boek was toe nog 'n gebeurtenis van belang, want die volk moes gered word, die nasionale bewussyn moes wakker gemaak word. En vandag? Na al die honderde toesprake oor die opbou van 'n eie kultuur

kan die verskyning van 'n Afrikaanse kunswerk, wat gunstig vergelyk met baie uit die buiteland, slegs geesdrif wek by 'n klein kringetjie boekliefhebbers, en laat dit die groot volksmassa totaal ongeroerd. Ja, selfs party van ons kultuurredenaars sal, as hul eerlik wil wees, moet erken dat hul heel weinig afweet van die nuwere Afrikaanse letterkunde.

Die eerste skrywers wou wel letterkundige genot gee, maar deur die drang van omstandighede moes hul ook regstreeks opvoed. Die volk was besig om te verbaster onder die oorheersing van 'n vreemde kultuur en 'n groot gedeelte het ekonomies so agteruitgegaan dat hulle alleen kon bereik word ‘langes die weg van die allernederigste eenvoud.’ By Langenhoven het die jammerte vir die onbevoorregte massa inderdaad dié ontroeringstaat gewek, waaruit besielde didaktiek kon ontstaan. Waar die mindere gode dit nie verder bring as soetsappige vermanings of sedesprekery nie, en van die letterkunde 'n propagandamiddel maak, voel ons by Langenhoven die trilling van 'n bewoë gemoed.

Met die groei van die volksbewussyn word die belangstelling vir die vaderlandse geskiedenis lewendiger, en een van die eerste werke van die Tweede Beweging was Preller se *Piet Retief* (1906), wat 'n bron van inspirasie vir digters en romanskrywers geword het. Maar by ons prosaïste ontbreek nog die skeppende verbeelding wat die historiese feite moet interpreteer en wat moet deurdring tot die innerlikste kern van 'n tydperk. Die historiese agtergrond dien meestal om 'n eindelose reeks avonture waarskynliker te maak. Die avontuurroman van hierdie periode het ek elders as volg gekarakteriseer: ‘Prikkel die nuuskierigheid 'n bietjie, sorg dat daar 'n paar waaghalsige vaderlandse helde en 'n klompie gewikste skurke of landverraaiers in optree, maak gebruik van al die konvensionele kunsies: 'n onverwagte erfenis, 'n geheimsinnige vondeling, 'n engelagtige meisie, wat deur 'n barbaarse rou-kaffer ontvoer en op die laaste minuut deur 'n *übermensch* gered word, ens., giet dan oor die hele kooksel 'n sentimentele sousie.... dit is die resep vir 'n suksesroman!’ In hierdie periode soek ons tevergeefs sielkundige diepte, fyn ontleding van menslike hartstogte, die saampak en ontlading van tragiese konflikte in onafwendbare noodlottigheid.

Jan Celliers skryf dit toe aan die groot stryd wat nog elke dag moes gestry word:

> ‘Ons roman is nog veel meer op handeling en vermenigvuldiging van gebeurtenisse aangelê as op karakterstudie....

> Dis vir ons onmoontlik om soiets doodkalm te behartig en ons grote stryd te vergeet; onwillekeurig straal die stryd, en alles in verband daarmee in ons werk deur - romans, toneel, alles.'

En in *Die Huisgenoot* van Oktober 1919 verklaar J.W. dat 'die grote gros van fatsoenlike mense 'n pittige, boeiende verhaal belaai met "kunsies" verkies bo 'n sielkundige studie van mens en natuur.' Tog het die avontuur-roman van die eerste periode vermaak en nutte lering verskaf in die landstaal, toe daar nog weinig ander leesbare boeke was. Dit het gehelp om die nasionale eergevoel te laat ontkiem en die moontlikhede van die veragte kombuistaal geopenbaar.

Die Oorgangstydperk na 1921.

Die propagandaperiode (1900-21) het op prosagebied dus wel lewe in ons letterkunde gebring, maar nie die hoër skoonheid van 'n kuns wat nou nog in staat is om ons te ontroer nie. Wie lees vandag nog die boeke van De Waal, Joubert Reitz, Tomlinson, Von Wielligh, Du Biel, Sadie Bosman, Slypsteen, P.R. Gauché e.a.? Party daarvan doen nog diens as kinderlektuur, maar die meeste is tog al lank vergete en het alleen nog kultuurhistoriese waarde.

In 1922 verskyn *Onder die Olyfboom* deur Fichardt, en *Japie* deur dr. van Bruggen. In hierdie romans kry ons nie meer 'n vernuftig immekaar gepeuterde intrige nie, maar die eenvoudige geskiedenis van 'n mens. Die kakelbont avonture, afhanklik van die willekeur van die skrywer word vervang deur *geestelike* avonture, 'n noodwendige gevolg van sekere karaktertrekke. Die hooffigure is lewende mense, wat 'n eie emosionele lewe het. Hulle is verteenwoordigers van die klas ontwikkelde Afrikaner, wat deur middel van eie ondersoek of op die universiteit kennis gemaak het met die moderne wetenskaplike opvattings, en nou met hul 'verligte' denkbeelde op allerhande patriargale oorblyfsels in die Afrikaanse samelewing stuit. Ons kry nou die mens wat ly deur die teenstrydige magte in sy eie siel; daar ontstaan 'n drang om agter die gewone daaglikse uiterlikheidjies te soek na die verborge sin van die lewe. Dit is presies dieselfde ontwikkelingslyn wat Stoddard ook opgemerk het by die Engelse roman: 'The description of the external, objective, carnal, precedes in every form of expression of which we can have records, the

consideration of the internal, the subjective, the spiritual. We go from shapes and forms, and bulk and externals, to the presentation of the life within.'

Ampie, Die Eerste Lewende Mens in die Roman.

Die twee romans van Fichardt en Jan van Bruggen was nog maar onsekere klanke wat die nuwe rigting ingelui het. In *Ampie* (1924) kry ons die eerste volledig lewende Afrikaanse mens in ons prosaletterkunde. Eindelik 'n mens.... wat nie semels in sy ingewande het nie! 'n Lewe, wat as vanself, ongedwonge, ontwikkel. So voortreflik was die tekening van hierdie figuur dat Ampie binne korte tyd dwarsdeur die land bekend geword het as die simboliese verteenwoordiger van die armblanke. Van Bruggen se sukses het soveel ander skrywers aangemoedig om die psige van die veragterde Afrikaner uit te beeld, dat 'n vrouwevereniging, die N.C.V.V., onlangs moes protesteer teen die voorskryf van sulke boeke vir ons openbare eksamens!

Byna gelyktydig met *Ampie* verskyn Marie Linde se *Onder Bevoorregte Mensce* (1925) waarin o.a. die botsing tussen uitheemse idees en voorvaderlike sedes ook sterk beklemtoon word. Dit is 'n motief wat baie ander skrywers ook uitgewerk het, o.a. Langenhoven in *Doppers en Filistyne* (1922) en Van den Heever in *Groei*. Die ou Boerebeskawing mag nog wel op die platteland bestaan, maar in die groot dorpe en stede moes die afstammelinge van die patriargale boer hul gedurende die laaste kwarteeu aanpas aan al die ingewikkelde verhoudinge van die 'moderne' maatskappy.

Kunsprosa.

Drie jaar voor die verskyning van *Ampie* het 'n jong Stellenbosse student, Sangiro, op oortuigende wyse getoon dat ons prosa definitief die stadium van *kunstprosa* bereik het. *Uit Oerwoud en Vlakte* (1921) is die produk van 'n skeppende verbeelding, wat ons op een lyn kan stel met die verskuns van ons digters. Met gebruikmaking van die Nederlandse taalskat skep Sangiro uit die sappige volksidioom 'n literêre uitingsmiddel, verfynd genoeg om selfs die onvatbaarste gewaarwording uit te beeld, tekenend genoeg om die geringste beweging van gedagte en aandoening weer te gee. By Sangiro sien ons presies dieselfde ontwikkeling as by die romansskrywers: van die uiterlike be-

weging tot die innerlike roersels. Hy word soos 'n voortrekkerseun groot met die geweer in die hand in Oos-Afrika. En tog sien hy in elke leeu en renoster veral 'n persoonlikheid, ‘in sy soort ruim so interessant as dié van die mens.’

In 1922 begin Langenhoven sy rubriek *Aan Stille Waters*. Hy verras ons deur die speelse kronkelinge van sy sprankelende gees; die skielike blitsliggies van 'n ratse verstand flikker en dans deur sy lugtig geboude periodes. Dan dreun die hamerslae van sy logies redenerende verstand weer op die yster van sy argument, totdat die vonke rond en bont spat. Somtyds word sy stem teer van aandoening; dit ruis op uit dieptes van innige gevoel, en as hy wegraak in sy fantasieë is dit of die klank van sy rustige volsinne wegdein in vertes van huiwerende weemoed....

Preller het in 1906 al kunsprosa geskrywe, want, afgesien van sy historiese waarde, was *Piet Retief* die eerste prosawerk van die Tweede Beweging wat letterkundige verdienste gehad het.

Preller se styl het 'n eie geluid, en ofskoon hy geen eintlike verteller was nie, kon hy historiese gegewens tot 'n aangrypende verhaal omwerk. Onder die eerste skrywers het hy as stilis feitlik alleen gestaan totdat D.F. Malherbe in 1913 ons verras het met sy digterlike prosa in *Vergeet Nie*.

D.F. Malherbe, Jochem van Bruggen, sangiro en Langenhoven, hierdie viertal was - na Preller - die eerste prosaskrywers wat werklik styl gehad het. Daar was baie ander wat op verstaanbare wyse hul gedagtes in leesbare Afrikaans uitgedruk het. Maar by hulle vind ons 'n persoonlike visie, 'n eie klank en lewensritme, 'n meesterskap oor die taalmaterie; nie net praattjies oor die lewe nie, maar 'n uitstraling van innerlike belewing.

Die Afrikaanse Bybel.

Die Afrikaanse Bybel sal ongetwijfeld, net soos die Nederlandse Statevertaling, 'n weldadige en verreikende invloed op ons prosakuns uitoefen. Ook in die Engelse letterkunde van die afgelope driehonderd jaar kan ons die invloed van die Bybel naspew van Milton tot by Bernard Shaw, en tereg het Thackeray verklaar: ‘It is in everything we see, hear, feel, because it is in us, in our blood.’ Gelukkig is ons Bybelvertaling nie onderneem aan die begin van die Tweede Beweging nie, toe selfs ons beste skrywers nog geworstel het met 'n weerbarstige taalmaterie. Die taak is uitgevoer nadat Afrikaans 'n veredelingsproses deurgemaak had,

nadat daar feitlik eenstemmigheid bereik is oor wat as algemeen beskaafd moes beskou word. Dis miskien te gou om nou reeds 'n finale oordeel oor die Afrikaanse Bybelvertaling uit te spreek, maar ons kan tog veilig konstateer dat die verhewe eenvoud, statigheid en gewyde erns van sy styl 'n heilsame invloed op die ontwikkeling van ons prosa sal uitoefen.

Die Bybelvertaling sal ons in staat stel om met fyner onderskeidingsvermoë die gevoelswaarde van volksuitdrukkings en gesegdes te beoordeel, want dit gebeur nog te dikwels dat ons godsdienstige verrigtinge ontsier word deur plattaal, wat wel tipies-Afrikaans mag wees, maar tog nie pas in die gewyde atmosfeer nie. Ek herinner my hoedat 'n prediker 'n twintigtal jare gelede ewe ernstig kon uitroep: ‘Broeders en susters, ons moet vanaand de ou duiwel opdons tot in die populierbos!’ So bont sal geen kanselredenaar dit vandag wel maak nie, veral as hy die Afrikaanse Bybel as toetssteen van goeie smaak en suiwere styl gebruik.

Verinnerliking en verdieping.

Heel treffend word die snelle groei van ons prosa aangetoon deur die blote vermelding van 'n paar feite. In 1914 word met die Hertzog-prys van die Akademie bekroon *Twee Susters* van Chris Euvrard, 'n onbenullige oorlogsverhaaltjie, vandag totaal onbekend, en in 1925.... *Ampie*. Wanneer die Letterkundige Kommissie in Augustus 1933 die Hertzog-prys moet toeken, dan word gerapporteer dat in die vorige drie jaar nie minder as sewentig prosawerke verskyn het nie. Ofskoon ouer skrywers soos Leipoldt, Langenhoven, De Waal, Léon Maré, D.F. Malherbe en Van Bruggen nog steeds produktief was, het daar 'n nuwe geslag prosaïste opgestaan. Baie van die jongeres het alleen kinderboeke en ontspanningslektuur gelewer; die merendeel het dit nie verder as 'n leesbare middelmatigheid gebring nie; maar onder die nuwere skrywers is daar tog enkeles wat wesenlike talent geopenbaar het. Ek dink veral aan C.M. van den Heever, Jonker en die Hobson's. Verblydend is dit dat die vrou 'n steeds belangriker wordende rol in ons letterkunde begin te speel. Anna de Villiers, Lulu Brewis, Helmuth Lüttig, M. Theron en Helen Blackmore het verdienstelike werk gelewer.

As ons die werk van hierdie tydvak vergelyk met dié van 'n vorige, dan word dit duidelik dat die peil van ons prosa aanmerklik gestyg het. Die periode waarin 'n skrywer uit pure vader-

landsliefde 'n storie immekaargeknoei het, en ewe gemaklik 'n uitgewer kon vind is vir goed verby. Dit is vandag 'n uitsondering as daar 'n heeltemal minderwaardige prul verskyn.

Onder die jongeres is Van den Heever, Jonker en die Hobson's ongetwyfeld die kragte van die toekoms. Elders het ek hulle werk breedvoerig bespreek en ek bepaal my hier tot enige vlugtige opmerkings. Van den Heever en Jonker gee ons veel meer as knap vertelde gebeurtenisse. By hulle vind ons nie net 'n interessante kopie van die werklikheid nie, maar lewenskonsentrasie en lewensintensivering in 'n heg geboude raamwerk. Deur skerp indringende analise openbaar hulle die innerlike lewe van hul karakters tot in die fynste skakerings. Uit die gewir-war van die daaglikse lewe gryp hul die essensiële en bou daaruit vir ons op 'n klare lewensbeeld. *Vuurvlieg en Steere* en *Bande* is seker die twee beste bundels kort-verhale wat ons het, terwyl *Groei* met sy breedopgesette skildering van ons wordende volkslewe in al sy lae tot ons beste romans moet gereken word.

Jochem van Bruggen se werk bly nog altoos belangrik, ofskoon dit in hoofsaak 'n voortborduring op bekende motiewe is. Veel kan ons seker nog verwag van D.F. Malherbe, wat deur *Hans die Skipper* en *Die Hart van Moab* getoon het dat hy aan die spits van ons prosaïste staan. Onder die allerjongste werk is dit veral Mikro (*Toiings*) en Botha (*Joggie*) wat ons ontroer deur suiwerheid van siening en innigheid van deurlewing. Sulke werke toon definitief dat ons skrywers nie meer tevrede is met die buitekantse dop van die lewe nie, maar dat hul nou besig is om die interessante moontlikhede van die mens se binnewereld te ontdek.

Vrijheid, Natal.

Dr. P.C. SCHOONEES.

Iets over voorwerpen en bijwoordelijke bepalingen.

I. Als Wundt[1] de casus indeelt in ‘Kasus der inneren und Kasus der äusseren Determination der Begriffe’ - beneden kortweg in- en uitwendige casus genoemd - dan komen de objectscasus met de nominatief en de, aanvankelijk alleen adnominaal gebruikte genitief in de eerste, kleinste groep terecht. De casus dezer groep, zegt Wundt, zijn gekenmerkt, doordat de plaats, die deze woorden in het zinsverband innemen, voldoende is, om de functies aan te geven. Deiktische elementen ter nadere bepaling van die functies, al treden ze later wel op, zouden bij deze casus kunnen ontbreken. Daarentegen vormen zulke partikels al in een vroeg stadium van taalontwikkeling een onmisbaar bestanddeel (suffix) van de overige (adverbiale) casus.

Dat de inwendige casus aan vaste, althans karakteristieke plaatsen waren (en zijn) gebonden, onderscheidt deze casus in een stellig belangrijk opzicht van de andere, de uitwendige, die met behulp van klankmorphemen moesten worden uitgedrukt. Toch blijft, al volgt een bepaald zinschema een bepaald denkschema, dit kenmerk zelf van formele aard.

Gray (die de genitief ziet als een ‘indefinite case’) stelt[2] de accusatief nominatief en vocatief als ‘original (of “independent”) cases’ tegenover de overige als ‘relational (of “dependent”) cases’. En het zijn, zegt hij op een andere plaats[3] ‘précisément les cas à degrés normal ou prolongé qui sont les cas directs (nom. et acc.); ceux à degrés zéro ou réduit sont les cas obliques qui sont done des quasi-enclitiques ou des quasi-proclitiques’.

Nog een vormverschil dus.

Intussen gaat Gray verder, waar hij, mede uitgaande van de door Uhlenbeck[4] het eerst geziene tegenstelling activus-passivus, concludeert[2], dat binnen de grenzen der inwendige casus ‘only

1) Wilhelm Wundt, Völkerpsychologie, Leipzig 1912, II, 2, p. 84.
2) On Indo-european noun-declension, especially of -o- and -ā-stems, Language, Vol. VIII, No. 3.
3) Louis H. Gray, Sur l'inflexion des prétendus thèmes en -i-. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, tome XXXI, fasc. 2, no. 93.
4) Ind. Forsch. XII, p. 170 seq.

the nom. masc. and fem. (i.e. inanimate) could, properly speeking, be an active case, and that the acc. neutr. - originally there could have been no nom. neutr., since an inanimate thing cannot accurately be regarded as acting - was a passive case'.

De tegenstelling activus-passivus in de tijd, dat men nog niet is gekomen tot het uitdrukken van de systematische onderscheidingen van het latere casusschema, was al uit dit hogere principe geboren, dat de aard van het praedicaatsgebeuren (transitief of intransitief) in het geding betrok en de (actieve of passieve) rol, die een zelfstandigheid daarin vervulde. Bedenkt men nu, dat de adnominale genitief syntactisch òf met de activus òf met de passivus samenviel, terwijl de verbale genitief geheel en al als een voortzetting van de passivus kan worden gezien[1)] en dat datief en accusatief elkander oorspronkelijk ontmoeten in 'succedere alicui' en 'succedere aliquem'[2)], dan kan men zich ongeveer voorstellen, hoe in- en uitwendige casus, als geheel, behalve formeel, ook functioneel van elkander konden verschillen.

II. Terwijl uitwendige casusfuncties enerzijds gaandeweg meer worden uitgedrukt door woordvormen, die voorheen slechts objectscasus waren (Ik ga deze weg: prosecutief (vialis) door 'accusatief'; ik geef hem een boek: allatief door 'datief', enz.), ontwikkelt zich anderzijds, vroeger of later, in zo goed als alle centum-talen, een bonte verscheidenheid van partikelconstructies. Het laatste proces grijpt ook de inwendige casus aan, waardoor deze, terwijl ze aan vormverschil steeds meer inboetten, d.i. in aantal afnamen, in tal van gevallen voor 'omschrijvingen' plaatsmaken.

De verdere ontwikkeling is dan zo, dat b.v. in het Nederlands, thans, afgezien van de spaarzame gevallen, dat relatieverschillen (mede) door casusverschillen worden uitgedrukt, éénzelfde algemene casus, hetzij met, hetzij zonder behulp van een partikel, op bepaalde plaatsen in de gesproken zin bepaalde functies vervult. Zowel echter in het ene, als in het andere geval kan die eenheidscasus op twee, typisch verschillende wijzen worden opgevat. Dit geeft, voorzover het adverbale functies betreft, een deling in *a) bijwoordelijke bepalingen* en *b) voorwerpen*, die sterk aan de aloude scheiding herinnert, doch

1) Der nominale Genitiv Singular im Indogermanischen van N. van Wijk, Amsterdamse diss. 1902.
2) Resp. middellijke en onmiddellijke opeenvolging!

waarbij, in gevallen, dat een partikel optreedt, in onze schoolgrammatica's de scheidingslijn misschien niet altijd juisf wordt aangegeven.

Meer dan hierop de aandacht te vestigen, wordt in het volgende niet beoogd.

a) Met betrekking tot de *eerste* zegt Brugmann[1] 'Eine kasuelle Form wird von dem adverbialen Wort (dat "dem betreffenden Kasns innerlich verwandt und ihn genauer zu bestimmen geeignet [seiend]"[2] aan het praedicaat was toegevoegd, "because the cases of the declension were too few in number to express all the relations that the mind was capable of conceiving"[3]), angezogen und ihm untergeordnet, und es ergibt sich eine derartige nähere Verbindung zwischen diesen beiden Satzteilen, dass diese aufhören als in Analogie zu ihren sonstigen Gebrauchsweisen stehend empfunden zu werden: der Kasus hängt jetzt nicht mehr wie anderwärts, vom Verbum ab, ist aber auch nicht durch eine dem Sprechenden bewusste nominale Geltung des Adverbs bedingt. Die aus Präposition und Nomen bestehende Gruppe dient selber als Bestimmung entweder zu Verba oder auch zu Nomina'. In de zin van Plautus (Cas. 763) 'Omnes festinant intus totis aedibus' 'sieht man "intus" und "totis aedibus" auf dem Wege, sich in derselben Art zu einer Gruppe zusammenzuschliessen, wie sich lange vorher "in" und "aedibus" zu der Gruppe "in aedibus" vereinigt hatten'.[4]

Zo ontstaan *voorzetselbepalingen*. Gelijk 'Romae' in 'Romae natus sum' een adverbiale casus is, zo heeft ook 'in Africa', dat precies hetzelfde uitdrukt als de locatief alleen, de waarde van een adverbiaal begrip.[5] In 'Ik eet in de keuken' is 'in de keuken' één begrip = 'daar'. Is het om de bepaling der richting te doen, dan heeft men gelijkelijk adverbialia in 'Eo Romam', 'ad Romam' en (oerit.) 'Romam ad'. Antwoord ik op de vraag, waar ik met dit of dat naar toe moet, 'Ik geef het maar aan den voddenman', dan is 'aan den voddenman' een (adverbiale)

1) Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre von Karl Brugmann, II, 2, Strassburg 1911, p. 761 seqq.
2) Ibid., p. 467; verg. Hermann Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle a.S. 1920, § 204.
3) Cf. An Introduction to Comparative Philology by P.D. Gune, Poona 1918, p. 75.
4) Brugmann, t.a.p., p. 776.
5) Cf. Ries, Was ist Syntax? Prag 1927, p. 99 seqq.

groep. (Daarentegen is ‘aan’ in ‘Ik geef het den voddenman aan’ duidelijk adverbium (gebleven)). In al deze gevallen vormt de praepositie, eens adverbium, *met de casus* een adverbiaal gebezigde groep.

Met deze groepen komen dan verder constructies met ‘onechte’ voorzetsels, d.z. zulke, waarin de casus van het begin af niet van het verbum heeft afgehangen (patris causa, laut dem Berichte enz) geheel op één lijn te staan.

b) (Nieuwe) *objecten* ontstaan, als het adverbium zich nauwer *met het verbum* verbindt, en wel niet alleen, waar het praeverbium wordt (‘doorlópen’, ‘dóórlopen’), maar ook in het stadium, waarin op de zoeven omschreven wijze adnominale praeposities kunnen ontstaan. Het laatste geval vraagt de aandacht.

Vergelijkt men zinnen als ‘Ik kijk naar de kachel (bij den fotograaf)’ met ‘Het dienstmeisje kijkt naar de kachel’, dan springt onmiddellijk in het oog, dat in de laatste zin ‘kijkt naar’ (± ‘verzorgt’) een nieuw, transitief begrip, een samengesteld verbum met om zo te zeggen, geïncorporeerde persoonsuitgang is geworden, waarbij ‘kachel’ als direct object wordt gevoeld. Antwoord ik op de vraag, waarom ik lach: ‘Ik lach (,)om zó 'n bewering’, dan is ‘om zó'n bewering’ adverbiale bepaling bij ‘lach’, doch in ‘Ik lách om zo'n bewering’ (= ‘Ik verwerp die bewering’) wordt ‘lach om’ (mede, doordat het door contrast-associaties wordt verbonden met ‘Ik accepteer, neem die bewering’) een (transitief) voorzetselpraedicaat. Niemand zal willen beweren, dat ‘houd van’ in ‘Ik houd van haar’ iets anders uitdrukt dan ‘aime’ in ‘Je l'aime’. Als kleine Didi de suikerpot vól suiker ziet, roept het ‘Didi hebben, Didi van houden!’ Nog in de Middeleeuwen behoorde ‘van’ vrijwel gelijkelijk bij ‘houden’ en het object. De leenman ‘hield’ een leen van den leenheer. ‘Houden van’ geeft dan ‘een hoog denkbeeld hebben van’ en dit ‘hoogachten’ en hieruit ontwikkelt zich de tegenwoordige betekenis van ‘beminnen’. Dat men zinnen als ‘Zij lacht om mij’ niet kan ‘omzetten’, bewijst niets tegen de opvatting van ‘mij’ als direct object. Als het Engels zulk een omzetting wél toelaat, dan is het eenvoudig een stap verder gegaan. Ook het (nog) ontbreken van een samenstelling ‘omlachen’ niet.

Met een nominaal praedicaat: ‘Dit is aangenaam voor mij’ ± ‘Dit behaagt mij’. ‘Ik sta pal voor (± verdedig) mijn overtuiging.’

III. Vergelijkt men nu naar aanleiding van zinnenparen als

de onder II*b* gegevene de betekenis van een casus in een adverbiale bepaling met een objectscasus, dan ziet men een opmerkelijk verschil. Met zinnen als ‘Ik kijk naar de kachel (bij den fotograaf)’ (= naar een voorwerp *x* op die *plaats*) voor ogen verstaat men, ‘dass zum Wesen des Adverbiums, ausser dem syntactischen Moment, dass es als Attribut zunächst eines Verbalbegriffes fungiert, noch ein semasiologisches Moment gehört: der nominale Wortbegriff muss von einer gewissen abstracten Allgemeinheit und Indifferenz sein; in seiner Verbindung mit dem Verbum ist es nur so auf einen bestimmten einzelnen Gegenstand anwendbar, dass man von dessen *individuellen* Eigenschaften absieht.[1)] Inderdaad treedt bij een adverbiale slechts die *ene* eigenschap naar voren, die *in verband met het praedicaat van belang is, en slechts als zodanig* doet het dienst in de zin. Dit geldt zowel voor casus, die met, als voor die, welke zonder voorzetsel adverbiaal zijn gebezigd: (“Ik loop) langs de weg” als (“Ik ga) deze weg”.

Daarentegen, en het is de bijzondere verdienste van Joh. A. Leopold en L. Leopold, daarop in hun voortreffelijke, helaas onvoltooid gebleven grammatica duidelijk te hebben gewezen, *treedt een voorwerp ter wille van zich zelf op*, dus “kachel” in “Het dienstmeisje kijkt naar de kachel” als “boom” in “Ik zie de boom”. Duidelijk voelt men dit verschil ook in zinnen als “Dat kost een cent” naast “Dat kost me mijn (enige) cent”. In de eerste zin is een cent gelijk aan twee halve, een tiende dubbeltje enz., doch in de laatste zin is het bepaaldelijk om mijn bepaalde laatste cent te doen! Zoals bij het sterven van de hond, die me jaren lang trouw heeft gediend, terwijl voor den zoöloog het aantal zoogdieren, d.i. dieren met zeven halswervels enz. met een is verminderd, voor mij *mijn hond dood is*, zoals er dus b.v. verschil van impressie kan zijn op grond van persoonlijke instelling, zo berust op *functionele* verschillen van een casus zelf een begripstegenstelling voorwerp-bijw, bepaling. Volgens een natuurlijke scheiding keert dus een casus als bijwoordelijke bepaling een al naar de functie van de casus verschillend (plaats-, tijds- enz.) kenmerk als slechts *één facet* naar voren, terwijl objecten (de traditionele “noodzakelijke” aanvullingen van het gezegde’ onzer schoolgrammatica's!) steeds *om zich zelf zijn genoemd, in hun volheid begrepen*.

IV. Tot de gevallen, waarin zo'n adverbium zich als postverbium met een nomen of verbum verbindt tot een transitivum,

1) Brugmann, t.a.p., p. 749.

behoren meer constructies dan die, waarbij men, als bij de bovengenoemde, van ‘oorzakelijk voorwerp’ of ‘voorzetselvoorwerp’ spreekt (De laatste naam, ook in Engeland in gebruik, is al erg ongelukkig gekozen, daar niet het voorwerp een voor-, doch het gezegde een nazetsel heeft). Niet alleen is het inconsequent, dat men - terecht - wél de verbinding van verbum en praepositie als ‘vast’ erkent, of wel van een ‘vast’ voorzetsel spreekt, doch schroomt, te accepteren, dat de casus dan ook een direct object is (zodat men ontleedt: De knaap = onderwerp, hoopt = gezegde, *op* een beloning = oorzakelijk voorwerp!), ook is in zinnen als ‘Ik schrijf over Afrika’ ‘over’ *in het gegeven verband* óók een vast voorzetsel (en men diende dus ‘over Afrika’ evengoed als ‘op een beloning’ een oorzakelijk voorwerp te noemen!), dat mèt ‘schrijven’ ± ‘beschrijven’ betekent, zodat men ook hier met een transitivum te doen heeft. Vergelijkt men ook nog ens ‘Intrat domum’ en Intrat in domum. Is hier in beide gevallen van een *bepaald* huis *als zodanig* sprake, dan is in de eerste zin ‘domum’ zonder twijfel object. Maar dan is het dat in de laatste zin ook, daar de relaties precies dezelfde zijn, m.a.w. het begrip ‘intrare in’ is praedicaat. Evenzo kan men zeggen, dat in ‘Ich gehe in das (ins) Haus’, ondanks de samentrekking van ‘in’ en ‘das’ tot ‘ins’, als geen bepalende zin volgt, ‘gehe in’ praedicaat en ‘das Haus’ object kan zijn. Daarentegen is in ‘Ich gehe im Hause (herum)’ ‘im Hause’ duidelijk adverbiale bepaling (inessivus). Het is waarlijk niet zozeer de school, die het Duitse kind in zinnen van de eerste soort onfeilbaar de accusatief (die hier voor zijn gevoel uitdrukking is van het voorwerpsbegrip) *leert* gebruiken en in die van de laatste de datief: zijn taal*gevoel* wijst hem de weg.

V. Er bestaan, gelijk vanzelf spreekt, veel overgangsgevallen, waarin men weifelt tussen voorwerp en bijwoordelijke bepaling. Terwijl in ‘De wolken drijven naar het museum’ ‘(naar) het museum’ duidelijk de richting aangeeft, waarin de wolken drijven, is in ‘De kunstliefhebber gaat naar het museum’ ‘gaat naar’ bijna = ‘bezichtigt’, ‘gaat bezichtigen’. Zo voelt men in ‘Loop niet door de bloemen’ ‘loop door’ ongeveer als ‘vertrappen’ (terwijl in ‘Loop door de greppel (als de weg te smal is)’ ‘door’ met de casus wordt verbonden). ‘Boontje komt om zijn loontje’ ± ‘Boontje eist zijn loontje’. ‘Ik geloof in Christus’ ± ‘Ik belijd Christus’.

Amsterdam.

Dr. H.E. BUISKOOL.

Franse woorden uit de achttiende en de negentiende eeuw. III. (*Slot*)[1)]

§ 4. *Het Frans in de officiële stukken en de letterkunde*.

In 1809 benoemde Koning Lodewijk een Commissie die de opdracht kreeg voorstellen te doen ter vervanging van de bastaardwoorden, niet uitsluitend die welke een Franse stempel droegen, door Nederlandse termen. In het rapport, uitgebracht in de He klasse van het Koninklijk Instituut en getekend door Bilderdijk, Siegenbeek, Weiland, Van der Palm en Bussingh, ontwikkelde zij zeer gezonde denkbeelden omtrent taalzuivering; zij vermeed alle overdrijving en stelde voor twee lijsten te maken, één van de verwerpelijke en één van de te behouden vreemde woorden, en waarschuwde voor het gevaar dat de plaats van Franse vocabels zou worden ingenomen door germanismen. Inderdaad, meer dan Frankrijk, was in taalkundig opzicht Duitsland omstreeks 1800 de vijand. Siegenbeek schrijft in 1810:

'In de laatste twintig of dertig jaren is de Hoogduitsche letterkunde, meer dan eenige andere, vruchtbaar in eene menigte van allerlei voortbrengselen, welke deels rijp en van een goeden geur en gezonde smaak, deels ook, en wel voor het grootste gedeelte, onrijp, bedorven en wansmakelijk zijn, onder ons vrij algemeen beoefend geworden. In het bijzonder het groot aantal van overzettingen uit de Hoogduitsche taal, veelal door lieden vervaardigd, die het verschil der beide taaltakken niet genoeg kenden...., heeft aanleiding gegeven dat zoo in de schrijf- als spreektaal een menigte van woorden en uitdrukkingen is ingedrongen, welke.... met ons taaleigen onbestaanbaar zijn.'[2)]

1) Zie *Nieuwe Taalgids*, XXVIII, 289 en XXIX, 295.

2) *Betoog van den rijkdom en de voortreffelijkheid der Nederlandsche taal* (Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en dichtkunde, V), 3e Hoofdstuk 'Over de middelen om de toenemende verbastering der tale tegen te gaan', p. 230. Vgl. E. Roche, *La censure en Hollande pendant la domination française*, Diss. Groningen, 1923, p. 101: 'Les Hollandais préfèrent les Allemands et Vollenhoven en donne la raison dans le rapport suivant: C'est au-delà du Rhin que les Hollandais vont chercher leurs romans. La plus grande analogie de leurs moeurs avec celles des Allemands assure naturellement aux écrits de ces derniers une grande préférence.' Roëll heeft tussen zijn Gymnasiumjaren en zijn rechtstudies in Leiden, in Duitsland gestudeerd (*Gedenkstukken*, V, 564), en de Clercq hield zijn eerste improvisatie in het Duits (*Dagboek*, p. 95). Zie ook Van de Cappellen, *Souvenirs biographiques*, p. 405.

Weliswaar zegt hij iets verder: ‘Naast de algemeene beoefening der Hoogduitsche letterkunde voegt zich de groote gemeenzaamheid der Fransche tale onder ons, het ingeslopen gebruik van basterdwoorden uit dezelve, niet alleen in de staat- en pleitzaal, maar ook in de dagelijksche verkeering.’[1)]

Zorg voor de moedertaal blijkt ook uit hetgeen Falck (*Brieven*, p. 264) schreef naar aanleiding van een toespraak van Van Tets: ‘Hoe jammer dat men in die aanspraak, waar zooveel wetenswaardigs in is, telkens stoot op nalatigheden in de constructie, grammaticale onnauwkeurigheden enz. Is er dan niemand genoeg van zijn vrienden (!) om te eischen of ten minste te raden dat hij zulke stukken door een deskundige doe beschaven? Juist in de courant, door welke hij zijne aanspraak wereldkundig maakt, is er geen alledaags artikel bij welke zij niet, in het bedoelde opzigt, afsteekt.’ En ziehier een passage uit de nota die de Mey van Streefkerk, secretaris van Raadpensionaris Schimmelpenninck, naar aanleiding van het artikel van de *Moniteur* dat vroeger is vermeld[2)] zond aan Bosscha, secretaris-generaal bij Buitenlandse Zaken, ter plaatsing in de ‘nieuwspapieren welke U daartoe het geschiktst voorkomen’: ‘Het is te verwonderen dat een Hollandsch correspondent zulk een ongerijmdheid heeft kunnen opgeven in een tijdstip dat onze rijke en schoone taal meer en meer beoefend en beschaafd wordt en dat ter bevordering van dezelve de meeste pogingen worden in 't werk gesteld. Immers is het een ieder bekend, dat sedert negen jaren aan 's lands Universiteit te Leiden voorbedachtelijk een nieuwe leeraar is aangesteld voor de Hollandsche letterkunde en welsprekendheid[3)], wiens opgang zoo groot is als zijn verdiensten. De menigvuldige taalkundige genootschappen in dit land bewijzen daarenboven de groote zorg voor de opsiering der landstaal, en deze zorg breidt zich uit tot het opperbestuur des lands, hetwelk nog onlangs ondubbelzinnig getoond heeft, hoezeer hetzelve de bevordering

1) *Ibidem*, p. 242.
2) *Nieuwe Taalgids*, XXIX, 298.
3) Matthijs Siegenbeek, hoogleraar sedert 1797.

van de regelmatigheid en welluidendheid der taal ter harte gaan[1]. Wel verre derhalve dat men een minder gebruik derzelve zoude behoeven te vreezen, kan men veeleer gerust voorspellen, dat men dezelve bij voortduring beter zal spreken en schrijven dan men over 't algemeen tot hiertoe gedaan heeft. De opgever van het voorzegde articul kan mogelijk gedoeld hebben op diplomatieke gezelschappen, alwaar men zich, uit beleefdheid voor de vreemdelingen, van de Fransche taal bedient, maar hij moet weinig bekend zijn met de gewoonte, welke bij de Hollandsche huisgezinnen plaats heeft, indien hij zijne stelling op dezelve heeft willen toepasselijk maken.'[2]

Deze hernieuwde belangstelling voor onze taal was een gevolg van ons versterkt nationaal gevoel, het streven naar eenheid van spelling was een uiting van veler verlangen naar centralisatie van de eens federale regeermacht.[3] Met waardering moet hier worden herdacht hetgeen Koning Lodewijk heeft gedaan voor onze nationale taal, die hijzelf slechts gebrekkig kende, maar waarvan hij het belang voor ons volksbestaan inzag. Men weet dat, terwijl in 1807 de plechtige zitting van de Ordre de l'Union in het Frans werd gehouden, in de beide volgende jaren op 's Konings verlangen de Hollandse taal bij die gelegenheid werd gebezigd.[4]

Als men het letterkundig proza van het laatste deel der XVIIIe eeuw leest, geeft men zich rekenschap dat de kritiek van Siegenbeek, voor zover zij het misbruik van Franse woorden betreft, niet daartegen kan zijn gericht; in de deftige stijl van toen - 'het proza was sedert Hooft statig en deftig gebleven,' zegt Jonckbloet[5] - was daarvoor geen plaats; tevergeefs zal men in Stijl's *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden* naar een Frans bastaardwoord zoeken; zijn taal is een model van, misschien wat stijf, maar waardig en goedverzorgd Nederlands. Er is dus wel een groot verschil tussen de geschreven en gesproken taal,

1) 1804, Siegenbeek's spelling aangenomen en van staatswege voorgeschreven; 1805, voorschrijving van het gebruik der *Nederduitsche Spraakkunst* van Petrus Weiland (Noot in de *Gedenkstukken*).
2) *Gedenkstukken* IV, 601. Zie ook, *ibidem*, VI, 65, een enthousiaste verdediging van het Nederlands door Meerman.
3) de Vooys, in *Nieuwe Taalgids*, XXV, 22.
4) Vgl. beneden, § 5.
5) *Nederlandsche Letterkunde*, V, 215. Vgl. *ibidem*, VI, 110: 'de onnatuurlijke kloof tusschen dagelijksche spreek- en schrijf- of kanseltaal.'

en dit is geenszins verdwenen; prof. Fruin gebruikte op zijn colleges veel Franse woorden en men weet hoe zuiver het Hollands was dat hij schreef; Bilderdijk's *Geschiedenis des Vaderlands*, oorspronkelijk ook een college, wemelt ervan, maar een verhandeling in 1777 geschreven bevat er zo goed als geen.[1] Zelfs Van Effen had er weinig gebezigd. In de eerste jaren der XIXe eeuw komt daarin geen verandering: in het Tweede Deel van Loosjes' *Leven van Maurits Lijnslager* (1808) vond ik, op 362 bladzijden, slechts twee niet-technische Franse woorden, en in *De ring van Gyges* van W. Kist (1805) geen enkel. Weliswaar bevat Bruno Daalberg's *Steenbergsche Familie* (1806) er verscheidene, maar vooral daar waar de Heer van Steenbergen spreekt, die zich laat voorstaan op zijn hoge beschaving en kennis, en die als caricatuur is geschilderd; evenwel, men vindt er ook in passages waar de schrijver zelf aan het woord is, die blijkbaar aan zijn stijl een zekere losheid heeft willen geven; hij heeft zich dus dichter bij de gesproken taal aangesloten.[2] In elk geval is het zeker dat de kritiek van Siegenbeek zich richtte tot deze laatste, voor zover het 't gebruik van Franse woorden betreft; germanismen waren vooral talrijk in de geschreven taal.

De onder de regering van Koning Lodewijk geschreven ambtelijke stukken bevatten weinig Franse woorden; men zie bijvoorbeeld de missives van de hand van Gogel[3] en andere rapporten.[4] Een biezondere bespreking verdient de vertaling van het Wetboek Napoleon van 1809 en de vier wetboeken van 1811:

1) Smit, *o.l.*, p. 98. Dr. Smit heeft Bilderdijk's taal aan een nauwgezet onderzoek onderworpen in zake het gebruik van gallicismen en Franse woorden. Misschien zou het resultaat van zijn zorgvuldige arbeid nog duidelijker zijn geweest, indien hij de stijl der brieven geheel gescheiden had van die der prozawerken.
2) Dat Daalberg zich geen illusie maakte omtrent de qualiteit van het Frans dat men hier leerde, blijkt uit de opmerking van de heer Van Steenbergen dat ‘zijn dochter op school heel ander Fransch geleerd had dan 't geen hij weleer den Koning van Frankrijk en zijne Ministers had hooren spreken’ (I, 110). Vgl. Brunot, *o.l.*, VIII, 225, n. 3. Onder de Franse termen die hij gebruikt, zijn er die tans niet meer in onze taal voorkomen: *vaniteit, disagrement, aveu, heroïne, attachementen, op 't sujet*; een gallicisme is *zich aanbidden*, voor *elkander aanbidden*.
3) *Gedenkstukken*, V, p. LVIII en vlgg.
4) *Ibidem*, p. 606 en vlgg.

het Wetboek Napoleon (**N**), het Wetboek van het Strafregt (**S**), het Wetboek der Civiele Regtsvordering (**R**) en het Wetboek van den Koophandel (**K**). Wij willen deze vier laatste aan een onderzoek onderwerpen nopens het gebruik van Franse termen, en onderscheiden daarbij vijf gevallen.

1. Voor Franse woorden en uitdrukkingen wordt een Nederlands equivalent gegeven:

N: *bankbreukig* (1613)[1)], *belet van hooger hand* (1784), *zich beroepen op* (322), *huwelijksgoed* (1542), *inroeping van staat* (339), *kanscontract* (1914), *vrijwaring* (1625), enz.

S: *aanplak- of uithangbiljetten* (283), *berigten* (vertaling van *bulletins*, 283), *bewaarder* (243), *daghuurder* (219), *nederlaag* (v.v. *homicide volontaire*, 295), *opsluiter* (v.v. *concierge*, 120), enz.

K: *belet van hooger magt* (v.v. *obstacle de force majeure*, 230), *toeval van hooger macht* (v.v. *force majeure*, 98), *in- en uitschulden* (v.v. *situation active et passive*, 594), enz.

R: *voortzetter* (v.v. *poursuivant*, 724), *schrijfmeester* (v.v. *expert*, 232), enz.

2. Naast het Nederlandse staat het Franse woord ter verklaring[2)]:

N: *administrateur of bestuurder* (1596), *decisoir of beslissend* (1357), enz.

S: *behoorlijke* (*officieele*, 197), *openbare fondsen of effekten* (421; vgl. 419 *effekten*), *opeisch of reclamatie* (119), *wedervergelding of repressaliën* (85), *douanes of tollen* (209), *blaadjes of zoogenaamde pamflets* (287), enz.

K: *beloften of promessen* (112), *remboursement of terugbetaling* (179), enz.

R: (hier veel talrijker dan in de andere wetboeken): *buitengewoon vervolg* (*extraordinair proces*, 244), *bevel of dispositief* (260), *dagvaarding* (*exploict*, 4), *in bewaarder hand geven* (*consigneeren*, 494), *onvervankelijke voorziening* (*en référé*, 666), *zich partij stellen*

1) De tussen haakjes geplaatste getallen geven het artikel aan.

2) Hierbij dient rekening gehouden met de van oudsher, vooral in ambtstijl, gebruikelijke dubbele aanduiding van een begrip, door een inheems en een vreemd woord (zie *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.*, XXIII, 25). Als zodanig zijn in de Wetboeken de verbindingen van Latijnse met Nederlandse termen te beschouwen: *confessie of bekentenis* (N 1354), *stellionaat of bedriegerij* (N 2059), *vernietiging of rescissie* (N 888), *zamenheuling of collusie* (S 195). enz.

(*s'inscrire en faux*, 14), *uitgiften of grossen* (532), *waarmerken* (*paraferen* 14), *wederantwoord* (*repliek*, 78), enz.

3. De Franse term is zelden bewaard als Frans woord:

N: *huur van huizen en roerende goederen, genaamd 'bail à loyer'* (1711), *huur van landgoederen, genaamd 'bail à ferme'* (1711), *verpanding van roerend goed wordt genoemd 'gage', en van onroerend goed 'antichrèse'* (2072), *mètre* (1754), *myriamètre omtrent vier oude Fransche mijlen* (407), *veepacht ook genaamd 'cheptel de fer'* (1821).

K: *compagnieschap bij wijze van geldschieting, anders compagnieschap 'en commandite' genoemd* (23).

R: *en réferé* (786).

4. Het Franse woord wordt als Nederlands woord opgenomen. Hierbij zijn te onderscheiden: *a*. die welke reeds omstreeks 1800 in zwang waren gekomen[1)], van *b*. die welke het eerst in de Wetboeken worden aangetroffen; achterwege blijven de reeds in de XVIIIe eeuw gangbare:

a. **N**: *ambulant* (97), *bataillon* (89), *departement* (1), *diplomatiek* (48), *donateur* (847), *constitutioneel* (7), *kwartiermeester* (89), *militair* (subst., 88), *naturalisatie* (17), *paraferen* (41), *politie* (3), *prefekt* (427), *specie* (1895), *viseren* (459).

S: *administrateur* (130), *administratief* (127), *agent* (81), *apartement* (381), *autoriteiten* (103), *gendarmerie* (237), *kommies* (174), *kurateur* (29), *maire* (130), *procureur* (121).

K: *expediteur* (101), *commissionair* (91), *correctioneel* (87).

R: *balans* (898), *incident* (443; vgl. 192 *tusschengeschil of incident*), *proeparatoir* (30), *quoteren* (943), *reëel* (681).

b. **N**: *ameubleren* (1506), *ameublissement* (1505), *arrondissement* (116), *certificaat* (69), *etablissement* (1747; vgl. S. 417 *inrigting of etablissement*), *inspecteur* (89), *Hof van cassatie* (263; vgl. R 363 *Hof van te niet doening, van cassatie*), *commandant* (89), *corps* (89), *legaliseren* (45), *linie* (736), *liquide schuld* (2213), *materiaal* (subst. 554), *municipaliteit* (104), *officier van administratie* (59), *officieuse voogd* (362), *physieke onmogelijkheid* (312), *prejudicieel* (235), *revue* (89), *solidair* (1197).

S: *effekten* (140), *kostuum* (259), *proces-verbaal* (179), *spionnaadje* (78), *uniform* (259).

K: *falsitcit* (139), *metalliek* (76), *promesse* (113), *remboursement* (120).

1) Blijkens het eerst voorkomen in de 12e druk van de *Woordenschat*, en geschriften uit die tijd. Zie hierna onder B.

5. Een Frans woord is vervangen door een andere hier reeds bestaande Franse term:

N: *ameublement* (voor *meubles meublans*, 534), *niet arrestabel* (voor *insaisissable*, 1293), *cessie van actie* (voor *subroger*, 875), *executabel* (voor *exécutoire*, 877), *executable in hun persoon* (voor *contrainte par corps*, 2017), *fabriek* (voor *usine*, 531, 1747), *gedonateerd* (voor *donataire*, 1049), *zonder geprotocolleerd te zijn* (voor *en brevet*, 2004), *huurcedullen* (voor *baux*, 1429), *individueel verschillend* (voor *différent dans l'individu*, 1894), *insolvent* (voor *insolvable*, 1070), *insolventie* (voor *insolvabilité*, 1214), *inventariseren* (voor *inventorier*, 1415), *inventariseren* (voor *procéder à l'inventaire*, 451), *judicieel* (voor *judiciaire*, 1354), *bij compromis verblijven* (voor *compromettre*, 1989), *legaat* (voor *legs*, 610), *memoriën of nota's* (voor *bordereaux*, 2153), *beding van poenaliteit* (voor *clause pénale*, 1226), *poenaliteit* (voor *peine*, 2047), *praktizijn* (voor *conseil*, 242), *preferentie* (voor *privilège*, 1263, 2095), *in zijn privé* (voor *personnel*, 799), *procedure* (voor *poursuite*, 2176), *provisioneel* (voor *provisoire*, 120), *tot provisionele bewaring* (voor *conservatoire*, 779), *reclame* (voor *revendication*, 930), *renversalen* (voor *contre-lettres*, 1321), *secreet* (voor *fosse d'aisance*, 674), *solvent* (voor *solvable*, 1214), *summier* (voor *sommaire*, 457), *sustenu* (voor *les dires*, 837), *trafijk* (voor *manufactures*, 1747).

S: *cippier* (voor *gardien*, 120, 242), *gestoffeerd* (voor *garni*, 475).

K: *abandonnement* (voor *délaissement*, 369), *acceptant* (voor *accepteur*, 121), *arrestabel* (voor *saisissable*, 215), *endossant* (voor *endosseur*, 117) *extrajudicieel* (voor *extrajudiciaire*, 53), *commercieel* (voor *commercial*, 63), *van politieke correctie* (voor *correctionnel*, 439), *non-acceptatie* (voor *faute d'acceptation*, 119), *non-betaling* (voor *faute de paiement*, 162), *relief of herstelling bekomen* (voor *être restituable*, 121).

R: *advis* (voor *consultation*, 495), *beslag of arrest* (voor *saisie*, 221), *faljiet of faillissement* (voor *faillite*, 59), *contradebat of solutie* (voor *soutènement*, 538), *praemissen* (voor *les qualités*, 142), *praktizijn* (voor *avoué*, 75), *qualiteit* (voor *fonction*, 345), *requisitoir of pareatis* (voor *pareatis*, 547).

Uit deze lijsten blijkt duidelijk dat de samenstellers der Wetboeken[1)] angstvallig hebben vermeden het aantal Franse woorden in onze taal te vermeerderen, en men moet bewondering

1) Bilderdijk was belast met de vertaling van de *Code Napoléon* (Smit, *o.l.*, p. 267).

hebben voor de wijze waarop zij de klip zijn omzeild, zo dreigend voor hen die een Franse tekst vertaalden welke zo nauw luisterde en die zoveel nieuwe begrippen invoerde. Van de verschillende, hierboven onderscheiden, paragrafen doen de beide eerste ons de grote zorg der vertalers kennen voor de zuiverheid, uit de oudere rechtstaal ophalende en desnoods zelf bedenkende Nederlandse equivalenten (*kanscontract, schrijfmeester*); in dit laatste geval toont de aanwezigheid van het Franse woord (par. 2) dat zij nog niet vertrouwen genoeg hebben in de bekendheid van het Hollandse om het alleen de wereld in te sturen. In de drie laatste afdelingen hebben wij onze verzameling volledig gegeven[1)]; als men bedenkt dat de vier wetboeken samen 4455 artikels tellen, dan geeft men zich rekenschap van de schroom der vertalers voor vreemde termen. Vooral de vijfde paragraaf is merkwaardig; wel verre van het aantal bastaardwoorden te willen uitbreiden, bezigen de vertalers er zo nodig die reeds bij ons in gebruik zijn, en het verdient de aandacht dat zij tegenover de Latijnse woorden geenszins dezelfde voorzichtigheid in acht nemen als tegenover de Franse, die zij niet zelden zelfs door een Latijnse term weergeven.[2)] De reden waarom de enkele door hen in vernederlandste vorm opgenomen Franse woorden zijn toegelaten, is moeilijk te bevroeden.

Na de rechtstaal van de achttiende eeuw betekent die der wetboeken een grote stap vooruit; zowel de Latijnse woorden als de Franse, zo talrijk in de XVIIIe eeuw, zijn wat de eerste betreft veel minder in aantal, en in zake de tweede tot enkele beperkt.[3)]

1) Men herinnere zich dat wij niet hebben opgenomen de bastaardwoorden die reeds in de XVIIIe eeuw voorkwamen; onze lijsten geven dus geen volledig beeld van het aantal overgenomen termen in de verschillende wetboeken. Zo bevat K er in verhouding meer dan de andere, daar het geheel van Franse formatie is, maar de handelstermen (vooral die van het bankwezen) waren hier reeds vóór 1800 ingeburgerd.
2) In N: *dispensatie* (voor *dispense*, 192), *gefolieert* (voor *coté*, 41), *clausule* (voor *clause*, 965), *tauxatie* (voor *estimation*, 868), *repudiatie* (voor *renonciation*, 784), onz. In K: *insinueren* (voor *notifier*, 153).
3) Ter vergelijking. In een Resolutie der Staten van Holland van 1735 (*Klein Plakkaatboek van Nederland* door mr. A.S. de Blécourt en dr. N. Japikse, p. 336) vind ik: *remarques, depêches, manqueeren, adresseeren, geaccuseerd, geïnteresseerd;* in het Reglement Reformatoir van Friesland van 1748 (*Ibidem*, p. 338): *troubles, apaiseren, maintineren, besoigneren, deviëren, admissibel, gepractiseerd, gecasseerd, activiteit, egaliteit, pluraliteit, cesseren, jouïsseren, vigeur, validiteit, jugeren, emplooi, revenuen, arbitrage, geproportionneerd, profiteren, tantième, menage, employeren, besognes, entameren, salutair, immediatelijk, gepartageerd, adviseren, purge, releveren, dilai, ruïne, genereuslijk, encouragement, activiteit, collecteur, surseance, calange, afficheren*. Deze alle op slechts elf bladzijden.

§ 5. *Het Frans in het openbaar leven en in de school.*

In het internationaal verkeer is in 1787 het Frans nog zózeer le omgangstaal dat C. van Lennep aan de Pruisische generaal Kalckreuth, die met zijn troepen in de Watergraafsmeer ligt, een Franse brief zendt.[1)] Wat betreft het binnenland, zo dringt zich de vraag aan ons op of door onze politieke toenadering tot Frankrijk het gebruik van het Frans zich heeft uitgebreid. Wij zagen dat Koning Lodewijk, wel verre van zijn taal op te dringen aan het volk waarover hij geroepen was te heersen, hart had voor het Hollands en wij zullen zo straks nog een ander bewijs van die goede gezindheid geven. Maar zelfs in het Decreet van 18 October 1810 wordt voorgeschreven: 'De Hollandse taal zal naast het Frans kunnen worden gebezigd bij de rechtbanken, in de administratieve, notariële en particuliere akten'[2)]; in werkelijkheid is het Hollands de enige rechtstaal gebleven.[3)] Lebrun verzet zich tegen het drijven van Devilliers du Terrage, algemeen directeur van de politie in Holland, om alle couranten in de twee talen te doen drukken; hij wil de redacteurs geen dwang opleggen, want hij weet dat de Hollanders gehecht zijn aan hun taal, waarin meesterwerken zijn geschreven.[4)] Trouwens de nieuwsbladen hadden reeds gehoor gegeven aan het verlangen van Devilliers voordat in 1811 het gebruik der twee talen verplichtend was gesteld voor de politieke bladen, zowel als voor de adverterende couranten; voor deze laatste is in 1812 het uitsluitend gebruik van het Hollands weder toegestaan. Zij waren teruggebracht tot één voor elk departement en, waren van alle belang ontbloot, zodat zij weinig werden gelezen.

1) *Leven van mr. C. en mr. D.J. van Lennep*, I, 202.
2) Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, p. 16.
3) Johanna Naber, *o.l.*, p. 122. Eerst in 1812 heeft Napoleon voorgeschreven dat als president en keizerlijk procureur voor de rechtbanken van le instantie in het ressort van den Haag uitsluitend Fransen zouden moeten worden benoemd. Vgl. *Nieuwe Taalgids*, XXIX, 297.
4) Lebrun aan Napoleon, 24 Augustus 1810. Zie E. Roche, *o.l.*, p. 146, en de correspondenties over dit onderwerp in *Gedenkstukken*, VI.

In 1811 zijn nog slechts twee theaters toegestaan in Amsterdam en den Haag: één Frans en één Hollands.[1)] Het Franse toneel van Amsterdam is in verval - terwijl het Hollandse bloeit - ondanks de pogingen der autoriteiten om het te redden; in den Haag is de toestand niet beter. De verminderde belangstelling voor het Franse toneel was reeds hieruit gebleken dat de *Konsten Letterbode* op een gegeven ogenblik de verslagen van de Franse voorstellingen vervangt door die van in de Hollandse schouwburg vertoonde stukken.[2)] In het Hollandse theater werden veel uit het Frans vertaalde stukken gespeeld[3)] die tans, op een zeer enkel na, reeds geheel vergeten zijn en deze vergetelheid volkomen verdienen; zij zijn in elk geval niet te beschouwen als middelaars tussen de Franse cultuur en de onze. Trouwens, vertalingen uit het Duits waren niet minder geliefd: van 1790 tot 1813 zijn hier 120 stukken van Kotzebue en 30 van Ifland in het Hollands vertoond[4)]; een Frans stuk van Duval wordt bij ons bekend, niet direct door het Frans, maar door de vertaling van Kotzebue.[5)]

Op de scholen nam het Frans een bescheiden plaats in. Men weet dat in 1801, dank zij een krachtige beweging voor verbetering van het lager onderwijs, een Schoolwet was tot stand gekomen die, in 1803 verbeterd, in 1806 een definitieve vorm had gekregen; men weet ook welk een buitengewoon verdienstelijk werk was verricht met deze regeling, waardoor wij alle andere landen waren voorbijgestreefd; zij werd door bevoegde mannen ten voorbeeld gesteld.[6)] Op de Openbare Lagere Scholen

1) Roche, *o.l.*, p, 183. Dr. J. Fransen (*Talma et la Comédie Française à Amsterdam en 1811*, in *Bulletin de la Société des historiens du théâtre*, Oct. 1933 en Jan.-Maart 1934) wijst erop dat verscheidene onzer acteurs en actrices van toen niet onderdeden voor de Franse.
2) M.H. de Haan, *Adriaan Loosjes*, Diss. Utrecht, 1934, p. 33.
3) Zie de lijst bij Roche, p. 217 en vlgg.
4) Roche, p. 226 (naar Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.*, IV, 463).
5) Vgl. in Brunot, *o.l.*, VIII, 216: de *Nouvelle Héloïse* in het Hollands vertaald uit een Duitse versie. Koning Lodewijk heeft getracht het repertoire omhoog te heffen; hij nodigt Bilderdijk uit, stukken van Corneille, Racine en anderen te vertalen (A. Duboseq, *Louis Bonaparte en Hollande* (Paris, 1911), p. 281.
6) Zie A. van den Ende, *Geschiedkundige schets van Neêrlands Schoolwetgeving* (1846), p. 49, en Cuvier et Noel, *Rapport sur les établissements d'instruction publique en Hollande et sur les moyens de les réunir à l'Université impériale* (1811). Vgl. over dit laatste geschrift Van den Ende, p. 103.

werd het Frans niet onderwezen, wel in de Burgerscholen, die in hoofdzaak particuliere inrichtingen waren en de voortzetting van de ‘Franse scholen’ van vroeger, maar tans onder geregeld toezicht gesteld en door de concurrentie met de Openbare Scholen, met name de zogenaamde Departementale Scholen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, verplicht de verbeteringen van deze over te nemen. Hier werd, behalve lager onderwijs, ook gegeven wat, toen reeds in Frankrijk en later bij ons, ‘middelbaar’ onderwijs heet. Daar op de gymnasia alleen de oude talen werden onderwezen, werden deze ‘scholen’ bezocht door jongelieden die zich voor handel, nijverheid of krijgsdienst voorbereidden. Zij heetten meestal ‘instituten’ of ‘pensionaten’ of, zoals vroeger, ‘Franse’ scholen; het onderwijs werd er, tot in de XIXe eeuw, voor een deel nog in het Frans gegeven.[1)] Toen een commissie, in 1808 door Koning Lodewijk benoemd, in haar rapport de verplichte invoering van het Frans ook op alle lagere scholen aanbeval[2)], Tekende de Koning daarbij aan dat ‘hij er sterk op gesteld is dat in geen enkele lagere school [d.i. openbare lagere school] een andere taal dan de nationale wordt onderwezen.’ Eerst na de inlijving wordt van hoger hand aangedrongen op het onderwijzen van het Frans bij het allereerste onderricht, en bij Decreet van 22 October 1811 wordt het een verplicht leervak in alle openbare en particuliere scholen.[3)] Van den Ende, benoemd tot Inspecteur Generaal van het Onderwijs, was toen een der ijverigste voorstanders van de uitbreiding van het onderwijs in het Frans.[4)] Ware Napoleon meester van Holland ge-

1) Vgl. *Nieuwe Taalgids*, XXIX, 303.
2) E. Roche, *Une réforme scolaire sous l' Empire* (in *Revue de Philologie française*, XLIII, 1931), p. 16.
3) *Gedenkstukken*, VI, 1394.
4) Wel zag hij ook de bezwaren in van het invoeren van het Frans op de lagere school (*o.l.*, p. 108). Vergelijk wat hij zegt, *o.l.*, p. 51: ‘Maar voor geheel het Lager Onderwijs kwam een kwaad op, welks uitbreiding niet te keren, ja verplichtend was en alzoo aan deszelfs innerlijk zijn en leven al meer en meer stond te knagen.... Dit kwaad was, de verpligting om, binnen bepaalde tijden, op al de scholen onderwijs in de Fransche taal te geven, en, in verband daarmede, geene onderwijzers toe te laten, dan met deze taal bekend.... De vordering was niet onbillijk en zelfs in het belang der vaderlandsche jeugd.’ Zie over zijn pogingen om hier ‘lycées’, op Frans model, te stichten: Roche, *l.l.*, die de, niet gedrukte, rapporten van Van den Ende aan Fontanes, de Grootmeester der Universiteit, heeft geraadpleegd.

bleven, dan zou ons land weldra gefranciseerd zijn geweest, maar de omwenteling van 1813 heeft belet dat de gevormde plannen zijn uitgevoerd.

Wat het Hoger Onderwijs betreft, zo had Cuvier aanbevolen om aan de Universiteiten en athenea een leerstoel voor Franse letterkunde op te richten, hetgeen des te gemakkelijker zou gaan, omdat men geen Fransman behoefde te benoemen om die te bezetten, daar het onderwijs toch in het Latijn werd gegeven[1]; hij dacht dus blijkbaar niet aan de mogelijkheid dat in het Frans zou worden gedoceerd.[2] Curatoren van de Leidse Universiteit vragen zelf om die leerstoel en dragen J.H. Kraane ter benoeming voor, maar een Fransman, Mielle, wordt aangesteld.[3] Deze leerstoel heeft evenwel geen succes gehad: Lebrun schrijft aan Fontanes dat de professor voor ledige banken spreekt.[4]

Toen, in 1837, V. Cousin in ons land een enquête instelde naar het onderwijs, constateerde hij, onder andere, dat de schoolmeesters in de dorpen rondom Haarlem vrij goed Frans spraken; dat Prinsen, directeur van de Normaalschool te Haarlem, Frans verstond, maar het niet sprak; dat te Amsterdam in het Rondeel niemand een woord Frans begreep; dat hij nergens, zelfs niet in den Haag, een enkele Franse school had leren kennen waar de leerlingen zó goed Frans kenden als in Utrecht, en dat op de Latijnse scholen te Utrecht en in den Haag - waar hij met leerlingen der lagere school wèl Frans had kunnen spreken - zelfs in de hoogste klassen de jongelieden hem niet in het Frans hebben kunnen antwoorden; trouwens het Duits was er al even pover.[5] Falck, toen hij Cousin bedankte voor de toezending

1) *Rapport*, p. 181.
2) De heer Hesseling vestigt mijn aandacht op een curieuze brief die Ruhnkenius in 1761 aan Ritter zond bij diens benoeming tot professor (Zie *Epistolae Bentleii, Graevii, Ruhnkenii, Wyttenbachii selectae*, ed. Mahne), en waarin Ruhnkenius zijn nieuwe ambtgenoot aanbeveelt het levende Frans te beoefenen. Hij zegt daar o.a., ‘in privatissimis tamen collegiis aliquando gallica lingua utimur’. Ik betwijfel of dit algemeen gebruik was; men bedenke dat Ruhnkenius sterk Frans georiënteerd was.
3) *Gedenkstukken*, VI, 894; Colenbrander, *Inlijving*, p. 16, 113.
4) Colenbrander, *ibidem*, p. 114. D.J. van Lennep spreekt van ‘allerlei naties, Engelsen, Zwitsers, Hongaren, Portugezen’ onder de studenten, maar noemt geen Fransen (*Leven*, II, 63).
5) V. Cousin, *De l'instruction publique en Hollande* (1837), p. 34, 43, 46, 77, 80.

van zijn werk, schreef hem het volgende: ‘Het komt tegenwoordig zelden voor dat burgerlieden die hun zoons bestemmen voor de academische studie hun eerst niet ten minste het Frans doen leren, en indien op het Gymnasium te Utrecht de leerlingen u niet in die taal hebben kunnen antwoorden, moet dat worden geweten aan ongewoonte en aan schuchterheid die daardoor wordt veroorzaakt, of aan een of ander ongelukkige uitzondering.’ Het is moeielijk uit te maken of Falck zich door zijn zwak voor Utrecht heeft laten verleiden tot een te gunstig oordeel of wel Cousin's oordeel te scherp was. In elk geval was toen reeds het gevaar afgewend dat de Gymnasia zo eenzijdig zouden blijven als zij onder de Republiek waren geweest en dat de moderne talen ervan zouden blijven geweerd.

Ten slotte noemen wij nog een centrum van Franse taal, dat echter slechts een klein gebied bestreek, n.l. de Waalse Kerk, welker leden trouwens, daar zij behoorden tot de hogere kringen, reeds daardoor met het Frans, ook in de omgang, vertrouwd waren.[1)]

B. Het Frans in de taal.

Hulpmiddelen ter scheiding van de Franse woorden die reeds in de XVIIIe eeuw en die welke tussen 1785 en 1813 zijn overgenomen, zijn, ter eenre zijde, de 11e druk van Meyer's *Woordenschat* (1777) en de brieven van Wolff en Deken waarover in een vorig artikel is geschreven, ter andere zijde de 12e druk van de *Woordenschat* (1805) en de eerste druk van het *Kunstwoordenboek* van P. Weiland (1824). Weliswaar is dit laatste iets jonger dan het door ons in deze bladzijden afgeperkte tijdvak, maar het spreekt vanzelf dat termen die in 1824 in een Woordenboek worden verzameld, zeker reeds elf jaar vroeger algemeen zijn geweest. Ook de vertaling der Wetboeken en verder de door mij hierboven vermelde geschriften en correspondenties leveren ons gegevens.[2)]

Wij scheiden van elkander de zogenaamde ‘technische’ van de ‘niet-technische’ woorden.[3)] Te dezer plaatse kunnen onze lijsten van de vóór en na ons tijdvak overgenomen woorden niet

1) Colenbrander, *Inlijving*, p. 38.
2) Met Wo ^{11} en Wo ^{12} worden de 11e en 12e druk van de *Woordenschat*, met We het Woordenboek van Weiland aangeduid.
3) Zie ter verklaring van deze termen mijn *Influence*, etc., p. 50.

volledig worden gegeven, daar zij te veel ruimte in beslag zouden nemen. Een nauwkeurige studie van de culturele invloed van Frankrijk op het einde der XVIIIe eeuw tot 1813 en daarna kan hier dus niet worden gegeven; zij zou zich trouwens tot letterlijke vertalingen, als *civiele lijst, vrederechter, overgaan tot de orde van de dag* moeten uitstrekken. Wij bepalen ons hier tot een samenvatting van wat de, elders te publiceren, lijsten ons leren.

1. *Technische woorden*. Van de 13 groepen die wij in *De Franse woorden* hebben onderscheiden, tellen 8 minder woorden uit de XVIIe en XVIIIe eeuw dan uit latere tijd; in 4 is de meerderheid aan de zijde van deze eeuwen, in één groep is het aantal gelijk.

De eerste acht zijn:

De Mensch als Staatsburger. Sedert de Bataafse Republiek zijn 2½ maal zoveel politieke en bestuurstermen overgenomen als daarvóór, een verhouding die de belangstelling in het staatkundige leven bewijst, waardoor het einde der XVIIIe en de XIXe eeuw zich onderscheiden van de regententijd. Talrijk zijn vooral de termen die betrekking hebben op de constitutionele regeringsvorm. De woorden die na de Franse tijd zijn overgenomen zijn geringer in aantal (⅔) dan die van het voorafgaande tijdvak; de openbare diensten (spoorwegen, telegrafie, telefoon) leverden er vele, maar Buitenlandse Zaken zo goed als geen.

Nijverheid. Hier is de voorsprong van de nieuwe tijd biezonder merkwaardig: ruim 3¼ maal meer woorden zijn sedert het einde der XVIIIe eeuw overgenomen dan daarvóór. De rubrieken zijde- en katoenindustrie, verven, suikerbereiding bevatten in de XVIIe en XVIIIe eeuw geen enkel woord; ook over het weefbedrijf geven de woordenboeken er geen uit die tijd, hetgeen ons verwondert en zeker op rekening van hun onvolledigheid is te stellen. Het grootste verschil vertonen de papierbereiding (36 woorden na en 6 vóór 1785) en de glas- en houtbewerking; minder groot is het onderscheid voor het fabriekswezen, de metaalindustrie, de munt; de diamantslijpers gebruiken in de XVIIIe eeuw slechts half zoveel Franse woorden dan daarna. Het leeuwenaandeel aan de aanwas van overgenomen woorden heeft de tijd na 1813, met name in het weven - behoudens de hierboven genoemde reserve - en in de houtindustrie.

Handwerken. Ook hier vertoont de nieuwe tijd een belangrijke toeneming van het aantal Franse woorden: er zijn er zesmaal zoveel als in de XVIIe en XVIIIe eeuw: vóór 1813 vooral

bouwtermen en vakwoorden van boekbinders, daarna vooral kleermakerswoorden.

Handel. De uitbreiding van onze handelsbetrekkingen met Frankrijk vindt haar uitdrukking in het feit dat 2½ maal meer woorden na de XVIIIe eeuw voorkomen dan daarvóór, waarvan meer dan de helft vóór 1813. De geldhandel heeft een zeer belangrijk aandeel aan deze woordvoorraad.

Landleven. De XVIIe en XVIIIe eeuw voegden bij de van ouds hier gebruikte termen 2, de tijd daarna 10.

Bewoonde huis. Het aantal nieuw opgenomen woorden in ons tijdvak en daarna is 1⅔ maal zo groot als daarvóór, en daarin heeft de tijd na 1813 het grootste aandeel, hoewel het verschil tussen de twee perioden niet belangrijk is: deze rubriek bevat reiswoorden en dus automobieltermen.

Kleding. Ook hier constateert men toenemende invloed van Frankrijk na de XVIIIe eeuw, ongeveer in dezelfde verhouding als in de vorige rubriek, maar hier is het verschil tussen ons tijdvak en de tijdruimte daarna groter, namelijk 1⅔ maal zoveel woorden na 1813 dan daarvóór. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de modewoorden, die een kort leven hebben en dus uit een vroegere periode niet volledig tot ons zijn gekomen.

Voeding. De verhouding tussen de tijd vóór 1785 en daarna is ongeveer 1 tot 1½, en dat de jaren na 1813 er meer dan tweemaal zoveel hebben opgeleverd dan daarvóór, is voor een deel ook te verklaren door de snelheid waarmede fijne gerechten en deze vooral, worden overgenomen, om weder plaats te maken voor nieuwere.

Tegenover deze rubrieken staan er vier waarin de XVIIe en XVIIIe eeuw meer woorden hebben geleverd dan de XIXe. Het zijn:

Leger en Oorlog. De cijfers zijn hier: 136 vóór 1785, 74 tot 1813, 30 daarna. De Franse legerinrichting en krijgvoering hebben ons van de Bourgondische tijd af tot model gediend, en bovenstaande cijfers drukken op welsprekende wijze uit hoe diep de invloed van Napoleon en zijn generaals is geweest; daarna, als eenmaal het leger is georganiseerd, worden slechts aanvullingen gezocht in den vreemde, en vandaar dat na 1813 zoveel minder woorden zijn overgenomen.

Rechtspraak. Uit de XVIIe en XVIIIe eeuw stammen 2½ maal meer woorden dan uit de latere tijd, wel een bewijs hoe weinig de vertalers der wetboeken, waarover wij hierboven

hebben gesproken, zich door de taal van het origineel hebben laten beheersen. Wel bewijzen de woorden die na 1813 voorkomen dat de Franse teksten, met name de Code pénal, nog geregeld door onze juristen zijn gebruikt.

Godsdienst. Het was te verwachten dat het aantal Franse termen in deze groep niet groot zou zijn; inderdaad zijn er in de XVIIe en XVIIIe eeuw tweemaal meer overgenomen dan daarna. Verreweg de meeste nieuwe woorden hebben betrekking op de Katholieke Kerk.

Administatie en vergaderingen. Na 1785 zijn ongeveer 44 Franse termen die in deze rubriek behoren overgenomen, daarvóór 61. Tussen de periode vóór en na 1813 bestaat een merkwaardig verschil (37 tegen 7), dat bewijst hoezeer juist in de Franse tijd de organisatie van het openbare leven zich naar Frankrijk heeft gericht.

Ten slotte is er, zoals wij zeiden, één rubriek waartoe de tijdvakken die wij hier vergelijken in gelijke mate hebben bijgedragen, en dat is het stadsleven. De voornaamste onderdelen zijn: het stadsleven, de openbare vermakelijkheden, de journalistiek en de school. Nieuwingevoerde schooltermen zou men niet hebben verwacht in een tijd van hervorming van ons nationaal onderwijs; zijn ook hier de woordenboeken uit de XVIIIe eeuw in gebreke gebleven?

2. *Niet-technische woorden*. De vijf afdelingen waarin deze kunnen worden ondergebracht vertonen met de technische woorden een zeer groot verschil: niet alleen blijkt uit vier ervan achteruitgang, sedert de XVIIIe eeuw, van het aantal overgenomen woorden - de vijfde, ‘Sport en Gezelschapspelen’, levert er voor beide tijdperken een ongeveer gelijk getal - maar de verhouding tussen het getal vroegere en latere ontleningen is verrassend: in de XVIIe en XVIIIe eeuw zijn 3½ maal meer woorden voor ‘Omgang niet uitsluitend door het woord’, 2¾ maal meer voor ‘Omgang door het woord’, evenals voor ‘De innerlijke persoon’, en 3 maal meer voor ‘De uiterlijke persoon’ overgenomen. Vergelijkt men het tijdvak 1785-1813 met de jaren daarna, ook dan blijkt het dat in de omgang de Franse invloed sterk is afgenomen.[1)] Van de latere, in het Frans

1) Buiten beschouwing zijn gelaten de ‘Uitdrukkingen’ (*Franse woorden*, p. 91), daar voor deze, minder nog dan voor de woorden, de dictionnaires en gedrukte werken een betrouwbare gids zijn.

algemeen geworden termen, is er geen bij ons in gebruik; *épatant, défaitiste* bijvoorbeeld zijn ons vreemd gebleven.

Het spreekt vanzelf dat, gezien de gebrekkige wijze waarop de woordenboeken ons inlichten, de conclusies uit ons onderzoek voorzichtig moeten worden geformuleerd en dat zij alleen waarde hebben, wanneer de verschillen in woordenaantal werkelijk tekenend zijn. Ik meen gerechtigd te zijn het volgende vast te stellen:

1. Uit bovenstaand onderzoek kan blijken dat de culturele invloed van Frankrijk in de laatste eeuw eerder is toegenomen op de verschillende gebieden waarop wij in ons maatschappelijk leven met Frankrijk in aanraking zijn gekomen, maar dat ons persoonlijk bestaan een sterkere weerstand aan de Franse invloed heeft geboden; het aantal omgangswoorden breidt zich zo goed als niet uit. De band tussen de beschaafde kringen en Frankrijk is losser geworden; dit hangt zonder twijfel samen met het moderne verhoogde nationaliteitsgevoel.

2. De woordenschat geeft dus van onze betrekkingen tot Frankrijk omstreeks 1800 en daarna een beeld dat, in de grote lijnen, gelijkt op de voorstelling die wij ons, met behulp van historische gegevens, ervan hadden gevormd.

3. De uitspraak van het, beter onderwezen, Frans wordt sedert 1800 meer geëerbiedigd dan vroeger; terwijl Wo [11-12] nog *usantie* geven, vermeldt We *usance* naast *usantie*. Zij blijft zich aanpassen aan de veranderingen die de uitspraak in Frankrijk zelf ondergaat. Verdietsingen als *koets* worden hoe langer hoe zeldzamer, al zullen zij bij woorden die tot de lagere kringen afdalen blijven voorkomen, zoals *milicien*, uitgesproken als *miliciijn* (vergelijk *chirurgijn*), *swiree* voor *soiree*, afgelezen van de affiches.

4. In de groep van technische woorden wordt het Latijn hoe langer hoe meer een concurrent van het Frans. Men vergelijke *agitator* (Wo [11] *agitateur*), *corrector* (Daalberg: *correcteur*), *curator* (in Wetboek van Koophandel; daarnaast nog *kurateur*), *commentator* (Falck: *commentateur*), *missionaris* (We *missionair*), *conservatorium* (Wo [11] *conservatoire*), *massa* (Wo [11] *masse*), *solderen* (We *souderen*), *committent* (Wo [11] *commettant*).

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Het hart der taal.

In ons parlement ging het over ‘het hart der taal’. ‘Gelukkig,’ sprak er de afgevaardigde Tilanus, ‘gelukkig erkent de Minister, dat het hart der taal is geraakt.’ En uit hetgeen de afgevaardigde Moller daartegen inbracht, bleek ons, dat de Minister o.a. op de letter **n** had gedoeld zoals die ook voorkomt in de schoolzin

‘Ik zie den man met den groten hoed’.

Dat iemand die aan die *n* raakt, ‘het hart der taal raakt,’ en dat dat feit aldus geformuleerd wordt ook door Minister Slotemaker de Bruïne, is te begrijpen. Immers, meermalen hoorden wij die theoloog en bewindsman het woord voeren, steeds met talent en gevoel, en telkens hoorden wij dan beide kwaliteiten gesteund door stevige **n**'s. Met ons eigen gevoel leefden wij dan een en ander mee, zò sterk, dat wij thans nog altijd beslist concluderen: Wie die **n**'s bestrijdt, kan Ministers ‘taal in het hart raken’.

En dan ook het hart van andermans taal? het hart van de Nederlandse taal? ‘het hart dèr taal’?

Waarschijnlijk wèl! Want met de Minister voelde zich ook afgevaardigde Tilanus door Marchant gewond, ook zo nog menig ander parlementslid; en ook elders vernamen we doodskreten o.a. in de Hoge Raad en in de raden van gemeenten, van het hoge 's Gravenhage af tot het lage 's Gravenhove toe. En ook dat is te begrijpen. Immers op de scholen was altijd het taalonderwijs een oefening in het gebruik van de buigingsvormen. Het andere heette er altijd slechts stijlonderwijs, o.a. de oefening in de juiste woordkeus en de hechte zinsbouw. Al was ook dat een deel van het vak ‘taal’, het was toch niet hèt taalonderwijs, het betrof niet ‘het hart der taal’; dat hart bestond altijd alleen uit buigingsvormen: *den* contra *de, zij* contra *hij*[1)], *hem* contra *hij, vindt* contra *vind* en *vinden, ried* contra *raadt, mag* contra *moge*.

Hieruit blijkt hoe het taalhart eigenlijk is. Het mènsenhart bestaat uit vier kamers, het tààlhart uit zes: Geslacht, Getal en Naamval, Wijs, Tijd en Persoon.

1) Al is dit verschil geen ‘buiging’ in de theorie, in de praktijk is het dat wèl.

Ziedaar dan ook de zes dingen die altijd al de energie en al de tijd van de taalonderwijzer in beslag namen! Vooral op de taalschool bij uitstek, het gymnasium. Een beetje deed men overal ook aan ‘stijl’; maar als het in volle ernst over ‘taal’ ging, dan riep meester altijd, met Hans en Höweler: Geslacht, Getal en Naamval, Wijs, Tijd en Persoon! dan riep hij altijd, met Minister en Parlement: Persoon, Tijd en Wijs, Naamval, Geslacht en Getal! dan riep hij steeds met heel het Nederlandse volk: Buigingsvormen, buigingsvormen, buigingsvormen, en nog drie keer: Buigingsvormen!

De Regering heeft dus gelijk: Wie op de buigings-n mikt en dan raak schiet, die wondt het hart van ons volk, want hij trof met in zijn liefste schoolvak, ‘de Taal’!

‘Zijn schoolvak taal.’

Maar dat is iets anders dan ‘taal’!

Op de school kan men van de dingen wat màken!

Ik zag er eens, op een plank langs de muur, een viooltje. 't Was een nagemaakte bloem, van *papier mâché*, zo groot als een koeiekop, en toch was het nog maar één van de vijf bloem-blaadjes; want men had er ook wat aandacht willen sparen voor hetgeen nog aan dat blaadje vastzat, een stamper en een meeldraad. En duidelijk als dat toen was! Maar lelijk!! Monsterachtig, door vergroting en verminking! O, de school kan de dingen zo onschoon maken! Al sinds duizenden jaren!

Men kan er de dingen ook verkèèrd maken. Om bij zo'n stamper en meeldraad te blijven: nog in de achttiende eeuw, - dus zesduizend jaren na 's mensen ontstaan tussen de planten! - meende meester nòg, dat stuifmeel niets dan ‘Bijenbroot’ was, niets mèèr! Dat het een kiem van plantenkroost was, daar wisten de meesten toen nog niets van! Van ‘het liefdeleven der planten’ was toen nog weinig bekend.

Nu weet men er alles van, en wie het nog eens in biezonderheden wil nagaan, kan het blootgelegd vinden in Thijsse's album van Verkade over ‘De Bloemen en haar Vrienden’; reeds onder kinderen dus blijkt men met het natuurgeheim vertrouwd.

Ook met het geheim der tààlnatuur? En als kìnderen op dat punt nog onschuldig zijn, weten de volwassenen er dan mèèr van?

Neen, Hans en Höweler! neen, Taverne en Tilanus! neen heel het Nederlandse volk! U weet er nog niets van! Maar dat nemen wij u niet kwalijk. Want taal is geen plant, en taalstudie is geen sexe-studie. Anders zouden we er nu wèl iets van weten,

álles zelfs! Niets interesseert thans zo als paren en baren:[1] zelfs als het planten geldt, steekt men daar graag zijn neus in.[2]

Maar als het taal betreft, moet men er zijn verstand in steken! want het is meer iets geestelijks, in elk geval iets van minder pakkende aard dan voortplantingsorganen zoals meeldraden en stampers.

Maar juist daarom heeft de school er iets van gemààkt! Taal geslachtstudie werd werkelijk sexestudie. Zeker! een reële aanleiding daartoe bestond wel enigszìns. Immers, het verschil tussen de geboorteberichten ‘'t is een *hij*’ en ‘'t is een *zij*’, en ook het verschil tussen ‘man’ en ‘vrouw’ betreft de sexe; ook zo het verschil dat er dan tussen ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’ bestaat. Maar sexueel is nièt het verschil tussen het *hij* waarmee men een hoed aanduidt en het *zij* dat op kaas betrekking heeft. Dit geslachtsverschil valt buiten het bereik van 's mensen nieuwsgierige zintuigen. Daarom ook viel dat geslachtsverschil altijd buiten 's mensen bewustheid.

Als daarentegen het verschil tussen ‘man’ en ‘vrouw’ ons wèl bewust is, strookt dat met het feit, dat die woorden een volle klank hebben, ook zo ‘'t is een *hij*’ en ‘'t is een *zij*’. Maar de klank van *zij* als er kaas mee wordt aangeduid, is *ze*; en de klank van *hij* als het op een hoed betrekking heeft, is meestal *i*; en *hem* klinkt dan als '*m*; en zo zijn de meeste geslachtsaanduidingen bijna altijd klankarm en on bewust; in 's mensen O n b e w u s t e leven ze; daar spelen ze hun obscure spelletje, een droomleven, een viering van absurditeit, het paradijsleven van òngewetenheid.

Maar op school moest men er alles van weten; dus maakte men er de onbewuste wereld tot een bewuste: de klankarme woordjes (*i, 'm, ze, 't, 'r*) werden er voor eens en voor altijd klankvol gemaakt (*hij, hem, zij, het, haar*); en de dingen die er mee aangeduid werden, maakte men allemaal tot mannetjes en wijfjes, b.v. een bouwmaatschappij werd een adressant**e**, net als een vrouw een echtgenot**e** wordt; en een commissie werd een opvolg*ster*, net als in een wasserij de meisjes een rek*ster* of een wring*ster* zijn.

1) Merk op, hoe thans de Darwinistische vraag naar ‘het ontstaan der soorten’ geen kwestie meer is van ‘selectie’ maar van paring, ‘kruising’.
2) Ook onze landgenoot Hugo de Vries ging met de Darwinistische vraag naar de *planten*wereld.

Zo is nu de schoolkennis van het Geslacht, bij Hans en bij Höweler, bij heel het Nederlandse volk! Zij allen verklaren, bij monde van Ministers en afgevaardigden, dat wie een andere kijk op Geslacht heeft, ‘de geslachten af wil schaffen’, dat hij dus doet als iemand die aan de planten hun meeldraden en stampers wil ontroven, ja, erger nog, dat zo iemand onze taal het hart uit het lijf wil rukken!

Dat onder de buigingsvormen niet alleen Geslacht maar vooral ook Naamval tot ‘het hart der taal’ behoort, zal vooral een theoloog beamen. Want als hij verhaalt: ‘In de**n** beginne schiep God hemel en aarde,’ dan zet hij onder die **n** zijn schouders, zoals het eens Atlas onder de Wereldkloot deed en een Wethouder onder de Bezuiniging. Dan klinkt zo'n Mozaische **n** als een bezuinstoot uit de**n** hoge! Zo'n **n** dringt dan tot de harten door. Maar dan moet die daartoe eerst uit een hart kòmen! En dat kan! Want zoals ‘de tien geboden Gods van het begin der wereld af in de harten der mensen werden gegrift,’ zo werd ook de taal die die geboden vertolkt, van jongs af ‘de**n** mensen ingeprent’. Dat is de bijbeltaal van de 17e eeuw, onze overgeleverde kerktaal! De taal met de vele buigings-**n**'s! De taal met zo'n duidelijk hart!

En is die taal dan àlle taal? voor alle mensen?

Misschien toch wèl! Want waar de Kerk niets vermocht, daar werkte de Staat. Die is òòk een stuk ‘Cultuur’. Ziedaar het woord dat in onze tijd de zaak nog veel gevoeliger maakt! Vooral heden is buigingsvorm iets van ‘het hart der taal’.

Onze Westerse cultuur wortelt eensdeels in de oudromaanse, anderdeels in de oudgermaanse cultuur, en in beide culturen bezat de taal veel meer buigingsvormen dan thans de onze, en dat dan niet alleen als absurditeit maar ook als een zàkelijk iets; vooral aan het latijn is te zien, hoe geslachts- en naamvalsvormen een onmisbaar cement kunnen zijn in de logica van een taal; Geslacht en Getal en Persoon helpen dan samen de Naamval, om de zinsdèlen tot een zinsgehèèl te maken. En omdat zinstructuur de menselijke taal maakt (dieren bouwen geen zinnen!), daarom kwam men er licht toe, met de dichter te zeggen, dat in het latijn de geslachts- en naamvalsvormen ‘het hart der taal’ zijn.

Dat die Romeinse hartskwestie iets werd dat ook de Nederlanders aanging, heeft Huizinga's ambtsgenoot, Vürtheim, eens helder causaal verklaard.

‘Eeuwenlang’, schreef hij in *Pallas Leidensis* 1925,

mocht de studie van het Latijn onder het vriendelijk toeziend oog der theologie hare roeping zien in het kweeken eener voorbeeldige generatie. Eene, die notabele plaatsen zou innemen na haar schoonheidsgevoel te hebben ontwikkeld aan Horatius, haar welsprekendheid aan Cicero, haar patriotisme aan Plutarchus' Levens en Livius' decaden.

En van die academisch gevormden ging het in het hele Nederlandse volk over. Hoor maar, hoe dezelfde Vürtheim het verder zegt:

> Dit sinds de Renaissance in het onderwijs binnengedrongen en tot overheersching geraakte stuk idealisme werd door den Latijn citeerenden magistraat en den latijnsch versificeerenden predikant noodwendig geheeten voor eene respectabele opvoeding. Met het oog op die behoefte kweekte de universiteit leerkrachten.

Precies! ‘leerkrachten’! schoolmeesters! dus mensen die dag aan dag kind met de kinderen moesten zijn en die dus vooral in die nog kinderlijke tijd naïef genoeg bleven om te kunnen menen dat op geestesgebied de kracht van een Hercules in zijn knots zat, de handigheid van David in zijn slinger, het intellect van mensen in hun gereedschappen, het genie van het latijn in de buigingsvormen. Alsof niet menselijk vernuft kon blijven als zijn gereedschappen verànderen! Als Cicero thans leefde, onder ons, zou hij welsprekend zijn zònder de oude buigingsvormen, zoals thans David handig zou zijn zonder slinger en Hercules sterk zonder knots. Deze zou thans bokserhandschoenen dragen, David zou met een geweer de reuzen vellen, en Cicero zou met ònze taalmiddelen zijn hoorders overtuigen.

Maar voor die historische evolutie was Vürtheim benauwd. Hij vreesde een ‘ineenstorting van het gebouw der grammatica’; en met een stil gebed tot afweer van die ramp ‘zag hij in de Leidsche senaatskamer zwijgend omhoog naar de beeltenis’ van hem die levenslang de antieke buigingsvormen onderwees, de graecus Cobet. (*Pallas Leidensis*).

Zo eerbiedig en vreesachtig is nog altijd het Nederlandse volk, heel Europa, heel de Westerse cultuur! Men vreest overal ‘ineenstorting van de grammatica’, meer gevoelig: ‘ontharting der taal’. Men zij gerust! Men weet niet eens wat het echte hart der taal is. Afgevaardigde Sneevliet zei, niet te weten, wat zijn medeafgevaardigden eigenlijk met ‘het hart der taal’ bedoelden. Hij weet het nu: in die gangbare beeldspraak gaat het eigenlijk over het hart van de taalmeester en van diens ‘gevormde’ leerlingen: een schoolhart.

Het taalhart is heel wat anders!

Het taalhart stemt in zover met het mensenhart overeen, dat het ‘de zetel van het Gevoel’ is; en in datzelfde spraakgebruik is ons hoofd ‘de zetel van het Verstand’. Dat is geen correcte physiologie maar een duidelijke tegenstelling, zeer bruikbaar ook in de taalkunde; zonder de feiten te verwringen maakt dat spraakgebruik een bespreking van die feiten verstaanbaar voor iedereen: Uit de taal spreekt gevoel en verstand; daarom onderscheiden we een ‘taalhart’ en een ‘taalhoofd’, en thans zullen wij het gaan hebben over het ‘taal h a r t ’.

Maar nu wil men er ineens niets meer van horen. Want men erkènt geen ‘gevoel in de taal’! Zeker niet in de buigingsvormen! Daarin werkt ‘het v e r s t a n d van de taal’ zegt men nu ineens; wie aan de buigingsvormen komt, ‘raakt aan het h o o f d der taal’, formuleert men nu, aan de l o g i c a der taal! Wat is logischer dan dat ‘de man de**n** hoed opzet’! en wat zou onlogischer zijn dan dat ‘den man de hoed’ zou opzetten! De buigingsvormen ‘de**n**’ contra ‘de’, ‘hem’ contra ‘hij’, onderscheiden dus s u b j e c t contra o b j e c t ; dat is filosofie zelfs! en zou het dus niet logisch zijn? En dan ‘twee tafel**s**’ contra ‘ é é n tafel’! Blijkt hier G e t a l niet iets wiskundigs en is wiskunde niet de logica zelf? Betreft dus de meervouds-**n** niet ‘het h o o f d der taal’? En dan G e s l a c h t ! Een ‘man’ trouwt met een ‘vrouw’, niet met z'n ‘jas’ of z'n ‘stok’! De logica ‘berst hier langs alle kanten uit’, zou Vondel gezegd hebben; vooral in de g e s l a c h t s v o r m e n zal buiging logisch blijken!

Toch hebben wij bedenkingen. Er zijn landen waar men altijd spreekt van ‘twee tafel’, ‘twee stoel’, ‘twee boom’, zoals ook in Nederland weleens gesproken wordt van ‘twee man’. En als wij in Nederland van ‘t w e e tafels’ spreken, is dat dan zo logisch? rationeel? Drukt ‘twee’ niet reeds voldoende het Getal uit? Is die **s** erna niet iets van het G e v o e l , dat zelden maat kent, eer te overvloedig dan te schriel is? het Gevoel dat maar blindelings ophoopt, paart en baart, baart en paart, als in een marmottenhok. O, het is zo moeilijk voor de mens, toe te geven, dat zijn bestaan voor 80% g e v o e l s bestaan is! En zeker zal hij protesteren, dat zijn tàal iets van het G e v o e l is! want is niet juist zijn taal het bewijs dat hij een ‘redelijk’ wezen is? En is dan vooral niet ‘dè taal’ zo'n bewijs, de buigingsvorm, de buigingsvorm, de buigingsvorm!

Zulk betoog van het publiek vindt steun bij de modernste taalkundigen. Hoogvliet, die met zijn opvatting van Geslacht en andere buigingskwesties het hele parlement op de stang zou gejaagd hebben, hij zou Tilanus zijn bijgevallen, als die met klem had betoogd, dat mensentaal redelijke taal was, logisch en nog eens logisch! 'Psychologisch', zei Hoogvliet nadrukkelijk, 'is taal nièt! Met gevoel,' vervolgde hij, 'heeft taal niets te maken, alleen met begrip, met duidelijkheid, met logica!' Zo blijken zelfs grote ketters vast in de oude leer, een leer trouwens die eeuwig jong zal zijn: de leer, dat dit of dat slechts zus òf zo is, de leer van het 'Entweder-Oder'. En als dan de mens hièr te kiezen heeft, ja, dan neemt hij het Verstand. Taal is dan slèchts een l o g i c a - z a a k ; 'dè Taal' (d.i. de buiging) is dan de logica-zelf, en de taal aller talen, het latijn, is dan.... 'gestolde logica'

Zo sprak eens te Deventer een rector, Dr. Vitringa, de auteur Jan Holland, iemand van wie ik veel nieuws leerde maar die niettemin vast in de oude leer bleef, de leer van de buigingsvormen!

De leer dat de buigingsvormen zo logisch zijn! Toch zat men met die oude logica-leer reeds oudtijds in z'n maag! De oudgriekse taalkundigen, de 'filosofen' van die tijd, merkten op, dat, als een man uit Griekenland naar Klein-Azië reisde, hij nooit een vrouw werd, maar dat, als men een grieks woord vertaalde, het vaak van geslacht veranderde. Over dat 'onlogische' feit raakten ze ten slotte zo ontsteld, dat ze de grammatica een 'onwaardig studieonderwerp' verklaarden en dat vak voortaan overlieten aan 'tolken en schoolmeesters'.

Dat hebben ze net op tijd gedaan, want als zij hun taalstudie hadden voortgezet, zouden ze zich hebben dood geërgerd. Immers niet alleen bij vertaling kan het geslacht veranderen, ook in een zelfde taal kan wat vroeger mannelijk was, thans vrouwelijk zijn, ja op eenzelfde dag kan een Nederlander zijn kaas met *ze* aanduiden en met *'m* of *i*, ook met *'t*; zelfs in één en de zelfde zin komt die inkonsekwentie voor. Maar de Nederlanders hebben zich niet boos gemaakt; verstandiger dan de prikkelbare Grieken, zijn ze eeuw aan eeuw bezig geraakt, ons in een woordenlijst het Geslacht vàst te zetten. Daardoor werd hun taal nog vaster dan de 'gestolde logica' van Deventer! Want in het Latijn wordt vaak de predicaatsvorm (in het Nederlands 'valt') voldoende geacht om tegelijk het subject aan te duiden (dat gebeurt dan

met die buigingsuitgang **t**!), maar in Nederland moet altijd geregeld geschreven worden: òf '**hij**' òf '**zij**' of '**het** valt' j en als het dan de kaas is die valt, dan grijpt men eerst naar de geslachtslijst!

Pas de laatste tijd zijn er Nederlanders die op dat punt durven te schrijven zoals zij spreken. Gelukkig schaadt dat hun reputatie als auteur niet, want het is geen 'stijl'! 't Is 'taal'. En ze lijken dan wel ontaalkundig; maar menskundig zijn ze te meer.

Negatief en Positief.

Negatief in zover zij nalaten, hun taal geslachtelijk te regelen. Regelt een mens zijn hartslag? Oefent hij zich in de kunst, zijn hart te laten tikken als een klok, voorgoed geregeld door de lengte van de slinger? Is de hartslag van de taal te regelen in een lange woordenlijst?

Ook positief is de nieuwe taalopvatting menskundig. Of is het niet goed, z'n hart een beetje vrij te laten in de minst beduidende aangelegenheden van het menselijk leven? Is het niet doelmatig, het vrij te laten een beetje sneller en harder te kloppen als men eventjes schrikt van een klappende deur? Blijft er dan niet te meer wilsenergie over om ons gevoel te beheersen zo dikwijls het over gewichtige levensbeslissingen gaat? Zulke gewichtigheden zijn er ook in het taalbestaan. En die gewichtigheden deelt onze taal dan met het Latijn, met het Frans en.... met het Engels.

Die gewichtigheden bestaan dus niet in Geslacht, Getal en Naamval! 't Is dus heel niet erg, als een Nederlander het taalhart vrij laat, ongeregeld te tikken, naargelang onze zo wisselvalige zielshouding tegenover kaas, boter, een tafel, een vennootschap, waar het slechts het g e s l a c h t van die dingen geldt. Hebben onze 'notabelen' niets anders te doen, dan op zulke bagatellen hun organisatietalent te richten?

Het lijkt er anders wel op! Toen een bewoner van een gehucht in zijn eenzame overwegingen eens had ontdekt, dat ook Geslacht tot het hart van de taal behoorde - tot het wèrkelijke taalhart! -, en toen hij na jaren van studie zijn bevindingen gepubliceerd had, toen ging een adviseur van de Regering het gelezene met sterke handen samendrukken en afronden opdat het kon opgevangen worden in de logica van een Regeringsbesluit. Heus? Zeker! een Regering kan besluiten, bij sommige gelegenheden 'mannen en vrouwen' te doen 'onderscheiden'; door zo'n besluit zou in crisistijd ook de getalsverhouding tussen 'stieren'

en ‘koeien’ te ‘regelen’ zijn; maar een regeling van het geslacht in de tàal....! Zulke ‘onderscheidingen’ blijven eeuwige voetangels, heerlijkheden voor examinatoren, controleurs, inspecteurs, voor.... schoolmeesters.

Zal ook zo de n a a m v a l s k westie worden ‘geregeld’?

Ook weer nooit met succes!

Wel lijkt ook hier een gegronde aanleiding aanwezig. Immers in Naamval zit wel ièts logisch, zo goed als in Geslacht. Ons gevoelsleven is niet iets aparts; 't zit aan het v e r s t a n d s leven vast gegroeid; dat brengt op de grenzen ‘smokkelhandel’ mee. Wij voor ons prijzen dit zelfs. We vinden het in elk geval belangwekkend, in Geslacht, Getal, Naamval allerlei logische elementen te zien op- en onderduiken. Zo is het b.v. zonder twijfel logisch te noemen dat in de zin ‘Ik heb tafels gekocht’ het woord ‘tafel’ een *s* krijgt en dat in de zin ‘Twee pond koffie kost een gulden’ het woord *pond* gèèn meervoudsuitgang krijgt. Maar daarom is al zulke logica nog niet te ‘regelen’. Regelen kan men slechts wat ons bewust is of wat we ons bewust kunnen màken. Maar dat gebeurt niet altijd even gemakkelijk. Want in veel dingen verdient het ‘logische’ die naam slechts in geringe mate, omdat het ons als zodanig slechts zwak bewùst is, of helemaal niet. Een kruidenier die zo logisch spreekt van ‘twee pond koffie’, dènkt er heel niet aan, dat ‘twee pond’ hier ondanks de tweeheid zo'n sterke eenheid is en dat er dus heel geen sprake mag zijn van ‘twee pond**en**’ zoals van ‘twee zakk**en**’. Daarom kan hij die taal ook niet regelen. Trouwens, dat hoeft niet! Want die tweeë e n h e i d s k w e s t i e is een g e v o e l s k westie, veel meer nog dan een v e r s t a n d s k westie; en dat gevoel leidt de kruidenier even veilig als hem zijn hond of paard zou kunnen leiden als hij blind was! Men moet zo mìn niet over het G e v o e l denken! Buigingsvormen kunnen het best zònder de mens af!

Wil hij die echter gaan regelen, dan moet hij eerst o n d e r s c h e i d e n : ‘taal h a r t ’ en ‘taal h o o f d ’.

Dat doet de mens echter juist het slechtst, waar hij van ‘onderscheidingen’ gaat pràten! Ook de modernste taalkundigen noemen buigingsvormen nog altijd ‘getals o n d e r s c h e i d i n g e n ’, ‘geslachts o n d e r s c h e i d i n g e n ’. Neen, 't zijn meestal onbewustheden, dus s c h a k e r i n g e n , zoals de roodnuances in de roos en de vormnuances in de leliën; deze bloemen dènken niet aan hun kwaliteiten, en de verschillen daarin zijn dus voor hen geen ‘onderscheidingen’; daarom ‘regelen’ zij die ver-

schillen ook niet! Zo regelt de mens niet zijn darmbeweging, noch zijn maagkanteling, noch zijn hartslag, noch de bewegingen in zijn taal hart.

Daarvan is Naamval wel het minst onder tucht te brengen; daarom zijn er de fouten tegen de ‘regels’ het veelvuldigst! Geen kind noch journalist zal ooit per abuis van een man schrijven dat ‘**zij** op reis ging’, maar ‘de**n** man’ als subject of predicaat schrijft wel eens de scherpzinnigste auteur. Maar nooit schrijft iemand *hem* waar het *hij* moet zijn. Echt naamvalsverschil dus redt zich zelf, 't gaat onbewust en.... goed! Men moet van het gevoelsleven in de taal niet zo mìn denken! Omgekeerd is veel van de zo verstandige taalregeling slechts kinderlijke imitatie van de taal die het eens over David en Hercules had, namaak-antiek, ook veel onschone vergroting en verminking, ook ijdele trots van ‘notabelen’ en van.... ‘de kleine man die meent dat ook hij groot zijn kan’.

Wil een stilist werkelijk arbeiden aan zijn taal, dan moet hij beginnen met te weten, dat het geheim van de taalnatuur niet gelegen is in de tweeheden ‘mannelijk en vrouwelijk’, ‘enkelen meervoud’, ‘subject en object’, kortom in buiging, buiging en nog eens buiging; neen, ‘het beginsel der wijsheid’ is voor hem gelegen in de onderscheiding: ‘schakering en onderscheiding’, gesymboliseerd in ‘het taal hart en het taal hoofd’.

En de eerste ijver zij dan op het taal h o o f d gericht. Want, met enige wijziging heeft Hoogvliet gelijk: Taal is idealiter een zaak van logica, omdat de mens een redelijk wezen is (geen dier!) idealiter slèchts redelijk, slèchts logisch.

Als Dr. Vitringa nu gelijk had, dat latijn gestolde logica was, dan zou een auteur beslist op de eerste plaats b u i g i n g s vormen hebben te cultiveren, en dan zou de volksschool in 's Gravenhove zowel als in 's Gravenhage een gymnasium moeten zijn. Maar nu moet het andersom wezen, want buigingsvormen zijn op de eerste plaats gevoelsdingen en ze komen dus bij de regelende zorg voor de taal hoogstens op de tweede plaats.

Op de eerste plaats richte taalzorg zich tot diè elementen waarvan de bewuste regeling de meeste kans van slagen heeft, omdat die elementen uiteraard reeds tot het bewuste leven behòren; daarop heeft 's mensen verstand meer vàt. Welnu, dat zijn de taal verstandselementen, het Noemwoord en de Zin. En die betreffen tegelijk de gewichtigste aangelegenheden in 's mensen leven! en in het taal leven!

Van ‘stijl’ sprak meester hier altijd; maar dat is juist ‘taal’, ‘dè Taal’, niet het h a r t van de taal maar het h o o f d . Dat hoofd zocht heel onze Westerse Cultuur altijd in de buigingsvormen, het zit in het N o e m w o o r d en in de Zin.

Die vergissing van meester in zake zijn object werd ook een vergissing in zake zijn ijver. Meester heeft eeuw aan eeuw het abusievelijke hoofd van de taal verzorgd met een logica-ijver die ons nu nog versteld doet staan. Die traditionele grammaticus is een man zo hard als steen en zo koud als ijs. Natuurlijk spreekt juist hij het drukst over ‘het h a r t der taal’, en dat zijn dan zijn ‘l o g i s c h e buigingsvormen’! Zo noemt de duivel zich een engeltje!

Maar verzorgen wij, moderne grammatici, verzorgers van het taal h o o f d (het N o e m w o o r d en de Zin), dan wel genoegzaam ook het taal h a r t ? Cultiveren wij ook het gevoelsleven van de taal?

Zeker! maar ook weer daar, waar het de meeste kans van slagen heeft! Namelijk in de buurt van het verstands leven. Daar krijgt bewuste regeling de beste vat. Niet dus in de buurt van de buigingsvormen (die in hoofdzaak gevoelsleven zijn!), maar in de wereld van het Noemwoord en de Zin (die in hoofdzaak b e g r i p s dingen zijn!).

En kàn dat? Ja! In Noemwoord en in Zin schuilt behalve Begrips- ook Gevoelswaarde; en omdat de Zin, meer nog dan het Woord, de mensentaal verstandelijk maakt, zal bewuste cultivering, van de gevoelswaarde in de Z i n nog het meeste succes hebben.

Bovenstaande omtrent het hoofd en het hart van de taal moet nog in biezonderheden door de Thijsse's op grammaticaal gebied worden nagegaan; zeker staan die geduldige onderzoekers nog niet klaar, om hun leer op hun spreek- en schrijfpraktijk onfeilbaar toe te passen, allerminst op de schrijfpraktijk van heel het Nederlandse volk. Maar de Natie wachte af; ook de meest actieve Regering zal slechts veel kunnen doen door laten. Het doen gunne Zij voorlopig nog aan de ‘meesters’ binnen en buiten de school; ijverig zullen die door blijven gaan met te beuzelen over ‘t a a l en s t i j l ’, vooral over ‘taal’!

Intussen zal de eigenlijke taalkunde vanzelf komen! O, zoveel nieuws zaait zich zelf, kiemt en groeit en rijpt vanzelf!

Ook zonder geleerde commissies en bezoldigde ambtenaren!

Wat een troost voor een Regering met een lege kas! Wat een troost ook voor sterke bewindslieden, die, beter onderricht, op het punt van de buigingsvormen niet meer willen ingrijpen! Wat een troost ten slotte voor afgevaardigden, die, beter onderricht, hun redenaarstalent niet meer willen wijden aan ‘het hart der taal’.

D. HAAGMAN.

Spaansche brabander, vers 1490.

Wat dunckje heb ick dan mijn poosje oock niet wel te roer estaan: En noch so geef ick Trijn dubbeld in of heur moer te raan.

zegt de uitdraagster Byateris, nadat zij openhartig heeft verreld, hoe goed zij in haar jeugd haar taak bij het ‘groote gilt’ heeft vervuld. De uitdrukking *te roer staan*, die gewoonlik betekent ‘besturen’, wordt in dit verband verklaard als ‘flink meedoen’ (Stoett), ‘zijn sporen verdienen’ (Prinsen), ‘zijn diensttijd goed vervullen’ (de Vooys; *mijn poosje* dus als ‘adverbiale accusatief’ - Moltzer en Knuttel geven géén aantekening bij dit vers). Een verklaring in deze zin is niet verwerpelijk, maar m.i. niet de enig mogelijke: elders wordt namelijk *te roer staan*, met de aanduiding van een mannelijk persoon tot object, eveneens gebruikt in re amatoria, en wel met de zeer speciale betekenis van het mnl. *enen te wille sijn*. Ter adstructie van deze bewering mogen de twee volgende voorbeelden dienen:

A.V. Milders *Clucht van Sr Groen-Geel* (Rotterdam 1633, pag. 14; een deerne spreekt van haar werk):

> ..... ick laet u versinnen:
> Oft een vrouken niet suer en valt die soo veel mannen moet *te*
> [*roer staen*
> Is d'een wegh d'ander komt....

De verklaring van deze plaats in het *Ndl. Wdb.* XIII, 763: ‘iemand leiden, besturen, regeeren’ past hier slecht.

V.D. Hoofts *Clucht Door-trapte Meelis de Metsselaer* (Amsterdam 1623, pag. 3; een vrouw spreekt tot een oud man, die haar een oneerbaar voorstel doet):

> Ick wou jou wel *te roer staen* al had icker sulcken vijftich an
> [ien risje...

Zeer waarschijnlijk heeft ook bij Bredero *te roer staan* deze (bij)-betekenis, waarvan de oorsprong, als van zo vele van dergelijke uitdrukkingen, min of meer in het duister ligt.

W.G. NOORDEGRAAF.

Van zuipen, zoenen en zingen.

Onze voorvaderen in de 17e eeuw verstonden uitnemend de kunst van zuipen, zoenen en zingen. De talrijke liedboekjes[1] als de *Amsterdamsche Vreughdestroom, het Amsterdamsch Minnebeekje, den Bloem-Hof van de Nederlantsche Jeught, het Haerlemsch Oudt Liedtboek*, enz. benevens de liederenbundels van Starter en Brederoo met hun vele drinkliederen getuigen daarvan. Men verzon allerlei kunstjes om toch maar veel te kunnen drinken en zoenen en bezat onderscheiden soorten roemers en bokalen van verschillende vorm en niet te klein[2] om aan hun lust te kunnen voldoen. Na de officiële 'gezondheden' en de (on)nodige santé's op

> coningen en vorsten sonder end,
> En staet en potentaett, en vrysters, of bekent
> Of onder blinden naem, en hanskens in den kelder
> En all wat denckbaer is[3]

kwamen op drinkpartijen, 'woeste gasteryen', zoals Huygens ze noemt, de gouden en zilveren koppen, drinkschalen, berkemeijers, drinkhorens ter tafel en 'begon men', vertelt Dr. G.D.J. Schotel in *Het Oud-Hollandsch Huisgezin*, bl. 271, 'met de kleine, eindigde men met de groote fluiten, dronk men in het ronde[4] of wel het klaverblad en het klaverblad met den staart, den vriendschapsbeker en den Arminiaanschen dronk[5], dien op 's lands welvaren, den driedronk, het molentje[6], het scheepjezeilen, de groote en kleine visscherij[7], Hansje in den kelder[8],

1) Zie J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang* I, 421 vlgg.; V, 75; N. de Roever, *Van Vrijen en Trouwen*, bl. 67; G. Kalff, *Het Lied in de Middeleeuwen*, 639 vlgg; J. ter Gouw, *Volksvermaken*, 412, enz.
2) Huygens, *Een Waerd*, vs. 53 spreekt van een 'kelck, die koeyen kon verschricken'. Men had 'handhouders', wijnglazen, die een stoop, d.i. 2 liter konden bevatten en die men met beide handen moest vasthouden; vgl. ook *Ndl. Wdb.* III, 1766 i.v. *buis* (IV).
3) Huygens, *Cluyswerck*, 335 vlgg.
4) V. Alkemade, *Displegtigheden*, II, 145.
5) V. Alkemade, II, 517.
6) Een afbeelding en beschrijving van het molentje of de molenbeker kan men vinden in *de Oude Tijd*, 1869, 325.
7) Zie J. Francq v. Berkhey, *Oud Hollands Vriendschap*, 164 en 185.
8) Een voorstelling van deze beker vindt men in *De Oude Tijd*, 1872, blz. 97 en bij Schotel, bl. 272; vgl. *Spreekwdb*. 835.

den stortendronk[1], den abt en zijne monniken, luidde men Alva uit[2] of dronk men St.-Geerte[3], alles onder het zingen van de daarbij behoorende drinkliedjes.' Bij verschillende onzer dichters vindt men hiervan melding gemaakt, o.a. bij Brederoo, *Moortje*, vs. 2033:

> Maer die gesontheyt van zijn Excellency! o die weet wat.
> Het was by get sulcken kellick met nuwe Spaensche Moskedel,
> Ick roock, ick proefde, ick dronckse, o myn het smaakte so wel!
> Dan wast met een beniste boortje, en dan met een Rondeeltje,
> Dan de Santé vande Matres, dan een klaverblaatje met een steeltje,
> Dan konfloribus, dan met een oochje, en dan met een snaers,
> Stoot die Beker niet om vryer, wat so! veeght dat kynt zyn naers.[4]

Westerbaen, II, 24:

> my alleen moet werden toegeschreven
> Veel soetigheyd, die men ter maeltyd om siet gaen:
> Dat men een fluytje drinckt dat niet magh blyven staen,
> Dat men 't malkander brenght op eensjes in te steken,
> Op beter kennis daer men naerder af sal spreeken,
> Op een Hollanschen tuyn, of achter het servet,
> Of op een sommetje; dat men een Penitet
> Tot boet' of breucke stelt voor die sich mocht verloopen
> En met een dubbeld glas syn feylen moet bekoopen;
> Dat hy een lapje krijght die 't sijn niet uyt en veeght,
> Of super nagelom[5] syn roemer niet en leeght
> So 't hem was voorgedaen, waer op hy 't had ontfangen.

Ook hier worden enkele drinkwijzen genoemd, die toelichting behoeven, n.l. een 'fluytje dat niet magh blyven staen', waarmede bedoeld kan zijn een beker, die geen voet had en niet anders dan onderst boven kon worden neergezet, zodat hij, wien de beker gevuld in de hand werd gegeven, genoodzaakt was die geheel uit te drinken (*De Oude Tijd*, 1874, bl. 226 vlgg.; V.

1) *Oud Hollands Vriendschap*, 191; de abt en zijne monniken zijn een grote roemer met enige kleine daarbij.
2) Zie *De Oude Tijd*, 1873, bl. 1; V. Alkemade, *Displegtigheden*, II, 512.
3) V. Alkemade, II, 481.
4) Voor de verklaring dezer regels verwijs ik naar mijn uitgaaf van het *Moortje*, bl. 184 vlgg; voor *konfloribus* zie nog *Thirsis Minnewit* I, 30: Ik brenghet u, Gregorius! Ik dank het u cum floribus.
5) Zie H.J. Eymael, *Huygens-Studien*, bl. 59; V. Alkemade, *Displegligheden*, II, 66; *Ndl. Wdb.* IX, 1486; hd. *die Nagelprobe machen*; eng. *to drink super nagulum*; fr. *boire rubis sur l'ongle*.

Alkemade, *Ned. Displegtigheden*, III, 489 vlgg.). Het ‘insteken’ vereist evenzeer nadere verklaring. We kunnen er een soort ‘Bruderschaft trinken’ in zien, doch volgens Schotel, *Oud-Holl. Huisgezin*, bl. 272[1] vlocht men handen en armen doorelkander, wist elkander te drinken te geven met de hand, en ‘houdende den roemer tusschen de lippen den wijn te gieten in des anderen mond en daarna hem tusschen de lippen van zijn drinkgenoot te brengen.’ Wat ‘op een Hollandsche tuin’ betekent, is me onduidelijk. Het *Ndl. Wdb.* VI, 882 i.v. Hollandsch zwijgt over deze uitdrukking, ook in de gewone zin: een herinnering aan de belegering door Willem VI in 1406 van het slot Hagestein bij Gorkum; vermoedelijk zullen wij moeten denken aan een dronk, gepaard met zoenen, achter iets (*tuin* = omheining), iets dergelijks dus als ‘achter het servet’. Wat daar achter gebeurde kan men lezen in een samenspraak tussen een student en een dominée over een bruiloft, die zij beiden hadden bijgewoond. ‘Na de gesontheden,’ zoo herinnert de student ‘ving men aan te drincken op sommetjes, soo men het noemde; elck met sijn naastsittende, doch niet eygene vrouw of jonge dochter. Doen het aan u was toegekomen, ginkt gij u almede verschuylen met uwe buurmansvrouw, die niet lelijck was, achter de serviët, daar gij soo lange slorfdet ende kustet ende lecktet, tot het glas met dickwils herhaalde teugjes uytraackte, terwijle d'andere gasten ondertusschen met messen ende lepels klopten ende tierden op de schotels en schalen, om soo 't geklap van de kusjes niet te laten hooren.... De mannen ende wijven het praten moede zijnde, begaven haar wederom tot sommetjes drincken, staande twee ende twee, maar noyt eygen man ende vrouw te samen, ende scheydden niet van elckander sonder over een glas meer als vijf-en-twintig kusjes te geven.’[2] Zeker een aardige *som*. Dit ‘op sommetjes drinken’, ook wel genoemd *sommen*, wordt meermalen in onze litteratuur vermeld[3], o.a. bij Huygens, *Zeestraet*, 809:

1) Ontleend aan V. Alkemade II, 184.
2) *De Oude Tijd*, 1874, bl. 26-27, ontleend aan Ulricus Huber, *Dansmeester van Franequer geheekelt ende geholpen, Leeuwarden*, 1683.
3) Oudemans VI, 430; *Noord en Zuid*, XXIV, 530; *Spaerens-Vreugde Bron*, I, 119; Aernout v. Overbeke, *Geestige Werken*, bl. 2 (a. 1678). Ook een znw. *somme* (kus) komt voor in *den Bloem-Hof van de Nederlantsche Jeught* (anno 1608), 56: Ons wierd gebracht een glas tsamen met een somme.

Hoe gaet het, jonge luy; zijn d'hertjens wat belommen
En zijn de dampjes wat na bovene geklommen?
Daer rijmt wel Sommen op, soo valt het m'in mijn' sinn:
Weest niet te neuswijs om een soentje meer of min.

Trijntje Cornelis, 382:

Nicht, hedde wel gesomt
In oulie Land, of op e sommeke gedroncke?

vs. 420:

En willjer (*bij het drinken*) wat bij praete
En somme mé, monsseur, kedaer, men backes honck.

Er werd bij het zingen en drinken machtig veel gezoend.[1)] 'Wellicht,' zegt Schotel in *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der zeventiende eeuw*, 2e dr. bl. 171 'was er geen natie, die meer van minnekozerijen hield dan de Hollandsche en het epitheton "kussende" door sommigen aan den Hollander gegeven verdient hij volkomen.... In schier al de Arcadia's.... komen kussende herders en herderinnetjes voor.... zelfs op den kansel wijdde men bij gelegenheid, dat er over den Judaskus of wel over den Uria's kus gepredikt werd, met ingenomenheid over het kussen uit.' In het bekende verhaal van Kobus en Agnietje (Van Effen, *Spect*. VI, bl. 81) brengt het oude besje op het verzoek 'of ze niet een deuntje van den ouden tyd wist, daar zo wat van zoenen in kwam, er eentje voor den dag uit de beste doos, waar in de zoentjes zo dicht stooven als hagel.' Behalve op een sommeke kon men ook drinken *op zijn Fries*. In het liedboek *de Amsterd. Vreughdestr*. 23 brengt iemand zijn geliefde een heildronk met de woorden: 'Mijn soetje, ick moetje dit op sijn Fries eens bringen.' In J. Starter's bekende *Menniste Vryagie* vertelt een jonkman, hoe hij door het Menniste Susje 'zuster' te noemen, haar een 'schoon Capittel' voor te lezen, en haar over Godsdienst te spreken langzamerhand haar gunst won. Zij werd minder terughoudend en

toonden haer wat blyer
En ick wierd metter tijdt wat stouter en wat vryer.
Eens nam icks' inden arm, en sey: ick wil het doen
By jae en neen! en gaf haer opsen Fries een soen.

1) Vgl. nog *Oud Hollands Vriendschap*, 80 vlgg. en J. Zoet, *Uitsteekenste digtkunstige Werken*, 305 een gedicht: *Kusvermaak*; bl. 357, waar eveneens sprake is van veel drinken en kussen.

Waaruit dat ‘op zijn Fries’ zoenen bestond, blijkt verder niet. In het *Ndl. Wdb.* III, 4678 kan men de verklaring dezer uitdrukking niet vinden, aangezien het artikel aldaar, en eveneens in de Bijvoegsels en Verbeteringen, ontbreekt. Gelukkig helpt ons Starter enigszins op weg: in een Bruylofts-liedt (*Friesche Lusthof*, bl. 289) lezen we:

> Nu, nobele baesjes!
> Waer blijven de glaesjes?
> Drinckt op de Bruydegom
> En Bruyds ghesontheyd om.
> En kust malkander daerop rondom dries[1].
> Elck maeck sich ree:
> Dat's een, dat's twee,
> Dat's dry, dat's op sen Fries.

‘Op sen Fries’ is dus driemaal zoenen, wat bij een heildronk veelvuldig voorkomt, in het bijzonder, wanneer men iemand een drieling, een *troyke* of een *troytje*[2] brengt. Jan Zoet zal ons in zijn *Uitsteekenste Digtkunstige Werken*, 2e druk (a. 1714), bl. 305 verder inlichten, hoe die drie zoenen dan ‘op zijn Fries’ werden gegeven:

> Naar het zingen, volgt het hoozen.
> Op een dronkje, zmaakt een zoen.
> Pietje snobbeld in de Roozen,
> Wie kan met een kus misdoen?
> Niemand. Wel ik gaa mijn gangen,
> Eer ik deeze kans verlies:
> Eerst het mondje, dan de wangen:
> Zoetertje, dat's op zen Fries.

In sommige drinkliederen wordt degene, wien een heildronk geldt, eerst verzocht een vinger, de pink, te leggen op het glas van hem, die de ‘gesontheyt’ wil ‘brengen’. Zo o.a. in *de Amsterd. Vreughdestr.*[3] 95:

1) D.i. driemaal. Zie *Ndl. Wdb.* III, 3305, waar de vier laatste regels worden geciteerd.
2) Zie Schotel, *Het Maatschappelijk Leven onzer Vaderen in de* 17*e eeuw*, blz. 17 en A. Bormeester, *'t Nieuwsg. Aegje*, 20:
   Schenkt mey drey fersche roomers uyt de kan.
   Lieveke, 'k ik breng ou een trooyke op de gesontheyt van ou man.
3) Voor deze en andere afkortingen zie mijn uitgaaf van het *Moortje* en het *Spreekwdb.*

Mijn gebuer 't gelt u een troytje.
Legt jou vinger op het glas.
De gesontheyt van u moytge.

Starter, 166:

Buyrman, weetje wat dit beduyt?
Maer, dat geld u schoontjes uyt.
Ey! setter u kleyne vinger aen
En siet eens wat ick heb gelaen.

Waarom men die vinger op het glas moest leggen vertelt ons de *V. Olipodrigo*, 93:

Kom gebuirken legt u pink
Met een zwink
Op dit glaasje, eer ik drink.
Dats te zeggen, dat gy mede
Met den in-, met den instel[1)]
Zijt te vreden.

Dit alles geschiedde op eerzame bruiloften of feestelijke bijeenkomsten; in de herbergen en kroegen ging het anders toe. In de *Sp. Brabander* vertelt Trijn (vs. 566) van ‘nobele baesen, die een kan lustich werpen door de glasen en vangense buytens-huys,’ een zeker niet gemakkelijk kunststuk. Elders wordt gesproken over drinkebroers, die na een dronk de glazen over hun hoofd tegen de vloer of elders stuksmijten[2)]; zo in *Lichte Wigger*, 3:

Wy hebben soo meenigmael met malkaer ghedroncken
En de glaesjes uit synde over ons' hoofd gheclocken
Hier teghen een stoel, daer teghen een banck.

In het *Boertigh Liedtboeck* van Brederoo, bl. 291 vat een Vaenderich de kan met sijn tanden an/en houter oock sijn handen van / en slingerts' over 't hooft[3)]. Elders wederom is sprake van ‘maets, die setten seven of acht roemers op de tafel bij de half vaten en slaense met een mes, mits betalende, de kop af.’[4)] Dergelijke tonelen zijn evenwel in de litteratuur uitzondering, gewoonlijk wordt alleen gewag gemaakt van een stevige ‘duitsche’ dronk - soms dagen achtereen. En nu mene men niet, dat alleen ‘laegloopers’ en ‘kannevagers’ zich daaraan schuldig maakten; bij feestelijke gelegenheden, kraammalen, doopmalen,

1) *Ndl. Wdb.* VI, 1991.
2) Ter Gouw, *Volksvermaken*, 670.
3) Buitenrust Hettema in *Taal en Letteren*, III, 252.
4) Van Vloten, *Kluchtspel*, III, 88.

gildemalen, bruiloften, enz. werd zo overmatig gefuifd, dat er keuren tegen werden uitgevaardigd en de predikanten op de preekstoel tegen dergelijke ‘pompeuse en delicate tractementen en sumptuose maaltijden’ te keer gingen; echter te vergeefs. ‘Een maaltijd aan prins Maurits en zijn gevolg gegeven, kostte aan de stad Dordrecht f 700 aan wijn. In 1605 werd op de bruiloft van den predikant Johannes Servatius een half aam (= 90 flessen) deelwijn (een soort Rijnwijn) gedronken, en in 1606 evenveel door de leden der Waalsche Synode! In 1612 dronken de genoodigden ter bruiloft van Mr. Pieter Hinosa.... anderhalf aam (= 270 flessen!) deelwijn. Voor burgemeesters- en gildenmaaltijden werd de wijn bij vaten besteld’.[1] Blijkbaar was men in die dagen van mening dat

> die wel drinckt, slaapt wel, en die wel slaapt, en doet gheen sonden.
> En die gheen sonden doet, die wort sluytelijck salich ghevonden.[2]

Groesbeek.
F.A. STOETT.

Vondels Lucifer en de leer van de praedestinatie.

De hevig tragische kracht van Vondels grote opstandsdrama ligt voor een aanzienlijk gedeelte hierin, dat Lucifer juist door zijn verzet veroorzaakt, wat hij wil verhinderen. Christus neemt immers menselijke gestalte aan om de schuld van Adam en zijn nageslacht in te lossen; zo kan Gabriël, al of niet van de komende dingen onderricht, zeggen:

> Godt sloot van eeuwigheit het Menschdom te verheffen,
> Oock boven 't Engelsdom, en op te voeren tot
> Een klaerheit en een licht, dat niet verschilt van Godt.
> Ghy zult het eeuwigh Woort, bekleet met been en aren,
> Gezalft tot Heer, en hooft, en rechter, al de scharen
> Der Geesten, Engelen en menschen te gelyck,
> Zien rechten, uit zyn' troon, en onbeschaduwt Ryck;
> Daer staet de stoel alree geheilight in het midden.
> (vs. 218-225).

1) Schotel, *Maatsch. Leven*, 19.
2) *Sp. Brab.* 956.

Molkenboer merkt op,[1] dat Vondel kennelijk rekening hield met St. Thomas van Aquino, ‘die uitdrukkelijk leerde, dat in Gods raadsbesluiten de Menschwording 't gevolg was vanAdams zondeval.’ Nu krijgen we op de plaats, in de noot genoemd, niet die indruk. Duidelijker zegt Vondel het echter zelf:

> Maer om den armen mensch een' vasten troost te geven,
> In zulck een jammernis, belooft de Godtheit trou
> Te wecken, uit het zaet en bloet van d'eerste vrou,
> Den Stercken, die de Slang, den Draeck, het hooft zal pletten,
> Door erfhaet, van geen tyt noch eeuwen te verzetten.
> (vs. 2135-'39).

Er volgt uit het een en ander, dat hij de zondeval voorstelt als een gebeuren, waaraan Adam en Eva niet meer vermogen te ontkomen[2]; de woorden van Gabriël laten daaraan geen twijfel meer bestaan:

> Dit's noodlot, en een onherroepelyck besluit.
> (vs. 232).

Men zou kunnen opmerken, dat God, gezien het karakter van de eerste mensen, wist, dat zij voor de verleiding zouden bezwijken en dat Hij daarom reeds van te voren zijn maatregelen nam, maar op die manier is de praedestinatie niet weggeredeneerd, want de val stond reeds vast, voordat de verleiding beproefd was, dus nog voordat de aard en de kracht er van waren gebleken; ja meer nog: doordat God de mens verhogen wou, schiep hij de voorwaarden voor zijn val. Dit lijkt veel op het standpunt van sommige Calvinistische theologen, onder wie Beza, die leerden, dat het in Gods bedoeling lag de mens te redden, maar dat daarvoor zijn val eerst noodzakelijk was,

1) In een verklarende aantekening bij vs. 497 in de W.B.-uitgave; vgl. ook zijn inleiding op Lucifer in de Zwolsche Herdrukken, blz. XXXVIII.

2) Pater Salsmans (*Dietsche Warande en Belfort*, 1905, II, blz. 37 vlgg.) wees op Vondels kennis van Suarez en oordeelde het natuurlijk, hoewel niet noodzakelijk, dat hij deze volgde t.o.v. de Menswording (ook zonder zondeval). M.i. onaannemelijk, want 1° maakt Vondel hiervan geen melding in zijn Berecht, wat hij uitdrukkelijk wel doet met de openbaring van de Menswording aan de engelen vóór hun val; 2° zou men dan in het spel zelf een aanduiding verwachten.

zodat ze de zondeval opvatten als een logisch gevolg van de verlossing.[1)]

In Vondels voorstelling houdt de noodlotsketen evenwel niet bij de mens op. Adam en Eva worden verleid door Belial, die in opdracht van Lucifer werkt, en deze daad is een gevolg van boosheid over eigen val, die weer veroorzaakt was door afgunst over de hoge positie, die de mens in Christus eens zou verwerven. Het is mogelijk te veronderstellen, dat Adam en Eva ook op andere wijze hun onschuld konden verliezen, maar het lijkt niet waarschijnlijk, dat voor Vondel de verleiding bij hen geheel van binnen uit kon komen; eerder achtte hij de duivel een conditio sine qua non voor de zondeval. Maar in dat geval stond met Gods besluit aangaande de menswording ook vast, dat er een duivel zou ontstaan.

De vraag komt nu op, wie die duivel worden zou. Natuurlijk hoefde Lucifer daartoe niet voorbeschikt te zijn; Belzebub kon het ook wezen of een ander van de hoge engelen. Dat het pleit nog niet ten nadele van Lucifer beslecht was, daarvan zou de zending van Raphaël kunnen getuigen:

> Verneêr u: staeck dien toght: ick offere u gena,
> Met dien olyftack: gryp, of echter 't is te spa.
> (vs. 1510/1).

Verderop zegt hij evenwel:

> 'k verzeker u gena,
> En stelme, als middelaer, om hoogh voor u te pande.
> (vs. 1623/4).

uit welke woorden we eerder de indruk krijgen, dat hij, volkomen overtuigd van Gods goedertierenheid, op eigen houtje handelt dan met een bepaalde opdracht van God.

Een vraag van enige betekenis is, waarom de reden van de menswording wordt verzwegen:

> De reden en het wit waerom wy namaels wachten,
> Na 'et overleven van een tafel erfgeslachten,
> Den Heer, die, Godt en mensch geworden in der tyt,
> Den scepter voeren zal, en breet en overwyt
> De starren, aerde, en zee, en al wat leeft regeeren,
> Verberght de hemel u: de tyt wil d'oirzaeck leeren.
> (vs. 492-497).

1) Ook P. Leendertz Jr. wijst op dit z.g.n. supralapsarische standpunt in ‘Het slot van Vondel's Lucifer’ (Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde, 42, blz. 122.) M.i. zit dit echter meer in de uitbeelding dan in het ‘standpunt’, d.w.z. de theoretische grondslag, waarin hij Thomas van Aquino volgt.

In de mededeling van Gabriël aan de rei van engelen wordt niet gerept van een geheim; pas wanneer Lucifer naar het waarom vraagt, komen deze woorden. Dat dit zonder bedoeling door God zo geregeld zou zijn, is niet aan te nemen. Ook niet, dat het was om Lucifer op de proef te stellen, want al zou het hem een zekere voldoening geven te horen van de zondeval, de menswording was hiermee niet van de baan en juist daardoor werd zijn hoogmoed geprikkeld. Misschien was het opzet eenvoudige gehoorzaamheid te eisen? Maar waarom? Gabriël verklaart zelf van de stedehouder: ‘ghy yvert krachtigh voor/De glori van Godts naem’; (vs. 543/4) en wanneer deze zegt: Ick heb tot noch myn kroon voor Godt alleen gebogen (vs. 509), dan zit in deze enigszins hoogmoedige woorden ook de bewering, dat hij steeds gehoorzaamheid aan God betracht heeft, wat Gabriël allerminst ontkent.

Al blijven er misschien andere verklaringen mogelijk, we komen onwillekeurig tot de gedachte, dat het verzwijgen van de reden is om Lucifer zijn lot niet vooruit te zeggen. Het verhaal was bij de toeschouwers bekend, zij wisten dat het voor de ontwikkeling van de gebeurtenissen nodig was, hem deze kennis te onthouden, want het is de diepe tragiek van deze figuur, dat hij juist die dingen doet, die zijn ondergang veroorzaken. Uit het oogpunt van dramatische compositie lijkt me dit dan ook een voortreffelijke vondst, maar hiervoor moest de dichter de val van Lucifer als gepraedestineerd voorstellen. Of de theoloog in Vondel, afkerig van de praedestinatieleer, dit heeft kunnen verantwoorden, blijft evenwel de vraag.

's-Gravenhage.

G. KAZEMIER.

Boekbeoordelingen.

Het Proza der Nieuwe-Zakelijkheid door Dr. C. Tazelaar. J.H. Kok. N.V. te Kampen, z.j.

Van Alberdingk Thijm tot Van Duinkerken en Kuyle, overzicht van de jonge Katholieke Letterkunde in Nederland door Frans van Oldenburg Ermke. L.C.G. Malmberg. 's Hertogenbosch, 1935.

Het werkje van Dr. Tazelaar, dat tot ondertitel draagt: ‘aanteekeningen over het nieuwste Nederlandsche proza’,

behandelt dit proza in de volgende hoofdstukken: De reportageroman, De filmische roman, De simultanistische roman, De bekenntnis-roman (waarom deze Duitse vorm?), De vitalistische roman, De biografie in romanvorm. Men vraagt, als men dit leest, zich onwillekeurig af, of men inderdaad zoveel onderscheiden romansoorten bezit in het hedendaagse proza. Het komt me voor van niet.

De hier onderscheiden eerste vijf soorten zijn m.i. eerder te beschouwen als verschillende aspecten van het zogenaamde vitalisme. Den Doolaard's romans b.v. zijn er sprekende voorbeelden van. Tot op zekere hoogte geeft de schrijver zelf dit ook toe, als hij schrijft: 'De beide moderne literatuurvormen[1)] liggen trouwens zeer dicht bij elkaar wat betreft hun effecten: het filmische is een belangrijk bestanddeel van den reportageroman en de reportage-constructie ligt ten grondslag aan den filmischen roman' (blz. 27). En op blz. 60 rekent hij den reportagekunstenaar Den Doolaard tevens tot de vitalisten.

Een ernstiger bezwaar is, dat de schrijver de hedendaagse prozakunst veroordeelt omdat ze teveel 'dies-seitig' is in plaats van 'jen-seitig', m.a.w. hij legt de literaire kunst *in de cerste plaats* een theologische maatstaf aan in plaats van een artistieke. Ik leg hierbij vooral de nadruk op de woorden *in de eerste plaats*. Wil hij de hedendaagse literatuur door een theologische bril bezien, dat is zijn zaak, maar het valt af te keuren als men dit *in de eerste plaats* doet. Literatuur is niet hetzelfde als een theologisch tractaat. Als men dit goed voor ogen houdt, kan men met dit werkje stellig zijn voordeel doen. Vooral de twee laatste hoofdstukken: De vitalistische roman en De biografie in romanvorm zijn zeer instructief.

Het hierboven genoemde werk van Frans van Oldenburg Ermke ziet er uiterlijk zeer fraai verzorgd uit. Jammer dat dit geenszins van de inhoud kan worden gezegd.

De schrijver toch mist elk historisch inzicht, heeft geen begrip van compositie en heeft niet de minste kijk op de juiste verhoudingen, zodat zijn boek een indruk van grote rommeligheid en oppervlakkigheid maakt.

De auteur begint zijn beschouwingen met de tijd van Thijm en Schaepman. Wat lag nu meer voor de hand dan juist hun

1) Bedoeld zijn de reportage-roman en de filmische roman.

zo verschillende houding tegenover de tachtigers aan te tonen. Men leze hiervoor Thijms critiek op Emant's Lilith en vergelijke laarbij de hooghartige wijze, waarop Schaepman Van Deyssel meende te moeten afstraffen. Zelfs met de oprichting van 'Van onzen Tijd' stak Schaepman de draak.[1] Poelhekke, die reeds in 1896 een studie schreef over 'De dichter Willem Kloos'[2] wordt slechts even terloops genoemd (blz. 59); zo ook kapelaan Binnewiertz, die in *De Katholiek* van 1899, blz. 243 een uitvoerige studie begon over de moderne poetiek (blz. 20 en 23). Ook de voortreffelijke criticus en literator Frans Erens moet het slechts met een paar regels stellen. De verdienstelijke literatuurhistoricus prof. Brom wordt als een stoute jongen in de hoek gezet (blz, 20) en een aankomend scribentje als Wim Snitker wordt geprezen (blz. 149). Waarom eigenlijk *Van onzen Tijd* werd opgericht, welk verschil er bestaat tussen de tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap* wordt ons niet duidelijk gemaakt. Het vijfde hoofdstuk, waarin de Jongeren worden behandeld, begint met Pieter v.d. Meer de Walcheren, hierop volgen de Vlamingen, dan Gerard Bruning, een vrij zonderlinge indeling. De oude Kees Meekel wordt verderop zo maar tussen de jongeren ingeplakt.

Ook het oordeel van den auteur over sommige literaire producten is vaak vrij zonderling. Een prul als *Het Wereldorgel* van Antoon van Duinkerken wordt opgehemeld (blz. 133), Coolen's novelle *De man met het Jan Klaassenspel* wordt tot 'verreweg zijn beste boek' verklaard (blz. 145). En zo zou ik verder kunnen gaan, maar basta.

En toch zou er over de katholieke letterkunde van Thijm tot heden een interessant boek te schrijven zijn, maar dan na ernstige studie en grondig onderzoek. Uit dit boek kan men slechts leren hoe men het niet moet doen.

G. KARSTEN.

1) Vgl. zijn Chronicon over Staatkunde en Letteren I, 133 en II, 132.
2) Vgl. De Katholiek, 1896, blz. 263.

Kroniek en kritiek.

Eenheid of eenvormigheid?

Tot welke schromelijke overdrijving het verzet tegen de nieuwe spelling soms leidt, kan blijken uit de volgende aanhalingen, die ik ontleen aan een schrijven van Prof. Dr. J. van Mierlo: ‘Men begint zich hier al meer en meer bewust te worden, dat het uit is met de taaleenheid. Als alle voorwerpsnamen, alle namen van bloemen, planten en vruchten, van rivieren, van hemellichamen, alle abstracta ook, kortweg alle namen die geen vrouwelijke personen of dieren duidelijk uitdrukken, met *hij, zijn, hem* enz. kunnen aangeduid worden, als al die namen gemeenslachtig worden, als *der, dezer, dier, wier* enz. nog slechts verbindingswoorden(?) zijn, dan zullen wij hier in België alle Nederlandsche werken moeten gaan verbieden, die in die taal geschreven zijn.... Er zal nog Hollandsch en Vlaamsch overblijven, met dit verschil dat wij ons tegen het Hollandsch voornamelijk zullen moeten gaan weren, wil onze taal nog taal en geen warboel zijn.... Nederland kan zich ook de amputatie van vier à vijf millioen Nederlandsch-sprekende Vlamingen niet veroorlooven (l. veroorloven), zonder dood te bloeden.’

Een naïef lezer zou hieruit kunnen opmaken, dat vóór de spellinghervorming een standaard-schrijftaal in Noord- en Zuid-Nederland geëerbiedigd werd, die geen plaats liet voor verscheidenheid van grammatische vormen, van woordgebruik. Ieder taalkundige weet dat het tegendeel het geval is; ieder stijlkundige beseft dat die verscheidenheid eer een voordeel, een teken van leven, dan een nadeel is. Reeds onder de heerschappij van De Vries en Te Winkel werden in hun Woordenlijst, in de spraakkunsten honderden doubletten als gangbaar erkend in het Noord-Nederlandse taalgebruik. Betrekt men ook het Zuiden in zijn beschouwing, dan komt veel meer verscheidenheid voor den dag. De onverbogen vormen van het possessief zijn in het Noorden vrijwel regel geworden, ook in de pers en in officiële bescheiden; in het Zuid-Nederlandse schrijven zijn de verbogen vormen volstrekt niet zeldzaam. Dat levert meer opvallende verschillen dan de wisseling van *de* en *den*. Veel meer treffen de Noord-Nederlandse lezer de verschillende praeposities, voegwoorden, om niet te spreken van andere substantieven en adjektieven. Dr. J. Leenen merkte onlangs op, dat hij in een roman van Kollewijn slechts

tienmaal op een aanduiding met *hij* gestuit was, die tegen zijn Zuid-Nederlands taalgevoel inging. Hoeveel maal zal een Noord-Nederlander Streuvels' taal als typisch-Vlaams aanvoelen? Zullen wij dus alle Vlaamse letterkunde ‘moeten gaan weren’, die niet aan Van Mierlo's algemeen-Nederlands schrijftaal-ideaal beantwoordt? Dat kan hij natuurlijk niet bedoeld hebben. Maar afgezien van uiteraard meer individuele taalkunst: ook dagbladen, geschriften van geleerden vertonen bijna alle in hun woordgebruik eigenaardigheden, die de deskundige na één bladzijde niet meer doen twijfelen of de schrijver Hollander of Vlaming is. Wij herhalen dat wij dat allerminst betreuren! Er bestaat gelukkig nog een eenheid-in-verscheidenheid. Eenvormigheid is een symptoom van verstening.

Een uniforme regeling van de voornaamwoordelijke aanduiding kan slechts kunstmatig zijn. De onderstelling dat deze sinds 1865 op de grondslag van het woordgeslacht bestaan heeft, zal bij onderzoek onjuist blijken.

Even onmogelijk als het is, dat de Vlaming het Noord-Nederlands taalgevoel volgt, waar dat voor hem stuitend is, even onaanvaardbaar zou voor ons een regeling zijn - als die mogelijk bleek! - op grond van Zuid-Nederlands taalgebruik, bemiddelend ontworpen. De enige mogelijkheid, die reeds door de gemengde Staatskommissie van 1916 erkend werd, is de aanvaarding van een bestaande verscheidenheid, die nòch nu, nòch in de toekomst aan de taaleenheid afbreuk zal doen.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie IX (1935).

In dit lijvige deel, dat voor de helft ook aan Waalse studie gewijd is, maakt J. Grauls *Een vierde uitstapje naar het Walenland*, om op overeenkomst tussen het Waals en het Zuidnederlands te wijzen. - J.L. Pauwels tekende een woordgeografische kaart voor *De Vlinder* met niet minder dan 53 benamingen. - Jan Lindemans behandelt *Het toponymisch element ‘schoud, scheld, schild’*. - L. Grootaers geeft een overzicht van *De Nederlandsche Dialectstudie in 1934*; J. van de Wijer van *De Vlaamsche Toponymie in 1934*.

Beoefening van taal- en letterkunde in Zuid-Nederland. Mijn artikel in de Jan.-aflevering zal door onvolledigheid uiteraard menige leemte vertonen. Een kleine aanvulling op tweeërlei gebied acht ik niet overbodig. De toneelgeschiedenis en de toneelkritiek vond een ijverig en verdienstelijk beoefenaar in Lode Monteyne, die behalve een aantal bundels met toneel-studies en kritieken een historisch-kritisch overzicht gaf van *Het modern Tooneel in Vlaanderen* en een grote *Geschiedenis van de Vlaamsche tooneelletterkunde van 1800 tot 1925*, gebundeld met een studie van Sabbe en een van Coopmans onder de titel *Het Vlaamsch Tooneel* (1927).

Op het gebied van de bibliografie onderscheidde zich Dr. Rob. Roemans, die een zeer uitvoerige en nauwkeurige Bibliographie van de Moderne Vlaamsche Literatuur (1893-1930) samenstelde, en in de Verslagen en Mededeelingen van de Kon. V. Acad. dergelijke bibliografieën van afzonderlijke auteurs publiceerde.

Nedersaksische en Hoogduitse invloeden op de Nederlandse woordvoorraad.

Over dit onderwerp hield C.G.N. de Vooys in de Koninklijke Akademie te Amsterdam een voordracht, die in de Mededelingen, deel 81 (1936) opgenomen werd. In Bijlagen vindt men lijsten van woorden die waarschijnlijk of stellig van Duitse afkomst zijn.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids. Jan.

Anton van Duinkerken beoordeelt in de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* een groep dichters onder het samenvattende opschrift *Vrienden der Aarde*.

Fehr.

Anton van Duinkerken schrijft waarderende bladzijden *Bij het derde eeuwfeest van Heiman Dullaert*.

De Nieuwe Gids. Jan.

H.H.J. Maas geeft beschouwingen over *De psyche van de vrouw in de litteratuur van alle tijden*.

Febr.

H.H.J. Maas vervolgt zijn artikel. - W. Kloos betoogt dat hij de nieuwe spelling niet zal volgen, omdat zijn ‘Binnenwezen’ hem daarvoor waarschuwt!

De Stem. Jan.

In de *Poëziekroniek* bespreekt Anthonie Donker le *Negen Balladen* van J.W.F. Werumeus Buning. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Tonia de Bilt de prozabundel *De Korte Baan*, Anthonie Donker de bundel *Kristal. Letterkundige productie 1935*. - A. Romein-Verschoor beoordeelt de roman *De Bikkel* van Diet Kramer.

Febr.

In de *Poëziekroniek* beoordeelt Anthonie Donker de dichter Victor E. van Vriesland, naar aanleiding van de bundel *Voorwaardelijk Uitzicht*.

Roeping. Jan.

Paul Haimon mist in de jongste Katholieke litteratuur te zeer *Het vurige leven*: de verzen van Wies Moens en Ernest Michel vormen een uitzondering.

Febr.

Onder de *Pentekeningen of geschreven portretten* koos F. van Oldenburg Ermke als vijfde de Limburger Kemp, getypeerd als ‘de romanticus der halve werkelijkheid’.

Opwaartsche Wegen. Jan.

G. Kamphuis ziet met leedwezen de poëzie *Op weg naar ‘nieuwe zakelijkheid’*. De bewijzen daarvoor vond hij in de bundel *Kristal*. - L.H. Stronkhorst beoordeelt *Anthonic Donker als schrijver*, naar aanleiding van de roman *Schaduw der bergen*, waarvan hij de stijl en de geest niet bewondert. - H. de Bruin beoordeelt de roman *De Bikkel* van Diet Kramer en *Een Hollandsch drama* van Arthur van Schendel.

Febr.

Jan H. Eekhout geeft in een *Vlaamsche Kroniek* een overzicht van de Poëzie, het Proza en de Kritiek van de laatste jaren. - G. Kamphuis kondigt de nieuwe *Revius*-uitgave van W.A.P. Smit aan.

De Opbouw. Jan.-Febr.

De *Litteraire Beschouwing* van W.L.M.E. van Leeuwen is gewijd aan Gorter's *Grote Dichters*, een ‘magistraal, nagelaten werk’.

De Werkplaats. Jan.

Enige vroegere redakteuren en medewerkers van ‘Opwaartsche Wegen’ hebben dit nieuwe tijdschrift opgericht, onder redaktie van Dr. J. Haantjes, Dr. J. van Ham, Dr. K. Heeroma en Dr. W.A.P. Smit. Het doel is ‘een werkgemeenschap te stichten’ voor jonge christelijke auteurs.

J. Haantjes beoordeelt *Romans over schoolleven*, nl. *Terug tot Ina Damman* van S. Vestdijk, *De Bikkel* van Diet Kramer en *Bint* van F. Bordewijk. Dezelfde schrijver geeft een beschouwing over *Een Hollandsch drama* van Arthur van Schendel. - K.

Heeroma schrijft een vergelijkende studie over een zestal romans, van H. de Bruin, Anne de Vries, J.K. van Eerbeek, Rie van Rossum, Jan H. Eekhout en Diet Kramer, die ‘allemaal in een zekere betrekking staan tot de Kristelijk-literaire beweging’ (*Gesprekken met romans*). - J. van Ham onderzocht geestverwante *Poëzie uit het jaar 1935* en concludeert dat de oogst schraal is.

Febr.

Buitendijk schrijft over *Een Calvinistisch Liedboek*, nl. het Geuzenliedboek. - W.A.P. Smit geeft *Losse aantekeningen* over de poëzie der Jong-Protestanten, die z.i. een inzinking vertoont. - Van Ham geeft inleidende opmerkingen voor *Een geschiedenis van de Christelijke literatuur na 1880*.

De Vlaamsche Gids. Jan.

Willy van Cauwenberg schrijft over *Het Cynisme in de hedendaagsche Vlaamsche Letterkunde*, voornamelijk beschouwd als na-oorlogsverschijnsel. Als eerste van ‘vier echte cyniekers’ wordt Willem Elsschot besproken. - De *Kroniek der Nederlandsche Poëzie* van M. Rutten handelt over *Nieuwe wegen inzake Nederlandsche versstudie*, nl. het proefschrift van G. Stuiveling.

Febr.

In het tweede deel van bovengenoemd artikel beschouwt W. van Cauwenburg als ‘cyniekers’ Ernest W. Schmidt, Richard Minne en Eugène Bosschaerts. - In de *Kroniek van het Proza* heeft Lode Monteyne een reeks korte boekbesprekingen.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Gerard Walschap vraagt: *Waar blijven de jongeren?* Onder de jongste generatie ontdekt hij nog weinig of geen leidende krachten. - In de Prozakroniek beoordeelt Paul de Vree de laatste roman van Lode Zielens: *Nu begint het leven*. - In de Poëziekroniek uit P.G. Buckinx zijn teleurstelling over de tegenwoordige poëzie van Wies Moens (*Golfslag*), die ‘sterft bij gebrek aan intensiteit en begrenzing’.

Febr.

Jos. Mansion vertelt over de *Ervaringen van een toponymist*. - Filip de Pillecyn beoordeelt *De vierde koning* van Gerard Walschap en *Pruiken* van W. Putman.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LV, afl. 1.

J. van Mierlo maakt ‘enkele noodzakelijke opmerkingen’ *Bij een Reinaert-debat* met J.W. Muller. - B.H. Erné schrijft over de woorden *Huysmorsen, verhuysmorsen en huysmossen schieten*, waarvan het eerste ‘stelen’ betekend moet hebben. - M.H. van der Zeyde geeft een uitvoerige verzameling kritische en verklarende aantekeningen

ij *De tekst van Hadewijchs liederen*, en bestrijdt, in een artikel *Hadewijch en Duitsland*, de mening van J. van Mierlo dat de chrijfster al omstreeks 1250 in Duitsland bekend geweest zou ijn: het handschrift van ± 1350 en de twijfelachtige tekst van Adelwip leveren daarvoor onvoldoende bewijzen. - D.C. Iesseling bespreekt de oorsprong van het woord *Hipokras* voor en bepaalde wijnsoort. - Jos. J. Gielen vraagt aandacht voor *Hooft's 'Klachte der Princesse van Orangen' en zijn bronnen*, nl. Van Baerle's Latijnse gedicht over dit onderwerp, het Franse ied dat de melodie bood en de Romeinse elementen in de klassieke traditie. - J. Heinsius behandelt het Mnl. woord *getes*. - J.J. Mak onderzocht *Het vocalisme in beklemde syllaben van enige Oost-Mnlse geschriften uit de kring der moderne devotie*. Op grond van dit onderzoek kan hij het drietal teksten lokaliseren in het westen van Overijsel. - Ten slotte enige 'kleine mededelingen' over de woorden *fratsen, nek, spenen* of *spinnen*.

Onze Taaltuin. Jan.

Jan Grauls vertelt nog wat over den 'bloksleeper' en 'den blok sleepen' in een vervolgartikel *Uit de Vlaamsche spreekwoorden van Pieter Bruegel*. - J. Naarding bestudeerde de terminologie van de Drentse bijenkultuur (*De Bij*). - G.S. Overdiep schrijft over de vormen *Heer en heere*; H. Mandos over de uitdrukking *Van Pontius naar Pilatus*. - Jac. van Ginneken zoekt naar *De Grondwet van het Grammatisch systeem*, die hij meent te vinden in de 'distinctieve tegenstellingen' van positief en negatief. - De *Taalkaart* behandelt het woord *mispel*.

Febr.

In een vervolgartikel bespreekt Jac. van Ginneken *De organieke wetten van het grammatisch systeem*. - J. Naarding verzamelde *De aanspreekvormen in het Drentsch*, telkens in het zinsverband waargenomen. - G.S. Overdiep beoordeelt de *Hollandse dialectstudies* van K.H. Heeroma en de *Nieuwe Bundel* I en III van De Raaf en Griss.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Jan.

P. Maximilianus geeft het eerste deel van een uitvoerige studie *Bij het Sint Franciscusleven van Maerlant*. - C.F.P. Stutterheim schrijft, naar aanleiding van M.J. Langeveld's 'Taal en Denken', dat hij zeer waardeert, *Iets over het woord als phonetisch-semantisch en als functioneel element*. - L.C. Michels verklaart vs. 153 van Vondel's *Harpoen*. - Th. Baader kondigt het *Festschrift für Otto Behaghel* aan. P. Maximilianus de *Elckerlyc-studiën* van L. Willems.

Vondel-kroniek VII, nummer 1.

A.A. Verdenius wijst op invloed van Vergilius bij *Vondels Lucifer*. - H.A. Mulder maakt opmerkingen over *De eerste periode van Vondels vorm*. - A. Pompen O.F.M. geeft opheldering omtrent *Meester Peter de kercktooneelier*, die Vondel in zijn *Tooneelschilt* noemt. - Een lange reeks *Kantteekeningen* van de redakteur, waaronder ook 'Nalezingen door Dr. J.F.M. Sterck', besluit de aflevering.

Kultuurleven. Jan.

Stephanus Axters O.P. besluit zijn *Schets van een Geschiedenis der Nederlandsche scholastieke vaktaal*.

Paedagogische Studiën. Jan.

Marie Holtrop pleit voor het *Hardop-lezen en het mondeling expressievermogen*, dat gevaar loopt door het stil-lezen te veel op de achtergrond gedrongen te worden.

Levende Talen. Febr.

Dit uitvoerige jubileumnummer bevat o.a. de voordracht van J.J. Salverda de Grave over *De studie der levende talen in de laatste vijf en twintig jaren*, en van A. Zijderveld over *De leermiddelen voor het onderwijs in de Nederlandse letterkunde gedurende de laatste vijf en twintig jaar*. Bovendien is volledig afgedrukt de voordracht die W. van den Ent in de Nederlandse sekties hield over *De Vereniging van leraren in levende talen en het moedertaalonderwijs*.

Neophilologus XXI, afl. 2.

Th. M. Chotzen wijst op *Een Iersche Reinaert-parallel*, nl. een Iers wonderverhaal, dat naar tijd en inhoud staat tussen de bekende Lotharingse allegorie en de Vlaamse, Picardische en Elsasser dierenromans.

Ons Eigen Blad. Jan.

In een artikel *Gezag en logika*, polemiseert Gerlach Royen o.a. tegen het taal- en spelling-dilettantisme van Henri Polak.

Febr.

Gerlach Royen geeft een reeks voorbeelden van *Buigingsbuitenissigheden*, nl. genitiefvormen, die gewoonlijk als ellips verklaard worden.

Eigen Volk. Jan.

L. van Wallenburg behandelt *Enkele Walcherse spreekwoorden*; Ant. Weynen geeft een lijst van *Merkwaardige West-Noordbrabantse woorden*.

Febr.

Ant. Weynen vervolgt bovengenoemde lijst.

Museum. Febr.

A.W.C. Zuidema beoordeelt *Het Dietsche Dagboek* van G. Kalff Jr.
C.D.V.

De structuur van het vers.

In een reeks vroegere artikelen meende ik erop te kunnen wijzen, dat nauwelijks op een enkel punt van enig belang de gangbare versleer de nuchtere feiten van het vers weet te verklaren.[1)] Nergens is dit misschien zo duidelijk het geval als in de quaestie, die ik thans wens te bespreken, de verhouding van de regelmaat in het vers tot zijn onregelmatigheden.

In drie artikelen[2)] heeft *Jespersen* zich met dit probleem, dat der z.g. metrische uitzonderingen, bezig gehouden. Ik zal trachten de inhoud van deze drie studies, waarin de formuleringen niet steeds dezelfde zijn, samen te vatten, terwijl ik de Engelse voorbeelden door Nederlandse vervang. Indien ik de bedoeling van den auteur niet precies weergeef, bied ik daarvoor bij voorbaat mijn verontschuldiging aan.

De vijfvoetige jambe is een vers, dat als regel bestaat uit een vast aantal lettergrepen in de volgende orde:
zwakker-sterker-zwakker-sterker-zwakker-sterker-zwakker-sterker-zwakker-sterker-(zwakker),
waar zwakker betekent: zwakker dan de eventueel voorafgaande en de eventueel volgende lettergreep, en sterker juist het omgekeerde.

Elke afwijking van dit schema brengt een teleurstelling (disappointment). Men kan afwijkingen niet excuseren door te zeggen, dat ze nodig zijn om eentonigheid te vermijden: Shakespeare heeft ergens 100 regels met slechts 4 afwijkingen, zonder dat van eentonigheid sprake is. Waarom zijn die afwijkingen niet zo hinderlijk als men zou denken?

1) De vorm van het Nederlandse vers, Nieuwe Taalgids, *24*, 1930, 1-35; Naar een nieuwe versleer, ibid., *26*, 1932, 241-253.
Verder:
De strijd om het vrije vers, De Gids, *97*, 1933, 110-119.

2) Voordracht voor de Deense Academie van Wetenschappen 16 Nov. 1930; opnieuw bewerkt als ‘Notes on Metre’; O. Jespersen, Linguistica, 1933, 249-274; Cause psychologique de quelques phénomènes de métrique germanique, Journal de Psychologie, *30*, 1933, 333-338.

Men heeft verschillende gevallen te onderscheiden. Ten eerste de afwijkingen slechts op papier, b.v.:

> Den dijkweg, grafwaarts, toen wij kindren waren

Het gaat hier om de lettergreep -*waarts*, die krachtiger is dan *toen*. Tengevolge van de pauze worden dergelijke afwijkingen niet gehoord, en bestaan dus niet.

Ten tweede heeft men de omzetting van jambe tot trochae; dit geval is na een pauze van gering belang:

> Binnen de heiningen der doodenhof
> Voor éénen Dag laten ze Daad en Droomen.

De kracht van deze lettergrepen (*bin-* en *lá-*) op zichzelf is niet hinderlijk, omdat na een pauze geen vergelijking met een voorafgaande lettergreep plaats heeft, en men bij het horen ervan nog geen basis heeft van vergelijking met de volgende lettergreep.

In de derde plaats heeft men expressieve afwijkingen, b.v.

> Dansten haar vreugd op open levensweî.
> (P.C. Boutens)

Hier is de versnelling van het tempo aan het begin schilderend, en suggereert het dansen.

In de vierde plaats blijven er tenslotte gevallen over, waar de teleurstelling aanwezig is. De dichter is natuurlijk vrij de euphonie op te offeren, indien andere dingen hem belangrijker schijnen: om niet te spreken van de mogelijkheid, dat hij op het ogenblik niet iets beters kan vinden.

De afwijkingen worden dus door Jespersen ten dele vergoelijkt, ten dele als expressief erkend, ten dele als fouten tegen de euphonie beschouwd.

Ook de meningen van *Heusler*, die men moet condenseren uit een beschouwing van omstreeks 100 pagina's, zijn niet gemakkelijk weer te geven.[1)] Ziehier een poging daartoe.

Verzen onderscheiden zich van proza hierdoor, dat men in het vers op bepaalde plaatsen, op voor het gevoel gelijke afstanden van elkaar, sterke lettergrepen heeft of althans verwacht. In de vijfvoetige jambe b.v. op de plaatsen van de even lettergrepen en op voor het gevoel gelijke afstanden tussen die even letter-

1) A. Heusler, Deutsche Versgeschichte I, 1925; p. 1-85: Einführendes; Grundbegriffe der Verslehre; et passim. Ook: Wege und Irrwege in der neueren Verslehre, 250 Jahre Weidmann'sche Buchhandlung, 1930, 38-55.

grepen. Goede verzen in goede taal ontstaan, wanneer ictus en accent (versaccent en zinsaccent) in overeenstemming zijn.

Men heeft verschillende soorten van afwijkingen, d.w.z. gevallen waar ictus en accent niet samenvallen.

Ten eerste de schijnbare. Vele blijken niet te bestaan, wanneer men slechts rekening houdt met de goede expressieve voordracht en niet met het woord-, maar met het zinsaccent. Sommige lettergrepen kunnen zowel heffing als daling in het vers zijn.

Ten tweede de zwakke, b.v. omdraaiing van de eerste jambe: Binnen de heiningen der doodenhof. Zulke kan men nog als 'formgerecht' beschouwen.

Ten derde de ernstigere. Sommige zijn sprachwidrig. Zulke verzen kan men schadhaft, fehlerhaft noemen; niet ieder vond of vindt ze lelijk. Verzen zijn het in elk geval (p. 57).

Hier dus in wezen dezelfde redenering als bij Jespersen: alle verzen gebouwd volgens het schema zijn goed, althans formgerecht en sprachgerecht. Wanneer de afwijking groot is, is het vers fout. Van dergelijke foutieve verzen wordt erkend, dat niet ieder ze gelijk vindt, maar een verklaring daarvan wordt niet beproefd.

Nu is het waarschijnlijk voor de meesten, die iets van verzen begrijpen, zonder meer evident, dat niet alle ‘afwijkingen’ lelijk zijn, en dat vele afwijkingen, *ook zonder expressief*, d.w.z. in verband met de inhoud schilderend, *te zijn*, tot de schoonheid van verzen bijdragen. Het is niet moeilijk bij dichters, die de taal op meesterijke wijze hanteren, verzen aan te wijzen, waarin door een kleine omzetting of andere verandering het ‘schema’ hersteld zou kunnen worden: echter blijkbaar zonder dat de dichter dit heeft gewild, en zonder dat degeen, die den dichter ten volle begrijpt, dit als een verbetering zou beschouwen. Ik geef enige voorbeelden uit ‘Aan Moeders graf’ van Jacob Israël de Haan.

regel 8:	Stierf zij, nimmer sterft hare milde min
regelmatiger:	Stierf zij, stierf nimmer hare milde min
of:	Al stierf zij, nimmer sterft haar milde min (suggestie van den heer Stuiveling).
regel 10:	Beleeft in den herfsttijd zijn laatste bloei
regelmatiger:	Beleeft in herfsttijd zijnen laatsten bloei
of:	Beleeft in tijd van herfst zijn laatsten bloei
of:	Beleeft in herfstgetij zijn laatsten bloei (Stuiveling)
regel 77:	Moeder: breek zijn geheim en als zijn Droomen
regelmatiger:	Breek, Moeder, zijn geheim en als zijn Droomen

regel 81:	Beter kan ik het wreede weten dragen
regelmatiger:	Ik kan het wreede weten beter dragen
regel 85:	Vaak in 't bloeiend leven heb ik verwacht
regelmatiger:	In 't bloeiend leven heb ik vaak verwacht
regel 88:	Heeft hem nog gespaard of reeds omgebracht
regelmatiger:	Heeft hem gespaard nog of reeds omgebracht
regel 90:	Uw graf, leg ik bevend mijn linkerhand
regelmatiger:	Uw graf, leg bevend ik mijn linkerhand

Men kan moeilijk beweren, dat elk van des dichters afwijkingen expressiever is dan de andere mogelijkheid of mogelijkheden: welke is nu de functie der niet-expressieve afwijkingen?

Om deze vraag te beantwoorden moeten wij dieper op de bouw van verzen, b.v. van de vijfvoetige jambe, ingaan, dan men gewoonlijk doet. De enige methode, die daartoe bruikbaar is, de enige ook, die daarvoor nooit, althans niet consequent, wordt gebruikt, is de introspeetief-statistische. Volgens deze bepaalt men b.v. welke lettergrepen in een gedicht sterk, welke zwak zijn (een eenvoudige scheiding in sterke en zwakke dus) en maakt een statistiek van de gevallen van sterke eerste lettergreep, van sterke tweede lettergreep, enz. Men kan ook fijnere onderscheidingen maken, en de lettergrepen b.v. in 5 groepen verdelen van verschillende sterkte. In het eerste geval spreken wij van de schaal 01, in het tweede van de schaal 01234. Ik ben mij van de eenzijdigheid dezer methode bewust. Terecht merkt mij de heer Stuiveling op, dat het in een vers niet op de absolute kracht der lettergrepen aankomt, maar op de mindere of meerdere ten opzichte van voorafgaande en volgende. Ter voorkoming van misverstanden zij echter opgemerkt, dat bij deze berekening van zelf alle onderbetoningen, overbetoningen, omzettingen e.d. meetellen. Met het trekken van conclusies moet men voorzichtig wezen, maar ik meen dat ook geweest te zijn.

Door toepassing van deze methoden zijn de volgende curven verkregen. De cijfers, door de curven graphisch voorgesteld, zijn verkregen door optellingen; zij geven niet de bouw van één speciale regel weer. Het eerste cijfer is telkens de som van de cijfers, verkregen voor alle eerste lettergrepen der regels van het betreffende gedicht; het tweede cijfer de som van de cijfers voor alle tweede lettergrepen; enz. Elke lettergreep heeft dus één cijfer gekregen, en deze cijfers zijn verticaal opgeteld.

1. Boutens, Sonnet, Die nooit dan den droom elkaar ontmoetten.

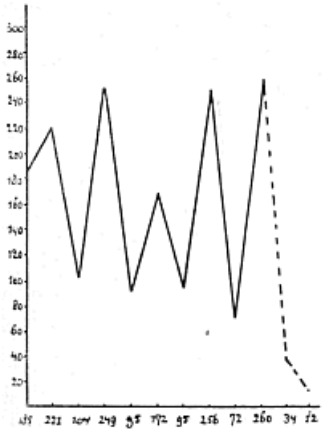

Fig. 1. (schaal 01234; de cijfers zijn verkregen or optelling van de schattingen van proefpersonen. De afwijkingen van proefpersonen onderling zijn interessant, maar voor ons doel niet belangrijk: in hoofdzaak zijn de 8 curven dezelfde. Eén).

2. J.I. de Haan, Aan Moeders Graf.

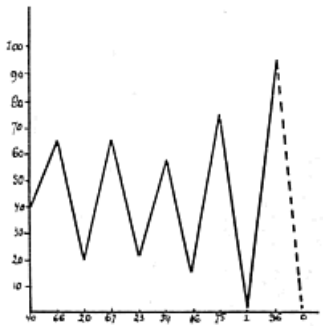

Fig. 2. (schaal 01; cijfers verkregen door schatting van den schrijver van dit artikel).

3. Vondel, Gijsbrecht, 1-32.

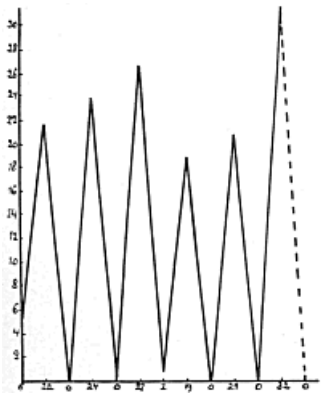

Fig. 3. (schaal 01; cijfers verkregen door schatting van den schrijver van dit artikel).

4. W. Kloos, De Zee.

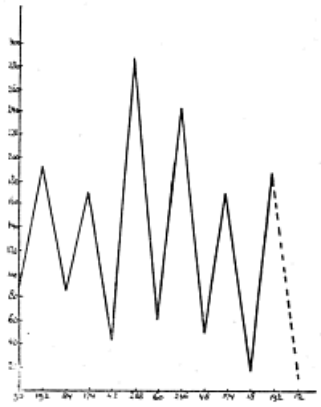

Fig. 4. (schaal 01234; schatting van L. Guittart naar de voordracht van Royaards op gramophoonplaat).

5. Spitteler, Olympischer Frühling.

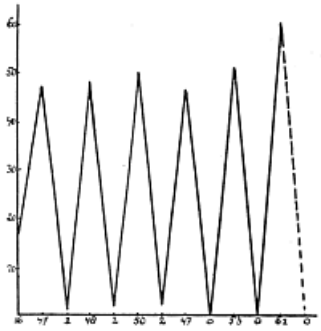

Fig. 5. (schaal 01; schatting van den schrijver van dit artikel).

Deze curven laten zich nu naar mijn mening slechts op de volgende wijze verklaren. Beginnen wij met die van J.I. de Haan. De curve is de resultante van verschillende tendenties. In de eerste plaats die tot regelmatige en gelijkmatige afwisseling van zwakke en sterke lettergrepen:

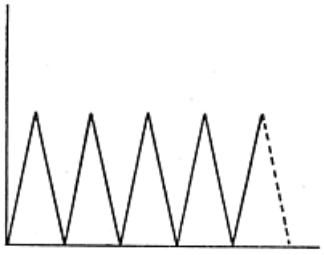

Fig. 6.

In de tweede plaats die tot versterking van het vers aan het eind. Een combinatie van deze tendentie met de vorige zou ongeveer het volgende beeld geven:

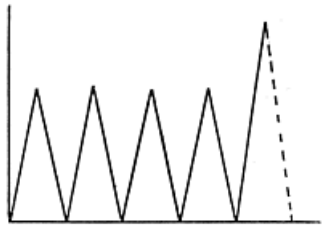

Fig. 7.

In de derde plaats die tot versterking van het vers aan het begin. Een combinatie van deze tendentie met de eerste en de tweede zou ongeveer het volgende beeld geven:

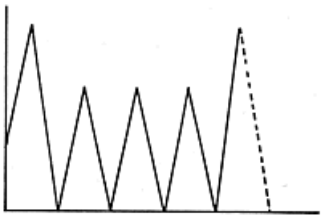

Fig. 8.

In de vierde plaats die tot regelmatige afwisseling van sterkere met zwakkere heffingen, zodat men in combinatie met de eerste tendentie ongeveer het volgende zou krijgen:

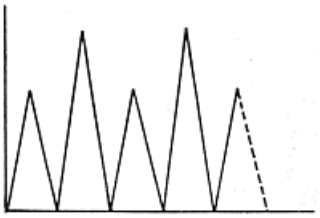

Fig. 9.

Combineert of superponeert men al deze tendenties in een schema, dan krijgt men zoiets als figuur 10; daarmee komen de curven van Boutens en J.I. de Haan heel aardig overeen. Immers deze curven vertonen beide de volgende eigenaardigheden:

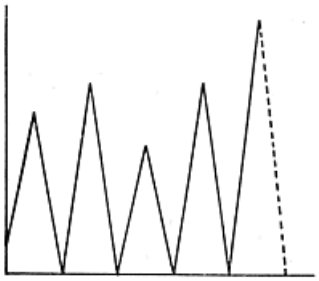

Fig. 10.

van alle oneven lettergrepen is de eerste, van alle even lettergrepen is de laatste de sterkste. De hoogtepunten wisselen regelmatig af als volgt: zwakker sterker zwakker sterker sterkste. Van alle dalingen is die vòòr de laatste heffing de diepste: gevolg blijkbaar van de neiging tot versterking der laatste heffing door contrast.

De versterking van begin en eind vindt men in de meeste acoustische structuren, zoals de geheugenproeven van G.E.W. Müller, en primitieve lyriek, door H. Werner in zijn Ursprünge der Lyrik beschreven, leren. Men vindt ze ook in het antieke vers: in de Latijnse hexameter hebben eerste en laatste voet de meeste dactylen, versterking van tempo dus (de typische wijze van versterking in quantitatieve metriek). De neiging tot regelmatige afwisseling van sterke en zwakke heffingen is gevolg van de algemene neiging tot alternantie.

In de zesvoetige jamben van Vondel, Kloos en Spitteler vindt men dezelfde tendenties duidelijk terug. Daarbij voegt zich hier echter een vijfde, die tot verdeling van het vers in twee corresponderende delen, door een caesuur gescheiden. Deze tendentie ontbreekt overigens ook in de vijfvoetige jambe niet geheel; de grens ligt meestal na de 4de of 5de lettergreep (zie de statistiek op blz. 14): vandaar de relatieve zwakte van de 6de lettergreep (zie de curven 1 en 2). Elk van die *delen* heeft bij Vondel en Spitteler duidelijk neiging tot versterking van het eind, bij Kloos neiging tot versterking van begin *en* eind. De neiging tot versterking van het begin van de versregel is bij alle drie aanwezig. Overal is het aantal sterke lettergrepen op de eerste plaats (die van de eerste lettergreep van elke regel dus) altijd groter dan op de andere oneven plaatsen. De neiging tot versterking van het eind van de versregel ontbreekt, is althans zwak, bij Kloos.

Men ziet dus, dat het metrum niet een ‘mager onderwerp’ is, zoals Verwey meent, maar een zeer gecompliceerde psychische structuur, bestaande uit verschillende componenten, die in verschillende gedichten naar eenzelfde schema gebouwd in verschillende combinaties en met onderling verschillende kracht kunnen optreden, waarvan dus dat schema, de ‘maat’ in engere zin, er slechts één is. De leer van het metrum is, zoals men ziet, een onderdeel van de structuur-psychologie (Gestaltpsychologie). Een uitvoeriger onderzoek naar de bouw van dergelijke structuren, ook in verband met perioden der letterkunde, met genres (epos, drama, lyriek) en met de inhoud van afzonderlijke gedichten is zeer gewenst. Ook de melodische structuur, al dan niet in verband met de energetische, kan in dit onderzoek betrokken worden.

De curven 1-5 kan men als de benaderende uitdrukking van de hoofdbeweging van een gedicht beschouwen, een beweging, die in elke afzonderlijke versregel ‘gevarieerd’ wordt. Deze beweging of dit bewegingscomplex kan men het ‘thema’ van het

gedicht noemen. Dergelijke themata preciseren en verdiepen schematische begrippen als ‘vijfvoetige jambe’, ‘alexandrijn’, en dergelijke.

Elk van de boven besproken figuren wijkt op een bepaalde wijze van de monotone zigzaglijn (zwakker sterker zwakker sterker....) af. Elk vertegenwoordigt een bewegingscomplex, dat een eigen aesthetische waarde, een eigen Schwung heeft. *De oorzaak van deze eigen Schwung in het vers zijn* nu juist in hoofdzaak *de metrische afwijkingen*: onderdrukte heffingen en versterkte dalingen, die in combinatie tot omzettingen (van jambe tot trochae) en andere figuren kunnen leiden. De metrische afwijkingen zijn niet *toevallig verspreide* variaties, die uitsluitend ten doel hebben de monotonie te breken: zij zijn zodanig over de verschillende verzen verstrooid, dat zij aan de hoofdbeweging van het gedicht een eigen karakter geven. Ook de hypothese, dat zij bij voorkeur zouden voorkomen *op plaatsen, waar zij het minste storen*, geeft van de bizondere wijze van verspreiding geen voldoende verklaring. De metrische afwijkingen brengen (geheel afgezien van mogelijke expressieve waarde in ieder bizonder geval) een evenwichtig gebalanceerde variatie in het vers: zij zijn aesthetisch doelmatig, zij hebben een formeel-aesthetische functie in de bouw van het geheel.

Maar niet alleen het thema der versregels van een gedicht, ook elke afzonderlijke versregel moet een goede structuur hebben. Daaruit volgt, dat *ook in ieder vers afzonderlijk elke afwijking van het schema een formeel-aesthetische functie moet hebben*. (Daarnaast *kan* zij dan ook nog een expressieve functie hebben, b.v. in

> Dansten haar vreugd op open levensweî.

Deze expressieve afwijkingen laten wij hier echter geheel buiten beschouwing; zij zijn overigens door den heer Overdiep in zijn Versleer op voortreffelijke wijze behandeld.) Mocht deze stelling bij nader onderzoek blijken ietwat overdreven te zijn, zo zullen wij haar voorlopig toch als *werkhypothese* moeten aanvaarden, die ons de taak oplegt te onderzoeken, op welke wijze elke afwijking tot de schoonheid van de versregel, tot het ontstaan van zijn eigenaardige structuur, bijdraagt.

Ik wil hier al dadelijk trachten een voor de hand liggend misverstand weg te nemen. Het berust op een verbreide, maar m.i. fundamenteel onjuiste opvatting omtrent de wijze, waarop de schoonheid van een vers tot stand komt. De algemene opvatting

is wel deze, dat het ‘metrum’ een schematisch iets is, maar dat de variaties op het metrum, dus ook de ‘afwijkingen’ van het metrum, de directe bewegingen van de ziel weergeven. Dit komt daarop neer, dat men òf alle zuiver formele schoonheid ontkent, òf tot de formeel-aesthetische elementen alléén het schema rekent, en de rest, d.w.z. de ‘uitzonderingen’, als uitsluitend expressief beschouwt. Een dergelijke simplistische voorstelling vindt men in bijna alle studies over ‘metrum en rhythme’, en b.v. ook in het artikel ‘Metriek’ van A. Jolles, in De Gids, 1924, 4, 279-88, waar gesproken wordt van een ‘dualisme van het metrische schema en de bewegingsfiguur’ (blz. 280); alsof het metrische schema niet een beweging is!

Het komt mij voor, dat wij een scherpe scheiding moeten maken tussen formele versbouwleer en expressieve, d.w.z. tussen enerzijds de leer van de versbouw voorzover ze betrekking heeft op schoonheid door vorm alléén, anderzijds voorzover ze betrekking heeft op schoonheid door samenwerking van vorm en inhoud.

In de practijk laten deze zich niet altijd, misschien nooit geheel, scheiden; in de theorie en de behandeling wèl. Tot de formele versbouwleer behoort alles, wat om de vorm alléén schoon is (men vergelijke op visueel gebied een kleur zonder meer, ornamenten zonder inhoud, e.d.).

Men kan het verband tussen vorm en inhoud niet onderzoeken, wanneer men niet tevoren de vorm-alléén en zijn wetten heeft onderzocht. Anders loopt men kans het verband tussen vorm en inhoud te bestuderen, zonder de vorm in zijn enorme gecompliceerdheid te kennen, en daardoor vormverschijnselen in verband met de inhoud te brengen, die uitsluitend of in de eerste plaats slechts formeel schoon zijn. Dat die gevaren niet denkbeeldig zijn, blijkt uit talrijke onderzoekingen.

Een voorbeeld van een in hoofdzaak formeel-aesthetisch element is het rijm. Het rijm heeft verschillende formeel-aesthetische functies: het bevordert de eenheid van de versregel en het bevordert de correspondentie tussen versregels. Dikwijls is er verband tussen de gekozen rijm-vorm en de inhoud, dan is het rijm expressief, maar meestal is dat verband uitermate twijfelachtig.

Een tweede voorbeeld zijn de verschijnselen, die ik hier behandel: de metrische afwijkingen. Het zou naief zijn te menen, al ligt het misschien in de lijn van onze tijd, dat elke vorm alleen mooi is, indien en doordat hij expressief is. De motorisch-acoustische vorm van een vers heeft óók een schoonheid onaf-

hankelijk van de inhoud, zelfs in de afwijkingen. Variaties op het thema hebben b.v. wel degelijk een functie, wanneer men luistert naar een vers voorgedragen in een taal, waarvan men geen syllabe verstaat. De onjuiste opvatting, die ik hier bestrijd, heeft naar mijn mening veel bijgedragen tot de verwaarlozing van het onderzoek naar de vormen der poëzie. *In het algemeen zijn expressieve bewegingen en geluiden slechts mooi en gezocht, indien ze niet alleen expressief (adaequate uitdrukking), maar ook formeel schoon zijn*. Zelfs de dissonanten in de muziek zijn formeel verzorgd, immers ze zijn gestyleerd, doordat ze zijn gebonden aan het schema van toonhoogtes van onze muziek.

Ik constateer uitdrukkelijk, dat ik het expressieve karakter van de meeste afwijkingen niet misken, maar dit niet wens te behandelen. Indien ik dat wèl wilde, zou ik trachten van een analyse te komen tot een synthese in de vorm van een indeling, waarbij men zou moeten classificeren, uitgaande van de meest algemene verschijnselen, als het leggen van nadruk op iets door afwijkingen, etc., om tenslotte te komen tot de meest bizondere gecompliceerde suggestie van speciale voorstellingscomplexen. Een voorbeeld van het eerste is (in het direct te bespreken gedicht regel 3) de nadruk op *laten* (omzetting) in:

> voor éénen Dag laten zij Daad en Droomen,

een voorbeeld van het laatste regel 35:

> Machtig hopen, weidsch winnen, ruim beramen,

waar ik de analyse van het verband tussen vorm en inhoud aan den lezer overlaat.

Een *onderzoek naar de formeel-aesthetische functie der afwijkingen* is, naar mijn weten, nog nooit ingesteld. De enige mij bekende hypothese in dezen is, dat ze zouden dienen de monotonie te breken. Ik wil hier een poging wagen tot indeling van die functies op grond van een analyse van ‘Aan Moeders Graf’ van J.I. de Haan. Dit prachtige gedicht leent zich daartoe bij uitstek door het grote aantal afwijkingen, welke evident tot de schone vorm bijdragen. Ik geef hier de eerste tien coupletten weer.

Jacob Israël de Haan. Uit: *Liederen*.

aan moeders graf.

1 Heur jaartijd keert en Moeders kindren komen
Als nooit gescheiden biddend aan heur graf;
Voor éénen Dag laten zij Daad en Droomen
Voor één Dag leggen zij hun zorgen af.

Niet één gedenkt des andren zonde en zede
Want elk is slechts een kind van haar gezin,
Zóó brengt een goede moeder liefde en vrede,
Stierf zij, nimmer sterft hare milde min.

De kleine stad, waar wij haar kindren waren,
Beleeft in den herfsttijd zijn laatste bloei,
Een schuwer licht luwt door de dunne bláren,
Het leven sterft, maar 't is voor nieuwer groei.

Nog kennen wij de paden en de straten
Maar velen van het volk kennen wij niet,
Vervreemding meet voor elk der jaren maten
Sinds ieder hoopvol Moeders huis verliet.

Elk toog zijn tocht, maar de verspreide wegen
Vereenen zich elk jaar aan Moeders graf.
Wij waren jong: zij gaf ons leer en zegen,
Elk leed zijn lot en wacht zijn wending af.

Den dijkweg, grafwaarts, toen wij kindren waren,
Bracht men menig man, menig jong genoot;
Wij droegen licht de lasten onzer jaren,
En maten niet het leven aan den Dood.

Tot éénen dag Moeders kinderen traden
Den ouden weg naar heur graag-wachtend graf.
Toen wisten wij, dat alle bonte paden
Dalen naar 't eene doodsche duister af.

En ieder jaar zullen wij weder weten
Zoolang wij samen dezen veldweg gaan:
‘Geen Droom of Daad doet ons den Dood vergeten:
Hij ziet Jeugd noch Liefde noch Schoonheid aan.’

Hoevele wegen komen hier te samen
Binnen de heiningen der doodenhof:
Machtig hopen, weidsch winnen, ruim beramen,
Het eindigt alles in een handvol stof.

Alles wisselt, maar blijft wisselend één,
De harten breken, maar der harten wenschen,
Der harten haat is één voor alle menschen,
Gelijk voor ons, was hun lach en geween.

De afwijkingen zou ik nu naar hun formele functies aldus willen indelen.

a. Versterking begin en eind versregel.

1. begin; regel 28; twee sterke lettergrepen regel 7.
2. eind; ontbreken. Aanwijzing is b.v. bláren, door den dichter zelf aldus geäccentueerd.

b. Versterking begin en eind van de membra. Dat men hier ook zonder vaste 'caesuur' een nieging heeft tot verdeling in corresponderende membra, blijkt uit de statistiek van de syntactische grenzen:

na de 1ste 2de 3de 4de 5de 6de 7de 8ste 9de 10de 11de lettergr.
0 9 4 *39 22 13* 3 0 0 56 40

Er is duidelijk voorkeur voor een zodanige verdeling, dat het tweede membrum langer is dan het eerste (climax), bovendien zò, dat het eerste membrum met een heffing eindigt (over de wetten van de verdeling in membra zie mijn boekje: Wesen und Gesetze der Gaesur, Leiden 1935). Zo constateren we:

1. versterking eind eerste membrum; regel 10, 25 en 53:

   Uw hart was zóó vast/aan mijn hart verbonden

   ik bedoel hier het woord *vast*; het teken/duidt hier niet een pauze aan, doch slechts een *correspondentiegrens*, zoals b.v. de grens tussen twee versregels ook niet altijd een pauze is; zie over deze begrippen mijn boekje over de caesuur en La métrique générale et le rythme, Bull. de la soc. lingu. de Paris, *30*, 1930, 202-232).
2. versterking begin tweede membrum; regel 3 en 11.

c. Het scheppen van een type van undulatie, dat afwijkt van het metrisch schema, maar op zichzelf gestyleerd en formeel schoon is; regel 25, 32, 37. Duidelijk vooral ook bij Van Eeden in het Lied van Schijn en Weezen, in vijfvoetige jamben (dactylen in plaats van jamben als men wil):

Gesust
Worden de veeten der kampende volken.

Veel voorbeelden vindt men bij Mevrouw Roland Holst en bij Jacob Israël de Haan in andere gedichten.

d. Bevordering van de correspondentie der membra.

1. scheiding van membra door samenstoten van twee heffingen. Hier ten dele dezelfde voorbeelden als boven onder *b.* 2, b.v. regel 3, duidelijk ook regel 11 (hier trekt bovendien *luwt* bizonder de aandacht, waardoor de assonantie met *schuwer* en *licht* wordt bevorderd. De klank *uu* komt in het gehele gedicht verder niet voor dan in deze regel, waar *uu* met *uu* assoneert).
2. scheiding van de laatste heffing van het eerste membrum en de eerste heffing van het tweede membrum door een reeks zwakke lettergrepen; regel 36.
3. gelijkmaking der membra door het type der undulatie; regel 35 (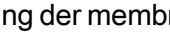) en 8.
4. gelijkmaking der membra door gelijkmaking van het aantal heffingen; regel 13 (*en* is zwak); 14 (*van* is zwak) (in beide regels 2 membra elk met 2 heffingen).

e. Bevordering van de correspondentie van versregels.

47 Niet het lot der levenden valt te loven
48 Maar der dooden lot van nooden bevrijd
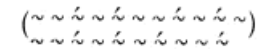
54 Brak de macht van den dood ons vast verbond?
55 Weet gij niets van mijn zeden en mijn zonden
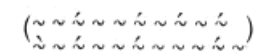

f. Tenslotte hebben de afwijkingen een functie door de wijze van hun verspreiding, die, zoals boven is uiteengezet (p. 206), tot de hoofdbeweging van het vers, het thema, bijdraagt.

Een bizonder moeilijk regel is 22. De moeilijkheid ligt daarin, dat men in deze regel nauwelijks nog het schema als componente hoort, terwijl de gemotiveerdheid van de afwijkingen uiterst moeilijk formuleerbaar is.

Ik meen uit het voorafgaande de volgende conclusies te mogen trekken.

De zogenaamde metrische afwijkingen hebben twee groepen van formeel-aesthetische functies. Enerzijds dragen zij bij tot de goede vorm van elke afzonderlijke versregel; anderzijds dragen zij bij tot de goede vorm van de hoofdbeweging van de

versregel, die voor alle regels van een regelmatig gebouwd gedicht dezelfde is. De eigenschappen van een goede vorm zijn in hoofd. zaak regelmatige alternantie (sterk-zwak-sterk, enz.), correspondentie (overeenstemming) van opeenvolgende delen, en versterking van het begin of (en) van het eind van elk der corresponderende delen en van de gehele versregel. De metrische afwijkingen staan dus in dienst van de goede vorm van het vers.

De bekende tegenstelling: metrum een dood schema, rhythme de levende uitdrukking van de beweging der ziel, berust op een simplistische voorstelling. In ruimere zin genomen is het metrum een zeer samengesteld bewegingscomplex, waarvan de analyse nauwelijks is ter hand genomen.

Naast de afwijkingen, die expressief zijn, heeft men dus die met formeel-aesthetische functie. In een goed vers heeft een afwijking altijd een formeel-aesthetische functie; *daarnaast kan* ze expressieve functies hebben. Dat de term ‘uitzonderingen’ niet gelukkig is, omdat ze het bestaan suggereert van een regel, waarvan de afwijkingen onvolmaaktheden zijn, behoeft thans nauwelijks meer gezegd te worden. Van groot belang schijnt mij het inzicht, dat afwijkingen niet eenvoudig negatief als lastige uitzonderingen zijn te beschouwen, maar in de eerste plaats positief, als een middel om een bepaald formeel effect te bereiken. Dat omzettingen op bepaalde plaatsen minder de aandacht trekken dan op andere, en daarom daar dan ook *over het algemeen* meer gezocht zijn dan op andere plaatsen, komt mij niet onwaarschijnlijk voor. Maar dit bewijst allerminst, dat ze onvolmaaktheden zijn. Immers, het aesthetisch optimum is niet identiek met een zo groot mogelijke regelmaat; deze geeft slechts een monotone, ‘primitieve’ structuur. Het aesthetisch optimum onderstelt in het algemeen een zo groot mogelijke eenheid in een zo groot mogelijke verscheidenheid van componenten; inplaats van de onvruchtbare opvatting, dat alle afwijkingen eigenlijk fouten zijn, kunnen wij nu omgekeerd van de werkhypothese uitgaan, dat alle afwijkingen in goede gedichten toevoegingen aan de schoonheid van het gedicht zijn. Zelfs wanneer een gedicht te veel afwijkingen heeft naar ons oordeel, kan daarom nog *elk* van die afwijkingen een aesthetische functie hebben.

De opvattingen van Jespersen en Heusler omtrent het wezen van het vers zijn eenzijdig. De praemisse, dat het schema goed en de rest niet goed is, is misschien als een uitloper van de eenzijdig normatieve behandeling der grammatica te beschouwen; ook

bij deze beschouwt men immer het meest voorkomende als het enig juiste.

Verder heeft Heusler over het hoofd gezien (een quaestie, die met die van de metrische afwijkingen niet direct te maken heeft), dat niet in alle verzen, in het bizonder niet in de vijfvoetige jamben, duurgelijkheid van afstanden tussen even lettergrepen een element van de versbouw is. Deze duurgelijkheid is een tendentie in de voordracht, een tendentie die echter in vele regels dermate gekruist wordt door andere tendenties, in het bizonder door die tot duurgelijkheid van afstanden tussen sterke lettergrepen (onverschillig of het even of oneven lettergrepen zijn), dat er practisch niet veel van terecht komt; over deze quaestie heb ik geschreven in de Nieuwe Taalgids *29*, 1935, 49-68. Element van de versbouw is duurgelijkheid van afstanden binnen dezelfde regel en in opeenvolgende regels in gedichten als het volgende:

> Knielen zal ik
> Tusschen Uw simpele luiden.
> Het tempo van hun hart
> is de rustige regelmaat
> van koperen slingers,
> in antieke klokkenkasten
> van eikenhout.
> (Wies Moens).

In een volgend artikel hoop ik te kunnen aantonen, dat en waarom metrische uitzonderingen lang niet altijd juist daar het meest voorkomen, waar zij het minst opvallend zijn. Daarmee zal dan, naar ik hoop, het positief-formele karakter van deze elementen afdoende bewezen zijn.

Prof. Dr. A.W. DE GROOT.

Fraai.

De nieuwe aflevering van de ‘Deutsche Sprachatlas’ bevat, naast veel ander wetenswaardigs, de kaart van *schöne* in de zin van W e n k e r : ‘Sein Bruder will sich zwei s c h ö n e neue Häuser in eurem Garten bauen’. Men kan hierop zien, dat voor het Fries van Saterland twee maal *froi* wordt opgegeven in de plaats van *schön*. Dit relictwoord schijnt een nieuw argument[1] tegen hen, die menen, dat fri. *fraei* aan het Nederlands is ontleend (F r a n c k -v. W i j k s.v. *fraai*); eerder is dus het omgekeerde het geval en is het een oorspronkelijk Germaans woord, behorend bij *vro-lijk*.

M.S.

1 Vgl. T i e c k e Taaltuin 2, 264 v.v.

Een onderzoek omtrent spraakverbetering.

Proeven betreffende Spraakverbetering. J.J. Boolen met medewerking van Dr. L. Kaiser. (Didaktische Monographieën, VI. J.B. Wolters, Groningen-Batavia, 1935.)

Dr Kaiser en collega Boolen hebben een onderzoek gedaan met de bedoeling om ons inzicht in de methode van het moedertaalonderwijs te verhelderen, hetgeen m.i. zeer lofwaardig is. Van elke poging om dit onderwijs vooruit te brengen dient de goede bedoeling gewaardeerd te worden; ook van deze. De experimentators hebben naar aanleiding van een vraag van prof. Kohnstamm naar de wenselijkheid van ‘het betrekken van de phonetische tekens bij een stelselmatig onderricht in de beschaafde uitspraak van het Nederlands’, een proef in phonetische transcriptie genomen op zes leerlingen en daaruit enige conclusies getrokken. We menen, hoeveel waardering we voor de bedoeling hebben, dat we hun werk onze instemming niet kunnen geven, omdat het niet op een voldoend brede basis is verricht en de conclusies grotendeels cliché's zijn of met het onderzoek slechts zeer weinig te maken hebben.

Op de vraag van prof. Kohnstamm hadden de onderzoekers hem een desbetreffende literatuuropgave kunnen geven òf zo nodig een kort resumé van hetgeen omtrent deze materie reeds gepubliceerd is en hem kunnen verwijzen naar grammatica's met oefeningen, die zovele bewijzen zijn van een reeds lang door de prakrijk aanvaard bevestigend antwoord op zijn vraag[1)]; bovendien had de heer Boolen hem de resultaten van zijn zesjarige praktijk aan de Gem. Kweekschool voor Onderwijzers te Amsterdam kunnen mededelen, waar ‘het systematisch gebruik der phonetische tekens tot bevordering van de juiste uitspraak’ wordt beoefend. Dit alles wordt evenwel volkomen verzwegen - op grond waarvan horen we niet - en de onderzoekers beginnen hun speurtocht naar ‘de enig juiste wijze’ (pag. 5) van spraakonderwijs.

Het onderzoek begint met ‘een bezoek’ aan een aantal scholen, welk bezoek uitwijst dat ‘*over het algemeen de toestand gunstiger*

1) Zie o.a. Dr. E. Kruisinga, De Waarde van Klankleer voor de Onderwijzer. N. Taalg. 1910, Dr. A.J. de Jong, Klankleer in de Klas. Lev. Talen 77.

was dan we hadden vermoed en dat de toestand zeker gunstiger was dan voor een 20-tal jaren terug.' Laten we veronderstellen, dat dit 'bezoek' een degelijk onderzoek is geweest, getoetst aan tastbare normen - hoe is het dan mogelijk, dat de onderzoekers niet onmiddellijk zijn gaan zoeken naar de oorzaken van de geconstateerde verbetering? Dit zou toch het eerst nodige zijn geweest, en had een grondslag kunnen vormen voor hun eigen onderzoek. Hoe wil men opereren als men zijn operatiebasis niet kent. Evenwel blijkt dit verschijnsel hen tot geen enkele vraag in bepaalde richting te hebben geprikkeld; ze beginnen mir nichts dir nichts met hun onderzoek.

Dit komt dan in het kort hierop neer, dat hun proefpersonen een verhaalfragment moeten lezen en een paar zinnen vrij spreken, wat op een grammofoonplaat wordt vastgelegd. Daarna wordt aan de proefpersonen het phonetisch schrift geleerd, ze worden enige tijd geoefend in het lezen en verbeteren van de bewuste fragmenten en hun uitspraak wordt daarna weer opgenomen. De uitspraak blijkt dan wat verbeterd en de onderzoekers besluiten hieruit, dat ze naar de enig juiste wijze hebben gewerkt.

Het leren van het phonetisch schrift gaat buitengewoon snel: '*waar de proefpersonen hoofdelijk werden behandeld bleek een half uur voldoende*' (pag. 15). We zullen de onderzoekers op hun eerlijk gezicht geloven, zelfs als we weten, dat er bij die proefpersonen twee kinderen van tien jaar waren, maar ze hadden niet mogen nalaten ons het geheim van deze wonderlijke methode mede te delen, nòch terwille van henzelf, nòch terwille van ons; als ze evenwel een pagina verder vertellen, dat bij deze proefpersonen het inzicht in 'assimilatieverschijnselen, in- en uitwendige sandhi, enz. doorbreekt', dan moeten we wel veronderstellen dat ze zes wonderkindertjes hebben uitgepikt. Ook dàn nog houden we evenwel bezwaren tegen de methode: bij de proefpersonen zijn o.a. twee leerlingen van de Gem. Kweekschool te Amsterdam, die voor hun eindexamen zitten (pag. 11); deze hebben dus, volgens het programma dier school, al minstens drie jaar het phonetisch schrift beoefend en gedurende diezelfde tijd is getracht hen inzicht in klankverschijnselen bij te brengen; waarom hebben de onderzoekers (één van hen heeft deze leerlingen zelf les gegeven) nagelaten deze feiten mede te delen, of althans ons niet verteld op welke wijze ze hiermee rekening hebben gehouden? Er blijven trouwens meer raadsels: Collega Boolen had blijkbaar nooit gehoord, dat zijn beide leerlingen, die

hij tot proefpersoon koos, een sterk dialectische uitspraak hadden, want hij onderzocht ze ‘omdat het hoofd van de leerschool herhaaldelijk aanmerking gemaakt had op hun dialectische uitspraak’ (pag. 11). Dat wordt toch wel een beetje gek, als wij door buitenstaanders op de slechte taal van onze leerlingen moeten worden gewezen. En waarom moet hij nog eens ‘proberen’ hoeveel tijd het klassikaal leren van de phonetische tekens vordert (pag. 16)? Hij had immers de gegevens van minstens 15 klassen (ik ben wèl ingelicht), waar hij dat al had gedaan, tot zijn beschikking moeten hebben. Bovendien kon hij gebruik maken van de gegevens over een reeks jaren van tientallen collega's. Op welke gronden vindt hij dit alles waardeloos? Het blijft volkomen onverklaarbaar.

Wanneer na het beëindigen der instructie de leerlingen weer worden onderzocht en hun lesje op de plaat opgenomen (wat wel een aardige variatie is naast de contrôle van twee teksten), blijkt de uitspraak van deze leesstukjes verbeterd te zijn. De onderzoekers betreuren het, dat ze deze uitspraak niet kunnen toetsen aan een standaarduitspraak en hopen op het werk van een commissie, die deze zal vaststellen. Wij delen deze hoop niet, want òf deze commissie zal een zeer uitgebreid, jaren tijds vorderend onderzoek moeten instellen en dan misschien alleen nog maar kunnen constateren, hoe de uitspraak van de helft +? verschilt van de helft -?, òf ze zal een standaard-uitspraak moeten construeren naar toevallige smaak en toevallig inzicht van toevallig gekozen personen, een doctrinair vastgestelde uitspraak, die even weinig waarde heeft als de geslachtslijst van Van Hoogstraten bijv.[1]. We nemen dus liever genoegen met de ‘subjectieve’ opgaven van de onderzoekers - inderdaad dit resultaat was te verwachten: er zijn heel wat leerkrachten, die het vóór hen ook hebben geconstateerd. Maar hieruit mag niet geconcludeerd worden, dat het gebruik van het phonetisch schrift de enige juiste methodiek is (pag. 5). Ik zelf ben een voorstander van het gebruik van dit schrift; ik moet echter erkennen, dat ik prachtige resultaten heb gezien bij collega's die het niet gebruiken en ook bij onderwijzers, die in alle eenvoud dezelfde methode hebben uitgevonden als de onderzoekers, uitgenomen de phonetische tekens.

1) Zie o.a. Van Haeringen, N. Tlgds 18, Kruisinga, N. Tlgds 29, Guittart, Levende Talen 1935, De Vooys, Opstellen I.

Evenwel zijn de onderzoekers er volkomen naast, als ze denken, dat wij langs deze vrij algemeen en door hen ook gevolgde weg, de kinderen algemeen beschaafd kunnen leren spreken. Wel zou dit volgens hen moeten, want '*het is nutteloos het over verdere ontwikkeling te hebben, voordat de leerling behoorlijk spreken kan* (bedoeld wordt in A.B.); *vóór dit tijdstip is zijn werkelijke opvoeding nog niet begonnen*' (pag. 5). Ze zullen ons niet kwalijk nemen als we maar veronderstellen, dat ze het zó erg niet menen. Het hoogste wat we kunnen bereiken is het lezen en spreken op school in algemeen beschaafde klanken.[1)] De rest komt van buiten, negatief òf positief. Misschien is het niet ondienstig de onderzoekers een paar wenken te geven: Hebben ze nooit opgemerkt, dat sommige leerlingen na de grote vacantie weer zo slecht articuleren en dat er zijn, die, als ze enige jaren onder onze contrôle weg zijn, weer geheel dialectisch spreken? - Ik heb één van de proefpersonen, Kees P., enige tijd geleden toevallig ontmoet: zijn uitspraak vloekte tegen de meest milde norm en van de verbeteringen in het enquêteverslag vermeld, was niets te bespeuren. Natuurlijk niet. Als de onderzoekers zo voorzichtig waren geweest eens te onderzoeken, welke elementen de ontwikkeling tot het A.B. beheersen en rustig een vijftal jaren hadden geëxperimenteerd, dan zouden ze wéér hebben ontdekt, wat in de vakkringen hieromtrent al geruime tijd bekend is. Hun onderzoek is te onbekookt, te snel en te slordig geweest; zelfs phonetische en orthografische tekens worden bij de vermelding der resultaten dooreen gehaspeld (pag. 13, 18e r.v.bo.; 2e r.v.o.; pag 14, 6e r.v.o.); *ochends, 's morges, zoas, zadoek, vĕder* worden zonder meer 'uitzonderlijke Amsterdamse' afwijkingen genoemd (pag. 13 en 14). Behalve de negatie van al het gesignaleerde, worden dus ook nog de resultaten van dialektstudie verwaarloosd.

Het resultaat van dit 'onderzoek' formuleren de enquêteurs in de volgende 'conclusies':

1. *Wat het beschaafd spreken betreft, passen de meisjes zich vlugger aan dan de jongens.*
2. *Er wordt op de Amsterdamse scholen bij het lezen beschaafder gesproken, dan wij hadden verwacht.*

1) Zie o.a.I.v.d. Velde, De Onderwijzer en het dialekt. Paed. Stud. 1927.

3. *Bij het lezen constateerden we een leesremming; buiten de school spreken de kinderen sterk dialectisch*.
4. *Door de kinderen spraakonderwijs te geven, maken we ze tweetalig*.
5. *De meisjes stellen zich bij het spreken in op den persoon met wien ze spreken; de jongens op de zaak*.
6. *Het is van groot belang, dat reeds op de L.S. stelselmatig spraakonderwijs wordt gegeven; hoe vroeger met dit onderwijs wordt begonnen, hoe gunstiger het resultaat zal zijn*.
7. *Een uitstekend hulpmiddel bij het spraakonderwijs is de phonetische transcriptie*. (Zie evenwel pag. 5. K.)
8. *Het aanleren van die transcriptie kost slechts geringe moeite, speciaal wanneer men dit in de spelsfeer houdt*.
9. *Er moet voor gezorgd worden, dat de kinderen, die spraakonderwijs ontvangen, thuis om hun 'mooi spreken' niet worden bespot*.
10. *Het doel van het spraakonderwijs moet zijn de kinderen te voorzien van een andere speechuitrusting; het is bijna onmogelijk het sociale peil van iemand op te heffen, zonder zijn speechpeil mede te doen gaan*.
11. *Het verdient aanbeveling een onderzoek in te stellen naar de correlatie tussen spraakremming en linkshandigheid*.

Het is in verband met het voorafgaande duidelijk, dat de onderzoekers zich hier in de naamgeving hebben vergist. Ze schrijven 'conclusies' en zullen bedoelen 'korte samenvatting mitsgaders enkele wensen'.

Het is heel jammer, dat het phonetisch laboratorium dit onderzoek heeft gedaan: ze zou in die tijd, óók voor het onderwijs, zulk uitnemend werk hebben kunnen verrichten. We begrijpen de vraag van prof. Kohnstamm, hij kan natuurlijk niet op de hoogte wezen van de stand van andere vakken; we begrijpen óók, dat Dr. L. Kaiser, gaat zoeken naar dingen, die allang vast staan, maar we begrijpen niet, dat de neerlandicus hier geen deskundige leiding heeft gegeven en - was hij daartoe door het een of ander verhinderd - de uitgave van dit dilletantisch onderzoek niet heeft tegengehouden. Nòg zo'n publicatie en het phonetisch laboratorium te Amsterdam is bij de deskundige didactici in volslagen discrediet geraakt.

R. KUITERT.

De ouderdom van enkele Oostnederlandse isoglossen.

Wie de ‘proeve van bibliografie’ van Louis D. Petit in de eerste jaargang van het tijdschrift Onze Volkstaal (1881) doorbladert, ziet dat er vrij veel dialektmateriaal van vóór 1880 te vinden is. Het zou zeker de moeite lonen om al dit materiaal eens kritisch te verwerken, om na te gaan wát van dit alles voor een modern dialectoloog nog waarde heeft en hóe hij het kan gebruiken. De localisatie van verschillende stukken door Petit blijkt b.v. niet altijd boven iedere bedenking verheven. Dezelfde dialektschrijver vindt men nu eens onder ene, dan weer onder de andere rubriek, zonder dat de reden duidelijk is. T. van Lohuizen b.v., die al zijn schetsen dagtekent te Vaassen, vindt men driemaal onder het hoofd Vaassen, eenmaal onder het hoofd De Veluwe vermeld. Nog krasser is het, dat een paar dialektgedichtjes van Twentenaar J.H. Behrns onder het hoofd Deventer staan, terwijl een artikel van hem onder Twente staat. Een andere keer is de localisatie nodeloos vaag. De Proeve eener taalkundige behandeling van het Oost-Geldersch Taaleigen van H. Kern staat vermeld onder de rubriek Achterhoek, terwijl de schrijver zelf duidelijk zegt (Taalgids, VII, 232): ‘De taalkundige proeve, die wij laten volgen, omvat eigenlijk niet het geheele Oost-Geldersch of Graafschapsch, daar ze zich bepaalt tot de taal, zooals die gesproken wordt in de omstreken van het stadje Groenlo.’ De mededeling van Kern maakt zijn materiaal opeens veel bruikbaarder voor de dialectoloog dan hij op grond van Petits localisatie vermoeden kon. Wellicht zijn er zo nog veel meer dialektteksten, die men op het eerste gezicht als waardeloos ter zijde schuift, omdat zij gerubriceerd staan onder Volkstongval van het Platte Land, of De Achterhoek, of De Betuwe, of Twente, en die bij nader inzien, wanneer men de stukken nauwkeurig heeft gelezen en biografische bizonderheden heeft opgespoord over de auteurs, nog uitstekend zijn te gebruiken. Ook met de bibliografie zoals hij daar ligt is echter al wel enig resultaat te bereiken. Ik heb de proef eens genomen om met de gegevens van het daar vermelde en gelocaliseerde materiaal enkele Oostnederlandse isoglossen, die door het moderne dialektonderzoek nauwkeurig zijn vastgesteld, zover mogelijk in de 19e

eeuw terug te vervolgen. Ik koos daartoe de isoglossen van *muis* en *huis*, bekend door Kloeke's Hollandsche Expansie, en de deminutiefisoglossen, bekend uit Kloeke's studie Ostniederländische Diminutiva in het Jahrbuch des Vereins f. niederd. Sprachf. LV.

Ik heb het materiaal in drie groepen gesplitst: materiaal van omstreeks 1840, van omstreeks 1860 en van omstreeks 1880. Op de bijgaande kaartjes kan men zien voor welke plaatsen materiaal voorhanden is en uit welke tijd, waaruit men conclusies kan trekken over de vorm van de woorden *huis* en *muis* of van de deminutiva in het plaatselijk dialekt. Het verloop van de moderne isoglossen, zoals het door Kloeke is vastgesteld, is op de kaartjes schetsmatig aangeduid. Gegevens uit plaatsen, die het dichtst bij de moderne isoglossen liggen, zijn uiteraard het interessantste, omdat men daaruit in de eerste plaats kan leren, of de lijnen in de loop van de laatste eeuw zijn opgeschoven of teruggeweken. Hoe ouder de gegevens zijn, hoe belangwekkender zij worden. Materiaal van omstreeks 1840 is echter helaas maar voor weinig plaatsen beschikbaar, alleen voor Deventer, Enschedé, Friezenveen, Haaksbergen, De Lijmers (voor al deze plaatsen min of meer uitvoerige gegevens), Zwolle, ‘omstreken Borculo’ en Doornspijk (voor deze plaatsen zeer beperkte gegevens).

Ik zal eerst de isoglossen van *muis* en *huis* behandelen. Het gebied bewesten de westelijke lijnen alsmede de enclave om Staphorst is dus het moderne *muus-huus*-gebied, het gebied beoosten de oostelijke lijn het moderne *moes-hoes*-gebied, terwijl het gebied tussen beide lijnen in behalve de enclave om Staphorst het moderne *moes-huus*-gebied is. Bezien we nu het oude materiaal. Voor het moderne *muus-huus*-gebied heb ik alleen materiaal gevonden uit De Lijmers, hier gelocaliseerd in Duiven, L. 31. De oudste plaats is Geld. Volksalm. 1836, p. 92 vgg.: *muus* en *huus*. Verder zijn er uit het *muus-huus*-gebied wel *huus*-gegevens (b.v. Vaassen 1856), maar, voorzover ik heb kunnen nagaan, geen *muus*-gegevens te vinden en op deze laatste komt het hier juist aan, want het gaat om de grens tussen *muus* en *moes*. Veel komen we dus niet te weten over de geschiedenis van de *muus-moes*-lijn. We kunnen alleen concluderen, dat in het gebied tussen IJssel, Oude IJssel en Rijn de *muus-moes*-lijn in de laatste honderd jaar niet noemenswaardig veranderd kan zijn. Hier is deze isoglosse dus minstens al een eeuw oud, aangenomen dat *muus* steeds de aan valler en *moes* steeds de aangevallene

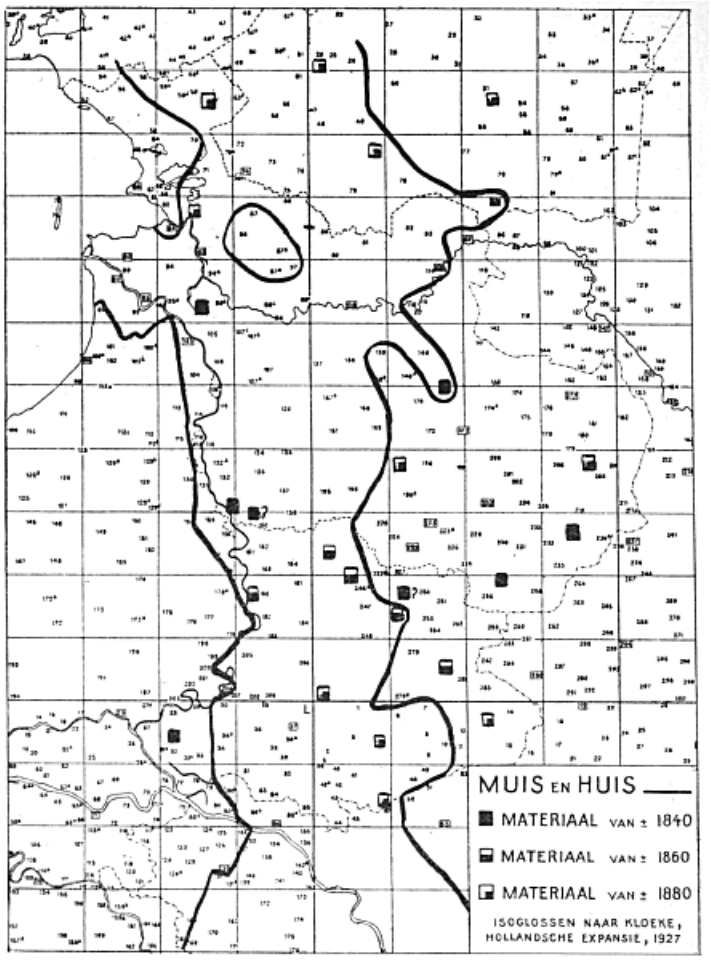
MUIS EN HUIS
MATERIAAL VAN ± 1840
MATERIAAL VAN ± 1860
MATERIAAL VAN ± 1880
ISOGLOSSEN NAAR KLOEKE, HOLLANDSCHE EXPANSIE, 1927

is geweest en *muus* dus nooit een groter gebied heeft beslagen dan tegenwoordig. Dit theoretisch voorbehoud moet gemaakt worden, omdat *moes*-bewijzen oostelijk van de moderne *muus-moes*-isoglosse voor de tijd omstreeks 1840 ontbreken.

Nu het moderne *moes-huus*-gebied. Materiaal van omstreeks

1840 is voorhanden voor Zwolle (1841), Deventer (1837), ‘achter Kolmeschôte hen’, dus omstreeks F. 159 (1835) en Friezenveen (1842). Al deze plaatsen hebben *huus* (zie resp. Kron. Hist. Gez. Utr. 1846, 179; Ov. Alm. 1838, 63; Ov. Alm. 1836, 144; Ov. Alm. 1842, 67). *Muus* komt niet voor, maar ook *moes* is in de teksten uiterst zeldzaam. Ik heb alleen *moes* gevonden voor Kolmschate (Ov. Alm. 1836, 145). Van de *huus*-gevallen is vooral Friezenveen 1842 interessant. Zoals men op het kaartje ziet is Friezenveen (G. 171) een uiterste voorpost van het *huus*-gebied. Honderd jaar geleden was *huus* dus, altans in deze streek, al even ver oostelijk doorgedrrongen als tegenwoordig. De *huus-hoes*-isoglosse is hier dus minstens honderd jaar oud. Materiaal van omstreeks 1860 is voorhanden voor Zutfen, Laren en Borculo (resp. F. 179, G. 221, G. 252). Zutfen 1869 (Geld. Volksalm. 1869, 123) heeft *huus*, Laren 1864 (Geld. Volksalm. 1864, 169 heeft ook *huus*, Borculo 1862 (Geld. Volksalm. 1862, 92) heeft *huus* en *moes*. In een iets jongere Zutfense tekst (Geld. Volksalm. 1872, 148) komt naast *huus* ook *muus* voor, in strijd met Kloeke's kaart. Overigens klopt alles weer geheel met de tegenwoordige toestand. Interessant zijn vooral Laren 1864 en Borculo 1862, omdat deze plaatsen vlak bij de moderne *huus-hoes*-isoglosse liggen, Borculo is zelfs, evenals Friezenveen, een vooruitgeschoven *huus*-post. In de laatste 75 jaar is de *huus-hoes*-isoglosse in dit gebied dus niet veranderd. Materiaal van omstreeks 1880 is voorhanden voor Steenwijk (1881), Zwartsluis (1871), Hoogeveen (1881), Dwingelo (1881), Lochem (1881), Zelhem (1870), Varsseveld (1871), Dinxperlo (1870). Overal alleen *huus, moes* heb ik nergens kunnen vinden. Het materiaal is allemaal uit Winklers Dialecticon en Van de Schelde tot de Weichsel. Bizondere gezichtspunten opent het niet. Hoogeveen (G. 74) en Dinxperlo (M. 46) liggen dicht bij de *huus-hoes*-isoglosse. Op deze punten is de isoglosse dus in de laatste 60 jaar niet veranderd. In Winklers Dialecticon heeft Meppel (F. 74) naast elkaar *huus* en *hoes*. Dit zal wel een vergissing zijn. In Van de Schelde tot de Weichsel I, 467 noot zegt Gallée, dat in de Graafschap Zutfen tussen Warnsveld, Hengelo, Groenlo, Borculo, Lochem en Laren *hoes* en *huus* naast elkaar worden gebruikt. Dit moet wellicht zo opgevat worden dat de bedoelde streek half tot het *hoes*- en half tot het *huus*-gebied behoort. Dit is in overeenstemming met de moderne toestand.

Voor het *moes-hoes*-gebied beschikken we over materiaal van omstreeks 1840 uit Enschedé (1812), Haaksbergen (1840)

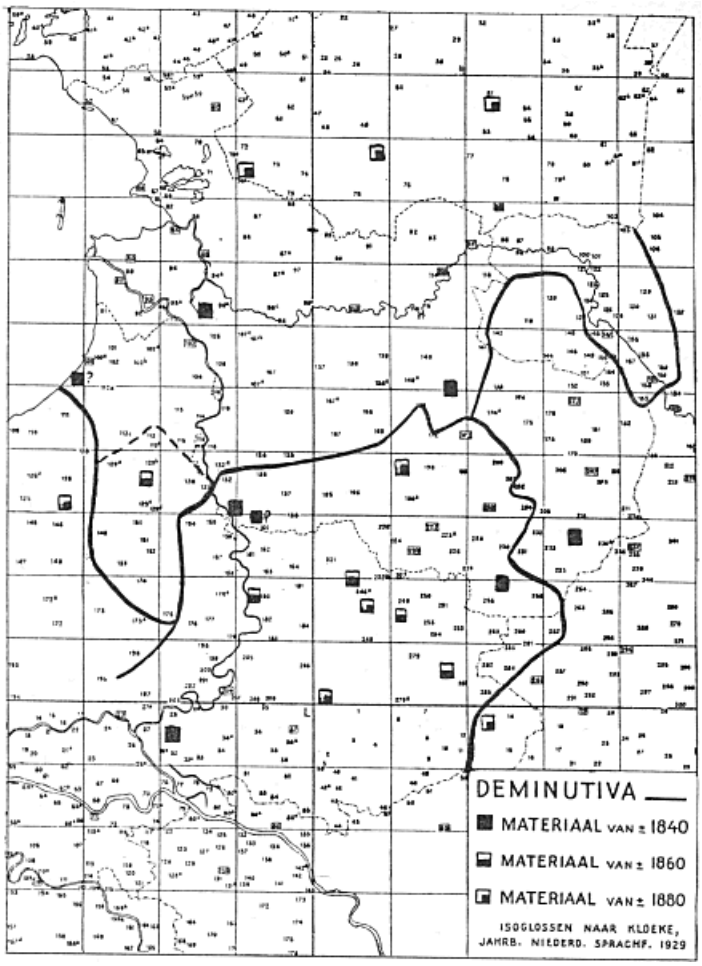
DEMINUTIVA
MATERIAAL VAN ± 1840
MATERIAAL VAN ± 1860
MATERIAAL VAN ± 1880
ISOGLOSSEN NAAR KLOEKE, JAHRB. NIEDERD. SPRACHF. 1929

en ‘omtrek Borculo’, hier min of meer wilekeurig gelocaliseerd in Geesteren, G. 249 (1836). Enschedé heeft *hoes* en *moes*. Haaksbergen en Geesteren(?) *hoes*. Voor omstreeks 1860 hebben we materiaal uit de omtrek van Groenlo (Taalgids, VII, 231 en 294, VIII, 125). H. Kern geeft hiervoor in 1865 *hoes* en *moes* op.

Voor omstreeks 1880 kunnen we uit Winkler en Leopold materiaal verzamelen voor Oldenzaal (1870), Rijssen (1881) en Winterswijk (1881). Al deze plaatsen hebben natuurlijk *hoes*.

Samenvattend kunnen we dus zeggen, dat de *huis*- en *muis*-gegevens van het 19e-eeuwse dialektmateriaal op een paar onbeduidende uitzonderingen, waarschijnlijk vergissingen, na geheel in overeenstemming is met de moderne toestand. Het lijkt me niet te gewaagd om te veronderstellen, dat de *huis*- en *muis*-isoglossen in het Oosten van ons land gedurende de laatste honderd jaar ternauwernood of zelfs in het geheel niet veranderd zijn. Ik herinner vooral nogmaals aan het Friezenveense *huus* van 1842 en het Borculose van 1862.

Nu de deminutiva. Als wij Kloeke's kaartje bekijken, zien wij, dat wij in Overijssel en Gelderland vier verschillende deminutiefgebieden kunnen onderscheiden: oostelijk Twente en de streek om Winterswijk hebben evenals het aangrenzende Duitse gebied uitsluitend het deminutiefsuffix -*ken*, dat na gutturalen soms -*sken* wordt en steeds umlaut voor de stamsyllabe meebrengt (*köpken, pötken, stök(s)ken*); het gebied westelijk hiervan met als westelijke en noordelijke grens ongeveer de lijn Arnhem-Deventer-Almelo heeft -*ken* na labialen (*köpken*), -*ken* of -*sken* na gutturalen (*stök(s)ken*), maar -*jen* na dentalen (*pötjen*), alles steeds met umlaut in de stamsyllabe; het gebied noordelijk van de beide vorige gebieden heeft steeds -*ien* met umlaut in de stamsyllabe; de streek van Epe tot Eerbeek (F. 112 tot F. 175) vormt een overgang tussen het tweede en het derde gebied met *köppien, pötjen* of *pöttien, stöksien*; de West-Veluwe tenslotte heeft *kopjen, potjen, stokjen*, gus steeds -*jen* zonder umlaut.

Het 19e-eeuwse materiaal levert voor het eerste gebied (met uitsluitend -*(s)ken*) alleen betrouwbare en voldoende gegevens uit Enschede (1812 en 1840) en Winterswijk (1881). Enschedé 1812 (Ov. Alm. 1836): (na labialen) *snipken, duufken, wiifken*, (na dentalen) *dreudken, neudken, spruutken, bruutken, netken, hertken, lutke*, (na *n, r*) *hêenken* (haantje), *heunken* (hoentje), *keurken* (karretje), (na gutturalen) *kuukskes* (kuikentjes). Enschedé 1840 (Taalk. Magazijn III, 329 vgg.[1)]): (na labialen) *köpken, heupken, slööpken, lämken* of *lämmesken, beumken*, (na dentalen) *kätken, höltken* (houtje), *ströötken, stüütken, klüntken, händken* of

1) J.H. Behrns, de schrijver van dit art., is volgens het N. Ned. Biogr. Wb. in 1803 geboren te Enschedé.

händeken, (na *l, r*) *bölken, bülken, küülken, tööfelken, wääterken, vääderken*, (na gutturalen) *bäksken, röksken, deuksken* (doekje). Winterswijk (1881 (V.d. Sch. t.d.W.I, 555) (na labialen) *piipken, döpken*, (na dentalen) *tuutken*. Dit komt dus geheel overeen met de moderne toestand. Voor het tweede gebied (*köpken, pötjen, stöksken*), dat dus tegenwoordig de streek binnen de lijn Arnhem-Deventer-Almelo-Haaksbergen-Breedevoort omvat, hebben we gegevens van omstreeks 1840 voor De Lijmers (Duiven, L. 31), Deventer, Kolmschate (F. 159) en Haaksbergen (G. 257). De Lijmers 1836 (Geld. Volksalm. 1836, 92): (na labialen) *piepken, dröpken, höfken*, (na dentalen) *pötjen, fluitjen, kruudje*, (na gutturalen) *stukske, stöksken, kettingsken, gängsken, huuksken, däksken*. Deventer 1837 (Ov. Alm. 1838, 63): (na labialen) *töpkes, êpken, snufkes*, (na dentalen) *kluntjen, hendjen, kisjen* (kistje), (na gutturalen) *kerksken, vlöksken*. Kolmschate 1835 (Ov. Alm. 1836, 144): (na labialen) *lepkes, nêfken*, (na dentalen) *oortjen, troeunntjen, béèntjen, höuntjes* (dit zijn weliswaar geen eigenlijke dentaalvoorbeelden, maar kunnen ze vervangen), (na gutturalen) *teksies* (takjes), *redeliksies* (redelijkjes) (andere voorbeelden ontbreken). Haaksbergen 1840 (Ov. Alm. 1842, 166): (na labialen geen voorbeelden), (na dentalen) *preutjen, kluntjen*, (na gutturalen) *stuksken, sluksken*. Zoals men op het kaartje ziet, loopt tegenwoordig de isoglosse tussen *pötjen* en *pötken* nog precies zo tussen Haaksbergen en Enschedé als het blijkens het 19e-eeuwse materiaal omstreeks 1840 het geval moet zijn geweest. In de laatste honderd jaar is deze isoglosse op dit punt dus nauwelijks of niet veranderd. Materiaal van omstreeks 1860 hebben we voor het *köpken-pötjen-stöksken*-gebied uit Zutfen, Laren, Borculo en Groenlo. Zutfen 1869 (Geld. Volksalm. 1869, 123): (na labialen) *dörpken, preufken*, (na dentalen) *weurdjen, hendjen*, (na gutturalen) *spreukskes, buksken, gengesken*. Laren 1864 (Geld. Volksalm. 1864, 169): (na labialen) *efkes, sturmken, bleumkes*, (na dentaken) *gaetjen, betjen, kesjen* (kastje), *mundjen bleudjes*, (na gutturalen) *smuksken, stuksken, kuuksken, kruuksken, brugsken*. Borculo 1862 (Geld. Volksalm. 1862, 92): (na labialen) *köpken, sleupken, lapkes*, (na dentalen) *betjen, höltjen* (houtje), *kluntjen, pötjes*, (na gutturalen) *stöksken, beuksken, jungeskes*. Groenlo (1865 (Taalgids VII, 231, 294, VIII, 125): (na labialen) *köpken, döpken, bleumeken*, (na dentalen) *gètjen, lutjen, zetjen*, *strätjen*, , (na gutturalen) *zeksken, beuksken, röksken, zègsken, tengesken* (tangetje).

Al deze gegevens stemmen overeen met de tegenwoordige toestand. Groenlo (G. 280) kan min of meer als een grensplaats van het *pötjen*-gebied gelden. De isoglosse tussen Borculo en Winterswijk moet een 75 jaar geleden ook al wel ongeveer op deze plaats gelegen hebben. Materiaal van omstreeks 1880 is tenslotte voor dit gebied nog voorhanden uit Rijssen (1881), Lochem (1881) en Zelhem (1870), alles te vinden in V.d. Sch. t.d. Weichsel I. Rijssen: (na labialen) *pupken*; (na dentalen) *preutjen, vaetjes, beesje, kisjes*. Lochem: (na labialen) *efkes*, (na dentalen) *betjen, praotjen, vaetjen*. Zelhem: (na labialen) *kupken, briefken*, (na dentalen) *kluntjen, betjen, preutjen, huudjes* (hoedjes), (na gutturalen) *stuksken* (stokje), *huuksken, dingesken*.

Het derde gebied (van *köppien-pöttien-stökkien*) is met materiaal van omstreeks 1840 vertegenwoordigd door Zwolle, Friezenveen en misschien Doornspijk. Ik maak uit Kloeke's tekst (t.a.p. 14) op, dat Doornspijk over 't algemeen na dentaal *-ien* heeft en dat het op de kaart vermelde *pötjen* een uitzondering is. Is mijn interpretatie juist, dan komen de deminutiva *höltien, böltien* en *schöffien*, die in een proeve van Doornspijkse taal in de Geld. Volksalm. 1845, 32 voorkomen, overeen met de tegenwoordige vormen. Zegt men daarentegen tegenwoordig in Doornspijk *höltjen* en *böltjen*, dan zou ik aan de vormen van 1845 niet veel waarde willen toekennen, omdat de taalproeve, waaruit zij genomen zijn, wel heel erg klein is en men de betrouwbaarheid van de schrijver niet uit de tekst zelfs enigszins controleren kan. Zwolse deminutiva uit 1841 vindt men in de Kron. Hist. Gez. Utr. 1846, 179: *plasien* (plaatsje) en *huussies*. In de Ov. Alm. 1838, 247 wordt bovendien *maagchien* (meisje) als Zwols opgegeven door de betrouwbare Deventer dialektschrijver T.W. van Marle. Friezenveense deminutiva uit 1842 vindt men Ov. Alm. 1842, 67: *màchien* (meisje), *stjàchien* (steêtje), *sleufien* (sloofje), *möttien* (zeugje), *kuechies* (biggetjes), *schremmechien, dubbeltien, hentien* (handje), *kwàllechien* (kooltje), *schwàtteltien* (schoteltje), *vuegeltien, köuchien* (koetje). Friezenveen is als grensdorp weer interessant. Wanneer men ziet, dat enerzijds de Deventerse, anderzijds de Friezenveense deminutiva omstreeks 1840 al net zo waren als tegenwoordig, kan de grenslijn tussen het *köpken-pötjen-stöksken*- enerzijds en het *köppien-pöttien-stökkien*-gebied anderzijds toch niet al te veel veranderd zijn in de laatste honderd jaar. Gegevens van omstreeks 1860 bezitten we voor Vaassen (F. 129). Vaassen 1857 (Geld. Volksalm. 1857,

73): (na labialen) *briefien, heuppies*, (na dentalen) *liedtien, kluntien, bittien, praotties, kaertien*, (na gutturalen) *beksien* (bekje), *peksien* (pakje), *heuksies* (haakjes), *dranksien* (drankje), maar *kroegien*.

De merkwaardige -*sien*-deminutiva na *k*, die Kloeke t.a.p. 13 voor Apeldoorn, Beekbergen, Vaassen, Welsum, Terwolde en Epe vermeldt, kwamen dus een 80 jaar geleden in dit gebied ook al voor. T.W. van Marle gebruikt ook *teksies* en *redeliksies* als hij een boer van 'achter Kolmeschôte hen' opvoert (zie hierboven). Het is niet duidelijk of Van Marle deze vormen als speciaal-boers beschouwt. In zijn stads-Deventerse stukjes komen geen -*sien*-deminutiva voor. Men vraagt zich af, of de -*sien*-deminutiva niet eer in Twello of Wilp dan in Kolmschate thuishoren. Heeft Van Marle zich er wel rekenschap van gegeven, waar zijn 'boerse' vormen vandaan kwamen, gesteld, dat hij ze als speciaal-boers beschouwde? In ieder geval lijkt het mij gevaarlijk om voor honderd jaar geleden een zoveel grotere verbreiding (tot oostelijk van Deventer) van -*sien* aan te nemen, dan de moderne toestand aanwijst. Uit de boeken van Leopold en Winkler kan men voorts nog deminutieven-materiaal van omstreeks 1880 voor het -*ien*-gebied verzamelen. Ik noem hier Meppel 1870 (Winkler): *poosien*; Hoogeveen 1881 (Leopold): *slokkien, brökkien, bakkien, vaentien* (veentje), *dubbeltien, brooties, bossien*, enz.; Zweeloo 1870 (Winkler): *bokkien*.

Voor het vierde gebied, de Veluwe (*kopjen-potjen-stokjen*), hebben we alleen materiaal van omstreeks 1880. Ik noem hier de vormen van Uddel (F. 127): *kluutjen, schoftjen, hortjen, poadje, huukje, kuusje, uurtje*, enz. (V.d. Sch. t.d. Weichsel I, 507). Ook dit is in overeenstemming met de tegenwoordige toestand.

Wanneer men alle 19e-eeuwse deminutief-gegevens tezamen overziet, kan men hier, evenals bij de *muis*- en *huis*-isoglossen, wel tot geen andere conclusie komen dan dat de deminutiefisoglossen in het Oosten van ons land gedurende de laatste honderd jaar zeer weinig veranderd kunnen zijn. Er is alle reden om ze voor tenminste honderd jaar oud te houden.

De historische dialektkaartjes, die bij dit opstel zijn gevoegd, zijn slechts bedoeld als voorlopige proeven en het is ongetwijfeld mogelijk ze op vele punten te verbeteren. Mijn hoofddoel was te laten zien, dat er met de veelgesmade 19e-eeuwse dialektteksten ook dialektgeografisch nog wel wat te beginnen was. De fonetische weergave van de woorden is natuurlijk, men heeft het herhaal-

delijk aan het hier geciteerde materiaal kunnen zien, inkonsekwent en onnauwkeurig. Met opzet heb ik de umlaut in de verkleinwoorden daarom in mijn overzicht van het 19e-eeuwse materiaal maar buiten beschouwing gelaten.

Het materiaal had ook ten opzichte van deze kwestie ongetwijfeld wel conclusies toegelaten, maar dan had iedere vorm een uitvoerige bespreking geëist.

Ik heb ook getracht Kloeke's *du*-kaartje uit 19e-eeuws materiaal op te bouwen, maar dit bleek veel moeilijker. Ten eerste geldt het hier een kaartje van de *ondergang* van *du* en of de vorm *du* in een bepaalde plaats is uitgestorven kan men wel bij persoonlijk onderzoek, maar eigenlijk nooit op grond van een tekst met zekerheid vaststellen. Uit de teksten kan men alleen positieve, geen negatieve bewijzen putten. Er is geen sprake van een aandringende vorm *ie* en een terugwijkende vorm *doe*, zoals men dat heeft bij het aandringende *huis* en het terugwijkende *hoes*, maar van een geleidelijke funktieverandering van *ie*, waardoor *doe* overbodig wordt. Vervolgens doen zich bij het gebruik van *doe* en *ie* in de streken, waar ze nog allebei voorkomen, verschillende sociologische problemen voor, zoals Kloeke heeft aangetoond, en deze problemen kan men alweer wel oplossen, wanneer men persoonlijk inlichtingen inwint, maar niet, wanneer men op teksten moet afgaan. Ik moet mij hier dus bepalen tot de ‘positieve’ resultaten van mijn onderzoek der 19e-eeuwse gegevens. Op grond daarvan is uiteraard geen kaart te tekenen. Ik tekende het volgende aan:

Enschedé 1812: *dou* tegen mannen en vrouwen; 1855: *dow*, twee mannen onder elkaar, een enkele keer ook *i-j*.

Haaksbergen 1840: *doe*, twee mannen onder elkaar.

Groenlo 1865: *doe* wordt door H. Kern als enkelv., *ij* als meerv, vermeld zonder dat van enige bizondere funktie melding wordt gemaakt.

Deventer 1838: In de samenspraak De Bruud en de Wedevrouwe (Ov. Alm. 1839, 285) zegt de moeder tegen haar dochter in de regel *I*, maar *Doe drommelsche meid*, de dochter zegt tegen haar moeder in de regel *U* of *je*, maar *Och doe lieve sjoe van een moeder*. (Dit stukje van T.W. van Marle is ook voor de deminutiva merkwaardig: de moeder spreekt gewoon Deventers, de dochter een soort beschaafd, waarin uitsluitend het deminutiefsuffix *-ien* heerst. De moeder zegt *menteltjen*, de dochter *manteltien*. Omdat dit taaltje van de dochter konsekwent is volgehouden, weerspiegelt het waarschijnlijk wel het taalgebruik van de Deventernaars, die zich toen al van het dialekt afwendden, zonder dat zij daarom nog geheel tot het algemeen Nederlands overgingen).

In een stukje van 1839 van dezelfde schrijver zegt de vos tegen de aap *Doe leepert*, overigens *ij*. In de Ov. Alm. 1838, 246 zegt Van Marle midden tussen Nederlands proza in: *Dat ma'k dij zoo op stop nich oetleggen. Môr doe kaste wal zéèn*... Hij spreekt hier waarschijnlijk geen Deventers, maar bootst een oostelijk dialekt na (in Deventer zei men geen *oet*, maar *uut*, zooals uit andere stukjes blijkt). Welk dialekt is hier echter bedoeld?

Men ziet het, veel is het niet en dit weinige is nog niet eens in overeenstemming met wat Kloeke voor de tegenwoordige tijd heeft vastgesteld. Is die tegenwoordige verhouding tussen *doe* en *ie* dan nog maar zo jong?

Andere isoglossen, die waarschijnlijk met succes uit het 19e-eeuwse materiaal gereconstrueerd kunnen worden, zijn die van *j* voor intervocalische *d* (*erejen* tegenover *ereen* b.v.) en die van de umlaut in het part. praet. der sterke werkwoorden. Ik laat dit echter gaarne over aan de onderzoekers, die zich met deze onderwerpen bezig houden.

K. HEEROMA.

Joseph in Dothan, vs. 603 v.

De hierbedoelde passage is N.T. 30, 10 v. door den heer Heeroma verklaard als een toespeling op het Driekoningsspel, waarbij het oorspronkelijke spotkoning-motief sterk op de voorgrond treedt. Daardoor komen deze regels inderdaad in een helder licht te staan. Eén opmerking zou ik echter willen maken. De heer H. stelt de vraag: ‘hoe komt Vondel erbij om Joseph door zijn broeders te laten toespreken als koning?’, ‘waarom wordt Joseph bespot als koning?’ en meent dan, dat Levi ‘*plotseling* (ik cursiveer) op de gedachte (komt) om het Driekoningsspel met hem te spelen’. Ligt het niet meer voor de hand dat Vondel tot deze voorstelling van Joseph als koning gekomen is naar aanleiding van Genesis 37, 8: Doe seyden sijne broeders tot hem: Sult ghy dan gantschelick over ons regeeren? sult ghy dan gantschelick over ons heerschen? Vondel laat nu verder dezen ingebeelden koning door zijn broeders belachelijk maken.

TH. H. D'ANGREMOND.

Boekbeoordelingen.

C.P.F. Lecoutere, *Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlandsch*. Vierde druk, bewerkt door L. Grootaers. J.B. Wolters, Groningen 1934.

Wie deze vierde druk van meer dan 400 bladzijden vergelijkt met de eerste uitgave (1915) van nog geen 250 pagina's, zal moeten erkennen dat dit werk kwantitatief zeer is vooruitgegaan. Wat echter meer zegt, het is in de achtereenvolgende bewerkingen van 1920, 1926, 1934 ook kwalitatief zeer gestegen. Men zou met deze eenvoudige aankondiging kunnen volstaan, als er niet enige desiderata waren, waarmee de bewerker mogelik in een 5de druk kan rekening houden. Wanneer wij ons bij deze bespreking tot zulke wensen beperken, en op enkele tekortkomingen zullen wijzen, dan menen wij dat te mogen en te moeten doen: juist omdat Lecoutere-Grootaers zo'n voortreffelik werk leverden. Daar dit boek niet alleen in handen van linguisten komt, maar ook in die van gewone belangstellenden, en van taaldocenten die niet tevreden zich in een of meer talen thuis te voelen ook iets van ‘taal’ willen weten, moet wat reeds uitstekend is nog uitstekender worden. Intussen is het ongetwijfeld veel gemakkeliker om enkele detailfouten, of een minder goed geslaagd nummertje aan te wijzen, dan om zelf een groot gaaf werk als het ‘onderhavige’ samen te stellen.

Wij zullen niet de vrij talrijke drukfouten aanwijzen, die elke lezer zelf kan verbeteren. Griekse woorden mislukten meer dan eens, vooral wat de aksentuatie betreft; zo blz. 124, 141, 208, 247, 269 v. Ook litauiese en indiese voorbeelden kwamen, met name blz. 247 v., niet altijd korrekt van de pers, ten dele misschien vanwege ter drukkerij ontbrekende lettertypen, maar toch ook omdat niet één transkriptie-systeem konsekwent werd gevolgd. Dat voor het Litauies de nieuwe spelling de voorkeur verdient spreekt wel vanzelf, al houdt Kieckers zich in zijn taalkundige geschriften merkwaardigerwijze nog aan de oude. Ook blz. 95-104 en 149 v. slopen bij de fonetiese weergaven verschillende vergissingen in, die de auteur ongetwijfeld zelf reeds heeft opgemerkt.

Enkele minder of meer storende drukfouten zijn: blz. 32 waar het sterfjaar van Curtius 1885 moet zijn. Blz. 55 staan de regels 9-12 tweemaal. Blz. 66 r. 4 leze men Brahoei (Brahui). De eerste alinea blz. 122 lijkt me niet juist, zeker moet men *zuch-t* (al. 3) voor het tegenwoordige taalgevoel anders opvatten, en *teek-en-naar* naar 123 al. 5 verbeteren; ook leze men *strijd-er* (123). Menigeen zal de auteur slechts huiverig volgen op het terrein der worteldeterminatieven en praeformanten (125 v.).

Blz. 159 r. 24 leze men 'aan *de* man'; 204 r. 20 '*in* het algemeen beschaafd'; 229 r. 16 'in *sommige* Slavische talen'; 257 r. 3 v.b. Nieuw-*Ira*(ans); *Croatisch* (i.p.v. Coratisch); 332 r. 13 *straat* (i.p.v. straal). - Men mist blz. 159 r. 9 v.o. 'het' samengesteld adjektief waar de schrijver van gewaagt. Blz. 196 r. 17 zou Oudiers nauwkeuriger zijn dan 'Kelt. *mathir*', en zou letties *mâte* 'moeder' geschikt 'Lit. *môtẽ*' (lees: *motẽ*) kunnen vervangen, daar het litauiese woord niet moeder maar echtgenote betekent. Blz. 218 klopt r. 18 v. niet met blz. 389 s.v. Alphabete, terwijl men naast 'Africa' (231 r. 6 v.o.) Drexel's Bibliotheca Afriana mist. Blijkens blz. 290 noot 1, waar naar taalkaart VII en VIII verwezen wordt, moet men kaart III (304) als VII, en kaart VI (312) als VIII opvatten.

Wat de auteur blz. 46 over het Chinees zegt, is niet zò geformuleerd dat elk misverstand is uitgesloten. Immers de verschillende tonen zijn niet in gebruik gebracht òm wegwijs te maken in het chinese 'homoniemen'-labyrint, maar zijn onafhankelik van enige homonymiteit zuiver foneties ontstaan, al kan dit foneties proces later door analogieën en nivelleringen gekruist zijn. Trouwens wat in latijnse transkriptie van chinese woorden homoniemen lijken, zijn daarom nog geen werkelike homoniemen en zeker geen homografen. In dit verband vergelijke men ook blz. 64 *c*, 65 r. 9 v., voor het Bantoe enz. 67 al. 2, 68 al. 4, voor het Deens enz. 103 r. 10, 143 2°, 147 al. 3, 229 al. 4. In al zulke gevallen wordt het toonverschil niet 'opzettelik' gemaakt ter onderscheiding, maar krijgen de langs foneties-'mechaniese' weg ontstane toonverschillen sekundair, dus post factum, funktionele (fonologiese) of semantiese waarden. Talrijke aanvullende gegevens uit zeer veel andere talen kan men vinden bij G. Royen, Die Klassifikationssysteme in den Sprachen der Erde, blz. 798 vv. - Al is de opmerking bij B. Karlgren, blz. 64 juist, vóór hem hadden toch reeds anderen minder of meer afdoende bewezen, dat het Chinees eenmaal flekterend is geweest. Wat het

monosyllabisme betreft (72 noot 1, vgl. 47 i.f. en 48 noot 1), mag men zich door het eigenaardige chinese schriftsysteem niet tot onjuiste konklusies laten verleiden. Overigens is m.i. niet te lochenen, dat men allerlei hedendaagse toonverschillen bij monosyllabiese woorden, ook in het Chinees, alleen uit vroegere meersilbigheid kan verklaren.

De uiteenzetting blz. 54, 2 over de chamitiese talen is verre van zeker, en overigens zeer onvolledig. Blz. 70 vat de auteur (met anderen) de term ‘inkorporerend’ tè etymologies op; en komen de amerikaanse talen er beslist te pover af tegenover de talen van de andere werelddelen. Trouwens ook wat de andere buiten-europese talen-gebieden aangaat, is de behandeling zò karig dat onkundige lezers zelfs geen flauwe kijk krijgen op de talen-wereld. In Meillet-Cohen's Langues du monde worden lang niet de ‘meeste’ (75) talen schematies gekarakteriseerd, terwijl de gegeven kenschetsingen zeer verschillen in waarde en onwaarde. Behalve de australiese talen werd in dat verzamelwerk ook het kaukasies taalgebied om chauvinistiese redenen in een vloek en een zucht ‘afgehandeld’. Blz. 58 slaat de auteur de wetenschappelike betekenis van N. Marr te hoog aan: linguisties genomen is het niet anders dan een ‘geniaal’ dilettant en moedig fantast; al is Marr zeer goed thuis in verschillende Kaukasustalen, waarvan het Georgies trouwens zijn moedertaal is. Evenmin als Meillet-Cohen bevat E. Kieckers, wiens Sprachstämme feitelik een nieuwe uitgave is van N. Finck, goede karakteristieken ‘van alle taalfamilies’: enkele hiervan zijn bovendien zò oppervlakkig dat ze voor oningewijden alle waarde missen. In de bibliografie (75) had A. Trombetti's Elementi di Glottologia niet mogen ontbreken, en zou V. Thomsen's Sprogvidenskabens Historie uitstekend passen. Naast Finck's Haupttypen mis ik ongaarne Misteli-Steinthal's Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues (1893), en Language (1921) van E. Sapir. Wij doen niet tekort aan de verdiensten van Anthropos, wanneer wij dit tijdschrift allerminst voldoende noemen ‘om op de hoogte te (doen) blijven van het onderzoek der talen buiten het Indogermaansche gebied’ (76). Blz. 90 r. 19 blijkt niet voldoende, dat met ‘redacteur’ van Anthropos Wilh. Schmidt is bedoeld.

Wat de auteur blz. 67 i.f. zegt over het bantoe prefiks *mu*-is enkel een hyperhypothetiese mening oftewel inval van een enkeling. Voor het Bantoe en de Soedan-talen blz. 69 moesten naast mej. L. Homburger zeker nog haar landgenoot M. Delafosse

en de Duitser C. Meinhof worden genoemd, om van A. Drexel, D. Westermann e.a. nog te zwijgen.

De bewering blz. 73 al. 2 over ‘buiging uit agglutinatie’, die ‘de geschiedenis nog nooit zag gebeuren’ is in strijd met talloze histories bewezen en bewijsbare gevallen. Laat me alleen verwijzen naar het Litauies, het Singhalees, het Hongaars. Ook het slot van die alinea staat geenszins vast als een paal boven water. Omgekeerd is het onjuist dat alle ‘afleidingen uit oorspronkelijke samenstellingen’ zijn ontstaan (352, 2). In zake kreolisering (74, vgl. 285 noot 1, 321 v.v.) zij tans naar Hesseling verwezen (Neophilologus XVIII, 1933, 209 v.v.).

Het spreekt wel vanzelf dat de fonetiek goed en rijkelik is verzorgd. Ja, in het bibliografies overzicht (389 v.v.) is de fonetika zò sterk vertegenwoordigd, dat het evenwicht ietwat verbroken is met andersoortige taalkundige werken, waarvan men er met dozijnen mist. Al verwijst de auteur blz. 369 bij Welter, Pauwels naar dit overzicht, men zoekt die namen aldaar vergeefs. Bij de clicks (88) zou het vermelden van bijv. W. Planert, Handbuch der Nama-Sprache (1905) geen overtollige weelde zijn geweest.

Tegenover de zo royaal vertegenwoordigde fonetiek (o.a. 89 v.v., 377 v.v.) maken andere onderdelen een soms tè armzalige figuur. Zo is het weinige wat de auteur blz. 132 zegt over het genus zeker onvoldoende[1)], en zou een verwijzing naar G. Royen's boven reeds aangehaalde Klassifikationssysteme (1929) niet misplaatst zijn geweest; waar men nu nog kan bijvoegen: J. Wils, De nominale klassificatie in de afrikaansche negertalen (1935), al is veel in dit werk minder zeker dan schrijvers toon doet vermoeden. - Wel noemt Lecoutere-Grootaers de behandeling van de betekenisleer (163 w.) zelf ‘een zeer vereenvoudigd overzicht’, het is bovendien voor een deel zeer verouderd; ook blz. 154 v. kan niet meer bij heten. Datzelfde geldt van de taboe (172). Trouwens alles wat de semantiek betreft is meer anekdoties en God zegen de greep, dan geschikt om het inzicht te verdiepen.

Wat blz. 212 staat over het egyptiese hiërogliefenschrift, is niet alleen onvolledig maar ook onjuist. Ook de rest van die blz. verdient grondig herzien te worden, en kan dit bijv. aan

1) Blz. 352 r. 20 leze men sekse i.p.v. geslacht; en vervange eventueel blz. 357 ‘grammatisch geslacht’ door woordklasse of een andere soortgelijke term.

de hand van H. Jensen, Geschichte der Schrift (1925). Jammer genoeg blijven de beschouwingen over spelling, schrijftaal blz. 213 v.v. en vooral 350 v. maar al te zeer aan de oppervlakte, terwijl de uiteenzettingen over de taal-oorsprong zeker onvoldoende zijn. Het hoofdstuk over de indogermaanse talen talen (245-263) is niet meer àf. Beantwoorden *is, zijn* wel volkomen aan skr. *ásti, sánti* (246)? Het gezegde over de indiese talen en de Veda's (249 al. 1) kan aanleiding geven tot allerlei misverstand (vgl. al. 2). Ook bestaan er zeer veel en zeer verschillende Zigeunertalen (ook blz. 204 i.f. is te simplisties voorgesteld). Hetgeen men verder blz. 201 over de 'twee' javaanse talen leest, kan ten spijt van noot 2 verkeerd worden opgevat, en is bovendien onvolledig (vgl. Krama 201: Kromo 61). Van de oudgriekse dialekten (253) is het Zakonies alleen nog overgebleven. De term 'Zend' (257, 2) verdient geen aanbeveling, daar hij op een niet-begrijpen berust van het middelperziese *avistakva-sand* 'avestatekst en kommentaar'. Bij de bibliografie blz. 262 ontbreken o.a. verschillende geschriften van Kieckers, en het artikel van J. Vendryes, Langues Indo-européennes in Meillet-Cohen blz. 19-79. Hirt's Handbuch des Urgermanischen (293) kan bezwaarlik de Urgermanische Grammatik van Streitberg vervangen. De termen synkoperen enz. (325) zijn erfelik belast: vooral blz. 348 v. is een bont onverantwoord allegaartje met variërende onjuistheden (vgl. ook 118, 154 v.v.).

Blz. 79 r. 18 suggereert 'organisme' te sterk in biologiese richting (vgl. 148). De veldwinnende globale leesmethode maakt, dat de noot blz. 91 niet meer geheel juist is. Bij *loopm* enz. (99 r. 5 v.o.) mochten de saksiese dialekten niet verzwegen zijn. Het verdient m.i. aanbeveling 'lettergreep' (113) uitsluitend van letters te gebruiken, tegenover klankgroep (syllabe) voor klanken. Bij de dissimilatie (119) mis ik de haplologie, en een verwijzing naar blz. 153. Dat laatste geldt ook voor de assimilatie (118), waar bij *chercher* ook naar blz. 184 diende verwezen te worden. *Gijlie* (124 r. 7) is geen Nederlands zonder meer; *teufteuf* (177) luidt in het Noorden *tuftuf*; terwijl *koningdom* (346 r. 10 v.o.) mij vreemd aandoet.

Hij werkt (134) kan ook betekenen: 'hij is (permanent) een ferme werker'. Voor schrijvers juiste opvatting, dat het verbum een primaire woordklas is en de nomina sekundair, vergelijke men o.a.G. Royen, Die Klassif. blz. 894 v., en tans ook het bovenaangehaalde werk van J. Wils passim. Kennisneming

van beide studies zou mogelik aanleiding geven blz. 135 v.v. te herzien. Of *borst*: *Brust* enz. (154 en 349) werkelik klankomzettingen zijn, waag ik ernstig te betwijfelen. De behandeling van klanksubstituties zou men kunnen aanvullen en verbeteren door de artikelen te lezen van schrijver dezes in het Tijdschrift voor taal en letteren Jg. VIII v., XII (die ook blz. 191 onvermeld bleven), en tans diens bespreking van mej. Houtzager's proefschrift (1935) in het Museum. De traditionele verklaring van *savonds* uit des avonds' (155) is m.i. te verwerpen, gelijk ik in Ons Eigen Blad 1936 hoop aan te tonen. - Blz. 156 schrappe men r. 8-7 v.o. als daar niets ter zake doende. Wat blz. 184 r. 13 v.o. te lezen staat over '*zeer* lekker' heeft alleen zin, wanneer dit een primaire woordverbinding zou zijn, uit de tijd dat 'zeer' nog z'n 'oorspronkelike' betekenis had. Naast de invloed van de hogere op de lagere taal (188), kan men invloed van lagere taal als bargoens enz. op de deftiger taal bezwaarlik ontkennen (vgl. trouwens 204, al. 2, en o.a. Ons Eigen Blad 1935, blz. 463 v.v.). Bij het type *gescieden* < *gescien* (189) moet men ook rekening houden met fleksievormen als: 'het geschiet, geschiede, is geschied', die voor het oor zowel van geschieden als van geschien kunnen komen.

Bij de woorden 'Eenvoud' enz. (189 r. 2 v.o.) vergelijke men vooral blz. 190 en 233 v.v. - Bez. 192 v. wordt het begrip 'taal' wel wat tè ruim genomen. Het kan de auteur niet onbekend zijn, dat de *j*-vormen van *jij* enz. ouder zijn dan de *g*-vormen (200 i.f.). In het Baskies (201) bestaan zelfs vier werkwoordelike fleksies, naar gelang de toegesprokene een kind is, een hogergeplaatste, een man die men met 'jij', een vrouw die men met 'jij' aanspreekt (vgl. Royen o. c. blz. 279 v.). Woordhalveringen (206) zijn in het Engels zeker niet minder gebruikelik dan in het Frans. Wat blz. 286 staat over het Engels is niet zonder overdrijving. Van het Volapük (238) verscheen voor enige jaren nog een groot woordeboek.

Is *gewetensvol* (237) een gallicisme? Niet alleen *schoer* (310), maar ook *wicht* en *hozen* zijn in Zuidlimburg bekend. Het woord *amusement* (334) komt ook in Noordnederland voor, terwijl *aravat* een zeer gewoon zuidlimburgs woord is. Ook *frak* is niet tot de zuidelike Nederlanden beperkt.

In het Afrikaans (325) zal de rij '*plagen* т; *plaag* т; *pla*' wel 'plage(n) т; plaë т; pla' moeten luiden, zodat dit type feitelik identiek is met gevallen als: *vogel* т; *foël* т; *fool* met intervokaliese

g. De overgang *d* т; *r* (325 al. 3) is zeer gewoon in allerlei talen van Afrika (i.p.v. 'of *ad*' zal men '*dd*' moeten lezen). Het type '*de arke Noachs*' (337) is uitsluitend protestants, terwijl de 'traditionele' invloed van de Statenbijbel op 'het' Nederlands een onbewezen en onjuiste bewering is. Het zou van belang zijn na te gaan, of de umlautung (343, 3°) vóór of na de rekking van de *a* heeft plaats gevonden. Bestudering van Ed. Hermann, Lautgesetz und Analogie (1931) zou vrijwaren voor beweringen als 'leidsman (analogie van 'visschersvrouw')' (354). Overigens is 'leiddraad' ald. foutief voor *leidraad*.

Ten onrechte brengt men het type *geklikklak* (355) tot de kopulatieve samenstellingen terug. De gelijkstelling van 'sterke of vocalische', 'zwakke of consonantische' verbuiging (356) lijkt me niet gelukkig. '*Vrede*' was in het Mnl. en is nog in sommige dialekten vrouwelik. - Voor *ic doen* (362) vergelijke men eventueel Schönfeld, Histor. Gramm.[3] blz. 169; voor het type *bracht* (364) Streitberg, Urgerm. Gramm. blz. 77. De formulering blz. 364 al. 4 is niet geheel in orde, daar ook zwakke verba in de sterke groep kunnen overgaan (vgl. 160).

Is *bewonderen* (335) zeker uit het Hoogduits (vgl. Wdb. der Ned. Taal II II 2430)? *Koets* (336) is niet uit het Slavies, maar het hongaarse *kocsi* (vd. is ook 354 r. 19 cum grano salis te verstaan). De verklaring van *rogge* (336) is onjuist; en het spreekt haast vanzelf, dat wij o.a. *slaaf* niet rechtstreeks uit te Slavies, evenmin als *tijger* (337) onmiddellik uit het Perzies overnamen. Zeer veel ontleningen blz. 336 geraakten slechts via een of meer talen in het Nederlands, wat in de opsommingen niet voldoende uitkomt. Omgekeerd gaan o.a. *cacao, chocolade* via het Spaans op het Mexikaans terug, *kalebas* dito op het Perzies; het arabiese '*suiker*' via het Perzies op het Pali enz. enz. *Horde* (337) is geen turks maar een tataars woord van oorsprong. Verder meenden wij een vraagteken te moeten zetten bij de etymologieën van *papilio* 125, *paard* 144, *meerschuim* 157, *wam* 173 (vgl. 354 r. 11), *niezen* 195, got *weihs* (niet: weichs) 247 dat niet identiek is met ndl. *wijk*; bij *kop, delgen, koppelen, sober* 331, mnl. *tiegele* 332, die niet zo zeker zijn als de tekst suggereert, of enigszins anders moeten verklaard worden dan ter plaatse gebeurt.

Wie uit deze opmerking konkludeert, dat deze 'Inleiding' onbetrouwbaar is, vergeet dat er duizenden détails en honderden kwesties in staan, waarvan de bewerking van grote akkuratesse en akribie getuigt.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Kroniek en kritiek.

Nogmaals: de voornaamwoordelijke aanduiding.

Is het niet overbodig, na al wat in en buiten ons tijdschrift over dit probleem geschreven is[1)], daar weer op terug te komen? Bij de jongste Kamerdebatten is opnieuw gebleken, hoe simplistisch leken op taalgebied zich het vraagstuk voorstellen. Als mannelijk en vrouwelijk woordgeslacht samenvallen - redeneren zij - dan staat men telkens, bij aanduiding en vervanging, voor de vraag: wat moet ik schrijven, *hij* en *zijn* of *zij* en *haar*? Ons antwoord is: in tal van gevallen geen van beide! Na voorzetsels gebruikt men geen *hem* of *haar*, maar een voornaamwoordelijk bijwoord, b.v., van een kerk sprekende: daaraan wordt gebouwd (*niet*: aan *haar* wordt gebouwd); van een mening: ik ben het er niet mee eens (*niet*: met *haar*). Vraagt men: was u gisteren op de vergadering? dan zal men antwoorden: ik ben *er* geweest, en niet: ik heb *haar* bezocht.

In veel gevallen behoort *haar* tot de stijl van Jantje Sekuur, en kan de terugwijzing òf wegblijven òf is het lidwoord even duidelijk, b.v. de verwarring bereikte *haar* (: het) hoogtepunt; tot herstel harer gezondheid (: van gezondheid); ‘zonder dat de staat den waarborg heeft dat het (door *hem*) gegeven geld goed besteed wordt’.

De oorzaak dat in de laatste aanhaling *hem* het moderne taalgevoel vreemd aandoet, is wel dat het, vooral door de Noord-Nederlander, zo sterk als sekse-aanduiding gevoeld wordt. Dat trof mij ook onlangs toen ik bij Prof. Huizinga las: ‘De wereld verdraagt den modernen oorlog niet meer. *Hij* kan *haar* enkel verminken.’[2)]

Geen rekening wordt gewoonlijk gehouden met het feit, dat

1) Zie de vele artikels van Ph.J. Simons en Gerlach Royen, de studie van de eerste in de bundel *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging* en de *Pronominale problemen* van de tweede auteur. Ik zou ook eenvoudig kunnen verwijzen na wat ik reeds twintig jaar geleden in dit tijdschrift schreef (Jaarg. X, 302-304) en naar mijn bespreking van G. Royen's boek in de vorige jaargang: *De voornaamwoordelijke aanduiding en vervanging* (XXIX, blz. 122-126).

2) *In de schaduwen van morgen*, blz., 176.

de aanwijzende voornaamwoorden een derde mogelijkheid opleveren. In geen spraakkunst is de onmiskenbaar juiste regel te vinden dat bij een met klem vooropgaande aanduiding van abstracta *hij* en *hem, zij* en *haar* belachelijk worden, en *die* algemeen gebruikelijk is. Wie zal ooit van een vergadering zeggen: 'Háár heb ik niet bijgewoond', of van de oorlog: *Hém* heb ik altijd afgekeurd? Mocht men menen dat dit *die* voor de 'schrijftaal' te familiaar is, dan wijs ik er op dat Vondel het reeds gebruikte, b.v.: Wort *die* verloren (n.l. de slag) (*David herstelt*, vs. 1253) of: De vlegel breeckt niet eer voor dat *die* is versleeten (*Maeghden*, vs. 1676).

Spieghel keurde in de *Twespraack* (ed. Kooiman LXIV) *hij* af in deze bijbelzin: 'Menighen behaeght eenen wegh wel, maer eyndelijck brengt *hij* hem totten doot.' Hier behoorde z.i. *die* te staan.

Aan de terugwijzing door *het*, aan de niet-aanduiding behoeft niet meer herinnerd te worden.

Tenslotte herhaal ik, wat ik in 1916 schreef: Er zijn voortreffelijke stilisten, vooral onder de ouderen, die de mannelijke en vrouwelijke aanduiding van abstracta voelen als een onmisbaar bestanddeel van hun stijl. Maar deze aanduiding is geen onontbeerlijk kenmerk van een degelijke, duidelijke of sierlijke stijl. Als een toekomstig geslacht zich er van onthoudt, zal dat geen gevoel van 'onbeholpenheid' veroorzaken. In de laatste halve eeuw is gebleken dat de ontwikkeling van de stijl zich in de richting van de gesproken taal voltrekt en dat dit volstrekt niet behoeft te leiden tot ontaarding of verarming. Dientengevolge is ook de noodzakelijkheid niet gebleken om de besproken stijleigenaardigheid bij een toekomstig geslacht aan te kweken, en daartoe een kunstmatige onderscheiding van taalkundig 'mannelijk' en 'vrouwelijk' aan alle schoolgaande kinderen in te prenten. Dat komt in hoofdzaak overeen met wat Ph. J. Simons als richtsnoer aangaf: 'Men trachte de voornaamwoorden spontaan te schrijven, de oudere met nawerking van de regels die hij altijd toepaste, de jongere (vooral het kind) met de argeloosheid die tot de natuur van de voornaamwoorden behoort.'

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Nieuwe Zuid-Nederlandse uitgaven.

Als uitgave van de *Kon. Vlaamsche Academie* verscheen de bekroonde academische prijsvraag van Dr. Remi Sterkens over *De letterkunde in de Antwerpsche Kempen van 1830 tot 1900* (Turnhout - J. van Mierlo-Proost - 1935; 230 blz. met illustraties).

Voorop gaan, als voornaamste prozaschrijvers, Hendrik Conscience, Renier Snieders, August Snieders, Gustaaf Segers en Lodewijk Smits, gevolgd door een reeks ‘minder belangrijke schrijvers’. Een derde rubriek is gewijd aan de *Kempische dichters*, op godsdienstig en op profaan gebied, o.a. Jan van Beers, terwijl een beknopte bespreking van de *Franschschrijvenden* (George Eekhout, Camille Lemonnier en Emile Verhaeren) het werk besluit.

Lode Monteyne, de bekende schrijver van de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche tooneelletterkunde van 1800 tot 1925’ en andere werken over toneel, gaf in de beknopte vorm van een lezing een duidelijk overzicht van *Een eeuw Vlaamsch tooneelleven (1830-1930)* (Antwerpen - Jos. Janssens - 1936; 72 blz.). De schrijver gaat de verschillende stromingen na en geeft terloops een kenschets van de vooraanstaande Vlaamse acteurs en regisseurs.

Peilingen door Dr. Maurits Sabbe.

In deze bundel zijn een vijftiental opstellen uit de laatste jaren bijeengebracht, die een indruk geven van veelzijdige werkzaamheid. Sabbe's verdienste is, dat hij een open oog heeft voor de betrekkingen tussen Zuid- en Noord-Nederland. Dat blijkt uit zijn rede bij de Vondel-herdenking (*Vondel, Rubens en Antwerpen*) en uit het leerzame opstel over de *Betrekkingen tusschen Noord en Zuid in de 17e eeuw*. Hij interesseert zich voor *De Nederlandsche Koloniale Letterkunde*, maar ook voor de vraag hoe *Potgieter en Bakhuizen van den Brink* de wedergeboorte der Vlaamse letterkunde na 1830 beschouwd hebben. Daarnaast ging hij voort met de ontginning van het te weinig bekende terrein van de 17de en 18de-eeuwse letterkunde in de Zuidelijke gewesten, op zich zelf niet altijd belangrijk, maar als afspiegeling van toenmalige

kultuur en taal een onderzoek ten volle waard. Een tweetal artikels geven aanvulling van de ‘strijdlitteratuur’ die de schrijver zo uitvoerig behandelde in de bundel *Brabant in 't Verweer*.

In de derde plaats treffen we de vondsten aan, op de speurtochten door het museum-Plantijn verworven, over de *Spaansche Typografie*, over het merkwaardige reisverhaal van *Balthasar Moretus II* naar Francfort, over *Het portret van Kiliaen*. Als toegift biedt de schr. ons enige bijdragen op folkloristisch gebied, vruchten van een oude liefde voor deze studie. Deze rijke verzameling, keurig uitgegeven en geïllustreerd, zal menigeen welkom zijn.

Als zevende deeltje van ‘Onze Bibliotheek’ bezorgde Dr. M. Rutten *Een bundeltje lyrische gedichten van Karel van de Woestijne*, ‘gegroepeerd naar de hoofdmotieven’ (Antwerpen - ‘De Sikkel’ - 1936; 44 blz. prijs 8 fr.). De samensteller voegt er een korte Inleiding en een Woordenlijst aan toe. Behalve Z. Ned. dialektische woorden, treffen ons daarin algemeen bekende Noord-Nederlandse, die voor Vlaamse leerlingen blijkbaar moeilijkheden opleveren.

In de ‘Uilenreeks’ verscheen een bundeltje *Vlaamsche verzen van dezen tijd*, verzameld en ingeleid door Marnix Gijsen en R. Herreman. Niet minder dan 58 dichters zijn, elk door één gedicht, vertegenwoordigd.

Frederik van Eeden-Genootschap.

Het tweede deel van de *Mededelingen* (April 1936) bevat een drietal bijdragen over *Van de Koele Meren des Doods*, door Dr. H.W. van Tricht, A. Groeneveld en Frans Coenen. Dr. C.A. Ariens Kappers publiceert een lezing over het *Lied van Schijn en Wezen*; hetzelfde onderwerp behandelde Dr. Arn. Saalborn in een, fragmentarisch weergegeven, voordracht. - H.W. van Tricht vestigt de aandacht op *Een Engelse vertaling van De Broeders*.

Dichter en Gemeenschap.

De inaugurele rede van Prof. Dr. N.A. Donkersloot over dit onderwerp verscheen in druk te Arnhem bij Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Maart - April).

De Gids. Maart.

Urbain van de Voorde geeft een beschouwing over *De kunstenaar en zijn tijd*. - P. Valkhoff trekt een parallel tussen *Couperus en Lombard*, naar aanleiding van *De Berg van Licht*, een roman die z.i. onderschat en miskend is, wat evenzeer het lot geweest is van *L'Agonie*, door Jean Lombard in 1888 uitgegeven. - Anton van Duinkerken vergelijkt in de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* Potgieter's Jonge Priester met het gedicht Van een Monnik door Louis de Bourbon, onder het opschrift ‘Het coelibaat als lyrisch motief’.

April.

H. Brugmans wijdt een artikel aan de vraag: *Wat is classicisme*? - Anton van Duinkerken houdt in de *Kroniek der Nederlandsche letteren* een ‘Mijmering over Hollandsche romans, vijftig jaar na de dood van Mevrouw G. Bosboom-Toussaint’, waarbij hij onderzoekt wat de norm voor de belangrijkheid van een roman eigenlijk is.

De Nieuwe Gids. Maart.

F.A.E. Batten schrijft *Over Louis Couperus*. W. Kloos behandelt in zijn Kroniek *Reinier van Genderen Stort*.

April.

H.H.J. Maas vervolgt zijn artikel over *De psyche van de vrouw in de litteratuur van alle tijden*. - A. Hallema geeft enige bio- en bibliografische aantekeningen over *Juliana Cornelia Barones de Lannoy en haar dichterlijk klaverblad te Geertruidenberg*. - W. Kloos bespreekt *In extremis* van *De dichter Louis de Bourbon*.

De Stem. April.

Dirk Coster geeft een *Inleiding tot de Zuid-Afrikaansche Dichtkunst* bij een ‘Suid-Afrikaanse Versameling’ uit jongere dichters, saamgesteld door Uys Krige.

Stemmen des tijds. April.

G.M.J. van Roessel publiceert een studie over *Mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint*.

Roeping. April.

Gerard Knuvelder beoordeelt de bloemlezing *Dichters der Middeleeuwen*, samengesteld door Dr. W.H. Beuken en ingeleid door Anton van Duinkerken.

Opwaartsche Wegen. Maart.

A.J. van Dijk eert *Willem van Mérode, 25 jaar dichter*, wiens dichterlijk leven ‘een lange biecht’

geworden is, een ‘zoeken en tasten langs vele wegen’. - Roel Houwink ontwikkelt zijn bezwaren tegen Top Naeff's roman *Een Huis in de Rij*, onder het opschrift *Op dood spoor*.

April.

C. Rijnsdorp beoordeelt de roman *Gesloten grenzen* van J.K. van Eerbeek onder het opschrift *Een dramatisch moralist*. In een rubriek *Afrikaanse letterkunde* bespreekt G. Besselaar de bundel *Die ryke Dwaas* van W.E.G. Louw.

De Werkplaats. Maart.

K. Heeroma schrijft een waarderend artikel *Bij Willem de Merode's dichterjubileum*. - W.J.C. Buitendijk bespreekt *Het geuzenlied als volkslied*. - W.A.P. Smit beoordeelt het jongste boek van J.K. van Eerbeek: *Gesloten grenzen*, G. Kamphuis de *Nieuwe Gedichten* van M. Nijhoff, die hij als ‘een dichter in de voorhoede’ beschouwt. - W.A.P. Smit maakt een losse aantekening bij F. van Oldenburg Ermke's boek *Van Alberdingk Thym tot Van Duinkerken en Kuyle*.

April.

W.A.P. Smit bespreekt *Uit den Muiderkring* van P. Leendertz, en bepleit een grondiger studie van Hooft naast die van Vondel. Dezelfde beoordeelaar noemt de historische roman *Obbe Philipsz* van B. Stroman ‘een mislukt experiment’. - J. Haantjes beoordeelt de bundel *De menschen hebben hun gebreken* van Anton van Duinkerken. - J. van Ham begint *Een geschiedenis van de Christelijke literatuur na '80*.

De Vlaamsche Gids. April.

De *Kroniek der Nederlandsche Poëzie*, door M. Rutten, is gewijd aan Henriëtte Roland Holst, naar aanleiding van haar jongste bundel, gekarakteriseerd als ‘Dichteres van de ascese’. Daarbij sluit zich een reeks kortere besprekingen aan van ‘vogels van diverse pluimage’, Noord- en Zuid-Nederlanders.

Dietsche Warande en Belfort. Maart.

Gerard Walschap schrijft over *‘Opbouwende’ en ‘afbrekende’ kritiek*. - Een uitvoerig artikel van Bert Ranke is getiteld *Vermoedens en bedenkingen rond Karel van de Woestijne's jeugd*, waarbij hij verschillende eigenaardigheden tracht te verklaren uit een ‘minderwaardigheidsgevoel’ tijdens zijn jeugd. - Urbain van de Voorde bespreekt *French en andere Cancan*, een bundel verzen van Gaston Burssens. De Kroniek

van het Vlaamse proza, door Paul de Vree, is gewijd aan *Boerenpsalm* van Felix Timmermans en *Hans van Malmedy* van Filip de Pillecijn.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Juni.

E. de Bom somt op wat *Willem Kloos over de Vlaamsche Letteren* geschreven heeft, vooral in de latere jaren. - Prosper Arents geeft, als proeve van bibliographie, een overzicht van *De Vlaamsche schrijvers in vertaling*. - Cam. Huysmans publiceert een voordracht *Over 'Reinaert' en 'Ulenspiegel'*, de 'glanspunten in de geschiedenis van onze letterkunde'.

Juli.

F.V. Toussaint van Boelaere en Felix Timmermans publiceren hun redevoeringen, uitgesproken bij de Tony-Bergmann-hulde te Lier. - M. Sabbe putte uit *De Plantijnsche Werkstede* de gegevens voor de *Arbeidsregeling, tucht en maatschappelijke voorzorg in de oude Antwerpsche drukkerij*. Ten slotte de beoordeling van de uitgeschreven prijsvragen.

Aug.

J. van Mierlo wijdt een uitvoerige, interessante studie aan *Willem van Afflighem*, als auteur van het *Leven van Jesus* en van het *Leven van Sinte Lutgart*. Hij bevestigt dus de onderstelling van C.C. de Bruin omtrent het auteurschap van het zogenaamde Limburgse Leven van Jezus en gaat de letterkundige verdiensten en het leven van Willem van Afflighem in biezonderheden na.

Onze Taaltuin. Maart.

Als slot van zijn beschouwingen wijst Jac. van Ginneken op *De reeksen en cirkelgangen in het grammatisch systeem*. Bij de eerste neemt hij een nul-categorie aan, vanwaaruit een positieve reeks omhoog en een negatieve omlaag gaat. De cirkelgang neemt hij o.a. waar bij het tijdensysteem in het Frans en bij de aspect-verhoudingen. - G.S. Overdiep bestudeerde *De Middelnederlandsche imperatief* en merkte herhaaldelijk incongruentie op tussen de aanspreekvormen en de imperatieven zonder en met *t*, welke laatste hij stilistisch uit affect of emphase wil verklaren. - Willy Dols bespreekt *Nog cens de Limburgsche stoottoon*, naar aanleiding van N. van Wijk's artikel in ons tijdschrift (XXIX, 405). - De dialektkaartjes van Ant. Weijnen betreffen *De woorden voor melk en karnemelk*.

April.

Jan Grauls (*Uit de spreekwoorden van Pieter Bruegel*) verklaart 'Een oude zegswijze en een oud gebruik: hij cust het rincxken vander dueren', letterlijk toepasselijk op een oud gebruik van de minnaar, en figuurlijk gebruikt voor: ongelukkig zijn in de liefde, blijkens tal van aangehaalde plaatsen. - In een uitvoerig artikel over *Zinsvormen en woordvormen* wijst G.S. Overdiep o.a. op het belang van ritme en intonatie, die

vaak de zinsvorm bepalen. - H.L. Bezoen onderzocht een lijst van Twentse woorden van A. Ballot, een kostbare bron die Gallée voor zijn woordenboek gebruikte. - J. van Mierlo (*Eenheid of verscheidenheid*?) betoogt dat 'cultuurtaal onderwerping eist aan een vaste taalnorm'. - G.S. Overdiep (*Dramatische historie bij Hooft*) bespreekt uit stilistisch oogpunt het slot van 'Henrik de Grote'.

Levende Talen. April.

P.N. Dezaire schrijft over *Schoonheid en Maatschappij*. - W. Kramer behandelt *De plaats van de 'spraakkunst' in een geconcentreerd moedertaalonderwijs*. Zijn conclusie komt overeen met die van moderne Duitse taalpedagogen: voor de lagere klassen acht hij een systematische behandeling 'vrijwel nutteloos, eer taalbedervend dan taalopbouwend'. 'Eerst in de hogere klassen zijn de leerlingen rijp voor zulke studie'. - A.J. Schneiders bepleit het houden van voordrachtwedstrijden bij het onderwijs. - A.J. de Jong beoordeelt de *Zeventiende-eeuwsche syntaxis* van G.S. Overdiep en het proefschrift van L.A.H. Albering; Gerlach Royen beoordeelt afwijzend de *Poging om te komen tot een grondslag voor een vergelijkende grammatica* van J.L. Pierson en waarderend de *Hollandse dialektstudies* van K. Heeroma.

Vondel-kroniek VII, nummer 2.

G. Kazemier wijst op verband tussen *Vondel's Lucifer en Luther*. Hij gaat zover, dat z.i. 'de parallel Luther-Lucifer herhaaldelijk naar daden en levensomstandigheden vrij nauwkeurig' aan te wijzen is. Zijn conclusie luidt voorzichtig, dat Vondel 'ook gedacht heeft aan de grote Duitse kerkhervormer'. - J.F.M. Sterck toont aan dat de belangrijke uitgaven die de Keulse boekhandelaar Calcovius uitgaf, te Amsterdam bij Blaeu gedrukt werden. Vermoedelijk was dat ook het geval met Vondels werken van 1645 en 1646, die te Keulen in de Nieuwe en in de Oude Druckery gedrukt heetten te zijn. Onder de vele interessante *Kantteekeningen* vermelden wij de bespreking van *Uit den Muiderkring* van P. Leendertz en van een Duits boek over *Philips Koninck* van Horst Gerson, belangrijk voor de verhouding van deze schilder en zijn oudere vriend Vondel.

Ons Geestelijk Erf. X, afl. 1.

J.B. Poukens besluit zijn artikel over de door hem ontdekte, grotendeels onbekende *Preeken van Jan Brugman*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LV, afl. 2.

P.H. Greiner wijdt een uitvoerige studie aan *Harpoen en 'verkeerde' Harpoen. Twee dichterlijke petities in de vorm van een theologisch debat*. Hij betoogt dat Vondel's *Harpoen* steeds verkeerd begrepen is, en onvoldoende in verband gebracht met de omstandigheden van 1630. Godefried en Wolfaert zijn niet tegenover elkaar geplaatst als typen van de goede en de slechte prediker, maar als de vredelievende prediker uit de oude tijd en de stokebrand van 1630. Dat een aanval op het Calvinisme bedoeld is, blijkt vooral uit het strijdgedicht. Door deze beschouwing komt de *Harpoen* in ander licht te staan. In verband daarmee weet de schr. menige plaats juister te interpreteren. - G.G. Kloeke vond in de dialektenquêtes van 1879 en 1895 stof voor een studie en een kaart over het woord *Woensdag*, waarbij vooral de oude vorm Weunesdag merkwaardig is, als een Ingwaeoons relikt. - G.W. Wolthuis toont aan dat *Het dispuut der Wiskunstenaars* bij Langendijk (vs. 539-540) eerst begrijpelijk wordt, als men een oude drukfout verbetert. - B. van den Berg wijst op de *Bronnen van Bakhuizens novelle 'Culemborg'*. - G.A. Nauta (*Vondel-Rebolledo*) vond een gedicht van Rebolledo, waartoe Vondel waarschijnlijk de stoot gegeven heeft. - De *Kleine Mededelingen* betreffen de woorden *bieten*, in Ned. Wdb. II, 1561 (A. Beets), *Mnl. baeyen, Oostned. beeën* (H.L. Bezoen), *op redut zijn* (G. Karsten), *praatjes vullen geen gaatjes; in den put zitten* (G.A. Nauta).

Museum. Maart.

J.W. Muller beoordeelt Mansion's boek over *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*; D.C. Hesseling beoordeelt *The Achievement of Afrikaans*, door T.J. Haarhoff en C.M. van den Heever.

April.

J.F.M. Sterck beoordeelt de bundel studies *Uit den Muiderkring* van P. Leendertz.

Eigen Volk. April.

Een artikel van Ant. Weijnen, met schetskaartjes, handelt over *Enkele toevallig gevonden isoglossen in Midden-Limburg*.

Ons Eigen Blad. Maart.

Gerlach Royen verzamelde een groot aantal leerzame *Buigingscuriosa*.

April.

Dezelfde schrijver bracht veel materiaal bijeen *Uit 's genitiefs panoptikum*.

C.D.V.

Het thema van het vers en het genre.

Een vers als het volgende stelt ons voor een eigenaardig probleem.

> Ziel van mijn Ziel, Leven dat in mij woont
> (Verwey)

We noemen het een vijfvoetige jambe. Maar de bouw ervan wijkt wel sterk af van het bekende schema: zwak sterk zwak sterk enz. Een voordracht naar het schema zou de regel ridicuul maken:

> Ziel ván mijn Zíel, Levén dat ín mij woónt

Wij staan hier voor het probleem van de metrische variaties, minder juist dat van de metrische uitzonderingen genoemd.

Volgens een bekende hypothese, die naar het schijnt vrij algemeen wordt aanvaard, zijn dergelijke variaties in het algemeen onvolmaaktheden van het vers; dit is althans de mening van Jespersen en Heusler. Ze erkennen dat sommige variaties expressieve waarde hebben, maar ze trachten de betekenis van de overige gevallen tot een minimum te reduceren: sommige bestaan eenvoudig niet, wanneer men b.v. maar voldoende op het zinsaccent en niet uitsluitend op het woordaccent let; andere bevinden zich juist op plaatsen waar ze een minimum van storing geven, in het bizonder aan het begin van het vers (zoals in het aangehaalde vers: Ziel) of na een pauze (in hetzelfde: Leven).

Het komt mij echter evident voor, dat bij de goede dichters de meeste variaties aesthetische functies hebben. In de eerste plaats expressieve: expressief is de nadruk welke de woorden Ziel en Leven door de omzetting van de eerste en derde jambe tot trochaeën krijgen. In de tweede plaats formele; zo bewerkt de samenstoting van de sterke lettergrepen Ziel en Le(ven), die een neiging hebben op een rhythmische afstand van ongeveer ¾ seconde van elkaar te liggen, verdieping der caesuur en daardoor scheiding van het vers in evenwichtig balancerende delen. In de derde plaats kunnen variaties nog een andere formele functie hebben; ze breken de monotonie van het eenvoudige schema en scheppen door de wijze waarop ze over de regels gedistribueerd zijn een grondbeweging van het vers, die na het lezen van een voldoend aantal verzen als een soort résidu in de geest komt en

vrij belangrijk van het schema kan afwijken. Zonder twijfel is deze beweging, dit thema, in de geest van den dichter bij de schepping aanwezig geweest: deze beweging kan voor de bouw van het vers in hoge mate karakteristiek zijn.

Ik heb in een vorig artikel voorbeelden gegeven van dergelijke thema's, die een juistere voorstelling geven van wat er in een vers omgaat dan de bekende schablones van het metrum; het metrum is slechts één der componenten van het thema. Scherp van thema en metrum te onderscheiden zijn rhythme in engere zin en voeten, welke beide in het Nederlands slechts in zeer bizondere gevallen tot geschematiseerde elementen van de versbouw worden.

Op grond van meer materiaal, ontleend aan de dissertatie van Stuiveling (Versbouw en ritme in de tijd van '80. Gron. 1934), wil ik thans één element van het thema nader onderzoeken, en wel de tweedeling van het vers voorzover deze plaats heeft door een syntactische grens en het gelijktijdig daarmee samenstoten van twee sterke lettergrepen. Uit dit onderzoek zal meen ik blijken dat de bedoelde variaties lang niet altijd juist daar het meest voorkomen, waar ze volgens Jespersen en anderen het minst storend zouden zijn: wat er wel op wijst, dat ze in de versbouw een andere rol spelen dan die van spelbrekers; en verder dat binnen hetzelfde metrum, in casu dat van de vijfvoetige jambe, een bepaalde vorm van thema min of meer karakteristiek kan zijn voor een bepaald genre van poëzie, voor een bepaalde inhoud, tegenover een ander genre en een andere inhoud.

Al dadelijk leert een enkele blik op de statistieken der onderbrekingen en omzettingen bij Stuiveling (p. 220-221), dat lang niet bij elken dichter na de plaats, waar de meeste onderbrekingen (d.w.z. diepere syntactische grenzen) voorkomen, ook de meeste omzettingen gevonden worden. Dit geldt *wèl* voor Emants 1879, Perk 1879, Kloos '81-'85, Hélène Swarth '84, Winkler Prins '85, Hél. Swarth '85-'88, Verwey '86, Winkler Prins '88-'89, Boeken '88-'89, Verwey '89, Van Eeden (Ellen-sonnetten) '90, Boeken '89, Kloos '93, Verwey '93; maar *niet* voor: Van Lennep, Kloos '80, Hél. Swarth '83, Van Eeden '83, Verwey '83, Kloos '84, Verwey '87, Kloos '88, Gorter '89, Van Eeden (Ellen, niet sonnetten) '90, Gorter '91, H. Roland Holst '95; berwijl het *twijfelachtig* is voor de volgenden, doordat de cijfers voor de omzettingen op twee plaatsen dezelfde zijn: Verwey '84-'85, Verwey '85-'88, Van Eeden '86, Van Eeden '93.

Ik ben nog iets moor in bizonderheden gegaan en heb de verhoudingen van het aantal onderbrekingen tot het aantal onmiddellijk daarop volgende omzettingen berekend. Deze zijn niet alleen bij dezelfden dichter niet gelijk, maar vertonen grote en merkwaardige schommelingen. Ik geef hier eerst de cijfers; de omzettingen van de eerste jambe aan het begin van de versregel, en de omzetting van de laatste jambe, die uiterst zeldzaam is, laat ik daarbij buiten beschouwing; ze kunnen voor mijn doel worden gemist. Ik geef de cijfers van het aantal onderbrekingen na de 2de, 4de en 6de lettergreep, telkens gedeeld door het aantal onmiddellijk daarop volgende omzettingen. Van elken dichter is telkens het laagste verhoudingscijfer cursief gedrukt.

	verhouding van het aantal onderbrekingen na de 2de lettergreep tot het aantal omzettingen van de 2de jambe[1)]	**verhouding van het aantal onderbrekingen na de 4de lettergreep tot het aantal omzettingen van de 3de jambe**[1)]	verhouding van het aantal onderbrekingen na de 6de lettergreep tot het aantal omzettingen van de 4de jambe[1)]
Van Lennep	11,1	*7,0*	10,0
Emants	15,3	22,4	*8,6*
Kloos	*7,8*	11,6	9,3
Perk	*7,7*	9,3	11,2
Van Eeden	31,9	*20,2*	20,9
Verwey	26,0	*18,0*	22,7
Hélène Swarth	*2,4*	6,1	3,9
Winkler Prins	*3,6*	14,5	18,4
Boeken	*29,1*	31,7	31,8
Gorter	ca. 72,0	ca. *33,4*	ca. 44,6
Henr. Rol. Holst	ca. 100,0	ca. *45,8*	ca. 100,0

Al dadelijk blijken de grote verschillen; men lette b.v. op de cijfers van Winkler Prins: *3,6*, 14,5 en 18,4. Verder heeft de ene dichter een voorkeur voor omzetting na onderbreking op de ene plaats (hoog cijfer b.v. voor de 4de jambe bij Winkler

1) De cijfers geven, zoals uit de statistiek op p. 249 en 250 blijkt, gemiddelden van procentgetallen weer; ze hebben dus slechts oriënterende waarde, daar ze het gemiddelde van geheel verschillende perioden uit iemands werk kunnen weergeven; het verschil tussen perioden en werken blijkt echter duidelijk uit de statistiek op p. 249 en 250. Voor Gorter en Mevr. Roland Holst waren de cijfers niet precies te berekenen, ze zijn echter ten naaste bij juist.

1) De cijfers geven, zoals uit de statistiek op p. 249 en 250 blijkt, gemiddelden van procentgetallen weer; ze hebben dus slechts oriënterende waarde, daar ze het gemiddelde van geheel verschillende perioden uit iemands werk kunnen weergeven; het verschil tussen perioden en werken blijkt echter duidelijk uit de statistiek op p. 249 en 250. Voor Gorter en Mevr. Roland Holst waren de cijfers niet precies te berekenen, ze zijn echter ten naaste bij juist.

1) De cijfers geven, zoals uit de statistiek op p. 249 en 250 blijkt, gemiddelden van procentgetallen weer; ze hebben dus slechts oriënterende waarde, daar ze het gemiddelde van geheel verschillende perioden uit iemands werk kunnen weergeven; het verschil tussen perioden en werken blijkt echter duidelijk uit de statistiek op p. 249 en 250. Voor Gorter en Mevr. Roland Holst waren de cijfers niet precies te berekenen, ze zijn echter ten naaste bij juist.

Prins: 18,4!), de andere voor omzetting na onderbreking op een geheel andere plaats (hoog cijfer b.v. voor de 2de jambe bij Van Eeden: 31,9).

Bij nader toezien blijkt, dat in deze individuele verschillen een zeker systeem zit: er is verband tussen vorm en inhoud van hun werk. Immers, het is wel zeer opvallend, dat bij de meest regelmatig-lyrische dichters de omzetting van de tweede jambe relatief het minst voorkomt (Kloos, Perk, Hél. Swarth, Winkler Prins, Boeken), terwijl bij de vrijer, bewogener dichters (Gorter, mevrouw Roland Holst) zowel als bij de meer episch-bespiegelende (Van Lennep, Van Eeden, Verwey) juist de omzetting van de derde jambe relatief het zeldzaamst is. Emants staat door zijn laagste cijfer voor omzetting van de vierde jambe tussen beide in.

Typische voorbeelden van ‘regelmatig-lyrische’ regels vindt men in de volgende kwatrijnen van een Ellen-sonnet. Duidelijk is de tweedeling van de regel door omzetting na de 4de lettergreep in regel 2, 5, 6; zo krijgt het vers behalve een syntactische grens ook een metrische inzinking ongeveer in het midden tussen twee evenwichtig corresponderende helften.

1 Ik lig op mijn stil dood-bed, - heel alleen, -
2 Ik weet het wèl:/- nu zal het hart gaan breken, -
3 Uit mijn onheelb're, wijde wonden leeken
4 De trage, donk're droppen, - één voor één. -

5 In drop bij drop/vloeit mijn rijk leven heen, -
6 Ik wacht het stil,/- zie naar het staag verbleeken
7 Der kleuren mijner wereld, - zij geleken
8 Zóó onvergank'lijk, - nog zóó kort geleên.

Typisch ‘episch-bespiegelend’ van vorm zijn de volgende twee regels uit Cor Cordium van Verwey; onderbrekingen bevinden zich juist niet in of bij het midden van het vers; in de tweede regel is er een omzetting van de tweede jambe. Hier is geen spoor van de bij de regelmatige lyrici zo sterke neiging het vers in twee duidelijk gescheiden en duidelijk corresponderende delen te verdelen, eerder een neiging tot drie-deling. Zelfs de correspondentie der versregels onderling wordt verzwakt door het enjambement Ziel / der Ziel).

> Van u, mijn onbewuste Zelf, mijn Ziel
> Der Ziel, Leven mijns levens, lamploos Licht,

Begrijpelijk is, dat van Van Eeden de Ellen-sonnetten veel dichter bij de lyrische groep staan dan de Ellen zelf:

	2de	3de	4de	jambe
Ellen:	45,7	20,0	19,4	(duidelijke daling van het cijfer voor de derde jambe)
Ellen-sonnetten:	28,6	25,9	13,3	(stijging voor de derde jambe ten opzichte van de rest van het werk, en veel minder groot verschil met de tweede jambe).

Natuurlijk zijn ook de onderbrekingen midden in het vers in de Ellen-sonnetten naar verhouding veel frequenter dan in de vijfvoetige jamben van de Ellen.

Verwey staat in zijn oudere periode (Persephone en Sonnetten '84-'85) dichter bij de lyrische groep, terwijl de sonnetten van '85-'88 een overgang naar het andere type vertonen. Bij Kloos zijn slechts in de Rhodopis de omzettingen in de tweede jambe hoger dan in de derde en vierde; dit werk is dus waarschijnlijk het minst regelmatig-lyrisch van versbouw.

Hier volgen procentgetallen voor de verschillende groepen van werken der verschillende auteurs; het laagste cijfer is telkens cursief gedrukt. De werken waarvoor het cijfer in de middelste kolom cursief is gedrukt, wijken dus het sterkst van de lyrischregelmatige bouw af (vooral Van Eden in De Broeders, Verwey in de latere werken, Gorter en mevrouw Roland Holst).

Van Lennep	2de	3de	4de jambe
Hyperion	11,1	*7,0*	10,0
Emants			
Lilith 1879	19,0	27,4	*13,5*
Godenschemering 1883	11,5	17,4	*3,6*
	---	---	---
gemiddeld	15,3	22,4	*8,6*
Perk			
1880	*7,7*	9,3	11,2

Kloos

Rhodopis 1880	20,0	19,2	*6,1*
sonnetten 1881-'85	3,7	4,1	*0,0*
Okeanos 1884	*4,0*	5,5	10,7
sonnetten 1888	*0,0*	9,6	16,0
sonnetten 1893	*11,1*	19,5	13,9
	---	---	---
gemiddeld	*7,8*	11,6	9,3

Van Eden	2de	3de	4de jambe
Geest des Lichts 1883	*0,0*	*0,0*	14,4
Finis 1886 (of 1887?)	50,0	27,0	*20,0*
Ellen 1890	45,7	20,0	*19,4*
Ellen-sonnetten	28,6	25,9	*13,3*
De Broeders 1893	35,3	*28,1*	37,5
	---	---	---
gemiddeld	31,9	*20,2*	20,9
Verwey			
Persephone 1883	6,3	31,3	*0,0*
sonnetten 1884-'85	8,3	*9,7*	11,1
sonnetten 1885-'88	21,7	11,1	*5,5*
Cor Cordium 1886	27,6	*18,4*	20,6
sonnetten 1887	22,2	*12,0*	50,0
Van het Leven 1889	17,1	*16,5*	29,3
Spaansche Reis 1893	78,9	*27,3*	42,1
	---	---	---
gemiddeld	26,0	*18,0*	22,7
Hélène Swarth			
sonnetten 1884	4,8	*3,8*	4,2
sonnetten 1885-'89	*0,0*	8,3	3,6
	---	---	---
gemiddeld	*2,4*	6,1	3,9
Winkler Prins			
sonnetten 1885	*0,0*	13,3	10,0
sonnetten 1888-'90	*7,1*	15,7	26,7
	---	---	---
gemiddeld	*3,6*	14,5	18,4

Boeken

sonnetten 1888-'89	*22,2*	33,3	36,8
Aphrodite 1891	36,0	30,0	*26,7*
	---	---	---
gemiddeld	*29,1*	31,7	31,8

Gorter

Mei	ca. 43,9	ca. *10,9*	ca. 25,7
sonnetten 1891	ca. 100,0	ca. *55,8*	ca. 63,5
	---	---	---
gemiddeld	ca. 72,0	ca. *33,4*	ca. 44,6

Henr. Roland Holst

sonnetten 1895	ca. 100,0	ca. *45,8*	ca. 100,0

De enige verklaring van deze grote verschillen schijnt mij, dat de voorkeur voor omzetting van de derde jambe bij de regelmatiglyrische dichters gevolg is van hun *neiging de pauze midden in het vers te verdiepen*, om daardoor een vrij diepe caesuur te krijgen,

en zodoende het vers duidelijk te verdelen in twee corresponderende versdelen, b.v.

> Een schuwer licht / luwt door de dunne bláren
> (J.I. de Haan)

In het algemeen is immers een neiging van de lyriek het gedicht in korte correspondentie-eenheden te verdelen: vandaar, dat juist de lyriek over het geheel ook de kortste versregels heeft. De caesuur ligt meestal bij voorkeur even vóór het midden, zodat het tweede deel van het vers iets langer is dan het eerste; vandaar de voorkeur voor een caesuur na de 4de of na de 5de lettergreep, b.v.

> Heur Jaartijd keert / en Moeders kindren komen
> Als nooit gescheiden / biddend aan heur graf.
> (J.I. de Haan)

Maar ook een omzetting na de zesde lettergreep wordt blijkbaar nog als een welkome caesuur beschouwd. Immers bij alle als meer regelmatig-lyrisch te beschouwen dichters (Perk, Kloos, Hélène Swarth, Winkler Prins en Boeken) is in onze statistiek niet alleen het cijfer voor omzetting van de derde jambe, maar ook dat voor omzetting van de vierde jambe hoger dan dat voor omzetting van de tweede; er wordt dus gestreefd naar een grens niet alleen na de vierde maar ook na de zesde lettergreep. Bij Kloos en Hélène Swarth heeft in dezen de grens na de vierde lettergreep duidelijk de voorkeur, bij Perk en Winkler Prins die na de zesde; bij Boeken kan men van een voorkeur voor het een of het ander nauwelijks spreken. De grens na de vijfde lettergreep moest hier noodzakelijk buiten beschouwing blijven.

Bij alle door Stuiveling onderzochte dichters is wel een zekere neiging tot het leggen van een caesuur; immers het hoogste cijfer der onderbrekingen (syntactische grenzen) ligt altijd òf na de vierde òf na de vijfde lettergreep, een enkele maal na de zesde (zie p. 220); maar de neiging om deze caesuur te versterken door omzetting van de volgende jambe bestaat blijkbaar slechts of in veel sterkere mate in de meer lyrische groep. Omgekeerd hebben de meer beschouwende dichters een voorkeur voor een minder diepe caesuur en minder sterke correspondentie van de door de caesuur gescheiden delen van het vers. Deze voorkeur voor minder diepe caesuur komt daarin tot uiting, dat de verzen òf weinig diepe grenzen hebben, òf althans weinig diepe grenzen

ongeveer in het midden van het vers, althans weinig diepe syntactische grenzen midden in het vers, vooral weinige, die nog verdiept worden door een onmiddellijk volgende omzetting. Frequent is daarom b.v. bij Van Eeden in Finis en Ellen de omzetting van de tweede jambe (verhoudingscijfers: 50,0 en 45,7), in Geest des Lichts omzetting van de vierde jambe (14,4 tegenover 0,0 en 0,0), in De Broeders omzetting van de tweede en van de vierde jambe (35,3 en 37,5 tegenover 28,1). In geen van Van Eeden's door Stuiveling onderzochte groepen van werken is voorkeur voor omzetting (na onderbreking) van de derde jambe. Hier mogen enkele voorbeelden volgen:

a. omzetting van de tweede jambe:

> En zei: won of verloor, - wat deert het *mij*?
> (Verwey, De Wijnberg)

b. omzetting van de derde jambe (bewerkt gemakkelijke caesuur en correspondentie van versdelen):

> Ziel van mijn Ziel! Leven, dat in mij woont!
> (Verwey, Cor Cordium)

c. omzetting van de vierde jambe:

> En al wat we, ú ter eer, zeggen in 't Lied
> (Verwey, Cor Cordium)

Ik meen uit het voorafgaande de volgende conclusies te mogen trekken.

De hypothese, dat de metrische variaties daar het meest voorkomen, waar ze het minst storend zijn, is in haar algemeenheid zeker onjuist. Hoogstens zal men bij sommige dichters in sommige gedichten een tendentie daartoe mogen aannemen. Men moet daarbij echter in het oog houden dat er plaatsen zijn, waar de variatie schijnbaar weinig storend, maar in werkelijkheid dikwijls zeer effectief is, b.v. aan het begin van het vers, waar ze o.a. kan bijdragen tot versterking van het versbegin; zo versterkt de omzetting na een pauze het begin van het op die pauze volgende versdeel en verdiept de pauze zelf.

De variaties hebben dus drie functies. Met de expressieve hebben wij ons hier niet bezig gehouden. Sommige formele geven aan de vorm van het vers waarin ze voorkomen duidelijk een eigen karakter. Vele of alle zijn voor den dichter gevolg, voor den lezer en den hoorder oorzaak van het thema van het gedicht.

Wat dit laatste punt betreft, bleek er verband te bestaan tussen metrisch thema en inhoud van het gedicht.

In veel gevallen heeft eenzelfde variatie meer dan een der genoemde drie functies; misschien heeft elke variatie altijd alle drie. Een voorbeeld daarvan is in elk geval de aan het begin van dit artikel aangehaalde regel. De beide omzettingen geven aan het vers zijn zwaar gedragen statigheid, die een resultante is der samenwerking van vorm en inhoud. Elk versterkt het begin van een vershelft en verdiept een pauze (vóór en midden in het vers). Geen van beide is los te denken van het metrisch thema van dit gedicht, hetwelk grote overeenkomst vertoont met dat van 'Aan Moeders Graf' van J.I. de Haan, en waarin de relatieve stijging voor de eerste en de relatieve daling voor de zesde lettergreep opmerkelijk is.

Ik wil niet nalaten er op te wijzen van hoeveel belang voor dit onderzoek de toepassing van statistische methoden, en in het bizonder het gebruik van het door den heer Stuiveling zo zorgvuldig en zo oordeelkundig verzamelde materiaal, is geweest.

A.W. DE GROOT.

Poortegijsen.
(Bredero's Moortje, vs. 1446).

Prof. Stoett geeft zich in zijn bekende uitgave van Moortje heel wat moeite om het vocalisme in dit woord te verklaren. En toch komt hij m.i. niet tot een bevredigende oplossing. Poortegijs is n.l. een hypercorrecte spelling voor Poortegies. Nog tot op de huidige dag spreekt men te Amsterdam van Portegies b.v. een mesjogge-ressjaffene Portegies.

Zo zien we ook hier al weer dat Bredero, hoezeer volksjongen, zich in zijn taal richtte naar de hogere milieus.

H. VAN DE GRAAF.

Tjokvol.

Het *Supplement* op het *Etymologisch Woordenboek* van Franck - Van Wijk vraagt s.v. t j o k v o l : 'Is het eerste lid fri. *tsjok* 'dik'?' Hoewel ik mij ook met een veel stelliger uitlating aangaande de friese oorsprong van het eerste lid in het goede gezelschap zou bevonden hebben van Prof. G. Gosses (mededeling in brief), heb ik het bij deze vragende vermelding gelaten, omdat het (Land-)Fries de verbinding van *tsjok* met *fol* 'vol' niet kent. Een dergelijk bezwaar geldt niet tegen een andere afleiding, waaraan ik bij nader inzien de voorkeur geef: t j o k - zal ontleend zijn aan engels *chock* in *chock-full*.

C.B. VAN HAERINGEN.

Een gematigd purist uit de achttiende eeuw.

In zijn artikel over ‘Purisme’[1] geeft Prof. de Vooys een beknopt historisch overzicht van de stromingen vóór en tegen purisme. Hieruit blijkt dat reeds in de 17e eeuw een enkeling zich verzet tegen een overdreven purisme [Anth. Mattheus: *De Nobilitate* 1686]; in de 18e eeuw zijn er meerderen aan te wijzen die voor het onmisbare vreemde woord pleiten, als Lambert ten Kate, Adriaan Verwer en Justus van Effen. Het is misschien interessant, naast de uitspraak van deze wetenschappelijk gevormde schrijvers de mening te vernemen van een ontwikkeld leek uit deze periode, n.l. *Joh. Frederik Reitz*, die een voor die tijd voortreffelijk werk over Rusland samenstelde: *Oude en nieuwe Staat van 't Russische of Moskovische Keizerrijk*, dat de ‘Akademie Drukker’ Johannes Broedelet te Utrecht in vier delen uitgaf [1744].

In zijn *Voorrede*, die van grote nauwgezetheid getuigt - hij geeft o.m. een vrij volledige bibliografie - verantwoordt Reitz zijn aandeel in de uitgave. Het blijkt n.l. dat er twee auteurs geweest zijn, die elk hun eigen spelling gebruikten, en nu was Reitz' taak voornamelijk, het spellingverschil weg te werken. Hij heeft deze taak echter wat ruimer opgevat en zich ook met de stijl en de ‘onduitsche woorden’ bemoeid. Zijn opvattingen omtrent deze laatste, beknopt en helder uiteengezet, laten we hier volgen.

‘Nademaal nu de spelling en styl der eerste bladen meest naar de zinnelykheid des eersten Uitgevers.... geschikt was, welke de onduitsche woorden, zich daarin bevindende, ook niet wilde veranderd hebben; zo zullen de Liefhebbers hunner moedertale my dit niet verwyten; maar de meeste der Lezeren zich des weinig bekreunen; nademaal men doch onder de weinige taalkundigen hierin niet eensgezind is, en dagelyx nieuwigheden, zo in de spelling als buiging der woorden ziet invoeren, welke in de oorspronkelyke Nederlandsche tale niet geweest zyn.

Om dezelve rede heb ik alle onduitsche woorden mede uit de

1) *Verz. Taalk. Opst. II* (Groningen 1925), *p. 3 vlgg.*

laatste bladen[1)] niet willen verbannen; maar voornamelyk dezulke behouden, welke als kunst- en krygswoorden, ofte namen [van] Ampten, waardigheden en bedieningen beter onder de vreemde en aangenomene benaminge bekend zyn: dan wanneer men ze met min verstaanbare Duitsche woorden vertolkte; als *Ingenieur, Envojé, Staatsdame, Controlleur, Regiment, Kompagnie, Detachement, Generaal, Generaal-luitenant, Congres* en dergelyken.

Want alschoon men, by voorbeeld, voor *Envojé* buitengewoon Gezant kan zeggen, zo vloeit deze langdradige omschryving echter, als het woord wat dikwils voorkomt, niet zo wel; En of sommigen eenen *Ingenieur* door het al te getrouwe en daar door ongerymde woord *Vernufteling* vertalen, (terwyl *Vestingbouwer* of *Krygsbouheer* nader zouden komen) zo voldoet my echter geen van beiden, en men laat het vreemde woord gevoeglyker in zyne waarde. En of men al eene *Brigade* met Keurbende, *Regiment* met Bende vertaalde; wat zal men van *Esquadron*, en *Kompagnie*, van *Korporaal* en *Adjutant* doch maken? men zou niet anders, dan duisterder en nieuwer bewoordingen stellen, in plaats van bekende en aangenomene. Iet anders ware het, als ik uit eige liefhebbery toeleg maakte naar den trant van *Hoofd* te schryven, wiens taalkunde den kenner eene bake, den onkundigen een steen des aanstoots is; wiens klem van zeggen onnavolgbaar, alschoon eenige hardigheden in hem wil billyk, doch lichter te berispen, dan in 't algemeen te verbeteren zyn.'

Reitz is bij zijn 'zuivering' van het tweede gedeelte dus heel gematigd opgetreden en heeft alleen het overbodige geweerd. Om de heldere motivering van zijn standpunt [men leze aan het slot van zijn betoog de fijne kritiek-tussen-de-regels-door op Hooft!] verdient zijn uiteenzetting stellig onze aandacht, temeer waar de 'taalzuiveraars' binnen en over de grenzen zich de laatste tijd niet onbetuigd laten.

J.H.J. WILLEMS.

1) Het werk van den tweeden auteur, waarin R. wèl wijzigingen mocht aanbrengen.

Samuel Coster's Teeuwis de Boer.

S. Coster's *Boere-Klucht van Teeuwis de Boer, en men Juffer van Grevelinckhuysen*. Toegelicht door Dr. F.A. Stoett. Zutphen - W.J. Thieme en Cie - MCMXXXV (Klassiek Letterkundig Pantheon 172).

'Dr. Samuel Koster, een bekent Poëet, die, indien hij zijn geestige invallen hadt willen bearbeiden, de grootste dichters hadt naar de kroon gesteeken.'[1] Aldus luidt het oordeel van Gerard Brandt over den dichter wiens meest bekende blijspel in een nieuwe uitgave van de hand van Professor Dr. F.A. Stoett voor ons ligt. Men is geneigd uit Brandt's woorden op te maken, dat hij Coster in de eerste plaats als blijspeldichter bewonderde. Dat doet ook Dr. R.A. Kollewijn, de uitgever van Coster's Verzamelde Werken[2]; deze meent 'dat de Teeuwis in de lange rij onzer zeventiende-eeuwsche comedies zoo niet de eerste, dan toch de tweede of derde plaats inneemt' (Inleiding, blz. XII). En laat ik nu ook nog Vondel aanhalen, die Coster roemt als geneesheer, maar ook als *geestig* poëet:

> Zoo zal Sandrart noch lang ons Koster laten zien,
> Den Aeskulaap, die stout de doot het hooft durf biên,
> Tot datse 't Gasthuys ruimt, beschimpt van zoo veel sieken.
> Maer als Pegaas hem voert ten hemel, op zijn wiecken,
> Dan hoort men hemelval, *een tong gestipt in zout*.
> Den Hollandschen Parnas heeft hy aan 't Y gebouwt.[3]

Stelt men daarnaast Vondels kort grafschrift op Bredero,[4] dan blijkt duidelijk dat deze het tegen Coster moet afleggen. Er zouden meer prijzende getuigenissen over Coster zijn aan te halen, van tijdgenoten en lateren. Maar - als ik een stoute vergelijking mag maken, het is Coster gegaan als Klopstock, van wien Lessing dichtte:

1) Zie Brandt's *Leven van Vondel* (uitg. Dr. J. Hoeksma), blz. 20.
2) Haarlem. - De Erven F. Bohn. 1883.
3) Bijschrift bij een portret van Coster; zie de Vondeluitgave van de W.B., Dl. IV, blz. 214.
4) Vondel-uitgave, Dl. I, blz. 792.

Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn jeder lesen? - Nein.
Wir wollen weniger erhoben
Und fleisziger gelesen sein.

Vlijtig gelezen is Coster, in onze tijd althans, stellig niet. Kollewijns hiervoor genoemde uitgave van 1882 is geen succes geworden. In zijn Voorbericht moet hij al klagen: ‘Wegens gebrek aan plaats moest de Woordenlijst.... achterwege blijven en werden de Inleiding en de Aanteekeningen bekort. De Uitgevers ondervonden in hunne kostbare onderneming zóó weinig steun, dat....’

En zo bezaten we dan sedert 1882 wel een nauwkeurige uitgave van Coster's werken, maar de onontbeerlijke toelichting ontbrak: Kollewijns aantekeningen zijn te enenmale onvoldoende en ten dele onjuist.

Na de Bredero-feesten van 1885 herleefde de belangstelling voor onzen eersten Nederlandsen blijspeldichter; veel is er sedert dien geschreven over hem en zijn kunst; zijn werk werd aan een nauwgezette studie onderworpen, er verschenen ten slotte uitgaven, die onze kennis van de 17de-eeuwse Amsterdamse (Hollandse) volkstaal, van het Amsterdamse volksleven vermeerderden en verdiepten - ik denk aan Van Rijnbach's uitgave van Bredero's kluchten, en vooral aan Stoett's Moortje - maar Samuel Coster, Bredero's tijdgenoot en vriend, bleef op de achtergrond, blijkbaar min of meer verduisterd door de zon van Bredero. Ten onrechte. Ook zonder een Coster-herdenking of -feest - worden er in onze tijd niet te veel herdenkingsplechtigheden gehouden of -feesten gevierd? - moet het mogelijk zijn Coster binnen het studieveld der belangstellenden in Hollandse 17de-eeuwse taal en cultuur te trekken. Hij is nadere aandacht ten volle waard. Moge hij Bredero niet in alle opzichten evenaren, hij is, in tegenstelling met de vele zwakke navolgers van Gerbrand Adriaansz., in het komische genre een persoonlijkheid, met eigen inzicht, eigen stijl en geluid; hij is ànders dan Bredero. Een hernieuwde studie van Coster's kluchten zal onze kennis van de 17de-eeuwse Amsterdamse volkstaal kunnen aanvullen en verruimen. Moge Stoett's uitstekende uitgave van de Teeuwis, waaraan ik hier een bespreking wijd, daartoe aanleiding zijn!

In een korte inleiding deelt Stoett de voornaamste feiten mee uit Coster's leven. Veel weten wij niet van hem, nòch van zijn maatschappelijk leven, nòch van zijn kunstenaarsbestaan. Het

merkwaardige van zijn dichterlijke loopbaan - en van zijn openbare bemoeiingen - is dat deze slechts kort zijn geweest; eigenlijk maar een tiental jaren treedt hij op de voorgrond. Spoedig na Bredero's dood, in 1623, als hij zijn stichting, de Duytsche Academie, heeft verkocht, is het plotseling gedaan met zijn werk op litterair, op cultureel terrein. Wel verleent hij nog een paar maal, bij officiële feesten of herdenkingen, zo bij de vrede van 1648, zijn medewerking, maar dat is vrijwel alles. Na 1622 wijdt hij zich uitsluitend aan zijn medisch ambt, dat hem, zegt men, geen tijd laat voor letterkundig werk. Mij kan die verklaring niet geheel bevredigen. Ook Hooft en Huygens en andere kunstenaars hadden hun ambt, hadden vele en velerlei beslommeringen: zij bleven scheppende kunstenaars. Coster's stukken worden na 1622 nog wel vertoond en - er verschijnen contra-remonstrantse pamfletten met allerlei schimpscheuten op hem, op zijn persoonlijk leven vooral; hij reageert niet of nauwelijks, althans niet openlijk. Toch een merkwaardige houding van iemand, die te voren - o.a. in zijn treurspelen - getoond had voor zijn mening te durven uitkomen, agressief te kunnen zijn en de strijd niet te schuwen.

In Stoett's Inleiding vindt men verder een korte karakteristiek van de Teeuwis, naar de vorm een blijspel met de klassieke vijf bedrijven, naar de inhoud een klucht, een vastenavondsklucht, op het, ‘woord’: *'t Krom hout brandt soo wel alst recht, alst by de vier ken komen*. Men weet dat de inhoud van de Teeuwis, evenals die van Coster's Tiisken van der Schilden berust op een oud Middeleeuws lied, de Teeuwis op het bekende *Een boerman hadde eenen dommen sin*. Om de vereiste vijf bedrijven te vullen waren uitbreidingen van eigen vinding nodig; Coster past hier een werkwijze toe die we ook van Bredero kennen. De compositie heeft hieronder wel wat geleden: enkele monologen zijn rijkelijk lang geworden, maar spanning en ‘gang’ blijft er in het stuk met zijn vermakelijke ontknoping, vlot en geestig is steeds de dialoog. Teeuwis, de hoofdpersoon, is knap en met liefde getekend, hij is de ‘slimme boer’, die alle stedelingen weet te ‘loeren’.

In Miester Bartelt, een van de bijgedichte personages, levert Coster een kostelijke charge op een advocaat.

Van de Teeuwis zijn vijf 17de-eeuwse drukken bewaard gebleven, de oudste van 1627, dat is 15 jaar na de eerste opvoering door de Oude Kamer, In Liefde bloeyende. De staat waarin het stuk is overgeleverd, is verre van onberispelijk (vgl. bijv. vs.

940-41). Uit de voorrede tot de 3de druk vernemen we dat ‘het Principael van den Poëet hem ontduystert was’. Blijkbaar heeft Coster, die volgens den uitgever de 3de druk ‘op nieus noch heeft overgheisen en verbetert’, even weinig belangstelling getoond voor zijn manuscript(en) als Bredero, en mogelijk heeft Van der Plasse - ook Bredero's uitgever - zich moeten behelpen met de rollen, die nog in het bezit der spelers waren. Men vindt geen inleiding van den auteur, geen lofdichten: het enige voorwerk is het korte woord van Van der Plasse, waarin hij meedeelt dat hem ‘door veel moeytens’ is ter hand gekomen (de wending herinnert aan de woorden die Van der Plasse aan de uitgave van een paar spelen van Bredero laat voorafgaan) dit ‘boertigh en vermakelijck spel van den Geleerden Poeet en Doctor, Samuel Koster.’

Stoett volgt deze eerste druk en verbetert hier en daar met behulp van de varianten der latere drukken.[1)]

De uitgave is op dezelfde leest geschoeid als Stoett's Moortje; alleen zijn de aantekeningen en verklaringen - in verband met het karakter der in het Klassiek Letterkundig Pantheon verschenen uitgaven van 17de-eeuwse schrijvers - wat soberder gehouden, zonder dat daardoor aan de duidelijkheid wordt te kort gedaan, al constateert men wel eens een zekere ongelijkmatigheid en vindt men meermalen in de *Woordenlijst* een uitweiding of commentaar, die men eerder in de lijst van afzonderlijk besproken plaatsen, de *Aantekeningen* zou hebben verwacht. Een apart hoofdstuk over Coster's taal, gelijk men dat in het Moortje vindt over Bredero's taal, geeft Stoett niet. Wel heeft hij in zijn Aant. en Wdl. een dankbaar gebruik gemaakt van Overdiep's *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*, waaraan hij enkele warme woorden van lof wijdt.

Mij heeft deze uiting even aangenaam getroffen als mij onaangenaam aandeed de volgende zin uit Overdiep's Inleiding tot zijn Syntaxis: ‘Ook zal voor de steeds groeiende exegese *van losse woorden en vormen* (curs. van mij) in textuitgaven van zeventiende-eeuwsche klassieken een syntactisch-stilistische be-

1) Toch laat hij in vs. 1524 *me* staan, waar *em* van de variant wel le juiste lezing zal zijn; ook het onbegrijpelijke en stellig bedorven *emihir*, vs. 278, had in de tekst gerust kunnen worden veranderd in *ewinhir* (zwiner), zie de Wdl. bij Stoett; in vs. 626 zal *datje* wel *datjer* moeten zijn (vgl. vs. 659 en de varianten).

schrijving als deze van nut zijn, al was het slechts als rem.' Het wetenschappelijk annoteren van tekstuitgaven, zoals Stoett en anderen dat opvatten, heeft evenzeer zijn waarde, is even onmisbaar als Overdiep's syntactisch-stilistische beschrijving. Ieder onzer mag krachtens zijn aanleg het accent verschillend leggen, maar dient zich bewust te blijven dat alleen onderlinge waardering en gebruikmaking van elkaars resultaten ons een stap verder zullen kunnen brengen.

Meester Bartel, de advocaat, moge van zich zelf getuigen: 'tgantse Juris staet in dese Cop geschreven' (vs. 1021-22) en 'geen schuilhoeckjens (van 't Recht) zijn my verburghen', omtrent Stoett mag men verklaren dat niemand beter dan hij de geheimen en verborgenheden onzer 17de-eeuwse volkstaal kent. Zijn belezenheid die hem in staat stelt om deze moeilijke tekst - dubbel moeilijk, omdat er nog zo weinig voorwerk was verricht - voor den lezer niet alleen verstaanbaar te maken, maar ook te illustreren, te belichten met aanhalingen uit de meest verschillende werken, is verwonderlijk en benijdbaar. Hij die zich onder zijn geleide stelt, leert lezen, leert zich nauwkeurig rekenschap te geven van 'wat er staat', een nuttig werk in onze gejaagde tijd, die slordig en haastig lezen in de hand werkt, die rustige en weldadige concentratie uit de wereld dreigt te bannen.

Er blijven met Stoett's uitvoerige toelichtingen slechts weinig moelijkheden over in deze tekst; een enkele maal moet hij zelf een vraagteken zetten (bijv. vs. 377, 813, 1556): soms is de tekst blijkbaar bedorven, in andere gevallen zal eerst een toevallige vondst licht kunnen brengen. Zelden ontmoet men een verklaring of omschrijving, die niet duidelijk of scherp genoeg, een hoogst enkele maal een, die stellig onjuist is (bijv. de verklaring van *Huyssitten* in vs. 1185). Twijfelachtig lijkt mij de verklaring van vs. 1561: *ick gaje van de kreng niet* (woorden van Jan Soetelaar, de paerde tuysscher). Stoett verklaart: het span paarden dat de juffer van Grevelinckhuysen te koop aanbiedt (met een verwijzing naar Ndl. Wdb. en Antw. Idiot.: *kreng* = oud, mager peerd). De bezwaren tegen deze verklaring liggen voor de hand. Ik zou liever willen denken aan een spreekwoord dat men o.a. vermeld vindt bij Tuinman II, 135: Al riep men als een valkjager, zy willen van de kreng niet, waarbij T. aantekent: 'Dit zegt men van aanklevende bloedzuigers, en vasthoudende vrekken, die als havikken de klaauwen in de prooi slaan, en zich die niet

licht laten ontjagen' (vgl. dergelijke wendingen in 't Ndl. Wdb. i.v. *kreng*). Vergelijkt men nu de woorden die Jan Soetelaar vs. 1563-1565 gebruikt: op dit half ghestoolen goet ist beste profijt, daerom loopender soo veel na ruycken, *dieder by get soo graeg op binnen, as ien Wou op ien Kuycken*, dan ligt het, dunkt me, voor de hand *kreng* in vs. 1561 op te vatten als prooi, buit.

Bij *tis hem nau te pyne waert*, vs. 196 geeft Stoett wel een bewijsplaats van *te pyne waert* uit Pars, *Index Batavicus*, maar niet de verklaring, die toch voor de hand ligt; *te pyne waert* moet in sandhi zijn ontstaan en los-gemaakt uit een (niet meer in zijn afzonderlijke delen begrepen) ontkennende verbinding *niet de pyne waert* (vgl. Teeuwis, vs. 1051: *niet te pyne waert*, maar vs. 1133: *ist al de pyne waert*). Verdere vbb. van *te pyne waert* vindt men *Tiisken vander Schilden* 1148 (dat's *te pyne waert*), Brieven van Maria van Reigersbergh (uitg. Vollenhoven en Schotel), blz. 43: *wel te pinnewaerdt*, (p. 56: *niet te pyne waert*).[1)]

Ik zou nog enkele dergelijke opmerkingen kunnen maken, hier en daar een kleine aanvulling kunnen geven, maar meen deze bespreking die toch reeds vrij uitvoerig is geworden, te moeten eindigen. Laat ik dan tot slot vermelden dat Stoett aan zijn Woordenlijst deze opmerking toevoegt: 'Deze is uitvoeriger dan voor het verstaan van de tekst nodig is, daar zij tevens een bijdrage vormt tot de woordenschat van Sam. Coster.' Mij lijkt dit zeer juist gehandeld. Hij die de Teeuwis nauwkeurig bestudeert, zal bemerken, hoeveel woorden en wendingen hierin voorkomen, die men niet bij Bredero aantreft. Eén voorbeeld: In vs. 1499 vindt men: hebje niet een halve gulden, *of ien dingh* voor me te lien? (Stoett's weergave van *ien dingh*: iets - is niet fraai). Vergelijk daarmee *Tiisken vander Schilden*, vs. 415: wachtnoch een maent of *een dingh*; vs. 1407: een half jaer *of een ding*. In later Hollands, *Willem Leevend* IV, 315: Hy gaf haar een Ryer *of een ding*; in Zuidhollandse taal uit de 17 de eeuw: ontrent dordalf Jaer *of ien ding (Klucht van Lammert Meese). Of een ding* heeft dus de waarde van ons of zo (iets), of iets dergelijks, of daaromtrent. Uit Bredero is mij de wending niet bekend, evenmin als andere met *ding* voorkomende constructies, die in Stoett's Woordenlijst worden genoemd. Natuurlijk kan men door eenzijdige bestudering

1) Ook bij Vondel vindt men *niet te pijne waert* (o.a. in zijn woord *Aen den Lezer* voor de Vergiliusvertaling in proza, octavodruk van 1659), bij Hooft, *Gedichten* I, blz. 114, z. 91 enz.

van Bredero's werk slechts een onvolledig beeld krijgen van de rijkdom der 17de-eeuwse Amsterdamse (Hollandse) volkstaal. Stoett's Woordenlijst levert weer een waardevolle bijdrage tot een Woordenboek dier taal, dat naast ons groot Nederlands Woordenboek nuttig en nodig zal blijken, en waarvoor de bouwstoffen voor een goed deel liggen in onze (nog veel te weinig systematisch bestudeerde) kluchten.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

Naschrift.

Deze recensie was reeds geschreven, toen ons de tijding van Stoett's overlijden bereikte. Zij moge dan een posthume hulde zijn aan den geleerd, die al zijn werkkracht en scherpzinnigheid in dienst heeft gesteld van de Nederlandse taalwetenschap.

Trijntje cornelisdr., vs. 896 vlg.

In Trijntje Cornelisdr., vs. 896 vlg., wordt een vraagstuk aangeroerd, waarover de schippers en schippersvrouwen, de boeren en boerinnen te ‘Saerdam in 't Aevent-lagh’ ernstig hebben gedisputeerd. De kwestie is voor kiese oren moeilijk nader aan te duiden. Zij wekte ‘veul gekijfs’ zegt Trijntje Cornelis en - ze had ook in lang vervlogen tijden reeds onenigheid gebrouwen, tussen Jupiter en Juno.

Ik kan de lezer van Huygens' klucht verwijzen naar Vondels vertaling van Ovidius' Metamorphosen, naar de *Herscheppingen*, Boek III, *Inhout* en vs. 407 vlg. Hij zal daaruit leren niet alleen, hoe Tiresias, de ziener (die een belangrijke rol speelt in Sophocles' Oedipus) het vraagstuk oplost, maar ook - en dat is de strekking van mijn bladvulling -, hoe Huygens een min oorbaar gegeven uit de Oudheid in zijn klucht heeft verwerkt. Misschien zal hij dan iets duidelijker begrijpen, waar het om gaat dan uit de verklarende aantekeningen van Eymael, die hier Huygens' bron blijkbaar niet herkend heeft.

A.A. VERDENIUS.

Uit de nalatenschap van professor Stoett.

I. Overschouder.

Overschouder (overschoer[1]) dient om aan te duiden, dat iets juist andersom bedoeld is dan men het uitdrukt. Het *Ndl. Wdb.* ontleent deze betekenis aan *iemand overschouder aanzien*, minachtend op hem neerzien, een verklaring, die mij niet bevredigt, daar ik niet kan inzien, hoe uit die minachting ongedwongen kan voortvloeien de bedoeling van het tegenovergestelde, averechts, andersom, ook al gaat de bewering gepaard met een spottende beweging.[2] Naast het citaat, ontleend aan *Constthoon. Juweel*, 404[3]: 'Het sal u noch wel gelucken, ick meen overschoer', en de overige in het Ndl. Wdb. vermelde plaatsen, komt 'overschouder' voor bij Sartorius II, 3, 30: Hipponacteo[4] laudatus praeconio. *Seer gepresen, maer over schouder* (= *Adag. quaedam*, blz. 57); Tuinman I, *nal.* 21: Gaat zo voort: gy zult' er wel komen, maar 't zal wat laat zyn, of overschouder (= nooit); Halma, 573: Hij zal 't u geeven over schouder, hij zal 't u niet geeven. *Il vous le donnera par dessus l'épaule, c'est-à-dire, il ne vous le donnera pas*; Sewel, 710: Zij zijn vrienden overschouder, *they are friends over the left shoulder*; Harreb. II, 260: Betalen, ja, over schouder; Van Dale[6], 1681: *Hij helpen, over schouder*, 't lijkt er niet naar, ik geloof het niet; *dat zou waar zijn, ja, over schouder*, het is niet waar.

Naast dit overschouder bezigde men in volkomen dezelfde betekenis *zoals men* (of *de boeren*) *de pieken* (of *de spiesen*) *draagt*; vgl. Idinau, 235:

> Als men seght: soo men de pijcken draeght
> Dat is so veel, als, over schouder.
> Die hem in sulcken lof be-haecht
> En is noch s' deuchs noch prijs behouder.[5]

1) *Ndl. Wdb.* XI, 1981-1988.
2) Zoals in het *Ndl. Wdb.* XIV, 940 wordt ondersteld.
3) Zwol bij Zach. Heyns, 1607.
4) *Hipponax* (± 540 v. Chr.), een grieks hekeldichter, wiens bitterheid spreekwoordelijk was.
5) Andere plaatsen in *Ndl. Wdb.* XII, 1521.

Smetius (1590-1651), 194: Id quod narras verum est *ghelijck de bouren de pijck dragen*, scilicet achterlincx a tergo retrograde, contrarium eius vero similius est.

Geuzenliedb. I, 9 (ed. E. Kuiper) of Van Vloten, *Geschiedzangen* I, 308:

> Den Paus is onsen Vader
> Hij is van God vercoren
> Hij verlost ons allegader
> Niemant en blijft verloren;
> Dus wilt vry vreucht orboren,
> Ghy menschen onvertsaecht:
> De Hel sal hy verstoren
> Somen de spiessen draecht.

Beide zegswijzen komen ook verenigd voor bij Tuinman I, 327: Over schouder, gelijk de boeren de pieken dragen; de zin is 't geen bij de Latijnen genoemd word *ironice*, schimpswijze; Harreb. I, 72. In de plaats van overschouder treft men in de 16e eeuw aan *achterwerts* (*over*) of *van achteren*; vgl. Campen, 132: Achterwerts over alsmen die piecken dracht = Meyer, 64; Hand. d. Amour. B b. 2 *r: L.* Sy zijn ghestadich. *A.* Dat zijn sy van achteren, zoo men de pijcken in Vlaenderen draecht. Dit begrip ‘van achteren’ of ‘achterwerts’ wordt ook uitgedrukt in de synonieme zegswijze: *gelijk de crevitsen* (kreeften) *gaen*, blijkens V. Vloten, *Geschiedzangen* II, 247, waar een roomsspaansgezind Gentenaar zegt:

> Den Papauwen zal noch haer leven verdrieten,
> Door de macht ende wijsheit des Princen van Oraignen,
> Ghelijck de crevitsen gaen in Spaignen.

d.w.z. juist andersom, in 't geheel niet. Dit begrip naar achteren, achterwaarts, averechts ligt nu ook opgesloten in overschouder, waarbij dan gedacht is aan de wijze, waarop de piek of de speer wordt gedragen, n.l. achterstevoren, omgekeerd, met het stompe achtereind naar voren. Hierdoor wordt op verrassende wijze het mij lange tijd onbegrijpelijke *perderiere* duidelijk, dat volkomen hetzelfde betekent als ‘overschouder’; vgl. Coster *Teeuwis de boer*, vs. 303, waar de jonker aan zijn knecht de vraag stelt ‘wet herlicher is eyn schiffer wy eyn Jonker’. Als deze antwoordt dit niet te weten, beslist de jonker: ‘Ja den Joncker’, waarop de knecht mompelt: Ja y *par dariere*, seyt de Wael, waarmede

hij wil zeggen een tegenovergestelde mening dus het omgekeerde te zijn toegedaan; vgl. ook *Christenk.* 2327:

> Wy meenden te bedrieghen, maer twas perderiere:
> 'tSop is in ons selfs oghen ghedropen.

Dit 'perderiere' is het fr. *par derriere*, verkeerd of averechts[1] = overschouder. Uit de woordenboeken van Sewel en Halma is reeds gebleken, dat het begrip 'overschouder' in het Engels en in het Frans op dezelfde wijze wordt uitgedrukt. In de eerste taal kent men: *over the left* (*shoulder*), bijv. *He is a very clever fellow over the left*, d.i. voor wie het geloven wil; hiernaast het synonieme *over the bender* of eenvoudig *over*[2]. Het adjectief *left* zal hier in een ongunstige betekenis zijn gebruikt, zoals meermalen in thans verouderde Engelse uitdrukkingen, daar uit niets blijkt, dat de piek altijd links gedragen werd. In het Frans spreekt men van *être riche ou vertueux par-dessus l'épaule*, d.w.z. het omgekeerde zijn van pijk of deugdzaam, niet rijk of deugdzaam zijn[3]; *faire quelque chose par-dessus l'épaule*, ne point le faire du tout. De Engelse zowel als de Franse uitdrukking moet op dezelfde wijze worden verklaard als ons overschouder = omgekeerd, averechts, perderiere, zoals de spiesen of lansen worden gedragen en de 'crevitsen' gaan. Aan ontlening aan of uitbreiding van het begrip 'minachting' moet niet worden gedacht.

F.A. STOETT.

1) Mellema: *escrit par Derriere*, verkeert of averecht ghescreven. De figuurlijke betekenis van *par derriere, perderiere* schijnt in het Nederlands te zijn ontstaan.
2) Murret-Sanders tekent hierbij aan: eine geberde, die darin besteht, dasz man mit dem rechten Daumen über die linke Schulter zeigt und dadurch bekundet, dasz man et nicht glaubt.
3) Le Roux de Lincy, *le livre des Proverbes Français*, I, 218, Paris, 1859, die voor de oorsprong verwijst ńaar een verhaaltje, voorkomend bij Estienne Pasquier (1560-1611): *Les Recherches de la France*, chap. 47, liv. VIII, met de titel: *De ce que le peuple dit un homme estre bon, riche ou vertueux par dessus l'éspaule, lorsqu'il se mocque*, alwaar wordt verteld 'q'un plaisant jouant au *flus* (sorte de jeu dans lequel l'as est supérieur aux autres cartes), annonça deux as; ayant montré ses cartes, on ne lui trouva que deux valets portant chacun un as sur l'épaule. La compagnie se moqua du joueur, qui répondit qu'effectivement il avoit deux as, mais que c'estoit par-dessus l'épaule.' Een achteraf verzonnen verhaaltje.

II. De fort is in de pels.[1)]

Deze uitdrukking wordt in het *N dl. W db.* XII, 1023 verklaard als: ‘het ongeluk is geschied’, ‘het is te laat om het te voorkomen’, m.i. ten onrechte, wanneer men de plaats uit W.D. Hooft, *Jan Saly*, 44 vergelijkt met andere plaatsen, o.a. *Maygift van verscheyde Vogelen*, blz. 120:

> Meysjes hebben heur gebreken.
> Meysjes die zijn haast versteurd.
> 't Is met Meysjes haast verbeurt.
> Men mag niet een woordje spreeken
> Ja niet eens zuur zien op Els
> Of de fort is in de pels.

Coster, blz. 336, vs. 986:

> ***Rod.***
> En praat my van geen Vrou, 'k mach van geen Vrouuen horen:
> Want als men daar van rept verweekt men my tot toren.
> Voort, voort, 't is al ghedaan, 't is hier te lang ghebeyt.
>
> ***Lab.***
> Mit datmen van een wijf praat is allelia gheleyt,
> Daar mee nu weer aan 't rasen, de fort is in de pels.

Op beide plaatsen moet, de fort is in de pels betekenen: het is mis, het is donderen, dus ongeveer hetzelfde als ‘allelia is gheleyt’, de pret is uit.[2)] Mag vergeleken worden: *het zal er stinken*[3)] of *vuilen*[4)]? In het *Ndl. Wdb.* zal men tevergeefs deze uitdr. zoeken i.v. *fort* (crepitus ventris), daar dit woord geheel ontbreekt[5)]; een afleiding vindt men evenwel geciteerd onder

1) Pels = vrouwenrok: Vrouwen droegen geen broeken; vgl. *Spreekwdb.* no. 359 noot; *Tijdschrift* XXVII, 233; *Ndb. Wdb.* III, 1472; J. Vles, *le Roman Picaresque*, enz. blz. 156: Daer werden allerlei aardige discoursen en loopjes op het tapyt gebracht, daar de jonge graaf nochtans het meeste toe deed, die zulke vermakelyke en lustige snakeryen voortbracht, dat men, na de juffers' van tafel opgestaen waren onder haar stoelen wel zien kon, dat zij geen broeken aan gehad hadden.
2) *Ndl. Wdb.* V 1644; *Tijdschrift*, XVI, 290; XX, 22 XXII, 79.
3) *Kluchtspel* III, 44: Als je dan 't avondt dronken te huys komt, sel 't er dan niet weldich stincken? V. Moerkerker i.v. *Stinkerd*.
4) *Geuzenlied*. I. 17; Van Ghistele, 223; 540; O gier, 188; U saark is al te bloodt, het sal tot uwent Vuylen.
5) Voor bewijsplaatsen zie mijn uitgaaf van Costers *Teeuwis de Boer*, gloss. blz. 104.

het artikel f o r s i g , waar we lezen: Segh ick het heur eens, se blaest en wordt soo fortigh (*sic*), dattet mijn woortjes dooft, V.Swol, *Margr.* 8. Ik geloof niet, dat we met een verschrijving voor ‘forsig’ te doen hebben, doch zie er een afleiding van ‘fort’ in met de betekenis schamper, smalend, dus syn. met *scheetsch*[1] en *strontig*[2], wellicht ook met *dreutsch*, als we tenminste verwantschap met *dreutel* (keutel) mogen aannemen.

III. Vollick van de breyde Kous.

In Bredero's *Klucht van de koe*, komt (vs. 482) de gauwdief aan de herberg 'tswarte paert, waar op zijn kloppen Giertje, de waardin, hem opendoet. Op zijn vraag: Wel is hier niemant inne? antwoordt zij:

> Ja's Kaalis kynt, ay lieve komt mee binnen
> Hier is noch mier van iou vollick, vande breyde kous.

Knuttel verklaart deze laatste woorden door: van licht allooi, volgens Van Rijnbach ten onrechte, die aan kous de betekenis toekent van ‘gepraat’ en ‘vollick van de breyde kous’ verklaart door: mensen die van lang en veel (= breyde) praten houden, plakkers. Van Rijnbach merkt zelf reeds op, dat *breyde* = breede niet past in het dialect van Bredero's kluchten: men zou *briede* verwachten. Dit bezwaar wordt uit de weg geruimd, als men ‘breyde’ opvat als *gebreide* = gevlochten[3]. De leden der ‘Kalisbende’ zouden dan kousen dragen van gevlochten touw. Dat men hier niet moet denken aan de ‘netteboeven’ blijkt voldoende uit het artikel van Dr. Enklaar in *Tijdschrift* LIV, blz. 136 vlgg., waar als zeer waarschijnlijk wordt medegedeeld, dat men onder het net een bedelzak moet verstaan, die ‘in ledigen staat, ook wel als kleedingstuk of als hoofdbedekking diende’.

F.A. STOETT.

1) *Ndl. Wdb.* XIV, 350; Tuinman I, 327: *Zy hield zich scheets*, dit zegt men van ymand, die zich als ongezint en prat vertoonde; fri. *skeetsk*, schamper.
2) *Sp. Brab.* 399.
3) Voor deze vorm van het participium zie V. Helten, *Vondels Taal*, I § 49 en mijn uitgaaf van het *Moortje*, blz. XIV.

Boekbeoordelingen.

O.C. Lendle, *Die Schreibung der germanischen Sprachen und ihre Standardisierung*. Levin & Munksgaard. Kopenhagen 1935.

De schrijver van dit boek is zonder enige twijfel een groot optimist, daar hij alle talen van de wereld volgens één orthografies systeem zou willen schrijven. Maar dat mondiale plan kan niet ineens, het moet trapsgewijze bereikt worden: daarom begint hij alvast met een uniforme manier van schrijven te ontwerpen voor de germaanse talen, waarvan men de spelling ook met beetjes moet wijzigen, om ten slotte tot een eenvormig systeem te komen. Het oog moet geleidelik aan het veranderde woordbeeld wennen, wat de auteur zelf aardig in dit werk veraanschouwelikt, door elk volgend hoofdstuk weer een stapje verder te gaan in de richting van zijn spellingstandaardisering.

Na een inleiding over het veranderen van de taal, de verhouding van taal en schrift, en enkele algemene kritiese en kritiserende opmerkingen over de schrijfsystemen en de vereenvoudigings- d.i. de verbeteringspogingen daarvan in de germaanse talen - kwesties waar hij later nog weer ex professo op terugkomt - meent de auteur dat men zich de volgende vragen heeft te stellen, om het internationaal spellingprobleem op te lossen.

Vooreerst moet men nagaan welke klankstelsels er in de onderscheiden talen bestaan, en hoe die talen tans grafies worden weergegeven. Dan moet men zich het algemene doel van het schrift voor ogen stellen, en zien volgens welke beginselen de bestaande orthografieën *zijn* opgebouwd. Daarna: op welke beginselen ze *moeten* steunen, wil men tot een uitvoerbare, logiese en klanktrouwe schrijfwijze van alle talen komen. Is dat gebeurd, dan moet men bepalen, in welke volgorde de spellingwijzigingen in de verschillende talen moeten worden aangebracht.

De auteur meent dat naast het princiep ‘der lautschrift’ dat ‘der stammschreibung’ volstrekte eis moet zijn, waarnaast nog als derde beginsel moet gelden, zij het dan in beperkte mate, het beginsel ‘der unterscheidung’, d.w.z. homoniemen moeten ten dele verschillend gespeld worden (blz. 54, 72 v.). Wat echter het ‘weltschrift’ betreft, moet - afgezien van kleinere nuances van taal tot taal - niet alleen elk foneem (de auteur spreekt van klank) zijn vast eigen teken hebben, maar moet men ook ‘die einheit der bedeutung der buchstaben für alle sprachen herstellen’. Om dat uniforme doel te bereiken moet men ‘grund-

sätzlich stets an diejenigen historisch gegebenen tatsachen anknüpfen, welche die weiteste verbreitung haben' (55), liefst met zo min mogelik diakritiese tekens (63). Maar we komen straks nog op een en ander terug.

Nadat de schrijver in de hoofdstukken I-V zijn algemene ideeën heeft uiteengezet, die hij blz. 74-76 samenvat, bespreekt hij verder nog de voordelen van zo'n gestandaardiseerde eenheidspelling: eerst de pedagogiese, daarna de ekonomiese, waarbij de finantiële zijde van het vraagstuk (85 v.v.) 'oplossers' van de hedendaagse krisis zou moeten aanlokken. Na enkele tegenstanders beoordeeld en veroordeeld te hebben, bekijkt Lendle nog even het spellingprobleem als sociaal vraagstuk (8 v.v.).

Ten slotte komt de auteur in het tiende hoofdstuk tot zijn systeem van orthografie voor de onderscheiden germaanse talen: Engels, Duits, Nederlands, Zuidafrikaans, Zweeds, Deens, Noors. Tabellariese overzichten besluiten deze studie.

Al bevelen wij de lezing van deze uiteenzettingen gaarne aan allen aan, die zich voor de spellingproblemen interesseren - ook al om de zeer vele treffende citaten uit Rask, Grimm, Jespersen, Skeat, Lundell e.a. - wij vrezen toch dat die lezing een gevoel van onbevredigheid zal achterlaten: niet omdat de schrijver een utopie najaagt, maar omdat hij nergens in samenhangende teksten eens veraanschouwelikt, wat hij in zijn idealisme als eindstation ziet. Nu kan men er zich ook na een herhaalde lezing geen juiste voorstelling van maken, hoe die éne algemeengermaanse orthografie 'moet' worden.

In het algemeen werkt Lendle te veel met losse letters. Zo geeft hij bijv. blz. 28 een opsomming, welke 'stumme buchstaben' in de onderscheiden germaanse talen voorkomen, zonder ook maar één konkreet woord te noemen. Diezelfde werkwijze maakt de tabellen aan het slot van zijn boek vrijwel waardeloos. Maar dat alles is enkel van methodiese aard, al wordt er de bruikbaarheid van deze studie niet weinig door geschaad.

Een principiële fout, die de kern van Lendle's opzet raakt, is deze: hij wil tot die uniforme schrijfwijze van alle talen komen met het bestaande latijnse alfabet, alhoewel hij zelf goed inziet, dat zelfs het aantal germaanse fonemen alleen al veel groter is dan het aantal beschikbare lettertekens. Wie één wereld-orthografie wil, moet noodzakelik ook het dubbele, driedubbele aantal letters willen. Weliswaar dient men de bestaande schrijfwijzen van alle talen zeer of radikaal te veranderen, maar wie zo'n

groots ‘revolutionnair’ doel nastreeft, mag niet voor een kleinigheidje terugdeinzen. Doordat de auteur nu bijv. lange en korte klinkers grafies gelijk wil aanduiden, ‘moet’ hij de verschillen van de daaraan voorafgaande vokalen, door de al of niet verdubbeling van konsonanten aangeven - op z'n Duits!

Met zulke lapmiddelen komt men er niet. In dat systeem zouden bijv. nederlandse woorden als *bard: baard, bord: boord, helt: heelt* samenvallen in het ene: *bard, bord, helt*. Ook heeft de auteur een zwak voor ‘stammschreibung’, d.w.z. hij wil alle fleksievormen enz. van een woord zoveel mogelik (en meer dan dat) ‘gelijkvormig’ spellen. Trouwens ook ten onzent pleegt men te grote waarde te hechten aan de regel van de gelijkvormigheid. In alle geval zouden ongelijke woordbeelden als *haas: hazen, doos: dozen, raaf: raven, roof: roven* in Lendle's plan - als ik hem tenminste goed begrepen heb - tot *has: hasen, dos: dosen, raf: rafen, rof: rofen* worden. Toch noemen wij deze visuele gelijkheid van auditieve verschillen geen orthografiese verbetering. Daarbij komt nog, dat de schrijver zijn uniformeringsplan te sterk ‘duits’ oriënteerde, en zich niet afvroeg hoe zijn systeem zou kunnen voldoen voor het Romaans, het Slavies, het Fins-Oegries enz.

Wij konden onze bespreking hier gevoeglik eindigen met nogmaals onze eerbied uit te spreken voor Lendle's optimisme, maar moesten dan tevens onze verwondering uiten, dat zo'n optimist zijn wereld-plan op zo'n ‘kleinburgerlike’ wijze wilde uitvoeren. Laat me echter nog enkele opmerkingen maken over enige details. Niet alleen schiet de auteur meer dan eens, waar hij over de vereenvoudigingsystemen spreekt die in de verschillende landen werden beproefd, te kort in kennis, hij is ook niet voldoende op de hoogte van de klankstelsels die hij ter sprake brengt. Ik wil me tot het Nederlands beperken, waarover al blz. 29 en 37 een paar kleinere onjuistheden te vinden zijn, maar waarvan de bespreking blz. 134-139 enkele grove onjuistheden bevat. Volgens blz. 26 zou de *w* dezelfde klank aanduiden als de *v*, m.a.w. in het Nederlands zouden bijv. *wee: vee, waas: vaas* in klank identiek zijn. Daar nu verder volgens het gezegde op blz. 136 v. *ch: g, f: v* geen klankverschil aangeven - elke *v* wordt als f gesproken (139) - komt men tot dit verbluffende resultaat dat bijv. *wee: vee: fee, waas: vaas: faas, weest: veest: feest, wel: vel: fel* zuivere homoniemen zouden zijn. Dit zegt Lendle niet met even zoveel woorden, maar volgt uit zijn betoog. Terloops zij meegedeeld dat de auteur zowel blz. 61

als 136 een citaat van schrijver dezes verkeerd uitlegt, en wat erger is: dat hij Kollewijn, klaarblijkelik omdat hij diens geschriften niet kent, blz. 137 feitelik verongelijkt.

Zijn oordeel over Zachrisson's Anglic (106 v.v.) is beslist onbillik, daar diens systeem niet alleen goed doordacht is, maar ook heel wat uitvoerbaarder dan hetgeen Lendle zelf wil: alleen stelde deze Zweed zich een ander, een geheel ander doel dan zijn veroordelende Deen. Zou het Engels vanaf heden à la Zachrisson gespeld worden, dan was het spellingprobleem voor het Engels vrijwel opgelost. Lendle's argument, dat iemand die niets van Engels en Anglic afweet, nu niet onmiddellik ziet hoe hij dit laatste moet verklanken, is niet geheel doorslaand. Overigens is het allerminst te verwonderen, dat men Zachrisson's voorstellen in Engeland niet alleen met platoniese belangstelling heeft gevolgd, maar dat de Simplified Spelling Society haar ‘alphabetical list’ de 3de Mei 1933 in vier punten wijzigde naar Zachrisson's Anglic. Het stelsel van deze vereniging tot vereenvoudiging van de engelse spelling, omvat 44 ‘letters’ d.w.z. 25 enkele letters en 19 digraphs of dubbelletters ter aanduiding van één klank. Van de vijf regels waarop dit systeem steunt, viel bij Lendle blz. 113 de vierde regel uit: ‘Wherever the *z* sound (as distinguished from the *s*) is heard it is written: *praez, windz*’, gelijk de heer Daman mij welwillend opgaf.

Toch durven wij Lendle's werk gaarne aanbevelen, omdat het veel bevat wat verhelderend werkt, en met zo'n idealisme is geschreven. Laat me met twee citaten eindigen; het eerste is van Walter W. Skeat (40 v.): ‘Im interesse der etymologie sollten wir so schreiben, wie wir sprechen. Wörter so zu schreiben, wie sie früher [of nooit!] ausgesprochen wurden, ist nicht etymologisch, sondern antiquarisch’ [eventueel: pseudo-antiquarisch]. Niet minder treffend is deze opmerking van J.A. Lundell (156): ‘das nicht einmal ein tüchtiger sprachforscher one weiteres für di beurteilung der orthografischen frage zuständig ist; dazu bedarf es spezieller kenntnisse und studien’. Waarom Lendle bij de meeste aanhalingen de vindplaats niet of niet volledig opgeeft; waarom hij verder niet altijd goed laat uitkomen, wat zijn eigen en wat andermans woorden zijn, moet ik in het midden laten.

> P.S. De enige oplossing van het besproken probleem, overigens theoreties een vrij eenvoudige oplossing, is een internationaal fonemenalfabet.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Jacob Bicker Raye, *Notitie van het merkwaardigste meyn bekent, 1732-1772*, door Fr. Beyerinck en Dr. M.G. de Boer, met illustraties van A. Pieck. Amsterdam, N.V. Uitgevers-Mij. 'Joost van den Vondel', 1935.

Deze uitgave, begonnen door wijlen de heer Beyerinck en voltooid door dr. M.G. de Boer, van het dagboek van een Amsterdams burger uit de XVIIIe eeuw zal velen, en om verschillende redenen, welkom zijn. Zij voor wie Pepys' *Diary* een boek is dat men telkens weder met onverflauwde belangstelling ter hand neemt, zullen gretig naar dit journaal hebben gegrepen, in de verwachting ook hier in direkte aanraking te komen met het gewone leven van een vroegere tijd, door middel van de onopgesmukte aantekeningen van een man die nu eens niet een groot staatsman of schrijver is geweest. Zij zullen in die verwachting niet worden bedrogen, ook al zullen zij goed doen niet te veel aan het *Diary* te denken. Pepys, al was hij zelf slechts een ambtenaar, ging vertrouwelijk om met de staatkundige leiders van zijn tijd, en was vol belangstelling voor muziek en theater; Jacob Raye's horizon beperkte zich tot de gemengde berichten van Amsterdam en de gebeurtenissen in de Amsterdamse families. Hij was ook minder egocentrisch dan de Engelse memorialist; van zijn persoonlijk leven, zijn mensenkennis, zijn sympathieën en antipathieën weten wij, na de lezing van zijn *Notitie*, zo goed als niets; waarschijnlijk hebben wij niet veel daarbij verloren. Maar, indien wij zijn werk beschouwen als een soort koerant[1] - blijkbaar heeft hij zelf trouwens sommige zijner berichten aan de nieuwsbladen ontleend - dan is het de lezing overwaard, en dan verdient het de zeer fraaie vorm waarin het door de maatschappij 'Joost van den Vondel' is uitgegeven.

Over het leven van de schrijver vindt men, behalve in de Inleiding van dr. de Boer, veel wetenswaardigs in het streng gedocumenteerde artikel van mejuffrouw dr. Leonie van Nierop, in het 32e Jaarboek van *Amstelodamum*, blz. 119 en vlgg. Afstammend uit een Antwerps geslacht dat van 1588 te Am-

1) Hij kondigt zijn eigen huwelijk aldus aan: 'Op 6 Februari, 's avons om 6 uur, is de Heer Jacob Bicker Raye met mejuffrouw Lucretia Otterbas, weduwe van den Heer Nicolaas van der Souw, in de Engelse Kerk op het Begijnhof getrout' (blz. 283).

sterdam was gevestigd, en dat bemiddeld en in familierelatie getreden was tot aanzienlijke Amsterdamse burgers - Jacob's moeder was een Bicker -, heeft hij, hoewel zelf niet behorende tot de ‘upper ten’, toch gedeeld in de voordelen die deze aan vrienden verschaften, in de vorm van baantjes die goed werden betaald en weinig inspanning eisten. Hij heeft in Amsterdam, en tijdelijk in Maarsen, een rustig leven geleid waarvan wij, door het Dagboek, enige uiterlijke biezonderheden vernemen, maar dat ons, zoals ik reeds zeide, ten slotte onbekend blijft.[1)]

Wat voor sommige lezers van het meeste belang is, zal anderen minder interesseren; ik vermoed dat de aandacht der juristen vooral zal worden getrokken door Jacob's mededelingen over de rechtspleging en zijn uitvoerige beschrijvingen van terechtstellingen. Mij was het vooral te doen om de rol die Franse families en de Franse taal speelden in de omgeving waarin de schrijver verkeerde. Wat de taal betreft, zo betreur ik het dat de letterlijke aanhalingen uit de *Notitie* niet talrijker zijn. Gelukkig is door dr. de Boer de oorspronkelijke opzet van Beyerinck in zoverre veranderd dat de spelling van Raye in de citaten ongewijzigd is gelaten en dat deze in het laatste gedeelte van het boek talrijker zijn.

De Fransen die zich te Amsterdam hadden gevestigd, waren in Raye's tijd reeds ingeburgerd. Hij vermeldt een aantal Franse familienamen, maar uit niets blijkt dat de dragers daarvan nog Frans spraken. Een officier in Statendienst, Sallanouve, had kwestie gekregen met Charles La Fange over de verkoop van een obligatie; deze finantiële transactie bewijst dat zij, hoe uitheems hun namen ook waren, geheel thuis waren in hun speculerende omgeving. Alleen verbaast het ons te lezen van een ‘Franse bakkersknecht’, die door de Franse dominee François wordt gekapitteld; hij had het een rijke koopmansdochter, juffrouw Lamaitere, lastig gemaakt, wier vader zich tot de dominee had gewend. Gaarna zouden wij weten in welke taal deze onderhandelingen waren gevoerd: ik vermoed in het Hollands.

Wat nu Jacob's eigen kennis van het Frans betreft, daarover

1) Heeft Van Lennep Jacob's *Notitie* gekend, toen hij *Ferdinand Huyck* schreef? Ik vind bij hem de naam *Van Bempden*, die meer dan eens bij Raye voorkomt, evenals de vermelding van de gijzeling van de ‘Koning van Corsica’ (zie blz. 43).

werpen de Franse woorden die hij aanhaalt wel enig licht. Natuurlijk zouden wij, ook al ware hij een belezen man geweest, geen onberispelijke orthografie hebben verwacht; ook zijn Hollands schrijft hij enigszins fantastisch. Maar uit de wijze waarop hij de Franse klanken weergeeft, kunnen wij toch opmaken dat zijn uitspraak te wensen overliet, en tevens dat de Franse woorden die hij gebruikte hem gemeenzaam waren. De Amsterdammer herkennen wij in *Fictor* (familienaam), *fictory, fumeeren* (‘vomeren’), *fiool, figilantie* (naast *vigilant*), *ciarmijn* (‘germain’), *scialosie* (‘jalousie’), *precident* (president), *couracieus* (naast *coeragieus*). In *potagrist*, ‘lijder aan podagra’, heeft hij misschien ‘poot’ menen te zien. Vooral de Franse *ch* geeft hem last: voor *chirurgien* schrijft hij *guriergijn, curicijn, curiergijn, churiergijn, curiersijn* (de omwisseling van *u* en *i* is oud ten onzent en ook in het Frans kwam *surgie* voor); *échapper* geeft hij weer door *esiapeeren, chiapeeren* (*chi* voor *ch* ook in *Chiampagne, chiagrijn, Marchiant*), en *débauche, débauch*é vinden wij bij hem als *debotie, gedebocieerd, gedebochiert*, terwijl *gedepieseert* zijn schrijfwijze is voor ‘gedepecheerd’ en *geangaciert* voor ‘geëngageerd’. Zijn uitspraak is die welke wij heden ten dage bij onontwikkelden, die geen of slecht Frans kennen, aantreffen: verwarring van *ti* en *ch* in *paschint* (naast *passient*, ‘patient’), *z, s* voor Franse *g, ch* in *orlosie, equipasie* (naast *personagiën*), *sagrijn, macine* (naast *masine*), *revensie* (‘revanche’); voor ‘ruïneeren’ schrijft hij geregeld *renuweeren*, en men heeft enige moeite in *renosteros* ‘rinoceros’ en in *geprocureert* ‘geprocreëerd’ te herkennen. In elk geval kende hij die woorden uit de conversatie, niet uit de boeken, want ‘orkestmeester’ wordt bij hem *Torquestmeester* (uit *d'orquestmeester*?), ‘vehement’ wordt *viement*, ‘mausolée’ wordt *mosolee*; voor ‘sexe’ vinden wij *cexe* of *cecte*, voor ‘geapprehendeerd’ *geaperiendeert; elustre, elumineeren* of *eluminieeren, enossence* staan voor ‘*illustre*’, ‘*illumineren*’, ‘*innocence*’. Misschien zou men van een Amsterdammer uit de gegoede kringen van de XVIIIe eeuw enige meerdere kennis van het Frans hebben verwacht; zijn geval is een steun voor hen die van mening zijn dat de toenmalige heerschappij van het Frans ten onzent overschat is.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Dr. Paul de Smaele: *Baudelaire. Het Baudelairisme. Hun Nawerking in de Nederlandsche Letterkunde*. Kon. Vlaamsche Academie. Reeks VI No. 54. Brussel 1934.

De studie van Dr. de Smaele - uitbouw van een Gentse dissertatie - behandelt een wel zeer belangwekkend onderwerp. Als bijdrage tot de vergelijkende literatuurgeschiedenis is ze tot op zekere hoogte verwant b.v. met het proefschrift dat Dr. Schults in 1929 wijdde aan 'Het Byronianisme in Nederland'. Doch bij enige overeenkomst in thema is er veel verschil. Het Byronianisme was, wat men kan noemen, een literaire mode. Als object van studie is het aantrekkelijk, minder om de kwaliteit van zijn producten, dan wel vanwege de mogelijkheid die het de geschiedschrijver biedt, om door de veelheid van zijn stof een ontwikkelingscurve te trekken, zó gaaf als de literatuurhistorie er maar weinige te zien geeft. Dr. Schults heeft indertijd niet verzuimd, deze mogelijkheid ten volle (en op overtuigende wijze) uit te putten. - Ten aanzien van Baudelaire liggen de zaken anders. Wel zal men goed doen, het 'modieuze' element hier niet geheel uit te schakelen, doch in het algemeen kan men, met Dr. de Smaele in zijn conclusie vaststellen (blz. 197), 'dat de dichters, die ten onzent de vertegenwoordigers geweest zijn van het baudelairisme, doorgaans voldoende oorspronkelijk talent bezaten om zich boven woordelijke naprater ij te kunnen verheffen.' 'Het is.... opvallend, dat in de Nederlandsche lyriek nagenoeg geen *slaafsche* navolging van Baudelaire aan te stippen valt.' (ib.).

Wat Dr. de Smaele te bieden heeft, is zodoende een doorsnede door onze nieuwere literatuur - die, wanneer enkele toppen buiten haar snijvlak vallen, de 'bas-fonds' daarentegen slechts bij uitzondering beroert. 'Baudelaire est une pierre de touche', ook in die zin dat de documenten van zijn literaire roem al van te voren een - tot op zekere hoogte - van provincialismen gezuiverd materiaal vormen.

De studie van Dr. de Smaele opent met een oriënterend 'eerste deel' over Baudelaire en het baudelairisme. Over het nut van zo'n recapitulatie kan men twisten. Toegegeven, dat het levensverhaal goed is verteld, dat zijn aesthetische denkbeelden over het algemeen duidelijk zijn uiteengezet, dan blijft het bezwaar, dat hier slechts tweede-handswerk te verrichten viel, en rijst de vraag, of de schrijver niet beter had gedaan, dit alles bekend te veronderstellen. Hoe dit ook zij, het onderhavige gedeelte is het

minst waardevolle, het minst organisch verantwoorde van zijn werk. Indien Dr. de Smaele een dergelijke inleiding tot goed begrip van het volgende nodig achtte, dan had hij zich tot het strikt noodzakelijke moeten bepalen. Nu geeft hij b.v. op blz. 47-49 een overzicht van Baudelaire's techniek dat - in zo kort bestek - wat magertjes moest uitvallen, maar waarvan hij ook voor zijn verdere uiteenzettingen in het minst niet geprofiteerd heeft (ik kom hier zo straks op terug).

Het ‘tweede deel’ behandelt dan ‘Baudelaire en het Baudelairisme in de Nederlandsche Letterkunde’, waarbij een scheiding tussen critiek en lyriek in acht wordt genomen. Zo zijn de laatste twee hoofdstukken gewijd aan ‘B..... in de Ned. lyriek’.

In de hier geboden vorm kunnen deze mij niet ten volle bevredigen. Zij bestaan uit een reeks van citaten, parafrasen en commentaren, die op het refererende plan blijft en het inzicht in de nawerking van ‘Les Fleurs du Mal’ minder verdiept dan verbreedt. Hier was het de plaats geweest, om een vruchtbaar gebruik te maken van de zo even genoemde bladzijden over stijl en verskunst. Dr. de Sm. heeft het hier geuit bezwaar voorzien, en zich bij voorbaat beroepen op het ontbreken van elke voorstudie in deze (Voorbericht blz. XII). Dit argument kan mij niet overtuigen. Juist hij had de eerste stap moeten doen, om ‘het probleem van de poëtisch-technische inwerking van B's verskunst’ aan te vatten. Van oplossing kan vooreerst nog geen sprake zijn. Maar een in dit opzicht geslaagde analyse van, zeggen we, twee of drie gedichten zou de betekenis van zijn slothoofdstukken in niet geringe mate hebben verhoogd.

Resten de meer dan 100 bladzijden over ‘Baudelaire en het baudelairisme in de Nederlandsche critiek.’[1)] Hier ligt m.i. het zwaartepunt van deze publicatie. Dr. de Sm. heeft de stof in 6 hoofdstukken behandeld, die, onderling zorgvuldig afgegrensd, de hele aera van 1870 tot 1930, in Holland en Vlaanderen, bestrijken. Men kan niet anders zeggen dan dat de door hem aanvaarde indeling het overzicht ten zeerste vergemakkelijkt.[2)]

1) In de zin van ‘al datgene...., wat niet tot het z.g. scheppend werk kan gerekend worden.’
2) I. Het onthaal (1870-1883). II. Eerste blijken van belangstelling. III. B. en de aesthetische theorieën van de Nieuwe Gidsers. IV. B..... in de Vlaamsche critiek tot ± 1910. V.B..... in de Noord-Nederlandsche critiek van 1885 tot ± 1910. VI. B. in de Nederlandsche critiek.... van ± 1910 tot heden.

Bewonderenswaardig is zijn belezenheid, de flair waarmee hij de hem dienstige plaatsen heeft verzameld. Hij beschikt over de heldere betoogtrant van iemand, die zijn stof (en zijn taal) beheerst, en die ziet waar de problemen liggen. Bovendien bezit hij dat ‘Qualitätsgefühl’ (om met Veth en Huizinga te spreken), bij gebreke waarvan een boek als het zijne tot een catalogus zou worden. Dit stelt hem in staat, het kaf van het koren te scheiden, en de accenten op gepaste wijze te verdelen.

Het ligt niet in mijn bedoeling, een gedetailleerd overzicht van deze rijke hoofdstukken te geven. Enkele punten mogen worden aangestipt. - Baudelaire is hier te lande laat bekend geworden. In 1870 - drie jaar na zijn dood - wordt zijn naam voor 't eerst genoemd, door.... Jan ten Brink, dezelfde aan wie de getrouwen van de leesportefeuille ook enige bekendheid met Dostoïewski te danken zouden hebben. De jaren zeventig hebben dan verder weinig opgeleverd voor het onderzoek van Dr. de Sm. Met het nieuwe decennium valt enige kentering te bespeuren. In 1883 schrijft Frans Erens de eerste Nederlandse aankondiging van ‘Les Fleurs du Mal’. Busken Huet blijkt ze gelezen te hebben, Willem Paap vertrouwd te zijn met één der belangrijkste aspecten van Baudelaire's aesthetica. Terzelfdertijd heeft B. ook beneden de Moerdijk lezers gevonden in Pol de Mont en Prosper van Langendonck.

De Nieuwe Gids stelt de onderzoeker in deze voor een probleem. Terwijl hij hier enerzijds een verregaande verwantschap met de aesthetische denkbeelden van Baudelaire moet constateren, blijkt het niet wel mogelijk, een rechtstreekse invloed aan te tonen. Het laatste woord in deze door De Sm. zo uitnemend geponeerde kwestie is nog niet gesproken, maar de door hem voorgestelde verklaring van dit op het eerste gezicht zo vreemde phaenomeen zij hier in aller aandacht aanbevolen.[1)]

Van Deyssel's ‘dandysme’ is een verschijnsel dat op zichzelf beschouwd moet worden. Hier zou, volgens Dr. de Sm., wellicht een lijn te trekken zijn, die van Baudelaire over Huysmans en

1) Hun houding tegenover B. karakterizeert hij als volgt (blz. 179): ‘.... de Nieuwe Gidsers (waren) al te vurige bewonderaars en volgelingen.... van het Grieksch ideaal, dat de tweespalt tusschen stof en geest niet aanvaardt, dan dat ze zich zouden hebben aangetrokken gevoeld tot een tragiek als die van Baudelaire, welke gesteund is op de christelijke levensbeschouwing.’

Wilde loopt. Dit komt mij niet waarschijnlijk voor. Eerder zou ik willen veronderstellen, dat van Deyssel door bemiddeling van de schilder Manet (met wie hij persoonlijk enigszins bekend was)[1] aan de Baudelairiaanse traditie in deze deelhad.

Eenvoudiger liggen de zaken bij 'Van Nu en Straks'. 'Vermeylen bewonderde Baudelaire als dichter en schatte hem hoog als criticus; van de Woestijne echter lag hij nauwer aan het hart, waar deze jonge Vlaming zich in zijn diepste wezen een jongere geestesbroeder van hem voelde. Ik geloof dat van de Woestijne.... in de Nederlandsche letterkunde de meest eminente.... vertegenwoordiger van het baudelairisme te noemen is' (blz. 91). Het kost Dr. de Sm. geen bizondere moeite, om deze bewering met welgekozen citaten waar te maken.

Naast de reacties van deze modernistische groepen bespreekt hij ook alle individuele uitingen die hij voor de jaren tussen 1885 en 1910 heeft weten te verzamelen. Op dit gebied is een vondst (als ik 't zo noemen mag) het artikel dat Dr. Byvanck in 1889 aan Baudelaire wijdde. Na de uitvoerige analyse die De Sm. ervan geeft, zal men van harte instemmen met zijn conclusie (blz. 10): 'Geen van de factoren die Baudelaire's levensloop bepaald hebben, geen van de talrijke facetten van zijn persoonlijkheid of van zijn kunst werd in de schaduw gelaten. Ik aarzel niet er aan toe te voegen dat de studie van Dr. Byvanck moet gerekend worden tot het voortreffelijkste wat de Baudelaireliteratuur in Nederland aan te toonen heeft.'[2]

Omstreeks 1910 valt een duidelijke verbreding van de Baudelairecultus te constateren. Wat hij betekent voor de generatie die zich in het Noorden om de 'Beweging', in het Zuiden om de 'Boomgaard' groepeerde[3], wordt door Dr. de Sm. met een reeks uitstekend gekozen en gerangschikte aanhalingen geïllustreerd. De beschouwingen die hij hieraan vastknoopt, zijn hoogst lezenswaard. 'De Tachtigers, wier antichristelijke levensbeschouwing steunde op het amoralisme der oude Grieken....

1) Zie een passage uit een brief aan Arij Prins van 30 Jan. '85 bij Dr. S.P. Uri, 'Leven en Werken van Arij Prins' (diss. Leiden 1935) blz. 32.
2) Vergelijk trouwens wat Dr. J.E. van der Laan ('Goethe in de Nederlandsche Letterkunde', diss. Amsterdam 1933) over Byvanck als Goethe-kenner zegt (blz. 117).
3) Terecht wijst Dr. de Sm. op het 'merkwaardig synchronisme' (blz. 193).

voelden zich afkeerig van de bij uitstek christelijke combinatie van zinnelijkheid en zondebewustzijn welke Baudelaire eigen was.' Nu bleken dichters als Van Eyck en Gossaert zich juist tot dit aspect van het baudelairisme aangetrokken te voelen.[1] Zo werd de weg gebaand tot een totale aanvaarding van B.'s aan schijnbare tegenstellingen zo rijke figuur.

Ook buiten 'De Beweging' om zijn er dan tekenen van kentering. De Sm. wijst op uitingen van veteranen van de Nieuwe Gids, als Diepenbrock en Boeke, van min of meer apart staande figuren als Querido[2] en Scharten.

De herdenking van Baudelaire's geboortejaar brengt in 1921 de beide korte opstellen van Bloem en Greshoff, twee tegenhangers die Dr. de Sm. met het hem eigen ranggevoel, niet nalaat de hun toekomende - hoge - plaats aan te wijzen.

Zo naderen we dan langzaamaan het jongste decennium; de stroming die omstreeks 1910 heeft ingezet, blijkt nog aan breedte en diepte te winnen. Misschien zou een scherpere onderscheiding van groepen en generaties het hier verzamelde materiaal nog sprekender hebben gemaakt.[3] Doch zoals het daar ligt, getuigt het duidelijk genoeg van de dominerende plaats die Baudelaire in het Nederlands literair geheugen bekleedt. Men zou kunnen zeggen: algemeen is hier te lande het besef doorgedrongen, dat 'Les Fleurs du Mal' tot de 'bagage van de goede Europeër' behoren.

Na de lange reeks van substantiële bladzijden waarin Dr. de Smaele de hierboven geschetste ontwikkeling heeft beschreven, zijn de volgende twee hoofdstukken over 'Baudelaire.... in de Nederlandsche lyriek' als het ware van een lager soortelijk gewicht. Ik wees reeds op wat voor mijn gevoel de vermoedelijke oorzaak daarvan is.

Doch in de conclusie die het boek bekroont, hervindt de schrijver

1) Wat Van Eyck betreft, heeft Dr. de Sm. zich een belangrijk document laten ontgaan in de prachtige evocatie van 'La Cloche fêlée' die voorkomt in de weinig gelezen prozabundel 'Opgang' (R'dam 1918) ('Het Gedicht', blz. 20-25) (ook in de Beweging 1918 I).
2) Uitvoeriger dan De Sm. het doet, werd Querido's Baudelairestudie ontleed in de brochure van J.L. Boender 'Is. Querido en het begrip literatuur' (Maastricht 1927).
3) Sporen van een in dit opzicht belangwekkende briefwisseling tussen Du Perron en A. Roland Holst vindt men op blz. 120-121 van Du Perron's 'Voor Kleine Parochie' (Brussel 1931).

de gelegenheid, om zijn gave van uiteenzetten en verband-leggen op het heuglijkst te ontplooien.

Zo kan het dan toch zijn goede zijde hebben, om tot twee cultuurkringen (i.c.: de Nederlandse en de Franse) te behoren. Het is niet mijn bedoeling, om Dr. de Smaele op 'ras, tijd en milieu' te toetsen, maar ben ik ver van de waarheid als ik in zijn brede oriëntering iets terugvind van de Gentse studiejaren, in de helderheid van zijn betoog iets als een vrucht van de Parijse 'Ecole Normale Supérieure'? Hoe dit ook zij, hij heeft de vergelijkende literatuurgeschiedenis met een waardevolle bijdrage verrijkt.[1)]

J. KAMERBEEK JR.

Dr. J.M.C. Bouvy: *Idee en werkwijze van Mevrouw Bosboom-Toussaint* (dissertatie Leiden 1935).

Vrijwel alle romans van Mevr. Bosboom-Toussaint zijn door haar tijdgenoot-literatoren (of wie daarvoor doorgingen) gerecenseerd. Geestverwanten en tegenstanders hebben over afzonderlijke werken hun oordeel uitgesproken. Een samenvattend overzicht van een deel van haar oeuvre en een beschrijving van de hieruit verschijnende persoonlijkheid vinden we echter voor het eerst in dit proefschrift.

Volledigheidshalve laat Dr. Bouvy hieraan een zeer beknopte opsomming van de uiterlijke feiten van Mevr. Bosboom-Toussaint's leven en van de in de overeenkomstige jaren geschreven werken voorafgaan. Soms is de beknoptheid wat te ver doorgevoerd; wanneer vermeld wordt: 19 Mei 1846: misverstand met Hasebroek

1) Enige kleine verbeteringen en aanvullingen mogen buiten de tekst hun plaats vinden:

1°. A. Roland Holst, hoewel verwant en bevriend met de Beweginggroep, heeft nooit aan het tijdschrift meegewerkt (zie blz. 114).

2°. De laatstverschenen dichtbundel van P.N. van Eyck is niet 'Inkeer' (1922), doch 'Voorbereiding' (1926) (zie blz. 183).

3°. Het zal Dr. de Smaele waarschijnlijk interesseren, dat het weekblad 'De Kroniek' achtereenvolgens in 1898 en 1899 vertalingen bracht van twee van Baudelaire's 'petits poèmes en prose' (No. XXVII en XXI), t.w. 'Heldendood' (De Kr. no. 209, vierde jg. (1898) p. 419) en 'Verzoekingen, of Eros, Plutus en de Roem' (De Kr. no. 221, vijfde jg. (1899) p. 94/95).

over Diana, dan had m.i. de aard van dit misverstand met een enkel woord aangeduid moeten worden. Voor 1857 had nog onder haar geschriften genoemd kunnen worden: het Voorbericht van de Historische Novellen, waarin zij haar standpunt ten opzichte van het zich uitbreidend Katholicisme en de April beweging nog eens nadrukkelijk vaststelt. Onvermeld bleef ook de ‘Open Brief’ (2 Febr. 1865), die zij Busken Huet toestond aan haar te richten, om zich te verdedigen tegen de vele verdachtmakingen, tegen hem geuit na zijn artikelen in de Gids, eindigend met de woorden: ‘door mij vrijheid te schenken tot het schrijven van dezen brief aan U, hebt gij mij een gewichtigen dienst bewezen, hebt gij getoond ook in het leven kunstenares te zijn. Al zouden sommigen voortaan twijfelen aan uwe voorzichtigheid, allen zullen erkennen, dat er grootheid in uwe goedheid is.’

Maar tenslotte is dit alles slechts als aanhangsel gegeven; het ontdekken van ‘idee en werkwijze’ is hoofdzaak. Daartoe heeft Dr. B. een aantal historiewerken van Mevr. Bosboom-Toussaint met de door haar gebruikte bronnen vergeleken, en nagegaan, hoe zij de gegeven feiten interpreteerde. Dit kan men het best naspeuren in de romans en novellen, waarin het om de karakteruitbeelding van één persoon gaat; met de analyse van enkele dergelijke werken wordt dus begonne.

In de allereerste roman in dit genre, ‘de Graaf van Devonshire’ (1838), blijkt reeds haar methode, hoewel er nog veel romantische toevoegsels zijn: zij diept de feiten uit, tot zij de oorzaken in het gedachtenleven heeft blootgelegd; zij tracht dus niet van de gegevens iets te maken, maar er iets uit te voorschijn te halen. Langzamerhand verdwijnt dan het fel romantische en wordt ook het streven duidelijker om een geestelijk verband van oorzaak en gevolg te constateren. Reeds in ‘de Engelschen te Rome’ is er de opzet aan te tonen, dat het goede overwint en het kwade tenslotte machteloos is. De tijdgenoot, en met name Bakhuizen van den Brink, die dit werk in de Gids recenseerde, heeft deze idee er niet in ontdekt. Waar Dr. B. erkent, dat kennis van later werk ons in staat stelt deze opzet te ontdekken, lijkt het niet juist, in het misverstaan van de idee in dit werk een verklaring te zoeken voor het feit, dat Bakhuizen van den Brink en Mej. Toussaint tenslotte bleken niet bij elkaar te passen. Veeleer ligt deze in de, in dezelfde recensie door Bakhuizen van den Brink gegeven levensbeschouwing.

Na de persoonsverbeeldingen bespreekt Dr. B. de romans,

waarin een periode der historie in haar psychologische en geestelijke samenhang wordt verklaard. Vooral de Leycester-cyclus kwam in dit verband in aanmerking, daar Mevr. Bosboom-Toussaint daarvoor zeer veel bronnenstudie maakte. Om uit de werkwijze tot een conclusie omtrent de idee te komen, is deze dus zeer geschikt.

In dit gedeelte, in sterker mate dan in het voorafgaande, blijft Dr. B. haar vooropgezette methode niet geheel getrouw: de idee wordt soms aangeduid, voordat de werkwijze is nagegaan; vóór de analyse van ‘Leycester in Nederland’ worden reeds enige bladzijden aan de idee van de roman gewijd.

Beschouwt men de compositie van deze trilogie en de wijze waarop Mevr. Bosboom-Toussaint de feiten interpreteerde, dan blijkt de ernst en de diepte van de leidende idee van de schrijfster, die een geheel tijdvak zó kon overzien en er de zin van kon bepalen. De idee is die van het Réveil en daarom kan men concluderen, dat Mevr. Bosboom-Toussaint de historie schiep volgens het wereldbeeld van de Christelijke Romantiek met de idee van het Réveil.

Dr. B. heeft hiermee Mevr. Bosboom-Toussaint geplaatst in het groter verband van een belangrijke geestelijke stroming, tot het begrip waarvan haar werken in het algemeen, maar vooral haar Leycester-cyclus, kunnen bijdragen.

Tenslotte wijdt Dr. B. nog enkele bladzijden aan de stijl van Mevr. Bosboom-Toussaint. Er zijn in haar werk voorboden van de nieuwe kunst van '80, maar meestal is haar stijl rhetorisch. Dr. B. zoekt de verklaring hiervoor (m.i. wel wat tè uitsluitend) in haar dualistisch Calvinisme, waardoor zij het in de wereldgebeurende beschouwt en ontleedt, maar niet meeleeft.

In vogelvlucht zijn hiermee de hoofdpunten van dit proefschrift aangegeven. Achter datgene, wat Dr. B. uit de enkele besproken romans afleidt, bespeurt men telkens haar uitgebreide kennis van het gehele oeuvre van Mevr. Bosboom-Toussaint. Het hier gegevene biedt een uitstekend uitgangspunt voor de beschouwing van andere gedeelten daarvan, waarbij zeer zeker ook de niet historische werken in aanmerking komen.

Dr^{a}. O.M. DE BEAUFORT.

A.H.M. Romein-Verschoor, *De Nederlandsche romanschrijfster na 1880*. Een literair-sociologische studie. Utrecht, 1935. Diss. Leiden.

We behoeven slechts even de inhoudsopgave van dit proefschrift door te zien om te begrijpen, dat het ook buiten de kring der neerlandici veel aandachtige lezers zal vinden. Een uitsluitend *literaire* studie over de romanschrijfster na 1880 zou hoogstens een bruikbaar fragmentje kunnen zijn in het mozaïek der Nederlandse literatuurgeschiedenis en alleen vakmensen interesseren. Maar Mevr. Romein heeft ons méér gegeven dan een literaire studie. In de inleiding zet zij ons haar bedoeling in 't kort uiteen: zij wil de literaire stof naar een *sociologische* maatstaf indelen, in de eerste plaats omdat zij wil nagaan wat er zich in laat aflezen omtrent de kulturele betekenis der ‘vrouwenbevrijding’ en ten tweede omdat ‘de beoordeling van een roman niet alleen als factor in de kultuur-historie van zijn tijd, maar ook als literair product, niet buiten het sociologische om kan en mag gaan.’

Haar methode - en dit vooral maakt haar werk zo uitermate belangrijk - is historisch-materialistisch, m.a.w. zij neemt aan, dat zich uit het zijn het bewustzijn laat verklaren. Natuurlijk is zij zich er heel goed van bewust, dat deze methode, hoewel de enig juiste, tevens zware eisen stelt aan wie haar wil toepassen. ‘Want zo ik het historisch-materialisme al voor het enig betrouwbare instrument houd om het verleden door te bezien en te begrijpen, ik houd het ook voor het subtielste en moeilijkst te hanteren, zeker in zijn toepassing op het geestelijk leven.’

In het hoofdstuk ‘Wat vooraf ging’ geeft schr. ons een overzicht van de werkzaamheid der vrouwelijke auteurs uit vroeger tijden, te beginnen bij Anna Bijns en Hadewych. Zij bespreekt de betekenis van Betje Wolff en Aagje Deken en staat lang stil bij onze ‘victorian’ Truitje Toussaint. Met haar conclusie, dat we voorlopig niets van een eigen vrouwelijke literaire traditie bemerken, zal wel ieder het eens zijn.

Vervolgens gaat zij na, wat de beweging van tachtig voor de vrouwenroman betekent. Zij ontkent - in tegenstelling tot Donkersloot - het onsociale karakter der 80ers. Natuurlijk is er geen sprake van een anti-feministische gezindheid bij de Nieuwe Gidsers. Hun houding is meer afwachtend dan afwijzend, al worden ook de ‘dames’-romans vernietigend bekritiseerd. De eerste vrouw, wier werk met waardering door de 80ers be-

sproken wordt, is Hélène Swarth. Dan komen later Augusta de Wit en Margo Antink.

Uit de enquête, door schr. gehouden onder de romanschrijfsters van de volgende generatie, blijkt dat deze vrouwen de invloed der 80ers op hun eigen werk als zeer gering beschouwen. Zij miskennen daarbij in hoge mate het niet weg te eijferen feit, dat het geëxperimenteer met de taal, zoals van v. Deyssel en Ary Prins, deze veel gevoeliger en genuanceerder heeft gemaakt. Wat zij menen, dat ‘vanzelf’ bij hen gegroeid is, hebben zij inderdaad - zij het ook onbewust - aan de 80ers te danken.

De Nederlandse emancipatie-romans zijn nimmer tot iets méér geworden dan goedbedoelde propaganda-geschriften. Dit laat zich verklaren uit het gematigd en burgerlijk karakter der vrouwenbeweging hier te lande.

In een voortreffelijk hoofdstuk bespreekt schr. de generatie van 1900, die ‘individueel dezelfde waarden als de tachtigers’ veroverde, ‘maar zonder de illusie, dat daarmee een nieuw leven begon.’ Het realisme van deze teleurgestelden was in wezen een verenging.

Onherroepelijk moest ook in de literatuur de terugslag van het tekort der vrouwenbeweging te bemerken zijn. Veel talrijker dan de emancipatieromans zijn die waaruit de teleurstelling spreekt over wat de vrouwenbevrijding tenslotte gebracht heeft. Met warme sympathie bespreekt schr. de figuur van Carry van Bruggen, de enige ‘die zich vrij weet te houden van de bewustzijnsverenging, die.... met het psychologisch realisme in het bijzonder in de Hollandse vrouwenroman optreedt, wier onvoldaanheid met de resultaten der vrouwenbeweging daardoor het werkelijk tekort dier beweging raakt....’

Over de hedendaagse literatuur valt nog weinig te zeggen. Het beeld is te chaotisch. Er is een jacht naar oorspronkelijkheid, die door de moderne boek-industrie uit kommerciële overwegingen wordt ‘opgezweept tot een hoogte, waar ze in haar tegendeel omslaat’. Een auteur wordt door verlokkende honoraria gedwongen ‘om zichzelf leeg te schrijven aan een reeks duplikaten van zijn succes-figuren.’ Deze woorden klinken sommigen wellicht als een profanatie in de oren. Maar laten we onze overgevoeligheid op zij zetten. Mevr. Romein heeft gelijk. Dat weten we maar al te goed. En laten we haar dankbaar zijn, dat zij openlijk durft uitspreken wat in een literaire studie gewoonlijk niet uitgesproken wordt: de roman is óók een handelsartikel....

Het is te hopen, dat van deze dissertatie spoedig een tweede druk mag verschijnen. Want het is een werk, dat niet alleen om de belangrijke inhoud, maar ook om de voortreffelijke stijl waarin het geschreven is, verdient veel gelezen te worden.

Utrecht.

ELIZABETH J. GRAS.

W. Kramer: *Inleiding tot de Stilistiek* (J.B. Wolters, Groningen-Batavia, 1935).

Het is verheugend dat Kramer, na een reeks van speciaalstudie's, hoofdzakelijk in dit tijdschrift gepubliceerd, de tijd rijp heeft geacht voor een samenvatting van zijn principiële inzichten en voornaamste resultaten in een ‘Inleiding’. Tot nog toe was hier te lande, op dit terrein, bijna uitsluitend de Groninger stilistisch-syntactische methode aan het woord, een grammatische stijlopvatting, die in zoverre stilistisch is, als ze taalsoorten in organisch verband met hun sociologische en psychologische omgeving stelt en interpreteert. Dat met Kramers werk een andere stijlopvatting, met een ander interesse en andere practijk, onder het oog van de Nederlandse vakgenoten wordt gebracht, is ongetwijfeld een verrijking.

Kramer heeft, zoals bekend is uit zijn studie's over Boutens en Gezelle, en zijn boeken voor het onderwijs, een niet verzwakkende verering voor onze tachtiger en na-tachtiger dichters en prozaïsten; hij is vooral aesthetisch georiënteerd, en hierin vond hij een aanknopingspunt met de stilistiek, zoals die voornamelijk onder de handen van de moderne duitse romanisten geworden is. In het eerste en tweede hoofdstuk, ‘Wat is Stilistiek’ en ‘Methode der Stilistiek’, die de belangrijkste stijlopvattingen aanstippen, valt dan ook de nadruk op het werk van Spitzer en Winkler, die, de geniale Vossler volgend, bij voorkeur in het literaire kunstwerk het taalleven naspeuren. Maar ook in de overige vakliteratuur heeft Kramer zich blijkens de talrijke citaten in de tekst en de uitvoerige literatuuropgaven, met ijver ingelezen. Ware het werk geen inleiding voor het Nederlandse publiek, we zouden hier zelfs het ‘niet hoe veel, maar hoe eel’ aangehaald hebben.

De verhouding van de stilistiek tot systematische grammatica, literatuurwetenschap, psychologie en aesthetica is blijkens de tegenstrijdige opvattingen die hieromtrent bestaan, nog een

groot probleem. Kramer, in zijn hele werk meer practicus, meer fijn doorvoeler van moderne geraffineerde taal-kunst dan koelkritisch taaltheoreticus, begeeft zich niet in een dergelijke discussie. Maar te oordelen naar de indeling van zijn derde hoofdstuk ‘Activering van stijlwaarden’ in Phonetische waarden, Morphologische waarden en Syntactische waarden, voelt hij toch wel voor een oriëntering van de algemene stilistiek naar de systematische grammatica. Over een behandeling van de expressieve betekenis van rythme en accent (op zichzelf belangwekkend), een beschouwing over poëtische wijzigingen van de woordvorm en een aanwijzing van de rythmische betekenis van enkele syntactische schikkingen komt dit hoofdstuk echter niet heen. Rythme ook en stilistische spanning zijn de onderwerpen van het leerzame vierde hoofdstuk ‘Zinsrythme en zinsbouw’, in hoofdzaak een herhaling van de artikels ‘Stilistische spanningsverschijnselen’ en ‘Het proza-rythme en zijn activerende kracht’.

Het grootste en belangrijkste vijfde hoofdstuk geeft, in navolging van duitse voorbeelden, een reeks zgn. stilistische categorieën, polair gerangschikte begrippen, die ter stijlkarakteristiek kunnen dienen, en wier betekenis aan talrijke voorbeelden aangewezen wordt. Achtereenvolgens worden zo de begrippen abstract-concreet, analytisch-synthetisch, objectief-subjectief, stilerend-realistisch, kernachtig-breed, rustig-bewogen, diaphaan-prismatisch en aanschouwelijk-suggestief behandeld. Het is hier de plaats niet, over te gaan tot detail-kritiek: of het vierde begripspaar niet een speciaal geval vertegenwoordigt van het derde; of het zevende paar in de proza-voorbeelden niet te vaag wordt. De schrijver laat trouwens niet na er zelf herhaaldelijk op te wijzen, dat de diverse categorieën elkaar telkens overkruisen, dat in elk speciaal geval alleen van een meer of minder te spreken is, en dat er van compleetheid geen sprake kan zijn. Vast staat dat hier talrijke leerzame opmerkingen worden gemaakt, en dat de lezer tal van problemen ter overdenking aangeboden krijgt. We hopen dat het boek een algemener belangstelling voor deze soort van stilistiek zal opwekken.

JC. SMITH.

Aankondigingen en mededelingen

De uitgave van de *Colloquia et dictionariolum septem linguarum*, in 1925-26 in twee delen verschenen,[1] is onlangs volledig geworden door een derde deel,[2] waaruit blijkt dat Prof. R. Verdeyen zijn studie op dit gebied ijverig voortgezet heeft en menige vondst zijn materiaal verrijkt heeft. Een nieuwe *Inleiding* was dus noodzakelijk, ter aanvullig van de Inleiding in het eerste deel. Vast komt nu te staan als uitkomst van dit breed opgezette onderzoek: 'Door de zestiende-eeuwse lexicographie loopt een rechte draad van het Vocabulare van Noël de Barlaimont naar het Etymologicum van Kiliaan over het Naembouck en den Thesaurus.'

De hoofdschotel van dit deel is echter een met zorg bewerkt *Nederlands-Frans chronologisch-vergelijkend glossarium* (1536-1616, waardoor men het gehele woordmateriaal van deze Colloquia in het Nederlands en in het Frans, wegens de alfabetische rangschikking gemakkelijk kan raadplegen.

Colijn Caillieu's Dal sonder wederkeeren of Pas der Doot.

Prof. Paul de Keyser verraste ons door de uitgave van dit merkwaardige gedicht,[3] ontleend aan een postinkunabel (Jan van Doesborch, 1528), waarvan maar één exemplaar bewaard bleef. De oorspronkelijke Franse tekst *Le Pas de la Mort* van Amé de Montgesoie is parallel afgedrukt. Een uitvoerige inleiding licht ons in omtrent de Bourgondische hofdichter die in het midden van de vijftiende eeuw dit allegorische gedicht schreef, waarvan de kampstrijd ('Pas') en de triumf van de Dood het onderwerp uitmaakt. De Brusselse dichter Colijn Callieu is geen onbekende meer, sedert uit de archieven gebleken is welke belangrijke plaats hij in het rederijkersleven ingenomen heeft.[4] De Keyser onderstelt zelfs dat hij de zeven Bliscappen van Maria geschreven zou hebben. Als hij te vereenzelvigen is met Colijn

1) Zie de bespreking in *De N. Taalgids* XXI, 106-107.
2) Uitgave van de Antwerpsche Bibliophilen No. 32 (1935).
3) In de 'Werken uitgegeven door de faculteit der wijsbegeerte en letteren te Gent' (Antwerpen - De Sikkel; 's Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1936).
4) Vgl. De Keyser's artikel in het *Ts. v.N.T. en L.* LIII, blz. 269-279.

Keyaert en met Colijn van Risele, dan zouden ook het spel van *Narcissus en Echo* en de *Spiegel der Minnen* door hem geschreven kunnen zijn. Dit vraagstuk verdiende stellig een stilistisch onderzoek. Door de nauwkeurige verantwoording van de tekst maakt deze uitgave een gunstige indruk; de taalkundige annotatie van deze niet gemakkelijke rederijkerstaal is niet steeds overtuigend. In elk geval heeft De Keyser de beoefenaars van de zestiende-eeuwse taal- en letterkunde een goede dienst bewezen. De reproduktie van de oorspronkelijke houtsneden verhoogt de waarde van deze uitgave.

Le Théatre profane sérieux en langue flamande au moyen âge.[1)]

Dit Parijse proefschrift van Frank G. van der Riet is gewijd aan de 'abele spelen', waarvan hij voor Franse lezers een duidelijk overzicht geeft, toegelicht door fragmenten met Franse vertaling. De schrijver toont zich grondig op de hoogte van al wat over deze spelen geschreven is, zonder evenwel nieuwe gezichtspunten te openen.

G.A. Brederoo's Moortje.

Na de grote standaard-uitgave bewerkte F.A. Stoett een uitgave in het *Klassiek Letterkundig Pantheon*,[2)] die nog juist voor het overlijden van de uitgever van de pers kwam. De Aantekeningen zijn beknopt gehouden, maar een uitvoerig glossarium (blz. 125-196) lost voor de studerende lezer de meeste moeilijkheden op.

Geslacht, verbuiging, voornaamwoordelijke aanduiding.

Het Rapport van de *Nederlands-Belgische commissie* over dit vraagstuk,[3)] dat onze Minister van Onderwijs niet wilde publiceren, is met zijn toestemming door de Commissie openbaar gemaakt. Dezer dagen verscheen het bij de firma G.B. van Goor Zonen's U.M. (prijs f 0,35).

C.D.V.

1) La Haye - Martinus Nijhoff - 1936.
2) Zutphen - W.J. Thieme - 1936, prijs f 1,40, geb. f 1,80.
3) Bestaande uit Dr. H.J.E. Endepols, Dr. C.B. van Haeringen, Prof. Dr. J. van Mierlo S.J. en Prof. Dr. R. Verdeyen. Sekretaris was Dr. H.E. Buiskool.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids. Juni.

A. van Duinkerken's *Kroniek der Nederlandsche Letteren* is gewijd aan ‘H. Marsman en Co.’, d.w.z. aan de bundel *De Korte Baan*, gekozen door H. Marsman en E. du Perron, en de roman-in-brieven *Heden ik, morgen gij* van H. Marsman en S. Vestdijk.

De Nieuwe Gids. Mei.

H.H.J. Maas besluit zijn artikel over *De psychologie van de vrouw in de litteratuur van alle tijden*. - W. Kloos schrijft *Over den dichter Max Kijzer*, naar aanleiding van zijn *Honderd kwatrijnen*.

Juni.

Max Kijzer schrijft over De dichter J. van Hattum. - W. Kloos geeft zijn *Herinneringen aan den dichter Dr. H.J. Boeken*, naar aanleiding van de herdruk van zijn *Proza en Poëzie*.

Stemmen des tijds. Mei.

C. Tazelaar bespreekt *Een vergeten document*, nl. de roman Vincent Haman van W.A. Paap, waarvoor Menno ter Braak, bij de herdruk opnieuw belangstelling vroeg.

De Stem. Mei.

Dirk Coster schrijft een karakteristiek bij de portretten van Fernand Toussaint van Boelaere en van Urbain van de Voorde. - In de *Poëziekroniek* vergelijkt A. Donker een viertal Nederlandse vertalingen van Paul Valery's *Sylphide*. Vervolgens beoordeelt hij *Het Voorschot* van Gerard Wijdeveld.

Juni.

Mea Mees-Verwey bespreekt onder het opschrift *Vrouwenspiegel* het proefschrift van A.H.M. Romein-Verschoor over de Nederlandse romanschrijfsters.

Opwaartsche Wegen. Mei.

In het artikel *Zakelijk nieuws over nieuwe zakelijkheid* ontwikkelt B. van Noort ernstige bezwaren tegen Tazelaar's boek *Het proza der nieuwe zakelijkheid*. - Hanno van Wagenvoorde bespreekt de kunstvorm van *Het Ronddicht*. - G. Besselaar beoordeelt in de rubriek *Afrikaanse letterkunde* de studie van P.J. Nienaber over *D' Arbez as Skrywer*.

Juni.

H. de Bruin beoordeelt de roman *Burgers in Nood* van H.M. van Randwijk (*Schreeuw als getuigenis*) en de bundel korte verhalen *De korte baan*, verzameld door H. Marsman en E. du Perron.

De Werkplaats. Mei.

In de *Kroniek der poëzie* beoordeelt K. Heeroma verzenbundels van Roel Houwink (*Witte Velden*), Jan H. Eekhout (*Machten*) en Ab Visser (*Facetten*). Bovendien bespreekt hij Van Randwijk's roman *Burgers in Nood*, onder het opschrift *Pamflet en Preek*.

Juni.

J. Haantjes toont zich onvoldaan over *Littoria* van de Schartens als ‘fascistische roman’. Uitvoeriger schrijft hij *Over het werk van Marianne Philips*, die sinds 1929 een vijftal werken publiceerde. - J. van Ham vervolgt zijn *Geschiedenis van de Christelijke literatuur na* '80, en beoordeelt *Twee historische romans*, van Siegfried E. van Praag en van Sam. Goudsmit.

Roeping. Mei.

Gerard Knuvelder schrijft over *Dichter en Gemeenschap*, naar aanleiding van Donkersloot's inaugurele rede. - Pierre van Valkenhoff geeft het eerste deel van een artikel over *Mr. A.C.W. Staring*.

Juni.

Pierre van Valkenhoff besluit het bovengenoemde artikel, vol waardering voor Staring als lyricus, als puntdichter en als verteller.

Tydschrift vir Wetenskap en Kunst. April.

J.J. Dekker publiceert een voordracht over *Die doel en betekenis van die studie van vreemde tale en lettere*. - Elisabeth J.M. Conradie bespreekt *Cyriel Verschaeve's Verzameld Werk*. - D. Malherbe beoordeelt A.C. Bouman's *Middelnederlandse Bloemlezing met Grammatika* als een ‘welkome en betrouwbare gids’. - Marie Botha oordeelt ongunstig over het proefschrift van I.D. du Plessis: *Die bydrage van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse Volkslied*.

De Vlaamsche Gids. Mei.

In de *Kroniek van het Proza* bespreekt Lode Monteyne o.a. *Litteraire Twistappels* van Joris Eekhout (met beschouwingen over Gezelle en Timmermans) en de roman *Littoria* van C. en M. Scharten-Antink.

Dietsche Warande en Belfort. Mei.

In de *Poëziekroniek* beoordeelt René Verbeeck de dichtbundel *Dans der kristallen* van Pieter G. Buckinx, z.i. ‘het zuiverste, evenwichtigste en meest volmaakte dichtwerk van den laatsten tijd.’

Leuvensche Bijdragen XXVII, No. 3 en 4.

P.J. Nienaber maakt *Enige taalkundige opmerkingen bij die Afrikaanse Bybelvertaling*.
- J.L. Pauwels beschouwt *De consonantenverbinding*

is in het Nederlands, eerst in het dialekt van Aerschot, daarna - minder volledig - in overige Nederlandse en ontleende woorden.

Neophilologus XXI, afl. 3.

G. Brom publiceert een voordracht over *Rembrandt in de literatuur*, met een uitvoerig overzicht van de wisselende beoordelingen in de loop der tijden. - Judica I.H. Mendels wijst op *Een Phoneticus uit de 17de eeuw*, nl. de Engelsman Francis Lodwick, die in 1686 een merkwaardige poging deed om een fonetisch alfabet te ontwerpen. - A.E.H. Swaen vervolgt zijn studie over *Engelsche zangwijzen bij Hollandsche Dichters*.

Onze Taaltuin. Mei.

Jac. van Ginneken bestudeerde *De prozamelodie van Willem Kloos in* 1893. - H. Bezoen gaat na hoe *B.G. Niebuhr over het Nederlandsch* oordeelde. - G.S. Overdiep zet zijn Katwijkse dialektstudie voort met een bijdrage over *Poon en zijn trawanten*. - J. Wils beoordeelt de roman *Bint* van F. Bordewijk onder het opschrift *Jazz in proza*. - De taalkaart van A. Weynen handelt over de *Boerenslobkous*. - Jos. Smits W. beoordeelt het proefschrift van J. Pollmann: *Ons eigen lied*; J. Wils beoordeelt W. Kramer's *Inleiding tot de stilistiek*.

Juni.

G.S. Overdiep wijdt een artikel aan de novelle *Een Kroon voor Karel den Stoute* van Mevr. Bosboom-Toussaint (*Mevrouw Bosboom en Lucifer*). - Jac. van Ginneken stelt de vraag *Hoe loopt het met onze spelling af*? en geeft de minister de raad, 'ineens een streep te halen door de heele Spelling-Marchant', vooral omdat 'de toepassing van regel 5 en 6 tot een onmogelijke verwarring moest leiden.'[1)] - E. de Frémery schrijft over *Het aesthetisch karakter van het vreemde woord*, d.w.z. het effekt van het vreemde woord in een vers. - Jac. van Ginneken meent *Het oudste gedichtje in de Nederlandsche taal* ontdekt te hebben. - J. Wils beoordeelt de verzameling korte verhalen *De korte baan*, door H. Marsman en E. du Perron. - De taalkaart van A. Weyner geeft het woord *Sajet*.

Levende Talen. Juni.

A. Tuinstra oppert bedenkingen tegen het streven naar een 'Standaard-Nederlands'. - A.J. Schneiders

1) Wij herinneren er aan, dat Van Ginneken in zijn *Grondbeginselen* (blz. 6) deze door hem zelf bedachte en aangeprezen regels beschouwde als een 'strikt noodige correctie in de traditioneele spelling!'

maakt opmerkingen over Nederlands taalonderwijs in een kort artikel *Richting of ruimte*. - J. Hiegentlich geeft *Aantekeningen bij 't lezen van Louis Couperus*. - A. Zijderveld bespreekt uitvoerig het proefschrift van J. Karsemeyer over *De dichter Jeremias de Decker*. - A. de Bruyn beoordeelt *Een Zuidafrikaanse Kunst van het Schrijven*, door E.C. Pienaar en C.J. Langenhoven, - H.J. van Wielink beoordeelt *Denkend Lezen* van M.J. Langeveld en B.G. Palland.

Nova et Vetera 1936, nummer 1.

Een vervolgartikel van Gerlach Royen over *Nieuwe en oude spelling* behandelt Grammatiese vormen: syntaktiese functies, en bestrijdt voornamelijk de misvattingen van J. van Mierlo.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Mei.

Joh. Heesterbeek beoordeelt onder het opschrift *Oud en Nieuw* een aantal zeer ongelijksoortige werken, namelijk J. van Mierlo's studie over het *Roelantslied*, de nieuwe uitgave van Poirters' *Masker van de werelt afgetrocken* en moderne werken van Anton van Duinkerken, Fr. van Oldenburg Ermke en C. Tazelaar.

Volkskunde XXXIX, alf. 4-6.

V. Verhaegen beschrijft een groot aantal *Volksspelen en Volksvermaken*. - V. de Meyere schrijft over *Volksgeneeskunde*, nl. over *Geneeskrachtige planten*. - L. Beirens verzamelde spreuken en rijmpjes die betrekking hebben op *Volksweerkunde*. - J. de Vries pleit voor *Een centraal archief voor volkskunde*. Een groot aantal *Boekbesprekingen* en reprodukties van *Vlaamsche Volksprenten* besluiten de aflevering.

Ons Eigen Blad. Juni.

Gerlach Royen zet zijn artikelenreeks over de buiging in het Nederlands voort met een bijdrage *Uit der genitieven landsmuseum*, met veel voorbeelden uit litteraire taal.

Museum. Mei.

Gerlach Royen beoordeelt het proefschrift van J. Wils over *De nominale klassificatie in de afrikaanse negertalen*.

Juni.

A.W.C. Zuidema beoordeelt *Naturalisme en Romantiek* van W.L.M.E. van Leeuwen.
C.D.V.

De verhouding van Willem Messchert's ‘De Gouden Bruiloft’ tot de ‘Luise’ van J.H. Voss.

Het tijdschrift ‘Forum’ publiceerde onlangs een merkwaardig artikel[1)], waarin het zo moeilijke probleem der verhouding van vorm en materie in de poëzie opnieuw, en op een zeer oorspronkelijke wijze, behandeld werd. De schrijver toont in het wezen en de grondslagen van de dichtkunst een diep inzicht te bezitten, en zijn beschouwing zal zeker voor dit grensgebied tussen aesthetica en literaire kritiek een wezenlijke aanwinst blijken. Voor de literatuurwetenschap schijnt mij de belangrijkste uitkomst van zijn betoog het inzicht, dat er tussen de verschillende aspecten der poëzie geen noodzakelijk verband bestaat. Vestdijk toont m.i. overtuigend aan dat de voorstelling als zouden een kunstige metrische en strofische vorm, oorspronkelijke, zeer verfijnde beeldspraak en dictie, en een ‘poëtische’ inhoud[2)] bijeen behoren, theoretisch wel heel aantrekkelijk is, maar dat deze eigenschappen in werkelijkheid volstrekt niet altijd samengaan. Nog belangrijker is de conclusie die hij uit het door hem behandelde voorbeeld, het werk van de dichter Greshoff, trekt, dat namelijk het contrast tussen b.v. een strenge metrische vorm en een zeer alledaagse dictie (of omgekeerd) niet alleen heel goed met echte poëzie bestaanbaar is, maar dat daarmee zelfs zeer bizondere effecten te bereiken zijn.

Als deze redenering juist is, moet ze natuurlijk op de poëzie van alle tijden van toepassing zijn. Dit is m.i. dan ook inderdaad het geval. Uit de hier volgende beschouwing moge blijken dat Vestdijk's theorie ons inzicht in de verhouding die er bestaat tussen twee idyllen, Voss' ‘Luise’ en Messchert's ‘De Gouden Bruiloft’, belangrijk verhelderen kan.

Het is wel zeker dat de dichters van de ‘Göttinger Hain’: Bürger, Voss, Boie, Claudius en Hölty, invloed hebben uitgeoefend op Tollens en de dichters van zijn school. Daarom lag

1) S. Vestdijk, *Hemelsche en aardsche poëzie*. Forum, Jaargang IV, no. 11 en 12 (November-December 1935).
2) Dit zijn de voornaamste aspecten van wat Vestdijk ‘hemelsche poëzie’ noemt.

het voor de hand om verschillende eigenaardigheden van Messchert's ‘De Gouden Bruiloft’ aan navolging van Voss' ‘Luise’ toe te schrijven.[1)] Maar er bestaan daarnaast tussen deze gedichten zulke grote verschillen, dat men het jongste niet zonder meer als navolging mag doodverven. Het is de moeite waard om eens na te gaan in welke opzichten het van Voss afhankelijk is; daarbij zal dan meteen blijken dat het een bescheiden, echt Hollandse schoonheid bezit.

Tot op zekere hoogte wordt de toon van de twee dichters natuurlijk door hun onderwerp bepaald: Voss dicht een bruiloft, Messchert een gouden bruiloft. Voss was 22 jaar toen hij de eerste lezing van de Luise dichtte (1784); Messchert had toen ‘De Gouden Bruiloft’ verscheen (1825) zijn 35ste jaar bereikt. Dit laatste maakt de verschillende richting van hun belangstelling begrijpelijk. De oorspronkelijke ‘Luise’ was de idylle van twee geliefden die eindigde met hun plotselinge bruiloft; pas in de latere omwerkingen legde Voss de Pfarrer von Grünau zijn eigen levensbeschouwing in de mond, waardoor het gedicht iets van zijn jeugdige frisheid verloor. Maar de toon van de oudste gedeelten is die van een jong man die zelf pas de idylle der liefde beleefd heeft.

Messchert's gedicht is een *gouden* bruiloft. Vandaar dat de ouden van dagen er de toon van bepalen, zozeer dat de jonge generatie bij hem eigenlijk slechts indirect uitgebeeld is: 't is ‘de jeugd’ zoals de ouderen haar zien.

Voss tekent in de Pfarrer von Grünau een man die, hoewel reeds op jaren, het vermogen om zich in de gevoelens der jonge mensen te verplaatsen nog niet verloren heeft. Heel anders is bij Messchert Grootmoeder van der Woude. Die twee figuren illustreren het typische verschil tussen de twee idyllen. De Pfarrer von Grünau staat midden in het leven, en ziet nu zijn kinderen vol hoop beginnen, onbekend met het geluk en de smart die hen wacht. Als vader is hij bezorgd over hun toekomst en verdrietig om de leegte die er in zijn huis zal zijn. Maar nog heeft zijn geest de kracht om de jaren weg te denken: hij troost zijn vrouw met de begrijpende woorden:

> ‘Wir selber verliessen ja Vater und Mutter!’

Stel daartegenover nu Grootmoeder van der Woude. Zij geniet

1) J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang* (le druk) IV, blz. 397.

zorgeloos, bijna kinderlijk, van haar gloriedag. Haar zorgen en smarten zijn voorbij, en wat een voldoening om nu al de kinderen en kleinkinderen gezond en gelukkig om zich heen te zien! Ook zij is nog sterk genoeg om mee te leven, maar haar sympathie gaat uit naar de jongste kleinkinderen en naar 't ene achterkleinkind, niet naar de jeugd van twintig jaar. Dat is juist het meesterlijke van Messchert's karaktertekening: deze grootouders zijn zo echt, zo levenswaar, om die typische eigenschap van de ouderdom: het kunnen meespelen met de kinderen als hun gelijke. Hoe aardig is ook niet de tegenstelling tussen de al wat sukkelende ‘bruidegom’ en de nog zo kwieke, krasse ‘bruid’.

Messchert's typering van het tweede geslacht is trouwens niet minder voortreffelijk. Al de zonen en dochters van het gouden echtpaar tonen duidelijk hun persoonlijkheid door de wijze waarop ze zich in 't gesprek uiten. De meesten van hen zijn werkelijke individuën. Alleen Knop, de nooit rustende makelaar in effecten, heeft iets caricaturaals dat Dickens niet onwaardig geweest zou zijn.

Maar de jonge mensen gaan Messchert slecht af; Saartje en haar Doctor Bloem, Hendrik en Klaartje blijven *typen* van ‘de jeugd’.

Bij Voss is de verdeling anders. Frau Pfarrerin is even uitstekend als haar man, en op het tweede plan zijn ook de knecht en freule Amalia goed getypeerd. Heel bizonder is Luise, de hoofdpersoon. Er gaat van haar echt levende afwisseling van guitige coquetterie en dwepend peinzen een onweerstaanbare bekoring uit. Dit kan van Walther, haar verloofde, niet gezegd worden: de bruidegom is wel zelden de held van de bruiloft, maar zo'n brave Hendrik was voor de jolige Luise toch geen waardige tegenspeler. Artistiek gesproken tenminste; de Luise's in het werkelijke leven hebben aan zo'n stille jongen misschien wel meer....

* * *

Reeds in de karaktertekening blijkt dus dat Messchert zijn eigen weg is gegaan. Dit wordt nog duidelijker zodra men de stijl van beide dichters gaat vergelijken. Ter illustratie kies ik twee beschrijvende passages, die zowel wat onderwerp als wat verteller betreft veel overeenkomst vertonen.

I. ‘Schnell nun kam in ehrbarem Schmucke die Hausfrau,
Bot ihm fröhlichen Morgen und fragete, herzlich ihn küssend:

Wacht mein Väterchen schon? Da ich aufstand, schliefst du so ruhig
Auch ganz leis'entschlüpft' ich dem Bett; in der Hand die Pantoffeln
Ging ich auf Socken hinaus, und es gab nicht Angel noch Drücker
Einigen Laut, die ich jüngst einölete, deinem Befehl nach.'[1)]

II. 'Doch stil! daar treedt de Bruid op eens de kamer binnen,
En lacht haar kindren toe. "'k Kom deelen in uw vreugd,"
Zoo spreekt zij: "Vader slaapt. Wat was de man verheugd
Dat alles aan den disch zoo wel is afgeloopen!
Hij voelde zich vermoeid, maar hield toch de oogen open,
"Ik wil niet slapen, neen"; (zoo sprak hij), 't is te laat."
Maar nauwlijks zat hij neêr (ik weet wel hoe het gaat)
Daar knikte hij, en zweeg, en sluimerde in. Ik wachtte
En sprak een poos geen woord. Toen stond ik op, en trachtte,
Zijn stoel langs, onbemerkt, de kamer uit te gaan.
Dat lukte best; de deur was open blijven staan.
Hij bleef in rust. Ik zit weêr naast hem bij 't ontwaken.'

Beide dichters roepen het voorval levendig voor ons op. Maar hun methoden zijn bijna volkomen elkaars tegengestelde. Voss werkt met détails: kleine trekjes bouwen het beeld van de handeling op, waarbij de vermelding van de erbij betrokken voorwerpen helpt om alles aanschouwelijk te maken. (Hij is geneigd dit laatste te ver te drijven; de verbeelding kan soms zo'n opeenstapeling van détails niet verwerken). Al deze bizonderheden worden echter niet eenvoudig achter elkaar gezet, maar een kunstige verdeling ervan over substantiva, adiectiva, participia, adverbia, bijzinnen enz. zorgt ervoor, dat de stof sierlijk en met de vereiste afwisseling uitgedrukt wordt.

Messchert noemt bijna geen enkel voorwerp; hij werkt niet zoals Voss met een geraffineerde syntactische indeling, maar noemt eenvoudig de ene handeling na de andere door verba finita, hetzij in korte zelfstandige zinnen of in nevenschikkend verband. Hij doet dus hetzelfde als een ongeschoold, kinderlijk verteller (de bekende 'en toen'-stijl), maar doordat hij in zijn goede passages altijd het juiste woord kiest, is hij toch aanschouwelijk. Men zou kunnen zeggen: de stijl van Voss is overwegend *nominaal*, die van Messchert *verbaal*.

Herinneren wij ons nu Vestdijk's poëziebeschouwing met behulp van de categorieën 'aards' en 'hemels', zó, dat een poëzie 'hemels' genoemd wordt voor zover ze streng, in hoge

1) *Luise*, Zweite Idylle, vers 31-36.

mate gevormd is, aards wat betreft die aspecten waarin ze tot de alledaagse ‘natuurlijkheid’ nadert. Het is dan na al het voorgaande duidelijk dat wat de stijl aangaat Voss meer tot het ‘hemelse’, Messchert tot het ‘aardse’ beginsel overhelt. Meteen blijkt dat poëzie van de tweede soort in 't geheel niet artistiek lager behoeft te staan, aangezien Messchert's stijlmiddelen wel simpeler maar niet minder doeltreffend zijn.

De versbouw is bij Voss met de beschrijvingstechniek in overeenstemming, het metaphorisch karakter van zijn taal eveneens. Voor een nominale, onderschikkende stijl en syntaxis als hij hanteert is een breed, gedragen vers nodig, dat de ingewikkelde structuur ongedwongen kan opnemen. Vandaar Voss' overnemen van Klopstock's Duitse hexameter, die hij voor en door zijn Homerusvertaling dichter bij de Griekse bracht. Door deze jarenlange assimilering van de Homerische poëzie maakte hij zich ook een eigenaardige Duits-Griekse stijl eigen, die hem een tweede natuur werd.

Voor Messchert's doel: een idylle in huiselijke taal met zeer eenvoudige zinsbouw te dichten, kon de rhetorische alexandrijn zoals Tollens die b.v. in zijn ‘Overwintering op Nova Zembla’ had geschreven, niet onveranderd gebruikt worden. Messchert wist in ‘De Gouden Bruiloft’ diens stijve statigheid meestal te vermijden, en een veel losser, vrijer vers te schrijven. In vlugge gesprekken brak de dichter het vers soms zelfs tot korte fragmenten uiteen, maar ook elders maakte hij voortreffelijk gebruik van alle in de Vondeliaanse alexandrijn aanwezige mogelijkheden tot variatie: verdeling in 3 vierlettergrepige rythmische groepen, overbrugging der caesuur door verschillende syntactische middelen, enjambement. Ofschoon dus het gekozen metrum met het ‘aardse’ karakter van de stijl in tegenspraak schijnt, is het vrijere rhythme hiermee in overeenstemming.

Wat zijn dictie betreft, moeten wij onderscheid maken tussen de beschrijvende en de dramatische passages van het gedicht. De laatste, die het talrijkst zijn, tonen ons de dichter op zijn best. In geen opzicht is het ‘aardse’ karakter van deze poëzie meer consequent volgehouden dan in de aanwending van een nauwelijks gestyleerde spreektaal. Messchert gebruikt die vrijwel zoals hij ze om zich heen gehoord moet hebben, en hij ziet er geen bezwaar in zijn personen allerlei versleten beelden en uitdrukkingen van de dagelijkse omgangstaal in de mond te leggen.

In deze voor een dichter zo gevaarlijke kunst beweegt hij zich evenals Greshoff voortdurend op de grens van het banale, en evenals deze dikwijls aan de goede kant ervan.[1] Tenminste in de dialoog. In zijn beschrijvende passages heeft hij zich niet van Tollens' invloed weten los te maken, die ook in zijn idylle ‘Klara en Ewoud’ nog de laat-klassicistische stijl handhaafde. Messchert vervalt, zodra hij zich aan een langere beschrijving waagt, in deze stijl, die bij hem soms een bijna potsierlijk karakter aanneemt. Zijn ‘schildering’ van de aan het diner opgediste gerechten is een karakteristiek voorbeeld van de lachwekkende onzin die door opeenhoping van gedachteloos gebruikte personificaties, metaphorae en omschrijvingen ontstaat. Sommige hiervan werden waarschijnlijk door rijmnood veroorzaakt.

Er heerst in de stijl van ‘De Gouden Bruiloft’ dus een zekere disharmonie: de dichter schrijft in de dramatische gedeelten consequent een dicht bij de spreektaal staand idioom; in de ‘epische’ weifelt hij voortdurend tussen een dergelijk medium en de dichterlijke taal van zijn voorganger Tollens.

Bij Voss is van een dergelijke aarzeling geen sprake: zijn dictie is zowel in de beschrijvingen als in de dialoog (die bij hem niet zo overwegend is) die der Duits-Homerische kunstpoëzie. Hij bereikt in veel van zijn beschrijvende passages een aanschouwelijkheid, die Messchert wel een enkele maal bij 't typeren van personen, maar nooit bij 't vertellen van gebeurtenissen gelukt. Ik denk hier b.v. aan de tekenachtige regels:

> ‘Lange belustigt
> Sahn sie der Sprehen Gewölk schwarz herziehn, die von dem Seeschilf
> Bald mit Geschrei aufrauschend sich dreheten unter dem Himmel,
> Bald in das Schilf abrauschten zur Nachtruh.’[2]

De bewering dat ‘het voorbeeld van Voss Messchert bracht tot het nauwkeurig mededelen van allerlei kleine bijzonderheden, zoals van de schikking der gasten aan tafel’[3] is op zichzelf waarschijnlijk wel juist, maar men dient eraan toe te voegen, dat die beschrijvingen het zwakste deel van ‘De Gouden Bruiloft’ vormen. De navolging van Voss is hier zo volkomen mislukt, dat men geneigd is te wensen: Had Messchert zich er maar

1) Vestdijk, op. cit., Forum IV, no. 12, blz. 1189.
2) *Luise*, Dritte Idylle I, vers 30-33.
3) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, le druk, IV, blz. 397.

nooit aan gewaagd! Nu moet men helaas constateren dat hij af en toe trachtte een plastische beschrijving te geven, en het niet kon.

In levensbeschouwing staan Voss en Messchert dicht bij elkaar, al was Voss geheel een man van de ‘Aufklärung’, die sterk onder de invloed van Lessing stond, terwijl Messchert zich in zijn latere jaren bij het Réveil aansloot. - Beiden tekenen met voorliefde oude mensen die een gelukkig leven achter zich hebben, en nu in dankbare ouderdom aan hun kinderen vreugde beleven. ‘Als men zijn best doet, en op God vertrouwt, dan komt tenslotte in 't leven alles terecht.’ Dat is de gedachte die telkens weer anders geformuleerd bij Voss, en vaak ook bij Messchert, terugkeert. Ze zijn optimistisch. Ze idealiseren hun oude mensen, die volgens hen altijd in volkomen eendracht hebben geleefd:

> ‘Zijn Klaartjen was zijn vreugd, de lust van heel zijn leven,
> Hem had zij, met haar hand, haar gansche ziel gegeven,
> En van het altaar af, was *door geen enkel woord*
> De liefde in 't hart verkoeld, de vrede in huis gestoord.’[1)]

Messchert echter gaat niet geheel op in dit gemakkelijke optimisme; soms ziet hij dieper. In Gloedman tekent hij de mens die zijn hele leven dapper heeft gestreden, en nu in zijn ouderdom zich afvraagt of er nog wel vreugde voor hem kan bestaan. Dit eerlijk onder de oogen zien van het probleem: waarom de rechtvaardige lijden moet, bewijst dat voor deze dichter het rationalisme niet alles meer is.

Het is nog in zijn volle kracht bij Voss, getuige de prediking van verdraagzaamheid die hij de Pfarrer von Grünau in de mond legt. Deze is geheel in de geest van Lessing's ‘Nathan der Weise’.

En er wordt wat gepreekt! De oude Pfarrer doet het bijna zonder ophouden, maar ook Walther laat zich niet onbetuigd. Gelukkig schiep Voss een tegenwicht in de figuur der Frau Pfarrerin, die genoegelijk met deze preeklust van haar man en schoonzoon weet te spotten.

Er heerst in Voss' hele gedicht een zachte weldadige humor, die in allerlei kleine trekjes' uitkomt. Daarnaast staan haast evenveel uitingen van de 18e eeuwse sentimentaliteit: er worden heel wat tranen van vertedering gestort. - In beide opzichten is Messchert aan Voss verwant, al worden de tranen bij hem gewoonlijk met zekere schaamte ‘weggepinkt’. Daarin toont zich zijn Hollandse aard, maar ook de veranderde tijdgeest.

1) *De Gouden Bruiloft, De Morgen*, vers 7-10.

Voss en Messchert zijn beiden interessante voorbeelden van Vestdijk's stelling dat het werk van een dichter in sommige opzichten tot de ‘hemelse’, in andere tot de ‘aardse’ poëzie kan behoren. In ‘inhoud’, d.w.z. in wereldbeschouwing en denkwijze staan ze dicht bij elkaar; ook door de keus van hun metrische vorm, waarbij ze beiden tonen een vast schema gewenst te vinden; maar wat dictie, idioom, zinsbouw en metaphorisch stijlkarakter betreft kunnen ze bijna als tegenvoeters beschouwd worden.

Voss is de meest gecompliceerde. Begaafd met een meer dan gewoon vormscheppend vermogen koos hij zich een typisch ‘aards’ onderwerp ter behandeling, waarbij hij op zeer gelukkige wijze het dagelijks leven in ‘hemelse’ dictie, stijl en versvorm wist uit te beelden. - Daartegenover staat het slechts gedeeltelijk succes van Messchert, die wel erin slaagde een strenge versvorm met een ‘aardse’ stijl te verenigen, maar noch wat rijmtechniek betreft het ‘hemelse’ vers, noch in zijn beschrijvende passages de eenheid van de gemeenzame stijl zuiver volhouden kon.

Ook het ideële aspect van de twee gedichten is belangwekkend. Voss heeft, zoals reeds Wilhelm Herbst betoogde[1)], in de ‘Luise’ zijn hele levensbeschouwing willen uitdrukken, en daar de gave om een poëtische idee door het werk zelf te laten spreken hem ontbrak, trachtte hij[2)] zijn filosofie door middel van één figuur: de *Pfarrer von Grünau*, in het gedicht op te nemen. Hij legde dus aan zijn ‘aardse’ onderwerp, dat door zijn behandeling der stof reeds een zekere natuurlijke idee bevatte, bovendien nog een meer ‘hemelse’ idee op, die zowel de idyllische harmonie als de evenwichtige bouw ervan geweld aandeed. - Daarentegen groeit in ‘De Gouden Bruiloft’ de bescheiden gevoelsinhoud: een simpel godsvertrouwen, volkomen natuurlijk uit de huiselijke vredigheid op. Messchert was tevreden met de eenvoudige harmonie die Voss terwille van een (voor hem onbereikbare) hogere volmaaktheid verstoorde.

De vraag: in hoeverre de ‘Luise’ op Messchert's ‘Gouden Bruiloft’ invloed kan hebben gehad, is hiermee voor een groot

1) In zijn monografie: ‘Johann Heinrich Voss’ (2 Bände, Leipzig 1872-'76).
2) n.l. in de latere drukken; die van 1807, de laatste, was zoals men weet tenslotte dubbel zo lang geworden.

deel reeds beantwoord. Het hangt ervan af welk aspect van het gedicht men beschouwt. Messchert was in stijl zo ver van Voss verwijderd, dat hij in dit opzicht niets van hem overnemen kon; een enkele maal probeerde hij het, en we zagen met welk gevolg. Het grote verschil tussen de door hen gekozen metra sloot ook rhythmische inwerking vrijwel uit. - Enigszins anders staat het met de structuur van het gedicht: de indeling in drie idyllen kan wel aan Voss ontleend zijn, maar veel verder gaat de invloed toch niet: in bizonderheden vertonen de intriges der beide gedichten weinig gelijkenis.

Wat de hogere 'inhoud' (gedachtenwereld, maatschappelijke opvattingen, enz.) betreft, hier is invloed zeer goed mogelijk. Deze schijnt mij zelfs waarschijnlijk bij Messchert's aanwending van een aantal in de 'Luise' voorkomende *motieven*. Ik denk hier b.v. aan het inslapen van een oude man, waarna diens vrouw zachtjes wegsluipt om hem niet wakker te maken.[1] De boven hiermee vergeleken passage uit 'De Gouden Bruiloft', hoe verschillend ook in stijl, toont er wat het motief aangaat een treffende overeenkomst mee.

Ook de stemming die in beide gedichten heerst is zeer verwant, maar hieruit kan men niet zonder meer tot beïnvloeding concluderen. Deze stemming had immers bij Messchert ook wel onafhankelijk van Voss kunnen ontstaan, want ze lag geheel in de lijn van de genoeglijke tevredenheid die omstreeks 1825 in Holland bestond.

De levensopvatting die uit elk van deze gedichten spreekt werd natuurlijk voor een deel door het beschreven milieu bepaald. Voss schilderde het leven met de natuur op het Holsteinse platteland; zijn werk vormt een overgang van de herderskunst van het Rococo[2] naar de natuurverheerlijking van Rousseau. Messchert plaatste zijn gedicht in de burgerlijke koopmanskring van Rotterdam, waar men van de natuur niets wist, aan het Rococo lang ontgroeid was, en Rousseau's denkbeelden wel als verfoeilijke ketterij beschouwd zal hebben.

Londen, 16 Januari 1936.

TH. WEEVERS.

1) *Luise*, IIe Idylle, vers 31-37. Zie ook: *Der Siebzigste Geburtstag*, vers 10-15 en 68-73.
2) Sommige tafereeltjes doen nog aan Watteau en Boucher denken zie b.v. *Luise* I, vers 108-123.

Hollands.

Zoals ons land bij vreemdeling en ingeborene veelal als ‘Holland’ wordt aangeduid, zo heet ook de taal in de gewone omgang meestal ‘Hollands’ tegenover het meer schools-officiële ‘Nederlands’. Een benaming die vrij juist is: het is vooral het dialect van de belangrijke provincie Holland, en wel van de hollandse steden in het biezonder, dat aan de algemene ‘nederlandse’ taal ten grondslag ligt. Dat dit ‘Hollands’, èn door rechtstreekse invloed van zuidnederlandse immigranten, èn door inwerking van de brabants-geleerde schrijftaal, veel brabantse eigenaardigheden bevat, doet aan de juistheid van de benaming weinig af.

Daarom is het zo merkwaardig, dat wij van dat hollandse dialect eigenlijk maar weinig weten. Sedert v. Wijk een kwarteeuw geleden in dit tijdschrift (V, 80 vlgg.) wees op ‘leemten in onze dialektkennis’, o.a. juist ten aanzien van het continentale Zuidhollands, heeft alleen Overdiep's beschrijving van het Katwijks, in enige vervolgartikelen van *Onze Taaltuin*, ons iets naders geleerd omtrent het Hollands tussen de grote rivieren en het IJ. En juist in dat stuk van Holland liggen de voornaamste steden.

Het voortduren van dit tekort is wel te verklaren. Wie aan dialectstudie wil doen, zal niet bij voorkeur aan het Zuidhollands beginnen. Indien al eens iemand geneigd was, het dialect van zijn geboorteplaats met naaste omgeving te beschrijven, zal hij bij de eerste pogingen al getroffen zijn door allerlei onregelmatigheden, die het bezwaarlijk maakten een dialectgrammatica samen te stellen volgens het germanistisch schema, dat meermalen voor minder centraal gelegen dialecten met succes was toegepast. De snelle groei van de steden, waarheen dialectsprekers uit allerlei oorden trokken, de wisselwerking in die steden tussen de talen van de verschillende sociale lagen der bevolking, maakte het stadse dialect zeer gecompliceerd. En van de steden uit heeft in de laatste decenniën een sterke invloed in wijde kring op het omgevende platteland gewerkt, deels in de richting van de algemene cultuurtaal, deels in de richting van het stadse dialect. Zo zal ook de toestand in veel dorpen van het continentale Zuid-Holland allicht zeer gecompliceerd zijn geworden.

Deze moeilijke materie nu is aangevat door Dr. K. HEEROMA in zijn te Leiden verdedigde dissertatie *Hollandse Dialektstudies* (Groningen, Batavia 1935), en wel van twee kanten. Hij heeft 15e-eeuwse stedelijke bronnen geëxcerpeerd voorzover deze zijn uitgegeven en voor enkele steden zelf materiaal uit de archieven verzameld. Voorts heeft hij gegevens opgetekend uit moderne hollandse dialecten, en wel bij voorkeur zulke, die als conservatief bekend staan, o.a. de kustdialecten. Ook heeft hij het materiaal te hulp geroepen dat door het Aardrijkskundig Genootschap in twee enquêtes is verzameld.

Tegen deze wijze van doen zijn wel bezwaren in te brengen. De moderne gegevens zou men allicht beter in hun samenhang en verband zien, wanneer men ze kon aflezen uit enige dialectgrammatica's die een bepaalde plaats als kerngebied beschreven met een behoorlijk ruime uitvloeiing aan de periferie. Maar.... op zulk een stel grammatica's is geen wachten, en wij nemen met H.'s min of meer incidentele waarnemingen te eerder genoegen wegens de zeer instructieve kaarten van bepaalde verschijnselen, die hij op grond van zijn aantekeningen kan laten zien.

Voor de 15e eeuw zijn de gedrukte teksten, merendeels uitgegeven om de inhoud en niet om de taal, gevaarlijke bronnen. Zelfs als ze philologisch in orde zijn, wordt het onderzoek nog bemoeilijkt doordat de intercommunale kanselarijtaal lang niet alles wat men graag zou weten van het plaatselijk dialect aan het licht brengt. De wijze echter waarop Dr. Heeroma zijn middeleeuwse teksten gebruikt, is wel geschikt om vertrouwen te wekken.

Moge al eens hier en daar een lijn te rap zijn getrokken, waar latere studies op grond van betere gegevens wijzigingen in het beloop zullen brengen - forse lijnen maken een markant beeld, waaraan men niet zonder aandacht voorbijgaat.

Het beeld, dat Dr. H. ons van de hollandse taalgeschiedenis ontwerpt, mag stellig markant worden genoemd. Daar is eerst zijn zeer radicale opruiming van alle ‘frisismen’, die hij ook voor het N o o r d hollands niet laat gelden. Zowel de middeleeuwse plaatsnaam *Ekerslato* ‘Akersloot’, waarin vooral de *a* in het 2e lid bewijzend werd geacht (friese *â* uit *au*), als ook het ‘waterlandse’ spreekwoord door Roemer Visscher vermeld *hy leut die 't leut, ick en leut naet*, worden door H. gedesavoueerd. Ook de *ee* als voortzetting van germ. $\hat{æ}$ in *sleep*, ‘slaap’, *scheep*, ‘schaap’ e.d. doet hem geen ogenblik aan fries relict of wat ook

denken. Intussen komt het Fries in Noord-Holland door een achterdeur weer binnen inzoverre H. meent dat tussen het ‘ingwaeoonse’ dialect, dat vanouds in Noord-Holland is gesproken, en het Fries een nauwe verwantschapsverhouding kan hebben bestaan, waarvan de nadere biezonderheden nog zouden zijn vast te stellen.

Gaat het zo in Noord-Holland, dan is te verwachten dat van de friese inslag in het Zuidhollands in het geheel niets overblijft. Ook het zgn. ‘Strandfries’ van de kustdorpen wordt terecht naar het rijk der fabelen verwezen.[1)]

Gelijk boven reeds werd herinnerd, is het Hollands sedert de latere middeleeuwen en vooral sedert de 16e eeuw sterk onder brabantse invloed geweest. Deze invloed, aanvankelijk vooral door het medium van de brabantse schrijftaal, later ook mondeling door de vele Brabanders-immigranten, komt ook bij H. tot zijn recht. Alleen zou hij met die vroege schrijftaal-invloed, juist in de kanselarijtaal zozeer te verwachten, door navolging of doordat de schrijvers zuiderlingen waren, wat meer hebben kunnen rekenen.

Iets nieuws is bij H. de utrechtse ‘expansie’, die grotendeels vóór de bedoelde brabantse zou hebben gewerkt. Van Utrecht

1) De auteur aarzelt enigszins tegenover de middeleeuws-hollandse vorm *sel* ‘zal’, nog in holl. dialecten zeer gewoon. Hij meent nl. te kunnen vaststellen dat het meerv. bij *sal* regelmatig *sullen* is en dat bij *sel* het meerv. *sellen* behoort. Als dat juist is, heeft men ‘de keus tussen een zeer onwaarschijnlijke Friese expansie.... en.... het aannemen van een andere ablautsfase in *sel-sellen*’ (Heeroma, p. 31). Dit laatste acht H. terecht zeer onaannemelijk, maar het eerste is niet het enige dilemma. Als in de teksten regelmatig *sellen* bij *sel* en *sullen* bij *sal* schijnt te behoren, dan is daaruit niet anders af te leiden dan dat sommige teksten ernaar hebben gestreefd ‘provincialismen’ te vermijden en zich bij de boven-gewestelijke, eventueel brabants-getinte, kanselarijtaal aan te sluiten; in zulke teksten zal men dan *sel-sellen* weinig aantreffen. Is het nu niet mogelijk *sellen* te beschouwen als de regelmatig-hollandse vorm naast *sullen* (vgl. *breg* naast *brug*, beneden besproken), terwijl het enkelv. analogisch ook *e*-vocalisme heeft gekregen? Deze verklaring, die ook bij Franck, *Mittelniederl. Gramm.*[2] is te vinden, heeft wel het bezwaar dat de allicht meer voorkomende singularisvormen zich naar het meervoud zouden gericht hebben. Maar iets dergelijks moet men toch ook aannemen om het totaal verdwijnen van de *a* in het enkelv. van het praeterito-praesens *durven* te verklaren, al is het verloop hier door bijkomende omstandigheden minder eenvoudig.

uit, zo leest H. uit zijn 15e-eeuwse teksten af, zijn verschillende eigenaardigheden westwaarts voortgedrongen over het vasteland van Zuid-Holland, maar hebben veelal de kust niet bereikt, terwijl ook Noord-Holland er vrij van is gebleven. Zo blijkt dus het 'Strandfries', evenals het veelal van friese overblijfselen verdachte Noordhollands, geen Fries, maar juist oud, autochthoon Hollands, terwijl het 'Hollands' van de binnenlanden verutrechtst Hollands is.

Zulke utrechtse verschijnselen in het Hollands zouden b.v. zijn: 1° de vervanging van de [ae.]-klank in *slapen, laten*, ook *dagen, maken* (zie beneden) door 'utrechtse' *aa*; 2° *brug* tegenover het hollandse *breg*; 3° de *uu* (*ui*) tegenover holl. *ie* in *vuur, kuiken*.

Het derde punt vooral komt in conflict met een oude wetenschappelijke traditie. De *uu* of *ui* (ontstaan uit de oude westgerm. tweeklank *iu*) gold altijd als de echt-hollandse vorm, terwijl het Brabants een voorkeur voor.*ie* had. Zo waren de woorden met *ie* van brabantse herkomst en toonden die herkomst nog in de meerdere 'deftigheid' tegenover de 'gewone' hollandse vormen met *uu* (*ui*). En niemand zal dat verschil in waardering tussen *kieken* en *kuiken, rieken* en *ruiken, vier* en *vuur* miskennen. Maar volgens H.'s theorie zouden juist de *ie*-vormen de vanouds hollandse zijn, terwijl die met *uu* (*ui*) later uit Utrecht zouden zijn ingedrongen. Ik heb in een bespreking van H.'s boek in het *Museum* (Juli '36) bezwaren tegen deze theorie ontwikkeld, die ik hier niet zal herhalen. De traditionele voorstelling van de brabantshollandse verhouding inzake de *uu-ie*-kwestie kan trouwens gehandhaafd blijven ook al mocht H.'s opvatting omtrent een vroege verdringing van *ie* door *uu* juist zijn: als in de 16e eeuw en later (denk b.v. aan de Statenvertaling) de *ie*-vormen veld winnen, is dat klaarblijkelijk in een sfeer van taal, die het deftige zocht en daarom zich bij het Brabants aansloot.

Zonder op alle biezonderheden van H.'s interessante betoog in te gaan - dit zou ons te zeer in klank- en vormhistorische finesses voeren - moge hier de principiële vraag gesteld worden of de term 'expansie' in zijn boek niet wat al te gemakkelijk wordt gehanteerd. De term is, zover ik weet, ingevoerd door Kloeke, en deze heeft daarmede blijkbaar bedoeld het voortdringen van een phonologische of morphologische biezonderheid uit een plaats of een gebied, die door culturele en economische meerderheid tegenover andere streken als toonaangevend golden. Zo

kan men met recht spreken van een ‘expansie’ van zuidnederlandse eigenaardigheden, ook van de ‘hollandse expansie’, in Kloeke's mooie boek van die naam zo overtuigend aangetoond. Of nu die opschuiving van sommige oostelijke phonologische feiten naar het westen zomaar op expansie van (de stad?) Utrecht mag worden herleid?[1)] Met hetzelfde gemak werkt trouwens H. ook met contra-expansies en neven-expansies uit andere richtingen. Het is niet gewenst, iedere geleidelijke en gelijkmatige uitbreiding van een taalverschijnsel over een groter gebied met de naam ‘expansie’ te betitelen, tenzij men aan die naam een veel algemener betekenis toekent dan er oorspronkelijk in gelegd is.

Trouwens ook bij veranderingen, die wel met recht aan expansie worden toegeschreven, doen zich eigenaardige complicaties voor. Een typisch voorbeeld van zulk een ‘expansieve’ verandering is wel de diphthongering van *î* in Holland, die van het Brabants uitgegaan is. Wij zien hoe deze verandering het eerst in de steden begint, waar de invloed en navolging van het Brabants het sterkst was. Vandaar verspreidt de diphthongering zich over het platteland, maar ‘relicten’ met ongediphthongeerde *ie* houden zich staande. Alles volmaakt volgens het beeld dat we verwachten bij een verandering, die uitgegaan is van een gebied en van kringen die cultureel ‘überlegen’ werden geacht. Maar nu is er in Holland een lange *i*-klank ontstaan in de verbinding *-ind- (kind, wind, vinden* enz.), waar het Brabants geen diphthong had. En toch, zo lezen wij bij Heeroma, gaat deze lange *i* steeds dezelfde weg als de oude lange *î*, waar de brabantse *ij* werd gesubstitueerd. Maar mogen wij nog wel van substitutie spreken? Ziet het er niet uit als een streng ‘klankwettig’ verloop: ‘alle lange *i*-klanken, onverschillig van welke herkomst, werden gediphtongeerd’? Ik wil deze vraag niet bevestigend beantwoorden, al ware het slechts om de juist genoemde relicten. Anderzijds maken zulke relicten - symptomen immers van conservatisme - het ook weer moeilijk vormen als *kijnd, wijnd* op te vatten als hyperbrabantse vormen, uitingen dus van sterke neiging tot verandering. In ieder geval blijkt uit zulke voorbeelden, hoe bezwaarlijk het kan zijn scherp

1) Kloeke, die in een onlangs verschenen artikel H.'s utrechtse ‘expansie’ met iets als blijde verrassing verwelkomt, waarschuwt toch ook tegen een te grif identificeren van ‘oostelijk’ met ‘utrechts’ en tegen het te vlotte werken met de term ‘expansie’ (*Tijdschr. v. Ndl. Taal en Letterk.* LIV, 273).

te scheiden tussen ‘import’ en autochthone phonetische ontwikkeling, laat staan tussen expansie en geleidelijk zich uitbreidende ‘klankwettige’ verandering. Vooral wordt dit bezwaarlijk, als men te doen heeft met zulke geringe geografische afstanden als tussen Utrecht en Holland.

Wij kunnen echter van Heeroma aannemen dat het continentale Zuidhollands in de latere middeleeuwen is geïnfiltreerd met oostelijke eigenaardigheden, hoe dit dan ook precies moge te interpreteren zijn. Als wij deze oosterse trekken gemakshalve met H. als utrechtse aanduiden, dan is het oude Hollands dus van Utrecht en van Brabant uit veranderd. En deze ‘utrechtse’ trekken hebben zich ruimschoots kunnen vastzetten, vóórdat de economische en politieke opgang van Holland begon, die de voorwaarde is voor het opkomen van de op het Hollands berusten de algemene taal. Alleen in de zeer conservatieve plaatsen, die niet de uitgangspunten waren voor de algemene cultuurtaal, hielden zich oude hollandse eigenaardigheden staande.

Het is niet zonder belang dit vast te stellen, wanneer men de vraag beantwoorden wil naar ‘de verhouding van het Hollands tot het Algemeen Beschaafd Nederlands’, waaraan Dr. Heeroma een interessant hoofdstuk wijdt. Deze vraag vormt in zekere zin het centrale punt van zijn onderzoek: het boek draagt als ondertitel *Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van het Algemeen Beschaafd Nederlands*. Bij zijn beschouwingen over die wordingsgeschiedenis nu stelt H. voortdurend die ‘utrechtse’ inslag in het Hollands volkomen op één lijn met de brabantse. En hier geeft hij m.i. wel wat toe aan de bekoring van het sterk sprekend effekt. Met een zekere voldoening over het min of meer onverwachte resultaat constateert hij dat op allerlei punten niet het echt-hollandse, maar òf het ‘utrechtse’ of het brabantse, dus het ‘vreemde’, zich tot Algemeen Nederlands heeft opgewerkt. Maar, zoals juist is gezegd, ten tijde van de vorming van een algemene taal op hollandse grondslag kon dat ‘utrechtse’ niet meer ‘vreemd’ heten, en het was niet meer dan voor de hand liggend, dat dit jongere ‘Hollands’ ‘Nederlands’ werd.

Als men deze jonger-hollandse eigenaardigheden van H.'s lijst schrapt, worden de divergenties tussen ‘Hollands’ en Nederlands aanmerkelijk geringer. Wel blijven opmerkelijk enkele gevallen, waarin de beschaafde vorm in Holland alleen gesproken wordt in de hollandse s t e d e n met hun onmiddellijke omgeving.

Hieronder kan men de brabantse vormen verwachten, die hetzij langs schriftelijke of rechtstreeks-mondelinge weg geïmporteerd, het niet verder hebben gebracht dan de hollandse steden (H. wil hieronder ook enkele van zijn utrechtse verschijnselen herkennen). Zo zegt b.v. het hele hollandse platteland *zeun* en *zeumer*, maar het beschaafde *zoon* en *zomer* is tot de steden beperkt.

Ook kent de algemene taal verschillende vormen, die bijna nergens in Holland 'volksaardig' zijn, b.v. *spelen, liggen, af, rat, dacht, bracht, zal* (volkstaal: *speulen, leggen, of, rot, docht, brocht, zel*). Hier zal men bij uitstek moeten denken aan invloed van de brabantse schrijftaal.

Zo heeft Heeroma's onderzoek ons bevestigd, dat het beschaafde Nederlands vooral berust op de taal van de hollandse steden. Maar duidelijker dan voorheen zien of vermoeden wij nu de invloeden, waaronder dat stadse dialect is gegroeid.

Voorzichtiger is het te spreken van stadse dialecten, want eenvormigheid in de taal der hollandse steden onderling en in de taal van elke stad afzonderlijk is tot op heden niet bereikt. Veel minder zal dit het geval zijn geweest in de tijd van de opkomst der provincie Holland.

Toch hebben wij tegenwoordig een phonetisch en morphologisch vrij scherp omlijnde beschaafde taal, waarin gewestelijke, onhollandse nuances als vergeeflijke en soms aantrekkelijke afwijkingen worden geduld, maar waarin bepaalde biezonderheden van de taal der lagere volksklasse in de steden en van het hollandse platteland als grof-vulgair worden gewaardeerd. Men zal niet ver van de waarheid af zijn, wanneer men de vorming van de intercommunale algemene taal zoekt vooral in het patriciaat van de hollandse steden. Zo zou ons Nederlands regenten-Hollands kunnen heten.

Het zal niet wel doenlijk zijn de phonologische en phonetische finesses in de ontwikkeling van dit beschaafde Hollands sedert de vestiging der republiek te volgen. De uitsluitend schriftelijke gegevens toch verschaffen weinig licht over interessante biezonderheden als de juiste klankwaarde van de diphthongen *ei* en *ij* en hun onderlinge verhouding (die in de loop van de laatste eeuwen zeker aanzienlijk is gewijzigd), of, om een paar recente veranderingen te noemen, over de verschuiving van *aa* in palatale richting, en het opkomen van de velaire *r*. Of een stelselmatig onderzoek van de oudere grammatica's iets van betekenis aan de dag kan brengen?

Beter dan over zulke interne regelingen van het klankensysteem kunnen wij oordelen over de gevallen, waar twee duidelijk onderscheiden vormen naast elkaar stonden. En het nader onderzoek van de beschaafde taal na de 17e eeuw zal ons waarschijnlijk leren, dat de schrijftaal bij de keuze tussen zulke concurrerende vormen van grote invloed is geweest. Hoe meer de schrijftaal werd gefixeerd, hoe meer bepaalde vormen, die aanvankelijk niets minderwaardigs hadden, naar de hoek van het vulgaire werden teruggedrongen, als de schrijftaal ze niet begunstigde. Dat is het lot geweest van *leggen* 'liggen', dat Vondel nog in hooggestemde lyriek kon gebruiken; dat is in jongere tijd het lot geweest van *zeit* en *leit*. Wellicht zullen binnenkort *rooie* en *goeie* even gewaagd worden als *raaien* en *braaien* nu al zijn. Zulke onmiskenbare schrijftaal-invloeden, die men in het verloop van luttele mensengeneraties kan waarnemen, zullen vooral sedert de 18e eeuw ertoe hebben bijgedragen, dat verschillende 'hollandse' eigenaardigheden het niet tot beschaafd nederlands hebben gebracht.

Den Haag, Mei 1936.
C.B. VAN HAERINGEN.

De Hollandse [ae.].

Merkwaardig algemeen is de instemming, ten deel gevallen aan de hypothese van Van Wijk (*Tijdschr. v. Ndl. Taal en Letterk*. XXX, 186 vlgg.), dat deze [ae.] in woorden als *laten, schaap, slapen* e.d. niet uit een oudere *â*-klank is gepalataliseerd, maar rechtstreeks de germaanse $\hat{æ}$ voortzet. Allerlei dialectologische publicaties werken hiermede als vaststaand resultaat. Ook Heeroma acht het in zijn boven besproken werk volkomen overbodig, die hypothese aan zijn deels nieuwe gegevens te toetsen. Integendeel, hij rekent het zich tot taak om de feiten met Van Wijk's opvatting in overeenstemming te brengen. Hetgeen hem niet overal zonder moeite gelukt.

Bij zulk een schone eenstemmigheid is het bijna onwellevend, bedenkingen te laten horen. En ik geef gaarne toe, dat die bedenkingen niet zo zwaar wegen, dat Van Wijk's hypothese erdoor vervallen moet worden geacht. Maar wel tonen ze dat een andere opvatting, die voor Holland een (uit germ. $\hat{æ}$ voortgekomen) oudere *â* veronderstelt evenals voor het omringende westgermaanse, inclusief het friese, taalgebied, tenminste evenveel kans heeft de juiste te zijn. Daarom is het wellicht niet ondienstig, om in afwachting van nadere gegevens, die mogelijk de schaal ten gunste van de ene of de andere verklaring zullen doen doorslaan, hier nogmaals aandacht te vragen voor een paar punten, waarop ik ook al *Tijdschr*. XL, 274 gewezen heb. Het zijn de volgende.

1. De in open syllabe uit *ă* ontwikkelde *ā* heeft bezuiden het IJ precies hetzelfde verloop als de voortzetting van germ. $\hat{æ}$. Daar nu eerstgenoemde klank van de aanvang af stellig velair zal zijn geweest, is het eenvoudiger aan te nemen dat ook de vanouds lange *a* eerst *â* is geworden, terwijl dan later beide *ā*-klanken gemeenschappelijk in palatale richting zijn verschoven.

2. Op de zuidholl. eilanden is de *â* in een *i*-diphthong-verbinding, als *draaien, maaien*, tot [ó.] geworden. In Heeroma's gebied komt dit ook een enkele maal voor (Aalsmeer), en in de meeste andere plaatsen treedt vóór deze *i* een vokaal op, die althans aanmerkelijk donkerder is dan [ae.]. Voorts ziet men op de eilanden meermalen deze [ó.] vóór nasaal. Niemand twijfelt eraan dat zulk een [ó.] als onmiddellijk praecedent een *â* heeft gehad. Nu kan men zich hierut wel redden door aan te nemen, dat [ae.] èn in *i*-diphthong, èn vóór nasaal een afzonderlijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Maar eenvoudiger en even waarschijnlijk is een verloop als volgt: de oude $\hat{æ}$ werd eerst in alle posities [a.] en verschoof daarna in palatale richtig, behalve vóór nasaal en *j*.

In Noord-Holland heeft de germ. $\hat{æ}$ een *ee*-klank opgeleverd, maar de verlengde *a* is *ā* gebleven. Desnoods kan men aannemen dat de depalatalisatie van germ. $\hat{æ}$, die immers (gelijk in Van Wijk's juist geciteerde artikel is betoogd) van zuid naar noord is voortgeschreden, de uiterste uithoek van het westgermaanse taalgebied benoorden het IJ niet heeft bereikt. In Noord-Holland zou dan germ. $\hat{æ}$ inderdaad [ae.] zijn gebleven en ten tijde van de verlenging van *ă* nog merkbaar van het rekkingsproduct hebben verschild, zodat beide zich als afzonderlijke phonemen verder konden ontwikkelen.

Ik moge hieraan nog toevoegen, dat het eigenaardige klankverloop in het Noordwestveluws en elders: [a.] vóór labialen en velairen, [ó.] vóór dentalen (vgl. hiervoor thans ook de kaarten bij Van Ginneken, *Ras en taal* 46 vlg.), geen [ae.]-stadium als noodzakelijk uitgangspunt vereist. Men lette b.v. op Volendam (Heeroma 80), waar alleen de rekkings-*ā* zulk een proces heeft doorgemaakt, terwijl de voortzetting van oude $\hat{æ}$ er niet aan deelneemt.

C.B.v.H.

Positieve en negatieve opmerkingen over de definitie van het phoneem.

1. Wat een ‘phoneem’ is, dat weet tot zekere hoogte ieder, die in onze dagen de taalkundige literatuur bijhoudt. Phoneem is de geleerde naam voor datgene, wat men in beschrijvende grammatika's de klanken ener taal noemt. Wanneer een spraakkunst ons meedeelt, dat het Nederlands de tenues *p, t, k*, de mediae *b, d* en nog een aantal een voor een genoemde en al of niet in klassen ingedeelde consonanten bezit en dat er bovendien een zekere hoeveelheid klinkers en tweeklanken in onze taal bestaan, die eveneens, al of niet systematisch geordend, worden opgesomd, dan is dat een overzicht van de Nederlandse ‘phonemen’. Om zulk een overzicht te geven, behoeft men minder een geleerde, een persoon van grote kennis te zijn dan wel een fijn ontwikkeld taalgevoel te hebben; want de phonemen ener taal zijn niet de producten van wetenschappelijk denken, maar de elementen van een systeem, aanwezig in de geest van de leden ener taalgemeenschap, in het hierboven veronderstelde geval de Nederlandse. Voor de moderne phonologie zijn de phonemen der afzonderlijke talen het primaire studie-object, in tegenstelling tot de phonetiek, die de klanken minder als elementen van klanksystemen dan als elk op zichzelf waardevolle spreek-feiten bestudeert, m.a.w. de phonetiek interesseert zich voor de klanken van datgene wat De Saussure ‘la parole’ heeft genoemd, de phonologie gaat uit van ‘la langue’. Hoewel de ‘phonologie’ in de laatste tijd als een soort van reactie op een veelal eenzijdige ‘phonetische’ studierichting voor haar rechten is gaan opkomen, is zij, zij het ook niet onder haar moderne benaming, ouder dan de phonetiek. In perioden, toen men nog niet dacht aan de phonetische analyse der klanken, waren de taalkundigen zich er van bewust, dat elke taal een aantal ‘phonemen’ bezit, die men nog niet met deze term aanduidde, maar die men wel als elementen van een klanksysteem van elkaar onderscheidde en in de spraakkunsten opsomde; en zo lang als verschillende volken zich van letterschrift bediend hebben, dienden de letters om phonemen aan te duiden, al waren dan ook de alfabets niet steeds rijk genoeg om hun taak op

volmaakte wijze te vervullen en al volgde de orthographie ook niet altijd de modificaties in de klanksystemen op de voet.

Hoewel het helemaal geen moeite kost om de zin van het begrip ‘phoneem’ te begrijpen, lopen de definities er van sterk uiteen, waaruit blijkt, dat het geven van een bevredigende definitie met moeilijkheden gepaard gaat. Daarover zal zich niemand verbazen, die ooit ernstige aandacht heeft gewijd aan taalkundige problemen. Alle mensen, die zonder enige subtiele bijgedachte spreken over de zinnen, waarin zij zelf en hun medemensen hun gedachten uiten, hebben het kritiekloze gevoel, dat zij weten wat een zin is, en toch kon John Ries 17 bladzijden van zijn boek: *Was ist ein Satz*? (Praag 1931) vullen met een lijst van vroeger door anderen gegeven definities van dit begrip, en deze lijst is nog niet eens compleet, daar de auteur uit de aard der zaak niet alle definities kon kennen, die in grammatische geschriften (spraakkunsten der moedertaal, enz.) voorkomen, geschreven in talen, die geen wereldtaal zijn. En niet alleen de ‘zin’ is moeilijk definiëerbaar; hetzelfde geldt van ‘substantief’, ‘subject’, ‘pluralis’, ‘stijgende toon’, ‘dialekt’ enz. enz., dank zij het feit, dat niet slechts in de verschillende talen de functie van in belangrijke punten met elkaar overeenstemmende kategorieën niet geheel dezelfde is, maar dat ook in één en dezelfde taal de grenzen tussen de kategorieën dikwijls vervloeien. En toch gebruiken wij allen onze taalkundige termen met een zekere onbeschroomdheid, en in de meeste gevallen geeft dat tot geen misverstand aanleiding.

2. In Maart 1935 verscheen als Nr. XVI der Amerikaanse serie *Language Monographs* te Baltimore de verhandeling van W. Freeman Twaddell: *On defining the phoneme*, waarin de auteur voor het ‘phoneem’ hetzelfde doet wat Ries in zijn hierboven genoemd boek voor de ‘zin’ heeft gedaan: de vroeger gegeven definities verzamelen en kritiseren en zelf naar een goede definitie zoeken. De monographie van Twaddell heeft zeer de aandacht getrokken; ongeveer tegelijk ontving ik onlangs drie afleveringen van tijdschriften, die besprekingen er van bevatten[1)], en dat zijn nog niet de enige, hoewel het boekje

1) *Language* XII, 1: M.J. Andrade (*Some Questions of Fact and Policy concerning Phonemes*, p. 1-14); *Indogermanische Forschungen* LIV, 1: P. Meriggi (p. 76); *Slovo a slovesnost* I, 4: B. Trnka (p. 238-240).

pas een jaar oud is.[1)] Daar blijkbaar T w a d d e l l 's beschouwingen een belangrijke plaats gaan innemen in de literatuur over phoneem en phonologie, komt het mij gewenst voor ook in Nederland de aandacht er op te vestigen, te meer daar de nieuwe groepering van zekere taal-kategorieën, die deze auteur voorstelt, ook al is zij voor bestrijding vatbaar, toch zeker tot een verheldering onzer ideeën bijdraagt.

3. T w a d d e l l onderscheidt tweeërlei phoneem-definities: volgens de eerste groep definities zou het phoneem 'a mental or psychological reality' zijn, volgens de tweede daarentegen 'a physical reality'. Bij de eerste groep bespreekt de auteur naast in engere zin 'mental' of 'psychological' opvattingen, zoals die van T r u b e c k o j ('die einzelnen Lautvorstellungen oder Phoneme') of van U f a s z y n ('ein psychisches Äquivalent eines "empirischen Lautes" und zwar eines Lautes, der als Typus empfunden wird, der sich aber unter gewissen Bedingungen ändert'), ook de definities, die een bijzondere nadruk leggen op 'the phoneme's function, i.e. its utilization in distinguishing words and sentences' (pag. 15). In het hoofdstuk over 'the Phoneme as a physical reality' worden B l o o m f i e l d , J o n e s , P a l m e r en S w a d e s h besproken; in twee noten worden definities van B ü h l e r en D o r o s z e w s k i aangehaald. De hier onderzochte opvattingen hebben gemeen, dat zij een zekere nadruk leggen op de phonetische amplitude der afzonderlijke phonemen: een phoneem kan in de uitspraak van verschillende leden ener taalgemeenschap of in verschillende klankomgeving of ook tengevolge van andere niet altijd aanwijsbare omstandigheden verschillende nuancen vertonen, zonder daarom op te houden één phoneem te blijven. Zo is de Nederlandse gesloten *e*-klank vóór een *r* enigszins anders dan in andere positie (*heer*: *heem*); in 't tweede geval laat de een aan 't eind van de *e*-klank duidelijker een klein *i*-tje horen dan de ander en iemand, die dat in 't algemeen heel duidelijk doet, kan 't in een bijzonder geval wel eens minder doen, zonder dat zijn uitspraak daarom foutief is of wezenlijk van de normale phoneemklank afwijkt. Nu bestaat er tussen J o n e s en B l o o m f i e l d , die als vertegenwoordigers van twee verschillende 'physische' phoneem-

1) In de in de vorige noot genoemde aflevering van *Language* (p. 53-59) antwoordt T w a d d e l l op een kritiek van M. S w a d e s h , *Language* XI, 244-250.

opvattingen kunnen beschouwd worden, dit verschil, dat J o n e s al de varianten van een phoneem samen als het phoneem beschouwt[1], terwijl B l o o m f i e l d een karakteristiek element der phoneem-uitspraak als het werkelijke phoneem definiëert: 'The phonemes of a language are not sounds, but merely features of sound which the speakers have been trained to produce and recognize in the current of actual speech-sound-just as motorists are trained to stop before a red signal, be it an electric signallight, a lamp, a flag, or what not, although there is no disembodied redness apart from these actual signals.' Zulk een 'feature of sound' is vooralsnog niet met materiële middelen vaststelbaar, meent Bloomfield, maar: 'The physical (acoustic) definition of each phoneme of any given dialect can be expected to come from the laboratory within the next decades.' Inderdaad, zegt Twaddell, zou de enige mogelijkheid om in twijfelachtige gevallen[2] uit te maken of een klank-realisatie onder een bepaald phoneem valt, 'a positive observable phoneme-feature' zijn en zolang dit een pium votum is, kan hij met de 'physieke' hypothesen van B l o o m f i e l d , J o n e s enz. niets aanvangen.

Hier zijn wij aangeland bij een voor T w a d d e l l karakteristieke opvatting. Hij aanvaardt niets als wetenschappelijk plausibel wat niet met physieke middelen bewezen is. Daarom verwerpt hij alle opvattingen van het phoneem, die zich op 'mind' of 'psyche' baseren. Al de formuleringen, besproken in het aan deze opvattingen gewijde hoofdstuk, 'agree in the ascription of mental reality to the phoneme, and for me thus fail to meet the requirement of methodological feasibility, i.e. they identify

1 De jongste phoneem-definitie van J o n e s luidt: 'a family of sounds in a given language, which are related in character and are such that no one of them ever occurs in the same surroundings as any other in words.' Dat hier slechts aan één soort van phoneem-nuancen gedacht wordt, is van ondergeschikt belang.

2 Zulk een geval is volgens T w a d d e l l de lenis *p* in de Amerikaans-Engelse klankgroep *sp*, bijv. *spill*; de lenis-uitspraak heeft deze *p* gemeen met de *b* van *bill*, maar hij verschilt van de *b* door zijn stemloosheid. Het ontbreken der aspiratie brengt *spill* weer nader bij *bill*. Mag mon onder zulke omstandigheden de *p* van *spill* bij één phoneem onderbrengen met die van *pill*? - Begrijp ik wel, dan wijkt de Amerikaanse uitspraak van *sp* af van de Europese. J e s p e r s e n geeft althans, *Lehrbuch der Phonetik*[2] 104, voor *span, stop, skill* dezelfde 'behauchte' uitspraak op als voor *pen, ten, coal*.

an entity which is inaccessible to scientific methods within the frame of linguistic study' (pag 9). Terecht richt zich A n d r a d e tegen deze eenzijdige opvatting: 'It is too much to expect, I think, that the results of human behavior should fit into neat compartments when accurately measured and analyzed' (t.a.p. 9); dit geldt trouwens, voegt A n d r a d e er bij, niet alleen van 'human behavior'. Voor mij is dit axioma van T w a d d e l l eenvoudig verbijsterend en ik kan mij niet begrijpen, dat T r n k a t.a.p. 238 het accepteert, 'want, zoals hij [T w a d d e l l] terecht zegt, de taalkundige mag zich zijn taak niet verzwaren door de analyse van psychologische correlaten en zo afzwenken van het terrein van zijn eigenlijke studie.' Ik zou willen vragen: hoe kan men het sociale verschijnsel, dat 'taal' ('langue') heet, bestuderen zonder de psyche der sprekenden en horenden in het centrum van zijn onderzoek te hebben? Een taal is een systeem van 'tekens', dat het gemeenschappelijk bezit en werktuig is van een taalgemeenschap. In de geest van elk lid dier gemeenschap heeft het geheugen een groot vocabulaar vastgelegd, waarvan elk afzonderlijk woord (resp. semanteem) als correlaat een begrip heeft, eveneens geestelijk gemeengoed der gehele taalgemeenschap; in al die individuële geesten leeft ook het systeem van flexie, woordvorming, woordgroepering, dat men wel de 'innere Sprachform' noemt; accentuëringsnuances worden door de afzonderlijke leden der gemeenschap op gelijke wijze begrepen, evengoed als allen gelijkelijk een oogglans van verrukking onderscheiden van een van toorn vlammende blik; ten slotte hebben alle taalgenoten eenzelfde klanksysteem in zich opgenomen en daardoor voelen zij bijvoorbeeld, dat wie in een zin *zak* voor *zaak* zegt of *bot* voor *bok*, een fout maakt; immers de onderscheidende functie der klanken *ă* en *ā*, *t* en *k* is een gemeenschappelijk element van hun taalgevoel. Was dat alles anders, dan zou alle gedachtenwisseling door de taal onmogelijk zijn. Het bestaan van een taal ('langue') veronderstelt een gelijksoortige psychische constitutie dergenen, die die taal spreken en verstaan, en een daardoor mogelijk gemaakt taalbezit, op gelijke wijze bij allen geordend en door allen doorvoeld. Een deel van dat taalbezit zijn de tegen elkaar gedifferentiëerde vocalen van *zak* en *zaak* resp. eindconsonanten van *bot* en *bok*, enz. Voor deze en soortgelijke als afzonderlijke eenheden gevoelde klanken gebruikt men de naam 'phonemen'. Hoe kan dan iemand nog twijfelen, dat

het phoneem iets psychisch is? Dat het moeilijk definiëerbaar is, heeft het gemeen met zoveel andere termen, die onderdelen van taalsystemen aanduiden; dit is alleszins begrijpelijk, gezien de gecompliceerdheid der in de menselijke geest wonende systemen met al hun associatie-mogelijkheden. Het moge waar zijn, dat een zodanig systeem, collectief bezit ener gemeenschap, moeilijker doorgrondbaar is dan een luchttrilling meetbaar of een mondarticulatie localiseerbaar is, dat neemt niet weg, dat een taal ('langue') evenzeer als deze articulaties en trillingen de psychische samenhorigheid der taalgemeenschap veronderstelt; zelfs als men geheel afziet van het willen begrijpen van dit verschijnsel, als men het als een wonder Gods of een wonder der natuur buiten het gebied van het wetenschappelijk kenbare stelt, moet men zijn bestaan en zijn primaire betekenis voor al wat taal ('langue') is erkennen. Wanneer men dat niet doet, komt men niet verder dan wat De Saussure 'la parole' heeft genoemd, de afzonderlijke taaluitingen der individuën, waarnaast toch het bestaan der 'langue' door ons als een feit van nog groter betekenis moet worden aanvaard. De Saussure zegt van de 'langue' o.a. het volgende: 'Elle est la partie sociale du langage, extérieure à l'individu, qui à lui seul ne peut ni la créer ni la modifier; elle n'existe qu'en vertu d'une sorte de contrat passé entre les membres de la communauté.... c'est un système de signes où il n'y a d'essentiel que l'union du sens et de l'image acoustique, et où les deux parties du signe sont également psychiques.... Les signes linguistiques, pour être essentiellement psychiques, ne sont pas des abstractions; les associations ratifiées par le consentement collectif, et dont l'ensemble constitute la langue, sont des réalités qui ont leur siège dans le cerveau' (*Cours de linguistique générale*, Lausanne-Paris, 1916, p. 32 vlg.). Wie deze zaken loochent, gaat niet alleen terug naar de periode der linguistiek, voordat De Saussure zijn kranige formuleringen gaf, maar nog veel verder en wel naar de periode, voordat de klank- en vorm- en zinsbouwsystemen van afzonderlijke talen een object van belangstelling uitmaakten: de erkenning immers van het sociale verschijnsel der 'langue' impliceert de erkenning van de psychische natuur hiervan.

Wij mogen, geloof ik, niet aannemen, dat mannen als Bloomfield en Jones de psychische betekenis van het phoneem niet begrepen hebben: de 'sound feature' van Bloomfield

en de som van alle phoneemnuances, welke J o n e s als 'het phoneem' beschouwt, worden zeker door deze geleerden niet alleen als materiëel gerealiseerde en daarna vervluchtigde taalfeiten, maar ook als elementen van collectief taalbewustzijn opgevat. En dat doet toch eigenlijk T w a d d e l l zelf ook, die in de praktijk soepeler toont te zijn dan in de theorie. Hij onderscheidt tussen 'form' en 'utterance'. 'An utterance is an event; a form is an abstraction from a large number of utterances' (p. 40). Wanneer ik herhaaldelijk het woord *lamp* zeg, zijn er verschillen tussen al die 'utterances', evenzo wanneer verschillende personen dit woord uitspreken, maar 'phonetically different' is hier toch tegelijk 'phonetically significantly alike', en de 'form', geabstraheerd uit al die 'utterances', is steeds dezelfde (p. 41). In dit verband herinnert de auteur zich De Saussure's onderscheiding tussen 'langue' en 'parole' en hij zegt terecht: 'The utterance occurs, it is speech, 'parole'; the form exists, so to say, it is a part of language, 'langue'.' Dat impliceert toch, dunkt mij, de erkenning, dat de 'forms' psychische dingen zijn. Ook wanneer T w a d d e l l daarna over de tegenstelling *lamp: limp* te spreken komt, gebruikt hij voor deze woorden de term 'forms', m.a.w. hij beschouwt ze als behorende tot de 'langue' en wanneer hij tussen deze 'forms' een 'minimal phonological difference' constateert ('minimal', omdat slechts 'one fraction of each of the phonetic events which correspond to the forms' afwijkt), dan is dat toch bezwaarlijk iets anders dan een psychisch feit van het gelijk georiënteerde en gelijk reagerende bewustzijn van alle leden der taalgemeenschap! En indien 'in American English the forms *beet: bit: bait: bet: bat* are minimally phonologically different', dan is dat niet anders op te vatten, dan dat de Engels sprekende Amerikanen dat gelijkelijk zo voelen, het moge dan al tevens waar zijn, dat elk hunner in zijn 'parole' een correlatieve vijfvoudige klinkeruitspraak aanwendt, die tot zekere hoogte een materiëel feit is.[1)]

4. Hiermee zijn wij bij het positieve deel van T w a d d e l l ' s phoneemleer aangekomen. Hij vervangt het begrip 'phoneem' door de twee begrippen 'mikro-phoneem' en 'makro-phoneem'. Een 'mikro-phoneem' treedt op in een groep van vormen,

1) Zie nog blz. 320 vlg.

die ‘minimally phonologically different’ zijn, zoals het reeds genoemde vijftal *beet, bit, bait, bet, bat*: ‘The relations among the members of a class of phonologically minimally different forms are minimum phonological differences. The term of any minimum phonological difference among forms is called a microphoneme’ (p. 38 en 44). Zo mogen de klinkers [i: I: e: ∈: ae], welke als ‘the terms of the abstracted phonological differences of the forms of the class [b-t]’ optreden, in het verband van deze vormgroep mikro-phonemen genoemd worden, hetgeen volgens T w a d d e l l helemaal niet zeggen wil, dat deze klinkers buiten het verband der [b-t]-woorden phonemen zijn. Nu kan het echter gebeuren, dat ook in andere woordgroepen dezelfde uitspraak-variatie [i: I: e: ∈: ae] voorkomt, en zulke correlaties kunnen ook bij andere rijen van mikro-phonemen voorkomen; zo vinden wij de wisseling [p: t: k: b], die wij kennen uit de ‘forms’ *pill: till: kill: bill*, ook in het woordeinde van *nap: gnat: knack: nab*; hier hebben wij bij elk der vier consonanten ‘a set of micro-phonemes’, en wanneer wij alle in een taal bestaande, door zodanige correlaties met elkaar parallele groepen van ‘forms’ in hun onderling verband beschouwen, dan kunnen wij naast het begrip mikro-phoneem een nieuw begrip plaatsen, dat T w a d d e l l ‘makro-phoneem’ noemt: ‘In articulatory similarly ordered classes of forms, the differences (i.e. ordering) of the several classes are respectively similar. The micro-phonemes, as terms of these similar and one-to-one differences, are similarly ordered in classes. The sum of all similarly ordered terms (micro-phonemes) of similar minimum phonological differences among forms is called a macro-phoneme’ (p. 38v., 47v.). Wanneer wij nu statistische verzamelingen aanleggen van de verschillende mikrophonemen ener taal en van de makrophonemen, waarvoor elk hunner een stukje fundament levert, dan zullen wij zien, dat de onderbouw der makrophonemen zeer verschillend van omvang en daardoor ook van sterkte is. Bedenken wij bij voorbeeld, dat in het Nederlands (in overeenstemming met andere talen, zoals Duits en Russisch, maar in afwijking van Engels, Servisch enz.) een stemhebbende occlusief of spirant aan het eind van een woord niet kan voorkomen, dan spreekt het vanzelf, dat zulke correlaties als Engels *pill: till: kill: bill - nap: gnat: knack: nab* in onze taal onbestaanbaar zijn; het aantal gevallen, waar *b* en andere stemhebbende medeklinkers met stemloze kunnen wisselen, is dus beperkter en de positie van het ‘makro-

phoneem' *b* (evenzo *d, v* enz.) in zijn verhouding tot andere makrophonemen is zwakker. Nog zwakker is in 't Nederlands de positie van de *n (ng)*, die alleen intervocalisch, aan 't woordeind en tussen vocaal en *k* kan voorkomen, of van de *h*, die alleen aan het begin van een betoonde of vóórtonige lettergreep direct vóór een klinker kan voorkomen (*houden, behouden, herenigen*). Op deze verschillende phonologische energie der 'makrephonemen' maakt T w a d d e l l opmerkzaam. Het komt ongeveer op hetzelfde neer als wat de Prager phonologische school bedoelt, als zij van het verschillend 'rendement fonctionnel' ('Funktionelle Belastung') spreekt, welk begrip aldus door haar gedefiniëerd wordt: 'Degré d'utilisation d'une opposition phonologique pour la différenciation des diverses significations des mots dans une langue donnée' (*Travaux du Cercle Linguistique de Prague* IV, 313); T r u b e c k o j spreekt hierover in zijn oriënterend artikel over *La Phonologie actuelle, Journal de Psychologie normale et pathologique* XXX, 239 vlg., en in dit verband wijst hij op de waarde van het statistisch onderzoek, waardoor bij een goede methode 'on obtient une expression mathématique de l'importance relative des différentes oppositions phonologiques et des différentes parties des mots (selon que le sens se trouve différencié par une opposition phonologique au commencement, à l'intérieur ou à la fin des mots). Cependant cette statistique de l'utilisation des oppositions ne peut être vraiment signicative qu'en combinaison avec une statistique de la fréquence de différents phonèmes et des groupements de phonèmes.' Bij de 'oppositions phonologiques' kan men nog verschil maken tussen correlatief verbonden phoneemparen en de wisseling van zgn. 'disjuncte' phonemen. Zo nemen de correlatief verbonden paren *p: b; t: d; s: z; f: v; ch: g*, die samen tien phonemen omvatten, een geheel andere plaats in het Nederlands taalsysteem in dan de tegenstelling van de *h*, die tot geen enkel correlatiepaar hoort, tot andere consonanten; wanneer wij constateren, dat een phoneemwisseling gelijk in *pak: bak; tuin: duin; sein: zijn; fel: vel; eiser: ijzer; wichelen: wiggelen* aan het eind van het woord bij al deze occlusieven en spiranten onmogelijk is, dan voelen wij tevens, dat dit feit voor de bouw van ons phonologisch systeem op geheel andere wijze van belang is dan de beperking der 'oppositions' *hel: bel, lel* enz. of *behalen: betalen, bepalen* enz. of *hereend: vereend* tot de antevocalische positie in een betoonde of voortonige syllabe.

De hoofdwaarde van T w a d d e l l ' s monografie zie ik daarin, dat zij de ogen der lezers opent voor de ingewikkeldheid van het systeem der zgn. ‘makrophonemen’, die T w a d d e l l ook wel met weglating van het eerste compositielid ‘phonemen’ noemt (p. 49). Deze naam past hij ongeveer op hetzelfde toe, waarop men dat tegenwoordig veelal doet: op die ‘klanken’, die onderling op een zodanige wijze verschillen, dat zij als onderscheidend kenmerk van woorden, van semantemen en ook van morphemen, fungeren kunnen; meer dan ik het zou doen, hecht hij betekenis aan het werkelijk voorkomen van phoneemtegenstellingen, die zich in een aantal serieën herhalen (bijv. Eng. *pill: till: kill: bill; post: toast: coast: boast; nap: gnat: knack: nab*); het voorkomen van meer dan een van zulke serieën acht hij een nodige conditie voor het bestaan van een (makro)phoneem. Ik zou in dit verband op de Nederlandse *u* (*ü*) willen wijzen, die behalve in enkele losse woorden zoals *spugen, beduusd, ruzie, duvel* alleen voorkomt aan 't eind van een woord (*nu, u*), vóór *w* (*uw(e), luw(e), schuw(e), huwen*) en *r* (*huur, buur, muur*); in de twee laatste posities komt nooit *ui* (*öü, öi*) voor, de gedachte kan dus opkomen, dat *u* en *ui* niet twee phonemen zijn, maar combinatorische varianten van één phoneem; aan 't woordeind echter hebben wij de tegenstelling *u: ui* als onderscheidingsmiddel in *u: ui, Lu* (afkorting van *Ludolf*): *lui*; bovendien in enkele geïsoleerde gevallen als *duvel: duivel*, welke vormen men, niettegenstaande beide hetzelfde wezen aanduiden, tot zekere hoogte als twee woorden voelt. Twaddell zou, dunkt mij, de Nederlandse *u* en *ui* nauwelijks als meer dan ‘mikrophonemen’, hoogstens als zeer zwakke ‘makrophonemen’ kunnen opvatten; en toch staan zij als phonemen in ons Nederlands systeem vrij sterk, te sterker, doordat de tegenstelling *u: ui* op één lijn staat met *oe: ou* en *ie: ei* (*ij*), die wij als scherp tegen elkaar gedifferentieerde klanken voelen.

Met dit woord ‘voelen’ onderstreepte ik onwillekeurig weder het psychische karakter der phonologische verschijnselen. Zodoende weder bij D e S a u s s u r e ' s begrip ‘langue’ aangekomen, wil ik niet verzuimen er op te wijzen, dat ook T w a d d e l l er niets geen bezwaar tegen heeft, dat ‘linguists who accept as important de Saussure's distinction between ‘parole’ and ‘langue’ may find it helpful to regard.... the phoneme as a term of those relations which comprise the system of ‘la langue’.’ Wanneer hij dan verder gaat: ‘of course we can

admit no mentalistic assumptions as to the real existence of the phoneme in the souls or what not of the speakers of that 'langue'', dan kan ik niet nalaten te denken, dat hij De Saussure niet wel begrepen heeft en dat het niet tot hem doorgedrongen is, hoezeer de hier door hem verworpen beschouwingswijze een essentiëel punt is van De Saussure's leer van 'la langue', terwijl hij anderzijds zijn eigen leer in de praktijk niet honderd procent trouw is.

Zo zijn, dunkt mij, de hoofdpunten van Twaddell's leer onaanvaardbaar. De 'phonemen' zijn bestanddelen van hetgeen De Saussure 'langue' heeft genoemd, m.a.w. van de taalsystemen, die gemeengoed zijn van de psyche's der leden ener zelfde taalgemeenschap. En hoewel de termen 'mikrophoneem' en 'makrophoneem' den schrijver zijn ingegeven door een scherp gevoel voor de zeer uiteenlopende belangrijkheid, die de verschillende phonologische 'oppositions' voor de structuur der taalsystemen hebben, lijkt het mij niet gewenst, de toch reeds met 'oppositions', 'corrélations', 'rendement fonctionnel' enz. zwaar beladen phonologische terminologie nog met deze nieuwe termen te verrijken, die naast het woord 'phoneem', dat toch immers door algemeen begrijpelijke attributieve toevoegingen steeds nader bepaald kan worden, niet nodig zijn.

Toch beschouw ik Twaddell's geschrift als nuttig, daar het langs andere wegen komt tot een constatering en bestudering van complicaties in de phonologische structuur der talen, die ook steeds meer de aandacht trekken der Europese phonologen. In het bijzonder zijn Twaddell's beschouwingen belangrijk voor het probleem der zgn. 'Funktionelle Belastung' (rendement fonctionnel, functional burdening), waarvan hierboven reeds uitvoerig gesproken werd, en voor dat der zgn. 'neutralisatie', waar Trubeckoj, de leidende figuur der phonologische school, meer dan eens over geschreven heeft. 'Neutralisatie' treedt op in zulke gevallen als het reeds genoemde Amerikaans-Engelse *spill*, met lenis-uitspraak van de *p.* Terwijl de geaspireerde *p* aan het begin van het woord en de niet-geaspireerde *p* na een klinker (*pill : upper, up*) als varianten van één phoneem worden gevoeld, hetwelk door het ontbreken van de stemtoon en door de fortis-uitspraak in een tegenstelling staat tot het *b*-phoneem, is de lenis *p* na *s* voor het taalgevoel een soort tussending tussen de *p* en *b* en als zodanig kan het te meer gevoeld worden, daar in de positie na *s* alleen deze uitspraak mogelijk is, zodat er dus

hier geen zodanige phoneem-tegenstelling als bij *p* en *b* aan 't begin ener lettergreep bestaat. Volgens T r u b e c k o j is bij deze 'neutralisering' het wezenlijke niet de articulatie tussen die van twee in oppositie tot elkaar staande phonemen in, maar het ontbreken der oppositie-mogelijkheid; de tussen-articulatie behoeft niet eens te bestaan; zie *Proceedings of the Internat. Congress of Phonetic Sciences* (1933), 19vv. (vooral de twee noten bij p. 20). Een zodanig geval van 'neutralisatie' is de Nederlandse samenval der tweeërlei spiranten en occlusivae aan het woordeind: terwijl *bad : pad; vel : fel; baden : baten* enz. een tegenstelling stemhebbend: stemloos (of lenis: fortis) vertonen, bestaat aan het eind van een woord slechts één uitspraakmogelijkheid: *luit* heeft dezelfde eindklank als *luid, top* dezelfde als *tob, hijs* (: *hijsen*, oude spelling *hijschen*) dezelfde als *wijs* (: *wijze, -zen*). T r u b e c k o j houdt deze geneutraliseerde phonemen voor aparte phonemen (t.a.p. 20 noot 1), en wel niet alleen dan, wanneer een tussenklank gesproken wordt, maar ook wanneer het geneutraliseerde phoneem phonetisch helemaal of althans ongeveer helemaal samenvalt met een der twee andere; zo zegt hij naar aanleiding van russ. *reš : réžu; rýpka : rýba* (die geheel op één lijn staan met Ndl. *huis : huizen; breetste : brede*), dat hier geenszins 'für das russische Sprachbewusstsein eine Alternation von stimmhaften und stimmlosen Konsonanten besteht. Psychologisch handelt es sich hier vielmehr um den Wechsel eines stimmhaften Konsonanten mit einem hinsichtlich der Stimmbeteiligung neutralen' (*Travaux du Cercle Ling. de Prague* V, 2: *Description phonologique du russe moderne* II, 22). Ik moet bekennen, hier enige twijfel te hebben. Enerzijds hebben talen als Nederlands en Russisch als in 't taalbewustzijn levende kategorieën de stemhebbende en stemloze consonanten (resp. lenis en fortis); anderzijds staan naast *hebben* en *scheppen*, naast *vlaggen* en *lachen* met onderling gelijke slotconsonanten *hep* en *schep, vlach* en *lach*. Het ligt voor de hand, dat men de *p* van *hep* en de *ch* van *vlach* enigszins anders voelt dan did *p*'s en *ch*'s, welke in een andere positie, bijv. aan het woordbegin, staan, waar een wisseling met *b* en *g* binnen de grenzen van een paradigmatisch of etymologisch bijeenbehorende groep van vormen onbestaanbaar is.[1)] Maar hoe staat het nu met *schep* en *lach*? Zouden wij hier de *p*

1) *Sestig, seventig: zes, zeven; fijftig: vijf; samen: verzamelen* zijn op zich zelf staande uitzonderingen.

en *ch* als andere phonemen voelen dan in *scheppen* en *lachen*? Mij dunkt van neen. Wanneer echter in de ‘neutralisatie’- positie van het woordeinde de *p* en *ch* van *schep* en *lach* geen aparte phonemen zijn naast de ‘gewone’ of ‘normale’ *p, ch*, zouden zij het dan in *hep* en *vlach* wel zijn? Wij doen m.i. beter, als wij, erkennende dat de *p* en *ch* van *hep* en *vlach* voor het taalgevoel niet geheel op één lijn staan met die van *schep* en *lach* of bijvoorbeeld van *pen* en *cholera*, een zekere graad van onzekerheid van het taalgevoel ten opzichte van de phoneemwaarde aannemen, zonder evenwel naast de duidelijk onderscheiden phomenen *p, b; ch, g* (d.w.z. χ, γ) een derde phoneem ‘geneutraliseerde’ *p/b* resp. χ/γ te stellen. Eer zou men nog naast de hier voorgedragen opvatting die van aparte tussenphonemen voor plausibel kunnen houden in zulke gevallen, waar de phonetische realisatie een tussen-articulatie is, bijv. in het bovengenoemde geval van Am.-Eng. *spill*. Evenwel kan toch ook hier de gebondenheid der lenis-uitspraak aan een bepaalde positie (na *s*) worden aangevoerd als een getuigenis ten gunste van een phoneem-variant. Het taalgevoel kan aarzelen tussen de toewijzing van deze variant aan het phoneem *p* of *b*. Ook hier beslist natuurlijk niet de redenerende taalkundige, maar het taalgevoel zelf, dat zich laat leiden door zijn eigen reactie op de phonetische waarde van de klank; voelt het deze als dichter bij *b* liggende, dan zal het de variant bij dit phoneem brengen, in 't omgekeerde geval bij *p*, maar hiertussen in ligt een gebied van twijfel en onzekerheid.

5. Wij keren terug tot de vraag, hoe het begrip ‘phoneem’ het best gedefiniëerd wordt. De phonemen ener taal vormen een kategorie van taalelementen, die aanwezig is in de psyche van alle leden ener taalgemeenschap; het zijn de kleinste eenheden, welke het taalbewustzijn voelt als niet verder deelbaar. Vandaar de definitie van de Cercle Linguistique de Prague: ‘Unité phonologique non susceptible d'être dissociée en unités phonologiques plus petites et plus simples’ (*Travaux* IV, 311). Tegen die definitie is weinig in te brengen, maar wel verdient zij een nadere toelichting. De definitie impliceert het psychische karakter der phonemen, immers de term ‘phonologique’ veronderstelt, dat wij spreken van de elementen van een ‘langue’, levende in het bewustzijn van de leden ener mensengemeenschap. Daar de phonemen tot een systeem behoren, zijn zij ondenkbaar en onbestaanbaar elk op zich zelf, zij bestaan slechts in samen-

hang met of, wat hier op hetzelfde neerkomt, in oppositie tegen elkaar. Het spreekt vanzelf, dat er een zekere correlatie bestaat tussen de psychische inhoud van deze tegenstellingen en de uiterlijke taalmiddelen, waardoor de mensen zich aan elkaar verstaanbaar maken. Aan elk phoneemverschil beantwoordt een articulatorisch-acoustisch verschil; maar er zijn articulatorisch-acoustische verschillen zonder een parallel phoneemverschil. Elk phoneem heeft kleine uitspraakschommelingen, vaak nauwelijks door het gehoor constateerbaar, afhankelijk van stemmingen en allerlei oorzaken, die wij om hun onnaspeurbaarheid toevallig plegen te noemen; er zijn individuële variaties, die de hoorders automatisch als zodanig opvatten en psychisch assimileren aan het voor hen normale phoneembeeld; ten slotte zijn er variaties, afhankelijk van de klankomgeving, zo bijv. bij de Ndl. gesloten *e* en *o*, die vóór *r* enigszins anders worden uitgesproken dan in andere posities (*eten, mee: eren; boven, zo: boren* enz.); deze variaties voelen wij, als 't phonetisch verschil niet al te groot is, niet als afzonderlijke phonemen, maar als combinatorische varianten. Anders wordt het wanneer het phonetisch verschil toeneemt, zoals bij de Nederlandse *u* en *ui* (*ü, öü*), die eenmaal één klank waren; toen een phonetische differentiatie plaats greep, waardoor behalve vóór *r, w* en aan het woordeind de *ü* tot *öü* werd, voerde dat aanvankelijk nog niet tot een phoneemsplitsing; maar eindelijk ging men toch de beide klanken als verschillende phonemen voelen, en dat gevoel werd te sterker, toen in sommige posities *ü* en *öü* allebei mogelijk werden en deze klanken hier als differentiëringsmiddel van woorden gingen optreden; hierboven spraken wij reeds over dit geval. Wanneer wij de ene combinatorische variant voor de andere gebruiken, voelen wij dat als een fout; evenzo wanneer wij een phoneem (correcter ware het te zeggen: de articulatorisch-acoustische realisatie van een phoneem) in de plaats van een ander spreken; maar terwijl wij in het eerste geval per se een phonologisch foutieve klankgroep krijgen (bijv. *heer* met *e*-uitspraak van *heen* of omgekeerd), behoeft dat in het tweede helemaal niet het geval te zijn; wel wordt er een fout gemaakt, maar die kan louter semantische betekenis hebben; zeg ik bijv. *bup* inplaats van *buk* of *drik* inplaats van *druk*, dan zijn dit phonologisch onberispelijke vormen; zij bestaan alleen maar niet als woorden, en levert het zinsverband of de pienterheid van den hoorder geen correctief, dan zijn zij onbegrijpelijk.

De semantische fout is heel tastbaar, wanneer men door de substitutie een ander woord krijgt, als men bijv. *leeg* voor *laag* zegt of *naar* voor *raar* of *dichter* voor *dichten*. Men neemt wel eens aan, dat zulke woordparen moeten bestaan in een taal, om de opvatting van twee klanken als phonemen te wettigen. Met D a n i e l J o n e s houd ik dit niet voor nodig (zie *N. Tg.*, XXVI, 73); m.i. zou het door M u l t a t u l i gelaakte rijm *Fòp* of *kòp: óp* ook dan fout zijn[1)], wanneer er niet toevallig een paar woordparen bestonden, zoals *dòl* en *dól, bòd* en *bót*, waarbij de twee phonemen distinctieve waarde hebben (zie *t.a.p.* 71vv.). Ik zou derhalve de definitie der Praagse school: 'Opposition phonologique - Différence phonique susceptible de servir, dans une langue donnée, à la différenciation des significations intellectuelles' (*Travaux* IV, 311) alleen dan kunnen aanvaarden, wanneer ik mocht aannemen, dat zij het werkelijk voorkomen van zulk een 'différenciation' door phoneem-onderscheiding niet als een noodzakelijke conditie voor deze laatste beschouwt. Zo zal 't echter wel niet bedoeld zijn; dan ware deze 'différenciation' niets essentiëels en zij had buiten de definitie kunnen blijven. Nu heeft de Praagse phoneem-definitie, hierboven met adhaesie aangehaald, als onderbouw de definitie der 'Unité phonologique' als 'Terme d'une opposition phonologique quelconque' alsmede de zoëven afgedrukte definitie der 'Opposition phonologique', die m.i. correctie behoeft. Ik zou deze willen geven in de vorm van een toelichting bij de phoneemdefinitie. Deze laatste mag m.i. met een kleine, niet essentiële afwijking van de Praagse formulering luiden: 'Phonemen zijn de kleinste elementen ener taal, die door de leden der taalgemeenschap als niet verder deelbaar worden gevoeld'; en daarbij de toelichting: 'De phonemen ener taal worden als wezenlijk van elkaar verschillend gevoeld, hoewel ook elk phoneem op zichzelf een zekere amplitude heeft, welke zgn. combinatorische varianten omvatten kan, geconditionneerd door verschillende klankomgeving.' Maar hoe wij ook formuleren en toelichten, evenals bij andere taalkategorieën stelt geen definitie ons in staat, in alle gevallen de grens tussen twee eenheden - in dit geval phonemen - nauwkeurig en ondubbelzinnig vast te stellen.

1) Dit geldt alleen voor die Nederlanders, die de ó en ò nog onderscheiden. Niet alleen de dialekten, maar ook de sprekers van het Algemeen Beschaafd zijn in dit opzicht in twee groepen te verdelen.

Zulke grens-onzekerheden hebben wij bij de zgn. ‘neutralisatie’ en in die overgangsperioden der taalhistorie, waar één phoneem bezig is zich in twee phonemen te splitsen of twee phonemen bezig zijn samen te vallen. Het eerste geval constateerden wij bij *u-ui* (*ü-öü*), het tweede nemen wij waar in het Nederlands van zodanige personen, voor wie in *óp, póp: kòp, tòp*, in *bót, vód: bòd, tòt* en in talrijke andere woorden het verschil nog duidelijk voelbaar is, terwijl zij anderzijds in een aantal gevallen (bijv. *bobbel, knobbel, pols, trok*; zie V a n d e r M e e r, *Historische Gramm. d. ndl. Sprache* I, 249v.) beide vormen mogelijk achten, althans door een van hun eigene afwijkende uitspraak niet meer gehinderd worden; dit is een stap op de weg, die veel Nederlanders tot een opgeven van het phoneemverschil *ò: ó* heeft geleid; in een zeker stadium van het proces is de grens tussen één phoneem of twee phonemen vervaagd.

N. VAN WIJK.

Cultuur en zeigwörter.

Onlangs (25 Febr.) werden we door de Vereniging voor Logopaedie en Phoniatrie en door de Haagse Vereniging voor Psychologie uitgenodigd, naar Dr. Karl Bühler te komen luisteren. Deze Weense hoogleraar is aan de lezers niet onbekend, in de vorige jaargang schreef M.J. Langeveld over ‘Karl Bühler's nieuwste boek’ en enkele jaren te voren over diens taalpsychologie. Met de daarbij uitgesproken lof konden wij ons toen best verenigen, maar thans werd de Weense geleerde ons een illustratie van het gebrek dat niet alleen hem maar de hele gangbare taalstudie betreft.

Waar spreker het namelijk over ‘Der Aufbau der Sprache’ had, dus over ‘Phoneme, Wörter, Sätze’, daar ging het ook over ‘Zeigwörter’ en daar deed hij ons ook een ‘systeem’ aan de hand, ‘driedelig’: ‘das *hier-, jetzt-* und *ich*-system’, anders uitgedrukt: 1° *plaats*aanduidende woorden, 2° *tijd-* en 3° *substantie*aanduidende woorden.

Maar na de voordracht merkte een toehoorder op, zich weleens in gemeld systeem een vierde deel te hebben gedacht....

En dat is? viel Spr. hem in de rede.

‘*So*’ klonk toen het antwoord.

‘Ausgezeichnet,’ riep toen Spr. uit, aber....

En toen kwam het!

‘.... aber ursprünglich....’

‘Ja, ursprünglich! aber das ist so weit!’ riep toen de ander uit. Niettemin volgde toen van Sprekers kant nog een hele uiteenzetting over het oorspronkelijke obscure aandeel dat *so* altijd in het systeem van de zeigwörter had gehad.

De lezer kent dat! beter dan schr. dezes, misschien beter nog dan Karl Bühler; dat kan ik niet beoordelen, 'k ben polyglot noch taalhistoricus zomin als -ethnograaf. De academisch gevormde lezer is dat allemaal wèl, en ook Karl Bühler deelde ons mee, dat in zekere oude talen aan ons *zo* een ongeveer gelijkluidend woord beantwoordde dat echter niet juist een kwaliteit aanduidde maar dat door de andere kategorieën heen schommelde, en dat dat ook thans nog zo was in de talen van sommige volken die in een primitiever cultuurstadium verkeren dan wij. Precies herinner ik mij dat allemaal niet meer want ik was er toen te weinig met mijn aandacht bij, te zeer zat ik toen op hete kolen en gereed om met mijn slotwoord op te springen: Aber in unserm Kulturstadium....

‘In unserm Kulturstadium,’ stemde Spr. toen in, is er een apart *so*....

‘en is er dus een apart Zeigwort voor de kwaliteit naast de substantie,’ besloot ik.

't Was mij daarbij niet te doen om gelijk te krijgen, zeker niet in zake die allerkleinste taalelementen. Maar het stoffelijk kleine kan geestelijk groot zijn! 't gold hier voor mij een grondslag voor taalstudie, voor psychologische taalstudie.

Op die grondslag wees ik reeds meermalen, door een syntactische grondvorm te citeren: ‘ik ben blij’ of ‘ik ben droef’ kortom ‘ik ben zo’, d.i. ‘zus of zo g e s t e l d ’. Komt daarop niet alles neer, in heel het leven, voor de gelovigen zelfs in heel het eeuwige leven? En zou die psychologische grondkwestie niet een t a a l psychologische kwestie kunnen blijken, een van principieel belang?

Op het bevestigend antwoord baseerde ik mij reeds eenmaal, namelijk bij de beschouwing van de aanduidende woorden in zake Geslacht (*Nederlandse Spelling, Geslacht en Verbuiging*, blz. 218); later zal ik dat weer doen in zake de Gevoelswaarde van de Zin, en dan zal men de grondvorm *ik ben zo* gevariëerd vinden in de vorm *het is zo*. In geen van beide vormen dus is ooit sprake van *hier* of *jetzt*, maar des te permanenter van *zo*; dus juist hetgeen in Bühler's systeem gemist wordt, vult de helft van

ons systeem (das *ich-so*-system); en heel geen sprake is er dan meer van datgene wat in Bühler's systeem vooraan kwam, n.l. *hier* en *jetzt*!

En nu herinner ik mij, dat ook eens een jongere onder ons zich zo voor de taal gesteld zag, onafhankelijk van mij; Langeveld namelijk (‘*Taal en Denken*’) bleek in de tweeheid Substantie en Kwaliteit iets als de twee benen van een mens te zien: voorlopig bestaat er geen derde en met de twee elementen staat en valt de totaliteit.

‘Aber ursprünglich....,’ zegt Karl Bühler,....

Aber is unserm Kulturstadium...., antwoord ik, ‘....’

Als ik toch ook weleens aan historie en ethnografie doe, ga ik daarom niet altijd zo ver als de academisch gevormde; onze grondvorm *ik ben zo* en *het ìs zo* is primitief genoeg. In zo'n zinnetje worden we resp. door Stemming en Overtuiging beheerst, en zulk een heerschappij is kenmerkend voor het primair vitale in ons, ‘voor de wilde in ons’, zou een tegenstander kunnen zeggen, ‘voor de onontwikkelde in ons’, zegt de hyperintellectueel.

En wat naast dit primitieve of ethnografische het historische betreft, ook daarvoor behoeven we niet zo lang op de academie geweest te zijn. Nog in het Middelnederlands kon *so* allerlei woorden herhalen: *Broot so at hi. Slapen so essi gegaau. Lang so... Wie so... Waer so... Doe so*... (= toen)[1)], ja nog kort geleden deed *so* bij onze Oosterburen dienst als relativum; de huidige differentiatie, waarbij *zo* beslist een Kwaliteit beduidt, was er dus nog niet, en dus evenmin de besliste t e g e n s t e l l i n g tot het *ik* en het *het*, dus tot de Substantie.

Dat dat toen nog niet het geval was, is een feit van zeer psychologische aard. Lod. van Deyssel heeft eens juist gezegd: ‘Tot niets komt de mens zo laat als tot zich zelf’, m.a.w. volledige zelfbewustheid is iets van een laat cultuurstadium. In die volledigheid is het Zelf of het Ik de ene helft, en het Zo of de Stemming is dan de andere helft. Dat *so* staat ons veel nader dan de Tijd of de Plaats resp. het *jetzt* en het *hier*, maar juist daarom komt de mens er làter toe. Althans wat de b e w u s t heid betreft; in het onbewuste leven blijft natuurlijk het *zo* de hoofdzaak, het eerst nodige, vóór het *waar* en *wanneer*; Ubi bene, ubi patria, zong men vroeger weleens; het ‘goede’

1) Nog heden kan *zo* een enkele maal naar de kategorie p l a a t s of tijd schommelen: *Dààrzo! Ik kom zo* (= *dadelijk*).

of het *zo* beheerste het '*waar*' en het '*daar*'. Die onbewuste psychologie van de etende en drinkende student mag natuurlijk thans niet meer gelden, ieder heeft thans voor zijn '*daar*' (de 'patria') zijn '*zo*' veil!! maar in besloten kring en met het oog op de algemene psychologie mag gezegd studenteliedje toch nog wel even geciteerd worden, want buiten de politiek gaat het *zo* nog altijd stiekum boven het *daar*.

Al komt de mens eerst laat tot de e r k e n n i n g van zulke waarheden!

Laat tot de h a l v e erkenning, nog later tot de h e l e .

De h a l v e erkenning geschiedt in de onbewuste grammatica van de taal. De Ouden brachten het daarin nog niet tot een kwart erkenning; in het Latijn kan het woord *victor* ('overwinnaar' vertaalt men al gauw!) evenzeer 'overwinn e n d ' betekenen; de Romeinen differentieerden dus op dat punt nog niet Substantie en Kwaliteit. Als wij dat nu wel doen, strookt met dat differentiërend n o e m w oordengebruik ons gebruik van de a a n d u i d e n d e woorden: *ik* (of *het*) en *zo*, resp. substantie- en kwaliteitsaanduiding. Dat doen we dan echter allemaal z o n d e r e r g ; 't is nog maar 'h a l v e erkenning', louter taalg e b r u i k .

Hoe het met de 'h e l e erkenning' staat, d.i. met de taals y s t e m a t i s e r i n g , de b e w u s t e grammatica?

De Ouden kenden niet eens 'substantieven' contra 'adjectieven'; ze kenden slechts 'nomina'; hoe zal er bij dat gebrek aan onderscheiding in de n o e m woorden een systeem van de a a n d u i d e n d e woorden hebben uitgezien!

En onder ons, thans? In mijn jeugd stond *zo* verloren tussen de 'bijwoorden'; thans staat het in mijn spraakkunst op een voetstuk, evenals het woord *ik*, te samen het *ich-so*-systeem, resp. substantie-[1] en kwaliteitsaanduiding.

Tot die hele erkenning wilde K. Bühler nog niet goed komen.

1) Daarmee strookt, dat in mijn g e s l a c h t s systeem het Mannelijk, het Vrouwelijk en het Onzijdig vaak s u b s t a n t i e graden zijn: in het Nederlandse cultuurstadium van heden is geslacht niet meer op de eerste plaats een kwestie van sexe (zoals het dat bij primitiever volken kan zijn) maar van substantiegraduering: *mens, voorwerp, stof, abstractie* (dit in dalende climax), resp. aangeduid door *hij, i, ze* en *het* (met de nodige onregelmatigheden!). Hoe de Romeinen over de s t o f precies zo spraken als over het v o o r w e r p , is opgemerkt in *Nederl. Spelling, Geslacht en Verbuiging* blz. 223.

Dat was het t r a d i t i o n e l e in zijn academische houding; traditie toch staat niet graag met beide benen in unserm Kulturstadium.

Zal dat nog lang zo blijven?

Dat ligt er aan, of de grammatica praktisch zal zijn of alleen theoretisch.

Schr. dezes kwam tot zijn *ich-so*-systeèm via de praktijk; tot de grondvorm *ik ben zo* kwam hij door correctie van schoolopstellen en van zijn eigen schriftelijk werk, alsook door polemiek met auteurs inzake hùn praktijk, en dat allemaal betreffende de g e s l a c h t s vormen.

Tot de grondvorm *het is zo* kwam schr. dezes via dezelfde correcties en polemieken in zake z i n s b o u w en s u g g e s t i e v e taalkracht, kortom in zake de 'Gevoelswaarde van de Zin'.

Die altijddurende praktische zin was het ook, die mij op 25 Febr. met zoveel aandacht, ja met bewondering deed luisteren naar Karl Bühler's rede. 'Je kunt zien, dat hij medicus is geweest,' zei mij iemand toen. Met die vroegere praktische positie strookte, dat hij als 'Vortragender' zo praktisch was; met houding en gebaar, met mimiek en taalstructuur wist hij de deskundige hoorder onafgebroken te boeien.

Daarmee strookt ook, dat prof. Muller eens (in zijn *Leidsche Bijdrage*) zijn medische ambtgenoten tot voorbeeld stelde aan diè docenten in de Nederlandse taal die behalve geleerd ook practisch wilden worden en dus van de studenten echte leraren wilden maken d.i. goede correctoren van schoolopstellen.

Misschien mag ik mij een ogenblikje naast de Leidse en de Weense docenten plaatsen en dan even opmerken, dat men in de klinieken te Leiden en Weenen geen aapmensen behandelt, noch amokmakers of andere uitheemse zielszieken, maar echte mensen en zielszieken uit het huidige Nederland en Oostenrijk, kortom mensen uit unserm Kulturstadium. Dienovereenkomstig zou ik bij de diagnose van taalgebreken willen uitgaan van een hedendaags Nederlands taalsysteem; wat de aanduidingen betreft: tweedelig, een *ik-zo*-systeem. (Bij de uitwerking van dit schema zouden *hier* en *nu* slechts variaties worden van het *zo*, hoewel zeer merkwaardige variaties!)

PH. J. SIMONS.

Boekbeoordelingen.

Dr. C.C. de Bruin, *Middelnederlandse Vertalingen van het Nieuwe Testament*. J.B. Wolters' U.M., Groningen, 1935.

In zekere zin kan men zeggen dat de Bijbelvertaling in de Nederlanden zijn oorsprong heeft in de eerste Christenprediking. Zij toch, die onze heidense voorouders het eerst een denkbeeld van het Christelijk geloof hebben bijgebracht, moeten dit in de landstaal hebben gedaan. Dit wil niet minder zeggen dan dat zij voor allerlei uitheemse en abstracte begrippen, ook voor die ons nu eenvoudig en vanzelfsprekend lijken, de uitdrukkingswijze hebben moeten vinden in een taal, die vóór de kerstening aan heel andere, deels eenvoudiger eisen had te voldoen. Het moet dikwijls een zoeken en tasten zijn geweest, een aarzelend kiezen van allerlei omwegen om het gehoor altans iets van die vreemde ideeënwereld te doen beseffen. Intussen onttrekt zich dit aan onze waarneming; de oudste schriftelijke overlevering dateert van eeuwen en eeuwen later; maar wel kunnen we uit de latere gang van zaken, zoals die uit de handschriften blijkt, de gevolgtrekking maken, dat het werk van de eerste schriftelijke vertalers op dat van hun mondelinge voorgangers moet hebben gesteund. Hun taak en die van al hun opvolgers was niet alleen zo diep mogelijk door te dringen in de zin en de geest van het te vertalen boek, maar tevens het vormen van een voor de tijdgenoten begrijpelijk idioom om de in dat boek vervatte denkbeelden uit te drukken. In zijn eerste oorsprong is dat idioom een product van een Oudgermaanse taal en van het Latijn van de Vulgata, indirect ook van de grondtalen die weer op dat Latijn hun stempel hebben gedrukt. Door de arbeid van vele geslachten is het geleidelijk en telkens weer opnieuw dienstbaar gemaakt aan het doel: de Christelijke begrippen in helder, waardig en ongedwongen Nederlands weer te geven.

Aan de ene kant heeft het onderzoek naar de geschiedenis van de Bijbelvertaling een algemene culturele betekenis. De resultaten van de taalkundigen die er aan deelnemen zullen de beoefenaars van de kerkgeschiedenis ten goede komen; dezen, die in de eerste plaats de inhoud onderzoeken, zullen op hun beurt hebben na te gaan of de verkregen uitkomsten stroken met hun eigen bevindingen. Anderzijds dient de taalkundige zijn eigen wetenschap: de Bijbelhandschriften bevatten kostbare bouwstoffen

voor de taalgeschiedenis, in het bijzonder voor de dialectgeografie. De honderden handschriften, die volledige of gedeeltelijke vertalingen uit de 13de tot de 15de eeuw bevatten, doen zich echter voor als een ordeloze puinhoop; de onderzoeker moet er de hoofddelen opdelven, waaruit hij het gebouw kan reconstrueren. De opvolgende teksten zijn te vergelijken niet zozeer met een ketting, waarvan iedere schakel regelmatig sluit in een vorige, als wel met een verwikkeld kluwen van draden, die op allerlei wijzen aan elkaar zijn geknoopt. Het gaat er om, dit kluwen te ontwarren en uit te spreiden. Het doet zich dan voor als een grillig gevormd netwerk, waarvan de samenstellende delen op de meest fantastische wijze dikwijls meerzijdig met elkaar zijn verbonden.

Het statig proefschrift van Dr. de Bruin, dat de Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament behandelt, vormt een complement van het onderzoek naar de Oud-Testamentische teksten, dat wij aan Ebbinge Wubben hebben te danken. Als basis voor zijn nasporingen stond hem de studie in Tschr. 43 ten dienste, waarin De Vooys de groepering van het materiaal in grote lijnen heeft beproefd. Om de daar geuite veronderstellingen te toetsen had schr. o.a. de filiatie van de handschriften nader te onderzoeken en aan de hand van de taalvormen de verschillende teksten zoveel mogelijk te localiseren. Een tweede eis was: te beoordelen hoe de vertalers zich van hun taak hadden gekweten; in de derde plaats viel de vraag te beantwoorden, welke samenhang mogelijk tussen verschillende vertalingen was te constateren. Het eerste onderzoek levert ons o.a. lijsten van overeenkomstige plaatsen van een Westvlaamse, een Brabantse en een Noordnederlandse vertaling, die dikwijls in woordenkeus verschillen. Dat hier, wanneer men conclusies voor het dialect wil trekken, voetangels en klemmen liggen, bewijzen andere lijsten uit dezelfde handschriften samengesteld, waaruit blijkt hoe b.v. de Hollandse vertaler meermalen aan zijn voorgangers (wat dus ten dele wil zeggen aan andere dialecten) heeft ontleend. Bijzondere aandacht heeft dr. de Bruin besteed aan de vertaaltechniek. Door nauwgezette systematische vergelijking van verschillende Middelnederlandse teksten met de Vulgaattekst gaat hij na of en hoe men de moeilijkheden van het Latijn is te boven gekomen. Om te doen zien hoe een vertaler b.v. allerlei bijbelse begrippen door nieuwgevormde afleidingen en samenstellingen weergeeft, of hoe hij zich redt met de woordorde, met vreemde constructies als

ablativus absolutus of participium conjunctum, met het gebruik van naamvallen of voorzetsels, worden reeksen plaatsen uit de Vulgata en de vertalingen geconfronteerd. Deze methode, die een soort maatstaf aan de hand doet om de betrekkelijke verdiensten van verschillende vertalers tegen elkaar af te wegen, stelt schr. ook in staat om den vertaler van de evangeliënharmonie, die soms in de 'Bijbel van 1360' voorkomt, met dien van het Oude Testament te identificeren. In het algemeen blijkt wel dat men in verloop van tijd er steeds beter in is geslaagd het weerbarstig Latijn in aannemelijk Nederlands over te brengen. Wie hieruit een algemene regel zou willen afleiden, ziet echter een streep door zijn rekening getrokken, die hem er aan herinnert dat ten slotte persoonlijk talent uitgaat boven vlijtige beoefening. Merkwaardigerwijze toch staat de oudste van alle onderzochte vertalingen, het zgn. Limburgse Leven van Jezus, zowel door kennis van Latijn als door meesterschap over de moedertaal bovenaan. Deze tekst, ook vroeger al voorwerp van bewondering èn van litteratuurkenners èn van theologen, door Plooy, zoals men weet, herkend als vertegenwoordiger van de in originali verloren gegane evangeliënharmonie van Tatianus en daardoor van internationale betekenis, blijft ook bij dit onderzoek de kroon spannen boven wat een hele reeks vertalers voor andere gedeelten van de bijbel hebben verricht. Overeenkomst in taal en stijl met het Leven van Sinte Lutgart is al door Van Veerdeghem opgemerkt; De Bruin gaat, zonder vooralsnog tot een volledig onderzoek te komen, hier enigszins dieper op in en waagt de veronderstelling dat we in Willem van Afflighem den auteur hebben te zien. Zoals men weet is het werk (dat Maerlant in 1271 voor zijn Rijmbijbel raadpleegde) maar in één hs. gaaf overgeleverd. Al gauw heeft men zich beijverd alle plaatsen waar het afweek van de Vulgata er uit te verwijderen; in die 'gezuiverde' vorm is het zeer verbreid geweest, ook in Duitsland.

Al bevat het hier aangekondigde boek menig détail-onderzoek, het is veel meer dan een bundel van dgl. studies. In zijn 500 blz. geeft het, in heldere stijl en voorzover dit bij het gegeven onderwerp mogelijk is in overzichtelijke vorm, een volledige bespreking van het hele vraagstukkencomplex dat zich hier voor den taalkundige opdoet, waarmee toekomstige onderzoekers zeer gebaat zullen zijn. Verslag van de hele inhoud te doen is hier niet mogelijk; tot slot moge uit de bondige 'Zusammenfassung' het volgende worden gememoreerd. In de geschiedenis van de Middel-

nederlandse Bijbelvertaling laten zich in hoofdzaak drie perioden onderscheiden. Nog uit de 13de eeuw bezitten we, uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig, het Leven van Jezus, een vertaling van de Brieven van het N.T., een Souter; deels in gewijzigde vorm, zijn deze vertalingen ook zeer bekend geweest in de Noordelijke Nederlanden en in Duitsland. De tweede faze is die van de Oostvlaamse 'Bijbel van 1360', die maar gedeeltelijk een ruimere verspreiding heeft genoten. Omstreeks 1390 ontstaat dan een machtige 'tegenstroom': de volledige Noordnederlandse Bijbelvertaling, vermoedelijk van de hand van Scutken, door de Moderne Devotie verbreid, verdringt ook zelfs in het Zuiden de vroegere vertalingen; vooral het N.T. is, in pericopenvorm, talloze malen gedrukt. Schr. houdt het voor zeker dat deze vertaling een belangrijke invloed op latere, middellijk zelfs op de Statenbijbel heeft gehad.

D.C. TINBERGEN.

Fr. van Hoof, *Ernest Claes. Uit zijn werk*. (Nederl. Schooluitgaven voor Waal en Vlaming. Van In, Lier, 1935).

Reeds in de vorige jaargang, p. 185, heb ik op de bloemlezing uit *Ernest Staas*, in dezelfde serie 'schooluitgaven voor Waal en Vlaming', de aandacht gevestigd. Deze verzameling geeft een goed denkbeeld van Ernest Claes. De opgenomen stukken zijn ontleend aan diens: *Oorlogsnovellen, Het leven van Herman Coene, Kiki, Black, De Witte*. Daar het boekje voor schoolgaanden bestemd is, is, naar dr. v. Hoof zegt, de keus vooral gevallen op teksten, waarin de schrijver de kinderziel ontleedt. Of deze gevolgtrekking juist is? De jeugd houdt zich, vooral in de lagere klassen, niet graag met zichzelf en met zelfontleding bezig; ze is bij voorkeur episch. Maar de keuze lijkt me goed; vooral de eerste schets, *Van een schamel moedertje*, een verhaal van oorlogsellende, dat geen plaats laat voor oorlogsverheerlijking en 'heldenverering'.

Anderen dwepen blijkbaar meer met het boek *De Witte* als ik. Het bestaat uit niets meer als een reeks kwajongensstreken, zonder enige psychologische diepte of maatschappelijke strekking, vrijwel op het peil van *Dik Trom*; maar erger is, dat de Wittes streken niet door de zedelijke beugel kunnen (bijv. zijn sigarenstelen bij meneer Boon), doch de schrijver schijnt deze aardig en sympathiek te vinden. Gelukkig echter zijn de hier opgenomen stukken uit *De Witte* van beter allooi.

Voor de aantekeningen geldt hetzelfde als bij het vorige deeltje. Ze zijn vooral voor Walen bedoeld; Nederlandse lezers hebben er weinig aan. De uitgever had vaker er op moeten wijzen, dat een woord of uitdrukking niet Noord-Nederlands is. Uit de eerste novelle, *Van een schamel moedertje*, tekende ik de volgende aan:

schamel als *armzalig* wordt hier niet van mensen gezegd.

baan = weg: alleen Z.Ned.

niet meer over de baan kunnen = geen goede gezondheid hebben en niet meer kunnen werken: idem.

lijk = gelijk: idem. Evenzo: *peinzen* = denken; *in volle doening* = in volle bezigheid; *sukkelaer* = stumper; *binnendoen* = binnenhalen (van de oogst gezegd); *zich op weg zetten* = z. op weg begeven; de *froezeling* van het licht; *de groeite* = de planten; *binnenroepen* = weer onder de wapens roepen; *opbeuring* = troost; *het was uit en af met hem* = afgelopen; *de gebaren* = de bewegingen (hier van werkende mannen gezegd); *immerdoor* = voortdurend (wij zeggen: altijddoor); *deerlijk* (het deerlijke klagen van de oude vrouw) = jammerlijk.

Al deze woorden en zinswendingen zijn in N. Nederland niet gebruikelijk. Door een kleine aanduiding had dit moeten worden gezegd, zowel ten behoeve van de vlaamse als de waalse lezers.

Verder miste ik de aanwijzing, dat de volgende woorden alleen Z.Nederlands zijn: de weg *langswaar*; zij wachtten *naar* de inspectie; *er aan houdend*, antwoord te bekomen; *dan* in de betekenis van *toen* (wat de uitgever niet kwalijk te nemen is, want bijna geen noordnederlandse schrijver, die daartegen niet zondigt); zij stapte *buiten*; ze *keek naar het uur* op de torenklok; ze zouden niet vechten *langs de kanten* waar haar zoon was; als soldaten hadden we drie weken naast elkaar *in de rangen* gestapt; ik had een *gevoelen* alsof; ze *stond recht*; hij keek *ijl* (zonder iets te zien) over de velden.

Deze woorden en zinswendingen zijn niet fout; ze zijn vlaams; ons nederlands kan er voortreffelijk zijn voordeel mee doen en opneming ervan zou onze taal verrijken. Maar voor de ontwikkeling van het taalgevoel was een nadere aanduiding wenselijk geweest.

Voor onze schoolbibliotheek lijkt me dit werkje uitstekend geschikt. De prijs, 6,50 franc (32½ cent!) moge nogmaals voor onze uitgevers een waarschuwing zijn.

Deventer.

Dr. W.H. STAVERMAN.

Kroniek en kritiek.

Alweer een nieuwe geslachtslijst op komst?

De geschiedenis herhaalt zich. In 1916 verwachtte Minister Cort van der Linden van een breed opgezette, onpartijdig samengestelde Staatskommissie een definitieve spellingvrede. Voordat hij de weloverwogen bemiddelende regeling, neergelegd in het *Verslag* van 1918, had kunnen aanvaarden, kwam een eind aan zijn ministerieel leven. Zijn opvolger, Minister de Visser, opperde bezwaren tegen de nieuwe geslachtsregeling - vrijwel overeenkomende met die van Minister Marchant - die z.i. te ver ging. Sympathiserende met de denkbeelden in de Nota's van Prof. A. Kluyver en Prof. J.W. Muller, droeg hij aan deze beide geleerden op, een nieuwe geslachtslijst te ontwerpen. Deze werd in 1920 van regeringswege gepubliceerd. Het lot was weldra beslist: nòch van behoudende nòch van vooruitstrevende zijde volgde instemming: het ‘Ontwerp’ werd voorgoed opgeborgen.

In 1936 kondigt Minister Slotemaker de Bruïne, niet afgeschrikt door de mislukte poging van zijn geestverwant De Visser, zijn voornemen aan, opnieuw een geslachtslijst te doen samenstellen. Blijkbaar heeft hij het niet aangedurfd, het bovengenoemde Ontwerp officieel te aanvaarden. Meent hij werkelijk dat de kansen in 1936 beter staan dan in 1918? Of dat er onder jongere taalkundigen bevoegder geleerden te vinden zijn dan de beide ervaren lexicografen, van onbestreden gezag, die indertijd hun beste krachten inspanden om een bevredigende uitkomst te bereiken?

Voordat zij met hun poging gereed waren, in 1920, hebben wij getracht de vraag te beantwoorden: *Bestaan er grondslagen voor een nieuwe regeling van het taalkundig-mannelijk en vrouwelijk geslacht*?[1)] Achtereenvolgens onderzochten wij of er grondslagen te vinden waren 1° in het verleden van onze taal, 2° in de tegenwoordige dialekten, 3° in het taalgevoel van de beschaafde Nederlander 4° in de praktijk van het hedendaagse schrijven. Het ontkennende antwoord kan na zestien jaren niet alleen onverkort gehandhaafd worden, maar wat de twee laatste punten betreft, nog versterkt worden. Er is weer een jongere generatie opgegroeid, die bij een ‘experimenteel onderzoek’, gelijk Van Ginneken dat voorstond, verrassende resultaten zou opleveren. Dit feit houdt verband met het vierde punt: in de laatste twintig

1) In dit tijdschrift, jaarg. XIV, blz. 161-172, herdrukt in *Verz. Taalk. Opstellen*, I.

jaren is het aantal schrijvers die de nieuwe spelling toepassen sterk toegenomen, nòg sterker het getal van hen die de buigings-*n* niet meer schreven, ook al behielden ze de oude spelling. Er *bestaat* dus - ook onder auteurs van de eerste rang - een hedendaags ‘achtbaar’ gebruik, om een achttiende-eeuwse term te gebruiken, waarop men zich beroepen kan. Als tegenstanders hardnekkig de tendentieuse termen ‘examen’-spelling en ‘school’-spelling blijven gebruiken, dan koesteren zij de ijdele hoop dat dit gebruik bij regeringsbesluit radikaal vernietigd zou kunnen worden.

In één opzicht hoopt Minister Slotemaker de Bruine van een nieuwe kommissie meer dan het *Verslag* van 1918 of het *Ontwerp* van 1920 hem konden bieden, namelijk een afdoende regeling van de voornaamwoordelijke aanduiding. Daarbij schijnt hij uit te gaan van de simplistische leken-opvatting, dat deze aanduiding voldoende geregeld is, als in een *Woordenlijst* alle substantieven van de toevoeging *m. vr.* of *onz*. voorzien zijn! De grondige beschouwingen van dit ingewikkelde vraagstuk, in de laatste tijd gepubliceerd, hebben aangetoond, dat de deskundige Staatskommissie van 1916 volkomen terecht deze aanduiding losmaakte van het grammatische genus, en een uniforme regeling voor alle taalgebruik, voor alle Nederlandse gewesten, onwetenschappelijk en praktisch onmogelijk achtte. Ook in dit opzicht zou dus een eventuele nieuwe kommissie van Noord- en Zuid-Nederlanders, bij het zoeken naar een uniforme regeling voor onoplosbare moeilijkheden komen te staan.

Laat dus de Minister zich nog eens ernstig bedenken, eer hij een opdracht geeft, die slechts tot verkwisting van tijd en geld zou kunnen leiden, omdat een nieuwe mislukking met vrij grote zekerheid te voorspellen is. Op wankele grondslagen kan geen hecht gebouw verrijzen!

Geslacht, verbuiging, voornaamwoordelijke aanduiding.

De Nederlands-Belgische commissie tot samenstelling van een woordenlijst, door Minister Marchant ingesteld en door Minister Slotemaker verloochend, heeft met toestemming van de Minister een *Rapport* over dit onderwerp gepubliceerd.[1)] De bedoeling is slechts: verduidelijking van de spelling-1934. Aan de regels zelf mocht niet getornd worden. Juist bij die uitwerking blijkt de onhoudbaarheid van de seksuele *n*, die door Marchant als - ver-

1) 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1936 (prijs f 0,35).

geefse! - concessie aan het conservatisme gespaard is.[1] Waarom moet bij ‘gemeenslachtige’ woorden, als de sekse niet blijkt, het ‘mannelijk’ vóór het ‘vrouwelijk’ gaan?[2] Is in een algemene vraag ‘Aan wie*n* moet ik dit geven?’ de *n* noodzakelijk?[3] Waarom is een *engel* ‘mannelijk’ en een *heer* in het kaartspel, een *koning* in het schaakspel ‘vrouwelijk’, terwijl *de koningin* in dat spel wel geen mannelijkheids-*n* krijgt, maar wel met *hij* aangeduid mag worden? Door de *n* aan de sekse te verbinden geraakt men - gelijk Gerlach Royen met tal van voorbeelden aantoonde - in hopeloze verwarring. Daarbij komt dat het gezag van de oude naamvalsleer afbrokkelt. Een regering die het *n*-gebruik wil regelen, zou eigenlijk, als in de dagen van Siegenbeek, een officiële grammatika moeten laten vervaardigen. Opmerkelijk is b.v. dat de commissie vaststelt ‘dat de afschaffing van de *n* in de datief meervoud in België reeds lange jaren gangbaar was’ (blz. 6).

Wat de voornaamwoordelijke aanduiding betreft, kiest de commissie het enig juiste standpunt, waarop ook de Staatscommissie-1916 zich plaatste: *zonder erkenning van verscheidenheid is het vraagstuk niet op te lossen*: ‘De toepassing zal voor een Noord-Nederlander in 't algemeen geen moeilijkheden opleveren. Ook niet voor den beschaafden Zuid-Nederlander! Tenzij deze laatste, *geheel ten onrechte overigens*, zou menen dat hij zich bij de pronominale aanduiding steeds moet richten naar het taalgebruik van zijn Noorderbroeder’. - ‘Zulk een vrijheid in de pronominale aanduiding is evenmin een gevaar voor de eenheid van het Nederlands als de onmiskenbare en meer in het oog en

1) Men zal zich herinneren dat vier van de vijf deskundige adviseurs tegen deze regel onoverkomelijke bezwaren hadden. Alleen Van Ginneken verklaarde zich - tenminste destijds! - daardoor volkomen bevredigd.
2) Dit is in strijd met de regel van Marchant omtrent de diernamen: daar wordt de seksuele *n alleen* geplaatst bij namen, die *alleen* een mannelijk individu aanduiden. De koppeling van het mannelijk genus aan de *hij*-aanduiding is principieel onjuist.
3) Ongetwijfeld is de commissie daarin consequent, al wordt op dezelfde bladzijde 11 toegegeven ‘dat reeds onder het oude stelsol de -*n* bij het vragende voornaamwoord hoe langer hoe minder geschreven wordt’. In minder mate geldt dat ook voor het relatieve die. Wie daarop let zal bij oude spellers talloze ‘fouten’ kunnen opmerken, die reeds in het Mnl. geen fouten waren, omdat het relatief van ouds onverbogen was.

het oor vallende verschil tussen Noord en Zuid wat betreft het woordgebruik'.

Intussen heeft de commissie zich tot taak gesteld, na te gaan of in het 'beschaafde taalgebruik' van het betoog, het essay, de goede journalistiek in dat opzicht regels waar te nemen zijn, die voor het jonge geslacht als norm zouden moeten blijven gelden. Hoewel er veel aan 'persoonlijke vrijheid' en 'persoonlijke voorkeur' overgelaten wordt, schuilt in de uitvoerige rubricering van een - overigens juist waargenomen - gangbaar gebruik in dit soort taal, het gevaar dat ouderwetse schoolmeesters deze 'regels', liefst nog uitgewerkt, aan de schooljeugd zullen willen inprenten. Niet alleen bij leken heerst het misverstand dat men bij aanduiding van niet-onzijdige woorden slechts te kiezen heeft tussen *hij* en *zij*: 'Of geen van beiden!' dient er aan toegevoegd te worden. Dat geldt vooral voor namen van zogenaamde abstrakte begrippen. Bij woorden als *liefde, vrijheid, mening, vergadering*, volgens een bepaald schrijfgebruik met *zij* aangeduid, klinkt *hij* onnederlands. In dit beknopte *Rapport* was geen brede uitzetting van dit even ingewikkelde als belangrijke vraagstuk te verwachten: die is trouwens elders te vinden. Het veelvuldige gebruik van *die, deze, het, zo, er*, de voornw. bijwoorden en de door Simons opgemerkte, verrassende niet-aanduiding van abstracta wordt hier slechts terloops vermeld. In een toekomstige moderne spraakkunst zou dit alles de volle aandacht verdienen.

Ten slotte een vraag: vatten de schrijvers het 'beschaafd taalgebruik' niet te eng op, als een vrijwel onveranderlijk grootheid, afgescheiden van de 'conversatietaal, ook van beschaafden' (blz. 20). Houden zij daarbij wel voldoende rekening met de evolutie van de auteurstaal in de laatste halve eeuw, en de invloed die daarvan uitgegaan is op het algemene schrijven? Een onbevooroordeeld onderzoek, op statistische grondslag, zou ongetwijfeld leerzaam zijn, juist ten opzichte van geslacht, verbuiging en voornaamwoordelijke aanduiding!

C.D. V.

Uit de tijdschriften (Juli-Augustus).

De Gids. Juli.

In dit Erasmus-nummer schreef J. Huizinga over *De schrijver der Colloquia*, waarbij hij Erasmus eerst om zijn literair talent en zijn opvoedkundige taak schetst. G. Brom handelt over *Erasmus als humanist*, Maurits Sabbe over *Erasmus*

en zijn Antwerpsche vrienden, Anton van Duinkerken over *Erasmus en de letterkundige kritiek*.

Aug.

Gerth Schreiner wijdt een artikel aan de dichter Jan Jansz Starter. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken *Nieuwe Erasmiana*, o.a. van Nico van Suchtelen en van Garmt Stuiveling.

De Nieuwe Gemeenschap III, nummer 4-5.

H. Kuitenbrouwer en Ad. Sassen geven een verantwoording van de keuze in hun *Bloemlezing van Katholieke Poëzie* na 1900.

Nummer 6.

H. Kuitenbrouwer bespreekt twee bundels *Strijdpoëzie*, nl. de 1 Mei-gedichten van *Fundament* en *Ochtend-appèl* van ‘jonge Dietschers’.

De Vlaamsche Gids. Juli.

F. Malherbe geeft *'n Korte Samenvatting van die jongste Afrikaanse letterkunde*. Hij bespreekt de *Publikasies van ongeveer 1929 tot 1934*, voornamelijk de poëzie van Leopoldt (*Skoonheidstroos*), Totius (*Passieblomme*) en de jongere W.E.G. Louw (*die Ryke Dwaas*). Uitvoerig behandelt hij de *Publikasies* van het vruchtbare jaar 1935, waarin een viertal jonge Kaapse dichters optraden. Onder hen munt uit Van Wyk Louw (*Alleenspraak*), bij wie de vernieuwing in de richting van ‘'n streng individualisme’ het duidelijkst uitkomt. Als prozaschrijvers onderscheiden zich Mikro (*Pelgrims*), C.M. van den Heever (*Somer*) en Abr. H. Jonker (*Najaar*). De dramatische literatuur ‘moet nog groei om te bloei’. - M. Rutten bespreekt in de ‘Kroniek der Nederlandsche Poezie’ *Uitingen van een kwarteeuw Vlaamsche poëzie*, nl. twee dichters uit de school van Karel van de Woestijne: Willem Elsschot, die *Verzen van Vroeger* publiceerde, en Firmin van Hecke, die zijn *Gedichten* liet herdrukken. Daarnaast, uit de school van Van Ostaijen: Gaston Burssens, wiens jongste werk (*French en andere Cancan*) tekenen van ontbinding vertoont en P.G. Buckinx (*De Dans der Kristallen*), een ‘ontbolsterend’ talent. Het meest geprezen wordt Maurice Gilliams (*Het Verleden van Columbus*). Het overzicht wordt besloten met het werk van Jan Vercammen (*Het tweede Land*) en van Julia Tulkens (*Ontvangenis*).

Aug.

M. Rutten bespreekt de *Coplas* van Hendrik de Vries en de bloemlezing *Moderne lyriek* door C.J. Kelk en Halbo C. Kool.

C.D.V.

N.B. *De drie laatste bladzijden van deze rubriek moeten, wegens plaatsgebrek, tot de volgende maand uitgesteld worden*.

Meekel en Shakespeare.

Wie een doxologisch onderzoek aanvat, dient zich veilig te stellen tegen lichtvaardige conclusies, die op dit terrein van wetenschappelijk onderzoek zo gemakkelijk worden getrokken. Heel vaak wordt ‘invloed’ genoemd, wat in werkelijkheid ‘verwantschap’ moet heten; zeer dikwijls worden influenties toegeschreven aan personen, ofschoon zij eigenlijk voortkomen uit die moeilijk-vatbare maar niettemin verreikende krachten, die wij samenvatten onder de termen: mode, conventie, traditie tijdgeest, reactie. Het ligt aan de aard van het onderwerp, met welke der hiergenoemde factoren men vooral rekening dient te houden. Bij de bestudering van de invloed b.v. van Zola op de Nederlandse letterkunde, moet men tijdgeest en mode terdege in 't oog houden. De grote moeilijkheid bestaat hierin: deze vast te stellen. Maar, de letterkunden van verschillende landen alsmede de onderscheidene kunsten vergelijkende, kan men zich toch een vrij scherp beeld vormen van mode en tijdgeest; de literaire persoonlijkheden, die in het onderzoek betrokken worden, kennend, kan men toch weten of mode en conventie, traditie en reactie van groot of gering belang zullen zijn geweest. Altijd dient men te bedenken, dat de grote kracht steeds uitgaat van de persoonlijkheid van den kunstenaar, en dat er geen beter middel tot veiligstelling van het onderzoek bestaat, dan het opsporen van feiten en feitjes, die ons voor verkeerde gevolgtrekkingen kunnen vrijwaren. Op deze wijze wordt de hachelijke onderneming, die het doxologisch onderzoek is, tot een wetenschappelijk peil opgevoerd, die haar een waardevol instrument zal doen zijn in de vergelijkende litteratuurwetenschap.

Wanneer wij de eventuele invloed van Shakespeare op Meekel willen onderzoeken, wordt het onderzoek vergemakkelijkt door de afstand van drie eeuwen die er tussen beider productie ligt. Tijdgeest en mode, reactie en conventie spelen in dit geval geen rol van betekenis. Wij kunnen ons dus dadelijk zetten aan een onderzoek van hun werken, een onderzoek waarbij men bedenken moet, dat beiden persoonlijkheden zijn in de goede zin, die dit woord hebben kan. Eén zaak staat vast: Meekel kende Shakespeare door en door; hij hield van dezen reus in het rijk der dramatiek

en heeft al zijn werken niet alleen gelezen maar ook meermalen zien spelen vóór hij zelf dramatisch werk schreef. Het was in 1906, dat het toeval hem in aanraking bracht met Mr. Holt, een oud-ingenieur van de Engelse marine, naar wien hij verwezen was om een goed pension te krijgen. Van de kennismaking stond hij perplex: Mr. Holt verbleekte, toen hij Meekel zag, zijn dochter liep schreiende de kamer uit: Meekel bleek de dubbelganger van Mr. Holt's op zee omgekomen zoon te zijn. Dat was de oorzaak, dat bijzondere zorgen hem omgaven. Maar er gebeurde meer: Mr. Holt was een groot bewonderaar van Shakespeare; samen met Meekel trok hij naar Stratford-on-Avon; zij zagen daar alle spelen van Shakespeare opvoeren. Het werd een pelgrimstocht van den bewonderaar-kenner en den bewonderaarschrijver. Het was voor beiden een prachtige tijd; en het was toen dat een eerste, later vernietigde, opzet van *De Nar* ontstond. Meekel, die Shakespeare reeds kende, is sindsdien onder de bekoring van dezen wellicht grootsten dramaticus aller tijden gebleven. Onwaarschijnlijk is het dus niet, dat Meekel in z'n toneelwerk de invloed van Shakespeare heeft ondergaan. We zullen dat hier onderzoeken en ons bepalen tot het in boekvorm uitgegeven toneelwerk n.l. de drie ‘romantiese spelen’: *Boudewijn van Vlaanderen, Ferguut en Galiëne* en *De Nar*.[1)]

Wie het werk van Meekel leest na dat van Shakespeare, wordt getroffen door een meer dan gewone overeenkomst. Bij beiden werkt voortdurend de wet der contrasten; zo staan bij Meekel de Nar en de Hertogin tegenover de Vorstin en haar hovelingen, Boudewijn van Vlaanderen tegenover zijn dochter, en Arnoud tegenover Hertog Hendrik van Brabant; zo staat - aanvankelijk - Ferguut tegenover Galiëne, en Ferguut blijvend tegenover de hovelingen. Beide schrijvers noemen zonder reserve de dingen bij hun naam, ook als het naar onze opvatting misschien wat ver gaat. Voor beiden is zedelijk zedelijk en onzedelijk onzedelijk; goedpraten doen zij het slechte niet, psychologisch verklaren wel. De intrigue is bij beiden ondergeschikt aan de karakterontwikkeling; soms is zij zelfs vaag, vooral in Meekel's *Nar*. Er is bij beiden een dooreenmenging van lyriek en dramatiek o.a. door de liedjes, die narren e.a. zingen. Er is bij beiden een speelse

1) Uitvoeriger beschouwingen over Meekel's werk, dan ik hier geef, kan men vinden in mijn werkje, *Globetrotters*, Davidsfonds, Leuven.

humor, een sprankelende geest, een gezonde zin voor het komische. Soms lijkt het alsof beiden slechts de noodzakelijke gegevens verstrekken voor spelers en toeschouwers, die het stuk daarmee moeten opbouwen. Er is in Shakespeare's werk een grote eenheid van een ontzagwekkende strekking en van een glorieuze grootheid: de verdediging van het edelste menszijn; dat is ook bij Meekel zo: overal komt de ‘ridder’ naar voren, die de schijn haat en het wezen bemint.

De eerste indruk die zich in den lezer vastzet is die van een innige verwantschap. Wanneer daarna het sublieme spel van den *Nar* gezien en gelezen wordt, staat het vast, dat die verwantschap soms geleid heeft tot beïnvloeding. Daar is allereerst de figuur van den Nar zelven. Shakespeare heeft den nar in *Twelfth night* aldus gekarakteriseerd door de mond van Viola:

> This fellow's wise enough to play the fool;
> And, to do that well, craves a kind of wit:
> He must observe their mood on whom he jests,
> The quality of persons, and the time;
> And, like the haggard, check at every feather
> That comes before his eye. This is a practice,
> As full of labour as a wise man's art:
> For folly, that he wisely shows, is fit;
> But wise men, folly-fallen, quite taint their wit.

In Shakespeare's spelen komen vele narren voor. Toevallige omstandigheden hebben er toe meegewerkt, dat in Elisabeths tijd het aanzien der naaren snel steeg. Aanvankelijk portier in herbergen en paleizan, werd hij een grapjas aan vorstelijke hoven. Sommigen onder hen, Will Summer onder Hendrik VIII en Tarlton onder Elisabeth, deden de soort in hoge achting raken. Shakespeare heeft hem dan ook gezien als een wijze dwaas.[1)] Bij hem vinden we personen, die door de omstandigheden in schijn tot narren worden, zoals Hamlet, die zijn geestelijk schaakspel met zijn tegenstanders onnavolgbaar speelt; anderen zijn nar in de werkelijke betekenis van het woord: grapjassen, die als de wereldwijze Touchstone uit *As you like it* de hoogste ernst in schijn van vrolijkheid weten te wikkelen. Zo'n nar is die van Meekel niet geworden; ofschoon als nar zuiver Shakespeareaans, is er dit grote verschil dat hij tot hoofdpersoon van dit

1) Der weise Narr in der engl. Literatur von Erasmus bis Shakespearevon Walter Gaedick. Lpz. 1928.

drama werd, en een ontwikkeling doormaakt van nar-tout-court tot nar-en-held. Hij is geen nar meer alleen: in hem rijpt de menselijke moed tot een heldhaftigheid die het heilige nadert. Zijn narreschap raakt op de achtergrond. ‘Ik kan niet lachen meer,’ bekent hij, en de opmerking: ‘dan wordt gij overbodig’, is voor zijn narreschap het vonnis. Maar hij doet wat anders: zijn leven zet hij in voor de Hertogin. ‘Lachen heet 't huis waar ik in woon,’ verklaart hij. Maar in het lachen woont ook de diepste ernst. Vanaf het moment dat de liefde hem raakt, liefde niet alleen voor de Hertogin, maar ook, en vooral, voor het heilig recht, behoudt hij van zijn narrenaard alleen de scherpzinnigheid en vrijmoedigheid. Zelfs in het vunzigst kerkerhol kan hij wel zingen van het hoogst geluk. Daarin blijft zijn narreschap bestaan, dat hij de sluiers van de schijn blijft scheuren, die hangen om de verdorven geesten aan het hof. Maar als mens, als held, groeit hij naar het heilige toe.

Deze liefde van een nar voor een vorstin, die hem verandert, treffen we ook in *King Lear* aan. Als Lear vraagt: ‘Where's my fool? I have not seen him these two days’, wordt hem geantwoord: ‘Since my joung lady's going into France, sir, the fool hath much pined away.’ En ook Lear had dit opgemerkt. Het is dit motief, dat door Meekel meesterlijk is uitgewerkt. Zijn scherpe geest, zijn diepe ernst, zijn hoge humor, zijn onvergelijkelijke moed en zijn vertrouwen op God, maken den Nar tot den enig mogelijken verdediger van de Hertogin, wier onschuld, wier goederen en wier vader door Gunsteling en Diplomaat worden belaagd.

Het allermeest heeft de *Nar* wel van *Twelfth Night*. Gravin Olivia heeft hier een Nar, Feste, zoals de Vorstin in Meekels spel er een heeft; beiden zingen hun liedjes, en zoals Feste aan het slot zijn levenslied zingt, waarin de levenservaring van zovele jaren is samengevat, zo zingt ook de Nar, bijna aan het slot, zijn levenservaringen uit. Zoals door Feste een lied gezongen wordt voor de twee lichtzinnige jonkers, Sir Toby Belch en Sir Andrew Aguecheek, zo zingt ook de Nar voor den lichtzinnigen Diplomaat en dito Gunsteling, en beide liederen handelen over de liefde. Alleen, Feste is een nar die slechts terloops optreedt, en in Meekels spel is de Nar de hoofdpersoon; hij wordt ook door heel andere en edeler motieven gedreven dan Feste.

Ook tussen Gunsteling en Diplomaat aan de ene, en Sir Toby en Sir Andrew aan de andere kant, bestaat een opvallende over-

eenkomst; allen zijn het lichtzinnige drinkebroers; geld is voor hen het hoogste; en zoals in de *Nar* beiden hun gesprekken doorspekken met Franse woorden en zinnen, zo doen het ook beiden in de *Nar*. Men vergelijke b.v. *Twelfth Night* III, 1 en de *Nar* IV, 5.

Wat de stof betreft kunnen we dus zeggen, dat het hoofdmotief van de *Nar* terug te vinden is in *King Lear*, en dat verschillende personen een opmerkelijke gelijkenis tonen met personen uit *Twelfth Night*. Ik voeg er aan toe, dat de Nar zich zelf typeert als 'de eerste knecht en knapste woordverdraaier' van de Vorstin; ook Feste noemt zich zo (III, 1): 'I am, indeed, not her fool, but her corrupter of words'. Ik geloof, dat we in deze gevallen aan invloed mogen denken in zoverre het de stof betreft. Het komt mij voor, dat het lezen en zien van Shakespeare's spelen Meekel brachten tot deze vorm van zijn spel, waarvan de idee evenwel geheel de zijne is. Deze leidinggevende idee leeft in heel zijn werk, ook in zijn proza en zij is een vrucht van zijn persoonlijkheid, niet van lectuur of schouwburgbezoek.

Zowel in Shakespeare's spelen als in die van Meekel, speciaal in de *Nar*, vangen de spelers elkaar in de eigen woorden. We lezen b.v. bij Meekel, als de Gunsteling den Nar scheldt: 'Brutale hond!' diens antwoord: 'Pas op, ik bijt!' En als de Diplomaat hem spottend toevoegt: 'Mooie held!' reageert de Nar met deze woorden: 'Niet meer! Nou zit ik vol met zomersproeten.' Voorbeelden van Shakespeare aanhalen is volstrekt onnodig: men kan vrijwel geen spel lezen van dezen groten dramaticus of men treft deze woordenvangst veelvuldig aan. Maar speciaal in *Hamlet* en *Twelfth Night*, en telkens als een nar optreedt, speelt Shakespeare's geest zijn luchtig-ernstig spel.

Is dit invloed van Shakespeare op Meekel? Ik geloof, dat de lezing en het zien van de Engelse spelen, dit bevorderd hebben. Maar als we Meekels persoonlijkheid kennen, en zijn sprankelend vernuft ook buiten zijn toneelwerk kunnen bewonderen, dan mogen we veilig aannemen, dat van een opwekkende of durende invloed geen sprake is. Dit alles is Meekel zelf, geheel en al, al mag zijn geest dan ook gescherpt zijn door dien allergrootste, door Shakespeare. Dit moeten we ook bedenken als we letten op beider beeldspraak. Albert Verwey heeft reeds in 1886 in zijn studie over *Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare* gezegd: 'Het groote kenmerk van Shakespeare's beelden is hun onmiskenbare realiteit. Wie de sonnetten leest komt onder den

indruk dat de dichter nooit naar een beeld greep dat niet vlak voor de hand lag, en tegelijk dat hij een onmetelijken rijkdom van beelden zoo maar voor het grijpen had. Er ligt een minachting voor vergezochte beelden en zoogenaamde poëtische fantasieën in dat slordige opvatten van het eerste het beste beeld, dat hem voor de voeten ligt.'[1)] Wat Verwey hier voor de sonnetten constateert gaat ook op voor het toneelwerk en.... voor Meekel. Ook bij den laatste is dit zo, en niet alleen in zijn spelen: ook in zijn proza. Evenmin als bij Shakespeare ontstaan bij Meekel de beelden allereerst uit gevoel en fantasie, al spelen die - natuurlijk - hun rol; neen, scherp waarnemen en scherp denken doen beelden ontstaan als: 'eenzaam als een hond zonder meester - een spottende klank in zijn stem als in de hoorn van een slechte phonograaf - hij was van zijn jeugd af een man geweest als een werkershand.' De beelden worden gezien met verstandelijke scherpte, waarop de geest van den lezer onmiddellijk verstandelijk reageren moet om er de volle schoonheid van te genieten. Daarnaast staat het nuchter opvatten van beeldspraak, het uiteenrafelen op soms zeer geestige wijze, zoals Maria doet tegenover Feste: 'Nay, either tell me where thou hast been, or I will not open my lips, so wide as a bristle may enter, in way of thy excuse: my lady will hang thee for thy absence.' Of zo als Antonio zich uitdrukt: 'my desire, more sharp than filed steel, did spur me forth.'

Zowel Shakespeare als Meekel haten de schijn en zoeken en vereren het wezen. Als een rode draad loopt dit door hun werk. Het moge waar zijn, dat Shakespeare een goed zakenman was, die de handigheid bezat om, zelfs met zijn toneelwerk, een kapitaaltje bij elkaar te krijgen, feit is, dat hij een edele persoonlijkheid was. En die persoonlijkheid was het, die zijn genie strijden deed tegen alle huichelarij en veinzerij, zoals die ook toen zo welig tierden. Hij heeft alle maskers afgerukt van mooie kleren en prachtige paleizen, en de schamelheid en boosheid van vele zielen daarachter, ongesluierd en onbarmhartig getoond. Datzelfde zien we in Meekels werk. In de *Nar* doorlopend, maar ook in *Ferguut en Galiëne* en in *Boudewijn van Vlaanderen* scheurt hij de sluiers, die bedorven geesten zich voorhingen, stuk. De oorzaak van dit handelen onthult hij aldus: 'Zwart is wit geworden,

1) Nieuwe Gids II, le dl. p. 94.

wij: schavuiten.' Deze eenvoudige woorden van Hendrik van Brabant uit *Boudewijn van Vlaanderen* zouden als motto kunnen dienen voor Meekels werk, zowel als voor dat van Shakespeare. Hier is geen sprake van invloed, enkel van verwantschap. En deze verwantschap sproot voort uit beider persoonlijkheid. Het is deze verwantschap, die de sterke aantrekkingskracht veroorzaakte, die Shakespeare op Meekel uitoefende.

Er is nog een aanwijzing voor Shakespeare's invloed. In de korte beschouwing, die ik boven gaf van de *Nar*, bleek duidelijk het Shakespeareaanse karakter dezer figuur. Als we ons afvragen: hoe kwam Meekel tot de behandeling van deze eigenaardige persoonlijkheid? dan kan het antwoord geen ander zijn dan: door het zien en lezen van Shakespeare's stukken. De nar is immers geen moderne figuur; Meekel moet die gevonden hebben in het verleden; wij weten dat hij Shakespeare bewonderde en vereerde; wij weten dat hij dus vele narren zag bij dezen grootmeester; wij weten ook dat toen de eerste opzet van *De Nar* ontstond. Een soortgelijke invloed meen ik te mogen opmerken in den Monnik uit *De Nar* en in den Kapelaan uit *Ferguut en Galiëne*. Als we een figuur als abt Diederik in Boudewijn van Vlaanderen zien verschijnen, dan is dat heel natuurlijk: we zijn hier in een Middeleeuwse historie, waarin abten als leenmannen een grote rol speelden. Bovendien speelt in en om abt Diederiks klooster de laatste strijd zich af tussen Boudewijn van Vlaanderen en Aernoud van Oudenaerde. Maar de Monnik in *De Nar* treedt op, ja waarom? althans: waarom is het een monnik? Het had evengoed een ridder kunnen zijn of de Stokbewaarder. Bovendien is de Monnik een zwakke figuur, een die houdt van de rustige rust, een waar een lichte spot overheen ligt. Hij kon zo zijn overgestapt uit Shakespeare, waar hij ook zo vaak gebruikt wordt om een situatie te redden, een huwelijksgeval op te knappen e.d.m. Precies eender is het met den Kapelaan in *Ferguut en Galiëne*; in de Middeleeuwse *Ferguut*, waarnaar het stuk bewerkt is, komt hij niet voor. Maar al was dat zo, zijn optreden is typisch-Shakespeareaans. 'The house chaplain' werd over het algemeen laag aangeslagen in Shakespeare's tijd. Evenals de nar zijn ook monnik en huiskapelaan vanuit het leven in Shakespeare's spelen gestapt. Dat kan van Meekels monnik en kapelaan niet gezegd worden. Zij zijn niet eigentijds, maar historisch, in dit geval: uit Shakespeare's spelen voortgekomen.

Aldus heeft C. van der Spek[1] 'the friar' getekend: 'In some plays the friar-confessor acts as the intermediary between two lovers (Rome and Juliet). He is a quiet, benevolent man, a philosopher and a peacemaker. By all the dramatis personae he is treated with respect. - The other instance of the friarconfessor in Shakespeare occurs in *Much Ado About Nothing*. In the fourth act the friar Francis saves the situation by his wise councel.' In het hfdst 'the house chaplain' geeft Van der Spek een karakteristiek, die goed past op Meekels kapelaan. Nu zou het mogelijk zijn, dat Meekel een en ander ontleend had aan andere schrijvers dan Shakespeare, maar met deze andere auteurs heeft hij zich nooit bezig gehouden!

Ferguut en Galiëne kent een nar, die meer Shakespeare's narren nabijkomt dan de Nar uit het gelijknamige spel. Zo geeft deze nar uit Ferguut - die ook weer niet in de Middeleeuwse ridderroman voorkomt! - een zelfkarakteristiek op deze wijze:

> (De nar) dat is de man, die van de koning alles weet,
> zijn beter ik, om zo te zeggen. -
> U vindt hem overal, maar 't liefste toch,
> net als de motten, bij de fijnste kleren.

Boven heb ik reeds een zelftypering van Feste uit *Twelfth Night* aangehaald.

Er is ook enige gelijkheid van bouw in het lied, dat de narren dichten in *Ferguut en Galiëne* en in *Twelfth Night*. In *Ferguut en Galiëne* zingt de Nar aan het slot van het eerste bedrijf:

> Wijzen haten domme mensen,
> maar mijn liefje, lach met mij:
> ik heb enkel domme wensen,
> wijsheid is toch narrerij.
>
> Groten gunnen niets de kleinen
> dan de zotskap en de pij....
> kom mijn liefje, wil niet dreinen,
> grootheid is maar gekkerij.
>
> Valt de regen, dan wat wonder!
> worden ridders nat als wij -
> maar mijn lief, wie treurt daaronder?
> Harnas is maar jokkerij.

1) The church and churchman in english dramatic literature before 1642. A'dam MCMXXX. Chapter X - Voor 'the house chaplain'. Ch. III.

En de groten en de wijzen....
ik voel niets voor allebei,
maar ik wil de naaren prijzen,
alles is wat narrerij!

Stel nu daarnaast het lied, dat Feste zingt aan het slot van *Twelfth Night*:

When that I was a little tiny boy,
With hey, ho, the wind and the rain,
A foolish thing was but a toy,
For the rain it raineth every day.

But when I came to man's estate,
With hey, ho, the wind and the rain,
'Gainst knave and thief men shut their gate,
For the rain it raineth every day.

But when I came, alas! to wive,
With hey, ho, the wind and the rain,
By swaggering could I never thrive,
For the rain it raineth every day.

But when I came unto my bed,
With hey, ho, the wind and the rain,
With toss-pots still had drunken head,
For the rain it raineth every day.

A great while ago th world begun,
With hey, ho, the wind and the rain,
But that's all one, our play is done,
And we'll strive to please you every day.

Dát een nar een lied zingt, dat hij zelfs bepaalde gedachten en gevoelens uitdrukt, gelijk aan die van een anderen nar, is op zichzelf geen voldoende aanwijzing om tot invloed te concluderen. Maar met de reeds bekende feiten voor ogen, gezien bovendien de strofevorm en het gelijke rijmschema, gezien ook de gedachten-spelingen, die op ongeveer gelijke wijze in alle coupletten eindigen, meen ik te mogen aannemen, dat hier inderdaad van invloed sprake is.

Ferguut en Galiëne is in zeker opzicht meer Shakespeareaans dan *De Nar*. Deze is meer bespiegelend; de personen dragen er dan ook geen eigen namen, maar zijn: de Vorstin, de Hertogin, de Hertog, de Diplomaat, de Gunsteling, de Nar, de Monnik; *Ferguut en Galiëne* is meer geconcretiseerd; de spelers heten hier Ferguut, Galiëne, enz. De Nar is een vergeestelijkte Ferguut,

Ferguut de Nar op realistischer levensplan. Beider diepste zin is evenwel dezelfde. De uiterlijke verschijning maakt *Ferguut* evenwel meer Shakespeareaans. De personen, die er in optreden vormen een pêle-mêle als hij den groten Engelsen dichter zo vaak het geval is: we vinden hier slapers, den waard en de waardin enz., op soortgelijke wijze getypeerd, in korte komische trekjes geschetst, als bij Shakespeare. De nar is in Ferguut gehouden binnen de grenzen, die het practische leven van Shakespeares tijd voor hem getrokken had.

Mij dunkt: Shakespeares invloed is in Meekels werk onmiskenbaar, inzoverre de Engelse dramaticus keuze en indeling der stof heeft gericht. Bovendien zijn sommige trekjes klaarblijkelijk aan Shakespeare ontleend; zij bleven in 't geheugen van den schrijver leven n.a.v. de spelen, die hij zag opvoeren. Hier en daar valt in het verloop en de samenstelling van een toneel de gelijkenis met Shakespeare zeer sterk op (b.v. in de gevangenis-scène). Groter dan de invloed is de verwantschap. De betekenis van Shakespeare is v.n.l. deze, dat hij Meekels talent heeft geprikkeld tot groter en sneller werkzaamheid, en hem houvast heeft gegeven, toen hij zijn richting voor zich zag.

Hulst.

JOS.J. GIELEN.

‘Strijk en zet!’ in heiliedjes. (*N.T.* 9, 228 en 312).

Tijdens de vernieuwing en wijziging van de rioleering vóór mijn huis, hadden wij (huisgenooten) in deze maand herhaaldelijk gelegenheid om - bij 't inslaan van damplanken met de handhei door twee man - den voorman te beluisteren, die de slagen regelde met de woorden:

> Een! - Twee! - Drie! -
> Vier gelijk! -
> Vijf allemaal! -
> Zes! - Zeven! -
> Acht-er-over! -
> Hoofd (Hoog?) in de lucht! -
> Strijk en zet!

en zoo telkens weer van-voren-af-aan na den tienden slag.

Een heiliedjes, waarin niet ‘Strijk en zet!’, maar wèl ‘Hoog in de rollen!’ voorkomt (vgl. *N.T.* 9, 228 en 312), heb ik vermeld in *Driemaandel. Bladen* XXII, blz. 87.

Leiden, Augustus 1936.

A. BEETS.

Reichling: langeveld.

Chronologies zou de volgorde andersom moeten zijn, want Langeveld's proefschrift: *Taal en denken* verscheen reeds in 1934; dat van Reichling: *Het woord* pas een jaar daarna[1)]. Maar wat de algemeenheid van opzet betreft, gaat Reichling's ‘studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik’ vóór de ‘theoretiese en didaktiese bijdrage tot het onderwijs in de moedertaal’ van Langeveld. Ik aarzel geen ogenblik deze twee dissertaties van zeer grote betekenis te noemen voor de vernieuwing van dit onderwijs.

Taalkunde is geen filosofie of metafysika; evenmin is het psychologie, fysiologie of welke andere wetenschap ook. Taalwetenschap moge nog zoveel aanrakingspunten hebben met andere artes en scientiae, waarvan ze eventueel kan en moet profiteren, de taalwetenschap als zodanig moet enkel en alleen uit de ‘taalgegevens’ worden opgebouwd.

Reichling was daar goed van doordrongen, o.m. toen hij blz. 188 konstateerde: ‘de gangbare linguistiek vertoont nog bijna altijd psychologistiese neigingen’. Laat het waar zijn, ‘dat de psychologie van heden voor de linguistiek uiterst belangrijke leen-waarheden ontwikkelt’, Reichling keert zich terecht tegen de mening, ‘dat een wetenschap haar leiding-gevend princiep van onderzoek aan een andere wetenschap zou kunnen ontlenen’ (224). Toch zijn er taalgeleerden geweest, die ‘bijwijlen vergaten linguist te zijn, en 'n ogenblik gebrekkig psycholoog of philosoof werden’ (392), als ik die woorden van Reichling eens op mijn manier mag toepassen.

Zelf wilde hij alleen linguist zijn, al plaatste hij zijn taalkundige beschouwingen in een psychologies milieu; al formuleerde hij menige gedachte vaak zo ‘filosofies’, dat een gewoon mens de taalkundige grond onder de voeten wegzinkt. En hiermee is een groot bezwaar genoemd, dat wij tegen dit eminente boek hebben.

1) Dr. M.J. Langeveld, *Taal en denken*, een theoretiese en didaktiese bijdrage tot het onderwijs in de moedertaal op de middelbare school, inzonderheid tot dat der Grammatika. J.B. Wolters, Groningen-Batavia, 1934. - Anton J.B.N. Reichling S.J., *Het woord*, een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik. J.J. Berkhout, Nijmegen, 1935.

Op blz. 393 schreef de auteur van een andere grammatikus: ‘Bühler is te zeer reëel wetenschapper en psycholoog, om zich volkomen rekenschap te geven van hetgeen er omgaat in het denken van minder psychologies en wijsgerig geschoolden dan hij.’ Wie Bühler in Reichling verandert, weet wat schrijver dezes bedoelt.

Bovendien is het werk van Reichling te polemies, niet van toon maar van opzet. Zijn toon toch is uiterst irenies; dikwels zelfs ziet men slechts met moeite, dat menige kemphaan na door Reichling's handen gegaan te zijn, enkele of alle staartveren kwijtraakte. Door evenwel almaar scheve theorieën te willen rechtzetten, houdt de geleerde auteur de lijn van zijn betoog niet strak genoeg; stelt hij te hoge eisen aan de opmerkzaamheid van de lezer d.w.z. van de bestudeerder, die nu de opvattingen van de schrijver zelf van hier en van daar moet bijeenhalen, om er een geheel van te vormen. Dit bezwaar van kompositionele aard heeft de auteur slechts zeer ten dele, ten zeer kleinen dele, ondervangen en verholpen, door de onderscheiden hoofdstukken met een ‘samenstelling’ ervan te beginnen, en met ‘conclusies’ te besluiten. Een en ander laat wel zien dat de bouw van ‘Het woord’ logies is opgezet, maar laat die systematiese opzet daarom nog niet doorschouwen. Wanneer dit werk, waarvan de tekst alleen - buiten de ‘Lijst van geciteerde publicaties’ (439-445), het ‘Personen-register’ (446-448), het ‘Zaak-register’ (449-460) - reeds 434 bladzijden beslaat, tot op de helft, liever nog: tot op een derde werd teruggebracht, zou dit de gebruikswaarde al zeer doen toenemen. Die gebruikswaarde zou nog hoger stijgen, wanneer deze taalstudie in woordkeus en in zinsbouw meer aan het gewonere spraakgebruik was aangepast. Wanneer taalkunde geen wijsbegeerte en geen zielkunde is, dan moet een taalkundige zich ook voor niet-filosofies-en-psychologies geschoolden goed verstaanbaar kunnen maken.

Intussen raken deze bezwaren niet de inhoud van dit werk, die een rijke aanwinst is voor de linguistiek. In deze studie immers zijn allerlei kwesties zo scherp gesteld, en talrijke moeilikheden zo helder gezien, dat elke taalkundige en elke taaldocent er veel uit moet leren, onverschillig hoe vaak zij bij de bestudering van ‘Het woord’ een mea culpa hebben uit te spreken. Zelfs daar waar men een vraagteken wil zetten, of waar men zich tot tegenspraak geprikkeld voelt, komt ernstige kennisneming van Reichling's betoog iedereen ten goede.

De auteur trachtte in zijn doorwrocht proefschrift ‘één der linguistiese grondbegrippen, dát van het w o o r d , zo volledig mogelik te ontwikkelen. Hij nam dit uitgangspunt, omdat zijn studie hem tot de overtuiging bracht, dat in het woord alle taal-gebeuren zijn noodzakelik vóór-onderstelde vindt. Ook het taal-gebruik, dat wat men tans dikwijls *spraak* noemt, is, volgens hem, zonder een juist woord-begrip, onverstaanbaar. Een volledige linguistiek eist de ontwikkeling van een woordgroepen-leer en een zinsleer, een leer van het taal-systeem en van de taal-ervaring. Déze studie derhalve is een eerste phase van zijn linguisties onderzoek’ (blz. XI)[1]. ‘In haar onderzoek omtrent de blijvende eenheid van alle taal en taalgebruik, tracht deze studie de grondslag te leggen van een linguistiek die, van vreemde smetten vrij, aan de grammatica de grond-begrippen levert, die haar tot op den huidigen dag maar al te zeer ontbreken’ (blz. 51).

De linguistiek - vanzelf-sprekende dingen worden vaak vergeten! - ‘ontlene haar theorie.... aan h a a r te onderzoeken feiten, aan het taal-gebeuren’ (2); ‘haar object is het gehele taalgebeuren’ (2). Toch identificere man taalgebruik niet met taalbeschouwing. Hiermee hangt o.m. de volgende opmerking samen: ‘er bestaan geenwoord-v o o r s t e l l i n g e n intaalg e b r u i k ;woord-v o o r s t e l l i n g e n bestaan alleen in bepaalde gevallen van woord-b e s c h o u w i n g , in die gevallen nl. waarin deze beschouwing gericht is op de woord-G e s t a l t . Heel het voorstellings-begrip waarmee de linguistiek pleegt te werken, is 'n begrip dat tot 'n andere ervarings-categorie hoort, dan die van het taal-g e b r u i k , dat 'n denk-ervaring is, en wel 'n ervaring waarin we gericht zijn op de z a k e n waarvoor we het w o o r d gebruiken. Heel de woord-v o o r s t e l l i n g s -theorie kwam uit de studeer-kamer van taal-b e s c h o u w e r s , niet uit de vakkundige observatie van het werkelike taal-gebeuren’ (208 v.).

Zeer terecht kritiseert Reichling (189) in De Saussure alle taalkundigen, die zich door diens ‘langue: parole’ minder of meer op dwaalsporen en zijwegen lieten leiden. Al emendeert hij ook iets (427 v.v.) in ‘Spraak en taal’ van schrijver dezes, het is Reichling mogelik ontgaan, dat deze studie juist stelling nam tegen de De-Saussure-kultus. Ook is het treffend juist, zoals de auteur (189 v.) in zake ‘gestalt en phoneem’ De Saussure

1) Vgl. A. Reichling in: *Neophilologus* 1936, blz. 246 v.

en andere linguisten bestrijdt, die hij om welke reden dan ook liever achter de coulissen liet blijven. Maar al zette Reichling de verhouding tussen fonologie en fonetika, die met name door Van Ginneken was scheef getrokken, weer recht en al bracht hij die tot de juiste proporties terug, zijn beschouwingen naar aanleiding van de begroetingsformule ‘Morgen!’ (198 v.v.) zal niet iedereen in hun geheel kunnen aanvaarden - nog afgezien van het feit dat ‘Goede morgen’ het uitgangspunt had moeten zijn. Wie trouwens de laatste kubus-figuur blz. 173 te zien krijgt, zonder door het zien van de vier voorafgaande kubusvoorstellingen beïnvloed te zijn, zal waarschijnlik in die twaalf losse streepjes niet zò maar ineens een kubus ‘waarnemen’. En zo vraagt men zich meer dan eens af, of de auteur èn in zijn woord-, èn in zijn foneem-beschouwingen, niet tè veel van het ‘verband’ abstraheert - bij welk woord ik met instemming terugdenk aan alles wat de auteur schreef over situatie, kontekst, kompositiestruktuur, symboolveld (382 v.v.).

Het spreekt wel vanzelf, dat er onafhankelik van alle woordschrijven, of van welke grammatiese beschouwingen over het taalgebeuren ook, voor elke taal-gebruiker woorden bestaan, losse woorden; en dat elke spreker zijn zinnen nu uit woorden opbouwt. Mocht een ‘eminente grammaticus’ (94) dit willen ontkennen, dan zou men in die ontkenning graag een minder gelukkige formulering, geen wetenschappelike ernst willen zien. Mogelik wordt veel misverstand in dezen opgeruimd, wanneer men scherper onderscheid maakt, tussen de spreker die zijn zinnen uit woorden en woorden-kompleksen opbouwt, en de hoorder die de gebruikte woorden weer uit die klankenstroom moet isoleren - al isoleert hij wel eens verkeert (metanalysis 95). Ten anderen evenwel vinden enklitika, woordkoppelingen, allerlei woordveranderingen enz. alleen in en door het zinsverband hun afdoende verklaring. Ik aarzel het uit te spreken (uittespreken?), maar ik ben niet van de indruk kunnen loskomen, dat de scherpzinnige schrijver inzake ‘woorden’ alles, altans het meeste, wat hun vorm, hun vorming, hun vervorming, hun betekenis, hun betekenisverandering en nog meer betreft, wel niet uitsluitend maar toch te veel buiten de ‘zin’ plaatst, buiten de zin laat gebeuren. ‘Bepaalde’ woordsoorten - van de lidwoorden, de voorzetsels, de voegwoorden bijv. is het nog zeer goed na te gaan - zijn ìn de zin ontstaan. Datzelfde geldt niet alleen van de samenkoppelingen (waarvan de bespreking blz. 377 v.v. zwakke

plekken vertoont), maar heeft ook eens gegolden van wat men samenstellingen noemt. Maar ook in menig ander opzicht is de zin de ‘smeltkroes’, waar veel woorden en woorden-groepen na gebruik op gebruik ten slotte vaak anders uit komen dan ze er de eerste keer ingingen. Men kan zich in zijn taal-beschouwing wel tot het eigentijdse taalgebruik beperken - bij het grammaties onderwijs van de levende taal moet men dit wel doen - maar zulke taalstudie moet talloze vragen onbeantwoord laten, mag er zeer veel zelfs niet stellen.

Toch is het voor de ‘juiste’ beoordeling van bijv. ‘*'s morgens*’ niet onverschillig, of men die *'s* ‘histories’ als een proklitiese verkorting van *des* opvat, dan wel als een proleps van de adverbiale genitief-*s* van een ‘oorspronkelik’ *morgens* - wanneer we analogiese navolging van bijv. [*nachts* T; *snachts* T;]*'s nachts* T; *des nachts*, even buiten het geding mogen laten[1]. De diachronie van taalgegevens ziet er in alle geval dikwels geheel anders uit, dan men er synchronies in meent te zien, m.a.w. anders dan men die gegevens tans interpreteert; of wil men liever: moet interpreteren. Een uitspraak van Schuchardt als ‘das Wort ist aus dem Satze hervorgewachsen’ (395), is door Reichling's studie niet in het minst geschokt. Wie het prehistoriese, het voorbije in het taalgebeuren tegenover het tegenwoordige, het eigentijdse stelt (vgl. bijv. blz. 269 v.v.), zal allerlei kwesties anders aanpakken, dan wie uitsluitend hedendaagse taalfeiten ‘kent’. Met dat al willen wij allerminst de synchrone en diachrone taalstudie door elkaar halen; en nog veel minder aanbevelen, de taalwerkelikheid-van-tans grammaties naar het taalgebruik, de taaltoestand van eeuwen her, of van elders te ‘behandelen’. Nog weer iets anders is het, of men het taalonderwijs op de middelbare school onmiddellik met het ‘Grammatikbetrieb’ (424) moet b e g i n n e n , dan wel of men daarmee moet wachten tot de leerlingen er rijp voor geworden zijn. En zo zijn er nog meer vragen, die men zich zou willen stellen na Reichling's studie meer dan eens te hebben doorgewerkt.

Het is niet mogelik in deze bespreking al het goede van dit werk te vermelden. Een samenvatting van het geheel gaf de auteur zelf in zijn ‘Kurzer Überblick’ (435-438). De eerste twee hoofdstukken, waarin hij met allerlei verkeerde opvattingen

1) Vgl. *Buigende en verbogen bijwoorden* en de daarop volgende artikelen in: *Ons Eigen Blad* XXIV (1936), blz. 451 v.v.

tracht af te rekenen, wilden het terrein al een beetje zuiveren. Alleen vrees ik dat de lezer zich later niet alles meer zal herinneren, van de ongerechtigheden die hier in bonte mengeling aan de kaak zijn gesteld.

In het derde hoofdstuk ‘Woord-making en woord’ (90-148) voelt men meer rust over zich komen. Vooral de taalwording, de taalgroei bij het kind is in dit kapittel uitstekend beschreven; en bevat meer dan één verrassende maar niettemin noodzakelike korrektie op menig werk over de eerste kinderwoorden. De dan volgende hoofdstukken over woord-vorm en woord-gestalt (149-222) werken zeer verhelderend en verruimend, met name in de fonologiese dreven, al zal menig linguist zich meer dan eens bij détails blijven verzetten, gelijk wij boven reeds aanstipten. Het zesde hoofdstuk (223-262) bevat zeer kritiese en ‘heilzame’ opmerkingen over de betekenis van het woord, doordat de auteur o.m. woord en ding, het uitgesprokene en alles wat daar buiten ligt, scherp tegenover elkaar stelde. Toch vrees ik, dat veel hierin kritiek zal uitlokken.

De ‘toekomstige’ school-grammatika vindt in het zevende hoofdstuk over ‘de zakelikheid der betekenis’ (263-318) alvast veel gegevens, die korter bij de onderwijspraktijk liggen waar Langeveld meer rechtstreeks en van korter bij op aanstuurde. Reichling liep echter de werkelikheid reeds vooruit, toen hij blz. 104 n. 23 inzake de ‘theorie der woordsoorten’ dacht te kunnen volstaan met naar Langeveld te verwijzen. Hoe suggestief de ‘sémantème- en morphème-theorie’ van Vendryes ook moge geweest zijn, het was toch nodig eens een doordringend halt te roepen (272 v.v., 308-317). Het is jammer dat de auteur Brunot's misvattingen omtrent franse naamvallen!! slechts terloops in een noot (308) signaleert; daar immers ten onzent juist de laatste tijd wederom naamvals-enormiteiten met meer dan gewone emfaze op de taalmarkt werden gegooid en opgeraapt. Evenals Langeveld's opvattingen over ‘gesloten woordsoorten’, die Reichling blz. 293 vermeldt, leveren diens eigen uiteenzettingen over ‘categorematica en syncategorematica’ (273 v.v.), en over taaltechniese woorden (380 v.v.), hoopvolle grammatiese perspektieven.

Na en met het zesde hoofdstuk rektificeert ook het achtste (319-361) heel wat in de ‘gangbare’ semantiek. Het is immers een groot verschil of iets echt door de woorden zelf (in hun tekstverband!) wordt ‘betekend’, alias wordt uit-gesproken en op-gevat,

dan wel of iets uit gegevens buiten het gesprokene om, of naar aanleiding van het gesprokene er wordt bij-begrepen, aan-gevuld. Dat deiktiese woordjes vaak buiten-taal-se elementen onderstellen, zonder welke die deiktika hun spraak-bedoeling niet bereiken, is voldoende bekend: maar daarom 'betekenen' die woordjes nog niet dat wat ze aanwijzen, wat ze willen kenbaar maken. De betekenis van '*daar* staat *ie*' verandert niet, al varieert in rerum natura het door 'daar' en 'ie' aangewezene tot in het eindeloze. 'Het woord als syntagma' d.i. het laatste hoofdstuk (362-434) sluit bij meer dan één van de voorafgaande hoofdstukken aanvullend aan. Wie echter zou menen, dat hij nu wel zo wat weet, wat de inhoud is van 'Het woord', is er niet enkel zo-wat maar helemaal naast.

Het zou onbillik zijn te vragen, waarom sommige geschriften in de literatuurlijst ontbreken, terwijl bepaalde auteurs er zo uitbundig vertegenwoordigd zijn. *Tytus Benni* (blz. 192) is per abuis in die lijst vergeten. Bij het werk van *Wilh. Horn* werd niet genoteerd dat het de tweede, bij dat van *M. Schönfeld* dat het de derde uitgave was. Al noemt de auteur de eerste druk uit 1922 van *Hugo Schuchardt*-brevier (blz. 443), hem kan niet onbekend zijn dat er in 1928 een tweede uitgave verscheen.

Voor de naamwoordgroepering in het Nederlands zijn o.m. merkwaardig: der taalklank (111), der klank (123, 187), der woordvorm (176), der kubus (176 bis), der referent (227), der context (398). Wat de pronominale aanduiding betreft wijzen we op *zij* bij klank (30) en component (388); op *haar* bij term (43) en stimulus (63). 'Gestalt' weet het afwisselend te vinden met *zijn* (209), *haar* (212, 213, 222) en *zij* (213, 228); 'referent' weifelt tussen *haar* (242, 306) en *hem* (242, 243). De pronomina *zijn* of *z'n* bij productie (208), betekenis (226), uitdrukking (280), eenheid (328 bis); en van '*m* bij pap (328) en modder (328) noemen we alleen als tegenhangers. Biezonder leerzaam is *zijn* bij organisatie, onmiddellik gevolgd door 'organisatie, wier' (219); 'koeien... die op z'n tijd loeien' (247) is alleszins normaal. Minder gelukkig is *haar* bij 'klanken' (187; vgl. 198 hun); het zal wel een lapsus zijn, evenals een tweede 'pluralies' *haar* blz. 216 r. 4. - Germanismen-jagers krijgen niet veel onder schot: begeesterende (33), eerstens (52, 336), ogenblikkelike (210 bis, 214). - *Leiddraad* (19 bis, 329) is een spelfout in dit minutieusnauwkeurige boek.

Wij hopen en vertrouwen, dat 'Het woord' in het Aug.-Sept.-

nummer van Onze Taaltuin (1936), in welk artikel het hier besproken gelijknamige boek niet wordt genoemd, Reichling prettige verrassingen heeft bezorgd, en enkele menskundige ervaringen heeft rijker gemaakt.

Langeveld's ‘Taal en denken’ verschilt in meer dan één opzicht van ‘Het woord’. Niet alleen is het veel meer didakties en pedagogies gericht dan de studie van Reichling; ondanks de veel kleinere omvang is het ook niet zo hecht van opzet en bouw. Wel betreffen de acht hoofdstukken hetzelfde moedertaalonderwijs, maar niet alle acht op eenzelfde manier.

‘Taal en denken’ zou evengoed ‘af’ zijn geweest, wanneer de laatste twee hoofdstukken (164-193) over de ‘stil-leesmethode’ ontbroken hadden - welk stil-lezen men niet met het amerikaanse silent-reading (147, 187) mag verwarren, en evenmin als het tegenovergestelde-zonder-meer van luid-lezen (164 v.) mag beschouwen. Door dat ‘evengoed af’ willen wij nochtans allerminst te kennen geven, dat het zevende en achtste kapittel dus van geen betekenis zijn. Integendeel ze verdienen de volle belangstelling op alle scholen[1)], juist als het zesde hoofdstuk (148-163), waarin ‘enkele middelen bij het onderwijs in de moedertaal’ zeer ongelijkmatig de revue passeren: diktee, spreekonderwijs, stijlonderwijs, opstel, lezen. (De leesstukken moeten aan acht eisen voldoen, blz. 155 v.). Het meeste hiervan gaat niet diep. Dialekten komen elders aan de beurt (191).

Wij willen over dat alles niet in biezonderheden treden, maar wensen er toch de aandacht op te vestigen, dat volgens Langeveld - die deze uitspraak op konkrete gegevens baseert - het opstel allerminst een afdoend of een geschikt middel is, ‘waaraan men nu eens zien kan, wat een leerling waard is’ (151). ‘Het opstel seligeert... nòch de intelligentie nòch de taalbeheersing’, die men niet met eloquentie mag identificeren (121 v., 127; 119-130). ‘Voor het schrijven van een goed of voldoende opstel is een kombinatie van eigenschappen nodig, waaronder de intelligentie slechts een ondergeschikte rol speelt. ‘Dommen’ maken goede en slechte opstellen, ‘knappen’ eveneens. Als selectiemiddel is het opstel dus slechts bruikbaar in verband met geheel andere faktoren. *Het is als enig criterium waarop het oordeel gebaseerd*

1) Vgl. M.J. Langeveld en B.G. Palland, *Denkend lezen*, J.B. Wolters, Groningen-Batavia, 1935; en de literatuur blz. XX van het los ingelegde woord-vooraf.

wordt op het eindexamen Gymnasium dus beslist onbruikbaar, zo niet misleidend!' (153). Daarbij is trouwens meer mis-leidend. Geen wonder dat de auteur dus ook tot 'de waardeloosheid van het wettelik voorgeschreven toelatingsopstelletje' (179) konkludeert.

Het vijfde hoofdstuk (138-147) geeft de plaats aan, die het moedertaalonderwijs 'in het geheel van het leerplan der middelbare school' dient in te nemen, maar dat allerminst doet! De pia vota van dit hoofdstuk zijn feitelik de praktiese konsekwenties uit het vierde (109-137), dat het taalonderwijs beschouwt 'in dienst van de geestelike ontwikkeling'. 'Taal - zo lazen we al blz. 34 - is niet alleen *middel* vàn kultuur, maar ook een middel tòt kultuur'. Gaarne hadden wij enkele opmerkingen overgenomen; alleen hadden ze buiten het grote verband van het ganse betoog veel van hun waarde verloren. Is er wel 'één vak denkbaar, waarvan de ver-strekkende portee duideliker zichtbaar is, dan van het leren der moedertaal? *Het* medium - altans in Westeuropa etc. nu - van *alle* kultuur, van alle wetenschap, kunst, wijsheid, godsdienst, sociaal leven?' (110).

Terecht waarschuwt Langeveld tegen te eenzijdig estheticisme: 'inleiden in de kultuur van het eigen volk en van de mensheid, is niet hetzelfde als inleiden in de kennis van enkele litteraire kunstwerken. Men moet tegenover zichzelf en zijn leerlingen tenslotte de stelling aandurven dat de letterkunde ook de hele wereld niet is' (115). Daaruit volgt intussen niet, dat men 'naast het A.B. de voornaamste taalsoorten, als journalistieke, wets-, vak-, sport-, wetenschappelike taal' op school zou moeten onderwijzen, gelijk dr. J. Leest van oordeel was (114-118). Toch blijven journalistieke en juristentaal met de taal der Regering uitstekend materiaal leveren om taalbederf te demonstreren. Over 'het gevaar van het encyclopediese' (118 v.) bij het taalonderwijs - de auteur denkt met name aan 'de bekende drie deeltjes van Van Ham en Hofker', en aan Van Ginneken's opvattingen (193) - over dat gevaar kan en moet men verschillend oordelen, omdat hetgeen hier ietwat grootscheeps encyclopedies heet op zeer uiteenlopende manieren te onderwijzen is, zonder dat men daarbij in universiteitje spelen hoeft te vervallen. Wie zijn taalonderwijs uitsluitend op de praktijk, de taalhantering richt, zal veel kunnen en moeten vermijden van wat een docent, die ook enig inzicht wil geven - laat me maar zeggen - in 'taalverschijnselen' (120, 126 v.) gewenst of onmisbaar vindt.

Wanneer het de moeite waard wordt geacht, het menselik lichaam en zijn verrichtingen tot onderwerp van studie te nemen, en men zich niet wil beperken tot het alleen prakties beoefenen van de hygiëne in en buiten het gymnastieklokaal; dan is het mogelik ook de moeite waard, enige aandacht te schenken aan de menselike ziel en haar ‘verrichtingen’, dus ook aan de taal om wille van de taal zelve.

Velen kunnen er met vrucht kennis van nemen, waarom de auteur het o.a. geheel oneens is ‘met Muller's opinie, dat de - d.w.z. de bestaande - grammatikale ontleding, zo'n voortreffelike oefening in het denken en redeneren zijn zou’ (125; vgl. blz. 31 v.v. waarop Reichling blz. 424 reageerde). Docenten in ‘andere vakken’ dan de moedertaal zouden er mogelik hun voordeel mee kunnen doen, wanneer ze zich interesseerden voor Langeveld's uiteenzettingen over de fundamentele betekenis van het onderwijs in de moedertaal voor a l l e o p v o e d i n g (127 v.). Intussen is dat onderwijs niet goed te geven, wanneer niet eerst drie voorwaarden vervuld worden: ‘1°. een andere opleiding van de aanstaande leraar (vgl. 112 v.); 2°. individualisatie van het onderwijs; 3°. een andere regeling van het beschikbare urengetal’ (131) - maar we spraken boven al van pia vota.

Het derde hoofdstuk (81-108), dat evenals het tweede met een literatuurlijst wordt besloten, stelt aan de ‘lezer’ de hoogste eisen. ‘De betekenis van de ontwikkeling der taal voor de psychiese ontplooiing’ immers is een stuk denk- en taalpsychologie, dat alleen goed verstaanbaar is voor personen voor wie psychologie geen terra incognita is. Men komt er in dezen niet met hetgeen J. Leest gaf als ‘populaire taalpsychologiese beschouwing’ (87 v.), maar wat in werkelikheid slechts ‘schijnpsychologie’ is. De verhouding van taal: aanschouwing: denken (93 v., vgl. 74 v.) is een ‘beetje’ anders dan de leek er van maakt. De denkkategorieën zijn niet hetzelfde als de taalkategorieën (30). Van groot belang zijn hiervoor de beschouwingen over de ‘niveaustruktuur van de psyche’, waarin men drie verdiepingen heeft te onderscheiden (93 v.v.). Dit theoreties derde kapittel was nodig, om veel van wat daaraan voorafging en erop volgde hechter te funderen. Wie het onbestudeerd laat, doet zichzelf het meest te kort.

Het eerste hoofdstuk ontwikkelt ‘bezwaren tegen de gangbare grammatika’ (8-35), het tweede ontwerpt een ‘schets ener

grammatiese theorie' (36-80). Deze hoofdstukken raken derhalve onmiddellik het spraakkunstig onderwijs, waar het Langeveld toch vooral om te doen was; ze sluiten meer dan de rest daar nauw aan bij Reichling - men vergeve het anachronisme! - waar Langeveld de zelfstandigheid van het woord o.m. uit Overdiep tegen Overdiep verdedigt (11 v.v., 41 v.v.). Wanneer moderne grammatici alleen in 'de zin een konkreet taalgegeven' zien, 'terwijl het woord een intellektuele abstraktie is', behoeft men die uitspraak als uitspraak niet al te tragies op te vatten. Nochtans wijst Langeveld ze 'als methodies ontoelaatbaar' terecht van de hand; immers: 'men stelt voorop, dat het woord eigenlik een secundair taalgegeven is, pas in de zin een volwaardig stuk taal wordt (resp. pas in de geschreven taal!!), komt men dan aan de bespreking der woorden toe, dan behandelt men ze volkomen als elementen' (14) - om het eens stilisties niet mooi te zeggen.

Wij willen hier niet alles herhalen, waar wij reeds bij onze bespreking van Langeveld's werk in het *Museum*[1] op wezen. Wij vragen slechts zonder kommentaar de aandacht voor de zin (11 v.), substantief en substantivering (14-17), de verdeling van de substantieven (19 v.), koppelwerkwoorden c.a. (22 v., 29), modale hulpwerkwoorden (29 v., 25), interjekties (44), woordsoorten (51 v.v.), rationeel en irrationeel taalgebruik (56 v.v.), gesloten woordsoorten c.a. (60 v.v.), zinsdelen (65 v.v.), taal: spraak (72), de taaldrempel (76).

Biezonder aktueel blijft nog steeds, wat de auteur bijv. over 'de omzetting van de aktieve in een passieve <would-bet; zin' zegt (23); en over de 'behandeling van het indirekt objekt, die geheel tot een formeel foefje is ingeschrompeld'. Iedereen kent 'het trucje van toevoeging of weglating van *aan* of *voor*' (28, 24). En zo zou er nog meer uit 'de zinsontleding als een verkapte naamvalsleer' (30, 38) te noemen zijn. De oude grammatika is nog niet dood (37); ze zou zelfs nog meer harlekijnlevend worden, wanneer de universele grammatikale leergang er kwam, waarbij het Latijn de brug zou zijn 'waarover de leerling komt tot beter begrip van de andere talen' (blz. 27).

Enz. enz. Men vergete vooral niet de inleiding (1-7), die niet alleen positief maar ook negatief oriënteert. Ze zet uiteen wat wel en wat niet tot het taalonderwijs behoort. Langeveld's

1) Jg. 43, Nov. 1935, kol. 51-53.

'Taal en denken' zij dan ook aan elke taalleraar aanbevolen, misschien nog meer aan de leraren van de uitheemse talen dan aan de neerlandici. Dit werk leert denken over taal, zich bezinnen op hetgeen werkelijk tot de spraakkunst van het Nederlands behoort; en op wat er te kwader ure in verzeild raakte - gelijk bijv. de kasus-*n* die de auteur soms zeer 'uitheems' hanteert. Langeveld zal zelf de laatste zijn, om van zijn kollega's op alles in deze studie, die 'sterk het karakter van voorlopigheid' draagt (7), ja en amen te verwachten.

Naast het voornaamwoord *hem* naar aanleiding van 'krant' (116), doet *haar* bij 'tekst' (117, 166) buitenissig aan. - De storende drukfout 'meerv. vw.' blz. 28 r. 4 v.o. in plaats van 'meew. vw.' (meewerkend voorwerp) is bij de errata over het hoofd gezien.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Op een anker te land komen. (*N.T.* 29, 411).

Iets merkwaardigs van de mededeling van wijlen prof. Stoett, waarnaar boven verwezen wordt, is dat alle plaatsen die hij aanhaalt ter staving van de betekenis 'tegen verwachting goed terecht komen', ontleend zijn aan bronnen, vermeld in de lijst achterin dl. I Wdb. der Ned. Taal. Die bronnen waren daarmee nog niet uitgeput; in W. Meerman, *Comoedia Vetus* en *Malle-Waegen* wordt de uitdrukking gebezigd met betrekking tot naar Holland gevluchte predikanten: 'Dat sy die hier op een Ancker te lande gekomen zijn, en als Martelaers aengehouden, ende soo eerlyck als de beste inlanders onderhouden worden, jae de Kudde ende de lieve Lammeren selve vertrouwt sijn, soo weynigh de geene erkennen vande (sic) welcke hen dese weldaden geschieden' enz. (blz. 83 e.v., herdruk van 1718).

Volgens de woordenlijst achterin deze uitgaaf (bezorgd door den Remonstrantsen predikant G.v. Zonhoven) 'verklaeren zommige' de uitdrukking 'voor op een anker verzeilen, en op een quade plaets te landt komen:' - dit is de verklaring van 't Wdb.: op een *stil* anker terecht komen - 'andere, vermits een anker door zijn zwaerte altyt zinkt en nooyt dryft, betekenen daer een zaek door, die tegen alle hoop en gedachten wel slaagt of gelukt'.

Deze laatste verklaring (die van Stoett) wordt nog overtuigender door de vorm waarin de zegswijs voorkomt in *Ts. Het Nederl. Zeewezen* 1906, blz. 236: 'Op een anker *naar* land komen (Tegen alle hoop en verwachting slagen).' Het werd of wordt dus van een schipbreukeling gezegd, die al heel wonderbaarlijk gered wordt. Dit is geen jonge reïnterpretatie; vgl. Stoett's aanhaling uit De Brune.

Hebben er vroeger twee bijna gelijkluidende uitdrukkingen bestaan met tegengestelde strekking? Is er sprake van betekeniswijziging door associatie van *anker* met *veiligheid*? Wat jammer dat het Wdb. evenmin als Van Zonhoven bewijsplaatsen geeft van de door Stoett verworpen betekenis!

C.A. ZAALBERG.

Reichling's woordtheorie. Een inleidende studie.

Naar aanleiding der dissertatie van Dr. A. R e i c h l i n g S.J.: *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*[1)], het omvangrijke werk, dat verleden jaar aan de Utrechtse faculteit voorgelegd en in het voorafgaande artikel door prof. G. R o y e n besproken werd, wilden wij hier een samenvattende beschouwing leveren, die wellicht als eerste oriëntering dienen kan in deze moeilijke materie. Het is niet mogelijk een dgl. theoretisch geheel als Reichling geeft, werkelijk geheel tot klokspijs te maken, hetzij dan door enkele leuzen als ‘het woord als handelings-middel’, ‘de betekenis-eenheid’ etc., die niets verhelderen. De taaltheorie zucht nu eenmaal onder haar taak: een eeuwenlang verwaarloosd probleemgebied te ontginnen, èn zij zucht onder het omen ‘duister’ te zijn. Zij veronderstelt inderdaad behalve een linguistische, ook nog een psychologische en wijsgerige voorscholing van enige diepgang. Daarom is zij beladen met een terminologie en het daaraan ten grond liggend begrippenapparaat, dat, wil men vereenvoudigen, boekdelen beslaan zou. Wij plaatsten boven dit artikel de titel: ‘Een inleidende studie’. Dat woord ‘studie’ slaat op den auteur van deze regelen zowel als op den lezer. Inderdaad, ook deze inleiding eist nog studie. Dat wij die vragen mogen, vloeit voort uit het grote belang van het onderwerp en de betekenis van Reichling's theorieën.

Mogen we onze bezwaren, welke het uiterlijk van dit voortreffelijke boek raken, even vooropstellen, dan is verder het pad geëffend voor iets geheel anders. Allereerst moeten wij zeggen, dat dit boek te groot geworden is. Zeer vaak komen herhalingen, samenvattingen e. dgl. voor, die de compositie, op zichzelve reeds gecompliceerd, niet verhelderen. Vervolgens refereert de schrijver veel literatuur - dat is uitermate leerzaam, maar staat menigmaal in de weg aan een heldere, overzichtelijke expositie van de *eigen* mening, die ons, gegeven de uitstekende kwaliteiten van dit boek, toch juist zo bijzonder interesseert.

1) Nijmegen, Berkhout 1935. 460 blz. f 4,90.

Doch nu moet ik al dadelijk iets goeds gaan zeggen van R's proefschrift: 1. er is geen stukje oud-bakken in, alles is opnieuw en grondig doordacht, en steeds in verband gebracht met de laatste ontwikkeling der problemen, 2. waar hij refereert, doet hij dat zeer objectief, waar hij het gerefereerde aan zijn kritiek onderwerpt, staat zijn kritiek steeds op een hoog peil. Door deze beide eigenschappen is dit werk een goed handboek tevens voor ieder, die weer eens bij moet spijkeren op het gebied der zgn. 'algemene' taalwetenschap. Hij zal er de nieuwste snufjes vinden over de phonologie, over de psychologie der taal, over fundamentele begrippen als 'teken', 'Gestalt', 'syntagma', 'taal-en-denken', ja wat niet al. Maar natuurlijk het is geen handboek alleen, het is een zelfstandig opgebouwd stuk axiomatiek der taalwetenschap, onmisbaar voor wie wat anders doen wil in z'n vak dan 'grasduinen'. Daarom zou men zijn boek in de hoogste, niet didactische maar wetenschappelijke zin des woords, een 'leer-boek' mogen noemen; een boek waarin ons iets overkomt van ingrijpende betekenis, het zet ons doen en denken in-zaketaalkunde op een andere basis en daarmee op een hoger niveau. Mochten wij het er niet overal mee eens zijn, zelfs niet op een eventueel fundamenteel punt, we *kunnen* nu ten minste met elkaar spreken over taal in een taal die axiomatisch gefundeerd is en niet uitloopt in vage apriorismen van aestheticistische, psychologistische, logicistische en positivistische aard. Als men daarnaast de fijne, scherpe en zeer essenciële problemen behandelende studies van P o s legt, mist men weliswaar het referaat en de uitvoerigheid van bewijsvoering of uiteenzetting, maar men wint door de concisie en puntigheid. Eén ding heeft R. met P o s gemeen, dat is de uitermate zorgvuldige phaenomenologische voorbereiding der problemen, waardoor elke probleemstelling in haar precisie reeds een mate van 'opgelostheid' vertoont, die opzichzelf weer pleit voor de exactheid der voorafgaande behandeling. Het betoog blijft in al z'n grondigheid allesbehalve makkelijk, èn stilistisch èn terminologisch heeft men enige moeilijkheden te overwinnen. Maar dringt men door dit uiterlijk heen dan heeft dit boek iets waarlijk magistraals. Onwillekeurig vergelijken we dit werk met dat van V a n G i n n e k e n . Ook dat was in zijn tijd een belangrijk boek, ook dat toonde een grote belezenheid van den schrijver aan, ook dat had betekenis voor de grondslagen der taalwetenschap. Maar stellen wij, thans bijna dertig jaren later, R e i c h l i n g 's proefschrift

hiernaast, dan is - afgezien van het feit, dat de Principes natuurlijk verouderd zijn - de jongere geleerde hier de meerdere van zijn ouderen collega. Want Reichling's inzicht gaat dieper, de betekenis van zijn boek voor de axiomatiek der taalwetenschap is onbetwistbaar groter, gezien reeds de aard van zijn onderwerp.

Reichling's taalbeschouwing blijft in tegenstelling met die van vele anderen nergens steken in een puur positivisme, dat zich met zelfverzekerdheid zet aan de studie der taalverschijnselen, zonder daarbij te beseffen, dat het hele theoretische apparaat, waarmede die verschijnselen geconstateerd en geïnterpreteerd worden, onkritisch, wijl ondoordacht, gehanteerd wordt. Reichling duikt steeds dieper dan het empiristisch oppervlak en komt zodoende tot zeer vruchtbare - zij het ook soms discutabele - opvattingen. Bij dit al is zijn taalkundig inzicht, zijn kennis van zaken in psychologische en logische of kennistheoretische aangelegenheden telkens weer verrassend.

Trachten wij thans in het kort een overzicht te geven van hetgeen Reichling behandelt. Onze uitbreiding of onze bezwaren maken we dan al naar gelang R.'s betoog dit meebrengt.

Het eerste hoofdstuk toont aan, dat bij de subsumptie van het woord onder het tekenbegrip (vgl. Bühler, Sprachtheorie; en men zie de voortgezette kritiek in het 7e hfdst.) tot dusver uit het oog verloren is, dat de taalwetenschap bij deze bewerking slechts wint, indien deze tekentheorie de specifieke aard van het *linguistische* teken als zodanig ontwikkelt. Het wordt verderop volkomen duidelijk, waarom R. hier met zo'n nadruk het eigen karakter van het taalteken op de voorgrond plaatst: hij bereidt, als antwoord op een eeuwenoude logicistische taalkunde, de beschouwing voor van het woord als handelings-middel. Het eerste hoofdstuk besluit dan met een aanduidende kenschetsing van het *taal*teken. Is het woord dit teken? Dat hangt er van af wat zich uit een linguistisch zuiver tekenbegrip afleiden laat. Gelukt het deze funderende act der taaleenheid in begrip te benaderen, dan is het in gelijke mate gelukt de grammatika ‘autochthone’ grondslagen te verschaffen. Het vlg. hoofdstuk biedt een grondige kritiek op associationistische werkmethoden in de linguistiek (m.n. bij Ogden and Richards c.a., Wundt epigonen en evenzeer in Van Ginneken's Principes), tevens een verantwoording van eigen ‘totaliteits’-methode. Terecht wijst schr. op de noodzaak zijner kritiek, wijl immers, ‘het merendeel der auteurs, wier werken tot nog toe de wetenschap

der linguistiek vertegenwoordigden, prakties van het associationisme niet vrijkwam.' Zéér te prijzen valt in dit hoofdstuk een kritiek op de begrippen 'teken', 'interpretatie', 'context' en 'referent' bij O g d e n and R i c h a r d s . Wat wij daar lezen is in elk opzicht overtuigend, voor de bestreden geleerden of hun volgelingen, verpletterend. In dit verband moet ik ook wijzen op de meesterlijke kritiek op G u s t a f S t e r n in het Zesde, die op B ü h l e r en V e n d r y e s in het Zevende Hoofdstuk, die eveneens op een zeer hoog peil staan. Reeds door deze beide kritieken komt Reichling's boek op een niveau te staan, dat door verschillende binnen- of buitenlandse auteurs van naam niet of zelden bereikt wordt. In het Derde hoofdstuk wordt het woord aangewezen als oorspronkelijke gebruikseenheid der taal, de leer van het zinsprimaat weerlegd. De bewijsvoering in beide gebieden is zowel taalwetenschappelijk als psychologisch, m.n. psychogenetisch opgebouwd. Het woord blijkt een teken sui generis, aangezien het een handelingsmiddel is en als zodanig een handeling-vervangende, coöperatieve hulphandeling. R. bepaalt hier zijn positie t.o. een taalbeschouwing, die het woord als *denk*-middel alléén ziet en niet als coöperatief handelingsmiddel, waarin dit denken vervat is. Met een overdaad van bewijsmateriaal wordt aangetoond, dat de analphabeet, het jonge kind, de primitieve mens (en daarop borduurt het 8ste hfdst. zeer belangwekkend voort!) het woord in hun taal onderscheiden. Hetgeen niet zo bedoeld is, dat zij van dit feit nu bovendien nog weer zich bewust zouden zijn. Het is een onklare taalkunde, die bezwaren heeft te berde gebracht tegen het feitelijk onderscheiden van het woord. De ervaring van de taalgebruikende mens bevat geen enkel bezwaar en alle positieve argumenten. Pas in het laatste hoofdstuk, dat *Het Woord als Syntagma* behandelt, wordt de betekenis van de zin, het verband, de situatie, voor het woord uiteengezet. R. schrijft daar o.a.: 'De z i n is niet noodzakelijk voor het "begrijpen" van 't w o o r d , de zin geeft aan de "b e t e k e n i s " van de woorden geen enkele nadere praecisie; de zin doet iets geheel anders. Juist zou deze constatering zijn: de woorden krijgen de bepaalde betekenis (die zij in de zin hebben), óf door vergelijking van de nog onbepaalde woorden met de reeds bepaalde, óf door het feit alleen, dat zij zelf determinerend werken op 'n bepaalde wijze, die wij, bij de bestudering van het s y m b o o l - v e l d , nog nader zullen beschouwen. De b e t e k e n i s die de woorden in de zin zullen

hebben, moet geactueerd zijn vóór de zin als “Aktualwerk” kan gesteld worden, vóór wij d o o r [1] de meerledige structuureenheid van woorden, die de z i n is, diens “inhoud” als w e r k e l i k h e i d kunnen stellen.’[2] Daar dienen we volledigheidshalve een ander citaat naast te zetten: ‘Immers, de bepaling tot actueel werkelikheid-stellend moment, ontlenen de w o o r d e n geheel en al aan de z i n. De eenheid-stellende denk-act, die de z i n constitueert, voltrekt aan de woorden de “Wendung”[3] tot de werkelikheid, die hen a c t u gebruiks-teken doet zijn.’[4] Aldus opgevat is het woord volgens zijn wezen ‘na’ de zin. In het Derde Hoofdstuk komt verder, behalve het praktische, instrumentele karakter der taal, het sociale karakter naar voren; vervolgens ook blijkt het woord een eenheid van aanschouwelijke (‘vorm’) en onaanschouwelijke (‘betekenis’) momenten. Deze beide momenten ‘functioneren’ ten opzichte van elkaar *in* de eenheid van het woord, dat op zijn beurt niet ‘darstellend’ functioneert, maar (Darstellung) *is*. Pas op grond hiervan *kan* het woord eventueel ook ‘appellierend’ of ‘ausdrückend’ functioneren. Men ziet, hier is eindelijk een scherpte van ontleding en interpretatie, een precisie van terminologie bereikt, die ons grond onder de voeten geeft.

Het Vierde en Vijfde Hoofdstuk horen nauw bijeen. Zij behandelen resp. *Woordvorm en Woord-Gestalt* en *De Woord-Gestalt als Aanschouwelikheid*.

Beschouwt men het woord van zijn aanschouwelijke kant dan treft ons voorhands het veranderlijke dier waarneembare aanschouwelijkheid en de vraag rijst dus hoe dit woord zijn identiteit handhaaft, d.w.z. hoe het mogelijk is in de verschillende gevallen toch van hetzelfde woord te blijven spreken. De phonetische identiteit van het woord is een ontaalkundige hersenschim. Al dadelijk - in een kritiek op G r a f f, resp. O g d e n a n d R i c h a r d s, die vlijmscherp is - komt nu het fundamentele inzicht voor den dag, dat hier geen ogenblik uit het oog verloren mag worden, dat ‘vorm’ en ‘betekenis’ van het woord een onverbrekelijke *eenheid* vormen. Om de woordvorm in een groter

1) ‘Door’ is ‘door bemiddeling van’. L.
2) Blz. 413.
3) Term van S t e n z e l : betekenis-bepaling tijdens het formuleringsproces, dat de zin voorbereidt.
4) Blz. 416.

geheel te onderscheiden is geenszins de gaafheid-in-al-zijn-delen vereist (vgl. Eng. ‘don't’). Daarom begint R. met ‘vorm’ van ‘figuur’ te onderscheiden. ‘Vorm’ is de *vermeend* constante, en in taalgebruik voortgebrachte geluids- en spreekbewegingsvorm. Deze vorm (als waarneembaar verschijnsel) ‘wordt gekend in de figuur’. Dat wil dus zeggen: ons aanschouwelijk k e n n e n van het aanschouwelijk k e n b a r e (= de vorm) noemt hij ‘figuur’[1]. Het is duidelijk, dat de vorm niet constant is, maar hij behoudt wel een zeker type; d.w.z.: men k e n t de vorm als ‘typisch constant’. Mede in functionele afhankelijkheid dus van de aanschouwelijke kennis, die wij in taalgebruik van de v o r m hebben, oftewel: mede met het oog op de kennende aanschouwelijkheid, mag die vorm ‘functioneel constant’ heten.

In dit verband hoort de vgl. uitspraak thuis: ‘De woordvorm derhalve is functioneel constant: de momenten van het materiaal zelf vertonen een organisatie, die r e l a t i e f - dat wil hier zeggen: in v e r h o u d i n g e n die binnen die momenten zelf bestaan of die bestaan tussen de verschillende gebruikte momenten onderling - constant is.’ Men denke aan het incomplete ‘n't’, in dat geval blijft ‘én in verhouding tot de vergezellende momenten én in verhouding tot het complete type, minstens één typies moment bewaard, dat waargenomen als r e l e v a n t moment functioneert’. Met name aan de hand van G e m e l l i ' s oscillografische onderzoekingen demonstreert R. de organisatie van het waarneembare materiaal. In de verdere ontwikkeling wordt nu uit het begrip ‘figuur’, dat van de ‘Gestalt’ geboren. In de ‘resten’ der gave woordvormen wordt toch steeds het woord herkend. Als van zo'n woordje ‘not’ niets meer over is dan een nasalering, zoals in het Amerikaans, dan ‘is het beeld verstoven’ maar ‘als stof op de omgeving’ gewaaid en *uit* die stof terstond integreerbaar *als* ‘not’. Hoe komt 't, dat de figuur, de Gestalt, deze functie vervullen kan? Hoe komt 't, dat zij de geluidsmomenten feitelijk kent als ‘not’? Omdat de Gestalt zelf weer

1) R. onderscheidt, een thomistische onderscheiding uitbreidend: kenbare, kennende en gekende aanschouwelijkheid. Met de twee eerste termen duidt hij de aanschouwelijkheid in taal-*gebruik* aan. De kenbare aanschouwelijkheid is het geluid, de kennende aanschouwelijkheid is de figuur (= Gestalt); de gekende aanschouwelijkheid is diezelfde figuur in taal-*beschouwing*. (Vgl. p. 181 noot). Het onderscheid tussen taalmaking, taalgebruik en taalbeschouwing - dit zij hier in 't voorbijgaan opgemerkt - is didactisch belangrijk en vruchtbaar.

functioneert t.o. de gedachte (= functie is van de gedachte), omdat zij het aanschouwelijke moment is van de ken-eenheid, waarin wij het woord 'not' d e n k e n . De Gestalt op haar beurt kan 'functioneren', en het woord 'not' is derhalve mogelijk, zolang háár geheel-verschijning bewaard blijft. Daarmee is verklaard, waarom de Gestalt-momenten zelf slechts disjunktief relevant zijn. - En passant wordt dan nog aangetoond, dat we sprekend in de overgrote meerderheid der gevallen geenszins afhankelijk zijn van voorstellings-momenten[1)], dat daarentegen de Gestalt de plaats inneemt van wat men eertijds de 'woordvoorstelling' noemde. In het Vierde Hfdst. wordt later in dit verband D o r o s z e w s k i weerlegd. Reeds een eerste stadium van woorddefinitie is thans (p. 179) mogelijk: het woord is het, op de wijze der taal gevormde, aanschouwelijk-onaanschouwelijke gebruiksteken, waarvan de aanschouwelijkheid een Gestalt uitmaakt. Deze Gestalt maakt, terwijl dit gebruiksteken gerealiseerd wordt, de typische momenten der waarneembare aanschouwelijkheid (van de geluidstroom) bepaalbaar. Die momenten zijn typische 'resten', waaraan we het woord, qua aanschouwelijkheid, herkennen, maar die Gestalt is natuurlijk *opzichzelf* ook niets en alleen begrijpelijk in zijn functionele eenheid met het *on*aanschouwelijke moment der woordeenheid (n.l. de betekenis).

De phonemen zijn relevante momenten van deze Gestalt. Ook het phoneem is een constante, die tegenover de variërende articulatie-realisaties staat, zoals de Gestalt een constante is. De 'klank' is een physisch verschijnsel, het phoneem een taalmoment, en wel een taalmoment, dat in de aanschouwelijke 'hemisfeer' van het woord (dat *als geheel* 'teken' is!) thuishoort en daar niet 'een' element is, maar een *relevant* moment. Een aanmerkelijk deel der eigenschappen van de geluidstroom is semantisch *irrelevant* en als zodanig dan ook in z'n waarneembare vorm a-typisch. 'Waarom kan de een *bóbbel* zeggen, de ander *bòbbel*, zonder dat dit voor 't begrijpen storend werkt? Omdat het verschil tussen deze twee klanken niet functioneert en bepaalde overeenkomsten *wel*'. (p. 196-197). Natuurlijk hebben we de woordeenheid nodig om uit te maken *wat* er aan die Gestalt relevant is. Anderzijds is het woord ook uitgangspunt voor elke bouw van een groter taalgeheel. (Waarmee de centrale positie van het woord in de taal is aangeduid!). Het phoneem kan als

1) Vgl. ook mijn: Taal en Denken. Gron. 1934. Hfdst. III.

zodanig alleen bestaan in het grotere woord-Gestalt-geheel. Het woord daarentegen kan als zodanig tegelijkertijd gebruikseenheid (= zin) zijn. Het phoneem is daarom een functioneel - en wel: aanschouwelijk - taalmoment, het woord is autonoom: teken, als zodanig is het echter ervarings-*moment*. De phonemen zijn de diakritische momenten van het geheel der Gestalt, maar deze momenten staan *in* de eenheid-scheppende komplexkwaliteiten der Gestalt. Daarom is de Gestalt niet louter de som harer momenten. Wèlk diakritikon van geval tot geval de Gestalt zal vertegenwoordigen en voor ons oproepen is onzeker. Ten opzichte van elkaar zijn deze diakritika disjunktief relevant.

Ook de Gestalt is moment in het gebruiksteken, dat woord is. De Gestalt is niet een willekeurig klankkomplex, maar een op de wijze der taal gevormde en gestructureerde aanschouwelijkheid. En die ‘wijze der taal’ is doortrokken van denken. Daarom is de Gestalt niet aanschouwelijkheid zonder meer, maar reeds door het denken (het ‘taaldenken’) verwerkte aanschouwelijkheid: ‘.... de Gestalt als *ervarings*moment bestaat om de aanschouwelike diakrise mogelik te maken; en deze diakrise is mogelik aan het *geheel*; haar *momenten* zijn alleen secundair diakrities, d.w.z. diakrities binnen een systeem van onderscheidingskenmerken, die *verschillende* Gestalten mogelik maken tegenover de *verschillende* gedachten, die door 'n Gestalt tot uitdrukking kunnen worden gebracht.’ (p. 212). M.a.w.: hadden we slechts een bepaald en beperkt aantal gedachten te veraanschouwelijken, terwijl deze nooit verenigd zouden kunnen optreden, dan zouden we niet meer dan tien welonderscheiden Gestalten nodig hebben. Dit is echter geenszins het geval. De denk-mogelijkheden zijn onbeperkt en eisen daarom in de aanschouwelijkheid een wel-gedifferentieerd systeem. Het denken nu schept zich in de Gestalt die diakrise in de aanschouwelijkheid, tevens deelt de Gestalt echter in de natuur van het denken: zij is niet concreet gebonden aan één verschijningswijze, de Gestalt van het woord is *niet* amorph maar wel ‘metamorph’ in dien zin, dat zij slechts bestaat als gedaanteverwisseling van hetzelfde:.... ‘elle est à mi-route de la pensée, elle est du sensible transformé par la pensée’ (Meyerson: Les Images: in: Nouveau traité d. ps. II. Paris 1932; p. 595).

We komen thans tot de Hoofdstukken VI, VII en VIII. Zij vormen materieel een nauw samenhangend geheel: Woord, Betekenis en Zaak; De Zakelijkheid der Betekenis; De Betekenis-

eenheid. In deze hfdst. komt duidelijk aan het licht, wat het met zich meebrengt, wanneer we het woord essencieel een handelingskarakter toeschrijven. De behandeling der betekenis, die alleen de ken-aspecten in het woord zag en er geen rekening mee hield, dat deze ken-aspekten opgenomen zijn in een geheel dat spraakhandeling is, kon de betekenisverschijnselen niet verantwoorden, zag zelfs wetmatigheden over het hoofd. Hier 't sterkst misschien, heeft zich in de taalkunde het logicisme doen gelden. Later verving men dit door een nuttige en principieel niet onjuiste ‘Wörter- und Sachen’-beschouwing. Ook het sociale aspekt werd volledig toegevoegd. Maar R. legt aan dit alles het in feite fundamentele handelings-, of zooals hij meest zegt, ‘gebruikskarakter’ ten grondslag.

Het Negende en laatste Hoofdstuk ontmoetten wij reeds ten dele in verband met vroegere hoofdstukken. Wij zullen er nog afzonderlijk op moeten terugkomen, aangezien het ook ten nauwste verband houdt met verscheidene problemen, welke in de zojuist genoemde drie hoofdstukken behandeld zijn.

De beide eerstgenoemde hoofdstukken leggen een uitstekende - en in vele opzichten nieuwe - grondslag voor een semantiek, die zich van veel wat die naam draagt, essencieel in gunstigen zin onderscheidt. Ik wijs slechts op het onderscheid tussen *betekenen* enerzijds, *noemen* en betekenis-*functies* van het woord anderzijds, dat ook van fundamentele waarde is voor verschillende gedachten in het laatste hoofdstuk ontwikkeld. Verder vestigen wij de aandacht op de onderscheiding van *betekenis* en *begrip*, de notie: *betekenis-eenheid*, die zéér centraal is, de onderscheiding van *psychologische, logische* en *noëtische abstractie* en hun toepassing in de woordtheorie, de *taal-technische* en de *denk-technische woorden* en alweer een zeer hoogstaande kritiek op B ü h l e r ' s theorie omtrent het ‘Zeig’-karakter der anaphora. Deze laatste kritiek komt hierop neer, dat Bühler de fout beging, functie en teken-zijn op één lijn te stellen en over het hoofd te zien, dat ‘Darstellung’ een *essencieel* woordmoment is. Terecht merkt R. op: ‘De anaphora symboliseren een belangrijk moment van de structuur van het denken in taal, zelf. En daarin verschillen zij van al de andere woorden, die zaken symboliseren, die niet óók een i n h e t t a a l g e b r u i k z e l f t e s t e l l e n betrekking zijn.’ (p. 299). Hoe belangrijk B ü h l e r ' s *Sprachtheorie* ook zijn mag, hij beging toch de kardinale fout het woord te eenzijdig te zien als vox articulata, de vorm echter is op andere wijze teken dan het woord.

Het begrip ‘betekenis-eenheid’ ontwikkelt R. op grond van een in het Tweede Hoofdstuk geleverd bewijs der noodzakelijke eenheid van het begrip; de betekenis als in en tot het *gebruik* gevormd begrip deelt die essenciële eigenschap. Wanneer men zich in de war heeft laten brengen door V e n d r y e s ' theorie omtrent de morphèmes en sémantèmes, wordt het problematisch of de taal-technische woorden (als: praepos., conj., partic., pron. demonstr. etc.) wel woorden zijn. En niet alleen bij Vendryes vindt men dit waandenkbeeld, maar ook bij B r u n o t en S ü t t e r l i n. In de weerlegging van deze ideeën heeft R. heel wat energie belegd en fijne scherpzinnigheid betoond. Hiertoe heeft hij allereerst de drie abstractie-wijzen gedemonstreerd: de psychologische, waarin wij het begrip ontledigen van aanschouwelijke elementen; de logische, waarin wij denk-technisch het begrip opbouwen met een minimum van kenmerken (idealiter met slechts één); de noëtische, waarin wij het begrip juist vormen door al zijn kenmerken er in op te nemen. We naderen dan zeer dicht, zover ik zie, tot wat C a s s i r e r als ‘Funktionsbegriff’ ontwikkeld heeft[1)], maar met een sterk phaenomenologische en juist niet neo-Kantiaanse substructie. Dit komt op p. 286 aan het licht waar we lezen: ‘Na hetgeen voorafging, is het niet moeilik te zien, waar de fout ligt: men beschouwt als enige abstractie-vorm het logies abstracte begrip, en dat nog wel in de verschijningsvorm die het heeft in de wetenschappelijke systematiek, - en men neemt bovendien ten ontechte aan, dat de *kennis* der vele kenmerken van de éne grazende koe, zou kunnen bestaan zonder een daaraan beantwoordend, vele onderscheidingen vertonend koe-b e g r i p[2)]; men neemt aan, dat er e r v a r i n g s -differentiaties zouden zijn, die niet als denk-onderscheidingen zouden zijn gesteld; men vergeet de volkomen eenheid tussen het aanschouwelike en onaanschouwelike.’ Juist *na* de dubbele punt volgt een sententie, die berust op phaenomenologisch georiënteerde kennistheorie. Een opvatting, die wij delen maar niet zonder moeilijkheden van eigen aard achten.

Tot de vorming van het noëtisch abstrakte begrip is ook de logische abstraktie subaltern dienstig. Wat in de logische abstraktie ontdaan is van zijn accidentele karakter, wordt synthetiserend

1) Men vgl. Ernst Cassirer: Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen üb.d. Grundfragen der Erkenntniskritik. Berlijn 1923.
2) En dat is juist het n o ë t i s c h abstrakte begrip!)

met andere begripsmomenten saam-gevat in het noëtisch abstrakte begrip, dat *tevens* het kenmerk der onaanschouwelijkheid (= der psychologische abstraktie) eigen is. Het logisch-abstrakte is dus stadium op weg naar het noëtische, maar ook - als denk-technisch proces - heeft het zijn autonomie. Zo staan denk-technische begrippen naast noëtische. De taal als taal-denken vormt evenzeer z'n denktechnische steunpunten en daarmee heeft R. te maken *voorzover* deze verschijnselen woord-karakter aannemen. Dit is juist het geval in de woorden, wier woord-karakter Vendryes meende te moeten betwijfelen. Hoewel R. geen leer der woord-*soorten* noch een theorie omtrent het taal*systeem* tot zijn taak behoefde te rekenen, ontkwam hij er niet aan hier uitvoerig te zijn, waar het woord-karakter zèlf wordt aangetast. Pas in het zoëven aangeduid verband zou dit probleem in extenso en zonder geforceerde beperkingen te behandelen zijn. Dat in aanmerking genomen, is R.'s verdienste ook hier weer opmerkelijk. Zo mogen we ook eenenkele positieve onjuistheid verklaren en pardonneren (p. 304, eerste vijf regels; op p. 343, waar R. praeposities ‘enkel’ denktechnisch noemt, terwijl hij ze volgens zijn eigen principes taaltechnisch zou moeten noemen).

R. heeft gezegd: het ‘darstellend’ karakter is essencieel voor *elk* woord, *elk* woord *noemt*. Maar dit noemen geschiedt op tweeërlei wijs: 1. zelfstandig, 2. onzelfstandig. Alle woorden met noëtisch abstrakte betekenis noemen zelfstandig; wat de woorden met logisch abstrakte betekenis betreft, is R.'s betoog niet geheel consequent. Wij wezen daar zojuist reeds op. Niettemin, volkomen duidelijk kunnen wij bij hem vinden, wat we onder ‘onzelfstandig noemen’ te verstaan hebben. Het onzelfstandig noemende woord is afhankelijk van *andere* ervaringsmomenten, het kan slechts toegepast worden in tweezijdige afhankelijkheid daarvan, het intermedieert daartussen (vgl. p. 277). Ten onrechte dus meende R. (p. 304 bovenaan) een ogenblik, dat ook het pron. pers. onzelfstandig noemt, daarvan is geen sprake zoals uit R.'s eigen verdere ideeën voortvloeit. Wel heeft het een logisch abstrakte betekenis (‘ik’ ziet van alle concrete eigenschappen van de handelende persoon af en houdt slechts een minimum van kenmerken over) en *in* de taal fungeert het pron. pers. denktechnisch als ‘handelende-persoon-index’. Het laat zich, in tegenstelling met de zelfstandig noemende woorden (subst., verba, adv., adj., etc.), bezwaarlijk van bepalingen voorzien, tenzij als bijstellingen. Deze positie van het pron. pers. maakt

het noodzakelijk - en wij menen hier volkomen in overeenstemming met R.'s gedachtegang voort te bouwen - binnen de groep der woorden met logisch abstrakte betekenis (= die denktechnische betekenis hebben) te onderscheiden tussen:

a. zelfstandig noemende woorden (b.v. het pron. pers.),

b. onzelfstandig noemende woorden, welke *a*) òf eenzijdig en wel situationeel afhankelijk zijn (b.v. het wijzend gezegde *dat*), *b*) òf tweezijdig afhankelijk zijn en wel contextueel (b.v. conjuncties).

Onze correctie op R.'s inconsequenties brengt ons op een punt, waar hij zich definitief in de leer der woordsoorten moest begeven, wilde hij volledig systematisch kunnen zijn. *Nu* hebben wij voornamelijk de vlg. winst behaald: *die* woorden, welke Vendryes e.a. niet onder de woorden rekenen, zijn taal-technische woorden, en wel tweezijdig afhankelijke, t.w. noodzakelijk, tweezijdig contextueel afhankelijk (b.v. conjuncties) of wel noodzakelijk *eenzijdig* contextueel afhankelijk, maar met een vrijblijvende tweede afhankelijkheid. Het pron. dem. b.v. kan enerzijds contextueel, anderzijds aan waarnemingsmomenten gebonden zijn. Het zelfde geldt van het possessivum. Er zijn meer mogelijkheden, maar die horen thuis in een leer der woordsoorten en worden in dit boek niet behandeld. Wij zijn in het voorgaande ook reeds verder gegaan dan schr., voornamelijk om hem tot latere publicatie te prikkelen, alsook om den lezer te doen zien, dat R.'s theorieën geenszins onder de esoterische studeerkamerprodukten gerangschikt kunnen worden; integendeel, zij zijn ons bij indringende studie toegangelijk en tonen dan hun rijke vruchtbaarheid.

Na het voorgaande kan duidelijk zijn, waarom wij met genoegen de bespreking van dit deel van het boek afsluiten met het citeren van de voorlopige woorddefinitie, waartoe het boek thans op blz. 318 gedegen is:

‘.... het woord is het, op de wijze der taal gevormde, gebruiksteken, waarvan wij de geactueerde betekenis altijd op een of andere wijze k u n n e n toepassen. De betekenis van sommige woorden kan alleen o n z e l f a t a n d i g toegepast worden, d.w.z. kan alleen toegepast worden in afhankelijkheid van àndere ervaringsmomenten, die in de ervaringseenheid worden toegepast. Maakt de, in taalgebruik geactueerde en toegepaste betekenis van een woord p e r s e enkel een b e t r e k k i n g uit tussen andere ervarings-momenten die toegepast worden, dan

noemen we die woorden *taal-technies*. Omdat elk woord in een denk-ervaring wordt gevormd, is de betekenis van alle woorden noodzakelijk én psychies én noëties abstract. De taaltechniese woorden zijn bovendien logies abstract. Het taaltechnies logies abstracte, en noodzakelijk onzelfstandig noemende, karakter dezer woorden, ontneemt hun het woordkarakter niet.'

Dit alles heeft ons de ogen wel geopend voor het aandeel dat het denken heeft in alle taalgebruik. Men mag daar nu bang voor zijn en terugdenken aan de logicistische taalkunde, maar het -isme moet vervangen worden door het betere en niet door een ander -isme en op zoek naar het betere helpt R. ons een heel eind. Door dat feit zelf bouwt R. een stuk van de taalkunde zelf en daardoor komt zijn werk te staan op het niveau van die werken, welke men - wil men deelhebben aan de taalwetenschap - onder de knie zal moeten zien te krijgen. Lukt dit de taalkundigen niet, des te erger voor de taalwetenschap.

Aan het hoofd van dit Achtste Hoofdstuk zou kunnen staan, wat wij op blz. 355 lezen: 'Al de betekenis-verschijnselen worden zin-loos, als zij niet worden verklaard volgens het gegeven der woord-eenheid en identiteit. Elke verklaring die deze gegevens voorbijziet, komt voor raadselen te staan.'

Twee problemen zijn er, die in dit verband terstond onze aandacht trekken: 1. waar blijft die 'betekenis-eenheid' in de talloze gebruiksgevallen van welk woord dan ook? 2. hoe staat het met de betekenis der affixen en uitgangen? - Bij de behandeling van de eerste vraag valt op, dat R. zich bedient van een voorbeeld, ontleend aan de zelfstandig noemende woorden (b.v. koe), terwijl wij - na het voorgaande - wel buitengewoon nieuwsgierig zijn te vernemen, of schr. meent dat zijn exposé principieel gelijk zou verlopen, wanneer hij een onzelfstandig noemend woord gekozen had. Hoe is het b.v. gesteld met het ndl. *dat*? Stellig zal daarbij het door ons in *Taal en Denken*[1] ontwikkelde integratie-begrip niet buiten beschouwing gelaten kunnen worden[2]. Zogoed als hier een onderscheid zal liggen tussen de zelfst. en de onzelfst. noemende woorden, zogoed bestaat er een tussen deze beide groepen samen enerzijds - die beide zelfstandig s y m b o l i s e r e n - en de affixen en uitgangen

1) Gron. 1934, blz. 62 vlg. (par. 18).
2) Wij mogen dit afleiden uit hetgeen op p. 323 als 'interpretatieniveau' voor den dag komt.

anderzijds - die beide onzelfstandig symboliseren. Deze laatsten immers bestaan als taalmomenten louter door bemiddeling van het woord-geheel. Daardoor kan men in strikten zin niet spreken van ‘de betekenis’ der affixen en uitgangen, daar de woordbetekenis haar wijze van autonomie heeft, welke de ‘betekenis’ der affixen en uitgangen niet eigen is, deze is ‘heteronoom’ gebonden aan het woord-geheel. *Paarden* symboliseert: ‘meer dan één paard’, maar ‘-en’ symboliseert *niet* ‘meer dan één’, zo symboliseert *rookloos*: ‘zonder rook’, maar -*loos* niet: ‘zonder’. ‘*In* h e t g e h e e l echter, wordt de onderscheiding “zonder” betrokken op -*loos*, als een ten opzichte van het betekenis-geheel, constant functionerend Gestalt-moment, waaraan een bepaald moment van de betekenisstructuur is gebonden, zó dat dit moment alleen betrokken op de structuurkern, waarvan het afhankelijk is, kan worden “gepraediceerd”: het is niet mogelik dergelike onderscheidingen disjunct toe te passen.’ (p. 353).

Dit wat affixen en uitgangen betreft, als antwoord op onze tweede vraag. Nu nog het antwoord op onze eerste vraag: waar blijft de betekenis-eenheid van het woord *koe* in een gesprek tussen een kind en een zoöloog? Hierop antwoordt R. door er op te wijzen, dat kind en geleerde elkaar begrijpen, zolang de laatste zijn onderscheidingen maar niet veronderstelt in de betekenis-eenheid van zijn gespreks-partner. De onderscheidingen in de betekenis-eenheid worden noch behoeven geactueerd in hun volledigheid in elk gebruiksgeval. Zij zijn ten opzichte van elkaar slechts disjunctief relevant. Met de eenheid is een constantheid gegeven, waarin voor de onderscheidingen grote speling bestaat. De disjunctieve relevantie, die aan de Gestalt-momenten eigen bleek, komt hier bij de betekenis-onderscheidingen opnieuw voor den dag. De volkomen onbeperkte disjunctieve-relevantie der betekenis-onderscheidingen is reeds 'n kenmerk, waardoor de betekenis zich onderscheidt van een begrip, dat nièt moment van taal-gebruik is (de betekenis immers is een begrip, dat als woordmoment, gebruiksbegrip is). Sprekender verschil is de mogelijkheid, die de betekenis-onderscheidingen hierin bezitten, dat zij ook disjunctief g e p r a e d i c e e r d kunnen worden. Het logische denken laat dit niet toe bij de onderscheidingen van een buiten taalgebruik staand begrip. B.v.: het is onmogelijk van een mens te zeggen, dat hij een aap *is* (als praediceren van het aap-b e g r i p), maar het is zeer wel mogelijk iemand een aap

te noemen, omdat dan van de aap-b e t e k e n i s slechts een enkele onderscheiding gepraediceerd wordt. Dat is slechts mogelijk, omdat het woord als handelingsmiddel er op gemaakt is, dat we er iets mee *doen*, dat wij er practisch mee *handelen*. 'Het gebruikte woord is het op de situatie berekende, met een bepaalde "praktiese" bedoeling geactueerde; en als zodanig is het ook in zijn geactueerde onderscheidingen bepaald. Deze o n d e r s c h e i d i n g e n kunnen wij ongetwijfeld alleen in de tijd ontwikkelen, alleen in de opeenvolging en niet gelijktijdig actueren, omdat de betekenisstructuur meebrengt, dat we ons volgens verschillende situaties moeten richten om de verschillende mogelijkheden van het éne woord te realiseren. Doch, deze onderscheidingen waren onontwikkelbaar, als zij niet als mogelikheden in het éne potentiële woord lagen, waarvan elk gebruiksgeval één bepaalde, beperkte realisatie uitmaakt.' (p. 360).

We moeten thans, hoewel node, van dit hoofdstuk afscheid nemen om nog in het kort terug te komen op het Negende Hoofdstuk - tevens het laatste - waarover wij in de aanvang dezer bespreking reeds iets zeiden. 'Het Woord als Syntagma' heet dit hoofdstuk. Het woord *in* de zin symboliseert niet slechts, het noemt ook. Het eerste steeds zelfstandig, het laatste ook onzelfstandig. Wij kunnen het woord en zijn betekenis stellig *buiten* de zin b e s c h o u w e n , *niet*: gebruiken. Nieuwe aspecten komen ons nu dus voor ogen en we zouden dit hoofdstuk, op zichzelf reeds 70 blz. groot, gaarne nòg groter gezien hebben. Maar - dan was een betreden van de zinsleer onvermijdelijk geweest.

In het compositum heeft reeds het woord een belangrijke metamorphose ondergaan: we hebben hier niet met twee of meer woorden te doen, of met een 'verband'. Inderdaad vooronderstelt het compositum de simplicia. 'Maar, de simplicia zijn op 'n geheel andere wijze moment van een compositum, dan zij moment zijn van de groep, of van de zin: in de groep of in de zin houden zij hun autonomie, zijn zij autonome teken-eenheden; in het compositum hebben zij hun autonomie verloren en zijn zij moment geworden van 'n eenheid, die hun voor een bepaalde gegruikwijze b l i j v e n d heeft v a s t g e l e g d .' (p. 379)[1)]. Ook de betekenis van het compositum is een composiet, hoewel op zichzelf ook

1) Vgl. mijn Taal en Denken, Gron. 1934, § 16 vlg. over rationeel en irrationeel taalgebruik.

‘eenheid’, maar afleidbaar uit de betekenissen der simplicia, zo meent R. Indien het echter waar is - en wij menen dat - dat de component van een compositum, a l s z o d a n i g geen simplex is - en ook R. is van die opinie (vgl. p. 378-379, 380, 390) - dan is ook de betekeniseenheid van het compositum volgens een eenheid-structurerend princiep gevormd, dat *niet* ten volle uit de simplicia-als-zòdanig afleidbaar is. Mocht dat zo zijn, dan dringt zich opnieuw de discussie op of het compositum niet hierin toch een essentieel kenmerk bezit, waardoor het volkomen overeenstemt met de simplicia. Dàn wordt het nl. de vraag of men het compositum met R. een ‘een secundair woord’ mag blijven noemen, tenzij wat betreft de irrationeel vastgelegde onderscheidingen, die in de simplicia vrij zijn. Het kader, waarin thans die onderscheidingen vastliggen, is echter *niet* gegeven in de simplicia, juist dát maakt, dat ze in het compositum geen simplicia meer zijn, maar datzelfde feit geeft aan de composita *hun* ‘prioriteit’. Dat de elementen zelfstandig betekenis dragen (p. 383) zegt niets, als deze elementen daartoe in een andere ‘aggregaatstoestand’ moeten verkeren dan waarin zij *elementen* zijn van een compositum. De oude - en volkomen juiste - onderscheiding van samenkoppeling en samenstelling keert ook hier terug. De componenten van de eerstgenoemde volgen elkaar op in de volgorde, waarin zij ook in de woordgroep kunnen voorkomen. Buiten deze orde in de tijd om, zijn de componenten der laatstgenoemde verenigd. Men vgl.: *hogeschool* en *bierfles*. Het is duidelijk, dat R. hier aan de grens van zijn onderzoek is gekomen: een leer der woordgroepen behoort niet tot zijn onderwerp.

Nog op een ander punt raken we nu aan de grens. Te over heeft de schrijver ons bewezen, dat het woord zijn autonomie heeft en van welke aard deze is, nu komen we tot het afhankelijkheidsaspect en het boeit ons reeds van te voren, te zien of R. nu niet weer veel terug gaat nemen van die autonomie, zodat we tenslotte niets gewonnen zouden hebben. Reeds P o s , ikzelf en nu ook - maar hij uitvoeriger - R. hebben in ons land de aandacht op het feit gevestigd, dat, wie de bepaaldheid in het woord niet vonden en haar daarom in de zin zochten, haar daar slechts in schijn vonden en ook dan nog verder moesten tot de periode en weer verder.... tot de conclusie van R.: ‘Geen enkel taal-moment en geen enkele taal is volledig bepaald buiten elke situatie; zijn “autonomie” - als het die heeft - is altijd beperkt’

(p. 393), en: ‘Het blijkt steeds duidelijker, dat de negatie van de autonomie van het woord, aan de taal-wetenschap een harer fundamenten heeft onttrokken; een harer fundamenten, en wel juist dat, waar de hoeksteen ligt’ (p. 395). Er zijn echter meer van die vaste punten.

Met bewonderenswaardige scherpzinnigheid en gevoeligheid voor de juiste proporties hanteert R. de denkmethode, die neergelegd is in het adagium ‘Totum est prius partibus’. Daaruit, zo zegt hij - en hier blijkt zijn aanleg voor haut-voltigeur - vloeit nl. in 't geheel niet voort, ‘dat van 'n bepaald actueel geheel niet 'n bepaald deel, determinerend moment bij de v o r m i n g van het geheel zou kunnen zijn geweest, zó, dat d i t actueel bestaande geheel - waarvan het bedoelde deel nu als d e e l, en dus met nieuwe eigenschappen, het structurerend moment uitmaakt - tot bestaan kwam in afhankelikheid van een ervaringsdeel, dat in dat nieuwe actuele geheel alleen m o m e n t is’ (p. 397). In dat verband moeten we zijn opvatting stellen, dat de zin als ‘Aktualwerk’ (vgl. B ü h l e r, Sprachtheorie p. 362) afhankelijk is van het woord (dit woord als potentialiteit vóóronderstelt). Het woord wordt derhalve niet door de zin als taalgebruiks-geheel verklaard, maar omgekeerd verklaart het woord de zin. In het woord zijn de mogelijkheden van de zin reeds vrijheidbeperkend - en in zóverre determinerend - voorgetekend.

Er is echter meer dan de zin. Het woord wordt gebruikt in h e t g e h e e l ener context en in het geheel van een situatie. Daarover thans een enkel woord. Ook thans wordt het probleem ingeleid door een zorgvuldige analyse van G u s t a f S t e r n, G r a f f, G a r d i n e r en B ü h l e r. De discussie loopt dan over de begrippen ‘context’, ‘situatie’, ‘veld’. R. noemt zelf tenslotte ‘situatie’: het geheel der omstandigheden, waarin een spraakhandeling al geschiedend tot stand komt. Is de spraakhandeling eenmaal gerealiseerd dan hebben we met een wezenlijk andere toestand te doen: nu is de communicatie tot stand gebracht en bezien spreker en hoorder de omstandigheden anders dan te voren. Dit noemt R. het ‘veld van gebruik’. In dit veld van gebruik is door een taalmoment een bepaalde structuur gebracht. Dat taalmoment kwam tot die structurerende functie, doordat de *situatie* momenten vertoonde, welke a.h.w. ‘riepen’ om interpretorische bespraakhandeling. In de situatie groeit door een *formulerings*proces de zin. Voor de volledige interpretatie van de klare zin zijn, behalve situatie en context, steeds ook de woord-

betekenissen van node. Het communicatie-proces veronderstelt voor den linguist - en B ü h l e r e.a. hebben het wel eens uit het oog verloren - steeds *a*) de taalmomenten, maar daarenboven: *b*) de actieve persoonlijkheid van den taalgebruiker, *c*) de verhouding van de taalmomenten tot het gebruiksgeheel als structurerend moment van het veld van gebruik (z. bov.). Maar ook nu nog blijft een vierde punt verondersteld: in twee individuën moet het gebruiksgeheel tot stand komen; het communicatieproces veronderstelt dus noodzakelijk *d*) de gerichtheid op de gebruikseenheid, op de zin. Drie sferen vertoont de situatie: die van den spreker, die van den hoorder, die van de waarneembare omgeving. Tot de situatie behoren zij niet als lege schemata maar in hun volle potentialiteit. In de situatie zijn de spreker en hoorder gericht op het synthetiseren der woorden tot een zin - mede in functionele samenhang mèt de situatie -, terwijl zij in het veld-van-gebruik volgens die zin gericht zijn in hun zienswijze. Vaste punten in het veld-van-gebruik zijn deshalve: de actieve persoonlijkheid van den taalgebruiker en de structuurbrengende gebruikseenheid, die de zin is. Wordt nu dit veld weer beschouwd t.o.v. een volgend, dan wordt het daarmede weer tot situatie. De zin structureert, d.i. bepaalt het veld-vangebruik en *niet* omgekeerd (zoals de leer van het zinsprimaat ten onrechte veronderstelde). Is de zin meerledig dan vormen de overige woorden t.o.v. een zijner woorden: de c o n t e x t .

Zo leerden we dus kennen de begrippen: situatie, veld-vangebruik en context. Nog één begrip hoort in dit verband thuis, dat van het ‘symboolveld’. Wie zegt: ‘Het gaat regenen’ en als weerwoord ontvangt ‘Dat geloof ik niet’, is in zijn begrip volgens een structuur-samenhang dier beide uitspraken gericht, die *niet* gedekt wordt door één der drie vorige begrippen; hier ontdekken we het symboolveld. ‘Het begrip s y m b o o l v e l d dekt het verschijnsel dat de taalmomenten, die deel uitmaken van de ervaringen van spreker en hoorder, tijdens de f o r m u l e r i n g van 'n zin, of in de taalervaring zélf, ten opzichte van elkaar een s y s t e m a t i e s e s a m e n h a n g vertonen. Het symboolveld strekt zich dus uit, zowel tot de ervaringen in de situatie, als tot de taal-ervaring; en bovendien maakt in de context het symbool-veld nu ook weer de m o g e l i j k h e i d uit voor een, met deze context verbonden, nieuwe context in een volgend gebruiksveld. De verklaring van de bepaaldheid der woorden, zoals die in 'n context b l i j k t , kunnen we vinden met behulp

van de notie s y m b o o l - v e l d ’. (p. 411). Grijpt men nu terug naar de citaten, die wij op blz. 366 en 367 dezer bespreking gaven en die aan p. 413 en 416 van R.'s boek ontleend zijn, dan krijgt men enig inzicht in de verhouding van woord en zin zoals R. die ziet en dan is nu ook het vlg. duidelijk: ‘.... Die mogelikheden van syntagmaties verband (b.v. dat wij na “hond” wel “blaft” niet “cosinus” verwachten), of eventueel van verband tussen zinnen, maken het s y m b o o l v e l d uit. Het symboolveld staat regelrecht in functie van het woord. Het symboolveld kan op verschillende wijze “bezet” worden met woorden; dat hangt van de bedoeling van de spreker in deze bepaalde situatie af. Maar de bepaaldheid die het symboolveld vertoont, is volkomen afhankelijk van het w o o r d ’ (p. 417). In de woordbetekenis ligt de onvrijheid = bepaaldheid, die ons tot bepaalde woordbouwsels de vrijheid laat, tot andere beneemt. Beperking en structuur van de ‘bebouwing’ van het symboolveld zijn functioneel afhankelijk van het gestelde woord, welk dit dan ook zij. Omtrent deze structuur volgen nu nog enkele hoogst originele en belangrijke beschouwingen, die wij hier voorbijgaan met stilzwijgen. Sunt certi denique fines.... ook voor ons.

De uitnemende betekenis van dit boek voor de taalwetenschap hebben wij in het voorgaande te over aangetoond. Het is hier niet de plaats bovendien te doen zien, welk belang dit proefschrift - dat in waarheid niets van een leerlingenprestatie heeft en alles van een meesterstuk - heeft voor psychologie en wijsbegeerte. Deze is niet gering en raakt fundamentele kwesties. We moeten thans besluiten en mogen dat niet doen, zonder de wens uitgesproken te hebben, dat de taalkundigen in menigte zich de moeite zullen willen getroosten dit boek te gaan bestuderen.

Juli 1935-Mei 1936.

M.J. LANGEVELD.

Boekbeoordelingen.

J. Pollmann, *Ons eigen volkslied*. Nijmeegs proefschrift (Amsterdam, H.J. Paris, 1935).

Het zwaartepunt van deze dissertatie ligt op musicologisch gebied. Terecht stelt de schrijver voorop dat bij het volkslied tekst en melodie onverbrekelijk verbonden zijn: sinds vele jaren heeft de studie van deze melodieën, waarvoor hij rijke stof verzamelde, zijn aandacht geboeid. Elke beoordeling van dit werk, die het muzikale gedeelte buiten beschouwing laat, loopt dus gevaar onbillijk te worden. Toch wagen wij het - in afwachting van een vollediger beoordeling - de indruk die dit boek op ons maakte en de bedenkingen die het wekte, neer te schrijven.

Vóór vijf-en-twintig jaren verscheen het onkritische boek van H.F. Wirth: *Der Untergang des niederländischen Volksliedes* (1911).[1)] Pollmann's titel klinkt minder pessimistisch, maar het feit dat de helft van zijn proefschrift (blz. 49-161) gewijd is aan het 'Verval', wijst op verwantschap, al oppert hij tegen zijn voorganger ernstige bezwaren, o.a. een 'duidelijke tendenz naar het bewijs van een vooropgezette stelling' (blz. 110). Heeft hij zelf die fout geheel vermeden, nu hij eigenlijk een verbeterde editie geeft van Wirth's betoog? Zijn stelling luidt: in Nederland heeft het 'eigen lied' een bloeitijd gekend tussen ± 1350 en ± 1550. Op dezelfde bladzijde 15 vernemen we dat ons volkslied 'na het midden van de 17e eeuw - dus nà 1650 - een decadentie *tegemoet is gegaan*.' Hoe moeten we dan denken over het tijdperk 1550-1650? Uit het vervolg zal blijken dat volgens de schrijver inderdaad ook onze 'gouden eeuw' tot het vervaltijdperk behoort; immers de Gedenckklank van Valerius (1626) vertoont een 'verregaande decadentie' (blz. 115). De voorstelling die Pollmann ons geeft, is nog sterk romantisch gekleurd. In de Middeleeuwen ontmoet hij slechts een 'kerngezond volk' (blz. 155), 'een zingend volk, dat altijd en overal zong, uit een innerlijke drang, die ook in de tijden der zwaarste beproevingen niet onderdrukt kon worden' (blz. 16). In de M.E. was er 'een lied dat overal en door iedereen werd gezongen. Een apart aristocratisch, burgerlijk of boersch lied was er niet' (blz. 151). Ongetwijfeld is het juist dat

1) Vgl. mijn beoordeling in dit tijdschrift V, blz. 262-266.

de renaissance de standenscheiding verscherpt heeft en het gemeenschapsgevoel verzwakt. Maar meent de schrijver dat in de ‘bloeitijd’ de riddersdochter en de boerenmeid, de hoveling en de kroegbezoeker dezelfde liederen zongen? Of dat er in die tijd niet even goed obscoene en aanstotelijk platte liederen klonken als in de gezelschappen waarvoor Starter's veroordeeld lied gedicht werd? Het *Antwerpsch Liedboek*, waarin zulke liederen niet ontbreken, is immers uit de ‘bloeitijd’ afkomstig. Trouwens, met deze opvatting van een oorspronkelijk lied voor alle standen komt de schr. zelf in botsing, als hij zonder bedenking de Duitse theorie overneemt: ‘Het volkslied is “Gesunkenes Kulturgut”, het komt van boven af en wordt pas door het bezinken zelf tot volkslied’ (blz. 151), want als het dan ‘tijdig bezonken’ is, wordt het niet ‘werkelijk gemeenschappelijk’, maar is het voor de hogere stand ouderwets-versleten. Een moeielijkheid die de schrijver niet te boven gekomen is, ligt in de begrenzing van zijn onderwerp. Zelf wijst hij op de ‘onmogelijkheid’ om het volkslied bevredigend te definiëren (blz. 3-4), maar praktisch moet hij het volkslied afbakenen tegenover het ‘straatlied’ en het ‘kunstlied’. Het voornaamste kenmerk zoekt hij in de motorische drang, blijkens deze formulering: ‘Het volkslied berust niet op de acoustische vreugde van het min of meer passieve luisteren; het berust op de pret van het actieve zingen’ (blz. 9).[1)] Ons lijkt deze, in hoofdzaak juiste opmerking, te eenzijdig. In plaats van ‘niet’ zou ‘niet alleen’ beter passen. Luistert de zanger niet naar zijn eigen stem? Is het genot dat hij hoorders verschaft, hem zo onverschillig? Werkt hij b.v. bij de ballade, ook niet bewust op de verbeelding van zijn gehoor? Bovendien: bij Pollmann's opvatting zou hij de psalmen van Dathenus, die hij in zijn onderzoek betrekt, er buiten moeten laten - die worden toch niet uit ‘pure motorische drang’ gezongen? - of ook andere religieuse liederen moeten bespreken.

Onder de faktoren die het verval bewerkten, noemt de schr. in de eerste plaats de rederijkers-versificatie, die haar vernietigende invloed op het volkslied uitgeoefend heeft (blz. 72). Hij denkt daarbij voornamelijk aan de ‘modieuze kunstigheid’ van de

1) Op blz. 14 zegt hij: ‘Het volkslied sluit het auditorium buiten’. Omgekeerd wordt later (blz. 184) van het straatlied gezegd dat het ‘auditief is, ingesteld op een luisterend publiek, omdat het niet kent: het motorische element’. Ook dat lijkt mij eenzijdig!

strofen met korte verzen of binnenrijm. De bevestiging van dit vonnis laten wij aan de musici over; alleen trof ons dat ook ‘zeer muzikale dichters als G.A. Bredero en P.C. Hooft’ (blz. 60) tot de zondaars gerekend worden.

De verwording van het volkslied wordt voor een groot deel toegeschreven aan de invloed van het Calvinisme. Daarbij doet zich een raadsel voor: hoe kan een volksdeel van ‘nauwelijks 10 % der totale bevolking’ (blz. 75) de gehele bevolking dwingen tot een ‘starre ascese’ en het inachtnemen van synodale be palingen? Of is Pollmann's voorstelling van de zeventiende-eeuwse samenleving onjuist? Hij wijst zelf al op een Calvinist als Constantijn Huygens, maar ook de schilderkunst, de talloze liedboekjes, de bruiloftsdichten konden hem leren dat de levenshouding van een grote meerderheid ver was van een ‘consequente ascese’. Wanneer de schrijver in iedere Nederlander ‘een brok Calvinistische geesteshouding’ opmerkt (blz. 87), dan is de ingeboren Noordelijke volksaard, die tot zekere stijfheid en ernst neigt, waarschijnlijk eer de oorzaak dan de nawerking van een Calvinistische hegemonie. De ‘deftigheid’, zoals onze achttiende eeuw die kende en waardeerde, werd inderdaad dodelijk voor een ongedwongen volkslied. De toen vervaardigde liederen *voor* het volk worden in hun ‘saaie braafheid’ terecht gekenschetst als karikaturen van een werkelijk volkslied (blz. 156 vlg.), al overdrijft de schr. ook hier weer, als hij beweert dat Betje Wolff ‘zich uit de hoogte neerbuigt tot het domme en dierlijke plebs’ (blz. 157), want dat is niet de geesteshouding van de Verlichting waarvan de *Economische Liedjes* een typisch produkt zijn.

Onze kritische opmerkingen zouden de schijn kunnen wekken dat er in dit werk weinig te waarderen viel. Het tegendeel is het geval. Naast een zeker gebrek aan zelfkritiek geeft Pollmann's proefschrift ook blijk van een grote belezenheid, van enthousiasme voor zijn onderwerp, van ijverige studie en verzamellust. Het zal ook anderen kunnen prikkelen tot voortgezet onderzoek, vooral ten opzichte van de melodieën. Belangwekkend is ten slotte het derde hoofdstuk: *Herstelpogingen*, waarin het wetenschappelijk eerherstel, sedert ± 1800, en het ‘praktisch herstel’ uitvoerig nagegaan wordt, en de kritiek op voorgangers niet gespaard. Florimond van Duyse, Elisabeth Mincoff-Marriage, Frits Coers worden hardhandig op hun fouten gewezen. De meeste pogingen tot herstel acht de schr. òf te kunstmatig òf te onpraktisch. Een herlevend volkslied kan niet gemaakt worden: het moet groeien,

zegt hij terecht (blz. 230); ‘een algemeene actie voor alle volkscultuur’ moet de grondslag zijn (blz. 231); het is geen toeval dat in de opkomende jeugdbeweging ‘het streven naar het werkelijk goede lied zich het zuiverst openbaarde’ (blz. 232). Meer dan de beide voorafgaande kan dit kritische derde hoofdstuk verhelderend en zuiverend werken, en het ideaal dat deze jonge enthousiaste werker zich stelde, op den duur bevorderen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.[1)]
(Juli-Augustus).

Opwaartsche Wegen. Juli.

Ab. Visser prijst de Groningse dialektdichter Jan Boer als ‘*Het zingend hart van Groningen*’. - C. Thunissen beoordeelt W. Kramer's *Inleiding tot de Stilistiek*.

De Werkplaats. Juli.

Onder het opschrift *Klinkend metaal* getuigt W.A.P. Smit van zijn afkeer die de romans van S. Vestdijk bij hem wekten. Cynische analyse kan z.i. niet tot ware kunst leiden. - K. Heeroma beoordeelt *Een bloemlezing uit Willem de Mérode*; J. van Ham het jongste werk van *Van Oosten*.

Aug.

K. Heeroma verwijt de voortreffelijke prozaist Van Genderen Stort dat hij slechte verzen publiceert (*Uit het schrijfboek van Kleine Inez' oom*). - J. van Ham vervolgt zijn *Geschiedenis van de Chr. literatuur na '80*. - J. Haantjes geeft *Nieuws uit Zuid-Afrika*, waarbij hij de Afrikaners waarschuwt tegen zelfoverschatting.

Roeping. Juli.

Felix van Aret beoordeelt o.a. *Burgers in Nood* van Van Randwijk, *Madame de Pompadour* van Siegfried van Praag en *Simcha, de knaap uit Worms* van Sam Goudsmit. - Pierre van Valkenhoff bespreekt de nieuwe Cyriel Verschaeve-uitgave en oppert bedenkingen tegen de Verschaeve-studie van Dirk Vansina en van pater H. de Blieck.

Dietsche Warande en Belfort. Juni.

Anton Vandeputte volgde *Guido Gezelle op het oorlogspad*. Hij vond nl. in ‘Het Vlaemsche

1) Vervolg van blz. 340, in de vorige aflevering.

Land' een aantal onopgemerkte bijdragen van 'Spoker', onder welk pseudoniem Gezelle in 1857 de Gentse tegenstanders te lijf ging.

Juli-Aug.

Leo Galle bestrijdt een artikel van Paul de Vree, in het nieuwe tijdschrift 'Vormen', en neemt Aug. Vermeylen in bescherming tegen de beschuldiging van 'provincialisme'.

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde LV, afl. 3-4.

O. de Neve toont aan dat het woord *Das* oudtijds ook voor andere diersoorten gebruikt werd. - A.A. Verdenius betoogt dat het kluchtfragment *Van een huysman en een barbier* door Knuttel ten onrechte aan Bredero ontzegd is: allerlei eigenaardigheden van woordgebruik en stijl wijzen op zijn auteurschap. - C.G.N. de Vooys doet verslag van een aantal *Onbekende zestiende-eeuwse esbattementen van een onbekende rederijkerskamer*, nl. van 'De Rode Lelie' te Brouwershaven, bewaard in een tot nu toe onopgemerkt, gedeeltelijk geschonden handschrift. - A.R. Hol bepaalt nauwkeurig *De Noordgrens van het pronomen gij*, toegelicht met een kaartje. - J.H. van Lessen handelt over *Klanknabootsing als taalvormend element*, waaraan naar haar mening vaak te weinig aandacht geschonken wordt. - H.L. Bezoen schrijft over het Twentse woord *Lūn, 'hoornpit'*. - L. Koch tracht aan te tonen dat *Bredero's Margriete* niemand anders is dan *Tesselschade*, wat door Knuttel in een *Naschrift* betwist wordt. - P. van Renssen vraagt aandacht voor *Een opmerkelijk lied uit 'Den eerlijcken Pluck-voghel'*. - M.H. van der Zeyde geeft *Iets over de tekst van Hadewijchs brieven*, waarbij zij enige verbeteringen en verklaringen aan de hand doet. - A. Beets verklaart het woord *Gellecone*. - G.W. Wolthuis spreekt over *Mariken van Nieumeghen en de casus reservati*. - Een Engelse bijdrage van A. Campbell is getiteld: *Bede's explanation of Wiltaburg*. - Marie Ramondt onderscheidt *Aernoutsbroeders en Clerici vagabundi*. - C.H. Ph. Meyer bespreekt de oorsprong van het woord *Labaar*; Th. H. d'Angremond van het Mnl. woord *Eblie*.

Onze Taaltuin. Juli.

G.S. Overdiep vervolgt zijn *Katwijksohe varia* en spreekt over *De fiets on zijn trawanten* en over *De afgesloten gemeenschap*. - Met de schrikwekkende titel *Een epidemie der geesten* bedoelt Jac. van Ginneken de neiging om sommige, tot nu toe als Limburgs beschouwde teksten - vooral het zgn. Limburgse leven van Jezus - als omschriften van Westelijker

teksten te beschouwen. Ook Van Mierlo is ‘epidemie-patiënt’, omdat hij met De Bruin aanneemt dat Willem van Afflighem de auteur van het bovengenoemde werk zou zijn. - G. Knop levert bijdragen *Uit den Schellinger taaltuin*, onder het opschrift ‘In en om de boerderij’.

Aug.-Sept.

Jac. van Ginneken zet uiteen hoe het uiten en het verstaan van *Het Woord* in zijn werk gaat, en licht dat toe met een schematische tekening, die de weg van het begin-station naar het eind-station aangeeft. - G.S. Overdiep bepleit in een artikel *Stilistiek en Syntaxis* opnieuw de onmisbaarheid van zijn stilistische methode, die z.i. te weinig gewaardeerd wordt. Hij vergelijkt o.a. de ‘stijve zinstypen’ van Hooft's *Baeto*, met de meestelijke zinsbouw van Vondel's *Lucifer*. - Jac. van Ginneken biedt statistische gegevens voor *De gewone woordschikking bij ons volk en zijn kunstenaars*, waaruit blijkt dat Blümel de verhouding tussen volkstaal en artistieke taal in dit opzicht te simplistisch voorgesteld heeft. Tussen de verschillende Nederlandse schrijvers bestaan opmerkelijke verschillen, die niet gemakkelijk te verklaren zijn. - G. Knop vervolgt zijn studie *Uit den Schellinger taaltuin*, met afbeeldingen van besproken voorwerpen toegelicht. - A.J.M. Mulder zoekt verband tussen *Spelling en Kultuur*. - Onder het opschrift *Eerbied voor het mysterie* bespreekt J. Wils *De Heilige Pelgrim* van E. Erens uit stilistisch oogpunt. - G.S. Overdiep schrijft over *Eindexamenwerk* en *De taal van gansch het volk*. - Jan Gessler geeft staaltjes van *Taalkundige teratologie*.

Vondel-kronick VII, nummer 3.

B. Molkenboer wijst enige *Vondelsche echo's van Erasmus* aan, in verschillende werken. - L.C. Michels bewijst dat *Vondel in de achttiende eeuw* in Zuid-Nederland meer bekend was dan men gewoonlijk aanneemt. - Jos. J. Gielen putte uit pamfletten nieuwe gegevens omtrent *Vondel en Bogaart in 1629*. Bij de uitvoerige strijdschriften in verzen, meent hij er een te herkennen van Vondel's hand. Een reeks *Kantteekeningen* besluit dit nummer.

Het Boek, XXIV, afl. 1.

Willem de Vreese geeft een uitgebreid bibliografisch overzicht van *De Nederlandsche vertalingen van Desiderius Erasmus*.

Paedagogische Studiën. Juli.

A. Zijderveld beoordeelt de waarde voor het litteratuuronderwijs van de verzameling *Het nieuwe Nederlandse proza in novellen*, door H. Godthelp en A.F. Mirande.

Neophilologus, XXI, afl. 4.

Het artikel van Salverda de Grave, *Prononciation et évolution de [ou] long latin et germanique d'après les mots français empruntés* is voor het Nederlands van belang. De schr. komt tot de conclusie dat de overgang van [ou] tot [y] plaats gehad heeft op Nederlands gebied, na de overneming van de oudste Franse woorden, dus op zijn vroegst in de elfde of twaalfde eeuw, en dat daarbij als overgang een diftong aan te nemen is, dus op dezelfde wijze als de lange Wgerm. ô tot onze oe geworden is. De [y]i zou dan in sommige streken tot [i] overgegaan zijn; in andere weer een monoftong [y] geworden zijn. - Leonard Forster wijst op *Twee Nederlandsche gedichten van Nicholas Murford, van 1650*.

Museum. Juli.

M.J. Langeveld beoordeelt het proefschrift van A. Reichling over *Het Woord*. - Gerlach Royen beoordeelt het Engelse proefschrift van Mej. M.E. Houtzager: *Unconscious sound-and sense-assimilations*, met staaltjes van 'volksetymologie' uit verschillende talen. - C.B. van Haeringen beoordeelt de *Hollandse dialektstudies* van K.H. Heeroma. - A.J. Barnouw beoordeelt *Vondels Geloof* van Gerard Brom.

Ons Eigen Blad. Juli.

Gerlach Royen behandelt met een rijke voorraad materiaal de *Ex-genitief en de genitief-in-spe* in het moderne Nederlands.

De Gemeenschap. Juli-Aug.

In een artikel *Vondel en zijn volk* stelt C.R. de Klerk de vraag: Werd Vondel werkelijk *gelezen* door zijn volk? Een statistiekje van de herdrukken die in 1660 ter perse gingen, stelt hem in staat om op die vraag een bevestigend antwoord te geven.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Heft 5-6.

Emil Winkler wijdt een beschouwing aan *Karl Bühlers 'Sprachtheorie'*.

C.D.V.

De vormende waarde van het moedertaalonderwijs.[1)]

Dames en Heren, zeer gewaardeerde Toehoorders,

Er is in de laatste tijd veel gesproken over het al of niet wenselijke van een systematische studie van methodiek en didactiek voor de aanstaande leraar. Ik zal Uw aandacht niet vermoeien met een overzicht van deze vaak onverkwikkelijke polemiek, die in ons land wel opmerkelijk laat komt. Terwijl in bijna alle landen de paedagogisch-didactische voorbereiding van de leraar als noodzakelijk erkend en min of meer daadwerkelijk geregeld is - Nederland vormt met China, volgens gegevens van de Internationale Onderwijsconferentie van 1935, de enige uitzondering[2)] - stuit hier het late streven in die richting nog veelzins op onverschilligheid en verzet. Men leest in dagblad en tijdschrift hier nog uitingen die doen denken aan de in Duitsland reeds lang overwonnen stellingen der klassieke philologen uit de eerste helft van de negentiende eeuw. ‘Habe Geist und wisse Geist zu wecken’ gold voor *Friedrich August Wolf*, de stichter van het nieuwhumanistische Gymnasium in Pruisen, als het enig afdoende paedagogisch en didactisch recept; ‘Wer das Wissen habe, dem werde das Lehren von selbst zufallen’, beweerde zijn tijdgenoot *Ritschl*; daarom achtten de jonge *Lehrs* e.a. alle studie van paedagogiek en didactiek voor de aanstaande leraar tijdverspilling, die hem afleidde van het enig hem waardige doel, een wetenschappelijk man te worden.[3)]

Ik zal deze verouderde opvattingen, door de praktijk en door het psychologisch inzicht gelogenstraft, niet nogeens gaan bestrijden - het aantal van hen die ze nog verdedigen neemt trouwens steeds af -, maar mij bepalen tot een betoog der noodzakelijkheid van een degelijke methodologisch-didactische

1) Openbare les bij de opening van zijn lessen als privaat-docent in de methodologie en didactiek van het onderwijs in het Nederlands aan de Rijks-Universiteit te Utrecht.
2) Zie *J.B. Besançon, Het nieuwe onderzoek naar de kennis van de theorie van onderwijs en opvoeding bij de middelbare examens*. Levende Talen No. 88.
3) *Wilhelm Jerusalem, Die Aufgaben des Lehrers an höheren Schulen*. Wien u. Leipzig 1912.

voorbereiding van de leraar in het Nederlands, op grond van de eigen aard en de betekenis van het onderwijs in de moedertaal.

Ondanks lyrische ontboezemingen voor ‘onze schone moedertaal’, ‘het dierbare erfgoed onzer vaderen’, vooral in spellingdebatten te beluisteren, is de zorg voor dat dierbare erfgoed maar zeer stiefmoederlijk. In het luidruchtig gedrang der vele vakken naar het onvolprezen doel van algemene ontwikkeling; - der vele talen die de Nederlandse gymnasiast of Hogere-Burgerscholier min of meer moet leren beheersen, rest er slechts weinig tijd en belangstelling voor de studie en beoefening van eigen taal. Weinige zijn de uren die er op de lesroosters aan zijn toebedeeld. Zo mag de leraar in het Nederlands zich wel goed rekenschap geven van het doel en de eisen van zijn taak, zal hij er iets van terecht brengen.

Daarbij komt, dat de omstandigheden waarin hij heeft te werken steeds moeilijker, de tegenstrevende krachten steeds sterker worden. *Taalverwildering* is een niet te sterk woord voor het internationale verschijnsel, dat de leraren in de moedertaal in alle Westeuropese landen grote zorg geeft. Taalverwildering, die zich, als *Otto Willmann* ze in zijn *Didaktik* omschreef, openbaart in een afstomping van het taalgevoel en een verzwakken van de taalkunst. Dit laatste niet alleen bedoeld als een achteruitgang van de klassieke zin voor rhetorische en poëtische eloquentie, maar ook als een toenemend tekort in taalkundig uitdrukkingsvermogen in het algemeen. Reeds in 1911 wees *Prof. Ernst Bernheim* in zijn rede voor het ‘Gesellschaft für Hochschulpädagogik’ in München op ‘die ungenügende Ausdrucksfähigkeit der Studierenden’ als gevolg beide van gebrekkige taalbeheersing en onvoldoende scholing in elementair denken.[1)] Niet alleen vonden zijn woorden algemene instemming bij de vertegenwoordigers van universiteiten en technische hogescholen uit alle delen van Duitsland en Oostenrijk, maar hij kon zich ook beroepen op getuigenissen van professoren aan de Sorbonne, dat het vanouds beroemde Franse stijlvermogen en het zuivere taalgevoel bij de jongere studenten jammerlijk in verval waren; op klachten in dezelfde geest uit Engeland. Dat de toestanden nadien nog

1) Uitgegeven te Leipzig 1912. Verder: *Revue Universitaire* 1910-'12; *Payot, L' Apprentissage de l'art d'écrire* (Paris '27); *P.J. Hartog, The Writing of English*. Oxford '08.

weinig verbeterd, eerder verergerd zijn, spreekt uit beschouwingen als die van *Leo Weisgerber, Wilhelm Schneider* e.a. in Duitsland, uit een cri d'alarme als 'La Crise du français' van *Charles Bally*[1]. Hoe de toestand bij ons is, behoef ik niet in den brede uiteen te zetten: de klachten van allerlei zijde, in tijdschrift en dagblad geuit, zijn u bekend. Nu mogen deze klachten niet zelden lichtelijk overdreven of voor een groot deel over te brengen zijn op de veranderingen in het culturele en geestelijke leven van onze tijd (men leze hierover de rede van *Dr. Van den Ent* in No. 88 van het orgaan 'Levende Talen') - wij hebben als leiders der volksontwikkeling te letten op de tekenen des tijds en daarop onze methode te toetsen, in stede van zelfgenoegzaam voort te sukkelen op oude paden. De blik daarbij vrij en ruim te houden is eerste eis. *Vrij* van wispelturige modezucht en overdreven eerbied voor z.g.n. tijdstromingen, *ruim* voor de eisen van het leven en de vorderingen van het wetenschappelijk onderzoek.

Bezinning op onze methode steeds weer is nodig, vooral in een vak zo belangrijk en met toch nog zo korte ontwikkelingsgeschiedenis als het moedertaalonderwijs. Z'n geschiedenis gaat in West-Europa, Frankrijk uitgezonderd, niet verder dan een eeuw terug; een geschiedenis van langzame vrijmaking uit de druk en de traditie van de klassieke talen, bij uitsluiting *de* humaniora genoemd. Twee perioden zijn daarin te onderscheiden: de tijd van het formalisme, dat de taal beschouwde als het passend kleed der gedachte, gesneden en te dragen volgens de regelen van een kunstmatige schrijftaal; - de tijd van het moderne taalonderwijs, dat echter in z'n bezorgdheid voor het juiste inzicht in taal zich maar al te vaak meer richtte op het *kennen* dan op het *kunnen* der jonge leerlingen; zo werd het formalistische taalonderwijs vervangen door een encyclopedisch, dat een wetenschappelijke revolutiebouw trachtte op te trekken op een fundament, te zwak om die last te dragen.

Thans opent zich een nieuw uitzicht: dat van een vrij, reëel moedertaalonderwijs op taalpsychologische grondslag.

Wat de Frans-Zwitserse pater *Girard*[2] reeds betoogde tegen Pestalozzi met zijn eenzijdige liefde voor de wiskunde als op-

1) Neuchâtel-Paris '30.
2) Over de ideeën en de praktijk van pater Girard: *G. Compayré, Le Père Girard*. Paris, Delaplane s.d.

voedingsmiddel; wat *Wackernagel* in zijn fijnzinnig geschrift ‘Der Unterricht in der Muttersprache’ van 1843 uiteenzette, n.l. de geestesvormende waarde van het moedertaalonderwijs, is eerst thans het leidende principe geworden van een internationale beweging tot verbetering van het moedertaalonderwijs. Boeken als *Leo Weisgerber's* ‘Muttersprache und Geistesbildung’[1], *Otto von Greyerz'* ‘Der Deutschunterricht als Weg zur nationalen Bildung’[2]; opstellen als dat van de Geneefse taalpaedagoog *Charles Bally*, ‘La langue maternelle et la formation de l'esprit’[3], breder uitgewerkt in het straks genoemde boek ‘La crise du français’; het Engelse staatsrapport ‘The Teaching of English in England’[4] met zijn slotconclusie dat de geestelijke ontwikkeling van het kind, de ontwikkeling van zijn denkvermogen, ten nauwste is verbonden met zijn taalontwikkeling; in ons land het voortreffelijke proefschrift ‘Taal en Denken’,[5] van *Dr. Langeveld*, ze wijzen alle treffend eenstemming in dezelfde richting: de moedertaal is het natuurlijke element waarin de geest zijn aanleg en al zijn krachten ten volle kan ontwikkelen. Sterker: ‘de taal is niet alleen middel *van* kultuur, maar ook middel *tot* kultuur’; taalontwikkeling daarom voorwaarde voor alle hoger kultuurleven. [6]

Het mag verwondering wekken, dat dit inzicht eerst nu volkomen helder wordt; dat bij ons nog slechts de enkele vakman er aan toe is. De vormende en beschavende waarde van het onderwijs in de klassieke talen staat axiomatisch vast; de veel grotere betekenis van het onderwijs in de moedertaal, onze eigen, natuurlijke denkvorm, in een kultuur van acht eeuwen gegroeid, wordt niet beseft, blijkens de verschoven plaats waarmee dit onderwijs zich moet tevreden stellen, blijkens de onzekerheid en het middelpuntvliedende in z'n methodiek.

Men beroept zich op de noodzakelijkheid van de kennis van vreemde talen en op het oude gezegde ‘zovele talen men spreekt, zovele malen is men mens’, maar als het waar is, dat elke taal een eigen denkvorm is, welke voorstelling heeft men dan toch

1) Göttingen '29.
2) Leipzig '21.
3) In *Le Langage et la Vie*. Paris '26.
4) Printed and published by his Majesty's Stationery Office. London '21.
5) Groningen '34.
6) *Langeveld, t.a.p. blz.* 34, 35.

van de onrijpe geest van 12-18-jarigen, die zich in zes verschillende denkvormen zou kunnen inleven.

Men hecht grote waarde aan het vertalen, als middel tot verruiming van het taalinzicht en tot verfijning van het gevoel voor eigen taal, maar is in de moeilijke kunst van vertalen, de strijd tussen twee idiomen, niet juist een zéker en geoefend taalgevoel eerste vereiste? Terecht schrijft *Charles Bally*: 'L'étude d'une seconde langue est stérile, tant qu'on n'a pas remué en tout sens la langue maternelle' en hij waarschuwt: 'Posséder deux langues, c'est, dit-on, posséder deux âmes, mais ces deux âmes font-elles bon ménage entre elles? Ce mélange ne jette-t-il pas le trouble dans la pensée, tiraillée par deux systèmes différents de concepts et de rapports en partie conventionnels? Il semble en tout cas qu'on ne saurait bien aborder l'étude sérieuse d'un idiome étranger avant que la langue maternelle ait pris solidement racine dans l'esprit'[1]. Wie ervaring heeft van de normenvergaderingen tot vaststelling van de maatstaf, aan te leggen bij de beoordeling van de eindexamen-vertalingen, of als gecommitteerde die examens kent, weet dat in de tegenwoordige omstandigheden de schoolvertaling vaak eer taalbedervend dan taalveredelend werkt.

De achterstelling van het Nederlands en het ondoelmatige van z'n methodiek vormt een der ernstigste fouten in ons onderwijsstelsel. Eerst als aan het moedertaalonderwijs de centrale plaats gegeven zal zijn, die het om z'n vormende waarde toekomt, en dit onderwijs hervormd zal zijn *uit het inzicht in het wezen van de moedertaal*, zal z'n gezondheid intreden, waarnaar langs zovele wegen tevergeefs is gezocht. Een herstel, dat z'n weldoende invloed zal doen gelden op geheel ons onderwijs in al z'n vertakkingen.

Indien het waar is, dat alle taalonderwijs ten slotte berust op een al of niet bewuste opvatting van het wezen der taal[2], dan moeten wij uit onze schoolliteratuur constateren, dat deze ovattingen bij de leraren in het Nederlands wel zeer verschilend zijn, tot schade van ons onderwijs. Wat ons ontbreekt is de eenheid van doel, waarop wij ons in de beoefening van alle onder-

1) *La crise du français*, p. 79.
2) *Weisgerber, Mutterspr. u. Geistesb. S.* 132; *Kruisinga, Lev. Talen* 77, blz. 301.

delen van ons vak hebben te richten: de harmonische ontwikkeling der geestelijke krachten van onze leerlingen.

Hierom is het, dat ik een beschouwing van de bovengenoemde beweging tot hervorming van het moedertaalonderwijs, die naar het middelpunt terugdringt, koos als inleiding tot deze lessen in methodologie.

'Taal en denken zijn één', of zoals het Engelse staatsrapport omschrijft: 'Language is not merely the medium of our thought, it is the very stuff and process of it', is de kernwaarheid die de beweging leidt. Een waarheid, door de onderzoekingen van denkpsychologen als *Delbrück, Husserl, Hönigswald*[1], door taalphilosofen als *Weisgerber* en *Cassirer*[2] in een helder licht gesteld. Tegenover de misvatting die schuilt in de bekende formulering 'taal is de inkleding der gedachte in woorden' en die de gedachte beschouwt als primaire abstractie naast de secundaire taalfunctie, stellen zij het inzicht 'Denken und Sprechen gewinnen erst durcheinander Gestalt', of zoals Delbrück zegt: 'Es scheint mir durch die bisherigen Forschungen festgestellt, dass die Begriffe nicht etwa *vor* der Sprache im Innern gebildet werden und dann in die Worthülsen hineinschlüpfen, sondern dass sie *mit* und *in* den Wortklängen sich langsam und mühselig entwickeln'.

Wie in dagelijkse omgang met kinderen de ontwikkeling van hun taal waarneemt, vindt in zijn ervaring de natuurlijke bevestiging van deze uitspraak. In de bekende kindervraag 'Wat is dat?' uit zich de behoefte, een ervaring vast te houden in de gangbare benaming. Zo wordt het klankteken drager van levenservaring, van kennis, en middel tot mededeling. Nieuwe, gelijksoortige ervaringen kristalliseren zich om dezelfde benaming, het woord wordt *begrip*, dat zich als geestelijke categorie uitheft boven de onmiddellijke, enkelvoudige zinnelijke ervaringen. Dat deze kinderlijke begrippen nog veel verschillen van, veel armer zijn dan die van volwassenen; dat de begrippen zich onbewust verdichten en verrijken om dezelfde benaming, is een bekend verschijnsel. Zo ontwikkelt zich het bewuste leven met

1) *Delbrück, Einleitung in das Sprachstudium*. Leipzig '20.
E. Husserl, Logische Untersuchungen. Halle 1900-01. 1913-21.
R. Hönigswald, Die Grundlagen der Denkpsychologie. Leipzig 1925.

2) *Leo Weisgerber* t.a.p. en *Muttersprachliche Bildung* (in *Hand b.d. Erziehungswiss*. München '32). *E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, S.* 123 *ff.* Berlin '23.

en om de taalbegrippen. Onder taalbegrippen versta ik de eenheden van klank en inhoud, één als de elementen waterstof en zuurstof in water, als zijde en keerzijde van een blad (*de Saussure*), waarin de levenservaring zich verdicht; waarmee de geest werkt en in contact komt met z'n omgeving.[1)] Het onderling verkeer, het verstaan, eist niet alleen gelijkheid van teken, maar ook tot op zekere hoogte gelijkheid van inhoud, van opvatting. Het aanleren van de moedertaal is niet alleen een aanleren van woorden als klanktekens, maar ook een ingroeien in de aanschouwingswijze, in de denkvormen van de gemeenschappelijke taal, zoals *Weisgerber* het uitdrukt: 'mit der Spracherlernung übernimmt der Mensch das Weltbild *seiner* Muttersprache, eine *gesellschaftliche Erkenntnisform*'. Het kind leert de waarde der klanksymbolen; het leert die tegen elkaar afwegen in scherp onderscheiden en begrenzen. Het leert de associatiewegen waarlangs ze met elkander in verbinding treden tot nieuwe uitdrukkingswaarden: de syntactische betrekkingen, waarin het gedachteleven zich verder ontwikkelt en tot helderheid klaart. Zo ontwikkelt zich het denken met en in de taal, zonder welke die ontwikkeling niet mogelijk is. Waarnemingen aan doofstommen hebben aangetoond, dat taalstoringen steeds gepaard gaan met gebrekkige ontwikkeling van het denken[2)].

Daarom is het onderwijs in de moedertaal, dat bewust voortzet wat in de kleuterjaren als onbewust, natuurlijk proces is begonnen, het belangrijkste en het meest verantwoordelijke: het is de onderbouw voor alle verdere geestelijke vorming. En naast deze psychische waarde bleek zijn kulturele betekenis: De moedertaal is het hoogste kultuurbezit van een volk, ze is 'de ziel der natie, de natie zelve' naar het oude woord van Halbertsma. Ze is niet alleen een middel tot onderling verkeer, ze is de neerslag van eeuwen denken en gevoelen, in een fijnvervlochten net van symbolen en hun betrekkingen en verbindingen, waarin de individuele geest zichzelve weervindt en zijn eigen aard en aanleg ver-

1) 'Spreken van "taalinhoud" betekent: spreken over een inhoud die alleen in taal pleegt voor te komen en voorzover hij dat niet doet, geen onderwerp der taalwetenschap is. In de taalwetenschap gaat het steeds om een materiaal, dat niet "klank" of "betekenis" is zonder meer, maar taal, de eenheid van die beide: de foneties-semantische *eenheid*.' *Langeveld, Taal en Denken*, blz. 42.

2) Zie hierover *Prof. Kohnstamm, Denken en Leren Denken. Paed. Stud. XIII*, 241 vlg.

werkelijkt. Zich in dit fijne weefsel in te leven en het naar de mate van zijn aanleg te leren beheersen, is het doel der taalstudie; de leerling daarin te leiden is de schone taak van de leraar in de moedertaal.

Welke zijn de vereisten, daartoe aan hem te stellen?

In de eerste plaats een rijke kennis van en fijn gevoel voor, een zékere beheersing van die taal. De taal in al haar rijkdommen en mogelijkheden te doorvorsen en zijn kennis om te zetten in een levenskrachtig *kunnen* moet het doel zijn van geheel z'n studie. Want het is niet genoeg taal*geleerde* te zijn, zo ergens, dan geldt hier de macht van het levende voorbeeld.

Daarbij, en hier komen wij op de waarde van de studie van methodologie en didactiek, is nodig zijn vorming tot taal*paedagoog*. Wij weten, dat deze vorming zich eerst voltrekt in dagelijkse, opmerkzame omgang met de leerlingen: wat het laboratorium is voor de natuurkundige, is de klas voor de leraar. Maar evenzeer zijn wij overtuigd van de noodzakelijkheid, dat de aanstaande leraar de school intreedt met een helder inzicht in zijn taak en met kennis van de wegen waarlangs en de middelen waarmee hij zijn doel het best nastreeft.

Er is in de laatste tijd veel gesproken over de aansluiting tussen lager en middelbaar onderwijs. Dit is een belangrijk vraagstuk, vooral voor het moedertaalonderwijs. Wij maken op de middelbare school geen nieuw begin, maar zetten voort wat reeds tot een zekere mate van ontwikkeling gekomen is. Die ontwikkeling te kennen en de wetten van haar groei te bestuderen is eerste eis, het begin van onze methodiek en de leerschool voor onze didactiek. In die studie worden wij geleid door kennis van de taalpsychologie, door de psychologie van de jonge mens in die gewichtige periode van z'n groei, de puberteit. ‘De taaldidactiek’, aldus Dr. Langeveld, ‘wortelt in een theorie der taal in ontologische zin en in een theorie der “taal” in psychogenetisch-denkpsychologische zin’ en ‘nadat wij weten wat taal is en wat taal-kunnen betekent, moeten wij nagaan op welke wijze wij het taalbezit kunnen verrijken, kwantitatief en vooral *kwalitatief*.’[1)]

1) t.a.p. 5. Uitnemende handleidingen voor de *leraar* zijn daarbij studies als Van Ginneken's *Roman van een kleuter*, mits hij daardoor niet verleid wordt tot het onvruchtbare praten *over* taal.

Die studie zal ons eenvoud leren en beperking, ons hoeden voor onvruchtbaar geleerdheidsvertoon en voor de frase, die nog maar al te welig tiert ook in ons moedertaalonderwijs. Aan leraren en schoolboekenmakers kan niet genoeg voorgehouden worden het waarschuwende woord van *Goethe*:

> Die Jugend ist um ihrentwillen hier,
> es wäre töricht zu verlangen:
> Komm, ältele du mit mir.

Onze leesboeken voor de lagere klassen gaan zwaar van levenswijsheid waarvoor het kind niet rijp is, van grote-mensentaal die lege klank voor hen blijft; onze z.g.n. stijlcursussen stapelen woorden en uitdrukkingen op elkaar, uit allerlei levenskring en uit gedachtesferen die voor het kind nog gesloten zijn; onze grammatica's eisen een ontwikkeling van abstract denken waartoe de kinderlijke geest nog niet in staat is.

Hier schuilt een groot gevaar. Een gedwongen leven boven z'n geestelijke stand kweekt oppervlakkigheid en schijnkennis, gewent aan napraten van wat niet begrepen is en stompt de zin voor waarheid af. Als ons onderwijs niet de vruchten draagt die wij verwacht hadden, zijn wij zo licht geneigd dit te wijten aan onbevattelijkheid en onwil bij onze leerlingen, terwijl we eigenlijk de schuld bij ons zelf moesten zoeken. Niet alleen jonge leraren overschatten het bevattingsvermogen van hun leerlingen en onderschatten de moeilijkheid van hun onderwijs, ook voor de ervaren leraar blijft nauwlettende kinderstudie en zelfcontrole eerste plicht. Telkens weer betrappen wij er ons op, dat wij over de hoofden van onze leerlingen heen praten, met voor hen holle woorden, waar levendige aanschouwelijkheid vereist werd. Wat óns door dagelijkse, vertrouwde omgang met de stof vanzelf spreekt, is voor hen vaak volkomen vreemd en eist grondige voorbereiding, opbouw uit het elementaire.

Daarom is het onderwijzen zulk een louterende proef op onze eigen kennis, meest pasklaar uit de boeken overgenomen: hier komen wij tot ontdekking hoe weinig we eigenlijk goed weten, hoe vaag onze voorstelling is. In dit louteringsproces leren wij de moeilijkheden van de stof kennen, wat ons voor overlading en vluchtigheid in ons onderwijs behoedt; leren wij de hoofdzaken van de bijzaken, het wezenlijke van het bijkomstige onderscheiden en zo de stof toetsen op haar vormende waarde. Alleen wat ons zelf op deze wijze helder en levend bezit is geworden, kunnen

wij levenskrachtig meedelen aan en wekken in onze leerlingen.

Daarbij hebben wij te bedenken, dat het kinderlijke denken minder ontwikkeld en daardoor eerder afgeleid en vermoeid is, het taal-denkapparaat minder vlug werkt dan bij de volwassene en taalvaardige; dat het woord een betekenisontwikkeling doorloopt ook in de taal van de enkeling. Daarom hebben wij, vooral bij jonge leerlingen, voorzichtig te zijn met het abstracte woord, met de compacte, samenvattende uitdrukking, die een geoefend taalbevattingsvermogen eist.

Ingaan in het leven, in de gedachte- en gevoelswereld van de leerling en zo zijn behoeften leren kennen, is de weg tot een ontwikkelend moedertaalonderwijs. Wij hebben helderheid te brengen in het kinderlijke denken; het eigen leven en de eigen taal van onze leerlingen is daartoe ons studieveld. Hier gaan wij met hen op ontdekkingen uit, waarin het oog gescherpt en het gevoel verfijnd wordt voor de nauwe samenhang van de uitdrukking en z'n inhoud, voor de scherpe belijning en de gevoelige schakering der gedachte in de taalvorm. Hier leren zij de grammatica kennen, niet als een dwingend stelsel van regels en indelingen die men van buiten leert, maar als het fijne organisme van betrekkingen en verhoudingen, het nervenstelsel waarin de gedachte zich vormt en verheldert, waarin accent en zinsmelodie het innigst leven verwerkelijken. Hier oefenen wij de taaltucht, die denktucht is. Hier enten wij het nieuwe woord en de rijkere zinsvorm naar de behoefte van het ogenblik en groeit de taal langs natuurlijke weg, de weg der geestelijke ontwikkeling. En hier leren *wij* onze taalgeleerdheid omzetten in taalvoedsel, naar de wet dat alle klaargemaakte leer*stof* slechts schijnbegrip aanbrengt, maar werkelijke kennis alleen groeit van de leerling uit, door zelf zoeken en zelf vinden. In deze zin hebben wij te verstaan de eis, dat ons taalonderwijs van de eerste klas af *wetenschappelijk* moet zijn.

Men klaagt over de magere woordvoorraad, verkeerde woordkeus, de veelvuldige contaminaties, germanismen en valse beeldspraak in het schriftelijk werk van examen-candidaten. Zijn het niet alle gevolgen van een verkeerde methodiek in ons moedertaalonderwijs? Men haast zich, zo vlug en zo veel mogelijk woorden aan te brengen - zie de bekende oefeningen in de veel gebruikte ‘stijl’-boekjes - maar men vraagt zich niet af, of de geestelijke bodem geschikt en voldoende toebereid is om ze te ontvangen. Men vergeet, dat een groeiproces geduld eist

en dat voedingsstoffen pas nuttig zijn, wanneer de plant er om vraagt. Ons moedertaalonderwijs lijdt aan overkultuur. Methode is niet alleen een vraag van het ‘wat’, maar nog veel meer van het ‘wanneer’; het ‘te vroeg’ is nog schadelijker dan het ‘te veel’.

Wij hebben te waken tegen het aanbrengen van en genoegen nemen met *schijnbegrippen*. Een woordklank is gemakkelijk aan te leren, maar daarmee is het nog niet de drager van een volwaardig, helder begrip. Als mijn kleine jongen van zes jaar een werkman nadoet, gebruikt hij allerlei zware technische termen die hij ergens heeft opgevangen, maar die uit den aard lege klanken voor hem zijn. Die grootdoenerij als spel doet grappig aan, maar ze vertoont zich ook als ernstiger verschijnsel bij ouderen. Ook volwassenen beschikken over en werken vaak met woordhulzen, leeg aan werkelijk begrip. Als regel kunnen we aannemen, dat het bezit aan werkelijk heldere taalbegrippen, beheerste woorden, altijd een goed eind achter is bij het uiterlijk verstaan. Hier ligt de oorzaak van het veelvuldig misverstand; hier is de voze bodem van de frase, het taalbederf bij uitnemendheid.

De *frase* is het grote, bij voorkeur vreemde woord, dat vaag begrip en leegheid van gedachte dekt. Zij heerst in literatuur en quasi-wetenschappelijk geschrift; we ontmoeten ze als meeslepende politieke leuze en als mom voor de geestelijke charlatan. De taak van een gezond, reëel moedertaalonderwijs is de strijd tegen de frase in al haar verschijningen, door de zin te ontwikkelen voor klaarheid, voor eenvoud en waarheid in horen en lezen, in spreken en schrijven. Ontwikkeld is hij, zegt *Berthold Otto*, die verstaat wat hij spreekt, wat hij leest en schrijft.

Daarom stelde de grote voorloper van een vormend moedertaalonderwijs, *Rudolf Hildebrandt*, als eerste van zijn vier grondeisen: ‘Der Sprachunterricht sollte mit der Sprache zugleich den Inhalt der Sprache, ihren Lebensgehalt voll und frisch und warm erfassen’[1)]. Taalonderwijs is onderwijs in helder denken: dat is z'n intellectuele betekenis en tegelijk z'n ethische waarde: opvoedingsmiddel tot waarheidszin.

Men klaagt over slechte zinsconstructies, over gebrekkige overgangen in de gedachtengang en ontbreken van alle compositie, wederom in de examenopstellen. Maar zijn het niet de natuurlijke

1) *R. Hildebrandt, Vom deutschen Sprachunterricht*. 19e *Aufl*. '30. S. 5 ff.

vruchten van een praktijk, die onder de leus ‘al schrijvende leert men schrijven’ het opstel niet als *doel* beoogt, maar als *middel* gebruikt? Vóór men een klas de moeilijke opgave van een opstel voorlegt, is nodig dat de leerlingen een degelijke cursus doorlopen hebben van oefeningen in scherp woordgebruik, in zinsconstructie, in ontleding en ontwikkeling der gedachte, in periodenbouw.... Anders handelt men even dwaas als een muziekleraar zou doen, die zijn leerlingen sonates van Beethoven zou voorleggen zonder hen geoefend te hebben in het spelen van toonladders. Een goede stijl kan zich slechts ontwikkelen in een bodem van bewuste taalwaarneming en taaloefening, die in al z'n vormen gericht is op verheldering van het denken, op ontwikkeling van het gevoel voor en de vaardigheid in de keuze van de uitdrukking die het doel in het wit treft.

Onder deze oefeningen nemen een belangrijke plaats in, die in het lezen en interpreteren van het geschreven woord.

‘Ausdruck und Verstehen, in unloslöslicher Verknüpfung, sind die Schöpfungsakte der geistigen Welt’, zegt *Friedrich Glaeser* in een leerzaam artikel over ‘Der pädagogische Aufbau des Verstehens’[1]. Horen en lezen, in de zin van een nauwkeurig opvatten en verwerken van de inhoud, zijn evenzeer als waarnemen een kunst die beoefend en geleerd moet worden, langs methodische weg. Het zich tevreden stellen met een oppervlakkige indruk, met een ongeveer verstaan, is een vorm van geestelijke gemakzucht, die maar al te zeer verbreid is, vooral in onze haastige tijd; het lezen voor ontspanning en tijdverdrijf is de gevaarlijkste kweekplaats daarvan. Het is naast de frase in de uitdrukking een groot gevaar voor vervlakking en afstomping van de geest, waartegen ons moedertaalonderwijs met al z'n krachten te strijden heeft. Het sluipt in in ons leesonderwijs door de dikke boeken met ‘interessante’ stof; in het leesuur, dat maar al te vaak slechts een gemakkelijke ontspanning is tussen de zwaardere schooluren. Lezen, dat is indringen door de vorm in de inhoud, eist de volle inspanning van de geest, maar is dan ook het middel bij uitnemendheid tot zelfbezinning, tot scherping van het oordeel, en een leerschool voor gevoelige taalbeheersing. Daarom eist het de toegewijde zorg van de leraar.

Allereerst in de keuze van de leesstof. Inspanning van

1) In ‘*Neue Jahrbücher f. Wissensch. u. Jugendbildung.*’ Jg. '30.

de geest kan niet gedwongen, zij moet gewekt en geleid worden door de belangstelling, de resonantie-bodem waarin het gehoorde en het gelezene tot innerlijk beleven verdiept. Daarom moet de stof die wij bieden berekend zijn op de gedachte-en gevoelswereld van de leerling; moet de vorm liggen binnen zijn taalkundig bevattingsvermogen. Dat eist kennis van de leerling in de verschillende stadia van zijn ontwikkeling. Daarom is het samenstellen en de keus van het leesboek een zaak van zorgzaam paedagogisch inzicht.

Ook de leiding van de leesles eist van de leraar een paedagogische tact en een kunstzinnig taalinzicht, dat hij niet genoeg in zich ontwikkelen kan. Daarom leg ik bizondere nadruk op de stilistische scholing van de leraar, dat is op de ontwikkeling van het vermogen, in de taalvorm te speuren en te kunnen wijzen het functionneren van het geestelijke leven in z'n organische verschijning. Het is de vorm van taalstudie die in de leraarsopleiding nog maar al te zeer verwaarloosd wordt en toch de noodzakelijke voorwaarde is voor een levend, vormend taal-en literatuuronderwijs. Kennis van de historische ontwikkeling van de taal is nuttig voor de leraar, maar ze te kunnen zien en te doen zien functionneren in haar gevoelige verwerkelijking van de geest zal hij ervaren als zijn eerste levensbehoefte.

Lezen is: een geschreven tekst omzetten in levende taal. Daarom is goed lezen allereerst goed voordragen, d.w.z. door accent (de ziel van het woord), door zinsmelodie, door tempo, door de juiste pauzering de geschreven tekst in een zinrijk gebaren herscheppen. Taal is een psycho-physisch proces. De psychische spanning (het denken) realiseert zich in een physiologische spanning, die zich concentreert in de spraakorganen. Het geconcentreerde schrijven van de taalgevoelige is een innerlijk spreken. ‘De stem’, zegt *Verwey*, ‘die wij bij het schrijven horen is niet onze fysiologische: zij is de ideale stem die wij met onze natuurlijke soms niet dan na oefening kunnen weergeven. Toch is zij werkelijk onze stem, d.w.z. een bepaalde organische uiting, die van onze lichaamsbouw afhankelijk is en door onze spier- en zenuwbewegingen beïnvloed wordt.’[1] *Gustaaf Verriest* beschrijft deze organische projectie aldus: ‘Alles wat wij voelen en denken wordt langs duizenden en duizenden zenuwbanen

1) Hierover breder in m'n ‘*Inleiding tot de Stilistiek*.’ Gron. '36, blz. 25 vlg.

in onze spieren geworpen en vloeit en rijzelt werkelijk door en door ons lichaam. Bij ons denken neemt het spiergevoel een overwegende rol in, ver boven alle andere zinne. Elke vezel bevindt zich in een spanning die gedurig af- en toeneemt met de loop der gedachten, vluchtig als de zinderende locht ener concertzaal onder het ruisen van het orkest.'[1] Dit in het geschreven woord gestolde leven te herbeleven, dat is taalgevoelig lezen, dat is proza en gedicht werkelijk ten volle genieten in z'n fijnheid van dictie, in z'n expressieve taalmuziek. Daarvoor is nodig een geoefend taalsensorium. Dit in onze leerlingen te ontwikkelen is de taak van ons onderwijs in spreken en luid lezen.

Ook voor hun schrijven. De papieren stijl met zijn gewrongen zinnen en onwelluidende woordconstructies is de vrucht van een taalonderwijs dat wel het oog, maar niet het oor ontwikkeld heeft. Nog altijd lijdt ons taalonderwijs aan overschatting van het geschreven woord en daarmee gepaard gaande verwaarlozing van de kunst van horen en spreken. Die fout begint al in het aanvangsonderwijs. De lagere school haast zich, het jonge kind zo spoedig mogelijk te leren lezen en schrijven, maar vergeet, dat goed lees- en schrijfonderwijs slechts mogelijk is op de bodem van een degelijk spreekonderwijs, dat het oor opent voor klank en beweging der taal en de spraakorganen schoolt tot een zuivere, gevoelige uitspraak.[2] 'Jede geordnete Sprachpflege muss mit der Pflege des Hörens beginnen,' zegt de didacticus *Lüttge* terecht. Het gehoor is de eigenlijke taalzin, de natuurlijke wachter van het taalgevoel. Dat besefte Pestalozzi reeds, die eiste het kind te leren spreken vóór men het leerde schrijven. Het onnatuurlijke en gewrongene in de schriftelijke uitdrukking ontstaat, doordat men niet innerlijk hoort wat men schrijft. Alle taal die niet wordt geleid door het gevoelig gehoor, verschraalt en verdort.

Maar het lezen van een samenhangend geheel eist ook een indringende denkwerkzaamheid: het doorzien en ontleden van de bouw der zinnen, van de grotere eenheden die de perioden zijn, hun verband en logische opvolging, waarin het verhaal, de beschrijving, het betoog zich ontwikkelt. Een denkwerkzaamheid die men niet vanzelf leert, maar die beoefend moet worden

1) *G. Verriest, Over de grondslagen van het Rhythmisch woord*. Bussum '23. blz. 4 vlg.
2) Dat en hoe het anders kan toont ons *Dr. Moormann* in zijn boek '*De Moedertaal*', Hfst. II, uit de ervaring gegroeid.

langs methodische weg, d.w.z. van het gemakkelijke tot het geleidelijk moeilijkere, van het enkelvoudige tot het samengestelde. Het is een oefening, niet alleen nodig voor het verstaan van het taalkunstwerk, maar ook voor wetenschappelijk studie. Ik onderschrijf de ervaring van dr. Langeveld: 'hoe bedroevend weinig een vijfde klas H.B.S., een zesde klas β gymnasium terechtbrengt van het echt intellectueel verwerken van een bescheiden stukje wetenschappelijk proza, gekozen uit werken van "exact-wetenschappelijke" inhoud, bestemd voor de school.'[1)]

Nodig ook voor de stijlvorming. Indien men de leerlingen meer oefende in dit logisch ontledend lezen, zouden er minder klachten zijn over verwardheid van uitdrukking en gebrek aan compositie in de opstellen.

Na dit alles gevoelen wij, hoe ook goed literatuuronderwijs slechts stoelen kan op een levend moedertaalonderwijs, dat het oor heeft geopend voor klankplastiek en ritme; dat geleerd heeft het leven te speuren in de vorm. Daar moet de smaak gevormd zijn, die de leegheid van gedachte en de valsheid van gevoel herkent onder het kleed van frase en rhetoriek; die het schone slechts erkent als hoogste verschijning van eenvoud en waarheid. Daar moet het vermogen ontwikkeld zijn om in te dringen in de schatten, in onze taalcultuur opgelegd, en daaruit de kracht te putten om in waardig nationaal zelfrespect mee te werken tot opbouw van ons edelst volksbezit.

Daarin leiding te mogen geven, is de schone taak van de leraar in de moedertaal, een taak die ernstige voorbereiding met de inzet van al onze krachten eist, maar ook ten volle waard is.

Dames en Heren Studenten,

In het vorige studiejaar mocht ik in een reeks lezingen de beginselen van het onderwijs in het Nederlands voor U uiteenzetten. Mijn voornemen is, die uit den aard vluchtige beschouwingen in een geregelde cursus van vooral praktische oefeningen uit te werken. Het zal mij een genoegen zijn, als ik daarbij Uwerzijds dezelfde belangstelling vind, die ik in het vorige jaar ervaren heb.

W. KRAMER.

1) *Taal en Denken* blz. 126.

Uit de nalatenschap van professor Stoett.

IV. Huygens' Zedeprint: Een professor.

In de *N. Taalgids*, XXII hebben Dr. Brom en F. den Eerzamen terecht gewezen op het belang van bijbelkennis voor de verklaring van Vondel en Huygens. Aan den laatste is voornamelijk het artikel van Den Eerzamen gewijd, die eindigt met de woorden: Voor liefhebbers ligt nog een heel veld van onderzoek braak. Inderdaad is er, wat Huygens betreft, nog heel wat te onderzoeken, en zouden verschillende plaatsen daardoor worden opgehelderd. Een enkele ten bewijze daarvan. In de Zedeprint ‘Een professor’ zegt Huygens, dat deze na genoten vacantie terugkomt (vs. 36).

> als uyt een mist geresen
> En strack sijn hoor-huys[1] door, en klatert door sijn baerd.
> Als waer het paerd sijn kracht gedoken in sijn staert.

In de bekende uitgave der Zedeprinten door Dr. H.J. Eymael luidt de verklaring dezer regels: Door in zijn baard te brommen, doet hij als een paard, dat met zijn staart zou willen trekken. Dr. J. Heinsius (Panthéon) sluit zich hier bij aan blijkens zijn verklaring: ‘als of een paard met zijn staart wou trekken: zijn onderwijs heeft even weinig succes.’ De juistheid dezer verklaring zou ik willen betwijfelen met het oog op Openbaring, 9, vs. 17-19, alwaar gesproken wordt over paarden, wier ‘macht is in hunnen mond en in hunne staarten. Want hunne staarten zijn den slangen gelijk, en hebben hoofden en beschadigen met dezelve.’ In dit verband is geen sprake van trekken, en dus van ‘geen succes hebben’ evenmin.

Of men aan het ww. ‘klateren’ de betekenis mag toekennen van brommen is eveneens twijfelachtig. Geen enkel citaat bij De Jager, *Frequ.* II, 238 bewijst dit. Eerder zou ik klateren weergeven door klinken[2]. De professor ‘leest’ met luide stem, voorover gebogen in zijn dictaat en daardoor minder duidelijk.

1) gehoorzaal.
2) Halma K l a t e r e n w.w. ratelen. *Craqueter, faire un bruit clair et perçant*; k l a t e r e n d , deelw. schaterend, *éclatant*

Op de kracht van het geluid wijzen ook de onmiddellijk volgende regels:

> Den nutten Reden strijdt van jonge letter-haenen
> Beleydt hy met een stem, al waerent Ruyter vaenen.

Nog een andere regel in deze Zedeprint vereist onze aandacht: vs. 50. Op een feestmaal drinkt de professor vele bekers op het welzijn van den vorst of op dat van vreemde mogendheden en gaat dan door '*'t ruym gevolch van ongecochte wijn*' verward praten in het Hebreeus en in het Latijn. Het gecursiveerde wordt door beide commentatoren verklaard als omzetting van: het gevolg van ruim (genoten) ongekochte wijn, m.i. onnodig. Wanneer men 'gevolch' opvat als 'het volgen', de 'opeenvolging': de in ruime mate opeenvolging der bekers o.w. dan behoeft die omzetting (overigens vrij gewoon bij Huygens) niet plaats te hebben.

V. Eufemisme.

In het leerzaam artikel van Prof. De Vooys over Eufemisme (*N. Taalgids* XIV, 273 vlgg) wordt bij de samenvatting van verschillende gevallen (bl. 288) ook gewezen op vervormingen of verminkingen als *belatafelen* voor een ruwer *belazeren*. Voorbeelden van dat verschijnsel kan men dagelijks horen - minder lezen, zoals in het *Handelsblad*, 19 Januari, 1922 (Ochtendbl.) p. 6: Deze wet is een zeer slechte, al is de bedoeling goed! En het tijdstip van in werking treden, hoe aller be..schonkenst (voor *bezopenst*) is dit gekozen. Naast zulke vervormingen treft men in dichtvorm algehele vervanging aan door een (soms synoniem) ander woord, waaruit toch gemakkelijk het bedoelde, vermeden rijm is op te maken.

In *De Vrijheid*, 18 Jan. 1922, 3de bl. p. 2 lees ik:

> Hij stierf, hij deed zijn plicht.
> Zijn leven was een wonder.
> Hij deed zijn oogen dicht
> En zag daarna *geen zier meer*.

Zo dichtte J.H. Speenhoff in *De Amsterdammer*, 26 Juli, 1924:

> Allerlei reclame-makers
> Voor een lieven raadslid-stoel
> Laat hij op hun meetings dazen
> Met en zonder grooten *mond*.

De bedoeling van dit artikel is niet zo zeer om op dit verschijnsel van eufemisme te wijzen als wel om de ouderdom daarvan in onze litteratuur te benaderen. Wij kunnen daarbij teruggaan tot het begin der 17e eeuw, waarin het verschijnsel wordt aangetroffen bij J.v.d. Veen, *Zinnebeelden*, 1642, bl. 238:

> 'k Weet geen Mouwen
> Meer te zetten aan dit Kleet.
> Van dit dichten, van dit rijmen
> Soumen swijmen,
> Dat men sich daer van *besuikerde*.

E. Wassenbergh, *Taalkundige bijdragen tot den Frieschen tongval* I, bl. 189 wijst op dit verschijnsel bij dezen dichter, dien hij voor den uitvinder er van houdt en aan wien Gijsbert Japiks deze ‘aardigheid (indien men ze zoo noemen mag) om het onreine woord te vermijden’ kan hebben ontleend. Als proeve geeft hij dan het volgende rijm van dien dichter:

> Dear môst ik den oon 't ytten
> In dat al oon in oon, iek hie my ney bemoddere.

Ontlening aan den Deventer rijmelaar J. van der Veen is evenwel niet noodzakelijk. Indien toch aan ontlening moet worden gedacht, zou daarvoor eerder J. Starter (geb. 1594) in aanmerking komen, die dit eufemisme bezigt in zijn in 1621 verschenen *Friesche Lusthof* (ed. V. Vloten), bl. 462:

> S'is so kraftigh moy, so moy, dat 't niet en lijckt.
> O kijeren! saegh jy eens hoe dat haer backus prijckt.
> En gaet sy over straet, haer lieve leden trillen.
> Och! denck ick dan, maer moer! wat hebje een moye elle-boogh!

VI. Nollen.

In het *Ndl. Wdb.* IX, 1260 wordt melding gemaakt van een ww. *nollen* ‘wellicht ontstaan uit *lollen*’, prevelen, neuriën. Eerder zal men m.i. moeten denken aan het Barboense ww. nollen, blijkens L. Günther, *das Rotwelsch des deutschen Gauners*, Leipzig, 1905, bl. 33, waar gesproken wordt over woorden, ontleend aan het kerk-latijn. Als voorbeeld geeft de schrijver o.a. op: ‘*Paternoster* oder *Paternollen* für den Rosenkranz und davon *paternollen* (abgekürzt *nollen*) oder *paternaien* für beten, sowie die Ableitungen *Paternollflappen*, Bittschrift, enz.’

F.A. STOETT.

Aantekeningen bij de lectuur van Jac. van Looy.

Dat de tachtigers in het algemeen sterk onder de invloed stonden van de klassieke en de Engelse letterkunde, mag als bekend worden verondersteld. Voor de invloed der klassieken zij verwezen naar het tijdschrift *Hermeneus*, jrg. IV,[1)] voor de invloed van de Engelse letterkunde naar de dissertaties van G. Dekker *Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu* en naar het uitvoerige artikel van prof. De Vooys getiteld: *Engelse invloed op het Nederlands* in zijn *Verz. Taalk. Opstellen*, dl. II, blz. 71.

De schrijvers in *Hermeneus* bepalen zich echter in hoofdzaak tot het wijzen op geestelijke affiniteit, op verwante motieven, verwante beeldspraak enz.; van woordontlening, woordvorming, syntactische invloed is uiteraard weinig of geen sprake. Ook Dr. Dekker heeft zich niet ingelaten met de invloed van taal en stijl der door hem behandelde dichters op onze tachtigers, hoewel er hier, nu het ging om twee Germaanse talen, alle aanleiding voor bestond. Want men kan wel a priori de stelling opzetten, dat de hevige belangstelling der tachtigers voor de Engelse letterkunde niet zonder invloed kon blijven op hun taal en stijl. Dat dit feitelijk zo is, heeft prof. De Vooys - in hoofdzaak wat de woordontlening betreft - zeer duidelijk in zijn bovengenoemd art. aangetoond. Als hij de periode van '80 genaderd is, schrijft hij: ‘Omstreeks 1840 was het kennen van Engels nog een voorrecht van weinigen; omstreeks 1880 was een geslacht opgegroeid, dat door een opleiding op Gymnasium en Hogere Burgerschool evenveel van het Engels kende als de grootvaders van het Frans. Boeken, tijdschriften en kranten werden in veel ruimere kringen verspreid; het aantal vertalingen nam sterk toe. De letterkundige beweging van '80 wekte nieuwe belangstelling voor Engelse poezie’ (blz. 103).

En dat deze kennis van en belangstelling voor de Engelse letterkunde Engelse invloed op het Nederlands ten gevolge had, constateert de schrijver even verder als hij zegt: ‘De taalver-

1) Vgl. deze jrg. op blz. 2, 18, 51, 67, 83, 121, 137 en 153.

nieuwende dichters en schrijvers van '80 hebben soms bewust, soms onbewust uit de Engelse taalvoorraad geput.... In de Shakespeare vertalingen van Van Looy behoeft men niet lang naar anglicismen te zoeken' (blz. 105).

En hiermee ben ik meteen waar ik wezen wil, n.l. bij Van Looy. Want de lectuur van zijn werk geeft mij aanleiding dit aan te tonen, speciaal wat zijn *zinsbouw* betreft.

Dat ook Van Looy een grote belangstelling had voor de Engelse letteren blijkt wel uit het feit, dat hij 5 stukken van Shakespeare vertaalde en dat hij op zijn reizen door Spanje en Marokko blijkbaar meermalen met Engelsen of Amerikanen heeft omgegaan, besluit ik uit de volgende passage in *Reizen*: 'Onze twee reisgenooten zijn diezelfde Amerikanen van Marseille, heel-jong getrouwde luidjes, het is meteen goed voor Theobald zijn Engelsch'.[1)]

Dat er derhalve in het algemeen gesproken Engelse invloed op het werk van Van Looy valt aan te wijzen, zal wel niemand bevreemden, maar dat ook zijn *zinsbouw* soms geheel Engels is, zou men toch bij dezen ras-echten Hollander niet zo dadelijk verwachten. Men dient echter, waar het gaat om syntactische invloed van een vreemde taal op die van een Hollands kunstenaar aan te wijzen, dubbel op zijn hoede te zijn. Kunstenaars toch hebben vooral om redenen van accent en rythme een sterke neiging om van de gewone zinsbouw af te wijken. En dus zou het wel eens kunnen gebeuren, dat, wat wij als uitheemse invloed aanwijzen, eenvoudig een eigen uitingsvorm is van den kunstenaar. Toch waag ik het er op om de volgende constructies bij Van Looy, als Anglicismen te beschouwen. Hierna vermeld ik nog enkele constructies, die ons wel vreemd aandoen, doch met Engelse invloed m.i. niets hebben uit te staan.

I. Het weglaten van het voegwoord *dat* vóór afhankelijke zinnen.

In het mnl. (vgl. Stoett, *Mnl. Spraakkunst* § 301) is deze constructie zeer gewoon en ook in de hedendaagse taal komt zij wel voor in zinnen, waarin een mededeling, een gedachte, gevoel, of waarneming wordt uitgedrukt (vgl. Overdiep, *Mod. Ndl. Grammatica*, § 364). Doch het onbeperkte en voor ons taalgevoel

1) Aldus schrijft op blz. 79 Emilia (= mevr. Van Looy) over Theobald (= Van Looy zelf).

vaak stuitende gebruik van deze constructie is m.i. aan Engelse invloed toe te schrijven.

Ik geef maar enkele voorbeelden, want de plaatsen zijn talrijk, zowel in zijn oorspronkelijk werk als in zijn Shakespearevertalingen.

Alleen reeds in zijn Hamlet-vertaling tekende ik meer dan 25 plaatsen op.

Voorbeelden:

> ‘Hij wachtte, wetende het was bij nummer tien’ (*Reizen*, blz. 16).
> ‘Ik vrees, ik heb die klok op half drie gezet’ (*Reizen*, blz. 202).
> ‘Hij vond, het werd al dof’ (*Jaapje*, blz. 101).

II. Omschrijving van de persoonsvorm van de o.t.t. of o.v.t. door middel van het ww. *zijn* + het onv. deelw.

Weliswaar komt deze constructie reeds voor in het mnl. (vgl. Stoett, *Mnl. Spraakk.*, § 257), alsmede in de 16e en 17e eeuw (vgl. *Tijdschr. voor Ned. Taal en Letterkunde*, d. 44, blz. 135) en ook wel in de hedendaagse taal in bepaalde zinnen als: er is wat gaande, ze is lijdende enz., maar al weer het zo veelvuldig en voor ons taalgevoel vaak ongewoon gebruik van deze constructie bij Van Looy is m.i. aan Engelse invloed toe te schrijven.

Voorbeelden:

> ‘.... en ze waren zoekend naar een woonplaats’ (*Reizen*, blz. 163).
> ‘Die weg is leidend naar Mequinez, verzekerde Hasj stellig’ (*Reizen*, blz. 174).
> ‘En in zijn ver-uiteengezette tenten waren de kaarsen brandend’ (*Reizen*, blz. 220).

Meermalen gebruikt Van Looy in zijn vertalingen deze constructie, ofschoon het oorspronkelijk deze niet heeft. Waarschijnlijk, omdat het onv. deelw. hem in dit jambische versschema goede diensten kan bewijzen. Ik geef slechts 3 voorbeelden uit de Hamlet-vertaling.

> ‘Is 't niet den koning lijkend? Kijk Horatio’ (blz. 3).
> Looks it not like the king? mark it Horatio (d. X, blz. 127).[1)]

1) Ik citeer de overeenkomstige plaatsen uit The ‘Garrick’ Shakespeare.

‘Zijn baard was grijzend? Neen?’ (blz. 18).
‘His beard was grizzled, - no?’ (d. X, blz. 141).
‘Gij zijt Heer Hamlet zoekende, daar is hij’ (blz. 51).
‘You go to seek the Lord Hamlet; there he is’ (d. X, blz. 173).[1)]

III. Hoofdzinnen, ingeleid met een bijw. bepaling of voorafgegaan door een bijw. bijzin, hebben vaak de constructie: bijw. bep. - respectievelijk bijw. bijzin - subj. vf. in plaats van bijw. bep. - resp. bijw. bijzin - vf. subj.

Voorbeelden:

‘Over de gladde rails hij trad’ (*Feesten*, blz. 171).
‘Gretig hij het lauwe grondwater dronk’ (*Feesten*, blz. 181).
‘Eer nog het zilt van ongerechtige tranen,
Verdroogde op 't rood van haar gewreven oogen,
Zij trouwde....’ (*Hamlet-vertaling*, blz. 14).

IV. Ook na de directe rede maakt de schrijver soms geen gebruik van inversie.

Deze constructie is echter vrij zeldzaam. In het Engels zijn beide constructies gangbaar.
Voorbeelden:

‘Ze het 't zuur; hij zei’ (*Jaapje*, blz. 176).
‘Ikke wel, hij zei’ (*Jaapje*, blz. 200).

Vergelijk hierbij de volgende zinnen, die ik optekende uit *The Poetical Works* of H.W. Longfellow, London 1861.

‘My errand is not death, but life’, he said (blz. 392).
‘Let no hand the bird molest’, said he solemnly (blz. 390).

V. De bijw. bepaling, resp. predicaatsnomen of lijdend voorwerp, komen achter het gezegde in plaats van er vóór.

Deze constructie komt gewoonlijk voor in bijzinnen, een enkele maal ook in hoofdzinnen.

‘'t Was precies of de schuit lag stil’ (*Jaapje*, blz. 223).
‘Als de tand zat los, moest je hem uittrekken’ (*Jaapje*, blz. 181).

1) Den Heer G.J.v.d. Keuken dank ik hier openlijk voor enige opmerkingen betreffende de Engelse zinsbouw.

‘Het wil niet spreken; dan wil ik volgen het’ (*Hamletvertaling*, blz. 26).

Tenslotte wil ik nog met een enkel woord wijzen op enige constructies, die nu wel niet aan Engelse invloed zijn toe te schrijven, maar die ons toch zeer ongewoon voorkomen.

I. Soms wordt in een bijzin de samengestelde tijd door een bijw. bepaling gescheiden, waar wij in gewoon taalgebruik de delen van de samengestelde tijd zouden bijeenhouden.

Voorbeelden:

> 'Cora hinkelde zonder dat een "baan" geschreven op de steenen was' (*Jaapje*, blz. 100).
> '.... en daarom een hoepeltje van het ringenspel gedaan, dat hij geloot bij den kerstboom had' (*Jaapje*, blz. 28).
> 'En eer hij goed en wel zoo was aan den dijk genaderd, brandde het licht al' (*Feesten*, blz. 118).

II. Na de 3e persoon van een enkelvoudige tijd (praesens of imperfectum) van het ww. *lopen* volgt soms de infinitief zonder *te.*

Weliswaar komt deze constructie in het mnl. voor (vgl. Stoett, *Mnl. Spraakk.*, § 262) en ook wel in latere tijd (vgl. het Ned. Wdb. VIII, 2849), maar thans is ze toch wel vrij ongewoon. Ik tekende slechts een paar plaatsen op.

> 'Dadelijk liep het grazen' (*Reizen*, blz. 71).
> '.... en Hasj liep schreeuwen ergens als een blatend schaap' (*Reizen*, blz. 27).

III. Het bijw. *er* wordt meermalen in een hoofdzin tussen het subject en het vf. gevoegd in plaats van aan het begin van de zin of achter het vf.

Voorbeelden:

> 'Niets er was dan een schimmige baan' (*De wonderlijke avonturen van Zebedeus*, blz. 7).
> 'De pot met traan er stond' (*Jaapje*, blz. 80).
> 'Een steek er hing als de nooders dragen' (*Jaapje*, blz. 165).

IV. Meermalen vindt men in mededelende zinnen de constructie: subj. (resp. aanloop) - lijdend voorwerp (resp. subj. of naamwoordelijk deel

van het gezegde) vf. in plaats van subj. (resp. aanloop) vf. lijdend voorwerp (resp. subject of naamwoor delijk deel van het gezegde).

Voorbeelden:

> ‘Elkeen zijn eigen brood moest leeren verdienen’ (*Jaapje*, blz. 3).
> ‘.... maar Piet Pollee de leukste was’ (*Jaapje*, blz. 18).
> ‘Bij iedere vlam een kraantje was’ (*Jaapje*, blz. 21).

V. Zeer vaak treft men in bijzinnen, ingeleid met het voegwoord *of* in de betekenis van *alsof*, onmiddellijk na het voegwoord het vf. aan in plaats van het subject.

Voorbeelden:

> ‘“Zoo kom je maar eens kijken,” bromde Rijs, of kwam het uit de grond’ (*Jaapje*, blz. 59).
> ‘.... die bijna nooit iets zei, en door de kamer keek of was er niemand in’ (*Jaapje*, blz. 207).
> ‘.... hij knikte vandaar hen toe, of zegende hij zijn gave’ (*Reizen*, blz. 150.

Vermoedelijk is deze constructie een germanisme. Althans in het duits is deze zinsbouw zeer gewoon, zoals uit de volgende voorbeelden blijkt. En dat Van Looy ook voor germanismen niet bang was, zal de aandachtige lezer van zijn werk herhaaldelijk opmerken o.a. in zijn *Ode aan Rembrandt*.

> ‘Carla stand auf, *als zöge* er ihn dorthin’ (A. Schnitzler).
> ‘Wenn du zur Tür hin ausgehst, ist mir, *als müszte* ich einen Abschied von dir nehmen auf immer’ (G. Freytag).
> ‘Schon an diesem Abend hatte sein Gesicht eine aschgraue Farbe und war von einer Verfallenheit, *als wäre* er um zwanzig Jahre gealtert’ (J. Grosse).
> ‘Ich tat aber, *als sähe* ich es nicht’ (H. Hesse).[1)]

Zoals bekend is, heeft C.S. Adama van Scheltema in zijn werk *De Grondslagen eener nieuwe poezie* hier en daar een scherpe critiek gegeven op het werk van Jac. van Looy. Zo noemt hij hem o.a. ‘een ritmenlooze visuel’, ‘een motorisch doove’ en weet ik wat al meer.[2)] Deze critiek was eenzijdig, dus onbillijk. Maar geheel ten onrechte was zij m.i. niet. Ook Van Eeden was niet enthousiast over het werk van Van Looy.[3)] Ik weet niet hoe

1) Mijn collega G. Velt was zo vriendelijk mij hierop te wijzen.
2) Vgl. dit werk op blz. 99, 132, 145, 153, 154 en 161.
3) Vgl. Is. Querido, *Geschreven Portretten*, blz. 13.

de lezers over bovengenoemde constructies denken; persoonlijk heb ik er geen bewondering voor, deels omdat zij onhollands zijn, deels omdat mij de rythmische waarde er van ten enenmale ontgaat.[1)] Desniettemin heb ik voor Van Looy om zijn zin voor de werkelijkheid, om zijn groot plastisch vermogen en zijn milde humor een grote bewondering. Maar men kan een grote bewondering hebben voor het werk van een kunstenaar zonder nochtans alles te slikken, wat hij ons belieft voor te zetten.

Amsterdam.

G. KARSTEN.

Passagieres.

In de roman van Johan Fabricius, getiteld *Charlotte's groote Reis*, treft men herhaaldelijk bovenstaande vorm aan. Ik geef slechts drie voorbeelden. Lot is dus de *passagieres* (blz. 5). ‘Zij voelt, dat in deze seconden het oordeel over haar, *de passagieres*, de eenige vrouw aan boord op deze reis geveld wordt’ (blz. 6). ‘Misschien vindt hij het wel aardig, dat er op de lange, voor hen reeds eentonige reis, ditmaal eens 'n afwisseling komt in de vorm van een *passagieresje*’ (blz. 26).

Deze vorm nu is in strijd met het Nederlandse taaleigen. Wij kennen geen suffix *-es* bij mannelijke persoonsnamen op *-ier* om daarmede een vrouwelijk individu aan te duiden. Bij enkele woorden komt het suffix *-ster* voor (*herbergierster, tuinierster, warmoezierster*). Vgl. het *Ndl. Wdb.* VI, 1379.

Als wij thans met het woord *passagier* een vrouwelijk individu willen aanduiden, gebruiken wij de omschrijving *vrouwelijke passagier* ofwel *dames-passagier*, welke laatste vorm de auteur zelf ook eenmaal bezigt. ‘Dan komt ter sprake, dat Lotte blij mag zijn, dat er niet nòg *'n dames-passagier* aan boord is’ (Vgl. *Charlotte's groote Reis*, blz. 9).

Bij Van Effen komt nog de vorm *passagiersche* voor (Vgl. het *Ndl. Wdb.* XII, 665).

Voorts mag als bekend worden verondersteld, dat Johan Fabricius vrij slecht Nederlands schrijft.

Vgl. o.a. *Onze Taal*, jrg. IV, no. 2, blz. 8.

Dit is te meer betreurenswaardig, wijl hij behoort tot de meest gelezen schrijvers van onze tijd.

G. KARSTEN.

1) Sommigen oordelen hierover anders. Zo is b.v.W. Kramer vol bewondering voor een constructie als: ‘Toen de maan was donker’. Vgl. *De Gids*, 1926, blz. 395.

Thomas Asselijn, de Poolsche broeders en de Munstersche broeders.

In het *Kraambed of Kandeelmaal* schildert Thomas Asselijn Jan Klaasen als een echten schijnheilige, die onder deze vermomming huwelijksontrouw pleegt en tot echtschennis vervalt. Zooals de meeste schrijvers uit dien tijd, die dit onderwerp behandelen, wijst Asselijn bepaalde kerkelijke groepen aan die naar zijn meening de schijndeugd meer speciaal beoefenen. Allereerst hekelt hij de Poolsche Broeders:

> Doch miest hebjese (de schijnheiligen) onder de Poolse Broeders,
> die dese sleur soo volgen,
> Die den stinkenden draf van Krakou soo gulsig hadden ingeswolgen,
> Datse dronken zijn van schijndeugd, deur welke grijns en listig beleyd,
> Zij elk weten te betoveren, en dat met den dekmantel van schijnheyligheyd,
> enz.[1)]

Asselijn zegt dit niet terloops maar heeft het beslist als een aanval bedoeld. In zijn voorwoord komt hij er nog op terug om zijn bestrijding te rechtvaardigen: ‘Maar al de Wereld is genoeg bekend wat schadelijke opinie deze Luyden (de Poolsche Broeders) by hun voeden, en zijn eygentlijk diegeene, die met Schijndeugden bekleed zijn;.... welk schadelijk gevoelen by alle Academiën van 't bekende Kristendom eenparig is verworpen, en als een vergiftige besmetting is uytgeroeyd’.[2)]

Wie waren nu die Poolsche Broeders, waartegen Asselijn zoo te velde trok? Prof. Reitsma[3)], die zoo een belangrijk hoofdstuk wijdt aan de Nederlandsche Pietisten en Geestdrijvers, de afwijkende secten en Antinomianen vermeldt ze niet, evenmin Hylkema[4)]. Ook Mgr. Dr. de Jong[5)] spreekt er niet over. Zoekende naar de identiteit van deze Poolsche Broeders, meende ik aan-

1) *Asselijns Werken* uitgegeven door Dr. A. de Jager, Wolters 1878, p. 276.
2) *Ibidem*, p. 270.
3) *Geschiedenis van de hervorming en de hervormde kerk der Nederlanden*. 3e druk, p. 638.
4) *Reformateurs*. Haarlem, 1902, II, Hoofdst. 7.
5) *Handboek der Kerkgeschiedenis*, le druk.

vankelijk ze met de Moravische Broeders te moeten vereenzelvigen, tot mij bleek dat het een andere benaming is voor de Socinianen.

Toen deze secte in 1638 in Polen hevig vervolgd werd, hadden sommige aanhangers de wijk genomen naar Holland, en wel naar Amsterdam. Later gingen er zelfs geruchten dat er in Amsterdam een Sociniaansche kweekschool was opgericht.[1)] De werken van Faustus Socinus verschenen in 1656 te Amsterdam in een serie getiteld: *Bibliotheca Fratrum Polonorum quos Unitarios vocant....*, Irenopoli 1656. De Unitariërs, Poolsche Broeders en Socinianen zijn dus een en dezelfde.

In Frankrijk werden zij trouwens ook met deze benaming aangeduid.[2)]

Op de synode te Rakow tot een gemeenschap vereenigd, stichtten zij de School van Rakow en vatten hun leer samen in den Cathechismus van Rakow.[3)]

De stinkende draf van Krakou, die de Poolsche Broeders zoo gulzig verzwolgen, doelt op de leer der Socinianen, den cathechismus van Rakow. Men diene dus te lezen in het aangehaalde vers ‘draf van Rakow’ in plaats van ‘Krakou’.

Ook Vondel spreekt in een soortgelijk verband van ‘draf van Rakou’. De slotverzen van zijn gedicht: ‘Op het ontheiligen van het H. Sacrament des Altaers, door den Arminiaenschen Sociaen’, luiden:

> Verloore Zoon, ey! keer nae Vaeders huys in 't ende:
> In Rakou eetmen draf, uyt honger en ellende.[4)]

De Poolsche secte is niet de eenige die bij Asselijn over den hekel gehaald wordt. De grootste schanddaad uit 't stuk, het verleiden van Hillegond door den schijnheiligen Jan Klassen, wordt op rekening van de Munstersche Broeders geschoven. Hillegond, de kraamvrouw uit 't stuk, verklaart op de volgende manier hoe zij door toedoen van Jan Klaasen in dezen toestand geraakt is.

1) Jan Wagenaar, *Geschiedenis van Amsterdam*. IIIe Deel, IIIe Boek, p. 205.
2) Il (Socin) parvint au synode de Brzesc, à établir une entente durable parmi tous les sociniens, qui se constituèrent en Eglise particulière, sous le nom de *frères polonais* (*Nouveau Larousse illustré*, VII, 727).
3) Mgr. Dr. De Jong, *O.c.* II, 411.
4) Vondel, *Werken*, Uitgave Mr. J. van Lennep. Amsterdam, 1858, IV, 616.

Och, och, ik ben soo flaauw; en soo onstelt ben ik deur al mijn leden.
Op de tweede Pinksterdag sijn we op een Chees samen na Sloten gereden;
Zo haast als we daar quamen, gaf hy dadelyk teekenen van sijn
ongeoorloofde genegentheyt,
En dat hy 't niet langer wederstaan en kon, en heeft toen wyd en
breed uytgeleyd,
Hoe dat de Munstersche Broeders alle goederen gemeen hadden gehouwen,
En datse onder die gemeenschap ook hadden verstaan het algemeen
gebruik van de Vrouwen.
Wat ik 'er tegen inbragt, was al vergeefs, hoor Hillegondje, seyde hy,
hou jy je maar gerust; verstaa je wel.
Laat je me maar begaan: ik seld wel stellen dat jer gien ongemak
van krygen en sel.
En ik, arme slegte duyf, heb me so gesegge laten.[1)]

Onder de Munstersche Broeders moeten we verstaan de Wederdoopers. Onder de vele tendenzen en richtingen van deze secte bestond ook een communistische of grof zinnelijke, sexueele strooming. In de nieuwere periode van haar bestaan hief deze alle huwelijkswetten op, er heerschte vrijheid en gemeenschap van goederen en vrouwen.[2)]

We weten dat Jan Beukelsz. koning van Sion geworden, de gemeenschap van goederen en polygamie invoerde. We zijn dan echter in de XVIe eeuw en de vraag dient gesteld of er in de XVIIe eeuw onder de protestantsche secten nog zoo'n sexueele strooming bestond. Ik meen, verwijzend naar de Plockhoyisten, hierop een bevestigend antwoord te moeten geven. Pieter Plockhoy komt met de schriftuur in de hand beweren dat men zoo veel vrouwen moet hebben als men kan voeden.[3)]

Jan Zoet, de bekende Amsterdamsche wijntapper, schijnt een dergelijk gevoelen te hebben gehuldigd. Steendam, die een scherpe aanval op hem doet, maakt zelfs een zinspeling op Jan Beukelszoon van Leiden.[4)]

1) *O.c.* p. 304-305.
2) Mgr. Dr. de Jong, *O.c.* II, 230.
3) Hylkema, *O.c.* II, 100.
4) *Ibidem*, 103-104. Zoet had n.l. een discussie op rijm uitgelokt over de vraag, of bijbel en Christendom de polygamie voorschrijven of verbieden. Hierop antwoordde Jacob Steendam:

‘Gy hebt, weleer, die Vraag heel anders uytgedrukt,
En met een gauwe hand, van *Beukels* Hooi geplukt.
Zyn onbeschofte drift verdeedigd en gedreeven;
Schoon dat een Bastaard-Zeeuw, die blind'lings had beschreven’ enz.

Zoo vinden wij bij Asselijn, ook in de meer duistere passages een weerspiegeling van de kerkelijke (maatschappelijke) toestanden uit zijn dagen.

J.J. SOONS.

Jou(w), sjouw; besjouwen, besjouwing.

Het Ndl. Wb. i.v. *jouw* [III] behandelt sub C. de bekende o.n.ndl. betekenis: 'uitroep van schamperen, tergenden spot; sarrende triomfkreet', ['interiectio irridentis' Kil.].

Voor deze betekenis wordt daar voor alle gevallen de normale ndl. *j*-klank aangenomen. Een afwijking hiervan wordt in de aanvang van het betreffende artikel aangewezen: 'In het onder A, 2) vermelde gebruik wordt het woord hier en daar in Vlaamsch-België uitgesproken met de Fransche *j*.'

In dit verband verdienen enkele aantekeningen in de *Resolutieboeken* der Stad Amersfoort vermelding.[1)] Het schijnt namelijk, dat in de jaren 1654-1658 het 'uitjouwen' in deze stad epidemisch geworden was, en dat men er zich zó aan bezondigde, dat 'Heeren Regeerderen' meenden, hiertegen te moeten optreden. Ik laat de betreffende resoluties hier volgen:

27 Dec. 1654.

> De Regeerders der Stad Amersfoort, voorgecomen synde dat by eenighe ende ook gequalificeerde personen by forme van bespottingen ende uijtlagginghe gebruyckt wordt het woort *sjouw* ende by de jonghe jeught mede naegevolght, ende beducht synde, dat daeruijt eenighe onlusten souden commen te ontstaen.... hebben gemelde Regeerderen de Heeren Borgermeesteren ende Out-Borgermeesteren versocht, ten dien eijnde ijetwes opt papier te willen stellen.

5 Nov. 1655.

> De regeerders bericht synde, dat verscheyde eerlycke persoonen binnen deze stadt gaende over de nijemerckt, aldaer.... worden nageroepen met het woord van *sjouw* om sulck soo veel doenlyk te voorcomen.... lasten den Heer Officier om well ernstelijk te informeeren, by wien het selve woort gedaen, om d'informatien gesien nader te worden gedisponeert.

1) Ik dank deze mededelingen aan de welwillendheid van den Heer A. Boogerman, Chef der Archief-afdeling ten Gemeentehuize aldaar.

22 Aug. 1658.

> Alsoo de Regeerders der Stad Amersfoort.... in ervaringhe syn gekomen, dat eenighe dartele brootdronckene menschen.... onderstaen ende niet onsien.... eerlycke oock bejaerde gequalificeerde persoonen.... naer te roepen met inepte licentieuse en irriterende woorden, daer toe onder anderen specialyck gebruyckende 't woort *sjouw* of *jouw*.... hebben gemelde Regeerders goetgevonden.... dat nymant 't sy jonck ofte out.... sigh verstouten off onderstaen sall eenigh persoon publyckelyk.... te bejegenen, naer te roepen ofte te *besjouwen*[1], en speciaal met het woord *sjouw* ofte diergelycke op poene van vyff en twintigh goude dubbelde nederlantsche rijders....
> .... en dat de ouders voor haere kinderen.... sullen moeten instaen, verantwoorden en die boeten betaelen, gelijck oock alle weerden ende herbergiers uyt wiens huysen soodanighe *besjouwingen*[2] ofte beschimpinghen worden gedaen, gehouden sullen wesen..... etc.

Allereerst valt op de vorm *sjouw*, in de derde resolutie verduidelijkt door de woorden '*sjouw* of *jouw*'. Ontegenzeggelijk is dit de bekende 'interiectio irridentis', van Kiliaen, waarvoor het Wb. talrijke plaatsen opsomt. Maar hoe moet de 'Fransche uitspraak' in de stad Amersfoort verklaard worden? Afgezien van het jaartal, mag een dergelijke verfransing van het goedhollandse *jouw* bij de Amersfoortse straatjeugd toch wel niet aan cultuurinvloed toegeschreven worden. Weet een der lezers een verklaring?

De woorden *besjouwen* en *besjouwingen* in de derde resolutie geeft het Wb. niet, wèl natuurlijk *bejouwen*, waarvan het eerste der twee woorden dan weer een 'verfransing' zou moeten zijn. Intussen blijft nog de mogelijkheid, dat het persoonlijke analogieformaties van den Schrijver der Resolutiën zijn. Dit is te waarschijnlijker, omdat de Heren van 't Stadhuis in die vier jaar het woord vaker dan hun lief was, gehoord zullen hebben. In ieder geval is voor den Schrijver het woord *besjouwing* volkomen bekend en synoniem met *beschimpingh*.

Amersfoort.
J.H.J. WILLEMS.

1) cursivering van mij.
2) idem.

Mevrouw Bosboom over Wallis.

In haar proefschrift ‘Idee en werkwijze van Mevrouw Bosboom-Toussaint’ heeft Mej. J.M.C. Bouvy op bl. 255 een enkele regel aangehaald uit een ongedrukte, 15 September 1883 aan Mevrouw Jolles gerichte brief over Wallis *Vorstengunst*: ‘het getuigt op iedere bladzijde van een groot talent, maar dat geen goed kompas heeft, waar het zich naar richt’. Vroeger had de schrijfster zich al geuit over de roman *In dagen van strijd* van haar jonge navolgster. In een ook ongedrukte brief van 3 December 1877 schreef Mevrouw Bosboom aan Schaepman het volgende:

‘.... Ik ben veel te huiszittend, ik weet het, maar op mijn leeftijd geneest men niet ligt van zulke kwaal, als die eens is gezet. En nu ik van mijn *langen omweg* teruggekeerd ben (gij zijt al te goed dien mee te hebben gemaakt), is rustig bij den haard gezeten van anderer werk genieten mijne grootste behoefte. Zoo ben ik ook aan 't begin van C.S. Wallis en ik verlang zeer er eens over met u te spreken, want inderdaad, het geeft er stof toe. De vader noemde het een *proefschrift* zijner dochter, toen hij het mij toezond. Werkelijk heeft het soms iets van eene dissertatie, meer dan van een roman, doch ik, die Gideon Florensz schreef en de reeks Leicesterromans, ik mag haar niet veroordeelen. Aan kennis, aan kracht ontbreekt het hier waarlijk niet en voor zoo jong eene schrijfster is het, dunkt mij, een merkwaardig boek en toch komt het mij soms voor dat er iets ontbreekt, iets dat ik niet regt weet te noemen (want ik ben *not at all critical*) en dat, geloof ik, maken zal dat het boek, even als mijn meeste historische romans, met een succes d'estime in de boekenkast zal worden gesloten. Verbeeld ik het mij of is het waar? maar die menschen daar spreken in eene taal en in denkbeelden over politiek en godsdienst zooals ze toen *niet* konden spreken. Meerwoude is fijn, een van de slimste en (voor zijn slagtoffers) ondoorgrondelijkste verleiders, die ik ooit heb aanschouwd - en toch, mij dunkt, hij spreekt de taal van onze modernen, niet die van de vrijgeesten van zijn tijd. Dan, ik hoorde liever hoe gij er over denkt, in plaats van er zelve over uit te weiden, mijn voorloopige opinie (want ik moet nog het derde deel lezen) blijve s.v.p. onder ons. Als ik aan Mejufvr. Wallis schrijf, zal ik opregt mijn gevoelen zeggen, maar ik zou het niet graag doen met hardheid of op eene wijze, die haar kwetste, al heeft zij regt op wat beters dan banale vleierij....’

G.B.

Boekbeoordelingen.

Seerp Anema, Calvinistische en Impressionistische Aesthetiek (Kampen, 1935).
Seerp Anema, Eerherstel voor Schaepmans Aya Sofia. Calv. en Impr. Aesth. II (Kampen, 1936).

De eerste brochure is een samenvatting van de esthetische theorieën van Abraham Kuyper, waarmee de nu eenmaal niet calvinistische opvattingen van de Franse schrijvers uit de vorige eeuw worden vergeleken. Liet ons bestek een uitvoerige bespreking toe, dan zou onze slotsom zijn dat het even afkeurenswaardig is ‘impressionisme’ en ‘neo-romantiek’ bij wijze van synoniemen, als bij wijze van etiketten voor de beweging van '80 te gebruiken. De discussie met de schr. zou misschien bemoeilijkt worden door zijn zeer eigenaardig kentheoretisch standpunt: ‘Kopernicus, Kant, Kuyper, dat zijn de allitereerende namen der helden, die met den hefboom van hun genie de assen van het menschelijk kennen hebben verzet, ontzet en weer rechtgezet’ (blz. 18).

Wij kunnen niet nalaten op te komen tegen de geringe eerbied van de Schr. voor zijn werk of zijn lezers. In 40 blz. tekst streepte ons potlood 25 fouten tegen naamval en genus aan. Ook is het moeilijk enkel drukfouten te zien in: commité, Schoppenhauer, Theodoor Gautier, Theofil Gauthier, des chansons.... composés dan l'enfer, au révolution, Edmond Concourt, erothomanie, l'oublie, hypertendenzieuze, Southy, Winckelman, agitante calessimus Illo. Nergens in de brochure wordt meegedeeld, wat men tenslotte wel merkt aan het alinezieke proza: dat het eigenlijk een rede is, gehouden voor een weinig bevattelijk publiek. Dat op blz. 33 een lasterlijk citaat wordt voorzien van de opmerking: kras, maar niet onjuist, toont gebrek aan eerbied voor iets anders.

De kern van het betoog ten gunste van Aya Sofia is, dat poëzie geen retoriek uitsluit (Eerh. blz. 40), integendeel: dat voor het grote genre in de dichtkunst, het genus sublime, de retorshouding noodzakelijk is. De ‘Neo-Romantiek of Impressiekunst’ en dus ook de dichtkunst van '80 beoefende alleen het ‘genus subtile, het genre der fijnere, zwakkere kunstuitingen’ (blz. 41), en het was dus begrijpelijk maar bekrompen van de

Tachtigers, ‘dat ze van Bilderdijk, Da Costa en Schaepman, de hanteerders van het sublime genre, niets moesten hebben’. Voegen we hieraan nog toe, dat het van de grootheid van ‘het door den kunstenaar gedachte en geziene, den inhoud van zijn werk’, afhangt, of het kunstwerk tot het sublieme, het subtiele, of het daartussenin staande genre behoort, terwijl de vormkwesties (beeldspraak, woordenkeus en woordgroepering) in de tweede plaats komen (blz. 45), - en dat op die grond de ‘prachtige visie en gedachte’ in Aya Sofia ‘oneindig meer waard’ zijn ‘dan de subjectieve mijmeringen der veel geprezen eerste sonnetten van Kloos’ (blz. 46), dan kan de afrekening met deze nieuwe gezichtspunten gevoeglijk aan de lezer worden overgelaten.[1)]

Toch moet men de heer Anema erkentelijk zijn, dat hij met zijn in bijzaken wel eens juiste beschouwingen de tijdgenoot aanzet, zich rekenschap te geven van de blijvende waarde van de N.G.-kritiek op de dichterlijke taal. Evengoed als men de bedenkingen van Coleridge moet raadplegen naast de Prefaces van Wordsworth, moet men uit theorie en toepassing bij Kloos, Verwey, Van Eeden, Van Deyssel en Van der Goes door vergelijking, - onderling en met de litteratuur die in die dagen verscheen, - het essentiële, dat misschien niet altijd bewust was, van het opzettelijk uitgedrukte maar toevallige scheiden. Dat is niet alleen van historisch belang. De beginselen van '80 werken de laatste tijd immers sterk door in het proza, al zullen de mannen van Forum niet dadelijk geloven dat hun strijd een deel van die van De Nieuwe Gids is.

Zulk een hernieuwd onderzoek zou echter, ook wegens het vele dat al in deze richting beproefd en gelukt is, een reeks artikelen vereisen. Volstaan wij thans met toe te geven, dat de heer Anema gelijk heeft met zijn volstrekt niet ongehoorde mening, dat het dwaasheid zou zijn, alle metaforen die in de gewone taal zijn opgenomen, en hun metaforisch karakter verloren hebben, te willen opruimen (blz. 45); alleen Van Deyssel heeft misschien wel eens zo iets geprobeerd (Verz. Opst. I^1, 55; II^1, 205). Het bezwaar van de N.G.-ers gold meer het kunstmatig abnormaal maken van de litteraire taal met van dichter op dichter overgaande

1) De Schr. laat zijn classicistische indeling, op voorbeeld van Melanchthon, ook voor de schilderkunst gelden (Eerh. blz. 41). Dalen nu De Hoogh en Verster niet ver beneden Van Bree en Delacroix?

metaforen (dat de zuivering sommigen in andere abnormaliteiten heeft doen vervallen zal niemand ontkennen); ook zal het een belangrijk psychisch moment zijn geweest, dat het beeld in hun kunstopvatting een te voorname plaats innam om het op zijn Schaepmans te misbruiken.

De heer Anema beroept zich gedurig op citaten uit het gedicht zelf. En nu is het zeker waar, dat de lezer van tegenwoordig, vertrouwd met versnelde en getekende films, die strofe van ‘Daar vaart langs heel de wereld Een woeste doodsorkaan’ heel wat reëler zal vinden dan Kloos in '86 kon. Ook is detailkritiek op een kunstwerk onbillijk, als ze geen rekening houdt met wat Menno ter Braak de ‘achtergrond’ noemde, in zijn deels zeer belangrijke bespreking van de brochure in Het Vaderland van 30 Aug.[1)] Maar men moet toch al heel weinig smaak hebben om afgrijselijke plaatsen als ‘De zonnestralen storten en sterven in 't azuur’, ‘Een stilte, door geen zonnestralen uit windselen des doods geslaakt’, ‘zoo schoot het trotsche woord in jubelende noten den Basileus van 't hart’, - met nog veel soortgelijks te vinden in de pronkstukken die de heer Anema aanhaalt, - te accepteren op grond van.... ja eerlijk gezegd: het onderwerp. Zelfs hebben de citaten een geheel onbedoeld gevolg: men gaat het radicalisme van Kloos volkomen gerechtvaardigd vinden!

Dat gebrek aan smaak blijkt op verschillende plaatsen, bijv. uit de wijze van bestrijding van de 19de-eeuwse Franse schrijvers in de eerste brochure, en uit de kritiek op een sonnet van Kloos in de tweede. Voor ons is het van meer belang in de volgende uiting. Op blz. 25 van zijn pleidooi voor Schaepman spreekt de Schr. van ‘Constantinopel, dat als keizerin de kroon van 't Romeinsche rijk had gedragen met zijn twintig goud-overtogen tempelkoepels, alle door die der Aya Sofia in trots overtroffen’. Hij denkt natuurlijk: als Vondel zo iets van Amsterdam zegt, waarom ik dan niet van Stamboel! Maar hier komt het verschil aan het licht tussen de dichter Vondel en de retor Anema. Voor Vondel droeg Amsterdam de keizerskroon, die het van Maximiliaan ontvangen had, werkelijk: hij zag hem immers altijd boven het wapen en op de Westertoren, ook de stedemaagd werd eormee afgebeeld. De heer Anema daarentegen....

1) Aangezien tot die achtergrond ook de taal hoort, is het niet geoorloofd, zoals de heren Anema en Ter Braak schijnen te menen, oudtestamentische metaforen met Nederlandse gelijk te stellen.

De oudste dichters van alle volken schreven in het algemeen uit hartstocht, opgewekt door werkelijke voorvallen; ze schreven natuurlijk en menselijk: door de macht van hun gevoel was hun taal gedurfd en beeldend. In later tijd begonnen dichters, en mensen die dichtersroem begeerden, merkende hoe'n invloed zulke taal had en verlangend om hetzelfde effekt te bereiken zonder dat ze door dezelfde hartstocht bezield werden, deze taalvormen klakkeloos over te nemen; zij maakten er soms op passende wijze gebruik van, maar pasten ze veel vaker toe op gevoelens en gedachten waarmee ze hoegenaamd geen natuurlijk verband hielden.

Deze mythe schreef Wordsworth 'n honderd vijf en dertig jaar geleden. Moge ter elfder ure de bedoeling doordringen tot de heer Anema.

Den Haag.
C.A. ZAALBERG.

Dr. E. Blancquaert, *Dialect-Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*. Met 150 kaarten. (No. 3 van de *Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert). Antwerpen, 'De Sikkel', 1935. - Prijs fr. 900.-, met twee kastjes fr. 980.-.

Op de *Dialect-Atlas van Zuid-Oost-Vlaanderen*, door Prof. Blancquaert samen met Dr. Vangassen bewerkt (vgl. *N. Taalg*. XXV, 303 vlgg.), is na luttele jaren die van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen gevolgd. Het vierkant, dat hier in kaart is gebracht, omvat buiten de in de titel aangeduide gebieden enkele plaatsen op Zuid-Beveland, een in Noord-Brabant, en vier in de provincie Antwerpen.

Na de bespreking van de laatste voorganger in deze reeks kan ik over deze nieuwe atlas kort zijn. Hij sluit zich in opzet en in de meeste biezonderheden nauwkeurig aan bij de eerste twee; alleen is het aantal niet bewerkte plaatsen hier geringer, wegens het minder dicht opeenliggen der plaatsen. Waar bepaalde woorden of zinnen minder goed vertaalbaar bleken, is een ietwat vrije weergeving toegelaten. Indien hierdoor biezonderheden van belang verloren gingen, zijn deze in een afzonderlijk gesproken woord vastgelegd.

De opmerking, door meer dan één recensent van vorige atlassen gemaakt, over de financiële bezwaren tegen aanschaffing van deze kostbare reeks, wordt door den auteur in zijn inleiding beantwoord met te wijzen op de niet geringe offers, die bewerkers en uitgever zich hebben getroost. Een antwoord, waarvoor men

het hoofd buigt, al is het bezwaar er niet mee ontzenuwd. Aan degenen die, met alle waardering voor de materiaalverzameling, gaarne concrete resultaten wilden zien, doet Prof. Blancquaert de toezegging, dat hij zelf binnenkort samenvattende overzichten van bepaalde biezonderheden hoopt te geven.

Het welsprekendste antwoord op bezwaren van welken aard ook geeft de regelmatige en doelbewuste voortgang van de gehele onderneming. Nog dit jaar is Vangassen's atlas van Vlaams-Brabant te wachten, die ook al gedeelten van de provincies Antwerpen en Belgisch-Limburg omvat. West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen zijn in bewerking. Zo komt de voltooiing van het hele zuidnederlandse taalgebied al in het zicht, terwijl bij Zeeuws-Vlaanderen zal aansluiten een atlas voor de zeeuwse eilanden, waarvoor de opnemingen reeds zijn begonnen.

Dat wordt een verzameling, waartegenover het noordnederlandse dialectonderzoek zijn houding zal hebben te bepalen. Hoe die houding ook worden moge, men neme aan de zuidnederlandse onderneming een voorbeeld in het snel afhandelen van theoretische en organisatorische kwesties.

Den Haag, Mei 1936.
C.B. VAN HAERINGEN.

Gerlach Royen, *Grammatiese kategorieën bij het naamwoord* (Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen) (Amsterdam - Noord-Hollandsche Uitg. Maatschappij - 1936).

Deze uitvoerige verhandeling beweegt zich voornamelijk op taalvergelijkend terrein, binnen en buiten het Indogermaans. Bij de numeruskategorieën wordt er op gewezen dat er elders en in langverleden tijden rijker afwisseling bestaan heeft dan die van enkelvoud: meervoud. Veel meer verscheidenheid vertonen de genus-kategorieën, die in den brede behandeld worden. In het laatste gedeelte (blz. 52-75) brengt de schr. de tegenwoordige Germaanse talen ter sprake, waarbij vanzelf allerlei aktuele vraagstukken en misverstanden aan de orde komen, in het biezonder de pronominale aanduiding en vervanging, de onderscheiding van genus en sexe. Deels vindt men hier een heldere samenvatting van wat de auteur elders uitvoerig uiteengezet heeft. Hij wijst er terecht op, dat er ‘veel meer en veel fijnere groeperings-nuancen bestaan, dan de traditionele termen mannelik, vrouwelik, onzijdig doen vermoeden’ (blz. 70). Voor de kasuskategorieën beperkt hij zich tot enkele opmerkingen (blz. 75-77), met de bedoeling om daar later op terug te komen.

C.D.V.

Dichters der Middeleeuwen. Een bloemlezing samengesteld door Dr. W.H. Beuken met een inleiding door Anton van Duinkerken. (Bilthoven, De Gemeenschap, 1936). Prijs f 8,-.

Aan de bloemlezing uit de *Dichters der Contra-reformatie*[1] is als eerste deel een Middelnederlandse bloemlezing toegevoegd. De collectieve titel 'Bloemlezing uit de *Katholieke* poëzie' past voor de Middeleeuwen slecht, tenzij men, als tegenstelling, van een paganistische stroming zou willen spreken. Dr. W.H. Beuken, die zich met de keuze belastte, verdedigt zich door de opmerking dat hij zich beperkte 'tot die gedichten, die een katholieke reactie geven op de werkelijkheid'. Maar geldt dat voor de *Reinaert*, voor een goed deel van de ridder-romantiek? Dat de samensteller zijn taak ruim opvatte en de gehele Mnl. litteratuur overzag - al ligt het zwaartepunt in het stichtelijke - valt allerminst te betreuren. Ook van de taalkundige toelichting - al kon die hier en daar aangevuld worden - heeft de uitgever zich met zorg gekweten, zodat zijn bloemlezing, waarin vrijwat minder bekende stukken voorkomen, menigeen welkom zal zijn.

Een biezondere waarde kreeg dit boek door de brede *Inleiding* van Anton van Duinkerken, die meer dan 100 bladzijden beslaat. Een bezwaar blijft, dat de inleider de gekozen fragmenten en gedichten op de voet volgt. Plotselinge overgangen worden daardoor onvermijdelijk, maar ondanks de mozaiekvorm, is er meer verband dan in de inleiding op het voorafgaande deel, omdat het gehele terrein van de Mnl. letterkunde bestreken wordt. Opmerkelijk is het verschil van toon tussen de plichtmatig geschreven, zakelijke toelichting bij geschriften die de schrijver vrij onverschillig laten of tot een zekere opgeschroefde bewondering brengen, en de bladzijden als die over Hadewijch of zuster Bertke, die van een dichterlijk aanvoelen een diep meegevoelen getuigen. Soms leidt de vroomheid of de goede bedoeling van de dichters en dichteressen m.i. tot overschatting van de dichterlijke waarde van hun werk, maar herhaaldelijk weet de auteur door treffende opmerkingen en juiste karakteristiek de gedichten in een nieuw licht te plaatsen. Alleen reeds daardoor zou deze bloemlezing naast de bestaande een plaats verdienen. Het is te hopen dat de royale uitvoering van dit boekdeel en de daaruit voortvloeiende hoge prijs, de verspreiding niet te zeer zal belemmeren.

C.D.V.

1) Aangekondigd in dit tijdschrift, XXVII, blz. 137 vlg.

Aankondigingen en mededelingen.

De beperkte ruimte van ons tijdschrift laat niet toe, alle uitgaven op taal- en letterkundig gebied die ons toegezonden worden, of die wij opmerken, uitvoerig te bespreken. Van verschillende zijden werd er op aangedrongen, dat wij van tijd tot tijd nieuwverschenen boeken tenminste beknopt zouden aankondigen of noemen. Voorzover mogelijk, zullen wij in deze rubriek aan dat verzoek trachten te voldoen.

Academische proefschriften.

Het Kind in onze Middeleeuwsche literatuur

door B. van den Eerenbeemt, C. ss. R. (Amsterdam - N.V. Van Munster's U.M. - 1935). Dit lijvige Nijmeegse proefschrift, dat van grote belezenheid en vlijt getuigt, bevat - gelijk de titel doet vermoeden - veel ongelijksoortigs. De schrijver stelt zich ten doel de mening te bestrijden dat ‘de Middeleeuwen het kind niet gekend hebben’. Nu is elk mens kind geweest en ‘onze Middeleeuwen’ omvatten tijdperken en streken, die volstrekt niet alle gelijksoortig zijn. Bovendien heeft de schrijver zijn grenzen uitgezet door aan zijn zuiver kultuurhistorische en psychologische studie hoofdstukken te verbinden over ‘allegorische kinderfiguren’, ‘dierekinderen’, ‘kinderen der verbeelding’, ‘heilige kinderen’, om zijn studie te bekronen met een beschouwing over ‘Het Goddelijk kind’. Het bonte allerlei bevat zeker veel wetenswaardigs, de vele illustraties uit M.E. handschriften zijn interessant, maar als wetenschappelijke studie zou de eenheid van dit werk door beperking of door splitsing van de stof gewonnen hebben.

Christus onze tijdgenoot

door H.P.A.M. Weytens (Roermond - J.J. Romen en Zonen - 1936. Nijmeegs proefschrift). Ook dit boek, met de enigszins raadselachtige titel, bevat velerlei stof. De bedoeling van de schrijver is, in de wereldlitteratuur na te gaan, hoe het motief van de wederkerende Christus opgevat en toegepast is: b.v. in dienst van het anti-klerikalisme, als patroon van sociale hervormingsplannen, als het geweten van de moderne mens, enz. Op zijn speurtochten door zeer uiteenlopende geschriften, voor een groot deel belangrijk en boeiend,

toont de schrijver zich een goede gids, die zijn gegevens overzichtelijk weet te rangschikken. Ook zijn werk is uiteraard een mozaiek, maar hij is in de compositie beter geslaagd dan zijn voorganger. De Nederlandse letterkunde neemt in dit boek een bescheiden plaats in. Wij wijzen op de behandeling van Junghuhn's *Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java*, in het eerste hoofdstuk (blz. 59 vlg.), en vooral op die van Van Eeden's *Kleine Johannes*, in het derde hoofdstuk (blz. 122-146). Onder de dichters worden Pater J. Schreurs (*Nieuw Sprookje*) en Roel Houwink (*Christus Ommegang in het Westen*) besproken (blz. 216-223).

De Middelnederlandsche Tauler-handschriften

door G.I. Lieftinck (Groningen - J.B. Wolters - 1936, Amsterdams proefschrift). Dit degelijke werk biedt meer dan de titel zou doen vermoeden, want het zwaartepunt ligt in het tweede gedeelte: ‘de uitgave van een aantal anonyme mystieke tractaten, die de handschriften tusschen Tauler's sermoenen hebben opgenomen’. Het eerste gedeelte geeft een buitengewoon nauwkeurige beschrijving van alle Mnl. Tauler-handschriften, naar het voorbeeld van De Vreese's beschrijving der handschriften van Ruusbroec's werken. Het is een onmisbare voorstudie voor een nadere bestudering van deze teksten: de illusie om zelf de beste en oudste vertaling uit te geven, moest de schrijver voorlopig laten varen, omdat in de vijftiende eeuw verschillende vertalingen in omloop bleken te zijn, bewaard in vele handschriften waarvan er geen ouder is dan ± 1440. Wellicht dat een taalonderzoek de doorslag zal geven, en ons leiden naar de Brabantse omgeving van Ruusbroec, waar in de tweede helft van de veertiende eeuw ook andere vertalingen ontstonden.

Het Boek van Sidrac in de Nederlanden

door J.F.J. van Tol (Amsterdam - H.J. Paris - 1936; Amsterdams proefschrift). Door de uitgave van deze tekst is een herhaaldelijk geuite wens vervuld. Het beroemde prozawerk *Le livre de Sidrac*, in de veertiende eeuw door een Antwerpenaar in het Diets vertaald, behoorde tot de veel gelezen en afgeschreven teksten. Uit de vijf handschriften van de eerste redaktie koos de uitgever het Oxfordse, van Zuid-Nederlandse oorsprong, als grondslag voor zijn zorgvuldig bewerkte editie, die 227 bladzijden beslaat, waarachter de aantekeningen en een beknopte woordenlijst volgen.

Vlaamse uitgaven.

De grote *Jubileum-uitgave van Guido Gezelle's Volledige Werken* (N.V. Standard-Boekhandel) is met de twee laatst verschenen delen (1935-1936) hoofdzakelijk gereed gekomen: wij verwachten alleen nog met belangstelling enige delen, grotendeels onuitgegeven, brieven. Door de nauwgezette zorg en de onvermoeide volharding van Dr. P. Allossery en Prof. Frank Baur zijn wij nu in het bezit van een standaard-uitgave die voor letterkundige en taalkundige studie van de dichter alles biedt wat men maar kan verlangen. *De Goddelijke Beschouwingen*, een proza-vertaling van de *Meditationes theologiae*, een werk van de Brugse bisschop G.J. Waffelaert, zijn merkwaardig voor Gezelle's taalvermogen. Om de mystieke tekst getrouw weer te geven bedacht hij een eigen terminologie, die men in deze uitgave alfabetisch geschikt en verklaard vindt.

De *Laatste Verzen* vullen een omvangrijk boekdeel. Vooraf gaat een studie van W. Kramer over *Gezelle's Plastiek* (29 blz.). Frank Baur heeft met grote piëteit alles vergaard wat buiten het reeds gedrukte nog vindbaar was, en de redaktie van de verzen, met alle varianten, vastgesteld. Behalve de verklaringen onder de tekst, gaf hij aan het slot een *Bio-bibliographische inleiding* voor de laatste levensperiode en een reeks *Breedere tekstkritische en verklarende aanteekeningen*.

Als uitgave van de Koninklijke Vlaamsche Academie verscheen een bekroonde prijsvraag over de Limburgse dichter *Johan Michiel Dautzenberg* (1808-1869), door Dr. A.E. van Beughem (Brussel - Drukkerij voor Nijverheid en Geldwezen - 1935). Uitvoerig worden daarin o.a. beschreven de pogingen van Dautzenberg om de metriek op klassieke grondslag te vernieuwen, en zijn streven om de taal te ‘verrijken’ door half-Duitse, half-archaïstische buigingsvormen te gaan gebruiken, en hoe zijn pangermanistische sympathieën onder invloed stonden van zijn Waalse vriend H. Delecourt. Behalve een nauwkeurige Bibliographie geeft de schrijver aan het slot een groot aantal *Ongebundelde stukken* (blz. 184-224), ter aanvulling van de gepubliceerde dichtbundels.

Onder het patronaat van de Academie verscheen ook een dialektstudie van Dr. J. Langohr: *Het Zuid-Nederlandsch Dialectgebied van Overmaas, Noordoosten der provincie Luik en Westen van 't kanton Eupen, Nederfrankisch oppervlakkig geripuariseerd gebied* (Leuven - De Vlaamsche Drukkerij - 1936), toegelicht door tabellen en kaarten.

Uitgaven voor het onderwijs.

Bijna gelijktijdig verschenen niet minder dan vijf nieuwe boeken voor het letterkunde-onderwijs, namelijk:

W.L.M.E. van Leeuwen: *Beknopt overzicht van de Nederlandse Letterkunde* (129 blz.), meer gecondenseerd dan de vroeger verschenen *Korte Schets* (Groningen - J.B. Wolters).

Dr. A.J. de Jong: *Nederlandse Letterkunde. Een inleiding voor het Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs*. Eerste deel (Groningen - J.B. Wolters).

Dr. C. Tazelaar: *Beknopt handboek van de Nederlandse Letterkunde* (twee delen) (Groningen - J.B. Wolters).

Piet Oomes: *Nederlandse Stemmen I. Een eerste gang door onze literatuur*. Een bloemlezing met beknopte toelichting (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink).

Dr. Jos. J. Gielen: *Handleiding bij de studie der Nederlandse Letterkunde* (Purmerend - J. Muusses), een breed opgezet werk van 440 blz., waarin de schrijver 'Begrippen, Geschiedenis, Overzichten en Toepassingen' geeft, met illustraties in woord en beeld.

Bloemlezingen en leesboeken.

Eigenaardig van opzet zijn de twee volgende bloemlezingen: *Het Nieuwe Nederlandse proza in novellen*, verzameld door H. Godthelp en A.F. Mirande. Drie delen. *Nieuwe Nederlandse poëzie*, verzameld door H. Godthelp. Drie delen (Groningen - J.B. Wolters).

De drie deeltjes behandelen concentrisch dezelfde stof: complete proza-verhalen van de beste auteurs, en gedichten van ± 1880 tot heden. Gezamenlijk geven ze een zeer ruime keuze, maar elk deeltje omvat dezelfde periode en is ook als een geheel bedoeld en te gebruiken.

Een eigen standpunt onderscheiden wij in twee leesboeken, nl.:

De Kern, leesboek voor de hoogste klassen, door Dr. W. van den Ent en Dr. W.H. Staverman (Groningen - P. Noordhoff - 1935), waarin de nadruk gelegd wordt op 'het verstandelijk begrijpen, en een daaruit voortvloeiend zuiverder waarderen van het gevoelselement'. In verband met dit beginsel zijn vaak 'moeilijke' stukken gekozen, ook uit geschriften die niet rechtstreeks op literair gebied liggen.[1)]

1) Voor de poëzie paste Dr. W. van den Ent dit beginsel reeds toe in zijn *Gedichten lezen. Stilistische leesoefeningen* (Haarlem - H.D. Tjeenk Willink).

Het *Leesboek* voor de eerste klas, door W. Kramer (Groningen - J.B. Wolters) gaat in dezelfde richting als het voortreffelijke, niet meer herdrukte *Lees- en Taalboek* van J.H. van den Bosch. De gekozen stukken dienen allereerst als *lees*-oefening. Dientengevolge moeten ‘de te lezen stukken liggen binnen de belangstellings- en gevoels-sfeer van de eerste-klassers’. Maar ook voor taal- en stijlvorm kan het leesboek diensten bewijzen, door ‘goede hedendaagse taal’ te geven.

Niet alleen voor het onderwijs, maar ook voor een breder publiek van belang zijn de volgende uitgaven:

Anthonie Donker: *De gestalten van Tachtig. Bloemlezing uit de poëzie der Tachtigers* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1935, als zesde deeltje van de reeks *Dietse Letteren*).

Een dergelijke reeks, tot nu toe in Noord-Nederland te weinig bekend, biedt de uitgeverij ‘De Sikkel’ te Antwerpen, onder de titel *Onze Bibliotheek*. In goedkope deeltjes van 3 à 5 vel druks verschijnen herdrukken van Zuid- en Noord-Nederlandse auteurs, H. Teirlinck, D. Sleeckx, Michiel de Swaen, Karel van de Woestijne, Vertellers uit Vlaanderen; maar ook Louis Couperus, Moderne Nederlandsche Essay's, waaronder Noord-Nederlandse, van D. Coster, J. Huizinga, A. Verwey. De reeks van zeven deeltjes zal binnenkort voortgezet worden.

In de *Uilenreeks* no. 5 (Amsterdam - Bigot en Van Rossum) verscheen een bundeltje *Vlaamsche verzen van dezen tijd*, verzameld en ingeleid door Marnix Gijsen en R. Herremans.

Op grammatikaal gebied verschenen verleden jaar twee boeken van zeer uiteenlopende aard, de *Beknopte Nederlandse Spraakkunst* door Dr. J. van Ham en Dr. S. Hofker (Groningen - J.B. Wolters, 2e dr.) en de *Beknopte stilistische grammatica van het Nederlands* door Dr. G.S. Overdiep en G.A. van Es. De beginselen van deze grammatici, die reeds tot uiting kwamen in de vroeger verschenen uitvoeriger uitgaven, zijn bij de verschijning daarvan reeds in dit tijdschrift besproken.[1)] Bij het laatstgenoemde boek sluit zich een *Oefenboek* aan, waarvan de stof een ouderwetser karakter draagt dan in de, eveneens stilistisch bedoelde *Taalstudie en Stijloefening* van W. Kramer, die in 1935 herdrukt werden (Groningen - J.B. Wolters).

1) Zie *De Nieuwe Taalgids* XXIII, blz. 46 vlg.

Zuid-Afrikaanse uitgaven.

Onder de geschriften die in dit jaar verschenen, noemen wij de rede van Dr. M.S.B. Kritzinger: *Afrikaanse en Nederlandse letterkunde as studievak aan die Universiteit van Pretoria*, uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarschap. Dr. Kritzinger is bekend door zijn boek over *Die opstandsmotief bij Vondel*, zijn letterkundige opstellen (*Causerie en Kritiek; Oor skrywers en boeke* (Pretoria, J.L. van Schaik).

De lektor Abel Coetzee schreef een studie over de nog jonge auteur *C.M. van den Heever, Die wese van sy kuns* (Pretoria - J.L. van Schaik - 1936). Van den Heever promoveerde, na zijn Nederlandse studie, in Zuid-Afrika op een degelijk proefschrift over *Die digter Totius, sy betekenis vir die Afrikaanse letterkunde* (1932).

Als handleiding voor de studie van de taal en de litteratuur, in 't biezonder bestemd voor Duitsers, schreef Dr. Marcel R. Breyne een boek, getiteld *Afrikaans. Eine Einführung in die Laut-, Formen- und Satzlehre mit Literaturproben* (Leipzig - Otto Holtze's Nachfolger - 1936).

Vermelding verdient ook een *Middelnederlandse Grammatika*, door Prof. Dr. T.H. le Roux en Prof. Dr. J.J. le Roux (Pretoria - J.L. van Schaik - 1935), in een reeks *Van stamverwante bodem*, een verheugend verschijnsel wegens de belangstelling voor de gemeenschappelijke taalgeschiedenis. De schets die Prof. Dr. A.C. Bouman aan zijn Middelnederlandse Bloemlezing (Zutphen - W.J. Thieme - 1934) vooraf deed gaan, gaf daartoe reeds een eerste stoot.

Wellicht is het niet overbodig, alsnog de aandacht te vestigen op de volgende, vroeger verschenen werken over taal en litteratuur van Zuid-Afrika:

Dr. F.E.J. Malherbe: *Die kort-verhaal as kunsvorm* (Kaapstad - Nasionale Pers Beperk - 1929), met algemene beschouwingen over de aard, de geschiedenis, de bouw en de bestanddelen van het kortverhaal, gevolgd door een drietal groepen (*Die Intriegeen Spook-verhaal; Die Milieu-verhaal; Die Karakter-verhaal*), toegelicht met Nederlandse en Afrikaanse voorbeelden.

Dr. G. Dekker: *Afrikaanse literatuurgeskiedenis* (Kaapstad - Nationale Pers Beperk - 1935) een vrij uitvoerig samenvattend overzicht (210 blz. met portretten) van de gehele Afrikaanse letterkunde, bestemd voor de middelbare scholen.

Gerhard Aucamp: *Woordeskat en Woordherhaling* (Kaapstad -

Die Mercantile Pers - 1932), een eigenaardig statistisch onderzoek naar de frequentie van het woordgebruik, om wetenschappelijk vast te stellen wat de 'Duisend Afrikaanse Staatmakers', d.w.z. de duizend meest gebruikte woorden, zijn, in verschillende taalsoorten. De schrijver van deze becijfering is journalist en stenograaf, maar zijn uitkomsten zijn ook van taalkundig belang.

Dr. I.D. du Plessis: *Die bydraë van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse volkslied* (Kaapstad - Nasionale Pers Beperk - 1935). Een dissertatie op folkloristische en musicologisch gebied, toegelicht door muziek-notatie.

Duitse uitgaven.

Onder de ontvangen boeken noemen wij een drietal Duitse die onze lezers kunnen interesseren, maar waarvan de stof grotendeels buiten het kader van ons tijdschrift valt:

Karl Gustav Fellerer: *Das deutsche Kirchenlied im Ausland* (Münster i.W. - Aschendorff - 1935).

Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde (München - Josef Kösel und Fr. Pustet - 1936).

Eberhard Frhr. von Künszberg: *Rechtliche Volkskunde; Lesestücke zur Rechtliche Volkskunde* (Halle - Max Niemeyer - 1936).

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept.

De *Kroniek der Nederlandsche Letteren* van Anton van Duinkerken is geheel gewijd aan de werken van *Reinier van Genderen Stort*.

Okt.

C.J.J. Westermann schrijft over *De verbuigings-n en de dichter*. Hij betwist de mening van Van Eyck dat de dichter Leopold ongeregeld de buigings-n schreef en hetzelfde woord (b.v. *laan*) beurtelings door *de* en *den* vergezeld liet gaan. Westermann neemt aan, dat dit welbewust geschiedde, en tracht daarvan een verklaring te geven, die meer vernuftig dan overtuigend is.

De Nieuwe Gids. Sept.

W. Kloos schrijft over *De dichter Werumeus Buning*.

Okt.

G. Karsten tekent Theun de Vries, in zijn gedichten en romans, als ‘romanticus en pessimist’. In een ‘Letterkundige

notitie' bestrijdt Jhr. K. de brochure van Seerp Anema, waarin deze een 'eerherstel voor Schaepmans Aya Sofia' beproeft.

Groot-Nederland. Sept.

S. Vestdijk beoordeelt een aantal dichtbundels, nl. van Ed. Hoornik (*Het Keerpunt*), R. van Genderen Stort (*Najaarsvruchten*), Th. Oegena (*Verzen van een venter*) en Werumeus Buning (*Voor twee stuiver anjelieren*). - J. Greshoff bespreekt twee Vlaamse radiolezingen over Noord-Nederlandse en Vlaamse Letterkunde sedert 1914.

Okt.

S. Vestdijk beoordeelt een aantal dichtbundels; Menno ter Braak bespreekt o.a. *Over Schrijvers en Boeken* van Karel van de Woestijne; J. Greshoff prijst Van Leeuwen's *Beknopt overzicht van de Nederlandse Letterkunde*.

De Stem. Okt.

Anthonie Donker publiceert een rede over *De Toekomst der Poëzie*, gehouden op het veertiende kongres van de P.E.N.club. - Theun de Vries geeft een beschouwing over *De literaire verschijning van S. Vestdijk*.

Stemmen des tijds. Sept.

J.A. Rispens schrijft een studie *Over de dichters P.N. van Eyck en Geerten Gossaert*. - C. Tazelaar beoordeelt enige *Moderne historische romans*.

Okt.

J. Bosboom Nz. waardeert het proefschrift van Mej. J.M.L. Bouvy als '*Een grondige wetenschappelijke studie over Mevrouw Bosboom-Toussaint*'. - J. Smit verhaalt van de ontmoeting die Bilderdijk te Brunswijk had met de oude Franse filosoof Melchior Grimm.

Opwaartsche Wegen. Sept.

Roel Houwink polemiseert met W.L.M.E. van Leeuwen in een opstel *Protestantsche letterkunde door een neutrale bril*. Hij betoogt uitvoerig dat deze auteur in zijn jongste

geschriften over de nieuwste Nederlandse letterkunde de jong-Katholieke, maar in het biezonder de jong-Protestantse groepen onrecht doet, door ‘een volkomen gemis aan inzicht’, en dat hij in plaats van ‘neutraal’ partijdig-‘liberalistisch’ is.

Okt.

Roel Houwink (*Schriftuurlijke kritiek*) bestrijdt Dr. Dam, die de letterkundige kritiek wij gronden op neo-calvinistische beginselen. - H. Kuyper-Van Oordt geeft in een artikel *Het glazen oog*, een aantekening bij Seerp Anema's Eerherstel voor Schaepmans Aya Sophia. - G. Kamphuis vond in de ‘Eenvoudige gedichten’ van Willem de Merode aanleiding tot een artikel *Eenvoud in de poëzie?* - P.H. Muller beoordeelt *Nieuwe romans uit eigen kring*.

De Werkplaats. Okt.

W.A.P. Smit toont zich teleurgesteld door *Avonturiers* van Arthur van Schendel, een achteruitgang na *Een Hollandsch Drama*. - K. Heeroma schrijft in de *Kroniek der Poëzie* over verzen van S. Vestdijk, Slauerhof, Werumeus Buning, Jan Engelman, Ed. Hoornik, Barend de Goede, Rob. Franquinet en Paul Haimon.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.

In de *Kroniek van Vlaamsch proza* beoordeelt André Demedts de romans *Doppen* van Marcel Matthijs en *Het Jeugdavontuur van Leo Furkens* van René Berghen. Bovendien geeft hij een overzicht van de *Erasmiana* uit de laatste tijd.

Okt.

Frans Verachtert schrijft een waarderend *Herdenking* van *Karel van den Oever*, die tien jaar geleden gestorven is. - P. Lebeau vestigt in de rubriek *Vlaamsche Letteren* de aandacht op twee *Nieuwe romans* van jonge auteurs, n.l. Pension Vivès, door F.N. Fonteyne, en *De Aarde roept* door Ernest Van der Hallen.

De Vlaamsche Gids. Sept.

In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Lode Monteyne o.a. drie jonge Vlaamse romanschrijvers: Ernest van der Hallen (*Als de Aarde roept*), René Berghen (*Het Jeugdavontuur van Leo Furkins*) en Marten Roels (*Harten is Troef*).

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIV, afl. 3.

P. Maximilianus schrijft over *Een verthooninge van de misse in de Gijsbrecht*. Hij acht het waarschijnlijk dat aanvankelijk een ‘stomme vertoning’ van de mis ontworpen was, die op het laatste ogenblik er uit gelicht is. Als parallel wijst hij op een dergelijke vertoning van de mis in Breero's *Griane*. Naar aanleiding daarvan bespreekt hij mogelijke invloed van Bredero's werk op Vondel. - G.W. Wolthuis wijst, als toelichting bij *Pieter Langendijk's Wiskunstenaars*, op de vermakelijke twisten onder toenmalige wiskunstenaars, zoals die uit hun strijdschriften blijkt. - Jos. J. Gielen geeft een breed gedokumenteerd opstel over *Traditie en tijdgeest, mode en reaktie en hun betekenis voor het letterkundig komparatisme*. - J.F.J. van Tol wijst op een *Fragment van een achtste Nederlands Sidrac-handschrift*.

Onze Taaltuin. Okt.

G.S. Overdiep komt terug op het vraagstuk van *Inversie in den hoofdzin*: hij kan zich namelijk niet geheel verenigen met het betoog van Van Ginneken, en heeft een andere waardering van dit syntactisch verschijnsel. - Jan Grauls levert

een half-taalkundige, half-folkloristische bijdrage *Van vrijen en vrijers*, ‘een kijkje in de Belgische taal der liefde’. - N. van Wijk beantwoordt de bezwaren, door J. Dols geopperd tegen zijn opvatting van *Rekking en Stoottoon in het Limburgs*. - J. Klatter schrijft in een artikel *Geen cultureele contingenteering*! over ‘Groningsch-Balkansch-Javaansche raakpunten’. - J.C. Daan ging bij enige auteurs het verband na tussen *Stijl en klank*. - G.S. Overdiep (*De levensvreemde grammatica*!) bestrijdt een methode van taalonderwijs, op grond van ‘woordonderzoek’, volgens de methode van Prof. Palmers.

Vondel-kroniek VII, nummer 4.

K. Heeroma vergelijkt *Vondel en Bilderdijk als Ovidiusvertalers*. - J.J. Boer gaat na, wat *Het tragische in ‘Samson’* eigenlijk is. De verdere aflevering is gevuld door een lange reeks kleinere bijdragen, samengevat als *Kantteekeningen*.

Tydskrif vir wetenskap en kuns. Juli.

J. du Plessis Scholtz verzamelde uit kranten en tijdschriften uit de jaren 1830 tot 1875 *Verdere bydrae tot die geskiedenis van die Afrikaanse woordeskat*. - Anna de Villiers bespreekt de bundel *Moderne Vlaamse Kortverhale*, bijeengebracht door F.E.J. Malherbe. - D.F. Malherbe beoordeelt de studie *D'Arbez as skrywer* van P.J. Nienaber. - Elisabeth J.M. Conradie prijst Cyriel Verschaeve's *Verzameld Werk* III, dat zijn drama's bevat.

Leuvensche Bijdragen. XXVII, afl. 3 en 4. Bijblad.

L. Grootaers publiceert een kongresvoordracht van 1932 over *Het dialectonderzoek te Leuven sedert den oorlog*, aangevuld door een overzicht van *Het Dialectonderzoek in 1935*. - J. Gessler beoordeelt de tweede uitgave van *Vlaanderen door de eeuwen heen* (1932); A. Carnoy beoordeelt de *Toponymie van Varsenare* door J. Pollet en J. Helsen.

Kultuurleven. Sept.

J. de Munter S.J. wijst in een uitvoerig artikel *Naar een nieuwe synthese in de linguistiek* op de betekenis van Reichling's proefschrift over *Het woord*, waarvan hij een duidelijk overzicht geeft.

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vl. Academie. Jan.

R. Roemans vervaardigde een zeer uitvoerige *Analytische bibliographie over F.V. Toussaint van Boelaere*. - M. Sabbe opent een reeks bijdragen over *De taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen*

1850-1830 met een opstel over de Noord-Brabander L.G. Visscher, te Brussel en te Leuven onvermoeibaar strijder voor het Nederlands, vooral blijkens zijn boekje *Over het Herstel en de Invoering der Nederlandsche Taal* (1825).

Febr.-Maart.

F. Prims putte uit een verzameling programma's interessante gegevens over *Het Vlaamsch Tooneel der Antwerpsche Augustijnen*. Tussen 1671 en 1686 en in 1763 werden Vlaamse allegorische stukken gespeeld, waarvan weliswaar de tekst niet bewaard is, maar waarvan de inhoud aangegeven is. - Een volgende bijdrage van M. Sabbe *Uit den Taalstrijd in Zuid-Nederland* is gewijd aan een bestrijder van het Nederlands, de jurist P.P. Jos. Barafin.

April.

J. van Mierlo behandelt *Eenige moeilijke plaatsen in de Strofische Gedichten van Hadewijch*, daarbij uitgaande van de verklaringen die Leonard Willems vroeger voorstelde; vervolgens bestrijdt hij de verklaringen door M.H. van der Zeyde in het Leidse Tijdschrift gepubliceerd.

Ons Eigen Blad. Sept.

Gerlach Royen schrijft over *Buigende en verbogen bijwoorden*, nl. de analogisch verbogen vormen vóór het verbogen adjektief.

Okt.

Gerlach Royen behandelt, met overvloedig materiaal, *Krypto- en pseudo-naamvallen* in het Nederlands.

Eigen Volk. Sept.

Ant. Weynen vervolgt zijn bijdrage over *Merkwaardige Oost-Noord-Brabantse woorden*, toegelicht met schetskaartjes.

Museum. Aug.-Sept.

G. Royen beoordeelt afbrekend het boekje van J.L. Pierson: *Poging om te komen tot een grondslag voor een vergelijkende grammatica*. - A.A. Verdenius beoordeelt Stoett's uitgave van *Teeuwis de Boer*, door Samuel Coster. - G. Brom beoordeelt

een drietal Amsterdamse proefschriften, van Mej. C. Ypes, Mej. M.M. Prinsen en J.E. van der Laan.

Okt.

M.H. van der Zeyde beoordeelt het Nijmeegse proefschrift over *Het kind en onze Middeleeuwsche literatuur* van B. van den Eerenbeemt.

C.D.V.